

TARİH NASIL YAZILIR?

Tarihyazımı İçin Çağdaş Bir Metodoloji

Editör
Ahmet ŞİMŞEK

TÜRK TARİH KURUMU

3. Baskı

Birinci Baskı : 2018
İkinci Baskı : 2019

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
TÜRK TARİH KURUMU YAYINLARI
II. Dizi-Sayı: 8²

TARİH NASIL YAZILIR?

Tarihyazımı İçin Çağdaş Bir Metodoloji

Ed. Ahmet ŞİMŞEK

3. Baskı

ANKARA, 2021

Tarih nasıl yazılır? : tarih için çağdaş bir metodoloji / editör Ahmet Şimşek. — 3. baskı. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2021.

xv, 378 s. : resim (renkli), portre, harita, grafik, tablo ; 24 cm. — (AKDTYK Türk Tarih Kurumu yayınları ; II. Dizi-Sayı: 8²)

Bibliyografya ve indeks var.
ISBN 978-975-16-3496-2

1. Tarih _ Metodoloji. 2. Tarih yazıcılığı. I. E.a. Tarih için çağdaş bir metodoloji. II. Şimşek, Ahmet, editör. III. Dizi.

907.2

Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yönetim Kurulu'nun 30.07.2021 tarihli ve 824/11 sayılı kararı gereği 5000 adet basılmıştır.

ISBN: 978-975-16-3496-2

Kapak Tasarım: Emine ÇAKIR

Baskı:
Neyir Matbaacılık
Matbaacılar Sitesi 1341. cd. No: 62
İvedikOSB - Yenimahalle / Ankara
Tel: 0312 395 53 00 • info@neyir.com

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ *(Ahmet Şimşek)*..... IX

1.Bölüm:
Efsaneden Aydınlanmacı Geleneğe Tarih Düşüncesi..... 1
Necmettin Alkan

2. Bölüm:
Nesnellikten Postmodernizme Profesyonel Tarih Yazımı 15
Fatih Durgun

3. Bölüm:
Tarihyazımında Temel Kavramlar..... 29
Fahri Sakal

4. Bölüm:
Genel Tarih Anlayışları..... 49
İbrahim Şirin

5. Bölüm:
Tarihin Kaynakları..... 69
Fatma Acun

6. Bölüm:
Toplumsal Kuram Açısından Tarihsel Malzeme 93
Cenk Reyhan

7. Bölüm:
Tarih Araştırmaları için Sanal Arşiv ve Kütüphane Kullanımı 115
İbrahim Turan

8. Bölüm:
Tarihyazımında İki Yeni Yaklaşım: Sözlü ve Yerel Tarih 131
Oktay Gökdemir

9. Bölüm:
Disiplinlerarası Tarih Çalışması 149
Gülin Karabağ

10. Bölüm:
Bir Tarih Metini Nasıl İnşa Edilir? 177
Nurcan Abacı

11. Bölüm:
Tarih Metinlerinde Atıf Yapmak ve Dipnot Göstermek 195
Ahmet Sait Candan

12. Bölüm:
Bir Tarihçinin Metnini Okumak 209
Levent Yılmaz

13. Bölüm.
Özel Tarih Alanları Nasıl Çalışır? 223

Sanat Tarihi Metodolojisi 225
Yaşar Çoruhlu

Mimarlık Tarihi Metodolojisi 233
Yaşar Çoruhlu

Şehir ve Semt Tarihi Metodolojisi 239
Süleyman Göncüoğlu

İktisat Tarihi'nin Metodolojisi 249
Rahmi Deniz Özbay

14. Bölüm:
Yetkin Tarihçiler Nasıl Çalışıyorlar? 257
Söyleşen: Mehmet Salih Erkek

Eskiçağ Tarihi için Oğuz Tekin 258
Ortaçağ Tarihi için Ahmet Yaşar Ocak 265
Yeniçağ-Yakınçağ Tarihi için Halil İnalcık 273
Cumhuriyet Tarihi için Mustafa Yılmaz 278
Siyasi Tarih için Çağrı Erhan 285
İktisat Tarihi için Eyüp Özveren 292
Kültür Tarihi için Salim Koca 300

Tarih Felsefesi, Metodolojisi ve Yazımı Üzerine Genişletilmiş Bir Kaynakça Denemesi 309
Ahmet Şimşek

DİZİN 367

SUNUŞ

Geçmişi, açıklama ya da anlama gayesiyle şimdiki zamanda yeniden inşa etme süreci ve ürünü olan tarih, yazının icadı ile başlatılsa da öncü kabul edilen eser Herodotos'un meşhur kitabıdır. Çünkü Herodotos'la birlikte tarih, mitîk hikâyelerden yaşanmış "insanî gerçekler" alanına yönelmiş ve bunları yine insanî kaygılarla kaydetmeye başlamıştır. Ancak tarih düşüncesi, Herodotos'un belirlediği anlam ve çerçevede kalmamış, zamanla "dönemlerin ruhu"na bağlı olarak değişmiştir. Bu bağlamda her döneme ilişkin farklılaşan bir tarih düşüncesi ve yazımının ortaya çıktığı söylenebilir.

Genel hatları ile bakılacak olursa tarih düşüncesi ve yazımı; Herodotos öncesinde mitîk ve efsanevi bir tarza sahipken, Roma'da retorik için söylemsel bir araç olarak kabul edilmiştir. Ortaçağda dinlerin etkisi ile Tanrısal kaderin bir tasvirini ve dinsel ahlakîliğin didaktikliğini benimsemiştir. 18. Yüzyılda Aydınlanma düşüncesiyle birlikte bir "dünya vatandaşlığı" için insanî ilerlemenin izinin sürüldüğü malzeme olarak görülmüştür. 19. Yüzyılda bir yandan "bilimsel"leşme kaygılarıyla "belge"sel, diğer yandan uluslaşma gayretleri ile "millî romantik" bir çizgide seyretmiştir. 20. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren ise modern bilime yönelik eleştirilerinden kaynaklı "parçacıklı" (mikro, yerel) ve "izafî" vasıflar arzetmiştir.

Türkiye'de bugün yaygın olarak varlığını sürdüren tarihçiliğin bir anlamda eski "vakanüvislik" ile modern "belge"ciliği harmanlayarak yeni bir gelenek halinde kendini yeniden üreten bir tarz olduğu söylenebilir. Bu tarz, Osmanlı'nın Batılılaşma süreci tarihyazımında etkili olmuş Ahmet Cevdet Paşa, Ahmet Vefik Paşa, Hayrullah Efendi gibi öncülerin, Alman tarihçi Ranke[1] ile başla-

[1] "*Sadece olayların nasıl olduklarını göstermek*" şeklinde bir ayrımı net olarak ortaya koyan ve daha sonraki modern tarihyazımının (klasik historizm) neredeyse manifestosunu teşkil eden anlayış Ranke'nin eseridir.

tılan modern tarihçiliğe yönelişleriyle gerçekleşmiştir. Bu yöneliş başlangıçta modern metodoloji üzerinde bir tartışmayı birkaç istisna dışında neredeyse hiç içermemiş, yeni anlayışa göre yazılmış örnek tarih eserleri üzerinden oluşmuştur.

Türkiye'de modern tarihçiliğinin metodolojisine ilişkin ilk birkaç örnekten biri Ahmet Vefik Paşa'nın Darülfünun'da verdiği *Tarihi Hikmet* dersidir. Ders, tarih felsefesi ve metodolojisine ilişkindir. Bu girişimi, 1915 yılında Alman J. H. Mordtmann'ın yine Darülfünun'da ancak bu kez daha çok metodolojiye yönelik olarak *İlm-i Usül-i Tarih* adlı dersi ile takip etmiştir. Mordtmann derslerinde Bernheim'in metotçuluğunu takip etmiştir.[2] Bu dersler dışında aynı dönemden birkaç dikkat çekici yayına da değinmek mümkündür: Fuat Köprülü'nün 1913'de yayınladığı *"Bizde Tarih ve Müverrihler Hakkında"* adlı makalesi, Fransız Seignobos metotçuluğunun Türkiye'de nasıl revaçta olduğunu göstermiştir. Aynı dönemden konuyla ilgili dikkate değer, diğer bir makale ise Ziya Gökalp'in 1922'de yayınladığı *Tarih İlim mi Yoksa Sanat mı?* adlı kısa çalışmasıdır.[3] Gökalp makalesinde tarihin pragmatikliğinin ve millîliğinin sınırlarını tartışmıştır.

Türkiye'de tarih metodolojisi konusundaki çalışmalar Cumhuriyet ile birlikte daha da belirginlik kazanmıştır. Bunda ulus devlet-millî tarih ilişkisinin etkili olduğu açıktır. 1931'de *Türk Tarihini Tetkik Cemiyeti*'nin kurulması, 1933 yılında devlet eliyle "Türk Tarih Tezi" gibi bir siyasal kültür projesinin ortaya atılması tarih metodolojisi çalışmalarını zenginleştirmiştir. Bu dönemde *önce* Bernheim'in *Tarih İlmine Giriş, Tarih Metodu ve Felsefesi*[4] 1936'da, sonra da Langlois ve Seignobos'un *Tarih Tetkiklerine Giriş'i*[5] 1937'de Türkçeye çevrilerek devlet eliyle yayınlanmıştır. Böylece Cumhuriyetin yetiştireceği genç

[2] Ahmet Şimşek, "Giriş ya da Herodotos'tan Bugüne Tarihyazımına Kısa Bir Bakış", *Türkiye'de Tarihyazımı*, Yeditepe Yayınevi, Ed. Vahdettin Engin ve Ahmet Şimşek, İstanbul, 2011, s. 7.

[3] Bu iki makaleye de şu eserde yer verilmiştir: Ahmet Şimşek ve Ali Satan (Haz.) *Türkiye'de Milli Tarihin İnşası*, Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2011.

[4] E. Bernheim, *Tarih İlmine Giriş, Tarih Metodu ve Felsefesi*, Çev. M. Şükrü Akkaya, Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı Yayınları, Devlet Basımevi, İstanbul, 1936.

[5] Ch. V. Langlois ve Ch. Seignobos, *Tarih Tetkiklerine Giriş*, Çev. Galip Ataç, Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı, Devlet Basımevi, İstanbul, 1937.

nesillere tarihi öğretecek yeni bir tarihçi zümre oluşturma *süreci de başlatılmış ol*du.

Cumhuriyetin ilk yıllarında tarih anlayışı ve metodolojisi üzerinde çokça durulmasına rağmen, Rahmetli A. Zeki Velidi Togan'ın *Tarihte Usûl* adlı kitabını 1950 yılında yayınlamasına kadar konuya ilişkin kitaplık bir boyutta *telif* eser verilmediği görülür.[6] Bu anlamda Togan'ın tarih felsefesi ve metodolojisini birlikte Türkçede, ilk kez kitaplık bir boyutta derinlikli olarak ele alan kişi olduğu söylenebilir.

Togan eserinde tarihe ilişkin her türlü *giriş* kavramını kapsayıcı nitelikte ele almıştır. Bu çerçevede, "tarihin mevzu ve sahası"ndan "diğer ilimlerle ilişkisi"ne, "metod bilgisi"nden "iç ve dış kritik" konusuna, "yorumlama" ve "terkip"ten bunları etkileyen "amiller"e, "tarih felsefesi"nden geniş bibliyografya "listeleri"ne kadar pek çok konuya yer verilmiştir. Dolayısıyla eserin, zengin ve tafsilatlı bir içeriğe sahip olması yönüyle *önemli*, ancak buna karşın genç bir tarihçi için pratik bir kılavuz olma durumundan ise bir hayli uzak olduğu söylenebilir. Daha sonraki yıllarda bu durum gerekçe gösterilerek, tabiri caizse daha "basit" ve "kolay anlaşılır" metodoloji eserleri kaleme alınmıştır. Ancak Togan'ın eseri kendinden sonra yazılan "kolay" olma iddiasındakileri de tarih anlayışı ve metodolojik bakış açısından derinden etkilemiştir. Rahmetli İbrahim Kafesoğlu'nun *Tarih Metodu Ders Notları* kolaylaştırma bağlamında ilk deneme sayılabilir. 1980'li yıllarda ise bu çalışmalardan bakış açısı bakımından farklı olmayan ama onların bilgi, anlatım yönüyle daha da kısaltılmış, "hafifleştirilmiş" Mübahat Kütükoğlu'nun *Tarih Araştırmalarında Usûl'ü*[7], 1996 yılında İsmail Özçelik'in *Tarih Araştırmalarında Yöntem ve Teknikler'i*[8], 1996'da Tuncer Baykara'nın *Tarih Araştırma ve Yazma Metodu* adlı kitaplar yayınlanmıştır.[9] Ancak "kolaylaştırma" ve sadeleştirme çabaları Gülçin Çandarlı'nın *Tarih Metodu (Araştırma Yazma)* adlı eseri ile de sürdürülmüştür.[10] Bu kitapların her

[6] Zeki Velidi Togan, *Tarihte Usûl*, (4. Baskı) Enderun Yayınevi, İstanbul, 1985, s. XI.

[7] Mübahat Kütükoğlu, *Tarih Araştırmalarında Usûl*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul, 1998

[8] İsmail Özçelik, *Tarih Araştırmalarında Yöntem ve Teknikler*, 72TDFO, Ankara, 1993.

[9] Tuncer Baykara, *Tarih Araştırma ve Yazma Metodu*, IQ Kültür ve Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2007.

[10] Gülçin Çandarlı, *Tarih Metodu (Araştırma Yazma)*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 2003, Önsöz.

biri Togan'ın eseri başta olmak üzere kendinden öncekilerden daha "kolay anlaşılır" olma iddiasını dile getirmişlerdir. İçerikleri ve ele alışları bakımından bunu kısmen başardıklarını söylemek mümkündür.

Tarih Nasıl Yazılır? adlı kitabımızın yazılış gerekçesi ise *öncekilerden* tamamen farklıdır. A. Zeki Velidî Togan'ın "tarihin ancak vakanüvistlerden ve diğer yazılı vesikalardan tam olarak öğrenileceğini zannederek bütün himmeti o tarafa hasretmek büyük bir delalet"[11] olduğu değerlendirmesinden hareketle *ülkemizdeki* mevcut tarihçilik anlayışının yeni bir ibdaya ihtiyacı olduğu söylenebilir. Bu mütevazi metodoloji kitabı bu misyona katkı sağlamayı hedeflemektedir. Çünkü yazının girişinde değindiğimiz gibi bu kitapla, yaşadığımız "zamanın ruhu"na göre biçimlenen tarih düşüncesi ve algısına uygun çağdaş yaklaşımları Türk okuyucusuna öz ve pratik bir içerikle sunmak planlanmıştır. Ayrıca kitabta, hem tarih araştırmalarının değişen/gelişen bilgiye ulaşma yollarını örneklerle göstermesi, hem de "iletişim araçlarının araştırma ve yazma süreçlerinde sağladığı büyük imkân ve kolaylıkları dikkate alarak nasıl araştırma yapılır" ya da "tarihi metin nasıl inşa edilir" gibi temel sorulara cevap vermesi göz önünde bulundurulmuştur. Böylelikle Türkçe tarihyazımı ve metodolojisi literatürüne yaşadığımız dünya ölçeğinde bir bakışla katkı sağlamak, en önemlisi yeni başlayanlar ve meraklılar için bir *giriş* eseri vermek kaygısı güdülmüştür

Kitabımız birbirini adım adım destekleyen toplam on dört bölüm ve ekte verilen genişletilmiş bibliyografyadan oluşmuştur.

Birinci bölümde Necmettin Alkan, tarih düşüncesinin efsanevi/mitolojik formundan zamanla nasıl insanî bir içerik ve bakışa kavuştuğunu modern tarihe kadar ele almıştır. *Efsaneler*, *Grek-Roma*, *Yahudi-Hıristiyanî*, İslâmî ve *Aydınlamacı* olmak üzere 5 ana dönemde özetlemeye çalıştığı tarih düşüncesi ve tarihçiliğin serüvenini, her bir çağının düşünce dünyasına uygun bir biçimde resmetmiştir.

İkinci bölümde Fatih Durgun ise ilk bölümün devamı niteliğinde tarih düşüncesi ve tarihçiliğin son iki yüzyıllık macerasını işlemiştir. Modern tarih düşüncesinin ortaya çıkışı, özelliklerinin oldukça öz bir biçimde ele

[11] Togan, *a.g.e.*, s.109.

alındığı yazıda, 20. Yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan bilgi felsefesindeki paradigmatik dönüşümle modern yerine postmodern olanın ikame edilmesi gibi tarihyazımı geleneğindeki değişimler ele alınmıştır. Bir anlamda akademik tarihçiliğin dünyadaki macerasını yazmıştır.

Üçüncü bölümde Fahri Sakal, tarihyazımının temel kavramları olarak *olgu, kaynak, araştırma, nesnellik, bakış açısı, eşzamanlılık,* önyargı, empati, belge-yorum ikilemi, inşa- kurgu ilişkisi, tarih yazarının etik sorumlulukları ve *intihal'i* açıklamıştır. Burada giriş niteliğinde değinilen bu kavramların kitabımızın ileriki bölümlerinin anlaşılması için bir anlamda anahtar olarak sunulduğunu hatırlatmak gerekir.

Dördüncü bölümde İbrahim Şirin, tarihyazımında geçmişten bugüne etkili olmuş, bu anlamda gelenekselleşmiş tarihyazım anlayışlarından en yaygın olanlarını ele almıştır. Özellikle Yapısalcı Tarih, Frankfurt Okulu, Bağımlılık Okulu, Maduniyet Çalışmaları gibi son yılların popüler tarihyazım yaklaşımlarına da yer verilerek okuyucunun son gelişmelerden haberdar olması amaçlanmıştır.

Beşinci bölümde Fatma Acun, tarihçilik ve tarihyazım süreçlerinde kaynak olgusunu işlemiştir. Kitle iletişim araçlarının yaygınlık kazanmasıyla artan kaynakların durumu, birinci el - ikinci el kaynak ayrımının mantığının tartışıldığı bölümde, bir kaynaktan yararlanırken dikkat edilmesi gerekenlere de değinilmiştir.

Altıncı bölümde Cenk Reyhan, "Toplumsal Kuram Açısından Tarihsel Malzeme" başlığı ile tarihçiler için vazgeçilmez bir çalışma ortamı ve kaynak merkezi olarak arşivlerin epistomolojik durumunu tartışmış, bir arşiv belgesinden toplumsal kuramlar bakımından nasıl farklı bağlamlarda yararlanılabileceği üzerinde durmuştur.

Yedinci bölümde İbrahim Turan, tarih araştırmalarında internet kaynağı olarak sanal arşiv ve kütüphane konusunu ele almıştır. Gelişen iletişim araçları ve biçimlerinin tarih araştırmalarında da yarattığı farklılıklardan biri olarak "dijital tarihçiliğin" imkânlarını ve sınırlılıklarının tartışıldığı yazıda Türkiye ve Dünya'ya ilişkin önemli arşiv ve kütüphanelerin web adresleri de verilmiştir.

Sekizinci bölümde Oktay Gökdemir, çağdaş tarihyazım anlayışlarından "sözlü" ve "yerel" tarihçiliği açıklamıştır. Sözlü ve yerel tarihçiliğin Dünyada ve

Türkiye'de çıkış öykülerinin ele alındığı yazıda modern ulus tarihçiliğinin bazı epistomolojik sınırlılıklarına alternatif olarak bu yaklaşımlardan yararlanma biçimleri üzerinde durulmuştur.

Dokuzuncu bölümde Gülin Karabağ, Annales Okulu ile gündeme yerleşen disiplinlerarası tarih çalışmalarının, Türkçe'de şimdiye kadar ele alınmadığı bir biçimde "nasıl gerçekleştirilebileceğini" işlemiştir. Sosyal bilimlerin yanında teknolojinin de tarih araştırmalarında ne kadar etkili sonuçlar sağlayabileceğinin ortaya konulduğu yazıda her bir disiplinin tarihçiliğe katkısı örnekler üzerinden gösterilmiştir.

Onuncu bölümde Nurcan Abacı, "Bir Tarih Metini Nasıl İnşa Edilir?" başlıklı yazısında yine bir ilke imza atmıştır. Türkçede şimdiye kadar yazılmayan şekliyle bir tarih metninin kaynaklardan yararlanarak nasıl oluşturulduğunu, 16. Yüzyıl Bursa Şer'iyye Sicillerine yansıyan hareketle "Dimitri ve kızları"nın başına gelen ilgi çekici olaylar üzerinden anlatmıştır.

Onbirinci bölümde Ahmet Sait Candan, tarih araştırmalarında elde edilen bilgilerin yazım aşamasında nasıl atıf yapılacağı ve dipnot gösterileceğini anlatmıştır. Bilimsel çalışmalarda atıf gösterme sistemlerinin nasıl yapılacağı konusunda çağdaş yaklaşımlar da dikkate alınarak bilgi verilmiş, örnekler gösterilmiştir.

Onikinci bölümde Levent Yılmaz, bir tarih metninin nasıl okunup, nasıl eleştirileceğinin bir örneğini sunmuştur. Cemal Kafadar'ın *Kim Var İmiş Biz Burada Yoğ İken* adlı çalışmasını tarihçilik anlayışları ve yazarın duruşu çerçevesinde değerlendirmiştir.

Onüçüncü bölümde genel tarih araştırmalarının biraz daha dışında görülen ama ortak paydası *geçmiş* olan sanat, mimarlık, kültür ve iktisat tarihi alanlarının kendine has farklılaşan metodolojisi üzerine alanın önemli isimleriyle soru-cevap yapılmıştır. Sanat ve mimarlık tarihi alanında Yaşar Çoruhlu, şehir ve semt tarihi alanında Süleyman Göncüoğlu, iktisat tarihi alanında ise Rahmi Deniz Özbay katkı sağlamıştır.

Ondördüncü bölümde Türkiye'de tarih kürsülerinde eserler vermiş, metodolojik açıdan sağlam duruşa sahip yetkin tarihçilerle söyleşiler yer almıştır. Söyleşileri Mehmet Salih Erkek gerçekleştirmeiştir. Eskiçağ tarihi alanında Oğuz Tekin, Ortaçağ tarihinde Ahmet Yaşar Ocak, Yeniçağ-Yakınçağ tarihin-

de Halil İnalcık, Cumhuriyet tarihinde Mustafa Yılmaz, Siyasi tarihte Çağrı Erhan, Kültür tarihinde Salim Koca ve İktisat tarihinde Eyüp Özveren ile gerçekleştirilen söyleşiler aracılığıyla bu tarihçilerin bir konuyu nasıl belirledikleri, nasıl ön araştırma yaptıkları, nasıl araştırdıkları, nasıl veri topladıkları, bunları nasıl değerlendirdikleri sunulmuştur. Böylelikle tarihe merak duyan genç adayların yetkin tarihçilerin nasıl çalıştıklarını görmeleri amaçlanmıştır.

Kitabımızın bölümlerinde yararlanılan eserlerin tam ve açık künyesi dipnotlarda verildiği için ayrıca bölüm sonu kaynakça verilmemiştir. Ancak kitabımızın sonunda seçilmiş ve genişletilmiş bir kaynakça sunularak meraklılarının konuya ilişkin daha ayrıntılı okuma yapabilmelerine imkân tanınmaya çalışılmıştır.

Kitabın ortaya çıkmasında katkılarından ve yazım sürecinde göstermiş oldukları anlayışlarından dolayı tüm yazarlarımıza teşekkür ederim. Zira bu kitap, onların değerli yazıları ile oluştu. Kitabın ilk baskısının yapılmasındaki katkıları için Dr. Hadiye Yılmaz'a ve Tarihçi Kitabevi sahibi Necip Azak'a ve sekizinci baskısının Türk Tarih Kurumu'ndan çıkmasındaki katkıları dolayısıyla Türk Tarih Kurumu Başkanı Prof. Dr. Refik Turan Hocamıza teşekkür ederim.

Ahmet ŞİMŞEK

Göztepe 2011-Beyazıt 2017

1. BÖLÜM

EFSANEDEN AYDINLANMACI GELENEĞE TARİH DÜŞÜNCESİ

Necmettin ALKAN[*]

İnsanoğlunun yeryüzünde görünmesiyle başlayan süreç, aynı zamanda "mâzî/geçmiş" düşüncesinin başlangıcı olmuştur. Zamanla değişen veya dönüşen insanın geçmişe yönelik verdiği değer ve merak etme duygusu tarih düşüncesini doğurmuştur. Tarih düşüncesi, süreç içinde çeşitli nedenlerden dolayı farklılaşmış ve zenginleşmiştir. Bundan dolayı tarihsel süreci bir bütün hâlinde açıklayan tek bir tarih düşüncesinden bahsedilemez. Bunun için Tarihi, çeşitli dönemlere veya aşamalara ayırmak gerekir. Tarih düşüncesinin, ortaya çıkışından modern zamanlara kadar geçirdiği aşamalar, genel olarak Efsane, Grek, Roma, Yahudi, Hıristiyanî, İslâmî ve Aydınlanmacı Gelenek olmak üzere yedi başlıkta işlenmektedir. Fakat bunlardan Grek ve Roma ile Yahudî ve Hıristiyanî Gelenekler burada birleştirilmiştir. Böyle bir tercihte bulunulmasının nedeni, bunların birbirleriyle fazlaca iç içe geçmesidir. Bu şekilde konu; *Efsane*, *Grek-Roma*, *Yahudi-Hıristiyanî*, İslâmî ve *Modern Aydınlanmacı* gelenek olmak üzere beş bölüme indirilmiştir.

Efsane Geleneğinde Tarih Düşüncesi

Bilinebildiği kadarıyla en eski dönemi ifade eden kadîm tarihten günümüze kadar gelen her milletin ortaya çıkardığı efsaneler, kaynakları ve yazarları bilinmemekle birlikte doğa olayları başta olmak üzere belli bir kültürün veya toplumun tarihini, geleneklerini, kurumlarını ve dinî inançlarını konu edinmişlerdir.[1] Bunlar anlatıldıkları bölgenin coğrafî şartları ve insanların ihtiyaç-

* Prof. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi Tarih Bölümü, e-mail: necmettinalkan@gmail.com

[1] Selçuk Budak (Yay.), *Psikoloji Sözlüğü*, 3. Baskı, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 2005,

ları hakkında önemli bilgiler ihtiva etmektedirler.[2] Aynı zamanda, dünyanın başlangıcını ve insanların nasıl yaratıldıklarını izah eden ilk ve en eski metinler olma özelliğine sahiptirler.

Antropolog Malinowski'ye göre efsaneler; var oldukları topluluk için "yalnız anlatılacak bir öykü değil, aynı zamanda bir gerçekliktir. Modern romanlarda anlatılan türde basit bir kurgu değil, yaşanan bir gerçekliktir, çünkü mitin altında yatan olayların uzak bir geçmişte ortaya çıktığına, dünyanın ve insanın yazgısı üzerinde etkisinin sürdürdüğüne inanılır."[3] Kaldı ki efsanelerde bahsedilen bazı kutsal inançların ve uygulamaların belli bir şekilde değişerek günümüze kadar geldiğini, başka bir antropolog Eliade, *Ebedi Dönüş Mitosu* adlı kitabında ilginç örneklerle anlatmaktadır.[4] Yazar aynı kitabında efsanelerin öneminden bahsederken büyük felsefî geleneklerin ortaya çıkardığı bazı kavramların kadîm dünyada kelime olarak olmasa da, bunların "kendisi"nin mevcut olduğunu, ancak bazı "simgeler" ve "mitoslar" vasıtasıyla dile getirildiğinin altını çizmektedir.[5] Burada görüldüğü üzere simge ve mitoslar, bir şekilde o toplumun erken tarih düşüncesini oluşturmaktadır.

Efsane her ne kadar "tanrılar" merkezli tek düze bir tarih kurgusunu[6], günümüze kadar taşımış gibi görünseler de, Eliade'nin ifadesiyle, aslında ifade ve anlam bakımından fazlasıyla zengindir. Yani tek bir ifadeye sahip değildirler. Ayrıca tüm mitler içerik açısından örnek oluşturarak bir şeyler yaratırlar ve bir şeyleri duyururlar. Böylelikle efsaneye "örnek tarih" misyonu atfedilmek suretiyle, insanlar ideal olanı somut olarak "gerçekleştirmek" ve yeryüzünde de "sonsuzluk deneyimini" yaşamak istemektedirler.[7] Bu anlamda efsane geleneği,

---

s. 509.

[2] Osman Demir, "Argonautlar Efsanesi: Bir Mitosun Ardındaki Gerçekler ve Kolkhis", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 6, 2009, s. 9-23.

[3] Bronislaw Malinowski, *İlkel Toplum*, Çev. Hasan Portakal, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 1999, s. 102.

[4] Mircea Eliade, *Ebedi Dönüş Mitosu*, Çev. Ümit Altuğ, İmge Kitabevi, Ankara, 1994, s. 21-154.

[5] Elliade, *a.g.e.*, s. 17-18.

[6] Robin G. Collingwood, *Tarih Tasarımı*, Çev. Kurtuluş Dinçer, 2. Baskı, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1996, s. 46.

[7] Mircea Eliade, *Dinler Tarihine Giriş*, Çev. Lale Arslan, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2003,

tıpkı diğer tarih düşüncelerinde olduğu gibi, toplumların gelecekleri için örnek prototipler veya çeşitli modeller sunar. Bütün bunlardan anlaşıldığı gibi, efsaneler halk arasında kullanıldığı anlamın çok ötesinde dünyanın ve insanlığın başlangıcı, insanların inançları, hayatı, duyguları ve düşünceleri hakkında bilgileri ve yorumları içerirler. Bu sebepten başka bir ifadeyle efsaneler; tarih düşüncesinin başlangıcı veya ilk örnekleridir.[8] Fakat bütün bu bilgiler insanlar üzerinden değil, sembol olarak insan şeklinde düşünülen tanrılar üzerinden verilmektedir. Nitekim kadîm efsanelerde geçen bütün tanrılar aslında aynı insan gibidirler; bunlar iyi ve kötü özellikleriyle anlatılırlar. Erkektirler, kadındırlar; iyidirler, kötüdürler, nefret ederler, kahramandırlar, hâindirler, birbirleriyle sürekli mücadele / kavga / çatışma hâlindedirler; âşıktırlar, kıskançtırlar, evlidirler, çoluk çocuk sahibidirler; yerler, içerler. Kısacası, asgarî olarak *insanı insan yapan* her türlü olumlu veya olumsuz duyguya / donanıma sahiptirler. İlginçtir ki yine insanlarda olduğu gibi, tanrıları konu edinen efsanelerde geçen mücadele gibi eylemler hep bu duygulardan veya bu duyguların çatışmasından çıkmaktadır. Aslında bu tür metinlerde hikâyeleri anlatılan tanrıların eylemleri ile ete kemiğe bürünmüş fânilerin, yani insanların eylemleri bir şekilde örtüşmektedir.

Kadîm dünyada tarihsel süreç, *dairevî / döngüsel*dir. Bu dönemde bilinen belli başlı milletler tarihsel süreci, genel olarak dairevî veya sarmal olarak akan "belirli dönemlere göre kendini yenileyip duran döngüsel bir" yapı olarak düşünmüşlerdir. Bir açıklamaya göre, tabiatta devamlı olarak yenilenen olayların gözlemlenmesi neticesinde keşfedilen ve toplumsal hayata da uyarlanan bu görüşün kaynağını, Antikçağ'ın evren modelinde ve daha önceki medeniyetlerin yaratılış öykülerinde bulmak mümkündür.[9]

Burada her şey bir *devinim* ve *tekrar* içindedir.[10] Buna göre insanların, toplumların ve devletlerin geçmişleriyle gelecekleri rastlantısal olarak dönen, "bir *sürekliliği* olmayan" şeylerdir. Hayat ise, "belli devlet formları çerçevesinde rast-

---

s. 409-410.

[8] Online: http://www.uni-konstanz.de, 11 Nisan 2009'da indirilmiştir.

[9] Kubilay Aysevener, "Tarih ve Döngüsellik", *Felsefe Dünyası*, Sayı: 3, 1992, s. 81.

[10] A. Kadir Çüçen, "Ortaçağ Felsefesinde Zaman Kavramı", *Felsefe Dünyası*, Sayı: 20, 1996, s. 75.

lantısal olarak dönen, bu formalara göre *tekrar eden*, kesik ve birbirinden kopuk halkalardan ibarettir."[11] Kadîm birçok kültürde var olan döngüsel tarihsel süreç algısının diğer bir özelliği ise, bu sürecin *sonsuz* olmasıdır.[12] Bütün bunlardan anlaşılacağı gibi, efsaneler başlangıcı ve sonu belli olmayan döngüsel bir tarihsel süreç tasarımına sahiptirler.

Grek-Roma Geleneğinde Tarih Düşüncesi

Efsaneler, Grek-Roma geleneğinde de devam etmiş, ancak buna paralel insan merkezli tarih düşüncesine ve tarih yazıcılığına geçilmesinde önemli gelişmeler yaşanmıştır. Özellikle bu dönemde modern tarihçiliğin alt yapısını oluşturacak tarih algısı oluşmaya başlamıştır. En önemli değişimlerden ilki hiç şüphesiz, tarihin "tanrıları" konu etmekten çıkması ve bunun yerini doğrudan "insan eylemlerinin" almasıdır. İkinci gelişme ise "tarihsiz" bir geçmişin yerini, bilinen ve "tarihli" bir geçmişe bırakmasıdır.[13] Böylece faili, mekânı ve zamanı belli olaylara dayanan bir tarihçilik başlamıştır. Bu değişimin en önemli mimarları Romalı Tarihçi Cicero'nun (MÖ. 106-43) iddiasına göre modern tarihin isim babası Herodotos (MÖ. 490-430) ve bilimsel tarihin ilk örneklerini veren Thukydides (MÖ. 460-400) gibi tarihçilerdir.[14] Nitekim Ortaylı'nın tabiriyle, bu yazarlarla birlikte "efsane"nin tarih yazımından "çekilmesi" gerçekleşmiştir.[15] Buna rağmen her ne kadar efsane geleneği içinde yer bulan tarih düşüncesindeki tanrılar ve eylemleri; Grek-Roma tarih geleneğinde görülmeye devam etse de artık olayların nedeni olarak insan eylemleri görülmeye başlamıştır. Dolayısıyla tarih anlatısı, "insanın işlerinin, insanın amaçlarının, insanın başarılarının ve başarısızlıklarının tarihi" olmuştur.[16]

Roma tarih düşüncesi, önemli oranda Grek geleneğinden etkilenmiştir.[17]

[11] Bkz. Doğan Özlem, *Tarih Felsefesi*, 8. Baskı, Cem Kitabevi, İstanbul, 2004, s. 25.

[12] Kubilay Aysevener ve E. Müge Barutça, *Tarih Felsefesi*, Cem Yayınevi, İstanbul, 2003, s. 16-20.

[13] Collingwood, *a.g.e.*, s. 49.

[14] http://de.wikipedia.org, 11 Nisan 2009 tarihinde alınmıştır..

[15] İlber Ortaylı, *Tarih Yazıcılığı Üzerine*, Cedit Neşriyat, Ankara, 2009, s. 27.

[16] Collingwood, *a.g.e.*, s. 74.

[17] Mark T. Gilderhus, *Tarih ve Tarihçiler. Tarih Yazıcılığına Giriş*, Çev. Emine Sonnur Özcan, Birleşik Dağıtım Kitabevi, Ankara, 2011, s. 30.

Ancak farklılıkları da belirgindir. Bunlardan ilki, Roma tarihi düşüncesinde "tarihe ve millete doğrudan doğruya bir misyon yüklenmesi" ve tarihin "daha bir siyasî ve ideolojik" düşünülmesidir.[18] Bunun bir ileri aşaması ise Romaların "ulusal tarih anlayışını ve kavramını" oluşturmalarıdır ki bu anlayış sonrasında Rönesans'a intikal etmiştir.[19] Diğer bir özelliği ise, Roma'da "evrensel tarih"in ve "gerçekliğin" tarihsel olarak düşünülmesidir.[20] Bu düşüncenin ortaya çıkması, Roma İmparatorluğu'nun siyasî ve coğrafî gerçekliğiyle fazlasıyla örtüşmektedir. Bu dönemde tarih düşüncesinde böylesine yeniliklerin ortaya çıkmasına rağmen tarihsel süreç düşüncesi, tıpkı efsaneler döneminde olduğu gibi "döngüsel" olarak devam etmiştir.[21] Bu bağlamda efsaneler geleneğinin etkileri sürmüştür.

Yahudi- Hırististiyanî Gelenekte Tarih Düşüncesi

Kadîm geleneklerdeki tarih düşüncesini gerek algı ve gerekse yapı olarak yeniden şekillendiren Yahudi-Hıristiyanî gelenek olmuştur. Yahudi yazılı kutsal metinlerine dayanan Yahudi tarih düşüncesi, evrenin ve insanın yaratılmasını, dolayısıyla tarihsel sürecin başlamasını tek Tanrı'yla izah etmekte ve bu süreci, belli amacın gerçekleşme aracı; yani insanların imtihan edilmesi olarak görmektedir. Buna göre tarihin akışı, belli bir amacı gerçekleştirmek için Tanrı'nın ortaya koyduğu kurguydu. Burada başlangıcı ve sonu belli olan bir süreç söz konusuydu. Tanrı, insanlardan "seçilmiş" bir millet, yani "Tanrı'nın çocukları" olan Ben-i İsrail'in faydasına tarihi organize etmektedir.[22]

Yahudi tarih düşüncesinin diğer bir özelliği, tarihin "*kralların ve kahramanların değil, siyasi bir topluluğun tarihi*" şeklinde düşünülmesidir.[23] Burada her ne kadar dinî metinlerden hareketle Tanrı tarafından seçilmiş bir milletin tarih düşüncesi söz konusu olsa da, bu fikir aynı zamanda siyasî bir özelliğe

[18] Ortaylı, *a.g.e.*, s. 29-30.

[19] Arnaldu Momigliano, *Modern Tarihçiliğin Klasik Temelleri*, Çev. G. Ayas, İthaki Yayınları, İstanbul, 2011, s. 91.

[20] Collingwood, *a.g.e.*, s. 69.

[21] Aysevener, "Tarih ve Döngüsellik", s. 82.

[22] Bertrand Michael Buchmann, *Einführung in die Geschichte*, Facultas Manuals, Viyana, 2002, s. 94.

[23] Momigliano, *a.g.e.*, 28.

de sahiptir. Yani Yahudî tarih düşüncesi "dinî olanla siyasî olanın iç içe geçtiği ve bunları birbirinden ayırmanın zor olduğu bir anlayışa" sahiptir.[24] Buradan da anlaşıldığı üzere, Yahudi tarih düşüncesi her ne kadar evrenin, dünyanın ve insanın yaratılması gibi kapsayıcı başlasa da, nihaî olarak seçilmiş bir milletin tarihine indirgenmiştir veya odaklanmıştır. Dolayısıyla bunun evrensel bir tarih görüşü olduğu söylenemez. Zira bu şekilde İsrailoğulları tarihin merkezine yerleştirilirken, diğer toplumlar âdeta "tarihsizleştirilmiş" ve yok sayılmışlardır. Bu hâliyle Yahudi tarih düşüncesi, belli bir ırkı merkeze alırken; diğerlerini dışlayan, ötekileştiren ve önemsizleştiren; daha da önemlisi buna dinî bir açıklama getiren tarih düşüncelerinin ilk örneklerinden biri olmaktadır. Nasıl ki bir sinema filmindeki bütün senaryo başroldeki karakteri ortaya çıkarabilecek şekilde; birini "kahraman" yapabilmek için oluşturulur ve buna göre de diğer karakterlere bir rol biçilirse; buradaki tarihsel süreç de Tanrı'nın çocukları olduğuna inanılan Ben-i İsrail'i ortaya çıkarmak için kurgulanmıştır. Tarihsel süreç, dışarıda kalan diğer halklar için önemsizdir, teferruattır.

Hıristiyanî geleneğin tarih düşüncesinin oluşmasında Yahudi gelenek önemli bir yere sahip olmakla birlikte, Hıristiyanî gelenek de kendine has bazı özelliklere sahiptir. Bu özelliklerden ilki gerçek anlamda *evrensel bir tarih* algısına sahip olmasıdır. Buna göre, "hiçbir seçilmiş halk, hiçbir ayrıcalıklı ırk ya da sınıf yoktur. Bütün kişiler ya da bütün halklar Tanrının muradının gerçekleşmesinde kapsanır, bunun için de tarihsel süreç her yerde, her zaman aynı türdendir ve her parçası aynı bütünün parçasıdır."[25] Bu anlamda Tanrı merkezli evrensel bir tarih düşüncesinin varlığından bahsedilebilir. Asıl olan Tanrı'nın isteğidir. Yeryüzünde boy gösteren her devlet veya her fert bu istek ve plan uyarınca var olmaktadır. Aslında burada Tanrı'nın isteğinden öte, gerektiğinde bizzat kendisinin Hz. İsa'nın şeklinde "bedenleşerek" tarihsel sürecin içinde doğrudan yer alması[26] düşüncesi de bulunmaktadır. Böylece tarih, tıpkı efsaneler döneminde olduğu gibi, ete kemiğe bürünen Tanrı'nın bizzat kendisinin müdahalesiyle açıkçası kutsallaştırılmaktadır.

[24] Necmettin Alkan, "Geçmişten Günümüze Dünyada Tarih Yazıcılığı", *Tarih için Metodoloji*, Ed. Ahmet Şimşek, Pegem Akademi, Ankara, 2016, s. 33.

[25] Collingwood, *a.g.e.*, s. 82.

[26] Ayhan Bıçak, *Tarih Felsefesinin Oluşumu*, Dergah Yayınları, İstanbul, 2004, s. 35.

Tarihsel sürecin belli bir "amaç" doğrultusunda belli bir hedefe doğru "ilerlediği" görüşü, Yahudi-Hıristiyanî geleneğin diğer önemli bir özelliğidir.[27] Amaçsal ilerlemeciliğe göre, tarihsel süreç gerçek anlamda günah işleyen insanın dünyaya sürülmesiyle başlamış ve onun kurtuluşuna kadar devam edecektir. İnsanın kurtuluşu, ancak bu süreç sonunda gerçekleşecektir. Burada bir "çöküş" değil, aksine kademeli olarak "insanlığın kolektif bir gelişme" yaşadığı düşüncesinden bahsedilebilir.[28]

Yahudi-Hıristiyanî tarih geleneğinin en önemli özelliği, bu anlayışın tarihsel süreci "çizgisel/hattî" olarak düşünmesidir.[29] Esas itibarıyla kökleri Kitâb-ı Mukaddes'e, dolayısıyla da Yahudiliğe dayanan[30] bu düşünceye göre, tarihsel süreç belli bir başlangıca sahip olup, kıyamete kadar sürecek sonlu bir hattır. Çizgisel tarihsel sürecin merkezinde ise, Hıristiyanî inanışta tanrısal özelliklere sahip olduğuna inanılan Hz. İsa'nın doğumu yer almaktadır. Hz. İsa'nın doğumuyla birlikte tarih, "her biri kendisine özgü belirli ve biricik karakteri olan iki parçaya" ayrılmıştır.[31] Tarihsel sürecin bu şekilde çizgisel olarak düşünülmesi ve merkezine Hz. İsa'nın yerleştirilmesi, bugünkü anlamda tarihin çağlara ayrılmasında önemli bir pratik sağlamıştır. Bu pratik daha sonraki süreçte modern tarih tasarımlarında da fazlasıyla kullanılmaktadır.[32]

İslâmî Gelenekte Tarih Düşüncesi

Tarih yazımında köklü bir geçmişe sahip olan İslâmî gelenekteki[33] tarih düşüncesi, yeryüzünde var olmaya başlayan ilk insanın ve kıyamet gününde-

[27] Edward Hallett Carr, *Tarih Nedir?*, Çev. Misket Gizem Gürtürk, 10. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s. 125.

[28] Bıçak, *a.g.e.*, s. 41.

[29] Özlem, *a.g.e.*, s. 26.

[30] Ayhan Bıçak, *Tarih Düşüncesinin Oluşumu*, Dergah Yayınları, İstanbul, 2004, s. 198.

[31] Collingwood, *a.g.e.*, s. 83.

[32] Bkz. Necmettin Alkan, "Tarihin Çağlara Ayrılmasında "Üçlü" Sistemin "Hıristiyan Batı Avrupa" Kökleri", *Türkiye'de Tarih Yazımı*, Ed. Vahdettin Engin ve Ahmet Şimşek, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2011, s. 285-299.

[33] Bkz. Şemseddin Günaltay, İslam Tarihinin Kaynaklar: Tarih ve Müverrihler, Yay. Yüksel Kanar, Kitabevi, İstanbul, 1991, s. 17-22; R. Stephen Humphreys, *İslam Tarih Metodolojisi. Bir Sosyal Tarih Uyarlaması*, Çev. Murtaza Bedir ve Fuat Aydın, Litera Yayınları, İstanbul, 2004, s. 97-123.

ki son insanın eylemlerini kapsayan bir özelliğe sahiptir. Nitekim Kur'ân-ı Kerim'de geçen kıssalar her ne kadar isimleri belirli bazı toplumların ve şahısların hayatlarından belli kesitleri içerse, bunların olumlu veya olumsuz eylemlerinden bahsetse de, aslında bunlar üzerinden tüm zamanlardaki insanlara hitap etmektedir. Bu anlamda İslâmî tarih düşüncesi; zaman, coğrafya, din, millet, sınıf ve cinsiyet üstü olup, herhangi tanrısal bir kurtarıcıya ve seçilmiş bir millete dayandırılmaz. Merkezinde sadece "özgür insan eylemleri" bulunmaktadır.

İslâmî geleneğin tarih düşüncesine göre, insanların veya toplumların tarihine yön veren, bir şekilde bu süreci belirleyen bir takım kanunlar, yani geleneksel tabiriyle "sünnetullah" / "Allah'ın sünneti" bulunmaktadır. Özellikle de Kur'ân-ı Kerim'de kıssaları anlatılan Ad, Semud ve Lût gibi geçmişteki toplumlar üzerinden gündeme getirilen bu tür kanunlar ve sünnetler, daha ziyade günlük hayatla doğrudan alakalı bir takım ahlakî ve dinî yasakları içermekle birlikte; bunlar aynı zamanda nihaî olarak toplumların siyasî, iktisadî ve sosyal hayatlarını da bir şekilde olumlu veya olumsuz belirlemektedirler. Toplumların yükseliş veya çöküş nedenlerini açıklayan bu kanunlarda, zamana ve toplumlara göre bir değişiklik olamaz; bunlar kıyamete kadar geçerlidirler.[34] Nitekim İmamüddin Halil'in tespitine göre bu kanunlar ve sünnetler, insanı oluşturan "fıtrat, ahlâk, düşünce, eğilim ve vicdan" gibi beşerî duygulardan kaynaklanmaktadır. Bundan dolayıdır ki bu kanunlar ve sünnetler, tarihsel eylemleri "kapsamlarına" almaktadırlar.[35]

İslâmî gelenekteki tarih düşüncesinin diğer bir özelliği, geçmiş toplumların ve milletlerin hayatlarından belli kesitler sunarken, "canlı örnekler" olarak bunlardan ibret ve ders alınması amacını taşımasıdır. Yani, fert ve toplum olarak ideal bazı davranış kalıplarını kazandırmak için duruma göre kötü örnekleri hatırlatmak suretiyle, bunlardan ders alınması istenmektedir. Bu şekilde geçmişte yaşanan olayların yaşanan zamana taşınması suretiyle toplumun geleceğe hazırlanması amaçlanmaktadır. Bu da geçmiş/tarih, şimdiki/ân ve gelecek

[34] Abdülhamid Sıddıkî, *Tarihin Yorumu*, Çev. M. Beşir Eryarsoy, Düşünce Yayınları, İstanbul, 1978, s. 119-120.

[35] İmamüddin Halil, *İslâmın Tarih Yorumu*, Çev. Ahmet Ağırakça, Risale Yayınları, İstanbul, 1988, s. 101-102.

zaman arasında ilginç bir bağ kurulmasını sağlamaktadır. Böylece dinamik bir tarih bilinci oluşturulmak istenmektedir.

İslâmî tarih geleneğinin; başlangıcı belli olan "sonlu tarih süreci", yani "döngüsel" olmayan, daha ziyade "çizgisel" bir tarihsel süreç düşüncesine sahip olduğu söylenebilir. Her ne kadar da bazı yayınlarda başta Birûnî[36] (973-1051) olmak üzere İbn Haldun[37] (1332-1406) gibi tarihçilerin döngüsel tarih görüşüne sahip oldukları belirtilse de, bu tespitin genellenebilir olmadığını düşünüyoruz. Zira kadîm efsanelerde karşımıza çıkan döngüsel tarihte, başlangıcı ve sonu belli olmayan ebedî bir süreç söz konusudur. Bu şekildeki sonsuz bir zaman algısı, dolayısıyla da döngüsel bir tarihsel süreç algısının, İslâm tarih düşüncesinin genelinde olmadığı iddia edilebilir. Zira bu şekilde tarihsel sürece sonsuz bir zaman anlamı yüklemek, ona aynı zamanda ilahî bir özelliği vermek olur ki, İslâm düşüncesine göre sonsuzluk vasfı sâdece ve sâdece Allah'a aittir. Bundan dolayı, başlangıcı ve sonu belli bir tarihsel süreç düşüncesinin daha doğru olması gerekiyor.

Toplumların, milletlerin, devletlerin ve medeniyetlerin yerlerini yenilerinin alması; siyasî ve iktisadî olarak iktidarın ve devletin belli şahıslar ve toplumlar arasında belirli dönemlerde el değiştirmesi, sonsuz döngüsel bir akışa işaret etmez. Zira ortaya çıkan her yeni toplum, millet, devlet veya zümre farklıdır ve nev-i şahsına münhasırdır. Böylece tarihsel süreç genel bir sona doğru akıp gitmektedir. Buna göre, Birûnî ve İbn Haldun'un bu yaklaşımları klasik anlamdaki sonsuz döngüsel anlayıştan ziyade, sonlu çizgisel tarihe daha bir yakın görünmektedir. Fakat bu çizgisellik Yahudi-Hıristiyan ve Aydınlanmacı geleneklerdeki çizgisel tarih düşüncesine de benzememektedir. Çünkü bu bir arınmacı ve ilerlemeci süreç değildir. Aksine bunda, gerek tarihsel sürecin bütününde ve gerekse milletlerin kendi tarihlerinde belli yükselişler, duraklamalar ve düşüşler-çöküşler farklı zamanlarda ardı ardına yaşanabilmektedir.

Modern Aydınlanmacı Gelenekte Tarih Düşüncesi

Rönesans'la, birlikte Tanrı fikri ve Kitâb-ı Mukaddes devre dışı bırakılarak "insan" ve "akıl" merkezli evren ve doğa algısının belirmesi, tarih dü-

[36] Abdullah Duman, *Birûnî: İlmi Kişiliği, Tarih Anlayışı ve Yöntemi*, *Türk Dünyası İncelemeler Dergisi*, Cilt: 10, Sayı: 2, 2010, s. 25-28.

[37] Özlem, *a.g.e.*, s. 42; Aysevener ve Barutca, *Tarih Felsefesi*, s. 21-22.

şüncesinin de yeniden şekillenmesine vesile olmuştur. Bu sürecin devamı ve son aşaması olan *Aydınlanma*'yla doğa bilimleri alanında yaşanan gelişmeler; özellikle de ulaşıldığına inanılan "*kesin bilgi*" iddiası, dönemin ve sonrasında modern tarih düşüncesini ciddî olarak etkilemiştir. Buradaki kesin bilgiden kasıt, "olgular"la desteklenen veya olgulara dayanan "bilimsel bilgi"dir. Bilimsel bilgiye, "teoloji" ve "metafiziğin" reddedilmesiyle ve aynı zamanda "sekülerleşme/dünyevîleşme"yle ulaşılmıştır. Bu şekilde bilim, dinî yorumlardan nasıl arındırılmışsa, aynı şekilde tarih de dinî yorumlardan "temizlenmiş", bunların yerine, "doğa bilimlerinin metotları" ve "mekanik nedensellik" gibi hususlar ikame edilmeye çalışılmıştır.[38] Genel olarak 18.-19. yüzyıl Batı Avrupa'sında her alanda yaşanan bu "sekülerleşme"/dünyevîleşme ve "laikleşme"/dinden arındırılma "modasında" tarih düşüncesi de fazlasıyla etkilenmiştir.

Aydınlanmayla birlikte tabiatta var olduğuna inanılan *mekanik nedensellik düşüncesi*nden hareketle, tarihin akışında da benzer bir mantık aranmıştır. Bu bağlamda özellikle fizik ve biyoloji gibi fen bilimlerinde yaşanan son gelişmeler neticesinde ortaya konan bazı yasalar, esin kaynağı olmuştur. Nitekim bu iddiaya göre "tarihsel değişmelerin ve bütün insan eylemlerinin altında yatan değişmez ilkeler"[39] bulunmaktadır. Bu şekilde doğa bilimlerinde olduğu gibi tarihte de, olaylara hükmeden ve bunları birbirine bağlayan bazı kanunlar aranmıştır. Tarih felsefesinin kavram olarak bu dönemde icat edilmesi bu anlayışla alakalıdır.

Aydınlanmacı tarih düşüncesinin diğer bir özelliği ise, "ilerlemeci" tarih düşüncesine sahip olmasıdır. Tabiatta ve toplumların hayatlarında var olduğuna inanılan ilerleme düşüncesi, aynı şekilde "tarihte de bir ilerleme olduğu" inancını doğurmuştur.[40] Buna göre tarihsel süreçte toplumlar belli durum veya konumlardan daha iyi bir hâle gelmektedirler. Böylesi bir algının pekişerek yaygınlaşmasının en önemli nedenlerinden biri Evrim Kuramı'dır. Charles Darwin'in (1809-1882) 1859 yılında yayınladığı *Türlerin Kökeni* çalışmasıyla sistemleşen bu kuram, insanın kökenini açıklama iddiasıyla kalmamış, aynı zamanda insanın evrimsel oluşumu örneğiyle de ilerlemeci bir anlayışı ortaya

[38] Buchmann, *Einführung in die Geschichte*, s. 122-125.

[39] Bıçak, *Tarih Felsefesinin Oluşumu*, s. 93.

[40] Özlem, *a.g.e.*, s. 58.

çıkarmış; hatta dönemin kabulüne göre ispat da etmiştir. Bu şekilde Evrim Kuramı, "hem tarihsel ilerlemeyi hem de doğal ilerlemeyi kapsayan" genel bir kavram şeklini almıştır.[41] Evrimsel tarihsel süreç düşüncesi ise, tıpkı biyolojik evrimde olduğu gibi, basitten/ilkelden karmaşığa/gelişmişliğe doğru ilerlemektir. Böylece Evrim Kuramı, genel olarak tarihin ve tarihsel sürecin tespit edilmesinde, anlaşılmasında ve yorumlanmasında müracaat edilen en önemli araçlardan bir olmuştur. Bugünkü tarih düşüncesinde ve kurgusunda evrimsel düşünce en önemli kaynak olarak kullanılmaktadır.

İlerlemeci tarih görüşü her ne kadar seküler ve laik bir görüntüye sahip olsa da, İngiliz tarihçi Edward H. Carr'ın (1892-1982) ifadesine göre, "amaçsal" ilerleme görüşü asıl itibarıyla Yahudi-Hristiyanî geleneğe ait olmakla birlikte, Aydınlanmacılar bunu bir şekilde "laikleştirmişlerdir." Artık tarih, "insanın yeryüzündeki konumunun yetkinleştirilmesi hedefine doğru ilerleme haline gelmiştir."[42]

Aydınlanmacı tarih geleneğindeki ilerleme düşüncesine Immanuel Kant (1724-1804) ve George Wilhelm Friedrich Hegel (1770-1831) gibi birçok önemli filozofta rastlanmaktadır. Kant'a göre ilerleme, insanlığın gelişmesine bir bütün hâlinde bakmak için başvurulması gereken "son derece yararlı" bir fikirdir. İlerleme, "ahlâksal" bir değer taşımakta ve tarihsel süreci daha bir "anlamlı" kılmaktadır.[43] İlerlemedeki nihaî amaç, belirli aşamalardan geçerek insanın "gelişmesine", "yetkinleşmesine" ve "özgürleşmesine" vesile olmaktır.[44] Hegel'deki ilerleme düşüncesi de benzer özellikler taşımakla birlikte, "ruh" kavramı önemli bir yere sahiptir. Tarihsel ilerlemenin amacı ruhun "kendi özgür gerçekleşmesini" tamamlamasıdır. Bu bağlamda insanlık tarihi, "bireysel özgürlüğün en üst düzeyde gerçekleşmesini sağlayacak" ruhun açılımıdır. Bu açılım ilk olarak Asya'da başlamış, nihaî olarak ise Avrupa'da son bulmuştur.[45] Bunların dışında Auguste Comte'un (1798-1857) insan aklı ve Karl Marx'ın (1818-1883) iktisadî merkezli gelişmelerle tarihsel süreci dönemlendirme-

[41] Collingwood, *a.g.e.*, s. 166.

[42] Carr, *a.g.e.*, s. 125.

[43] Özlem, *a.g.e.*, s. 81.

[44] Aysevener ve Barutca, *Tarih Felsefesi*, s. 43.

[45] Aysevener ve Barutca, *a.g.e.*, s. 45-48.

si aynı şekilde Avrupamerkezci ilerlemeci düşüncenin bir neticesidir. Son olarak Fukayama'nın "Tarihin sonu mu?" tartışmasını "Batı'nın ya da Batı düşüncesi'nin zaferi" iddiasıyla başlatması Avrupamerkezci ilerleme düşüncesinin en son örneklerinden biri olmuştur.[46]

Bütün bunların, yani seküler / dünyevî ilerlemeci düşünceye sahip olanların birleştikleri veya işaret ettikleri ortak temel olgu ise, *Avrupamerkezci* tarih algısıdır. Bunlara göre ilerleme neticesinde ulaşılan nihaî nokta, bir şekilde modern Batı Avrupa'ya işaret etmektedir. "Bütün yollar Roma'ya çıkar" misali, tarihsel sürecin olgunlaştığı ve her şeyi ile ideal bir ürün verdiği coğrafya Avrupa'dır. Yani insanlık, her şeyi ile ideal dönemine ancak Avrupa tarihi tecrübesiyle ulaşmıştır. Bu düşüncenin işaret ettiği nihaî tespit ise, tarihsel sürecin bir şekilde modern Avrupa tarihini mevcut kazanımlarıyla ortaya çıkarmak için aktığıdır. Aslında bu anlayış da aynı şekilde, Hıristiyanî tarih düşüncesinin izlerini taşımaktadır.

Bu geleneğin tarihsel süreç algısı, "çizgisel"dir. Modern çizgisel tarihsel süreç düşüncesi de, Ortaçağ Hıristiyanî çizgisel tarihsel süreç düşüncesinin bir şekilde sekülerleştirilmesinden başka bir şey değildir. Tarihsel kökleri Kitâb-ı Mukaddes'e kadar geri giden ve St. Augustinus (354-430) gibi Hıristiyan Katolik Kilisesi babalarının yorumlarıyla sistemleştirilen çizgisel tarih düşüncesi, Aydınlanmacı tarih geleneğinde laikleştirilerek, yani dinî unsurlardan arındırılarak sürdürülmüştür.

Sonuç

Tarih, insanoğlunun yeryüzündeki eylemlerinin hikâyesi; bu hikâyenin kayıt edilmesi, araştırılması, kurgulanması ve anlatılmasıdır. Bu hikâyenin başlangıcıyla ve sonuyla birlikte kapsadığı zaman dilimi, tarihsel süreci teşkil etmektedir. Tarihin kendisini ve tarihsel süreci anlamlandıran; ona renk ve ton veren ise, tarih düşüncesidir.

Görüldüğü gibi tarih düşüncesi, geçmişten bugüne durağan kalmamış; değişimler ve dönüşümler geçirmiştir. Kadîm zamanlardan başlayarak günü-

[46] Francis Fukayama, "Tarihin Sonu mu?", *Tarihin Sonu mu?*, Der. Mustafa Aydın/Ertan Özensel, 4. Baskı, Vadi Yayınları, İstanbul 2004, s. 22.

müze kadar geçen süre zarfında, farklı dönemlerde belli özellikler kazanmıştır. Bu özelliklerin kazanılmasında, içinde bulunulan dönemin dinî, siyasî ve kültürel şartları etkili olmuştur.

Tarih düşüncesinin oluştuğu ve farklılaştığı dönemleri yukarıda olduğu gibi genel hatlarıyla, beş dönemde (Efsane, Grek-Roma, Yahudî-Hıristiyan, İslâmî ve Aydınlanmacı) ele alınmıştır. Bunlar, birbirlerinden kopuk, birbirinden ayrı dönemler değil, aksine her biri diğerinin oluşmasına etkide ve katkıda bulunmuş dönemlerdir. Diğer bir tespitle buradaki "öz" aynı olup, bunun etrafında gelişen ve zenginleşen bir içerik söz konusudur.

Tarih düşüncesinin şekillenmesinde etkili olan pek çok faktör bulunmakla birlikte, sırasıyla din algısının, siyaset algısının ve doğa algısının daha belirleyici olduğu söylenebilir. Bunlar arasında dinin birinci sırada dile getirilmesinin nedeni; insanın kökenini ve varlığını, "niçin var olduğunu" ve "nasıl var olmaya devam etmesi gerektiğini", "doğa diye adlandırabileceğimiz insanın dış dünyasını nasıl anlamasını gerektiğini" ve "onunla ilişkisinin nasıl olması gerektiğini" anlatmasıdır. Tarihin konusunu oluşturan insanın kökenini, varlık gayesini ve hikâyesini anlatan en eski ve en önemli metinler dinin bizzat kendisini teşkil etmektedir. Dolayısıyla tarih düşüncesinin tespit edilmesinde ve anlaşılmasında din ve dinî metinler önemli bir yere sahiptir.

Bu tespitler, Aydınlanmacı gelenek için de geçerli sayılabilir. Zira dinin ve dinle alakası olan şeylerin karşıtı veya anti-tezi olarak ortaya çıkan bu "laik" ve "seküler" gelenek, belli bir süre sonra işlev olarak kadîm dinî inançların ve izahların bizzat yerini almıştır. Böylece aslında "laik" ve "seküler" modern yeni bir "dünya dini" inşa edilmeye çalışılmaktadır. Kaldı ki yukarıdaki bazı örneklerde de görüldüğü gibi, modern Batı Avrupa'da, dolayısıyla dünyada var olan pek çok laik-seküler kabul ve uygulama, aslında özünde Yahudî-Hıristiyanî gelenekle bir şekilde bağlantılıdır. "şekil" olarak yeni, fakat "öz" itibarıyla kadîm ve dinî olan bu anlayışlar, Batı emperyalizmi ve modernleşme vasıtasıyla neredeyse bütün dünyaya yayılmış, popüler kültürün ve anlayışın olmazsa olmazları arasına girmişlerdir.

Siyaset, tarih düşüncesinin belirlenmesinde ve şekillenmesinde ikincil bir öneme sahiptir. Özellikle de tarihsel olarak iddialı bir konuma gelen devletlerin ve toplumların, kendi konumlarına göre yeni bir tarih düşüncesi inşa ettikleri görülmektedir. Buna en iyi örnek ise, Grek-Roma geleneğidir. Grek-

Roma geleneğinde tarih düşüncesi bu toplumların içinde bulunduğu duruma göre pragmatik bir anlayışla belirlenmiştir. Başka toplumların tarih algıları için de benzer tespitleri yapmak mümkündür. Özellikle de günümüzdeki tarih düşüncesinde siyasetin oynadığı rol, hemen hemen her konuda tespit edilebilir.

Doğa algısı tarih düşüncesinin değişmesinde ve dönüşmesinde üçüncü önemli faktör olarak dile getirilmiştir. İnsanın yaşadığı dış dünya, tarihsel olayların bir anlamda hammaddesini teşkil etmektedir. Malum olduğu üzere, insanın yeryüzünde varlığını sürdürebilmesi, dolayısıyla tarihin konusu olabilmesi için, mutlak anlamda belli bir mekânda / coğrafyada, dolayısıyla da doğada var olması gerekmektedir. Doğa olmadan tarih olamaz. Somut bir olgu olarak doğa bilindik olsa da, kadîm tarihten günümüze kadar doğa algısı da değişmiştir. Bu değişiklik bir şekilde tarih düşüncesini etkilemiştir. Bunun en güzel örneği yukarıda bahsedilen Aydınlanmacı gelenektir. Aydınlanmacı yaklaşımda *mekanik* olarak tasarlanan doğa ve işleyişini, tarihe de uyarlamıştır. Makro bağlamda doğa ve doğa olaylarında olduğu gibi *tümevarım* metoduyla, mikro olarak tarihsel olaylar açıklanmaya çalışılmıştır. Bu tarz ve üslûp modern tarih düşüncesinin en önemli özelliklerinden biri olmuştur.

Özetle söylemek gerekirse tarih düşüncesi kadim zamanlardan bu yana vardır. Fakat bunun somut olarak tespit edilmesi ve ortaya konulması, ancak kayıtlı sembollerin ve metinlerin bir şekilde günümüze kadar ulaşmasıyla mümkündür. Bu tür metinler üzerinden geçmiş dönemlerin tarih düşünceleri hakkında bir şeyler biliniyor. Tarih düşüncesi, asıl itibarıyla tarihsel sürecin "kim için", "neden" ve "nasıl" aktığının izah edilmesidir. Başka bir ifadeyle de, insanoğlunun geçmişte yapıp ettiklerinin arkasındaki asıl nedenleri ve hatta nedenlerin nedeninin ortaya konulması gayretidir. Bu izah değişik dönemlerde ve coğrafyalarda belli farklılıklara sahip olsa da, özü itibarıyla benzerdir.

2. BÖLÜM

NESNELLİKTEN POSTMODERNİZME PROFESYONEL TARİHYAZIMI

Fatih DURGUN[*]

Bilindiği üzere, 19. ve 20. yüzyıllardaki tarih yazımı daha önceki yüzyıllardan miras kalan anlatı geleneği ile arşiv malzemesine dayalı araştırmalar üzerinden şekillendi.[1] Edebiyatla tarihin birbirinden farklı alanlar olduğunun kabulüyle birlikte tarihin profesyonelleşme süreci 19. yüzyıldan itibaren, iyice belirginleşmeye başladı. Tarih yazma biçimindeki değişim, bu yüzyıllarda ortaya çıkan entelektüel ve siyasi gerilim kaynakları ve tartışmalarıyla yeni boyutlar kazandı. Örneğin, 19. yüzyıla gelindiğinde, ulus devletin biçimlenme süreci yanında doğa bilimlerinde nesnel yasaların neredeyse sorgulanmaz şekilde kabulü gibi bilimsel gelişmeler de bunda etkili oldu. Yüzyıllardır yazdıkları eserlerin didaktik bir işleve sahip olduğunu düşünen tarihçilerin ilerleme, bilim ve ulus-devlete olan inancın en yüksek seviyede olduğu bir çağın temel inançlarından bağımsız olarak düşünmeleri zor gibiydi.

Nesnel Tarihçiliğin Oluşum ve Gelişimi

19. yüzyılın ikinci yarısında tarihin belirli nesnel standartlara ve metodolojiye dayalı olarak üniversite kürsülerinde bağımsız ve profesyonel bir disipli-

[*] Yrd. Doç. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Tarih Bölümü, e-mail: fatih.durgun@medeniyet.edu.tr. Metni okuyarak fikirlerini paylaşan Yrd. Doç. Dr. Erhan Berat Fındıklı'ya teşekkür ederim.

[1] Bu metodolojik konudaki 19.yüzyıl öncesi gelişmeler için bkz. Ernst Breisach, *Historiography: Ancient, Medieval & Modern*, 2nd Edition, The University of Chicago Press, Chicago, 1994, s.199-227. Daniel Woolf, *Tarihin Küresel Tarihi*, Çev. Mehmet Moralı, Alfa, İstanbul, 2012, s.309-344.

ne dönüşmesi birçok etmenin bir araya gelmesiyle mümkün olmuştur. Bilimsel ve tarihsel ilerlemeye dair inancın yaygınlık kazanması, tarihçilerin konularını toplumsal değişim çerçevesinde irdelemeye ve içinde bulunulan çağın bir öncekinden daha iyi olduğu varsayımı etrafında tarih görüşü geliştirmeye ve yazmaya yöneltmiştir. Leopold von Ranke (1795-1886) ve takipçilerinden önce, toplumsal değişim ve değişimi yakalayabilen çağ ve toplumlarla bunu yakalayamayanlar arasında karşılaştırma yapılarak oluşturulan Avrupamerkezci ve ilerlemeci tarih düşüncesi hâkim hale gelmiştir.[2] Örneğin, Aydınlanma düşünürlerinden Voltarie, *XIV. Louis Dönemi* (Le Siecle de Louis XIV) başlıklı eserinin giriş kısmında amacının *"bugüne kadar tanık olunan en aydınlık çağı betimlemek"* olduğunu belirtmiştir.[3] Böylece, eski çağlardan beri didaktik olduğu düşünülen tarihin işlevi ilerleme inancıyla harmanlanmıştır. Aydınlanma, tarih biçimine yenilikler getirirken, didaktik işlevin yanı sıra tarihin bütüncül bir anlatı (narrative history) olduğu gerçeğini de ihmal etmemiştir. Bu düşüncede Tarih bir yazın biçimi olduğuna göre, didaktik mesaj iyi bir anlatı örgüsüne dayandırılmalıydı. Bu sebepten, Aydınlanma tarihçilerinin birçoğu mesajlarını yüksek edebi üsluplarıyla aktarabilen isimlerdir. Bu anlamda, dönemin şaheser niteliğindeki tarihçilik ürününü yazan İngiliz tarihçi Edward Gibbon (1737-1794) ilk cildi 1776'da yayınlanan 6 ciltlik eseri *Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi*'nde (*The History of the Decline and Fall of the Roman Empire*) birçok olguyu etkileyici bir anlatı örgüsüyle ilerlemeci/seküler tarih nosyonu çerçevesinde anlamlı hale getirmiştir.[4]

[2] Bu düşünce 18. yüzyılın büyük Fransız düşünürü Charles- Louis de Secondat, Baron de Montesquieu'nün (1689-1755) 1748 yılında yayınlanan eseri *Kanunların Ruhu*'nda (De L'espirit des lois) baskın biçimde görülmüştür. Yaşanılan çağın üstünlüğüne dayalı iyimser ilerlemecilik ise bir diğer Fransız filozof Voltaire (1694-1778)'in ünlü tarih eseri *XIV. Louis Dönemi*'nde (Le Siecle de Louis XIV) çok açık biçimde ifade edilmişti. John R. Hinde, *Jacob Burckhardt and the Crisis of Modernity*, McGill- Queen's University Press, Montreal, 2000, s.169. Avrupamerkezcilikle ilgili oldukça yararlı ve çok yönlü makaleler için İnsan & Toplum dergisinin 2013 yılında yayınlanan 3.cildindeki *Avrupamerkezci Tarihyazımı Özel Sayısı*'na bakılabilir.

[3] Montesquieu'nun Aydınlanma tarihyazımı üzerindeki etkisi için bkz. Woolf, *Tarihin Küresel Tarihi*, s.326-327.

[4] Aydınlanma tarih yazıcılığında anlatının merkeziliği konusunda bkz. Karen O'Brien, *Narratives of Enlightenment: Cosmopolitan History from Voltaire to Gibbon*, Cambridge, Cambridge University Press.

Bütün bu gelişmelere rağmen bu dönemde Tarih hala profesyonel bir etkinlik değildir. Zira Tarihyazımı, didaktik anlatı olma özelliğini korumuştur. İlerlemecilik sadece bakış açısında değişim getirmiştir. Fakat asıl büyük değişim Pozitivist bilimselci anlayışla kendini göstermiştir. Bilimsel gelişmelerin baş döndürücü etkisi, insanın etrafındaki doğaya hükmedebilme yeteneğini geliştirirken, doğa bilimlerinde kabul gören yasaların toplumlar içinde geçerli açıklama modelleri sunabileceği düşünülmüştür. Fransız düşünür August Comte (1798-1857) ile özdeşleştirilen Pozitivist dünya görüşü, insanlığın gelişme çizgisini teolojik, metafizik ve bilimsel gelişmenin zirve yaptığına inandığı çağlara bölerken, Aydınlanma'nın toplumsal değişim ve ilerleme fikriyle örtüşmüştü. "Olgulara dayalı nesnel bilginin kesinliği"ne yönelik inanç, 19. yüzyılda olgu fetişizmine yol açmıştır.[5] Nesnel bilimselciliğe ve olguculuğa bu denli bağlı 19. yüzyıl insanının buna uygun bir tarihyazımı biçimi geliştirmesi gayet doğaldı.

19. yüzyıl tarihçiliği katı bilimselciliğe ve ilerlemeciliğe karşı başka bir damardan da beslenmeye başlamıştır. Romantik milliyetçi siyasal düşünceler, 19. yüzyıl tarihçiliğinin gidişatında büyük bir etki yaratmıştır. Aydınlanma ilerlemeciliği insanlık tarihini evrensel olarak algılamış, gerek toplumlar arasında karşılaştırmalar yoluyla, gerekse bir toplumun iç bünyesindeki değişimleri dikkate alarak, iyi olana yönelen tarihsel çizgide genel sonuçlara ulaşmıştır. Romantik milliyetçi tarihyazımı ise her ulusun gelişme biçiminin kendine özgü yönleri olduğunu vurgularken, bir toplumun tarihsel değişiminin ve ilerlemesinin daha önceki dönemin toplumsal yapısının olumsuz ve geri olarak tasvir edilmesini gerektirmediğine dikkat çekmiştir. Kaldı ki bir milletin tarihini bütüncül bir şekilde okumanın ve anlamlandırabilmenin başka bir yolu da yoktu. Tarihte tikelliği ve kültürel çeşitliliğin getirdiği göreceliği ön plana çıkartan romantik milliyetçilikle, milletlerin kendi geçmişlerinden miras aldıkları organik kültür ve ruhun 19. yüzyılın koşullarında modern ulus-devletin

[5] 20. yüzyılın önemli tarihçilerinden Edward Hallett Carr, *Tarih Nedir?* başlıklı eserinde tarihçi ve olgularına değindiği bir yerde, 19. yüzyılın büyük İngiliz romancılarından Charles Dickens'ın *Hard Times* romanındaki karakterlerden Mr. Grandgrind'ın cümleleriyle bu noktayı çok iyi yakalamıştır: *"İstediğim olgulardır... Hayatta yalnızca olgular aranır."* Edward Hallett Carr, *Tarih Nedir?* Çev. Misket Gizem Gürtürk, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996, s.13.

inşasına katkı sağlayacağını umulmuştur. Bu noktada tarihin didaktik işlevi millet ve devlet politikasının bir parçası haline gelmiştir. Romantik milliyetçi tarih felsefesinin kurucu isimlerinden Herder, tarihin ulus inşası sürecinde kullanılması gerektiğini şu sözlerle vurgulamıştır: *"Bir ulusun gelişimi dinamik bir organizma şeklindedir... Bu süreçte ulusçu aydın, donanımlı bir edebiyatçı ve eylem adamı olarak milletine önderlik yapar."*[6] Bu bağlamda, modern profesyonel tarihçiliğin kurucusu kabul edilen Leopold von Ranke'nin Prusya'da romantik milliyetçiliğin gerektirdiği tarihçinin ve aydının milletine önderlik etmesi fikrini temel alarak tarih metodolojisi oluşturması şaşırtıcı değildir. Çünkü Fransız Devrimi sonrası Napolyon'dan epey çekmiş ve hala ulusal birliğini sağlayamamış Almanca konuşulan topraklarda 19. yüzyıldaki en güçlü devlet Prusya'dır. Prusya devletinin toplumu kendi devlet felsefesine göre şekillendirmeye yönelik eğitim programının bir parçası kuşkusuz tarihtir. Ranke, 1825 yılında Frankfurt/Oder'de öğretmenlik yaparken Berlin Üniversitesi'nin tarih kürsüsüne bu amaçla çağrılmıştır.[7] Prusya'nın Protestan Alman milliyetçiliğine sadık olan Ranke, Kutsal Roma İmparatorluğu'nun özlemle hatırlanan geçmişiyle 19. yüzyılda küçük devletçikler halinde yaşamaya mecbur olarak sıkışmışlık duygusu yaşayan Almanların içinde bulundukları durumu tarihsel olarak anlamaya ve bundan ders çıkarmaya çalışmıştır.[8]

Romantik siyasal milliyetçiliğin dokusuna uygun olarak siyasi tarih konularını seçen Ranke'nin tarihyazımına yaklaşımı oldukça eklektiktir. O Tarihin didaktik işlevine sahip çıkmıştır. Tarihçinin belgeleri eleştirel bir biçimde incelemesi gerektiğine dair kendisinden öncekilere ait yaklaşımdan taviz vermemiştir. Olgular yığının iyi bir anlatı içinde okuyucuya sunulması gerektiğini hep göz önünde bulundurmuştur. Yaşadığı çağda pozitivist olguculuğun ve bilimselci yaklaşımın kabul görmesi doğal olarak Ranke'nin üzerinde de etkili

[6] Mustafa Oral, *Türkiye'de Romantik Tarihçilik (1910-1940)*, Asil Yayınları, Ankara, 2006, s.3. Ahmet Şimşek & Ali Satan, "Türkiye'de Milli Tarihin İnşası", *Milli Tarihin İnşası: Makaleler*, Haz. Ahmet Şimşek & Ali Satan, Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2011, s.11-27.

[7] Georg Iggers, *Bilimsel Nesnellikten Postmodernizme Yirminci Yüzyılda Tarih Yazımı*, Çev. Gül Çağlalı Güven, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003, s.24.

[8] John Burrow, *A History of Histories: Epics, Chronicles, Romances and Inquiries from Herodotus to the Twentieth Century*, Alfred A. Knopf, New York, 2008, s.431.

olmuştur. Tarihçinin mesleki bir takım kurallara göre çalışması gerektiği ve bu kuralların objektif esaslar olacağına inanılmıştır. Ranke denilince hemen akla geliveren "aslında olduğu gibi" (*wie es eigentlich gewesen*) ifadesi tarihsel bilgi nesnesi olan belge ve diğer tarihsel kaynakların titizlikle incelenmesini simgelemiştir. Ranke, Aydınlanma ilerlemeciliğiyle Romantik milliyetçiliği, bir başka deyişle, genel olanla tikel olanı kaynaştırmak istemiştir. Kendi ifadesiyle," *Eğer tarihsel insanlığı bilmek istiyorsanız, hem yüzyılları dolduran sonsuz yaşam çeşitliliğine hem de bu çeşitliliğin devinimlerindeki büyük değişmelerin seyrine bakmamız gerekir*" diyerek kültürel farklılıklarla evrensel birlik arasında denge oluşturmaya çalışmıştır.[9] Özetle 19. yüzyıl tarihçileri; Aydınlanma Düşüncesiyle birlikte somut bir anlam kazanan dünyada, Avrupa uygarlığının öncülüğünde, bilimin dönüştürücü etkisiyle yaşamın daha iyiye doğru gittiğine dair ilerlemeci ve iyimser bir tarih ve toplum görüşünü benimsediler. Bu bakış açısı Leopold von Ranke'den Jules Michelet'e (1837-1867) kadar 19. yüzyıl tarihçilerinin hem kendi toplumlarının tarihini hem de dünya tarihini anlamlandırmalarına yarayacak evrensel bir görüş yarattı. İlerlemeci tarih anlayışının evrensel yönüyle, romantik-milliyetçi dünya görüşü[10] arasındaki gerilim tarihin profesyonelleşmesinde belirleyici oldu.

Ranke, tarihin profesyonel bir disipline dönüşme sürecini yalnızca tarih araştırmalarında metodolojik kaidelerin oluşturulmasını sağlayarak şekillendirmemiştir. Avrupa'nın değişik ülkelerinden ve A.B.D.'den birçok tarihçiyi de eğiterek modern tarihçiliğin seyrini etkilemiştir. Bu tarihçilerin hepsinin tarih algısının Ranke'nin bakış açısı ve ilgileriyle aynı olmasını beklemek doğru olmaz. Örneğin, bizzat Ranke'nin öğrencisi olan Jacob Burckhardt (1818-1897), kültür tarihi incelemesini seçerek 1860'da ünlü eseri İtalya'da Rönesans Kültürü'nü (Die Kultur der Renaissance in Italien) yayınlamıştır.

19.yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde Avrupa'nın Fransa ve Almanya gibi önde gelen ülkelerinde tarih kürsülerinde artık profesyonel tarihçiler vardı. Bunlar 19. yüzyılın başlarında kendi yaptıkları işin "anlatı" mı yoksa "bilimsel

[9] Woolf, *Tarihin Küresel Tarihi*, s. 404.

[10] Alman filozof Johann Gottfried Herder'in (1744-1803) öncülüğünü yaptığı her bir ulusun kendi tarihi tecrübesini ve özgün gelişme çizgisini dikkate alan düşünce.

bir etkinlik" mi olduğu konusunda çekingen bir kafa karışıklığı yaşamışlardı. 19. yüzyılın ikinci yarısında ise Avrupa'nın Oxford, Sorbonne gibi ünlü üniversitelerinde tarih kürsüleri kurumsallaştıkça ve tarihçilik bağımsız bir beşeri bilim olarak kabul gördükçe kendi mesleklerinin metodolojik usul ve esaslarını belirleme konusunda daha istekli hale gelmişlerdir.

Tarihin bilimsel bir alan olarak kavranışına ilişkin 19. yüzyıl Fransız tarihçiliğinin önemli isimleri Charles Langlois (1863-1929) ve Charles Seignobos (1854-1942), *birçok belgeden dağınık olguları bir araya getirmek, bir binanın bilimsel olarak inşası gibidir* demişlerdir.[11] Tarihçilerin mesleklerine metodolojik bilimsellik atfetmeleri John Burrow tarafından "profesyonel konsensüs" olarak adlandırılmıştır.[12] Burrow ve Carr'ın bu konuda verdiği çok bilinen bir örnek 20. yüzyılın başında tarihçilerin tarih yazımına bakışlarını özetlemiştir. 1902 yılında yayınlanmaya başlayan *Cambridge Modern History*'nin o dönemde editörlüğünü yapan Lord Acton (1834-1902), eserde yazısı yayımlanacaklara yolladığı yönergede dönemin nesnel metodolojik esaslara göre tarih yazma anlayışını şöyle yansıtmıştır:

> Bizim Waterloomuz Fransız ya da İngiliz, Alman ya da Hollandalılar için aynı derecede doyurucu olmalı, hiç kimse yazarlar listesine bakmadan, Oxford piskoposunun yazısının nerede bittiğini ve yazıya Fairbarn'in mi yoksa Gasquet'nin mi, Liebermann'ın mı yoksa Harrison'un mu devam ettiğini anlayamamalı.[13]

Burada görülen devletlerarası mücadele merkezli siyasi tarih vurgusu ve nesnel bilimsel tarihin imkânı konusundaki profesyonel anlayış, tarihçiler arasında 20. yüzyılın ilk yarısından itibaren sert eleştirilerin konusu haline gelmiştir. İlerlemeci tarih anlayışının evrensel yönüyle, romantik-milliyetçi dünya görüşü arasındaki gerilim bir taraftan yukarıda vurguladığımız gibi tarihin profesyonelleşme sürecinde biçimlendiriciydi. Öte yandan, bu gerilim metodolojik olarak farklı yaklaşımlar üzerinde de belirleyici olmuştur. Ulus-devletin geçmişini kendi zamanının koşulları içinde değerlendirmeye yönelik

[11] *a.g.e.*, s.409.

[12] Burrow, *A History of Histories*, s.425.

[13] Burrow, *a.g.e.*, s.425. Carr, *Tarih Nedir?*, s.14.

bu tarihselcilik ile evrensel ilerleme düşüncesi arasındaki gerginlik, incelenen konuya ilişkin tarihsel bilgi kaynaklarının ne ifade ettiği noktasında belirsizlik yaratıyordu. Bu belirsizlik havası, 19. yüzyıl boyunca tarihçilerin tarih metodolojisine nesnel kriterler getirme çabalarına rağmen, 20. yüzyılda yaygınlaşan nesnel tarihsel gerçekliğin imkânsızlığı eleştirilerine ve tarihsel bilginin kurgusal olduğuna dair oldukça radikal bir epistemolojik tepkiye neden oldu.

Eleştiriler ilerlemeye ve bilimsel/nesnel/pozitivist dünya görüşüne saldırılarla birlikte tarih felsefesi ekseninde 19. yüzyılın sonlarında başlamıştır. Alman filozof Friedrich Nietzsche (1844-1900), modern ilerlemeci iyimserliğe olan karşıtlığı ve postmodern tarih kuramına ilham kaynağı olacak bir aşırılıkla *"tarihsel araştırma ve bilimsel tarih yazımının mümkün olduğu düşüncesinin yanı sıra, bunun yararlığına da karşı çıkmıştır."*[14]

Nesnel Tarihçiliğin Sorgulanmasından Postmodernizme

Şüphesiz, Tarih alanının "neden", "niçin" ve "nasıl" gibi temel soruları, bilgi nesnesi "geçmiş" olan tarihçiler için değişmez olarak kalmıştır. Fakat geçmişe nasıl yaklaşılacağı problemi 19. yüzyıldaki nesnel tarihçilikten 20. yüzyılda beliren postmodernizm ile ilişkilendirilen tarihin krizine doğru bir gidişata neden oldu. Şüphesiz ki 20. yüzyılın ilk yarısında nesnel tarihçiliğe olan güvenin sarsılmasında bilimsel ve siyasi nedenlerin etkisi göz ardı edilemez. Malum olduğu üzere fizik gibi nesnel yasalara dayalı olduğu düşünülen bilimlerin olgusal gözlemlerinin bilimselliği sarsıntıya uğramıştır. Fiziksel olgulara ilişkin gözlemler, her araştırmacının tekil koşullarına göre değişim gösterebiliyorsa, geçmişe ait deneyimlerden kaynaklı tarihsel olguların nesnelliğinden bahsetmek oldukça zor hale gelecekti.

Görelilik beşeri bilimler ve tarihyazımı düşüncesi üzerindeki etkisini 2. Dünya Savaşı sonrası baskın biçimde hissettirmiştir. 20. yüzyılın ilk yarısında tarih yazma biçimleri üzerinde dolaysız etkisi olmasa da Oswald Spengler'in (1880-1936) *Batının Çöküşü* (Der Untergang des Abendlandes, 1918-22) ve Arnold Toynbee'nin (1889-1975) *Tarih Bilinci* (A Study of History, 1934-61), bu ilerlemeci/iyimser tarih düşüncesini sorgulayan, karşılaştırmalı uygarlık incelemesine dayalı evrensel tarih denemeleri olarak dikkat çekmiştir. Uygarlık-

[14] Iggers, *Yirminci Yüzyılda Tarihyazımı*, s.8-9.

ların bir organizma gibi doğal ömürlerini tamamlamak zorunda olduklarını düşünen her iki tarihçinin, birbirinden farklı yaklaşımları olsa da, yukarıda değindiğimiz Lord Acton ve meslektaşlarının nesnel tarih anlayışlarının çok uzağında oldukları açıktır.

Tarihçilerin tarihsel bilgi kaynaklarının neler olduğu ve bunların nasıl incelenmesi gerektiğini belirleme çabaları önce kendi meslektaşlarından gelen itirazlarla kesintiye uğramıştır. I. Dünya Savaşı'nın Avrupa insanının zihninde yarattığı parçalanmışlık duygusu ve devletlerarasında yaşanan çatışmanın ulusal trajedilere dönüşmesi, nesnel tarihin imkânlarının sorgulanmasına yol açmıştır. Öte yandan, devletlerarası çekişmelerden kaynaklanan savaş ortamının insanlık üzerinde yarattığı tahribat tarihi sadece siyasi olarak görmeme yönünde bir eğilim de belirmiştir. Buna göre, devletlerin kendi aralarındaki mücadeleleri konu edinen tarihten bağımsız olarak toplumların ve bireylerin de kendi tarihleri vardı. Tarihin nesnesi insan deneyimleri olduğuna göre tarihin yapıcı unsurları olan öznelerin deneyimlerinin bütün yönlerinin incelenmesi gerekirdi. Bu eleştirilerle 1929 yılında *Annales* Dergisi çevresinde Marc Bloch (1886-1944) ve Lucien Febvre'in (1878-1956) öncülüğünde bir araya gelen ve bu nedenle de *Annales Okulu* olarak anılan bir grup Fransız tarihçi, ulus-devlet tarihçiliğinin siyaset merkezliliğini eleştirerek, *total tarih* fikrini geliştirmişlerdir. Buna göre bir toplumun tarihi; kültür, coğrafya, zihniyet, mekân ve zaman gibi konular etrafında anlamlı bir bütün olarak incelenebilirdi. Kuşkusuz *Annales Okulu* mensupları kültür ve coğrafya gibi etmenleri her zaman dikkate alan Fransız tarih geleneğiyle süreklilik içindeydiler.

Daha öncekilerle karşılaştırıldığında *Annales*'in tarihyazımına yaptığı en büyük katkı, tarihin nesnesi olacak konuların çeşitliliğine dikkat çekmek ve sosyoloji, antropoloji, dilbilim ve coğrafya gibi diğer disiplinlerden azami düzeyde yararlanmaktır. Özellikle Bloch'un *Feodal Toplum* (La Société Féodale 1939-40) ve *Annales Okulu*'nun ikinci kuşak temsilcisi Fernand Braudel'in (1902-1985) *Akdeniz ve II. Filip Döneminde Akdeniz Dünyası* (La Méditerranée et le Monde Méditerranéen à l'Epoque de Philippe II, 1949) tarihçilikte derin izler bırakmışlardır. *Annales Okulu* mensupları, tarihin belirli metodolojik usullere göre incelenmesi gerektiği konusunda herhangi bir kuşku içinde olmamışlardır. Tarihin profesyonel ve didaktik bir disiplin olarak görülmesine de karşıt bir tutumları görülmemiştir. Bu nedenledir ki, *Annales*'in

sonraki kuşakları tarih araştırmalarında istatistikî verilerin yoğun olarak kullanıldığı bilimsel/nesnel amaçlı tarih çalışmalarına kolayca yönlenebildiler.[15] Bu dönemde ABD'de tarihçilik hala 19. yüzyılın nesnel tarihçiliği çerçevesini aşamamışken, Avrupa'nın İngiltere ve Almanya gibi tarih ekolleri üretebilmiş ülkelerinde de Fransa'dakine benzer yeni bir yaklaşım tarzı ortaya çıkmamıştı. Herbert Butterfield (1900-1979), 1931 tarihinde yayınlanan ünlü eseri *Tarihin Whig Yorumu*'nda (The Whig Interpretation of History) İngiliz 19. yüzyıl ilerlemeciliğini, tarihsel olguları bugünün penceresinden okuyan anakronik tarih yaklaşımı olarak değerlendirmiştir. Ancak, İngiltere'de geleneksel profesyonel tarihçiliğin temel parametrelerinin dışına çıkan çalışmalar için bir süre daha beklemek gerekmiştir. Nazizm'in pençesine yakalanan Almanya'da ise ulus-devlet ve siyaset merkezli tarihin tartışılmasının ne anlamı ne de imkânı vardır. Farklı konuları içeren yeni tarihçilik kendine uygun zemini 1970'lerin Federal Almanya'sında bulmuştur.

19. yüzyıl tarihçiliğinin ilerlemeci/nesnel biçimine dair eleştiriler 20. yüzyılın ilk yarısında tarih felsefesiyle ilgilenen düşünürler aracılığıyla seslendirilmeye devam etmiştir. İtalyan idealist filozof Benedetto Croce (1866-1952), *"Bütün tarih çağdaş tarihtir"* ifadesiyle her dönemin kendi tarihsel bakış açısıyla tarihsel olguları anlamlandırabileceğini vurgulamıştır. Çağdaşı İngiliz tarih felsefecisi Colingwood da (1889-1943) ölümünden sonra 1946 yılında yayınlanan *Tarih Tasarımı* (*The Idea of History*) adlı yapıtında tarihsel bilgide nesnelliğin varlığını sorgulamış, doğa bilimlerindeki gözlem koşullarının olmadığı tarihsel bilginin ancak "imgelem" (tahayyül) yoluyla oluşturulabileceğini öne sürmüştür. Colingwood bu görüşünü şöyle dile getirmişti:

> Felsefi tarihçi... betimlediği olayların içerisine duygudaşlıkla girerek ulaşır; doğayı inceleyen bilim adamları gibi olguları salt bilinecek nesneler olarak görüp karşılarına geçmez; tersine, kendini onların içerisine atar, onları imgelem yoluyla kendi yaşantıları olarak hisseder.[16]

Henüz postmodern tarih kuramı sarsıcı etkisini göstermemiştir. Malum

[15] *Annales Okulu* tarihçiliği bu kitapta başka bir bölümün konusu olduğu için daha detaylı bilgi vermeye gerek duyulmamıştır.

[16] R.G. Colingwood, *Tarih Tasarımı*, Çev. Kurtuluş Dinçer, Ara Yayıncılık, İstanbul, 1990, s.116.

olduğu üzere 2. Dünya Savaşı, ilkinden çok daha büyük bir yıkıma neden olmuş, etkileri bütün dünyada derin biçimde hissedilmiştir. Artık düşünsel düzeyde pek çok kimse için bilimselcilik, nesnellik, Avrupamerkezcilik, ilerleme gibi kavramlar olumlu çağrışımlar yapmıyordu. Bu karamsar ruh hali hem geçmişin bütün boyutlarıyla sorgulanmasına hem de tarihin bugün ve gelecek inşası için anlamlı bir çerçeve sunamayacağı düşüncesine yol açtı. Tarihsel göreliliğe sıkı sıkıya bağlı Postmodern tarih kuramı, böylesi bir bağlamda ortaya çıkmıştır. Ağırlıklı olarak felsefe ve edebiyatta kendisini gösteren postmodernizm, teorik bir tarih düşüncesine Hayden White'ın (d.1928) 1973 yılında yayınlanan *Metatarih: 19. yüzyıl Avrupa'sında Tarihsel İmgelem* adlı eserinde (*Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe*) kavuşacaktı. White, 19. yüzyılın nesnel tarihçilik eğilimlerini eleştirdiği çalışmalarında tarih ile kurgu arasındaki belirsizliğe vurgu yapmış ve *"tarihsel anlatılar, içerikleri bulunmuş oldukları kadar icat edilmiş de olan ve biçimleri, bilimlerdeki benzerlerinden çok, edebiyattaki benzerleriyle ortak özellikler taşıyan sözel kurgulardır"*[17] diye yazmıştır. Tarihle kurguyu eş değer gören postmodern tarih düşüncesi, Keith Jenkins (d.1943) gibi başka isimler aracılığıyla da vurgulanmıştır. Jenkins, nesnel tarihsel metodolojinin imkânsızlığını şu şekilde öne sürmüştür:

> Tarihçiler, yorumcu tarihçinin etkisini azaltacak yollar tasarlamışlar ve sonraları çeşitli biçimlerde evrenselleştirmeye çalışacakları (bunları uygulayan herkes, beceriler, kavramlar, rutinler ve işlemlerden oluşan nesnel anayurda ulaşabilecektir) kesin yöntemler geliştirmişlerdir. Ama yığınla yöntembilim mevcuttur; anayurt denen şeyi oluşturan kavramlar, güncel ve taraflı bir yapı oluşturur.[18]

Profesyonel-akademik tarihçilik, postmodernizmden kısmen etkilenmiştir. Nesnel tarihçiliğin sınırları ve olgu ile yorum arasında kurulması gereken denge tarihçilerin gündemine girmiştir. Fakat profesyonel tarihçiliğin

[17] Hayden White, "The Historical Text as Literary Artifact", *The Tropics of Discourse*, s.82. Kaynak: Iggers, *Yirminci Yüzyılda Tarihyazımı*, s.10. White'ın kendi görüşlerini derli toplu görebileceğimiz makalelerinden anlaşılır ve yararlı bir edisyon: *The Fiction of Narrative: Essays on History, Literature and Theory, 1957-2007*, Ed. Robert Doran, The John Hopkins University, Baltimore, 2010.

[18] Keith Jenkins, *Tarihi Yeniden Düşünmek*, Çev. Bahadır Sina Şener, Dost Kitabevi, Ankara, 1991, s.31.

anlamsız bir etkinlik olarak görülmesi elbette kabul edilemez bulunmuştur. Bu anlamda, tarihçilerin tercihi tarihyazımı metodolojisini bir yana bırakmak değil, *Annales Okulu* örneğinde vurgulandığı gibi araştırma konularını çeşitlendirmek ve olgulara farklı bakış açılarıyla yaklaşmak olmuştur. Bazı örneklerden bahsetmek gerekirse, ilerlemeci/nesnel tarihçiliğin pozitivist niteliğine yönelik eleştirel tutumlar Marxist tarihçiliğin içinde sınıf çatışmaları merkezinde tarihsel insan faktörünü dışlayarak yapısal değişim süreci olarak gören klasik görüşün eleştirisine odaklanmıştır. "Aşağıdan tarih", yani adı sanı bilinmeyen kitlelerin tarihte oynadıkları role dikkat çeken bu yeni-Marxist görüş, E. P. Thompson'ın (1924-1993) 1963 yılında yayınlanan İngiliz İşçi Sınıfı'nın Oluşumu (The Making of the English Working Class) adlı eseriyle sosyal ve kültürel tarih çalışmalarına yeni ufuklar kazandırmıştır. Tarih düşüncesi ve metodolojisi üzerine tartışmalar karşılaştırmalı tarih, disiplinlerarası tarih gibi bu yazının sınırları içinde değerlendirilmesi olanaksız birçok tarih yazımsal eğilimin önünü açmıştır.

Avrupamerkezcilik ve ilerlemecilik eleştirisi Edward Said (1935-2003)'in *Orientalism* (Şarkiyatçılık) isimli eserinin 1978 yılında yayımlanmasının ardından, sömürgecilik sonrası siyasal rüzgârı da arkasına alarak *Madun Çalışmaları* (Sub-altern Studies) gibi konuları da tarihçiliğin gündemine getirmiştir. Sömürgecilik sonrası bir tarihsel döneme girilmesi, Avrupamerkezci paradigmanın ve ilerlemeciliğin eleştirisine yeni bir ivme katmış, "öteki"nin tarihini de gündeme taşıyarak, postmodernizmle modern bilgi paradigmasının ve tarihçiliğinin sorgulanması ekseninde çakışmıştı.[19] Annales Okulu'nun toplumun her kesimini tarihsel araştırmanın konusu olarak değerlendirmesi *Peynir ve Kurtlar* isimli eseriyle tanıdığımız Carlo Ginzburg (d.1939) gibi bazı tarihçilerin öncülüğünde *Mikro-tarih* gibi yeni alanların rağbet görmesine neden olmuştur. Yine bu bağlamda, bütün insanlığın ortak bir kültürel geçmişe sahip olması fikrinden esinlenerek Avrupamerkezci dünya tarihçiliğine alternatif olarak tarihçilikte *Global Tarih* yaklaşımları da son zamanların modası haline gelmiştir. Görüldüğü gibi seçilen konular ve tarihçiliğin alt-disiplinleri tikelden genele oldukla parçalı bir nitelik kazanmıştır. Bu farklı yaklaşımların ve metodolojilerin çokluğu üniversitelerin tarih bölümlerinde, doğal olarak da akademik/profesyonel tarihçilerin sayısındaki artışla da ilgilidir. 1970'lerden

[19] Woolf, *Tarihin Küresel Tarihi*, s.530.

itibaren Avrupa ve Dünya'da üniversitelerin sayısı artarken, mesleki iktidarı elinde tutanların güç kaybına da neden olmuş, alternatif metodolojik tercihleri olanların yeni üniversitelerin bölümlerinde ve yeni dergiler etrafında görüşlerini dile getirmelerine imkân doğmuştur. Hâlihazırda postmodern tarihçiliğin nesnel tarihçiliği sarstığı ve değişime zorladığı aşikâr olsa da, tarihçiler aralarındaki metodolojik farklılık ve çeşitlilikle beraber mesleğin profesyonel sınırlarını korumada kararlı görünmektedirler.

Sonuç

19. ve 20. yüzyılların tarih yazımı eski çağlardan beri tarihyazımının kendi yapısında var olan metodolojik problemleri miras almıştır. Anlatı ve olgusal nedenselliğe dayalı daha nesnel açıklama modelleri arasında, hangisinin daha tutarlı bir tarih metni yazmayı sağlayacağı konusunda öteden beri var olan gerilim, Aydınlanma ile birlikte tarihsel ilerleme temelinde ve toplumsal değişimi merkeze alan nesnellik kaygısındaki artış ile tırmanışa geçmiştir. Nesnel tarih yorumunun ve ilerlemeciliğin toptancılığı karşısında romantik milliyetçilik tarihte tikellik vurgusunu öne çıkarmıştır. Diğer taraftan, ulus-devletin ihtiyaçlarına hizmet etmeye yarayacak didaktik tarih arzusu, belge ve siyasi tarih temelli nesnel tarihçilikle didaktik anlatı geleneğini uzlaştırmış ve profesyonel tarihçiliği doğurmuştur.

Profesyonelleşme ve bilimselciliğe olan inancın güçlenmesiyle hâkim görüş haline gelen nesnel tarihçilik, 20.yüzyılın 1. ve 2. Dünya Savaşı gibi insanlığı derinden sarsan olayların ve bilimsel yasalara ilişkin artmakta olan şüpheciliğin etkisiyle sorgulanmaya başlanmıştır. Bu, birincil tarih malzemesine dayalı olarak geçmişe ilişkin normatif sonuçlar çıkarmanın mümkün olmadığı düşüncesine neden olmuştur. Nesnel olgulara dayalı tarihsel gerçekliğin olamayacağı düşüncesi tarihsel bilginin anlamsızlığı ve imkânsızlığını öne süren, bütün tarihsel metinlerin kurmaca anlatılar olduğu yönünde postmodern bir yorum doğurmuştur. Ancak profesyonel tarihçilerin ellerindeki tarihsel araştırma nesnesini ve kendi yorumlarını bir kenara bırakmaları mümkün değildir. Bugün tarihçilik postmodern yorum ve klasik nesnel tarihçilik arasında bir denge kurmuş görünmektedir. Tarihçilik, içeriden ve dışarıdan gelen eleştirel yorumlar aracılığıyla kendi iç dinamiklerine dayalı olarak çözüm üretebilmiş ve zaman zaman aşırı uzmanlaşma ve birçok alt alana bölünme tarihçiler için

yakınma nedeni olsa da, aslında yeni metodolojik eğilimlerle birlikte zenginleşmiştir.[20]

[20] Eleştirel yorumların olumlu görülmesi konusunda tarih yazıcılığı içinden bir örnek olarak bkz. Richard Evans, *Tarihin Savunusu*, Çev. Uygur Kocabaşoğlu, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1999, s.17. Evans'ın kitabının yanı sıra tarihçilikteki bütün yenilenme ve değişimleri başarılı bir biçimde özetleyen ve analiz eden başka bir eser için bkz. John Tosh, *Tarihin Peşinde: Modern Tarih Çalışmasında Hedefler, Yöntemler ve Yeni Doğrultular*, Çev.Özlem Arıkan, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1997.

3. BÖLÜM

TARİHYAZIMINDA TEMEL KAVRAMLAR

Fahri SAKAL•

Bu bölümde tarihyazımında kullanılan temel kavramlardan *olgu, eşzamanlama, kaynak, araştırma, nesnellik, bakış açısı, önyargı, empati, belge-yorum ikilemi, inşa- kurgu ilişkisi, tarih yazarının etik sorumlulukları* ve *intihal* ele alınmıştır.

Olgu: Tarih araştırmalarında konu olarak seçilebilecek her şeydir. Geçmişte yaşanmış, bitmiş ve toplumlar üzerinde etkiler meydana getirmiş her türlü olay, zihniyet, kurum ve yaşantı gibi tarihsel vakıa, olgu olarak adlandırılır. Carr bundan dolayı olgular için "tarihin omurgasını oluşturan ve bütün tarihçiler için değişmez olan"[1] gelişmeler ifadesini kullanmıştır. Dolayısıyla onların seçiminde ve anlatılmasında titiz olunmalı, tarihçi geçmişi kafasında inşa ederken tarihsel sürecin yapısını iyi anlamalı; geçmişi önce kafasında resmedip onu gerçeğin resmi diye sunmamalı, diğer bir ifade ile olguların ruhunu çarpıtmamalıdır.[2] Çünkü olguları araştırırken taraflı davranan tarihçi, bilimselliğini en başta kaybetmiş sayılmaktadır. Olguları "boş çuvala" benzetenler, çuvalı tarihçinin doldurduğunu, ancak bu işi gerçeğin tarafını tutarak yapmasının gerekliliğini ısrarla belirtirler.[3]

Ranke olguların "aslında nasıl olduysa aynen öyle" aktarılmasını söylemiş ise de bu görüş bugün hem epistemolojik hem metodolojik açıdan tartışma

• Prof. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi Tarih Bölümü, e-mail: fahris56@hotmail.com

[1] Edward H. Carr, *Tarih Nedir?*, Çev. Misket Gizem Gürtürk, İletişim Yayınları, 5. Basım, İstanbul, 1996, s.15

[2] Robin G. Collingwood, *Tarih Tasarımı*, Ara Yay. İstanbul, 1990, s. 175

[3] Carr, *a.g.e.*, s.16

konusu olarak görülmektedir. Salt olgu anlatıcılığı ve kronolojik rivayet nakli yerine geçmişin toplumsal yapı ve ilişkilerinin araştırılması daha önemli hale gelmiştir. Bu da olgulara kapılmadan, ancak onları dikkate alarak diğer toplum bilimlerinin de yardımıyla geçmişi açıklamaya çalışmak biçiminde tarif edilmiştir.[4]

Tarihçi hangi olguları araştıracaktır? Çalışmasının sınırını nasıl belirleyecektir? Genel tarih anlayışına göre sınırı belirsiz veya çok kapsamlı olan olgular konu olarak alınamaz.[5] Örneğin, din olgusu tüm zaman ve mekânları kapsayacak biçimde başlı başına bir bütün olarak alınıp incelenemeyecek kadar kapsamlıdır. Ama tarihçi, din olgusunun alt birim veya bölümlerini konu olarak alabilir. Aslında bir konu belirlerken önemli olan şey, olgunun zaman, mekân, kavram/tanımlanma ve kaynak açılarından yeterince nüfuz edilebilecek ve açıklanabilecek durumda olmasıdır. Zira kimse "kaldıramayacağı taşın altına girmemelidir."

Kaynak: Tarihsel bir olgu hakkında bize bilgi sunan veya bilgiye dönüşebilme kapasitesi olan, bir fikir ilham eden soyut ve somut her şeye kaynak diyoruz. Kaynakların ayrıntılı tanım ve gruplandırması 5. bölümde yapılacağından burada sadece onların kullanılma tarzı üzerinde durulmuştur.

Bir tarih araştırmasında kullanılacak kaynakları mümkün olduğunca çeşitlendirmek, farklı ve birbirini hem destekleyen ve hem de karşıt fikirler sunanları kullanmak gereklidir. Araştırmada sayı ve yaklaşımca ne kadar çok ve çeşitli kaynak kullanılırsa, gerçeğe o kadar yaklaşılmış olacağı kabul edilebilir. Bir olayı, bir tek kanıt üzerinden yazmaya kalkmak elbette ki doğru değildir. Bir olgu ile ilgili bütün kanıtlar aynı yönde bilgi sunuyorsa, yani bütün bilgi ve belgeler seçilen olguyu doğruluyorsa bile, bu noktada tam ve doğru bilgiye ulaşıldığına hükmedilmemelidir. Zira her zaman, müstebitlerin kusurlarını gizleyecek belgeler düzenledikleri varsayımı ile hareket etmek gerekir. Aleyhlerindeki bilgi ve belgeleri tamamen ortadan kaldırma iktidarlarına sahip ola-

[4] Edward H. Carr- J. Fontana, *Tarih Yazımında Nesnellik ve Yanlılık*, İmge Kitabevi, Ankara, 1992, s. 13-14; Jenkins, *a.g.e.*, s. 45

[5] Annalesçiler, özellikle Fernand Braudel "uzun süreli dönem" anlayışı ve "denizin tarihi"ni medeniyetin tarihi olarak kabul etmekle bu görüşe karşı bir tez geliştirmiş ve büyük ölçüde itibar da görmüştür.

bildikleri için mevcut bütün kanıtlar olayın asıl faillerini aklayabilir. Tarihçi özellikle "demokratik" olmayan geçmişi değerlendirirken kendisini iktidarın söylemleriyle sınırlandırarak bilgi üretmekten kaçınmalıdır. Unutulmamalıdır ki, hiçbir despot kendisinin baskıcı ve adaletsiz olduğunu kabul etmez. Ancak iktidarlar tüm yazışmaları kontrol altında tuttukları için onların döneminden kalan belgeler tarihçiye "ak-pak" bir mazi görüntüsü ve bilgisi sunabilir.

Kaynak değerlendirmesi yaparken benzer dönemi, kişiyi, olguyu ele alan belgeler arasında mukayeseler yapmak çok önemlidir. Bu belgeler, uzmanı olmadığımız alanda ise değerlendirmek için başka bir uzmanın yardımı gerekebilir. İktisadi bir konuda alınmış bir kararı yorumlamak için mutlaka bir iktisatçının görüşü alınmalıdır. Zira dönemde geçerli olan iktisadî kuram ve zihniyeti kavramak, bir iktisat politikasının hangi durumda uygulanacağının, sonucunda ne tür olaylar gelişeceğini bilmek her tarihçi için bilinebilir konular olmayabilir. Aynı durum diğer alanlar için de geçerlidir. Bir kabilenin folklor ve etnografyası hakkında bilgi sahibi olunamayabilir. Bu durumda o kabileyi veya benzer konuları incelemiş bir uzmanın yardımı tarihçi için karanlık yola fener tutmak demek olur. Kitabımızın 10. Bölümünde ayrıntılı bir biçimde açıklandığı gibi tarih alanında disiplinlerarası (interdisipliner) çalışmalar, çok daha fazla dikkate alınmalıdır. Hatta bu çerçevede sosyal bilimler içinde özellikle coğrafya, iktisat, sosyoloji, sosyal psikoloji, folklor ve etnografyanın "tarihe yardımcı bilim" anlayışı yerine, daha iddialı, örneğin "birlikte iş yapılan çoklu sosyal alanlar" gibi tanımlanabilecek kadar beraber ele alınmasında yarar görünmektedir.

Kaynaklar ve belgeler belli bir zamanın, coğrafyanın veya kültürün dilini ve ruhunu taşıdığından araştırıcı önce o kültürü tanımaya çalışmalıdır. Aksi halde kaynakların dilini anlamak ve ruhuna nüfuz etmek zor olacaktır. Kaynaklara nüfuz ve onların değerlendirilmesindeki başarısızlık tarihçinin baştan başarısızlığa mahkûm olması anlamına gelir. Araştırma konusu olarak seçilen toplumda bazı değer yargılarının, kültürün, dinin, ekonomik ve toplumsal yapının belgelerde örtük birer ifadesinin bulunduğunu tarihçi unutmamalıdır. Tarihçi kendi muhiti dışında araştırma yapıyorsa, araştırdığı yöre veya kültürle arasında ciddi kültürel ve toplumsal yapı farkları söz konusuysa bu durumda da muhakkak bir kılavuza ihtiyacı olacaktır.

Kaynakların diline ve gizli anlamlarına tarihçinin hâkimiyetinin önemi

artık herkesçe kabul edilmektedir. Ancak buna karşın, en güvenilir metinlerde bile çeviri hataları olabildiği de unutulmamalıdır. Tarihsel dönemlerde yazılan her türlü eser -velev ki doğrudan bir tarih kaynağı değil de atasözleri, deyimler, müzik sözleri ve diğer folklorik değerler olsun- mutlaka titiz bir biçimde incelenmeli ve içerik analizleri yapılarak yorumlanmalıdır.[6] Zira folklor, kültür ve edebiyat eserleri; halkın ve medeniyetin ruhunu günümüzde yaşatan diğer kaynaklardır.[7]

Bakış Açısı: "Her nesil tarihini yeniden yazar" diyenler, kişilere göre farklı bakış açıları olduğu gibi devirden devire de farklı algıların olabileceğine vurgu yaparlar. Gerçekten de tarihçinin sahip olduğu sosyal statüye, kişisel eğilimlere, menfaate, milliyetçi/vatansever duygulara, medeniyet anlayışına; dahil olduğu sınıfa, dine, mezhebe, kültür ve dünya görüşüne vs. göre bakış ve yorum farklılıklarının çalışmalara yansıması söz konusudur. Bu farklılıklar hem kaynaklarda hem de onlardan bilgi üreten tarihçilerde görülmektedir.

Kaynaklar ve belgeler bazen tarihçiyi umulmadık bir biçimde yanıltabilirler. Bunun en tipik örneklerinden birini Leopold von Ranke yaşamıştır: Ranke başlangıçta güvenilir tarihçilik yaptığına olan inancından haraketle Alman–Venedik ilişkileri konusunda İtalyan tarihçileri tarafgirlikle suçlamıştı. Ancak Venedik arşivlerine girince, orada İtalyan tarihçileri haklı gösteren belgeler görmüş, bunun üzerine İtalyan tarihçileri onların arşivleri nasıl yanıltıyorsa kendisini de Alman arşivlerinin öyle yönlendirdiğini farketmiştir.

Kaynaklardaki çok yönlü tarafgirlik gibi tarihçideki yanlılık da başka önemli bir sorundur. Bunlar kasıtlı olanlar ve farkında olmadan tarafgir olanlar diye ikiye ayrılabilir. Bazıları bakış açılarını gerçeği aramak için çeşitlendirir, bazıları ise kendi kafalarındaki önkabulü delillendirmek için farklı arayışlara girer.

[6] Bir örnek Şerif Mardin, *Siyasal ve Sosyal Bilimler*, İletişim yay., İst., 1990, s. 9-22. Burada Halk Evleri mecmuası Ülkü'deki semboller ve içerik analizi yapılarak bir dönemin resmi yayınlarında görülmesi mümkün olmayan totaliter eğilimin dergi içeriği incelenerek nasıl ortaya çıkarıldığı özellikle genç tarihçiler için ders mahiyetindedir. Diğer bir çalışma tarafımızdan yapılmıştır: Fahri Sakal, "Folklor Ürünlerinin Tarih Araştırmalarında Kaynak Olarak Kullanılması" *Milli Folklor*, Sayı: 77, 2008, s.50-60

[7] Tarihi psikolojik, ruhi(tinsel) ve benzer faktörlerle açıklama çabası için bkz. Collingwood, *a.g.e.*, s.176-180

Sonuç olarak bir tarih eserindeki bakış açısını; kaynağı ve belgeyi oluşturanlar, arşivi oluşturanlar, arşiv belgelerini inceleyen (tarihçi)ler olmak üzere üç grup insan belirler. Üstelik sonuncular hem kasıtlı olarak, hem de çağının ve şahsi eğilim ve kapasitesinin etkisiyle farklı bakış açılarına sahip olabilmektedir. Bu sebepten "suskun" nesneler olan kaynakları konuşturduklarını iddia eden tarihçiler, kendilerince dürüst ve titiz çalışsalar da sonunda ortaya farklı anlatılar çıkar.[8]

Araştırma: Tarihçilikte araştırma kavramı oldukça geniş bir tasarı, düşünce ve eylem alanını ifade eder. Kitabımızın 5-14 arası bölümlerinde bu kavramın farklı aşamalarına temas edileceğinden burada ana çerçevenin çizilmesiyle yetinilmiştir.

Bir tarih araştırmasının aşamaları konu ya da problem tespiti, ilgili olguların tanınması, alanın tanınması, sınırlama, konunun bölümlenmesi, okuma ve not alma, notların tasnifi, analizi, kritiği ve yazma gibi temel işlemlerden oluşur.

Tarihçi öncelikle neyi araştıracağına karar vermeli, araştırma probleminin sınırlarını zaman, mekân ve mahiyet olarak belirlemelidir. Kişi eğer yeni başlıyor ise bunun için bir üstadın ve farklı görüşlerin kılavuzluğuna ihtiyacı vardır. Bundan sonra araştırma alanı hakkında tarihçilerin mevcut çalışmaları incelenmeli, farklı bakış açıları, özellikle birbirini destekleyenler ve karşı düşünce sergileyenler bir arada muhakeme edilerek değerlendirilmelidir. Diğer bir ifade ile tarih araştırıcısı belgelere gömülmeden önce o alanda yapılmış bütün çalışma ve yorumları tanımalıdır. Bunun için ayrıntılı ve analitik bir literatür taraması son derece gereklidir. Sonra ilgili alana ve yakın diğer sosyal bilimlerin işimize yardımcı olabilecek konularında ciddi okumalara yönelmelidir. Örneğin bir demografi çalışmasında tarihsel belgeleri incelemeye başlamadan önce yardımcı olacak beşeri coğrafya, sosyoloji, sosyal psikoloji, antropoloji, etnografya ve konunun özelliğine göre değişecek başka alanlara bir göz atmak çalışmanın kapsam ve derinliği konusunda fikir verici olacaktır. Sosyal ve beşeri hayatı tanımadan tarihçilik yapılamayacağına göre, bu alanı tanımak için ilgili bilim dallarına vâkıf olmak tarihçinin vazgeçilmezidir.[9]

[8] Jenkins, *a.g.e.*, s. 50

[9] Bu konu için bkz. Julien Freund, *Beşeri Bilim Teorileri*, Çev. B. Yediyıldız, TTK Bası-

Tarihçi konusunu belirledikten ve onu tanıyacak yeterli okuma ve görüş alışverişinden sonra araştırması için bir yol haritası (çalışma takvimi) çıkarmalıdır. Böylelikle araştırmasıyla ilgili olarak neyi, ne zaman, nasıl yapacağı hakkında tahmini de olsa bir fikri ve planı olacaktır. Araştırmanın her bir aşamasına (bölümlemeye) geçebilirse de kaynaklar ve arşivlerden alınan bilgiler fişlendikçe bu bölümlenmelerde değişiklikler olacaktır. Diğer bir ifade ile konunun içine "daldıkça" daha iyi tanımasından kaynaklı, başlangıçta planladığı bölümlemelerde değişiklikler ortaya çıkabilecektir. Toplanan bilgi ve yazılan notların bölümlere göre dağılımı yeni bölümleme planlarına yönlendirecektir. Örneğin bir bölüm için 30, başka bir bölüm için 4 bilgi fişi bulunan araştırmacı kitabının bölümlemesini yeniden gözden geçirerek küçük bölümü ayrı bir bölüm olarak almak yerine ona yakın başka bir bölüm içine serpiştirecektir. Bölümlerin son düzenlenmesi yazma safhasında ortaya çıkacaktır.

Araştırma safhasının sürekli ve vazgeçilmez olanı okuma ve not almadır. Başlangıçtaki okumalardan sonra gerekli kaynakların gözden geçirilmiş ve gereken notların alınmış olduğu düşüncesi belirebilir. Ancak yeni arşiv belgeleri tarihçiyi her an başka okumalara sevk edebilir. Belirlenmiş araştırma konusunda arşivlerde önceden öngörülemeyen farklı alanlarda bilgiler ortaya çıkabilir. Bu durumda o söz konusu yeni bilgileri de yeniden literatür taraması ve okuma-not alma işlemlerini doğuracağı söylenebilir.

Notların tasnifi bir araştırmanın basit sanılan ama kompozisyon açısından en önemli safhasıdır. Bu işte başarılı olabilmek için notlara uygun başlıklar koyabilmek gerekir. Örneğin Osmanlı vergi sistemini araştırırken "tekâlif-i şakka" türünde bir uygulamadan bahseden bir belge veya tetkik eserden not alınıyorsa, bunun vergi boyutu (maliye-ekonomi) dikkate alınarak ona göre başlık verilmesi gerektiği gibi, hukukî boyutu ve sosyolojik boyutu da dikkate alınıp notumuza bütün bunları gösterecek bir başlık gerekir. Bunları yapamazsak, o notu söz konusu alanlar için ayrı ayrı yapmak ve ilgili alanlara o notu koymak mutlaka gereklidir. Zira böyle bir bilgi o çalışmada birkaç yerde değerlendirilecek türdendir. Bunu yapmayanlar ya ilgisiz konulara da temas etmek zorunda kalırlar veya bir olgunun yorumunu ve sonuçlarını farklı açılardan değerlendiremezler. Notların tasnifi çalışma planının yavaş yavaş oluşmasını

---

mevi, Ankara, 1991.

sağlar. Ancak yeni okumalar ve not almalar esnasında bu plan sık sık değişmeye uğrayacaktır. Başlangıçta tali bölüm olarak planlanan bir kesim, yeni bilgi ve belgelere ulaşılması üzerine esas bölüme dönüşebilir veya tersi de olabilir. Bütün bunlar gösteriyor ki araştırmada okuma ve not alma işlemleri tam olarak bitince notları çok iyi tasnif etmeli ve plana son şekil verilmelidir. Bu aşamada tecrübesine güvenilen bir "usta" tarihçiden görüş almak en akıllıcasıdır. Zira sonradan bölümler arasında değişiklik yapmak eserin kompozisyonunda belirgin sorunlara neden olabilir.

Yorum: Modern anlayış, geleneğin getirdiği her şeye karşı sorgulayıcıdır. Artık geçmişten gelen "her sesi teslim olmuş bir ruh hali ile dinlemez"; sorgulayarak ve üstünde düşünerek onu köklerinin bulunduğu bağlama yerleştirir ve bu yolla önemini ve görece değerini saptar. İşte geçmişe karşı sorgulayıcı olan bu tutuma da *yorum* denir.

Yorum, bir tarihçinin çalışacağı konuyu seçmesinden, buna ilişkin yöntem belirlemesine, veri toplama tarzına, elde ettiği verileri anlamlı bir hale koymak için başvurduğu çözümleme ve sentezlemede başvurduğu zihinsel alışkanlık, inanç, bakış açısı, beklenti gibi biçimlendirici unsurların ortaya çıkardığı, sınırları tam olarak çizilemeyen geniş anlamı olan bir kavramdır. Yorumu bekleyen şeyin dolayımsız açıklanmayacağı ve "gerçek" gizli anlamı keşfetmek için görünürdeki anlamın gerisine bakılması gerektiği söylenebilir. Bu sınırları genişleyen yorum kavramı Nietsche'ye kadar gider. Ona göre akla dayanan bütün önermeler yoruma açıktır, çünkü bunların gerçek veya doğru anlamları bize ideolojiler tarafından maskelenmiş ve çarpıtılmış olarak ulaşılır."[10]

Tarih, diğer sosyal bilimler gibi yorumla iç içedir.[11] Ancak tarihçilik yorumu, gerçeği kişisel ve toplumsal çıkarlara göre çarpıtmak için değil –diğer sosyal bilimlerde de olduğu gibi- geçmişteki gerçeği anlamak için kullanır. Belgelerden çıkarılan ham bilgilerin ve istatistikî verilerin değerlendirilmesi esnasında bir *yorum* öne çıkar ki bu, yeraltından çıkarılan bir maden cevherinin işlenilerek sanayide kullanılacak hale getirilmesi gibi bir süreç ve üründür.

[10] Hans G. Gadamer, "Tarih Bilinci Sorunu", *Toplum Bilimlerinde Yorumcu Yaklaşım*, s. 186-187

[11] Bir örnek için bkz. Paul Robinow- William Sullivan, *Toplum Bilimlerinde Yorumcu Yaklaşım*, Çev. Taha Parla, Deniz Yayınları İstanbul, 2008.

Yeterli ve iyice yorumlanmamış olan belgelerle yazılan tarihçilik, belgelerdeki malumatın peş peşe dizilmesinden başka bir şey olamaz. Eski tarihyazımı metodu olan *olay anlatısı* anlayışının itibardan düşmesiyle birlikte *yorumcu yaklaşım*[12] güçlenmiştir.

Tarihsel yorumun çerçevesine ilişkin "nereye kadar" ve "nasıl" yorum sorusu tartışılmalıdır. Tarihçi bugünü anlamak için geçmişi anlamaya çalışan kişi[13] sayıldığına göre, geçmişi nasıl anlayacaktır? En basitinden somut bir belgenin bile tarihçilerce farklı yorumlanarak anlamlandırıldığı bilinir. Bu noktada tarihçilerin de "insan" olduğundan hareketle onların çalışmalarında "öznel ögeler" bulunması anlaşılabilir. Ancak bu sıradan bir insan öznelliği de sayılmamalıdır. Tarihçi sahip olduğu toplumsal değerlerin, yaşadığı çağın ve mekânın yarattığı bir bakış açısını gösterir. İşte bu yorumdur.[14]

Bir tarihçinin yorum yapmaktan kaçınmak kadar belgelerin sunduğu verileri zorlayarak belli amaçlara göre anlamını aşan bir tavır ve uygulama çabasına girmesi de başka bir yanlıştır. Yani diğer bir deyişle "belge fetişizmi" kadar "yorum fetişizmi"nden de sakınmak gerekir. Ranke'nin meşhur söylemini bu bağlamda yeniden şöyle kurmak mümkündür: "Belge nasıl (hangi bağlamda, hangi anlamda) ise aynen öyle yararlanılmalıdır". Süreçte belgeyi ne tahrif etmek, ne de onu salt gerçek diye "kutsamaya" kalkışmamak gerekir. Ancak belgelerin daima yoruma muhtaç olduğu, her belgede çağının ve toplumunun ruhunun görülebileceği, o ruha göre bir açıklama ve yorumun da kaçınılmaz olarak gerekeceği de unutulmamalıdır. Ünlü tarih felsefesici Will Durant "Tarih kendisi hakkındaki genelleştirme ve kaideleri her an yıkabilir, kolay yorumlanabilir bir şey değildir"[15] derken tam da bu gerçeği dile getirmiştir. Belgeyi üreten de arşivi düzenleyen de insandır. Tarihçiler bunu asla unutmamalıdır.

Yukarıda dile getirildiği gibi tarihçiler yorum yapmazlarsa belgelerdeki bilgileri peş peşe sıralamış olurlar ki, bu hem tarihçilik değil, hem de o belgeleri bırakanların tuzağına düşmek anlamına gelir. Tarihi yapanlar (geniş anlamda

[12] Yorumcu tarih anlayışı ile ilgili kitabımızın 4. Bölümünde daha detaylı ve geniş bilgi verilmiştir.

[13] Carr, *a.g.e.*, s.32

[14] Carr- Fontana, *a.g.e.*, s.14; Collingwood, *a.g.e.*, s.175

[15] Ariel- Will Durant, *Tarih Üzerine*, Hülbe Yayınları, İstanbul, 1983, s.14

"iktidar") aynı zamanda tarihi yazdırmaya veya yönlendirmeye de çalışmaktadırlar. Tarihçi bu gerçeği unutmadan kaynakları ve bilgileri ona göre değerlendirmelidir.

Tarih yorumu için araştırılan konuyu ilgilendiren bütün bilim dalları hakkında yeterli bilgi ve birikim vazgeçilmezdir. Daha açık bir ifade ile tarih araştırmalarına katkı sağlayıcı bilimlerde oluşan birikimden yararlanmaksızın yorum yapılması yanlış sonuçlar doğuracaktır. Örneğin temel anlamda ilahiyat bilgisi olmayan bir tarihçi, tarihteki bir inanç olayını nasıl sağlıklı yorumlayacaktır? Üstelik sadece ilahiyat bilgisi de bazen konuyla ilgili yorum için yeterli değildir. Söz konusu çağın ekonomik ve siyasî ilişkileri de bir bütün olarak değerlendirilmedikçe yapılacak yorum eksik kalacaktır. Unutulmamalıdır ki her dönemin çalışma, ahlak, sosyal ilişkiler, yardımlaşma, hukuk, dinî inançlar vs. değerleri farklıdır. Bundan dolayı araştırılan dönemin kültür, din, ahlak, siyaset, folklor ve etnoğrafik anlayışının iyi bilinmemesi yanlış yorumlara götürecektir.

Tarihçiye sağlıklı yorum yapabilmesi için keskin bir zekâ kadar, hayal gücü ve muhakeme kabiliyeti de lazımdır. Bazı düşünürler, tarihçinin bu güçten yoksun olduğunu zannetmişlerdir. Gerçekten geçmişle ilgili belgeler bize her şeyi eksiksiz olarak sunamazlar. Bu durumda olgular arasındaki boşlukları tarihçi his ve kuvvetli tahmin yoluyla doldurur.[16] Tarihçi olayların birbiriyle ilişkisini görebilmeli ve özellikle normal insanların göremediğini sezmeye çalışmalıdır ki bunu başaracak entelektüel kapasitenin tarihçilerin çok azında görüldüğü bir gerçektir.[17] Bazı belgeler çok güvenilir görülebilir. Tarihçi buna özellikle dikkat etmeli, bir hükme varmadan önce her zaman diğer bilgi ve belgelerle karşılaştırmalıdır. Belgenin doğruluğunu diğer belgeler onaylamıyorsa belgelerin mukayeseli neşri ve değerlendirilmesi gerekir. Bu konuda iyi örnekleri genç tarihçilere okutmak, yorumlama başarılarını somut olarak göstermek gerekir.

Eşzamanlama (Senkronizasyon): Ele alınan bir olgunun gerçekleştiği zamanda başka coğrafyalarda konuya ilişkin nelerin, nasıl geliştiğinin bilinmesi dönemin ruhunun kavranması ve ele alınan olgunun daha sağlıklı anlaşılabilmesi için karşılaştırma imkanları sunar. Çünkü her çağın geçerli ve yaygın zihniyeti o çağ insanlarını kuşatan genel ortamın eseridir. İşte zamansal

[16] Tosh, s.118

[17] Tosh, *a.g.e.*, s.117

anlamda paralel bir düşünüşle aynı ya da benzer olguya ilişkin gerçekleştirilen çok yönlü karşılaştırmalar ya da anlamalardaki zamansal tutuma eşzamanlılık denir. Ancak araştırmaların çoğunda bu gözardı edilmekte, zamandaşlarıyla etkileşimin sonucunda neler olduğu, bazı kurumların zamana bağlı olarak nasıl ortaya çıktıkları ya da değiştikleri dikkatlerden kaçırılmaktadır. Çoğu zaman da eşzamanlı görünen bu karşılaştırmaların yanlış bir bakış açısının eseri olarak eşzamanlılığın tersi olan anakronizme yol açtığı görülmektedir. Örneğin ateşli silahların icadı; Avrupa'da, Çin'de ve Türkiye'de benzer etkiyi yapmış, farklı coğrafyalardaki Ortaçağdan kalma kurumları yıpratmıştır. Çünkü o kurumlar "ateşsiz silahlar dünyası"nın kurumlarıydı. Bunlardan Osmanlı coğrafyasında bulunan, kırsal kökenli askerler olarak tımarlı sipahiler, yeni tabiye usulleri gerektiren ateşli silahları kullanamayacaklardı. Bunu kavrayamayan yöneticiler; tımar, fief vs. adlarla anılan ortaçağ kurumlarını tasfiyede geciktiler. Bu gelişme Avrupa'da feodaliteyi bitirdiği halde, Osmanlı'da tımarın tasfiyesi konjonktürün etkisiyle gecikmiş, bu Ortaçağ kurumu zamanla Osmanlı sistemini taşıyamaz olmuş, gerilemenin temel sebeplerinden biri sayılmıştı. Bu süreçte özellikle tımarlı sipahiler yerine ateşli silahları kullanacak şekilde kışlada eğitim alan düzenli birliklerin oluşturulması gerektiği anlaşılamamıştır.[18]

Tarih araştırmalarında zaman seçimi ve yönetimi tarihe yardımcı diğer bilim dallarının katkılarıyla daha sağlıklı yapılabilir. Örneğin kadınların çalışma hayatına katılımı, sanıldığı gibi kadın-erkek eşitliği eksenli bir sosyal tavır olarak başlamamıştır: 1. ve 2. Dünya Savaşlarında tüm erkeklerin cepheye sürülmesi sonucu fabrika ve bürolarda kadınlar istihdam edilince, iş hayatına giriş yapmışlar ve savaşın azalttığı erkek nüfusun yerini doldurmuşlardır.[19] Buna karşın tarihte görülen "çok eşlilik" olgusu büyük savaşlardan sonraki yıllarda artmıştır.[20] Bu durum Türk toplumu gibi sosyal anlamda poligamiye izin

[18] Tımar ve devletin tarımsal ekonomide mülkiyet sahipliği anlamına gelen diğer sistemler ateşli silahlar-öncesi dönemlerin kurumlarıdır. Bunları vakti gelince tasfiye edemeyen devletler kendilerinin tasfiyesine zemin hazırlamış oldular. Bkz. Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, TTK Yayınları, Ankara, 1984, s.22-39.

[19] Görüldüğü gibi burada tarihçi başta sosyoloji ve iktisat olmak üzere diğer sosyal bilimlerden yararlanmalıdır.

[20] Osmanlı dönemi şeriye sicillerinde vaktiyle yaptığımız ancak yayımlamadığımız araştırmada çokeşlilik olgusunun normal zamanlarda yüzde beşlerde olduğunu, ancak savaş sonrası dönemlerde yükseldiğini tespit etmiştik.

verenlerde çokeşli erkek oranını artırmış, konuya ilişkin sosyal güvenlik politikalarının olmadığı toplumlarda ise korumasız ve güvencesiz kalan kadınların başkalarına gayri meşru bir şekilde mahkûm olmasına zemin hazırlamıştır. Bu da göstermektedir ki tarihte büyük olayların ortaya çıkardığı benzer sorunlar farklı ülkelerde sosyal doku ve kültürden kaynaklı olarak farklı biçimde çözülmeye çalışılmıştır.

Anlatı: "Raviyan-ı ahbâr ve nakilanı asâr rivayet eder ki(m)" diye başlayan eski Türk anlatı geleneği diğer dillerde de geçerli olan tarih-anlatı ilişkisine dikkat çeker. Arapçadaki usture sözcüğünün batı dillerinde *histoire-historie, istoriya, historia, history* (hikâye-tarih) gibi kavramlara dönüşmesi yanında; İngilizce *narration, narrative* (hikâye, rivayet) narrator (ravi=rivayet eden) kavramları tarihin eski olayları nakil ve hikâye etme, rivayetleri anlatma gibi anlamlarını göstermektedir. Bu hikâyeci, rivayetçi veya nakilci tarihçilik denen eski ve ortaçağ anlayışları Thukydides, İbn Haldun ve Michelet'nin kilometre taşları olduğu bir yolun sonunda salt olay anlatısını terk ederek günümüze ulaşmıştır. Özellikle Michelet, "olayın anlatısının olayın anlamının anlatısına dönüşmesini sağlayan bir devrim gerçekleştirmiş; içeriği değil, içeriğin anlamını bize anlatmaya çalışmıştır. Michelet'nin bu etkisini bazı metotçular "anlatı olmayan anlatı" olarak ifade etmişlerdir.[21] Yine de anlatı, bütün eleştirilere rağmen tarihyazımının vazgeçilmezlerinden biri olmayı sürdürmüştür.

Ranciere vakanüvislikten kopmak isteyen tarihçilerin, tarihin adında bulunan çifte anlamlılıkla[22] savaşmak zorunda kaldıklarını söylüyor. Ona göre Annales'çilerle, özellikle Braudel ile birlikte yaşanan süreçte, özetle, kralların tarihinden denizin tarihine, yani uygarlık alanlarının, kitlelerin hayatına dair uzun sürelerin, iktisadî gelişme dinamiklerinin tarihine geçiş yaşanmıştır.[23] Bu gelişme sonunda kahramanların, özel isimlerin ve onların rol oynadığı olayların etkisi azalmış; kitleler, kurumlar, zihniyetler ve medeniyete beşiklik eden

[21] Hayden White, "Önsöz: Ranciére'in Revizyonizmi", Jacques Ranciére, *Tarihin Adları Bilgi Poetikası Alanında Bir Deneme* içinde, Metis Yayınları, İstanbul, 2011, s.18-19.

[22] Tarihin hikâye anlamı hemen hemen birçok dilde mevcuttur. İngilizcede story-history farkı istisna, diğer dillerde histoire (Fransızca), Geschichte (Almanca) hem hikâye hem de tarih anlamındadır. Yukarıda yazıldığı üzere histoire-history-istoria da Arapça usture ile aynı kökten gelmektedir.

[23] Ranciére,s.39.

coğrafi mekânlar öne çıkmıştır.[24] Ancak buna rağmen Annales ekolünün bile anlatıdan tam kurtulamadığı kabul edilmiş, onlar, anlatıyı sorgulamak yerine farklı bir anlatıya yönelmiş olmakla suçlanmışlardır.[25] Tarih anlatısı, kronolojik olay hikâyesi ve rivayetleri nakletme manasında ise elbette bu ciddi tartışılır durumdadır. Ancak tarihsel olguları bir araya getirerek, anlamlı bir geçmiş temsili sunma noktasında ise anlatı, bundan uzak durmak pek mümkün görünmemektedir.

Günümüzde anlatı tarzının yol açtığı sorunlardan dolayı ona karşı çıkanlarda bile anlatısız bir tarihin olamayacağı kanısı hakimdir. Hatta Ricoeur, "anlatıyla incecik de olsa bir bağı olmayan herhangi bir tarihin mümkün olamayacağı" düşüncesindedir.[26] Ancak anlatıyı eski olay anlatısı olarak anlamak, olguların ve çağın zihniyet ve kurumlarının ruhuna nüfuz edememek, gelişmelerin sebep ve sonuçlarını tahlil edememektir. Tarihçilik günümüzde artık kişi ve olay anlatısı anlayışını aşmıştır.

Sonuç olarak tarih düşünürü Chartier'nin dediği gibi tarihyazımının her türünde ister istemez anlatı az veya çok kaçınılmazdır. Çünkü tarihçi yaşanmış-bitmiş olguları anlatmak zorundadır. Zaten "salt olaylar tarihinin reddedildiğinin tarihyazımında anlatının da reddedildiği" anlamına gelmediği vurgulanmaktadır.[27] Modern tarihçilikle birlikte geleneksel anlatı çoktan terk edilmiş, ancak yerine farklı üst anlatılar doğmuştur. Bugün bu üst anlatılar da ciddi eleştiri altında olmasına rağmen tarihçiler, ne onunla ne de onsuz yapabilmektedir.

Nesnellik: Bilindiği gibi belgeler tarihçiye kendiliklerinden olayları anlatmaz ve bir yargıda bulunmaz. O belgeleri konuşturan, sorgulayan ve olgularla ilgili sonuçlar çıkaran ve zihninde inşa eden tarihçidir. Bir dönemin gerçeğini anlatma iddiasıyla zihninde bir geçmiş inşa eden tarihçinin bu geçmişi ne kadar gerçektir? O tarihçi gerçeği ne kadar anlayabilmiş, ona ne kadar nüfuz

[24] *a.g.e.*, s.27-29

[25] Mustafa Safran ve Ahmet Şimşek, "Tarihyazımında Bir Sorun: Anlatı", *Türkiye'de Tarihyazımı*, Ed. Vahdettin Engin ve Ahmet Şimşek, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2011, s.324.

[26] Safran ve Şimşek,*a.g.e.*, s.328.

[27] *a.g.e.*, s.317.

edebilmiştir?[28] Yani tarihçi olgular ve dönemler karşısında ne kadar nesnel olabilir?

Tarih ve diğer sosyal bilimler doğada izlenemez ve laboratuarda gözlemlenemez; aynen tekrarı da mümkün değildir. En azından şimdiki imkanlarımız dahilinde bu böyledir. O halde tarihin nasıl cereyan ettiği, o insanların nasıl düşündüğü tam ve doğru olarak bilinemez. Geçmişteki bir olayın günümüzde tekrarı mümkün olsaydı, bu meraklısına gösterilir, "bakın böyle olmuştu" denerek tarih aydınlatılmış olurdu. Ama "ırmakta bir kere yıkanılır" misali, her tarihsel yaşanmışlık diğerinden bağımsız ve biricik olarak tekrar edilemez. Geçmişteki olguları önümüze getirip bir sinema perdesinden gözleyemediğimiz sürece tarih araştırmalarında taraflılık, yanlış ve yetersiz bilgi gibi riskler hep olacaktır.

K. Popper'a göre ne doğa ne de tarih bize ne yapacağımızı söylemez. Doğa bilim araştırmacıları gibi tarihçiler de araştırma konularını kendileri belirlerler. Üstelik tarihçiler, olguları da seçer, onlara bir maksat ve mana yükleyip ona göre yorumlarlar.[29] Yani tarihçi ne kadar nesnellik iddiasında bulunursa bulunsun, yaptığı iş, özü itibarıyla bir yanıyla her zaman özneldir. Örneğin bir şehirdeki bir günlük olayların ayrıntısını tam anlatacak ne yeterli belge bulunabilir ne de tarihçi onları hakkıyla açıklayabilir. Bulduğu sayısız belge içinden kafasına göre bir seçim yapacak ve kendi çağının değerleriyle geçmişi açıklamaya çalışacak olan tarihçidir. Bu alanda bilerek taraf tutmasa bile geçmişin olgularını açıklama yeteneği, içinde yaşadığı toplumun değerleri açısından olacak, siyasî ve fikrî eğilimlerinden etkilenecektir.[30] Dolayısıyla tarihçinin isteyerek veya farkında olmadan taraflı davranabilme ve yanılma gibi zafiyetleri insan olma özelliğinden kaynaklanmaktadır.[31] Tarihte nesnellik konusuna ilişkin sorunların sebebini maddeler halinde şöyle açıklamak mümkündür:

[28] Safran ve Şimşek, *a.g.e.*

[29] Ahmet Güneş, "Tarih, Tarihçi ve Meşruiyet", *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*, Sayı: 17, 2005. Online: http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/19/24.pdf, 04.06.2011 tarihinde alınmıştır.

[30] Carr-Fontana, *a.g.e.*, s.63-64.

[31] İbn Haldun, *Mukaddime* I. Cilt, Çev. Z. Kadiri Ugan, MEB Yayınları. İstanbul, 1954, s. 4-90.

1-Bilgi azlığı: Hem kaynak bilgisi hem de tarihçinin genel donanımındaki yetersizlik tarihçinin yanılma sebebidir. Kaynak dillerini ve dönemin terminolojisini kavrayamama hali en önemli eksikliklerdir.

2-Tarihsel dönemi kavrayacak donanım eksikliği: Sosyal bilimler hakkında yetersiz tarihçiler mutlaka hataya düşerler. İktisat bilmeyen tarihçinin tarihlerdeki çarpıtma amaçlı istatistikleri gerçek sanması buna örnektir. İstatistikler, sorunlu rejimlerde gerçekleri saptırma, çarpıtma yoludur. Ayrıca dönem hakkında yeterli bilgisi olmayan bir araştırıcı, bütün arşiv bilgilerine vakıf olsa bile yanlıştan kaçınamaz. Mesela tarihsel çağlardaki esnaf, işadamı ve çalışma anlayışı ile günümüzdeki farklıdır. Ortaçağda bizde ve Avrupa'da "çalışmak" pek de meşru sayılmayan, aşağılık bir meşguliyet sayılıyordu.[32] Bu fark üzerine bizde Ülgener,[33] batıda Weber,[34] Sombart[35] ve Bloch[36] yeterli açıklamalar yapmışlardır.

3-Güçlülerin Tarihe müdahalesi: İktidarlar, devletler ve kiliseler gibi güç odaklarının tarihi yönlendirme ve gerçekleri saptırma güçleri tarihçiyi daima etkilemiştir. Eline tutuşturulan her kitabı "tartışmasız hakikatleri anlatıyor" sanan tarihçiler bugün de üniversitelerde görev yapmaktadır. Oysa antidemokratik rejimler, arşivleri "dikensiz gül bahçesine dönüştürerek" ondan sonra tarihçilere "işte tarih arşivi, gerçekler burada, al ve araştır" demektedirler.[37]

4-İdeolojik ve siyasî tarafgirlik: Bu yaygın bir hastalık olmasına rağmen aşılması en kolay olanıdır. Tarihçiler arasında otokontrol sistemi ile bunun önüne geçilebilmektedir. Aynı konuları farklı kişilerce tekrar tekrar alıp işlenebildiği sürece birilerini diğerleri, onları da başkaları eleştirecek ve sonunda çürük elmalar ayıklanacaktır.

[32] L. Febvre, *Uygarlık Kapitalizm ve Kapitalistler*, İmge Yayınları, Ankara, 1995, s.109-119

[33] Sabri F. Ülgener, *İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası*, Der Yay. İstanbul, 1981. Ülgener'in bu konuda diğer kitaplarında da bilgi vardır.

[34] Max Weber, *Die protestantische Ehtik und der Geist des Kapitalismus* I, 1920

[35] Werner Sombart, Der moderne Kapitalismus, 1928; W. Sombart, Burjuva, Çev. O. Adanır, Doğubatı Yayınları, İstanbul, 2008

[36] Marc Bloch, *Feodal Toplum*, Çev. M. Ali Kılıçbay, Doğubatı Yayınları, Ankara, 2005.

[37] Bu konuda ayrıntılı düşüncelerimiz için bkz. Fahri Sakal, "Türk Demokrasi Tarihi: Lüzumu ve Metodolojisine Dair" *Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Dergisi*, Yıl 2006 Cilt: 8, Sayı: 2, s.77-92.

5-Din ve mezhep taraftarlığı: En yaygın sorunlardan biridir. Çağdaş dünyada bunun etkisi azalsa da hastalıklı araştırmalar hala sunulmaktadır. Yukarıdaki maddede anlatılan yolla buna da çözüm bulunmaktadır. Ayrıca dinin tarihte nasıl bir temel etken olduğu da din sosyolojisi ve benzeri yakın alanlara mensup kişilerce araştırılmaktadır. Onlardan yardım olmak iyi sonuçlar doğuracaktır. Son zamanlarda Avrupa Konseyi'nin tarih eğitimine ilişkin tavsiyeleri, ülkeler ve toplumlar arası tarihsel diyalog çalışmalarına verdiği destekler yeni perspektiflerin ortaya çıkmasına katkı sağlayabilir.[38]

6-Devlet ve millet/milliyetçilik hesapları: Bu en yaygın sorundur. Özellikle ulus-devlet politikalarıyla arzulanan insan tipini yetiştirmek için millî eğitim ve millî tarih projesi olarak isimlendirilen politikaların etkisi büyük olmuştur. Yıllarca bu politikalarca desteklenen bir tarihçiliğin akademideki yapılanması başka sorunları da doğurmuştur. Devletlerin desteğini elde etmiş pek çok profesör, kendilerini çağdaş, bilimsel ve metotlu tarihçiliğin ustası olarak kabul ederler, ama maalesef bu rahatsızlıkla maluldürler. Bu politik tarihçiliğe katılmayan kişinin akademik hayatta yükselmesi zorlaşır.

7-Hatır-gönül tarihçiliği: Bazı güçlü ve hatırlı kişilerin tarihsel bir olayın tarafı olması durumunda onları küstürmemek için veya sağladıkları menfaatten dolayı bazı tarihçiler kalemlerini kaşık gibi kullanmayı seçebilir. Bu çerçevede tarihte rol oynamış kişilerin ve partilerin varisleri günümüzde etkili ise tarihçiyi etkilerler.

8-Kişisel eğilimler ve zafiyetler: Bu kendiliğinden gerçekleştiği için çoğu zaman fark edilmeyen bir durumdur. Her bireyin tarihteki olguları farklı açıklayabileceğini bugün herkes kabul etmektedir. Ancak bazıları bunu aşırıya götürür, belgede kendini arar ve bulur. Bunlar aynaya bakar gibi tarihe bakarlar. Oysa sırlı aynada kendimizi, normal cama bakınca da karşı tarafı görürüz. Kendisini doğrulayacak bilgileri arayan, örneğimize göre aynaya bakan orada kendisini görecek, yani tarihi kendisine göre çarpıtacaktır.

Kurgu: Tarih ne kadar belge ve bilgiye dayansa da daima tarihçinin zihninde canlandırdığı bir inşadır. Bu konuda bilimsel tarihçilik yapanlar sadece

[38] Bu konuda bir karşıt görüş olarak bkz. Ahmet Şimşek, "Türkiye'de Tarih Öğretimin Ulusallığı ve Avrupa Merkezcilik", *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 11, Sayı: 1, 2007, s.9–38.

belgelere bağlı ve yüzde yüz yansız olduklarını iddia ederlerken Hayden White, tarihçilerin sanıldığı gibi objektif olamadıklarını ileri sürmüştür. White'a göre tarihçiler tıpkı şairler, romancılar ve oyun yazarları gibi geçmiş hakkında buldukları belgeleri kendi bakış açılarına göre kurgulamaktadırlar. Ne kadar belgelere sadık kalsalar bile sonuçta tasarımsal bir sunum (representation) söz konusudur. Tarihçi kafasında planlayıp kurgular ve onu ispat etmek için yorumları, tasvirleri, seçip aldığı ve almadığı istatistikî değerleri kullanarak ortaya bir kurmaca metin çıkarır.[39] Bunu başkaları da benzer şekilde ifade etmişlerdir: Tarih, "günümüze ulaşabilmiş belgelere dayanarak geçmişin belirli parçalarının yeniden kurulmasıdır; bu parçalar da, onları yeniden kuran tarihçinin bugünkü koşullarıyla şu veya bu şekilde bağlantılı olanlardır."[40]

Barraclough okuduğumuz tarihin olgusal değil, kabul edilmiş yargılardan ibaret olduğunu düşünmektedir.[41] Gerçekten tarihteki olgular, tarihçinin gördüğü, yorumladığı ve kafasında biçimlendirdiği olaylar ve kurumlar olduğuna göre, tarihçi önüne gelen belge ve kalıntıları yorumlayarak bilgileri kafasında yeniden kurar. Yani tarih, ruh ve hissiyatı olan insanoğlunun eseridir. O belgeleri üretip arşive koyanlar da ruh ve hissiyatı olan kişilerdir. Üstelik onların, kendilerini tarih önünde aklamak için tarihçiyi yönlendirmek gibi anlaşılır bir nedeni de vardır. Özetle tarih öznel yönleri olan bir zihnî bir inşa sürecidir ama tarihçi yaptığı işin nesnel olduğunu ileri sürer.[42]

Demek ki insanlar, ruhlarının çizdiği yoldan bizi geçmişe götürüyor ve biz ona tarih diyoruz. En azından Thukydides, İbn Haldun, Ranke, W. Dilthey, Hegel, Michelet gibi otoriteler sayesinde bunun böyle olduğunu anlamış durumdayız. Mesela Gibbon, Roma'nın çöküşünü öyle anlatmıştır ki, adeta Romalılarla çöküş sürecinde rol taksimi yapmış gibi geçmişi kendine göre kurgulamış ve inşa etmişti. Hegel de Alman idealizmini ve o doğrultuda Alman tarihçiliğini yönlendirmiştir. Marx'ın "panekonomik"[43] tarihe katkısı, Weber'in

[39] Burke, *a.g.e.*, s. 123-126,

[40] Tosh, s.136.

[41] Carr, *a.g.e.*. S19-20

[42] Collingwood, *a.g.e.*, s. 175

[43] Panekonomik Tarih: Tarihin temel yapıcı faktörü olarak tümüyle ekonomiyi alan materyalist tarih anlayışına bazılarınca verilen ad. Breisach, s. 371-376.

Protestanlık ve kapitalizmin doğuşuna dair fikirleri, Comte'un tarihçiliğe etkisi,[44] rasyonalist tarihçilerin ona itirazı vs hatırlayınca inşa sürecinin ardındaki sosyolojik ve ideolojik etkenleri daha iyi anlayabiliriz.

Tarihsel çalışmanın kurgusu ile tarihsel roman ve tarihsel film arasında inşa tekniği ve genel yöntembilim açısından farklar ve güçlü ortak yanlar bulunmaktadır.[45] Bunların en belirgini tarih çalışmasında yer, zaman ve olgular belgelere dayanırken, tarihsel romanda romancının muhayyilesi öne çıkmaktadır. Tarih kurgusunda olgular hakkında belgelere dayalı yorum yapılırken tarihsel romanda muhayyel olgular üzerine sınırsız yorum ve tasvirler yapılabilmektedir. Tarihsel belgesel ise, elde edilen belgelere sadık kalınarak olguların açıklanmasına, yorumu ve tasviri belgenin çerçevesi dışına taşırmadan yapıp belgeye bağımlı olgu anlatıcılığına dayanmaktadır.

Empati: Son dönem tarihçiliğinde önemsenen ve tartışılan diğer bir kavram da empatidir. Empatinin tarihyazım sürecindeki önemli rolü olduğu düşünülmektedir. Ancak "ne kadar mümkündür?" sorusuna verilecek cevaplar farklı olabiliyor. Gerçekten tarihlerini anlattığımız kişilerin duygu ve düşüncelerini anlama çalışabiliyor muyuz?

K. Jenkins'e göre tarihsel empati mümkün değildir.[46] Tarihçinin belgeyi okurken oradaki kavramlara verdiği anlam ile o belgeyi bırakanların kastettiği acaba aynı mıdır? Zaman ve mekân içinde anlam kayması veya farklılaşması bir gerçeklik olduğuna göre, *duygudaşlık* nasıl oluşacaktır? Burada bir körler ve sağırlar diyalogu oluşması tehlikesi yok mudur? Gerçekten empatinin mahiyetini düşününce zorluklarını görüyoruz:[47] 'Özel dünyalar arasında bir çeviri'; 'geçmiş zamanın ontolojik paradoksu'; aklı bugün tarafından biçimlendirilmiş tarihçinin, kendisini modern yapan şeylerin karmaşasını gidermeden 'geçmişe dönmesi'; bütün bunlar empatinin karşılaştığı felsefi problemlerden bazılarıdır. Bütün bu zorluklarına rağmen tarihçi geçmişin hem kişisel hem de kolektif ruhuna nüfuz etmeye çalışmalıdır. Aynı dönemde bile nesiller arasında anlayış

[44] Breisach, s. 346-350.

[45] Bu farklılıklar konusunda özellikle tarih ve edebiyatı karşılaştıran bilgiler için bkz. Safran-Şimşek, *a.g.e.*

[46] Jenkins, *a.g.e.*, s.51

[47] *a.g.e.*, s. 53

farkları ve değer yargılarında uçurumlar oluştuğuna göre, farklı asırlar ve farklı medeniyetlere mensup tarihçi ile tarihsel olgular ve kahramanları arasındaki anlayış mesafesini kapatabilmek önemli bir sorundur. Farklı dinler, mezhepler, ideolojik gruplar, farklı çıkarı ve statüsü olanlar ve farklı uluslar birbirini anladığı ve "ötekileştirmeden" ifade ettiğinde tarihin birçok problemi hallolacaktır.

Tarihçi ve etik sorumluluk: Geçmişte kalmış ve artık tekrarı mümkün olmayan bir dönemi veya kurumu araştırdığına göre tarihçi vereceği hükümlerde son derece dikkatli olmalı, bir çağı, bir kişi veya gurubu, bir halkı veya bir zihniyeti haksız yere mahkûm etmenin ne derece ağır bir sorumluluk olduğunu akıldan çıkarmamalıdır. Değerlendirmelerde hakkaniyet, önyargıları terk edebilme ve araştırılan çağın kişi ve kültürü ile duygudaş olunması, onların farklı bir ruh ve davranış kalıplarına sahip olduklarını anlamaya çalışması tarihçinin vazgeçilmezi olmalıdır. Tarihçi nefret ve sempatiyi unutup *empati* yeteneğini geliştirmeli, araştırdığı çağın ruhunu anlamaya, insanlarını tanımaya çalışmalıdır. Bu anlama niyet ve çabasının eksikliği üzerine önyargı ve düşmanlık kültürü de eklenince "öteki"nin suçlanmasına zemin hazır hale gelmektedir. Bu suçlamalar nesilden nesle aktarıldıkça zamanla kültür haline gelmektedir ki, bu kültürün oluşmasına katkı yapan tarihçilerin sorumluluğu çok büyüktür. Milletleri (devletleri) ve toplumları birbirleriyle savaştıran, silahlanma yarışını başlatan veya kendi halkı ve aydınları arasında birilerini ideolojik sıfatlarla suçlayan kültür iklimine tarihçi hizmet etmemelidir. Tarihi ve tarihçileri etnosantrizmden, ayrımcılıktan, ötekileşme kültürüne katkı ve savaş tamtamlığından kurtarmak için günümüzde devletlerarasında ve AB düzeyinde tarih öğretimi ve yazımını yönlendirme çalışmaları yapılıyor, ancak yapılanlar halen yetersizdir.[48]

İntihal: Ekonomideki 'kötü para iyi parayı kovar' deyişi bazen akademik hayatta da benzer hastalıklarla hatırlanıyor. Birileri bilimsel araştırmanın çilesini çekerken, bazıları arşiv ve kütüphane görmeden ciltlerle kitap veya makale yazarsa buna ne denir? İntihal her alanda ve her şekilde görülen uyanıklık ve hırsızlık karışımı bir maraz halidir. Özellikle çevirilerin telif eserler gibi gösterilmesi en sıkça başvurulan intihal örneğidir. Bazen tam çalıntı olabildiği gibi, Bazen bir çalışmanın belli bölümleri göstermelik değiştirmeler ve birkaç

[48] Salih Özbaran (Haz.), *Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995.

kaynak ekleme çıkarma işinden sonra orijinal metinmiş gibi piyasaya sürülebilir. Bazen de metin başka bir çalışmayı örnek alarak tamamen sıfırdan yazılmış olabilir. Bu örnekte başka bir eserin kaynakları bir bir alınır, göstermelik veya gerçek okumalar yapılır, bilgiler fişlenir ve eser yazılır. İkinci eser sanki orijinalmiş gibi durur. Burada intihali görmek çok zordur. Ancak birinci eseri yazan kişi kendi eserinin yeniden ve taklidi olarak yazımı olduğunu görebilir. İntihalleri fark etmek bazen kolay, bazen zordur. Dikkatli bir okuyucu bile eğer ilgili alanın uzmanı değilse bunları fark edemeyebilir, asıl bu iş o alanın uzmanlarına kalmaktadır.

Sıkça bu sorun ile karşılaşılır ancak maalesef basit bir sızlanmadan öte bir şey yapılmaz. Hâlbuki bu konu yeni özgün eserlerin ortaya çıkması açısından ziyadesiyle önemlidir. Herhangi bir yüksek kurum bünyesinde[49] kurulacak bir birimle bu iş takip edebilir. İntihal şüphelileri bu kuruma bildirilir, kurum o alanda güvenilen bir juriye bunu soruşturma görevi verebilir. Çalıntı ile ilgili ipuçlarına ulaşanların da delillerini bu araştırıcılara bildirmesi istenirse bu iletişim çağında hiçbir intihal suçu gizli kalmaz ve kimse de bu yanlışa tevessül edemez. İntihalcinin teşhirinin en etkili önlemlerden biri olduğu söylenebilir. Bunun yanında maddi, idari, akademik ilerleme yönünden cezalandırma da diğer etkili önelemler grubundan sayılabilir. İntihal konusunda ülkeler normal mahkemelerin dışında bir ihtisas mahkemesi kurulabilir. Bu mahkeme sadece intihali değil patent hırsızlığı ve telif hakları konusundaki hak gasplarını da değerlendirecek ve sonuca bağlayacak donanımda olmalıdır.

Bu alanda ülkemizde ve dünyada bazı akademik ve idari adımların atıldığını biliyoruz. Örneğin, Michigan Üniversitesi intihali takip için *www. Plagiary.org* adresli bir dergi bile çıkarıp konuyu gündemde tutmaktadır.[50] Türkiye'de de TÜBİTAK ve TÜBA tarafından benzer çalışmalar yapılmış ve bir bilim etiği komisyonu kurulmuştur. Bu çalışmalar sonunda şu tür ihlaller tespit edilmiştir: Uydurma (fabrication), çarpıtma (falsification), aşırma (plagiarism), aynı yayını farklı yayın gibi yineleme (dublikasyon), dilimleme (bir

[49] Üniversitelerarası Yüksek Kurul, TÜBİTAK veya TÜBA olabileceği gibi, sadece bu iş için bir kurum da oluşturulabilir.

[50] N. Özenç Uçak ve H. Gülşen Birinci, "Bilimsel Etik ve İntihal" *Türk Kütüphaneciliği*, Cilt: 22, Sayı: 2, 2008, s. 189. Bu yazıda yayın etiği ve intihal konularında Türkiye ve dünyadaki uygulamalar ve önerilen çözümler ortaya konmuştur.

araştırma sonuçlarını birbirinden bağımsız yayınlar diye sunma), destekçileri belirtmeme (inkâr), yazar adlarında değişiklik yapmadır.[51] Ayrıca kaynak kullanma ve atıf esnasında da bazı bilim ve ahlak ilkeleri dışında tavırlar olabiliyor. Bu çerçevede Hacettepe Üniversitesinde "Bilimsel Yayınlarda Kaynak Gösterme İlkeleri" adıyla bir çalışma yapılmıştır.[52]

İntihalle mücadele hem akademik hem de genel ahlak açısından gereklidir. ABD üniversitelerinin bu sebepten dolayı öğrencilere etik kurallarla ilgili bir davranış sözleşmesi imzalattığı bilinmektedir.[53] Ancak ülkemizde öğrencisinin doktora tezinden birden fazla makale çıkarıp onunla profesör olanlar, bölüm laboratuarında yıl boyunca yapılan çalışmaları -ihtiyacı var diye- bir kişinin özel yayını olarak gösterenler vs. konusunda söylenceler maalesef hala çok canlıdır. Bu reel durumda emeği çalınan o araştırma görevlileri hocalarını pek tabii ihbar edememekte, ancak bu mağduriyetin acısıyla "büyüyünce", ilerde kendileri de aynı yolu takip edebilmektedir. Bu da ruhen ve zihnen sakat bir akademiyi yeniden üretebilecektir. İntihalin en cüretkâr teşvikçisi ideolojik tutumlar olduğu söylenebilir. Bu durumlar zaman zaman yaşanmasına rağmen insanların ideolojik yandaşını koruma eğilimine sahip olduğu bir yerde şikâyet etme imkânın da ortadan kalktığı düşünülmektedir.

[51] Uçak ve Birinci, s.189-190.

[52] Online: www.hun.edu.tr, 06.05.2011'de indirilmiştir.

[53] Uçak-Birinci, s.196.

4. BÖLÜM

GENEL TARİH ANLAYIŞLARI

İbrahim ŞİRİN[*]

"Her kuşak ve her insan topluluğu
tarihi kendi tarzında yeniden yazmalıdır."
R.G. Collingwood

Bir tarih eseri, pek çok faktörün etkisiyle biçimlenir. Bunların başında 1. ve 2. Bölümlerde kısaca ele alındığı gibi tarihsel süreç gelir. Tarihin kavranması, yani, geçmişin, anın ve geleceğin anlamı, faklı zamanlarda farklı şekilde kavramsallaştırılmıştır. Tarihyazımının diğer önemli biçimlendiricileri ise toplumların bu tarihsel süreçte meydana getirdikleri düşünce, din ve nihayet bunların bir toplamı olarak kültür'dür. Bu bağlamda insanlığın ve uygarlıkların kaderinin, filozoflar ve dinler tarafından belirlenen ve tarihe atfedilen değerlerin damgasını taşıdığını söylemek abartı olmaz.

Geçmişten bugüne tarihyazımına yön vermiş anlayışlara (telakkilere) kısaca bir göz atacak olursak en belirgin olanın teokratik tarih olduğunu görürüz.

Teolojik Tarih Anlayışı

İlk tarih filozofu olarak da nitelendirilen St. Augustinus, teolojik tarih anlayışını temellendiren kişidir. Onun Hıristiyan teolojisi ışığında geliştirdiği tarih anlayışı, tüm Ortaçağ boyunca Kilise'nin resmi görüşü oldu. Augustinus'un tarih anlayışını; *Tanrı Devleti* (Civitas Dei) adlı eserinde açıklıkla ortaya koyduğu bilinir. Bu tarih anlayışı özetle şöyledir: Tarih inananların devleti ile imansızların devleti (civitas diaboli) arasındaki gerilimin ve sonunda bunların

[*] Prof. Dr., Kocaeli Üniversitesi, Tarih Bölümü, e-mail: sirinibrahim@gmail.com

birbirlerinden ayrılmalarının sürecidir. Bu süreç, kör bir kadere göre belirlenmemiştir. Tersine bu süreçte hem doğayı, hem de kurduğu devletlerle birlikte insanı belirleyen Tanrı'nın evresel öngörüsü egemendir. İnsanın amacı yeryüzü devletinde, geleceğin Tanrı devletinin yurttaşı olmayı hak edecek eylemlerde bulunup kurtuluşu sağlamaktır.[1]

Augustinus'un bu fikirleri, kendinden sonraki yüz yıllardaki Avrupa tarih düşüncesini adeta belirledi. Batı düşüncesi ne kadar laikleşirse laikleşsin onun felsefesinden etkilendi ve hala da etkilenmektedir.

Batı dünyasında Augustinus'un çerçevesini çizdiği bu teokratik tarih anlayışına karşılık gelebilecek bir İslâmî teokratik tarih anlayışından bahsetmek mümkün müdür? Rosenthal'ın dediği gibi *historia* kelimesinin Hıristiyan okuyucuda yarattığı çağrışımla, *tarih* kelimesinin Müslüman okuyucuda yarattığı çağrışım başkadır. Batının tarih anlayışı ile Müslümanlarınki bir değildir.[2] Tarih, Müslümanlara dıştan, Yunan dünyasından gelmiş ilim değildir. Zaten Müslüman filozofların çok iyi bildiği ve bazılarının sıkı takipçisi olduğu Aristotales'in ünlü ilimler sınıflamasında tarihin adı; ne teorik, ne pratik, ne de prodüktif ilimler arasında geçer. İslâm dünyasında Yunancadan yapılmış çeviriler arasında Herodotos, Thukydides veya Ksenophon gibi ünlü Yunan tarihçilerin eserlerine rastlansa da İslâm kültür ve düşünce geleneğinde tarihin ta başlangıcından beri her zaman "İslâmî" ilim olarak sayıla geldiği görülür.[3]

İslâm, diğer tek Tanrılı dinlerde olduğu gibi kendisine has bir tarih bilinci, tarih duygusu, hatta bir tarih felsefesi getirmiştir. Bu felsefe, öncekilerle benzerliklerinin yanında bazı farklılıklar da arz etmiştir. Özellikle Avrupa'da tarih yazıcılığı Rönesans'la başlayan süreçte "takdir-i ilahinin" tarih üzerindeki etkisinden kurtulunca Müslümanlardaki tarih kavramı ile arasındaki fark daha da büyümüştür. Değişim fikri Batı tarihlerinde önem kazandığında tarihsel nedenselliğin esası olarak görülmüştür. Müslümanlara göre ise; nedensellik "Allah'ın hükmüne bağlıdır" ve Allah sadece insan iradesini yaratmakla kalmamış onunla uyum içinde olmuştur. Bu yönüyle İslam teolojisi Hıristiyan

[1] Doğan Özlem, *Tarih Felsefeleri*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2000, s. 25.

[2] J. Rosental. *A History of Muslim Historiography*, Leiden 1952 s. 125.

[3] Ahmet Arslan, "İbn Haldun ve Tarih" *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Sayı: 1, 1993, s. 17; Bkz İbn Haldun için aynı yazarın kitabı: İbn-i Haldun, Vadi Yayınları, Ankara, 1997.

teolojisinden şu yönleriyle farklıdır: Batı teolojisinde Tanrı *yaratıcı* olmayıp şekil vericidir. Yani maddeyi yaratmayıp şekil vermiştir. Müslümanlara göre ise, Allah hem *yaratıcı* hem şekil verici bir iradedir. İslâmiyet'in hâkim mezheplerince, her şey Allah'ın iradesiyle vücuda geliyorsa da Allah, her şeyi muayyen bir kanuna göre yapmak âdetini icat etmiştir. Bu onun kendi iradesinin bir neticesi olmasına karşın, Allah âdetini kolay kolay terk etmez.[4]

Tanrı tarafından saptanmış, geçmişi ve geleceği açıkça bilinebilir bir düzenin olduğundan hareket eden Müslüman tarihçiler; tarihin Tanrısal bir plana göre gerçekleşeceği inancından dolayı ve erekselci (finalist) bir tutumdan hareketle bir tarihçilik geleneği oluşturdular. Onlar geçmişteki olayları, Kuran'dan ve Peygamberin hadislerinden hareketle böyle bir tarih teolojisi altında yorumladılar".[5]

Müslüman düşünürlerden Biruni, Şems İci, İbn Miskaveyh ve de İbn Haldun bu teolojinin dışında tutulabilir[6]. Zira kitabımızın 1. bölümünde bunların geleneksel İslam'ın tarihsel zaman düşüncesi dışında yer aldıkları belirtilmişti. Bu tarihçilere daha yakından bakıldığında farkın sadece zaman anlayışlarıyla sınırlı kalmadığı görülür. Örneğin Biruni'ye göre tarihsel olaylar, farklı dinlere mensup kişilerin bakışlarının üstüne çıkabilen bir muhakeme usulü ile yapılabilir. Bu yüzden Biruni eserlerinde, "ilimler insanın hayati ihtiyaçlarından doğduğu" için tarih düşüncesinde iktisadî ve doğal etmenler ön plana çıkarılmış, dinin geleneksel etkisi geri planda değerlendirilmiştir.

Dini, tarihsel olaylarda başat güç olarak görmeyen bir diğer İslâm düşünürü de İbn Miskeveyh'tir. O, eserine rasyonalist eleştiriyi hâkim kılarak, olayların açıklanmasında dinî duyguların etkisinde kalmayarak, deneme ve karşılaştırmaya dayalı tenkit usulünü geliştirmiştir.

İbn Haldun ise hepsinden farklı bir yerdedir. Onun, ileride Batı felsefesinde ancak 19. yüzyılda yapılmaya başlayan *olan* ve *olması gereken* ayrımının bilincinde olduğu açıktır. O, insan toplumunun ne olması gerektiği ile değil, ne olduğu ile ilgilenen bir bilimin peşindedir. Bu sebeple, toplumu bir organizmaya benzeterek incelemiş, toplumsal olayları açıklamada ampirik bir yönteme

[4] Togan, *a.g.e.*, s.145.

[5] Özlem, *a.g.e.*, s. 13.

[6] Togan, *a.g.e.*, s.137.

başvurmasını önermiş ve bunu eseri olan *Mukaddime'de* uygulamıştır. Bunun yanında İbn Haldun *Allah'ın kanunlarını tarihte arama* yoluna gitmiştir. O, olgu ve olaylar arasındaki ilişkileri tümevarımsal (endüktif) yoldan ortaya koyup yasalara ulaşmak istemesiyle, bir kaç yüzyıl sonra Batı Felsefesinde ilk örneğini F. Bacon da göreceğimiz tümevarımcı nedenselci (illiyet) bilim anlayışının da tarihte ilk uygulayıcısı olmuştur.[7]

Pozitivist Tarih Anlayışı

Gerçek bilginin ancak beş duyu organı aracılığıyla elde edilebileceği temel tezinden yola çıkan pozitivizmin kurucusu 1798-1857 tarihleri arasında yaşamış August Comte'dur. Comte'a göre insanın tarihi yoktur, toplumun tarihi vardır. Sosyolojinin kurucu öncüsü olarak da bilinen Comte, tarihe ve topluma yönelen bilgi etkinliklerinin doğa bilim örneğine göre düzenlenmesi gerektiğini ortaya atmış ve buna uygun bir toplum bilim modelinin geliştirilmesini salık vermiştir. Burada toplum bilimini, doğa bilim tipine göre konumlandırır. Comte'nin üç hâl yasasına göre; insanlık üç aşamadan geçer. Bunlar:

Teolojik Evre: İnsanoğlu bilmediği anlamadığı, kavrayamadığı olayları-şeyleri hep *aşkın* bir durumla açıklamak istemiş, ilahi bir güç üzerinden tanımlamıştır.

Metafizik Evre: İnsanoğlu teolojik dönemdeki gibi yine tanımlayamadığı durum ve olayları bu kez ilahi olanla değil de metafizik olanla izaha çalışmıştır.

Pozitif Evre: İnsanoğlu bu aşamada aklıyla olup biteni kavramaya, anlamlandırmaya çalışır. Deneysel bilgi olgular arasındaki ilişkileri, yapıları, yasaları kavramaya yarayacak pozitif bir bilim doğuracak bu bilim de insanoğlunun evreni anlamasına ışık tutacaktır. Her ne kadar bilim, doğa bilim ve toplumsal bilim diye ayrıştırılmışsa da toplumsal bilim de tek bilim tipine göre doğa bilimlerinin yasalarına göre işlemektedir. Comte'a göre; tüm geçmiş ve bugün, sosyoloji adlı yasa bilimin konusudur. Comte, kendi sisteminde tarihe ayrı yer vermez. Çünkü onun sisteminde tarihin yerini sosyoloji almıştır.

19. Yüzyıl Batı felsefesi içinde iki karşıt akım olarak gelişen Fransız Pozitivizmi ile Alman İdealizmi karşısında Osmanlı aydını seçimini pozitivizmden yana yaptı. Fransa'dan sonra ülkemizde sosyolojinin hüsnü kabul görmesinin

[7] Özlem , a.g. e, s.28-29; Togan, *a.g.e.*, s. 166.

en önemli sebebi bütün Osmanlı Aydının, Batılıların *hasta adam* dediği Osmanlı İmparatorluğu'nu kurtarma düşüncesiydi. Bu dönemde Prens Sabahattin Le Play sosyolojisinin, Ahmet Rıza Comte'nin pozitivist sosyolojisinin, Prens Sabahattin'den sonra gelecek olan Ziya Gökalp ise Emile Durkheim sosyolojisinin takipçileri oldular.

Bu dönemde Ahmet Vefik Paşa'nın pozitif bir tarih felsefesi yapmaya çalışması bu açıdan dikkat çekicidir.[8] Ahmet Vefik Paşa'dan sonra Rıza Tevfik ve Cavit Bey tarihe pozitif bir nazarla bakmaya çalıştılar. Bunlardan Ahmet Vefik Paşa, Comte'nin bakış açısından tarihsel olguların zamansal bir düzen içinde zincirlendiklerini, bilimsel yöntemin ise bu zincirin halkları arasındaki ilişkiyi kurmakla yükümlü olduğunu belirtmiştir.

Bedi Nuri ve Mustafa Sâtı da *Ulumu İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası* adlı aynı dergide pozitif anlayışın gelişmesi ve yaygınlaşması için çaba sarf ettiler. Özellikle "Fransız Pozitivistlerinin millet ile tarih eğitimi arasında yakın bağlantının altını çizmelerinin bunda etkisi vardır. Tarih bağlamında Osmanlı pozitivistleri üzerinde etkili olan Gustava le Bon[9] eserinde, tarih eğitiminin ortak bir kitle psikolojisi yaratmakta önemi üzerinde durmuştur.[10] Bu çabaların meyvesi Cumhuriyet'in kurulmasıyla kendini gösterdi. Cumhuriyet'in tarih anlayışı, bu gelenek üzerine inşa edildi. Bu *Pozitivist aydınlanmacı tarih yaklaşımının* Türkiye'de ilk temcileri Cumhuriyetin ilk tarihçi kuşağından Enver Ziya Karal, Bekir Sıtkı Baykal, Reşat Kaynar ve Tarık Zafer Tunaya'dır. Bu tarihçiler, Osmanlı son dönemini pozitivist aydınlanmacı bir tarzda ele alıp incelemişlerdir.

[8] Hikmet-i Tarih, Ahmet Vefik Paşa'nın ilk eseridir. 1863 senesinde, Tasvir-i Efkar'da tefrika ettirdiği bu eser daha sonra kitap haline getirilip bastırıldı. Bunu Ebulgazi Bahadır Han'ın eserinden naklettiği, Şecere-i Evşal-i Türkiye takip etti. Tarih ile alakalı üçüncü eseri, rüştiyeler için yazdığı, *Fezlek-i Tarih-i Osmani* dir. Milli tarihin diğer şubelerini hatırlatan eser olması itibariyle önemlidir. A. Hamdi Tanpınar, "Ahmed Vefik Paşa", İ. A., MEB Yayınları, I. Cilt, s.1209.

[9] Abdullah Cevdet, Paris'te Gustave Le Bon ile tanışmış ve onunla dostluk kurmuştu. Köprülü Le Bon'dan tercümeler yapmış ise de Cemil Meriç'e göre kötüdür. Halil Açıkgöz, *Cemil Meriç İle Sohbetler*, Seyran Yayınları, İstanbul, 1993, s.105

[10] Ersanlı-Behar, *a.g.e.*, s. 54

Romantik Tarih Anlayışı

Romantizm, Alman idealizminden özellikle de Fichte ve Schelling'den etkilenmiş bir akımdır. Romantik akımdan etkilenen Herder, Ranke ve Fihte gibi Alman tarihçiler için, millî kimliğin ruhu ve özü siyasetten ve siyasî geçmişten çok daha önemliydi. Fransız romantik tarihçiliğinin çarpıcı örnek tipi olan Michelet içinse tarih, bir bütündü ve vatan aşkı esas alınarak siyasî bir anlam kazanmıştı. Michelet gibi Thiers, Guizot da eğitim ile milletin siyasî iradesi arasında yakın bir bağ olduğuna inanıyorlardı. Bu sebepten milletin kendine olan güvenini arttırması beklentisi ile kültürel ve siyasî geçmişine daha çok önem verilmesi gerektiğini savunuyorlardı.[11]

Romantik akımın tarihçilikte iki yönlü etkisi oldu. Bunlardan birincisi, geçmişi olduğu gibi ve sempatiyle ele almasıydı. İkincisi ise "millî kimlik" kavramını tarih eğitimine ve yazımına katarak, millî *irade*yi tarihin öznesi yapmaya çalışmasıydı.

Osmanlı aydınları arasında geniş yankı bulan romantik anlayış, vatanseverlik odağındaki düşünceleri biçimlendirdi. Örneğin bu akımın etkisinde kalarak tarih eserleri kaleme alan Namık Kemal, *vatan* kavramı etrafında Osmanlı milletini yeniden inşa etmeyi amaçladı. O, *Evrak-ı Perişan* ve *Osmanlı Tarihi* adlı eserlerini romantik Guizot'un etkisiyle kaleme aldı. Namık Kemal, tarih eğitimi ile vatanı kurtaracak nesli yaratmaya çabalamıştır. Bu çabasının ete kemiğe bürünmüş hali Mustafa Kemal ve arkadaşları olmuştur. Namık Kemal, Mustafa Kemal'in nesline vatan ve millet kavramlarını kazandırmış, onlara Atatürk'ün deyimi ile "heyecan katmıştır". Namık Kemal, Cumhuriyet'in önemli düşünce adamı Ziya Gökalp'i de fikirleriyle etkimiştir. Gökalp, tıpkı ustası Kemal gibi tarihyazımında romantik akımın etkisinde kalmıştır.

Cumhuriyetin ilk kuşak bürokrat ve tarihçilerinde romantizmin belirgin etkisi vardır. Özellikle *Türk Tarih Tezi*'nde bu etki bariz olarak görülür. Atatürk'ün isteği ve katkısıyla yazılan *Türk Tarihinin Ana Hatları* kitabı romantik tarih anlayışının tipik bir ürünü olmakla birlikte dönemin diğer tarih araştırmalarını etkisi altında bırakmıştır.[12] 1930'larda tarih yazımında görülen romantik milliyetçi tarihyazımı, yeni yaklaşım tarzlarının tarihçilerce benim-

[11] Ersanlı, *a.g.e.*, s. 27.

[12] Romantik tarih anlayışının Türkiye'deki etkileri için bkz. Oral, *a.g.e.*

senmesi ile etkinliğini yitirmesine karşın biraz farklılaşarak etkisini devam ettirmiştir. Özellikle millî Eğitim lise ders kitaplarında romantik tarih yaklaşımının varlığını bugün dahi sürdürdüğünü söylemek mümkündür.

Tarihselci (Anlamacı) Tarih Anlayışı

Tarihselci tarih anlayışını temellendiren kuşkusuz J. G. Herder'dir (1744-1803). Herder, ilk kez 1774'de yayımladığı İnsanlık Kültürü Tarihinin Felsefesi isimli çalışmasında bunu dile getirdi. Herder, doğal olaylarla tarihsel olayların benzer bir şekilde gelişmediğini ileri sürdü. Ona göre tarihsel olaylar her şeyden önce bir defalık gerçekleşirler, tekrar edilmezler ve kendine özgüdürler. Doğa yasaları ile tarihsel olayları anlamanın imkânı olmadığı gibi, tarihi bütün olarak kavrayacağımız yasalar da yoktur. Ona göre her çağ, her dönem, her kuşak geçmişi kendi ölçütleri altında yorumlamaktan, o dönem ve çağı kendi aklına göre kavramaktan başka bir şey yapamaz. Anlamacı ekolün öncüsü Herder'e göre; insan; yine insanî bir şey olan *gelenekle* oluşur. İnsan kendini ve başkalarını aynı anda *sarıp sarmalayan bir gelenek ağının içinde yaşar.* Gelenek bu yüzden *"bugünde yaşayan geçmiştir"*. Geleneği olmayan insan ise bir doğa varlığı olarak kalır. Bu yüzden bir doğa varlığı olarak insanın, Homo Antropos'un bir tarihi yoktur; tarih içindeki insanın, yani Human'ın bir tarihi vardır. Bu sebeple her insan; geçmişten aktarılan deneyimlerin ve bu deneyimlerin kuşaktan kuşağa geçtiği bir bağlam olarak insan türünün bir ürünüdür. Bizi insan kılan tek şey birikim yani gelenektir.[13]

Herder'in doğa yasalarının dışında insanî olayları ancak insanın anlayıp yorumlayacağı yaklaşımı daha sonra W. Dilthey tarafından *tin bilimleri* başlığıyla doğa bilimlerinden ayrı bir insan bilimleri olarak dile getirilecektir. Ona göre tinsel dünya, doğa bilimlerinde olduğu gibi *açıklamacı* değil *anlaşılmayı* bekleyen bir dünyadır.[14] Tin bilimlerinin konusu insandır. Doğa bilimleri açıklamacı, insan bilimleri ise anlamacı özelliği ile bir birinden ayrı iki farklı

[13] Özlem, a.g.e, s.,55 Ayrıca bkz. Herder'in tarih anlayışı için; Macit Gökberk, *Kant İle Herder'in Tarih Anlayışı*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1997; Anlamacı tarih yaklaşımı ve Dilthey için; Doğan Özlem, (Der. ve Çev.), *Hermeutik (Yorum Bilgisi) Üzerine Yazılar*, Ark Yayınları, Ankara, 1995, Wilhem Dilthey, *Hermeutik ve Tin Bilimleri*, Çev. Doğan Özlem, Paradigma Yayınevi, İstanbul, 1999.

[14] Kurtuluş Dinçer, "Tarihte Açıklama ve Anlama", *Türkiye'de Tarihyazımı*, Ed. Vahdettin Engin ve Ahmet Şimşek, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2011, s.257-271.

bilimdir. Tarih, bir doğa bilimi değil, insan bilimidir. Böylece tarih, Herder ve Dilthey ile doğa bilimlerinin tahakkümünden kurtulup *anlamacı* insan bilimimin temeli haline geldi.

Doğa bilimlerinden ayrı ve farklı bu ikinci tip bilim modelini kurma ve temellendirme girişimleri, felsefe tarihinde İbn Haldun'un *Umran* ilmine, Batı düşüncesinde ise Vico'ya kadar giden bir geçmişe sahiptir. Ancak bu bilim modelini sistematik bir biçimde belirleyip temel özelliklerini saptama konusunda en önemli girişim Dilthey'den gelmiştir. Hermeneutiği, "anlamın anlamı üzerine felsefi bir reaksiyon" olarak tanımlayan Gadamar, Dilthey'i, takip etti. Gadamar, *Hakikat ve Yöntem* kitabında "hakikatin keşfedilemeyeceğini ancak yaratılabileceğini" ileri sürerek Batı felsefesi içinde bir devrim yapmıştır.[15] Bacon'dan başlayıp Locke, Hume, Comte üzerinden mantıkçı ampirizme kadar uzanan pozitivist bilim felsefesine karşı İbn Haldun'dan Gadamar'a uzanan çizgide tarihselci bilim felsefesi ile insanî bilimler temellendirilmiştir.

İdealist Tarih Anlayışı

İdealist anlayış, Platon'dan Ksenophanes kadar uzanan tarihsel bir geçmişe sahiptir. Ancak onu sistematikleştiren filozof hiç şüphesiz Immanuel Kant'tır. Kant (1724-1804) tarih yüzyılı olarak nitelendirilen 19. yüzyılın büyük tarih felsefelerini etkilemiş önemli bir düşünürdür. Onun sistemleştirdiği idealizme göre *ide* (fikir-düşünce), *eylemden* önce gelir. "Tarihi belirleyen düşüncedir" şeklinde kısaca özetlenecek bu anlayışa göre; doğa insana, başka organizmalarda bulunmayan akıl denen bir yeti armağan etmiştir. Bahşedilen bu akıl, insan yaşamını düzenlemektedir. İnsan doğal güdüleri ile değil, aklına dayanarak koyduğu ahlak yasaları ile ayakta kalabilir. Kant'a göre tarih, insan özgürlüğünün gelişmesi açısından anlam kazanabilir. Tarihe insan özgürlüğünün gelişme ve ilerleme süreci olarak bakmadığımız takdirde, tarih tümüyle çılgınlık süreci, bir anlamsızlıklar yığını olarak görülür. Oysa tarih; dünya yurttaşlığı, evrensel birlik, cumhuriyetçi dünya devleti gibi bir ideye ve insanın özgürleşmesine doğru ilerleyen ve erekselci bir süreçtir.[16]

[15] Hans Georg Gadamar, *Hakikat ve Yöntem*, Çev. Hüsamettin Arslan ve İsmail Yavuzcan, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2008, C 1-2.

[16] Kant'ın tarih anlayışı için bkz Macit Gökberk, *Kant ile Herder'in Tarih Anlayışları*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1997.

19. yüzyılı tarih yüzyılı yapan filozoflardan bir diğeri olan Hegel (1770-1831) de idealist felsefenin önemli filozoflarından biridir. Hegel, *Dünya Tarihi Felsefesinin Girişi*'nde insanın ancak örgütlenmiş toplumlar haline geldikten, yani devletli olduktan sonra ortak anılara ve kamusal bir geçmişe sahip biçimde tarih yazabileceğinden, bunu ortaya çıkaracak bir tarih bilincinin gerekliğinden bahsetmiştir. O da Kant gibi tarihi, "insanın özgürleşmesinin tarihi" olarak görür. İnsanın özgürleşmesinin tarih içinde tamamlanacağını, başlangıçtaki bir birlik ve özdeşlik olan tinin aynı zamanda Tanrısal akıl olduğunu, diyalektik oluş sürecinin bitiminde tüm evrenin ve tarihin yine bu birliğe, bu Tanrısal akla varacağını söylemiştir. Bu Tanrı, Hıristiyanlığın Tanrısı'dır. Bu dünya tini, yani Tanrı, ona göre Grek, Roma ve Cermen gibi belli halklarda cisimleşir.[17]

Batı insanının efendilik ve sömürgeci bilincinin gelişmesinde Hegel'in etkisi aranmalıdır. Zira Avrupamerkezci tarih anlayışı ve ideolojinin kökeninde Hegel'in anlayışı yatmaktadır. Batı dışı toplumlar, ya Avrupamerkezci yaklaşımı benimseyip kendi toplumlarının tarihine Batılı bir ideolojinin gözüyle bakmakta ya da kendi uluslarını merkeze alarak değiştirmeye çabalamaktadırlar. Her iki çaba da kendi toplumlarının tarihine yabancılaşmakla sonuçlanmaktadır. Kendiliğinden oryantalist yaklaşım da, etnosentrik yaklaşım da Batı dışı toplumların tarihçileri için sağlıksız bir duruma karşılık gelmektedir. Batı dışı toplumlar, kendi toplumlarının tarihini yazmak için; kendi toplumlarının özgün koşullarını göz önünde bulunduran tarih anlayışı ve metotları geliştirmeye zorladı.[18] Daha sonra ayrıntılı üzerinde duracağımız Bağımlılık Okulu ve Maduniyet Okulu böylesi bir zorlanın sonucunda ortaya çıktı.

Hegel düşüncesi, hala Batı düşüncesini etkisi altında tutan bir düşüncedir. Efendi-köle diyalektiğini aşma çabası 20.yüzyılın düşünme biçimlerini etkilemiş ve etkilemektedir. Ulus devletin inşasında ve bu inşanın yapı malzemesi olarak tarihin kullanılmasında Hegel'in önemli bir katkısı vardır. Ulus devletin bireylerinin bilinçlenmeleri, ortak yapay anımsamaların üretiminde yine Hegel'in tarih anlayışının katkıları aranmalıdır.

[17] G. W. F. Hegel, *Tarihte Akıl*, Çev, Önay Sözer, Kabalcı Yayınevi İstanbul, 1995.

[18] Ayrıntılı tartışma için bkz. Fatma Beritan ve Ahmet Şimşek, "Tarihyazımında Avrupamerkezciliğin İzleri", *Türkiye'de Tarihyazımı*, Ed. Vahdettin Engin ve Ahmet Şimşek, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2011, s.301-315.

Hegel'in tarih anlayışına karşı en sert ve yıkıcı eleştiri Nietzsche'den geldi. Nietzsche, Hegelci tarihin "hayat" dediği yaşam ve yükselme mücadelesini köreltttiğini, insanı silikleştirerek yaratıcılığını yok ettiğini, insanın mutluluğu için unutma kabiliyetinin gerekli olduğunu, tümüyle tarih bilincine sahip bir yaratığın ise dayanma gücünün olmasının mümkün olmadığını ileri sürdü.[19] Ancak Hegel düşüncesi sonraki zamanlarda kendini yeniden üretti. Bunlardan Yeni Hegelci tarih anlayışı, B. Croce ve R.G. Colingwood ile ses buldu. Colingwood'a göre tarihçi belli dönem ve çağı belli ideler altında bütüncül bir biçimde zihninde yeniden kurarak betimlemeye çalışır. Bu bağlamda "tarih, tarihçinin zihni bir ürünüdür" diyerek Yeni Hegelci yaklaşımı özetler.[20]

Pragmatik Tarih Anlayışı

Geçmiş olaylardan ders almak, geleceği doğru çizebilmek, okuyucuya ahlakî ve millî duygular aşılayabilmek maksadıyla yazılan bu tarz tarih kitapları, öğretici bir mahiyet arz ettiğinden öğretici veya pragmatik denilen tarihçilik akımı içinde değerlendirilir.[21] Pragmatik tarihin en bariz özelliği, tarihte ün yapmış şahsiyetlere büyük yer vermesi; bu şahısları idealleştirmesi, hatta insanüstü varlıklar haline getirmesidir. Bu usulde eser yazan ünlü tarihçilerin başında; Nicollo Machiavelli (1469-1527) *Prens* ve İngiliz tarihçi Thomas Carlyle *Kahramanlar adlı eserleri* ile gelir. Bunlar, dünya tarihini, kişiler (kahramanlar) etrafında yorumlamışlardır.[22]

Pragmatik ya da Nietzsche'nin abidevi tarihi, yararlı olduğu oranda, zararlıdır da. Nietzsche'nin deyişiyle bu, "yararlı olanın zararıdır". Pragmatik tarih, büyüklük idealinin aşılanmasında işe yarar. Böyle bir tarihi okuyan genç, büyük düşünmeye ve davranmaya teşvik edilir. Bu bir süreliğine yararlıdır. Süre uzadıkça bu tür bir tarih anlayışı, zararlı hale gelir. Bireyin kişiliği kahramanın varlığının altında kalır, ezilir. Nietzsche'nin dediği gibi kahramanlarını gerektiğinde gömemeyen toplumlar, yeni kahraman kazanmada başarılı olamaz.

[19] F. Nietzsche, *Tarih Üzerine*, Çev., Nejat Bozkurt, Say Yayınları İstanbul, 1994, s. 65-66.

[20] Robin G. Collingwood, *Tarih Tasarımı*, Çev., Kurtuluş Dinçer, Gündoğan Yayınevi, Ankara, 1990.

[21] Mübahat S. Kütükoğlu, *Tarih Araştırmalarında Usul,* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2011, s.6

[22] Togan, *a.g.e.*, s. 3.

Kahraman sadece savaş meydanlarında yiğitçe dövüşen değildir. Şair, yazar, sanatçı, siyasetçi ve akademisyen kısaca toplumun bütün kesimlerini içine alarak genişleyen bir kavramdır. Tarihçi, aynı zamanda elde kazma kürek kahramanı ortaya çıkartmayı vazife bildiği kadar, ortaya çıkardığı kahramanları gerektiğinde gömmeyi de bilendir.

Marksist Tarih Anlayışı

Hegel'in diyalektiği, düşünceyle başlayıp doğayla devam eder ve tin ile biter. Marks'ın diyalektiği, doğayla başlayıp düşünceyle devam eder. Hegel'in aksine varlığı ve tarihi belirleyen şeyin bilinç değil, bilinci belirleyenin varlık ve toplum olduğunu söyleyen Marks göre; tarihi belirleyen tinsel bir öz olmayıp maddi ilişkiler ağıdır. Maddi hayatın üretim tarzı, genel olarak toplumsal, siyasal ve entelektüel hayat sürecini koşullandırır.[23] Ona göre, üretim güçleri ile üretim ilişkileri arasında tam bir karşıtlık vardır. Tarih bu sınıfların savaşmasının tarihidir. Marks'ın tarihi de tıpkı Hegel'in tarihi gibi *dünya halklarının birliğine* doğru ilerleyen bir süreçtir. Marks'a göre; gerçek insanlık tarihi ancak özgürce üreten ve özgürce tüketen insanların oluşturacağı sınıfsız bir toplumun oluşumuyla başlayacaktır. İnsanı özgürleştirecek sınıf ise, burjuvaya karşı devrim yapacak olan proletarya (işçi-emekçi) sınıfıdır. Tarih bilimi, Marksizm'in merkezinde yer alır. Marks ve Engel, "biz bir bilim tanırız o da *tarihtir*" derler. Bu tek bilim tarih, emeğin tarihidir. Maddi üretim tarzları, toplumsal, politik, entelektüel yaşam sürecini baştan aşağı belirler. İnsanlar kendi tarihlerini kendileri yaparlar.[24]

Klasik Marksist anlayış olarak tanımlanan bu ideolojinin içinde zamanla farklı tarzlar ortaya çıktı. Bunların başında 20. yüzyılın Marksist düşünürlerinden Gramsci, Lukacs, L. Althusser gelir. Onlara göre her çağın ana güdümleyicisi ekonomi değildir. Özellikle Gramsci, Marksizm'in her şeyi açımlayan bir din ya da tüm varlık alanlarını taşıyan bir ontoloji değil, bir genel tarih metodolojisi olduğunu ileri sürerek Marksizm'e eleştirel bir yaklaşım getirdi.

Türkiye'de Marksist tarih anlayışı çerçevesinde tarihyazımına 1960'larda

[23] Karl Marx, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*, Çev. Sevim Belli, Sol Yayınları Ankara, 1976 s. 25.

[24] Gerald A. Cohen, *Karl Max'ın Tarih Teorisi*, Çev. Ahmet Fethi, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1998, s.41-42.

rastlanmaktadır. Bu dönemde *Osmanlı toplum yapısı*na dair yapılan çözümlemeler daha çok Marks'ın *Asya Tip Üretim Tarzı* kavramına dayandırılmaktadır. ATÜT –Feodalite tartışması Behice Boran, Niyazi Berkes, Doğan Avcıoğlu, gibi aydınlar tarafından Yön Dergisi'nde tartışılmaya başlandı. Osmanlı'nın feodal bir toplum olmadığı, Osmanlı üretim tarzının Asya Tipi Üretim modeline daha çok uyduğu Sencer Divitçioğlu, Muzaffer Sencer, Selahattin Hilav ve İdris Küçükömer tarafından dile getirildi. Sencer Divitçioğlu, 1967'de kaleme aldığı *Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Yapısı* adlı çalışmasında ATÜT kavramını etraflıca tartışarak Osmanlı üretim tarzının *ATÜT* oluşuna dikkat çekti. Muzaffer Sencer, *Osmanlı Toplum Yapısına Eleştirel Bir Yaklaşım*, İdris Küçükömer, *Düzenin Yabancılaşması* çalışmalarında Asya Tipi Üretim Modeli üzerinden Osmanlı toplumsal düzenini açıklamaya çalıştılar. Tarihsel roman alanında tartışılmasız önemli bir yere sahip Kemal Tahir, ATÜT tartışmalarına 1967'de yayımlanan *Devlet Ana* romanı ile dâhil oldu.

1970'lerde neo Marksist düşünür Wallerstein'in yakın çevresinde yer alan Çağlar Keyder ve Huricihan İslamoğlu, ATÜT tartışmalarını yeniden gündeme getirdiler. Ancak ATÜT'ün yaygın olarak dünyada terk edilişine paralel olarak bizde de ATÜT'ten vazgeçildiği görülmektedir.[25] İslamoğlu, 1991'de yayınladığı *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Köylü* kitabında ATÜT'ün indirgemeci ve oryantalist yönünden dolayı kullanışsızlığına dikkat çekti.

1989'da kaleme aldığı *Kabileden Feodalizme* kitabıyla Halil Berktay, ATÜT-Feodalite tartışmalarında Osmanlı toplum yapısının feodal oluşuna dikkat çeker. Daha sonraki süreçte Halil İnalcık'ın Osmanlı üretim tarzının ne ATÜT ne Feodal olmadığı sui generis, (kendine özgü, nev-i şahsına münhasır) olduğu yaklaşımı benimser görünmektedir.

Annales Okulu Tarih Anlayışı

Annales tarih yaklaşımı Lucien Febvre (1878-1956) ve Marc Bloch (1886-1944) adını taşıyan iki Fransız tarihçi tarafından kuruldu. Okul ismini 1929'da kurulan *Annales d'histoire économique et sociale* (Ekonomik ve Sosyal Tarih Yıllıkları) dergisinden aldı. Annales tarih hareketi Febvre ve Bloch sonrasında da, Fernand Braudel (1902-1985) başta olmak üzere Georges Duby,

[25] Detaylı tartışma için bkz. Suna Başak Avcılar, "Asya Tipi Üretim Tarzı'na Veda", *Bilig*, Sayı: 22, 2002, s. 1-28.

Le Goff ve Emmanuel Le Roy Laduire gibi dünya tarihçiliği üzerinde iz bırakmış başka tarihçiler yetiştirmeyi başardı. Zamanla bu hareketi takip eden tarihçilerin yaklaşımlarında değişimler ve kendi aralarında önemli farklılaşmalar meydana gelse de, günümüzde de hareketin mirasçıları hala güçlü ve etkili bir tarih akımını oluşturdu.[26]

Bu döneme kadar tarih çalışmaları genel olarak siyasal tarihe odaklanmıştı. Daha çok imparatorlukların ya da yeni kurulmuş ulus-devlet modellerinin ideolojik reflekslerine geçmişten argümanlar üretip sarayın ya da resmi ideolojinin meşruiyet araçlarından birisi olmuştu.[27] Annales Okulu'nun iddiası tarihi bu tarz bir siyasî meşruiyet kazandırma aracı dışında tanımlamak oldu. Bundan hareket eden Annales Okulu temsilcilerinden ekonomist François Simiand'a göre, tarihçi kabilesinin yıkılması gereken üç put vardı: Birincisi "siyaset putu": Siyasî olaylara abartılı önem verilerek sürekli siyasî tarihle, siyasî olaylarla uğraşma. İkincisi "birey putu", başka bir anlatımla sözüm ona büyük adamlara verilen ölçüsüz önem. Son olarak "kronoloji putu", yani köken incelemelerine dalıp kendini kaybetme alışkanlığıydı".[28] Annales Okulu mensupları, tarihçi kabilesinin üç putuna taarruzda bulunarak yeni ve özgün bir tarihyazımının imkânlarını aradılar.

Annales Okulu'nun üç evresi bulunmaktadır. 1920'li yıllardan 1945 yılına uzanan evrede, geleneksel tarih anlayışı ve siyasî tarihe karşı radikal yıkıcı bir hareket. İkinci evre; İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemde Braudel'in ağırlığını koyduğu, kendi kavramları ve metotlarını yerleştirdikleri evre[29], üçüncü evre; 1968 yılı civarında başlayan ve okulun bazı mensuplarının sos-

[26] Annales Okulu hakkında daha kapsamlı bilgi için: Peter Burke, *Fransız Tarih Devrimi: Annales Okulu*, Doğu-Batı Yayınları, Ankara, 2006; Erdem Sönmez, "Annales Okulu ve Türkiye'de Sosyal Tarihçilik", *Türkiye'de Tarihyazımı*, Ed. Vahdettin Engin, Ahmet Şimşek, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2011, s. 383-405.

[27] Paul Thompson, *Geçmişin Sesi*, Çev. Şehnaz Layıkel, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999, s. 2.

[28] Burke, *a.g.e.*, s. 35.

[29] F. Braudel'in kavramları için bkz. Braudel "Tarih ve Toplumsal Bilimler" Çev. Deniz Erksan, *Tarih ve Tarihçi* içinde, (Der.) Ali Boratav, Kırmızı Yayınları, İstanbul, 2007, s. 115.

yo-ekonomik tarihten uzaklaşıp sosyo-kültürel tarihe yönelirken, bazılarının siyasî tarihi yeniden keşfetmeye başlamasına karşılık gelir.[30]

Annales Okulu'na göre; tarih geçmişin tarihi değil, bugünün tarihidir. Marc Bloch'un, *"tarih, zaman içinde insanların ilmidir"* ifadesi, tarihin sadece geçmişle ilgili olmadığı, bilakis yaşanan anla ilgili olduğunu gösterdi.[31] Tarih, geçmişle bugünün bir diyalogudur. İnsanın dramı olan tarih, ancak diğer sosyal bilim disiplinleri ile ilişki içinde anlamlı bir uğraş olabilir. Febvre, arkeoloji, dilbilim, folklorik malzemenin tarih yazımında ne denli önemli olduğunun altını çizdi. Annales Okulu, maddi yaşamın öğelerini ve zihniyetleri araştırmayı hedeflerken sorun odaklı bir tarih araştırmasının da önünü açtı.[32]

Annales Okulu, tarih yazımında özellikle iki alanda etkili oldu. Bunlardan ilki Braudel ve Bloch'un etkisiyle sosyo-ekonomik tarih yazımı, diğeri Febvre'nin etkisiyle zihniyet (düşünce) tarihi araştırmalarıdır. Braudel'in *II. Felipe Dönemi Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, *Maddi Uygarlık Ekonomi* ve *Kapitalizm XV-XVIII. Yüzyıllar Gündelik Hayatın Yapıları 1-2* ile Marc Bloch'un *Feodal Toplum* kitapları sosyo-ekonomik tarih yazımında çığır açtılar. Lucien Febvre, *Rönesans İnsanı*, Geoges Duby, *Erkek Ortaçağ: Aşka Dair ve Diğer Denemeler*, Şövalye, *Kadın ve Rahip*: *Feodal Fransa'da Evlilik*, Jacques Le Goff, *Ortaçağda Entelektüeller*, *Ortaçağ Batı Uygarlığı*, Emanuel Le Roy Ladurie, *Romans Karnavalı*, Marc Ferro, *Sinema ve Tarih* ve *Sömürgecilik Tarihi* çalışmalarıyla zihniyet tarihinin örneklerini verdiler.

Türkiye'de Annales Okulu daha belirgin bir şekilde sosyal ve ekonomik tarihyazımı üzerinde etkili oldu. Ömer Lütfi Barkan'ın 1943'te kaleme aldığı *XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları, Kanunlar* isimli eseri sosyo-ekonomik çalışmalarda öncü bir çalışma olarak dikkat çekicidir. Barkan'ın ardından Halil İnalcık, Mustafa Akdağ, Tayip Gökbilgin ve Cengiz Orhonlu sosyo-ekonomik tarihe yönelip

[30] Burke, a.g.e., s. 25; Türkiye'de Annales Okulu'nun etkisi için bkz, Kurtuluş Kayalı, *"Annales Hareketinin Türkiye Serüveni O Kadar Açıklayıcı Ki..."* Burke, a.g.e, s.7-20.

[31] March Bloch, *Tarihin Savunusu ya da Tarihçilik Mesleği*, Çev. M. Ali Kılıçbay, Gece Yayınevi, İstanbul, 1995, s. 20.

[32] Marc Bloch, "Avrupa Toplumlarının Karşılaştırmalı Tarihi İçin", *Tarih ve Tarihçi*, s,.33-82; Lucien Febvre, "Başka Bir Tarihe Doğru", *Tarih ve Tarihçi...*, s. 83-114.

eserler verdiler. Onların takipçileri olan tarihçiler Halil Sahillioğlu, Mehmet Genç, Yavuz Cezzar, Tevfik Güran, Mübahat Kütükoğlu, Musa Çadırcı, Yücel Özkaya, Özer Ergenç, Suraiya Faruqhi, Bahaddin Yediyıldız, Osmanlı sosyo-ekonomik tarihine yönelik yaptıkları çalışmalarla Annales'in etkisinde tarihyazımına katkıda bulundular. Onların takipçileri yeni kuşak tarihçiler de sosyo-ekonomik tarihyazımı kulvarında çalışmalarını sürdürmektedirler.

Zihniyet tarihi çalışmaları ülkemizde sosyo-ekonomik tarih çalışmaları kadar etkili olmadı. Zihniyet tarihi araştırmalarında öncü isim şüphesiz Fuat Köprülü'dür. Onun *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* çalışması çığır açıcı bir kitap oldu. Köprülü'nün takipçileri, başta Halil İnalcık ve Ahmet Yaşar Ocak, zihniyet tarihi çalışmalarına öncülük eden tarihçilerdendir. Hilmi Ziya Ülken, Sabri Ülgener, Şerif Mardin, Niyazi Berkes, Kurtuluş Kayalı, farklı kuramsal ve siyasal tutumlarıyla Osmanlı-Türk felsefi, siyasî ve iktisadî zihniyetini ortaya çıkarmaya yönelik eserler kaleme aldılar. Ülgener'in özellikle İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası çalışması, edebiyatın zihniyet tarihi araştırmalarında nasıl kullanılacağını göstermesi açısından önemini korumaktadır. Bir tarihçi olarak Kurtuluş Kayalı'nın mizah, Türk sineması ve edebiyatı üzerine öncü çalışmaları, tarih yazımında belge kavramının çeşitliliğini gösterirken tarihyazımına yeni bir renk ve soluk getirir.

1970'lerin sonunda neo-Marksist Wallestein'in çabalarıyla Annales Okulu ABD'ye taşındı. Wallerstein, Braudel Center'in uzun yıllar başkanlığını yürüttü. Annales'i neo-Marksist bir çizgiye çekti. Bu yeni çizgi Marksist üretim tarzı içinde en çok tartışılan Asya Tipi Üretim Tarzı (ATÜT) ile Wallerstein'in geliştirdiği *Kapitalist Dünya Sistemi* yaklaşımının bir sentezidir. Wallerstein bu sentezi; *Jeopolitik ve Jeokültür, Bildiğimiz Dünyanın Sonu, Sistem Karşıtı Hareketler, Modern Küresel Sistem, Sosyal Bilimleri Düşünmek: 19. Yüzyıl Paradigmasının Sınırları* kitaplarında sergiledi. Wallerstein ile birlikte çalışan Türk tarihçiler Çağlar Keyder, Huri İslamoğlu ve Reşat Kasaba bu yeni çizgiyi Osmanlı tarihi çalışmalarına yönelttiler. Çağlar Keyder'in, *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar, Toplumsal Tarih Çalışmaları*; Reşat Kasaba'nın, *Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Ekonomisi On Dokuzuncu Yüzyıl*, İslamoğlu'nun, Osmanlı İmparatorluğu'nda *Devlet ve Köylü* çalışmaları bu yeni yaklaşımın etkisiyle yapılmıştır.

Yapısalcı Tarih Anlayışı

Yapısalcı düşüncenin oluşumunda dil bilimci F. De Sasure'nin önemli bir katkısı vardır. Pozitivist yaklaşıma karşıt bir yaklaşım olarak ortaya çıkan yapısalcılık 1930'lu yıllardan itibaren antropolog C. Levi- Strauss'un, *Irk ve Tarih*, *Hüzünlü Düşünceler* ve *Yaban Düşünce* gibi çalışmalarıyla yaygınlık kazanmaya başladı. Yapısalcılık kaynağını dilbilim ve etnolojide bulur. Bu anlayışa göre her tarihsel dönem, çağ ya da halk, kendi eş zamanlı yaşamı içinde yapısal özellikleriyle kavranabilir. Tarihçi, tarihe ancak biyoloji, fizyoloji, psikoloji, antropoloji, etnoloji ve dil bilim açısından eğilmelidir.

M. Bakhtin ve yapıbozucu bir düşünür olarak bilinen J. Derrida yapısalcılığa karşı eleştirel bir tutum takındılar.[33] Meta Tarih yazarı Hayden White, Roland Barthes, Jacgues Lacan ve Michel Foucault, yapısökümcü olarak nitelendirilir.[34] Foucault'un *Kelimeler ve Şeyler*, *Bilginin Arkeolojisi*, *Deliliğin Tarihi*, *Cinselliğin Tarihi*, *Hapishanenin Tarihi* bu kulvarda örnek çalışmalar olarak kabul edilir.

Frankfurt Okulu Tarih Anlayışı

Frankfurt Okulu veya resmi adıyla *Frankfurt Toplumsal Araştırmalar Enstitüsü*, 1923 yılında Frankfurt Üniversitesi'ndeki bir grup akademisyen tarafından kuruldu. Frankfurt Toplumsal Araştırmalar Merkezi, 1923'ten 1970'lere uzanan tarihinde farklı alanlara yönelerek Marksizm'in bıraktığı boşluğu doldurmaya çalışan bir faaliyet yürüttü. Disiplinlerarası incelemelerle birlikte öncelikle işçi hareketleri üzerine tarihsel ve toplumsal çalışmalar yaptılar[35]. Frankfurt Okulu'nun şekillenmesinde en önemli isimler Herbert Marcuse, Horkheimer ve Teodor Adorno idi. Walter Benjamin[36] okulla ilişkisini sürdüren ve okula önemli katkı veren isim olarak dikkati çekmektedir. Okul, özellikle Horkheimer'in çalışmalarıyla geleneksel pozitivist ve Marksist anlayışa karşı eleştirel kuram kavramını geliştirdi.

[33] Burke, *Tarih ve Toplumsal Kuram*, s. 108-109.

[34] Alun Munslow, *Tarihin Yapısökümü*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1997, s. 206-236.

[35] Thomas McCarthy, "Eleştirel Kuram ve Felsefe İle İlişkisi Üstüne" *Frankfurt Okulu* içinde, (Yay. Haz) Emre Bağce, Doğu-Batı Yayınları, Ankara, 2006, s. 55- 83.

[36] W. Benjamin'in özellikle "*Tarih Kavramı*" üzerine makalesi tarih yaklaşımının iyi bir özetidir. Benjamin, *Pasajlar*, Çev. Ahmet Cemal, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002.

2. Dünya Savaşı yılları, Frankfurt Okulu üzerinde derin etkiler bıraktı. Savaş yılları, Enstitü üyeleri arasında görüş ayrılıklarına yol açtı. Savaşla birlikte enstitü üyeleri; Almanya'dan ayrılarak Enstitü'yü New York'a taşıdılar, savaş sonrasında tekrar Enstitü, Frankfurt'a döndü.

Frankfurt Okulu'nun başyapıtlarından olan 1947'de *Aydınlanmanın Diyalektiği* başlığıyla Horkheimer ve Adorno'nun birlikte yazdıkları metin, kapitalizm ve Batı uygarlığının eleştirisini içerdi. Herbert Marcuse, *Tek Boyutlu İnsan* yapıtıyla; Horkheimer ve Adorno'nun izinde aydınlanma ve ilerleme düşüncesinin dünyayı, doğayı, insanı nasıl bir nesneler dizisine dönüştürdüğü, aklın nasıl bir tahakküm düzeni yaratıp insanı köleleştirdiği, tek boyutlu bir yaratığa dönüştürdüğünün altını çizdi.[37] Frankfurt Okulu Türkiye'de siyaset bilimi, iletişim, psikoloji, sosyoloji ve felsefe alanında etki yaptı.[38]

Bağımlılık Okulu

Bağımlılık Okulu, 1960'larda modernleşme kuramına karşı eleştirel tutumlarıyla dikkat çeken Samir Amin, Immanuel Wallerstein, Fernando Cordoso, Andre Gunder Frank gibi düşünülerden oluşur. Daniel Lerner, Seymor Matin Lipset, Samunel Huntington gibi akademisyenlerin savunduğu modernleşme kuramına göre: Batı dışı toplumlar Batı'nın geçirdiği aşamaları geçirmedikleri için gelişememişlerdir. İnsan hakları, serbest piyasa ekonomisi gibi Batılı değerler benimsenip yaygınlaştıkça Batı dışı toplumlar geleneksel yapılarından koparak gelişecek ve ilerleyeceklerdir. Bağımlılık Okulu mensupları ise modernleşmecilere karşı Batı dışı toplumların geri kalmışlığı, içsel dinamiklerden değil bizzat Batılı ülkeler tarafından geri bıraktırıldığını ileri sürerler.[39] Wallerstein, *dünya sistemi* kuramında merkez ve çevre kavramı ile modernleşmeci düşünceye karşı çıktı. Ona göre, merkez ülkeler çevre ülkeler üzerinde hâkimiyetlerini gelişmiş kapitalist ekonomileri sayesinde; merkez

[37] Frankfurt Okulu'nun tarihi için bkz. Martin Jay, *Diyalektik İmgelem*, Çev. Ünsal Oskay, Ara Yayınları, İstanbul, 2005

[38] Frankfurt Okulu'nun Türkiye'deki etkileri için bkz. *Zamanın Tozu: Frankfurt Okulu'nun Türkiye'deki İzleri*, Ed. Beybin Kejanlıoğlu, De Kİ Yayınları, Ankara, 2011.

[39] Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi*, İmge Kitabevi, Ankara, 2008, s. 231.

çevreden ucuz hammadde alıp çevreye pahalı teknolojik ürünler satarak devam ettirmektedirler. [40]

Dünya Tarihi kitabının yazarı McNeill, merkez-çevre modelini Osmanlı İmparatorluğu'na uyguladı. Şerif Mardin, merkez–çevre modelini Türk siyasetini ve modernleşmesini anlamak için anahtar bir kavram olarak kullandı.

Bağımlılık Okulu, Yön Hareketi ve sol hareket üzerinde etkili olurken neo-liberalizm yükselişi karşısında etkisi azalsa da küreselleşmeye karşı tepkilerle birlikte yeniden gündeme gelmeye başladı. Batı dışı toplumların geri kalmışlığı ve toplumların Batı modeline göre ilerleyebileceği anlayışı bu gün hala Batı dışı toplumlarda sorgulanmaksızın kabul edilen yaklaşım olarak varlığını devam ettirmektedir. Francis Fukuyama'nın kaleme aldığı *Dünyanın Sonu* ve *Son insan* gibi metinler, Batı dışı toplumların bilincini belirlemekte kapitalizme ve Batı modernleşmesine karşı alternatifsizlik aşılamaktadır. Merkez, çevrenin bilincini belirlemede, nasıl düşünmesi gerektiği gibi nasıl düşünmemesi gerektiğini de ima etmeye devam etmektedir. Batı dışı toplumlar, Batı modernleşmesine uymadığında simgesel ve fiziksel şiddete maruz kalmaktadır.

Maduniyet Okulu

Subaltern Studies kelimesi Tükçeye "Maduniyet Çalışmaları" olarak çevrilmiştir. Madun kelime olarak; dışlanan, artakalan, sessiz, öteki anlamına gelir. Maduniyet Okulu'nun kurucu öncüsü olarak da bilinen Gramsci, madunu; "yönetici elitlerin oluşturduğu sistem içinde temsil edilmeyen, kamusal alanda söz sahibi olmayan, egemen sistemde dışlanmış" olarak tanımlar. Edward Said'in oryantalizm ve Avrupamerkezci tarih yazımına yönelik eleştirileri, Avrupa ve Avrupa dışı dünyada karşılık buldu. Özellikle Hindistan'da R. Guha, Partha Chatterje ve D. Chakrabarty gibi isimlerin öncülüğü ile Maduniyet Okulu oluştu. Maduniyet Okulu, sömürgecilik ve Ortadoks Maksist tarih yazımına karşılık geliştirdikleri eleştirel yaklaşımla dikkatleri üzerlerine çektiler. Necmi Erdoğan, "*Devleti İdare Etmek ve Maduniyet ve Düzenbazlık*"[41] başlıklı

[40] Nur Vergin, *Siyasetin Sosyolojisi,* Doğan Kitap, İstanbul, 2008, s. 200; Uzi Bayram, Lynda Carrol, "*Osmanlı Geçmişinin Geleceği*", *Osmanlı Arkeolojisi*, Ed. Uzi Bayram, Lynda Carrol, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2004, s.26.

[41] Necmi Edoğan, "Devleti İdare Etmek ve Maduniyet ve Düzenbazlık" *Toplum ve Bilim*, 2000, Sayı:83, s.8-31. Dergi dosya olarak Osmanlı Muktedirler ve Madunlar başlığı ile

makalesi ve *Yoksulluk Halleri* kitabıyla Maduniyet Okulu'nun Türkiye'deki ilk temsilcisidir. Ahmet Yaşar Ocak'ın, *Kalenderiler, Zındıklar, Mülhidler yahut Dairenin Dışındakiler* çalışması ile Fikret Yılmaz'ın "XVI. Yüzyılda Osmanlı Toplumunda Mahrumiyetin Sınırlarına Dair" adlı makalesi de[42] Maduniyet çalışmaları içinde değerlendirilmelidir.

Sonuç

Yukarıda genel hatları ile ele aldığımız tarih anlayışlarının yanında cinsiyet ve cinsel rol, statü, toplumsal hareketlilik, gösterişçi tüketim ve sembolik sermaye, patronaj ve yiyicilik, iktidar, hegemonya ve direniş gibi pek çok toplumsal ve siyasal kuram, tarihyazımına yeni yaklaşımlar getirdi[43].

Ele aldığımız tarih anlayışları dikkate alındığında ne kadar çok sayıda ve bir birine zıt ya da bir birini tamamlayan pek çok yaklaşım olduğu görülür. Her bir tarih anlayışının, belli bir yaklaşımın ekseninde kaldığından bazı öğeleri dışta bıraktığı fark edilir. İnsanın tarihi; anlama, anlamlandırma, yorumlama gayreti tarih boyunca hiç eksik olmamış, bundan sonraki süreçte de insanoğlunun daha kuşatıcı, daha evrensel tarih anlayışına ulaşmasına kadar bu çaba devam edecektir.

---

yayınlandı.

[42] Fikret Yılmaz, "16. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Mahremiyetin Sınırları" *Toplum ve Bilim*, 2000, Sayı: 83, s. 111-132.

[43] Bu kuramlar için ayrıntılı bilgi için bkz. Burke, *Tarih ve Toplumsal Kuram.*

5. BÖLÜM

TARİHİN KAYNAKLARI

Fatma ACUN•

Tarih, geçmişe dair kaynakların belli metotlarla çalışılarak bilgi üretme faaliyeti olarak tanımlandığında; kaynaklar da geçmişe dair izleri muhafaza eden materyaller şeklinde tanımlanabilir. O halde, tarihçinin yaptığı iş, en sade ifadeyle, geçmişe dair izleri muhafaza eden bu materyallerden yararlanarak bilgi üretmektir.

Tarihte olaylar yaşanırken, çevresinde bir dizi iz bırakır. İşte, bu izlerin bırakıldığı nesneler tarihin kaynaklarıdır. Tarihsel bilgi üretirken, kaynaklarda bırakılan izler canlandırılarak, yeniden inşa edilir. Bu yeniden inşa sürecinin, geçmişte yaşanılan olayları temsil etmesi veya büyük ölçüde benzemesi, olayların teferruatlı kayıtlarının tutulması ve bu kayıtların iyi muhafaza edilmesiyle mümkün olur. Bu bağlamda tarihsel kaynaklar arasına, geçmişte olaylar yaşanırken üzerine olayın izlerini bıraktığı veya olayın kayıtlarının tutulduğu her türlü materyal dâhil edilebilir. Bu manada kaynağın en önemli niteliği, geçmiş olaylara dair doğrudan veri/malumat içermesidir. Kaynak materyalin türü, olayın gerçekleştiği döneme ve kültüre göre yazılı, sözlü veya görsel nitelikte olabilir. Örneğin; yazının icadından önceki döneme ait görsel kaynaklar (üç boyutlu) mevcut iken, ileriki dönemlerde yazılı materyaller çoğunluktadır. 19. yüzyıl sonrasından günümüze doğru geldikçe, teknolojinin de gelişmesiyle, görsel ve sözel kaynaklar giderek ağırlık kazanır.

Geçmiş döneme ait yazılı belgelerin dili, günümüz tarih araştırmacısı için çoğu zaman anlaşılması güç ve tuzaklarla doludur. Bu sebeple, tarihsel kay-

• Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, facun@hacettepe.edu.tr

nakların, özellikle de uzak geçmişe ait kaynakların çözümlenmesi ve günümüz dilinde anlaşılır hale getirilmesi, ayrı bir uzmanlık alanını oluşturur. Tarihçiler, çalıştıkları dönemin, uzmanlık alanlarına hâkim, dönemle ilgili yazılı kaynakları çözümleme ve günümüz okuyucusuna anlaşılır halde sunma becerisine sahip olmalıdır. Tarihçinin, çalıştığı döneme ilişkin yazılı belgeleri okuma ve anlamlandırma konusunda bütünüyle başkalarının uzmanlığından istifade etmesi, hoş karşılanan bir durum değildir. Diğer yandan, kaynakların ihtiva ettiği bilginin değerlendirilmesi ve tarihsel gerçekliği bağlamında değerlendirilmesi de, bilgi ve beceri gerektiren durumdur. Tarihçi ancak, çalıştığı dönemin geneline dair bilgisi ve olaylara geniş açıdan bakan perspektifiyle bunun üstesinden gelebilir. Bunu yaparken de, tek bir bakış açısının yeterli olmadığını, çeşitli açılardan bakmanın gerekliliğini mutlaka göz önünde bulundurmalıdır.

Tarih araştırması ve tarih yazıcılığında esas unsuru tarihsel kaynaklar teşkil eder. Tarihsel bilgi üretmeyi hedefleyen tarih araştırması ve tarihin nasıl çalışıldığı ve çağlar boyunca nasıl aktarıldığı ile ilgilenen tarih yazıcılığı, kaynakları kullanır. Bunu yaparken de, kaynakların oluşumu, orijinalliği ve güvenilirliği gibi noktaları öncelikle göz önünde bulundurur. Diğer bir ifadeyle, hem tarih araştırmacısı, hem de tarih yazıcısı, kaynağın içeriğini olduğu gibi almak yerine, onu belirli bir bağlama yerleştirir. Bu, kaynağın oluşumundaki faktörlerin araştırılması ve kaynağın niteliğinin belirlenmesi, yani kullanılacak kaynak materyalin sorgulanması anlamına gelir. Tarihsel kaynakların bu şekilde sorgulanarak ve üretildiği bağlama oturtularak değerlendirilmesi, tarihsel olayların yeniden inşasını da kolaylaştırır.

Tarihsel olaylar cereyan ederken, iki türlü veri oluşur. İlkinde, veriler tabii olarak oluşur: Olay cereyan ederken, fizikî çevrede izler meydana gelir. Tarihçi bu izleri takip ederek olayı yeniden inşa etmeye çalışır. Örneğin, yakın bir dönemde meydana gelen bir savaşta evler, köprüler yıkılmış çevrede tahribat oluşmuştur. Tarihçi bunları inceleyerek savaşın boyutları ve bıraktığı tahribat hakkında fikir edinmeye çalışır. Savaş sonunda anlaşma imzalanır. Tarihçi bu anlaşmayı inceleyerek, savaşın ulusal ve uluslararası neticelerini tespit etmeye çalışır. Veya geçmişte bir medeniyet zirvede iken, mimarisi ve sanatı gelişmiştir. Tarihçi bunları inceleyerek, o medeniyetin ulaştığı zirveyi tespit etmeye çalışır.

İkincisinde ise, veriler bilinçli olarak oluşturulur: Olaylar cereyan ederken ya da hemen sonrasında kayıtlar tutulur. Bunlar çoğunlukla resmi kayıtlardır.

Şahısların da tuttuğu özel kayıtlar mevcuttur. Tabii olarak oluşan ve bilinçli olarak oluşturulan bu materyaller, tarih araştırmasının adeta laboratuar ortamını teşkil eder. Tarihsel olaylar cereyan ederken, iki şekilde oluşan bu materyaller, döneminde tutulan, orijinal veya birinci elden kaynaklar olarak adlandırılır. Olayın katılımcıları tarafından daha sonra tutulan kayıtlar da, birinci elden kaynaklar arasına dâhil edilir. Katılımcı veya gözlemcinin bireysel bakış açısını yansıtan hatıralar, bu tür kaynakların en güzel örneğidir. Birinci elden kaynaklar, tarihçilerce daha meşru ve daha güvenilir kayıtlar olarak görülür. Bunlar araştırmacıya, tarihsel bir olay veya dönem esnasında gerçekte ne olduğuna dair doğrudan bilgi verebilir.

Orijinal kaynaklardan derlenen kayıtlar ise, ikinci elden kaynaklar olarak nitelendirilir. İkinci elden kaynaklar, birinci elden, orijinal kaynaklarla aynı değer ve güvenilirliğe sahip olarak görülmez. Çünkü olayları aktarma esnasında kayıplar veya hatalar meydana gelmiş olabilir. Bir örnek verilecek olursa, trafik kazası esnasında, trafik memurunun tuttuğu kayıtlar, kazaya dair birinci elden, orijinal kaynaktır. Ertesi gün, bu kazayla ilgili gazetede çıkan haber ise, ikinci elden kaynaktır.

Kaynak Tasnifi: Birinci El mi Yoksa İkinci El mi?

Tarihin akademik bir disiplin olarak çalışılmasında, birinci elden kaynaklar esastır. Birinci elden kaynaklar, üzerinde çalışılan dönem, şahıs ve olaya en yakın kaynaklardır. İlgili dönemde, olay cereyan ederken tutulan belgeler veya diğer tür kayıtlar, söz konusu dönem ve olay hakkında orijinal bilgi kaynağını teşkil eder. Birinci elden kaynaklar, bunlar üzerine yorum ve değerlendirme yapan, onları zikreden ikinci elden kaynaklardan farklıdırlar. İkisinin arasındaki fark, geçmiş dönemler için daha belirgin ve kesindir. Fakat yakın dönem tarihi söz konusu olduğunda bu belirginlik ve keskinlik azalır. Hatta kullanıma bağlı olarak kaybolabilir. Neticede, çalışılan konuya ve tarihsel bağlama göre, bir kaynağın birinci el veya ikinci el olduğuna karar verilir.

Tarihçi, ideal olarak ve öncelikli olarak, döneminde ve ilgili şahıslar tarafından tutulan ya da kalan birinci elden kaynakları değerlendirir. Ancak, kayıtların tamamı tarihçinin yaşadığı döneme ulaşmamış, imha edilmiş veya araştırmaya kapalı olabilir. Bazı durumlarda ise, ilgili olay ve şahsa dair kayıtlar, on yıllar veya yüz yıllar sonra yazılmış olabilir. Örneğin, Osmanlı devletinin kuruluşuna dair ilk kaynaklar yüz yıldan daha fazla zaman sonrasına aittir.

Yakın dönem için söz konusu olduğunda, politikacılar hatıralarını emekli olduktan sonra yazmak isterler. Her iki durumda, birinci elden kaynaklarla ilgili potansiyel sıkıntılar mevcuttur.

Birinci elden kaynaklar, özellikle de yeni keşfedilmiş olanlar, tarih araştırmacısına yeni sorular sorma ve tarihsel problemlere yeni çözümler bulma konusunda yeni perspektifler sunar. Hem uzak hem de yakın dönem tarihi üzerine yapılan çalışmalar, yoğun arşiv malzemesi kullanımına dayanır. Eğer, akademik bir çalışma sadece ikinci elden kaynaklara dayanılarak yapılmış ise bu, orijinal araştırmanın yapılmadığı anlamına gelir. Dolayısıyla, pek ciddiye alınmaz.

Birinci elden kaynakların, özellikle de 20. yüzyıldan önceki dönemlere ait olanların, pek çok görünen veya görünmeyen sınırlamaları mevcuttur. Öncelikle, birinci elden kaynaklar genellikle parça parçadır, karmaşıktır ve tahlil edilmesi ve yorumlanması güçtür. Terminolojiye dair sorunlar bunların başında gelir. Bilinen bir terimin eski dönemlerde farklı anlama gelmesi, özellikle tarih araştırmasına yeni başlayan biri için kurulmuş bir tuzaktır. Bu sebeple, birinci el kaynakların tercüme edilmesi ve yorumlanması, lisans ve lisansüstü düzeydeki derslerde öğretilir. Birinci elden kaynakları araştırma materyali olarak değerlendirirken, güçlü ve zayıf yönleri, problemleri ve tuzakları iyi değerlendirilmelidir.

Birinci elden kaynakların mevcut olmadığı durumlarda, araştırmacı, dikkatli biçimde ikinci elden kaynakları kullanmaya yönelebilir. Birinci elden kaynaklar, ikinci elden kaynaklardaki, kaynağın yazarının önyargılarını yansıtan ilave problemlere sahip değildir. Diğer yandan, birinci elden kaynaklar, mutlaka nihai otoriteye sahip veya ikinci elden kaynaklardan daima daha iyi değildir. Birinci el kaynaklar da tarihsel veriyi gölgeleyen önyargıyı barındırabilir. Birinci elden kaynaklardaki bu türden hatalar, ikinci elden kaynaklardan yardım alarak düzeltilebilir.

Akademik tarihçi, birinci elden kaynakları özellikle de arşiv malzemelerini, objektiflik düzeyi yüksek belgeler olarak kabul eder. Ancak onları da diğer birinci elden kaynaklar gibi sıkı bir objektiflik testine tabi tutmalıdır. Birinci elden kaynak, özellikle de bir şahıs tarafından yazılmışsa, yazarının bakışçısını ve önyargılarını yansıtır. Bireysel görüşün tarihsel belgelere yansıdığı bu durumda, belgeler gerektiği kadar doğru, kesin ve tamam olmayabilir. Yazarı,

kendi imajını ve önemini artırmak için olayları yanlış anlamış veya gözlemlemiş, dolayısıyla da yanlış aktarmış olabilir. Şahısların bu türden şahsî tesirleri zaman içinde artarak sübjektif belgeler oluşmasına yol açmış olabilir. Bu sebeple, ister birinci ister ikinci elden kaynak olsun, araştırmacı önce, bir kaynaktaki önyargının türünü ve miktarını iyi tespit etmeli, sonra da, bu önyargının mevcut olaya etkisini ayıklayabilmelidir. Örneğin, resmi bir kaynak genelde doğru ve önyargısız olarak kabul edilir. Oysa propaganda, örtbas etme, güvenlik gibi sebeplerle sansür edilmiş veya değiştirilmiş olabilir. Araştırmacı, kaynağa yapılan bu tür müdahaleleri tespit edebilmeli, kaynağı da bu müdahaleler ışığında değerlendirmelidir.

Bir kaynağın birinci veya ikinci elden olduğu, kaynağa ilişkin mevcut bilginin durumuna da bağlıdır. Örneğin bir kaynak, daha önce keşfedilmemiş bir mektup veya eserden bahseder ve ona atıfta bulunursa, bu, söz konusu mektup ve eser için birinci elden kaynak olarak değerlendirilir. Çünkü o an için, orijinal kaynağa en yakın olandır. Zaman içinde, söz konusu mektup veya eser keşfedilirse, o zaman da ikinci elden kaynak durumuna düşer.

Tarihçiler bazı durumlarda, tahrif edilmiş belgelerle çalışmak durumunda kalabilirler. Bu tür tahrifat, çeşitli sebeplerle yapılmış olabilir. Belgelerin orijinal olup olmadığı veya tahrif edilip edilmediği ile diplomatik bilimi uğraşır. Tarihçi araştırmasında, özellikle tartışmalı durumlarda, önce belgenin orijinal olup olmadığını tespit etmelidir. Ardından da, tahrifat yapılıp yapılmadığına bakmalıdır.

Birinci elden, orijinal kaynakları okumak ve değerlendirmek, başlı başına ilgi çekici bir uğraştır. İlk elden bilgi veren orijinal kaynaklar, araştırmacıyı geçmişe götürür, geçmişteki bir olayı anlaması, yorum yapması ve yaptığı yorumu destekleyen tartışma üretmesi için veriler sunar. Dolayısıyla, orijinal kaynaklar üzerinde çalışan araştırmacı geçmişte ne olduğunu anlamakla kalmaz, geçmiş hakkında geliştirdiği tartışma ve sorduğu sorulara da cevap bulur. Diğer yandan, birinci elden kaynaklar kendilerini kolayca açığa vurmazlar, yorumlanmayı gerektirirler. Tarih araştırmacısı, birinci elden kaynağın ne anlatmaya çalıştığını hemen anlayamayabilir, özellikle de, bu kaynak farklı bir kültüre ait ise durum daha da karmaşıklaşabilir. Bu sebeple kaynağın, meydana geldiği bağlam içerisinde değerlendirilmesi, ardından da, geçmişe dair kendisine ne söyleyebileceğini tespit edilmesi gerekir.

Birinci elden kaynakları değerlendirmek için, aşağıdaki adımlar sırasıyla takip edilebilir:

1. Önce kaynak, kendi tarihsel bağlamına oturtulmalıdır. Bunu için şu sorular sorulabilir:

- Kaynağı kim yazmıştır ve yazar hakkında neler bilinmektedir?
- Kaynak nerede ve ne zaman yazılmıştır?
- Kaynak niçin yazılmıştır?
- Kaynak kime hitaben yazılmıştır? Hitap ettiği kitle hakkında neler bilinmektedir?

2. Kaynak tasnif edilmelidir. Bunu için şu sorular sorulabilir:

- Kaynak ne tür bir belgedir?
- Kaynağın amacı nedir?
- Kaynağa hakim olan önemli gelenek ve inançlar nelerdir? Kaynak hangi, tarihi, siyasi, felsefi, hukukî vb. geleneğin bir parçasıdır?

3. Kaynak iyi anlaşılmalıdır. Bunu için şu sorular sorulabilir:

- Kaynaktaki anahtar kelimeler nelerdir ve ne anlama gelmektedir?
- Kaynağın yazarı ne anlatmaya, ne iddia etmeye çalışmaktadır?
- Kaynağın yazarı, iddiasını desteklemek için hangi delilleri sunmaktadır?
- Kaynak hangi değer yargılarını yansıtmaktadır?
- Kaynak hangi problemlere hitap etmektedir? Bu problemler tarihsel bir durumla ilişkilendirilebilinir mi?
- Kaynağın yazarı, çalışmasının ne tür bir netice vermesini beklemektedir? Kaynak, bu neticeye ulaşmak için ne tür yönlendirmeler yapmaktadır?

4. Kaynak, tarihsel bilgi kaynağı olarak değerlendirilmelidir. Bunu için şu sorular sorulabilir:

- Kaynak ilgili dönemi ne ölçüde temsil etmektedir?

- Kaynak döneminde hangi oranda kullanımdadır?
- Dönemindeki diğer kaynaklarla hangi problemleri, tartışmaları, fikirleri ve değerleri paylaşmaktadır?
- Neticeleri kuvvetlendirmek için başka hangi deliller bulunabilir?

Yukarıdaki adımları takip eden araştırmacı, birinci elden kaynakları bütün yönleriyle değerlendirir, en iyi biçimde kullanarak güvenilir bilgi üretir ve geçerli yorumlar yapar. Tarihsel kaynakları değerlendirmek ve bunlar üzerinden tarihi yorumlamak, geçmişi anlamlı hale getirmektir. Tarihsel kaynaklar iyi değerlendirildiği, tarih de iyi yorumlandığı sürece anlamlıdır. Diğer türlü, her ikisi de, veri yığınından ibarettir. İyi yorumlanmış bir tarih, sadece geçmişi açığa çıkarmaz, günü açıklar, geleceğe dair çıkarsamalar sunabilir.

Tarihi yorumlamada tarihçinin kendisi önemli bir faktördür. Her tarihçi geçmiş hakkında farklı sorular sorar, her tarihçi farklı değer ve inanca sahiptir ve kaynağına farklı dünya görüşü ile yaklaşır. Bu ve benzeri sebeplerle, tarihçiler aynı olay hakkında farklı yorumlar üretirler. Örneğin, bazı tarihçiler Fransız İhtilali'ni eşitlik ve özgürlük düşüncelerinin neticesi olarak görürken, diğerleri yükselen orta sınıfın ekonomik talepleri olarak görür. Tarihçilerin yaptığı farklı yorumlar değerlendirilirken eleştirel yaklaşılmalıdır.

Tarihsel Kaynak Çeşitleri

Tarihsel kaynaklar, durumlarına göre genelde üç ana grupta değerlendirilebilir:

1. *Yazılı kaynaklar;* her türlü yazılı belge.

2. *Görsel kaynaklar*; iki boyutlu (fotoğraf, film, resim) ve üç boyutlu (heykel, müze eşyalar ve her türlü eşya) nesneler.

3. *Sözlü kaynaklar*; sözlü kayıtlar ve hikaye, şiir, destan, fıkra vb.

Hemen belirtmek gerekir ki bu kaynak türlerinin her birinin kullanımında bir dizi avantaj ve dezavantaj bulunmaktadır. Özellikle yakın dönem tarihi söz konusu olduğunda, birden fazla kaynak türünden istifade edilmesi mecburi hale gelmekte, kaynakların birbirini tamamlayacak biçimde kullanılması gerekmektedir.

1. Yazılı Kaynaklar

Yazılı kaynaklar tarihçilerin en fazla müracaat ettiği materyal türüdür. Öyle ki tarih, yazının icadıyla başlatılır ve tarih yazılı kaynaklarla sürdürülür. Yazılı kayıtlar, resmi veya özel arşivlerde muhafaza edilerek, tarihçiye sunulan en büyük veri grubunu oluşturur. Arşivler geçmişteki resmi faaliyetlerin belgelerini saklama ihtiyacı sonucu oluşturulmuştur. Araştırmacılar içinde arşive en çok ihtiyaç duyanlar, belki de tarihçilerdir. Yazılı belgelerin saklandığı arşivlerde bulunan her şeyin hakikat olduğunu söylemek yanlıştır. Arşivlere olan güven, arşivde saklanan belgelerin yazıldığı zamanda ve dönemin şartlarında oluşturulmuş olmasındandır. Bu sebeple, ele alınan bir belgeyi en doğru şekilde kullanmak için, belgeyi yazan kişinin konumu ve niçin yazdığı araştırılmalıdır.[1] Belirtilmesi gereken önemli bir nokta da, arşivde yalnızca olayın cereyan ettiği zamanda yazılan belgelerin bulunacağıdır. Yani, bir iş telefonla veya görüşme yoluyla halledilmiş, bu da bir yere kaydedilmemiş ise, ondan haberdar olunması mümkün değildir. Toplantıda konuşulan ve kaydedilmeyenlerden de, aynı şekilde, haberimiz olamaz. Veya kayıt işi belli bir maksada göre yapılmıştır, olayların sadece, önemli görünen kısımları kaydedilmiştir. Gerçekte, tarihsel veriler, tarihçinin rahatça kullanması için hazırlanmamıştır. Tarihçi her zaman eksik veriyle karşı karşıyadır ve eksik veriyle çalışmak zorundadır. Eksik verilerden tarihsel olayları yeniden inşa ederek gerçekte ne olduğunu anlamak ise tarihçiye düşer.

Tarihçiler ilgilendikleri dönemin atmosferini teneffüs etmek, olaylarını ve insanlarını anlamak ve olayları yeniden inşa etmek için arşiv belgelerine müracaat ederler. 20. yüzyıl başlarından günümüze doğru giderek artan biçimde, görsel ve sözlü tarihe yönelme olmuştur. Günümüzde, büyük kuramlardan (grand theories) büyük ölçüde vazgeçilmesiyle birlikte daha çoğulcu bir kaynak kullanımı söz konusu olsa da belge yönelimli tarihçilik hala yaygınlığını korumaktadır.

Arşiv belgeleri içinde en büyük yeri hiç şüphesiz devlete ait kayıtlar tutar. Bürokrasinin işleyişi esnasında meydana gelen kayıtlar, resmi belgeleri oluşturur. Üzerinde en fazla araştırma yapılan bu kayıtlar arasında, resmi yazışmalar, raporlar, tutanaklar, alınan ve gönderilen mektuplar, tebliğler, yabancı ülkeler-

[1] Kitabımızın 10. Bölümünde bu konu geniş bir perspektifle tartışılmıştır.

de görev yapan elçilerin yazıları ve raporları önemlidir. Özellikle, kendi ülkesine düzenli biçimde rapor vermekle yükümlü olan elçilik görevlilerinin yazıları, dış politika konusunda çok önemli belge niteliğindedir. Mahalli idareler, kamu kurum ve kuruluşları, siyasî partiler, sendikalar vb. resmî hüviyete sahip kuruluşlar tarafından tutulmuş olan ve her geçen gün sayısı ve hacmi hızla artan resmi kayıtlar, tarihçiler için önemli bir kaynak grubunu oluşturur.

Kurumlar kadar bireyler de, faaliyetlerinin neticesinde, yazılar yazarak, fotoğraflar çekerek, filimler yaparak, günlükler, raporlar veya diğer tür belgeler tutarak kayıt oluştururlar. Arşiv değerini taşıyan bu kayıtlar, geçmiş hakkında, gerçekte ne olduğuna, niçin ve nasıl olduğuna dair önemli bilgiler ihtiva eder. Arşiv materyalini diğer kayıtlardan ayırt eden en önemli nokta, kayıtların sürekli olarak saklanmasıdır. Kütüphanelerin aksine, arşivler basılı olmayan materyali muhafaza eder. Arşiv materyalleri birinci el kaynak olarak da bilinir. Arşiv kaynakları, tek nüshalı ve yerine konulamaz belgelerdir. Tabiatı gereği, arşiv materyalleri, kolayca zedelenebilinen, uygunsuz kullanıma duyarlı belgelerdir. Bir arşiv materyali kaybolur, çalınır, tahrip edilir veya yanarsa içindeki bilgi de, geri getirilemeyecek biçimde kaybolur. Bu nedenle, arşivler belirli güvenlik uygulamalarına tabidir. Yine aynı nedenle, arşiv materyali kontrol altında, özel okuma salonlarında kullanıma sunulur.

Arşivler, muhafaza ettikleri materyaller, hizmet sundukları kullanıcılar ve materyalleri saklama ve araştırmacıya sunma biçimleri bakımından çeşitlidir. Oluşturulmaları bakımından, tarihsel belgelerin saklandığı *tarihsel arşivler* ve kamu ya da özel kurumların faaliyetleri esnasında ürettikleri belgelerden oluşan *kurum arşivleri* olarak; bulundukları ortam bakımından ise, *fiziki ve elektronik arşivler* olarak ikiye ayrılabilir.

Tarihsel arşivler fizikî mekânlarda muhafaza edilmektedir. Kamu veya özel kurum arşivleri ise başlangıçta fizikî mekânlarda oluşturulmalarına rağmen, gelişen teknoloji sayesinde, elektronik ortamlara aktarılmaktadır. Elektronik arşivlere, *Açık Erişim Arşivi* de denilmekte ve daha çok kurumlar tarafından benimsenen bu arşiv türünde, belgeler elektronik ortamlarda saklanarak İnternet üzerinden kullanıma sunulmaktadır.[2] *Açık Erişim Arşivi*, bir kurumun

[2] Fatma Acun, "Milli Mücadele ve Atatürk Dönemi Kaynaklarının Toplu Değerlendirilmesi", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 24, Sayı: 2, 2007, s. 3-4.

ürettiği her türlü evrakın ve yayınların, elektronik ortamlarda toplandığı, tasniflendiği, saklandığı, korunduğu ve erişiminin sağlandığı hizmetler dizisini içeren veri tabanıdır. Örneğin, Türkiye Makine Mühendisleri Odası'nın 50 yıllık geçmişinde yayımlamış olduğu tüm dergiler, bültenler, kongre, sempozyum kitapları, çalışma raporları gibi, 40.000 sayfaya ulaşan dokümanlar İnternet üzerinden ulaşılabilir hale getirilmiştir. Bu belgelerin tamamı http://arsiv.mmo.org.tr adresinde mevcuttur ve kelime taraması yapılabilmektedir. Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü'nün bünyesinde muhafaza edilen, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemine ilişkin pek çok kaynak kataloğu taramaya açılmıştır ve http://www.devletarsivleri.gov.tr adresinden ulaşılabilmektedir. TBMM ve Genelkurmay Arşivi kataloglarına İnternet'ten ulaşılabilmektedir. Dünyada ise genelde, arşiv belgelerinin hemen tamamı İnternet üzerinden okuyucuya sunulabilmekte, araştırmacılar bir "tık" mesafesinde belgeye ulaşabilmektedir.[3]

Arşivleri kullanmanın tarihçi için aynı zorlukları vardır. Bunlar, arşivlerin kaynak olarak kullanılması, belgelerin arşive nakledilince düzenlenip araştırıcıya sunulması ve kullanıcıya açık tutulması ile ilgili zorluklardır. Bir diğer zorluk da, modern devlet mekanizması tarafından üretilen belgelerin çok fazla sayıda olması, bu nedenle tamamının değil yalnızca bir kısmının saklanmasıdır.[4] Resmi belgelerin araştırıcıya sunulmasında konulan zaman sınırı dünyada otuz yıldır. Bu zaman, yarı gizli ve gizli belgeler için elli yıl veya daha fazladır. Bu durumda, yakın dönem tarihçisi için arşivler en az kullanılan kaynak haline gelir. Zaman sınırlamalarının düşürülmesinin, tarihçileri yakın dönemi çalışmaya çekeceği muhakkaktır. Bazı belgeler araştırmacıya süresiz kapalı tutulabilir. Bu durum, tarihçinin ilgili belgeyi, dolayısıyla da konuyu çalışması için gerçek engeldir. Ülke güvenliği veya özel şahıslarla ilgili olarak belgelere erişimin kapalı tutulduğu durumlarda, tarihçinin tek seçeneği dolaylı belgeleri dikkatlice kullanmaktır. Diğer yandan, arşiv belgelerinin kısa süre sonra araş-

[3] Bu konuda İngiltere çok ilerideidir; Büyük, küçük, genel veya mahalli hemen bütün yazılı ve görsel arşivlerini, devlet destekli bir proje kapsamında, dijital ortama aktararak araştırmacı ve meraklıların kullanımına sunmuşlardır. Arşivlerin dijitalleştirilmesi ve İngiltere'deki dijital arşivler konusunda yazarın takip eden makalesine bkz. Fatma Acun, "Küresel Rekabette Dijital Kültür", *Türkiyat Araştırmaları*, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Sayı: 9, 2008, s. 9-46. Konuyal ilgili kitabımızın 8. Bölümünde daha ayrıntılı bilgi verilmiştir.

[4] Nicholas Cox, "Public Records", *Contemporary History Practice and Method*, Ed. Anthony Seldon, Oxford, 1988, s. 70-88.

tırmacıya açılacak olmasının bazı sakıncaları da mevcuttur. Örneğin, on onbeş sene sonra ortaya çıkacağı bilindiği için belgelere her şey kaydedilmeyebilir; belgeler tahrif edebilir veya hiç belge oluşturulmayabilinir. Dolaysıyla yakın döneme ilişkin belgeleri inceleyen araştırmacı, belgenin açılım süresini de bir faktöre olarak dikkate almalıdır.

Arşivler, sayısız türden belgeyi muhafaza etmektedir. Bu sebeple, arşivdeki belgeleri türlerine göre sınıflandırmak ve burada tamamı hakkında bilgi vermek haddinden fazla yer kaplayacaktır. Bunu yerine, arşivlerimizdeki belge türleri hakkında yapılmış çalışmalara atıfta bulunulması tercih edilmiştir. Okuyucunun, yukarıda arşiv kaynaklarının niteliği ve kullanımında dair verilen bilgi ve atıfta bulunulan çalışmalardaki belge türlerine dair edineceği malumat sayesinde, kaynak materyaller hakkında araştırma yapacak düzeyde bilgi sahibi olacağı düşünülmektedir. Bu bağlamda, Osmanlı tarihine dair belgeler konusunda ilk zikredilecek eser Mübahat Kütükoğlu'nun *Osmanlı Belgelerinin Dili*'dir *(Diplomatik)*.[5] Osmanlı araştırmalarına rehber niteliğindeki bu eserde Osmanlı arşivi, diplomatiği ve yazı malzemeleri; belgelerde kullanılan mühür ve işaretler; ferman ve beratlar vb. devlet ileri gelenlerinin arz ve emirlerine dair teferruatlı bilgi bulunabilir. Suraiyya Faroqhi'nin, önce İngilizce sonra Türkçe olarak yayınlanan, *Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir? Kaynaklara Giriş*[6] adlı eseri, Osmanlı tarihinin kaynak materyali ve çalışılmasına dair, başlangıç düzeyindeki araştırmacılara olduğu kadar, uzmanlara da hitap eden önemli bir çalışmadır. Hem kaynaklara, hem de kaynakların çalışılacağı konulara dair bilgi vererek, araştırmacıya gerçek bir destek olan bu eser, Osmanlı tarihi araştırmalarına da giriş mahiyetindedir. Giderek daha kolay erişilebilir hale gelen Osmanlı arşiv belgeleriyle birlikte görsel ve anlatısal kaynaklarını tespit eden ve değerlendiren Faroqhi eserinde, Osmanlı tarihi hakkındaki mevcut bilgi birikimimize de vurgu yapmaktadır. Osmanlı tarihin yorumlanmasında birinci el ve ikinci el kaynakların nasıl kullanılacağına dair bilgi vererek, Faroqhi, bu alanda çalışan acemi ve uzman araştırmacıları belgelere yakınlaştırmayı amaçlamakta adeta

[5] Mübahat Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)* Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul, 1998.

[6] Suraiyya Faroqhi', *Approaching Ottoman History: An Introduction to the Sources*, Cambridge University Pres, 1999; Türkçesi *Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir? Kaynaklara Giriş*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2007.

belge sevgisi aşılamaktadır. Hem arşiv belgelerini hem de anlatısal ve görsel materyalleri ele alarak, bunların hangi amaçlarla ortaya çıktığını göstermekte ve kullanımındaki tuzaklara araştırmacıların dikkati çekmektedir. Osmanlı tarihine dair belge türleri ve bu belgeleri çalışma yöntemleri hakkında kılavuz niteliğindeki bu eser, sahaya yeni giren her araştırmacının okuması gereken bir çalışmadır. Benzeri türde Cumhuriyet tarihi için tavsiye edilebilecek en kapsamlı ve yetkin çalışma ise Semih Yalçın'a aittir. *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi 1 Kaynaklar*, (Siyasal Yayınevi, Ankara, 2004) ve Türkiye *Cumhuriyeti Tarihinin Kaynakları* (Berikan Yayınevi, Ankara 2007) adlı eserlerinde Yalçın, yakın dönem tarihinin kapsamına giren Millî Mücadele ve Cumhuriyet tarihine ait bütün yazılı belgeleri türlerine göre tasnif etmiş ve haklarında ayrıntılı bilgi vermiştir. Sözlü ve görsel materyallerden ise sadece bahsetmiş, bu konuların çalışılmasını ileriye bırakmıştır. Millî Mücadele ve Cumhuriyet tarihine dair birinci elden kaynakları kullanarak araştırma yapacaklar için müracaat eseri mahiyetinde olan bu çalışma, arşive gitmeden önce her araştırmacı tarafından mutlaka okunmalıdır. Millî Mücadele dönemine ilişkin kaynakların toplu biçimde değerlendirildiği, makale ölçeğindeki bir çalışma da Fatma Acun'a aittir.[7] Millî Mücadele ve Atatürk dönemi ile ilgili bütün kaynak türleri, ne tür bilgiler ihtiva ettiği ve tarihçinin bunları nasıl kullanması gerektiğinden bahsedilen bu makale, konuya özel, örnek bir çalışmadır.

Devlet ve kurumlara ait olan arşivlerin yanı sıra, özel arşivler de bulunmaktadır. Özel arşiv ile şahıslar tarafından biriktirilen ve muhafaza edilen, şahsa ait belgeler kastedilmektedir. Örneğin, bir politikacının özel belgeleri, ailesi, arkadaşları ve meslektaşları ile yazışmaları, gayri resmi toplantıların notları, çeşitli müsveddeler ve görevde bulunduğu dönemden kalan resmî belgelerdir.

Özel belgeler arasında mektuplar önemli bir yer tutar. Şahsa özel yazılmış, yalnızca yazılan kişiyi ilgilendiren mektup, özellikle telefonun icadından önce, sıkça müracaat edilen iletişim aracıdır. Resmi mektupların yanı sıra, bu kategoride değerlendirilmesi gereken diğer tür de, siyasî aktörlerin ve bireylerin özel hayatlarıyla ilgili mektuplar ve yazışmalardır. Her iki tür mektup da, tarih belgesi olarak, özellikle siyasî tarihçiler için önemli kaynaklardır. Siyasetçilerin özel mektupları ve yazışmaları, resmi kayıtlarda değinilmeyen pek çok

[7] Fatma Acun, "Milli Mücadele ve Atatürk Dönemi Kaynaklarının Toplu Değerlendirilmesi", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 24, Sayı: 2, 2007, s. 1-21.

şeyi açığa çıkartması bakımından önemlidir. Özel mektuplar, eğer mevcutsa, şahısların kişilikleri ve fikirleri konusunda teferruatlı bilgi sunan günlüklerle birlikte değerlendirilmelidir. Önde gelen şahısların diğer şahıslara ve devlet kurumlarına, kendi el yazıları ile kaleme aldıkları, tarih belirtilerek imzaladıkları, çoğu zaman önemli olayların konu edildiği mektuplar da, büyük önem taşıyan yazılı arşiv belgeleridir. Mektuplar, özellikle biyografi çalışmalarında mutlaka görülmesi gereken belgelerdir.

Özel belge koleksiyonlarının bütünlüğü, çeşitli etkenlere bağlıdır. En önemlisi, sahibinin düşüncelerini netleştirme ve diğer kişilerin iletişim aracı olarak yazıyı kullanma derecesidir. Bazı politikacılar yazmak yerine konuşmayı tercih eder. Dolayısıyla, bu tür kişilerin elindeki belgeler sayıca çok değildir. Teknoloji de, bir diğer etkendir. Önemli görüşmeler bile günümüzde telefonla yapılmaktadır. İnsanların belge biriktirme alışkanlıkları değişiktir. Bazıları her şeyi biriktirir; Winston Churchill gibi bazıları da, olayların sonucuna dair hiç bir şeyi saklamaz. Bazıları ev değiştirince veya emekli olunca belgeleri imha eder; bazıları da hatıralarını yazacağı zaman düzenler. Bu tür özel belge koleksiyonları ilginç veriler sağlar, fakat sahibinin faaliyetlerinin tamamını kapsadığı söylenemez. Belgeler bol miktarda saklanmış olsa bile, bilinçli olarak veya olmayarak bazı kurgular yapılmış olabilir. Örneğin hayatın üzüntülü, başarısız veya sıkıcı olan kısımlarına ait daha az belge bulunması muhtemeldir. Dolayısıyla, tarih araştırmacısı, bu tür belgeleri değerlendirirken, bu noktalarda dikkatli ve temkinli olmalıdır. Bu sebeplerden dolayı özel belgeler kullanım potansiyeli sınırlıdır. Tarih araştırmacısı, birbirini tutmayan bilgileri açıklamak için epey zaman ve çaba harcamak zorundadır. Özel belgelerin tasarrufu, tamamıyla şahsa aittir. Başka kimsenin kanuni veya ahlaki kullanma hakkı yoktur. Sahibi, belgelerinin tamamını veya bir kısmını göstermeye razı olabilir, bu tamamıyla kendisine kalmıştır.[8]

2. Görsel Kaynaklar

Bu gruptaki kaynaklar, görüntüye dayalı, gözün görebildiği, geçmişe ait her tür veriyi kapsamaktadır. İki ve üç boyutlu olarak ikiye ayrılan görsel kaynaklarda iki boyutlular, fotoğraf, resim, minyatür, afiş gibi basılı materyaller-

[8] Angela Raspin "Private Papers", *Contemporary History Practice and Method*, Ed. Anthony Seldon, Oxford,1988, s. 89-100.

dir. Üç boyutlular ise, nesneleri ifade etmektedir. Arşivlerde iki boyutlu görsel materyaller saklanmakta, tarih araştırmalarında da genellikle bunlar kullanılmaktadır. Müzelerde ve müze dışında (heykel, bina, kullanılan eşyalar vs.) muhafaza edilen üç boyutlu materyalin tarihçiler tarafından kullanımı oldukça nadirdir. Teknolojik imkânların artmasıyla birlikte, günümüzde olayların görüntü kayıtları da alınmakta ve gelecek araştırmalar için veri biriktirilmektedir. Bu sebeple, günümüze doğru yaklaştıkça görsel materyal sayısı giderek artmaktadır. Görsel kaynaklarda yazı ya, hiç yoktur ya da, asgari düzeydedir. Film, video kaydı olarak düşünüldüğünde ise, sesle birleştirilmiş durumdadır.[9] Aşağıda, görsel veri türlerine değinilmiştir. Görsel verilerin İnternet ortamına aktarılması ve araştırmacıların hizmetine sunulması, çeşitli ülkelerde oldukça gelişmiş olmasına rağmen, ülkemizde henüz başlangıç düzeyindedir. Bu manada tespit edebildiğimiz tek görsel tarih arşivi web sitesi, *Görsel Tarih Arşivi*'dir.[10]

Depolandıkları ortama göre farklılıklar gösteren görsel veri türleri şunlardır:

1. Fotoğraflar ve Fotoğraf Albümleri

Sağladığı görüntü anlık olmasına rağmen, fotoğraflar tarih araştırmacısına, hiç bir zaman şahit olamayacağı olayların ve görmesi mümkün olmayan şahısların görüntülerini sunar. Fotoğraf makinesinin 1839 yılında keşfiyle birlikte birikmeye başlayan ve günümüze doğru yaklaştıkça sayıları giderek artan fotoğraflar, 19. ve 20. yüzyılın önemli veri kaynaklarıdır. Görüntünün kaydedilmesi demek olan fotoğraf ile tarih araştırmacısı, şahit olmadığı olayları görür, şahısları da tanır hale gelmiştir. Bu, nerdeyse devrim niteliğinde bir değişmedir; Görsel veriler yakın dönem tarihinin vazgeçilmez kaynakları haline gelmiş, değerlendirmek için de metotlar geliştirilmiştir. Genelde görsel

[9] Görsel veriler hakkında yazarın takip eden makalesine bkz. Fatma Acun, "Görsellik ve Yakın Dönem Tarihi Araştırmalarında Kullanımı", *Kebikeç*, Sayı: 18, 2004, s. 95-118.

[10] Bkz. Online: www.gorselarsiv.org. TÜBİTAK destekli bir proje kapsamında hazırlanan ve 5 binin üzerinde görsel verinin yer, tarih, kişi adı, fotoğrafı çeken fotoğraf ebadı, konusu vb. bilgilerle tanımlı olarak sunulduğu *Görsel tarih Arşivi*'ne üyelik ücretsizdir. Araştırmacılar fotoğrafları kendi bilgisayarlarına indirebilmekte, fotoğraf hakkında bilgi edinmekte, kendileri yorum yazabilmekte ve ellerindeki fotoğrafları da siteye yükleyerek, diğer araştırmacı ve meraklılarının kullanımına sunmaktadır. Yakın döneme ilişkin görsel verilerin dahil edildiği arşiv İnternet üzerinden erişime sunulan, Türkiye'nin ilk görsel tarih arşividir.

veriler sembol olarak değerlendirilerek, sembolleri analiz etmek üzere, sembol bilimi olan semiotike müracaat edilmiştir. Görsel veriler adeta metin gibi okunarak, sembolize ettikleri anlam analiz edilmiş ve bilgi üretilemye çalışılmıştır. Tarihçiler için yeni bir alan olmasına rağmen, bu yolla geçerli ve güvenilir bilgi üretilmesi, özellikle yakın dönem tarihçileri için gerekli hale gelmiştir. Örneğin Millî Mücadele dönemini çalışan bir araştırmacı için, Millî Mücadele ve Atatürk dönemi olaylarının, sivil ve askeri şahısların, devlet büyükleri ve idarecilerinin tek veya grup halinde veya halk arasında çekilmiş fotoğrafları, görmesi ve şahit olması mümkün olmayan şahıs ve olaylara dair görsel kaynaklarıdır. Fotoğraflar tek başlarına da önem taşımakla beraber, albüm şeklinde bir araya getirildiklerinde, daha anlamlı ve kullanışlı hale gelir. Döneminde çekilmiş fotoğrafların tematik biçimde bir araya getirilmesiyle oluşturulan ve belirli bir kronolojiyi takip eden (bu her zaman olmayabilir) fotoğraf albümleri, tek fotoğrafa nazaran, daha fazla görsel veri sunan kaynaklardır. Bu tür fotoğraf albümlerinde, mevcut her bir fotoğrafın çekim tarihi ve yeri, fotoğrafta yer alan kişilerin adları ile birlikte, fotoğrafın konusu ve diğer bazı özelliklerini açıklayan notlara da yer verilmektedir. Döneme ait mevcut fotoğrafların sonraki yıllarda bir araya getirilmesi ve ilgili açıklamalar eklenerek yayınlanmasıyla oluşturulan albümler, geçmişin anlık görüntülerini tarihçilere sunar. Millî Mücadele ve Atatürk dönemi, fotoğrafların oldukça bol olduğu fakat tarih araştırmalarında nadiren kullanıldığı dönemdir. Genelde, metini desteklemek üzere fotoğraflara müracaat edilir. Bilgi üretmek için ise, neredeyse hiç kullanılmaz. Fotoğraflar ve seri fotoğraflardan oluşan fotoğraf albümleri, görsel verileri işlemek üzere geliştirilen metodlar uygulanarak incelenmelidir. Semiyotik (sembolizm) ve içerik analizi bunlardan en fazla kullanılanıdır.

2. Haritalar, Planlar, Taslaklar, Krokiler ve Tarih Atlaslar

Harita, plan taslak, kroki ve atlaslar, daha ziyade 19 ve 20 yüzyıl tarihinin verileri arasındadır. Günümüze doğru yaklaştıkça bu türden verilerin sayısı ve kalitesi artmaktadır. Osmanlı döneminde yapılmış haritalar, Cumhuriyetin ilk yıllarında, özellikle de, Millî Mücadele dönemindeki askeri harekâtlarda kullanılan, harita ve planlar ile hazırlanan taslak ve krokiler, çok önemli ve orijinal görsel arşiv materyali arasındadır. Bu tür materyallere, coğrafi bilgi gerektiren çalışmalarda ve harp tarihi araştırmalarında mutlaka müracaat edilmesi gerekir. Osmanlı döneminde yapılmış yer adlarını gösteren haritalar ile Cumhu-

riyetin ilk yıllarında yapılmış nüfus, eğitim, öğretim vb. gibi konularda tematik bilgileri içeren atlaslar, tarihsel çalışmaları için önemli veriler sunan görsel kaynaklardır. Bu kategorideki materyaller, tarih araştırmalarının yanı sıra, tarih eğitiminde kullanıldığında, öğrenimi kolaylaştırmanın yanı sıra, etkin ve kalıcı olmasını sağlayan eğitim materyallerdir.

3. Pullar

Küçük karede büyük anlamlar ifade eden pullar, çıkarıldıkları dönemdeki önemli gelişmeleri yansıtan görsel malzemelerdir. Osmanlı döneminden beri çıkarılmakta olan pullarda, özellikle Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçişi görsel olarak takip etmek mümkündür. Hatıralar (örneğin Atatürk'ün ölümü, 27 Mayıs Anayasası Hatırası) ve yıldönümleri için çıkarılanların yanı sıra, belli seriler halinde yayınlananları mevcuttur. Pullardaki resim ve desenler, büyüklükleri, renkleri, sayıları incelenerek, ait oldukları dönemin olaylarına dair önemli ipuçları elde edilebilir.[11]

4. Afişler, İlanlar, Reklâmlar

Yakın dönem tarihinin verileri arasında bulunan, dönemin önemli olaylarını halka duyurmak amacıyla hazırlanmış olan afişler, ilanlar (el, gazete, duvar ilanları) ve reklam amaçlı hazırlanmış materyaller, tarih araştırmalarında, özellikle propaganda, seçim ve söylem çalışmalarında kullanılan önemli kaynaklardır. Ancak, arşivlerde bu tür materyale çok az oranda rastlanır veya hiç rastlanmaz. Küçük alanda çok bilgi vermeyi amaçlayan bu tür kaynaklarda, mesajlar semboller yoluyla iletilmeye çalışıldığından, semiyotik (sembolizm) tekniklerinin kullanılarak çözümlenmesi gerekir.

5. Sessiz/Sesli Sinema ve Film Görüntüleri, Video Kayıtları

Yakın dönemin olaylarını ve toplumun çeşitli yönlerini yansıtan, döneminde veya hemen ardından çekilmiş sesli/sessiz filmler, görsel kaynaklar arasında değerlendirilmektedir. Arşivlerde çok az karşılaşılan veya hiç karşılaşılamayan bu görüntü türleri, tarihsel bilgi üretme açısından üzerinde hiç çalışılmamış kaynaklardır. Benzer şekilde, Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren, özellikle

[11] Osmanlı son dönemi, 20. yüzyıl başlarından 1960 yılına kadar çıkarılan pullar, tanımlamalarıyla birlikte takip eden İnternet adresinde ulaşılabilir durumdadır. Bkz. Görsel Tarih Arşivi, Online: www.gorselarsiv.org.

Halkevlerinin aktif olduğu dönemde sahnelenmiş tiyatro ve oyunları da bu kategoriye dahil etmek mümkündür. Bu tür kaynaklar arşivlerde yok denecek kadar az olmakla birlikte, sözlü bilginin daha yaygın olduğu bir topluma verilmek istenen mesajları anlamak bakımından önemlidir.

Olayları anında kaydeden video filmleri yakın dönem tarihçisi için önemli kaynaktır. Geçmiş dönem tarihçisi için mevcut olmayan bu imkâna, yakın dönem tarihçisinin ayrıcalığı diyebiliriz. Bildiğimiz gibi tarihte olayları tekrar etme imkânı yoktur. Fakat eğer olay filme alındıysa, tarihçi olayı tekrar tekrar görme imkânına sahiptir ve belgelerde rastlanmayan ayrıntıları yakalayabilir. Tarihçiye şahit olmadığı olayları görme fırsatı sunan bu tür materyaller, önemli veriler sunan kaynaklarıdır.

6. Radyo ve Televizyon

Radyo ve televizyonda hazırlanan programlar, bu programlarda olayın şahitleri ile yapılan görüşmeler yakın dönem tarihçisi için önemlidir. Yakın dönemi anlamada televizyon radyodan daha az yeterlidir. Resme olan ihtiyaç mesajı bozar düşüncesi hala geçerlidir, fakat buna bazı istisnalar mevcuttur. Aktüel konuları işleyen programlar, belgesel diziler bunlardandır. Televizyonda hazırlanan programlar, özellikle de haber programları olayın belli yönlerini aktararak kamuoyunun düşüncesini şekillendirme amaçlı olmaktadır. Örneğin, Körfez Savaşı sırasında Irak'tan yayın yapan CNN televizyonunun, bir tek sivil ölümü bile göstermemesi, Körfez Savaşı'nı, kendi ve dünya kamuoyunda meşrulaştırma çabasının sonucudur. Dolayısıyla, yalnızca televizyon seyrederek savaşta sivil kayıp olmadığına karar vermek yanlış olur. Radyo ve televizyon programlarının belli amaç ve hedefleri gerçekleştirme doğrultusunda hazırlandığı akıldan çıkarılmamalıdır. Ayrıca, medya haberleri, kitleler için tüketilmek üzere hazırlanmıştır, kolayca maniple edilebilir. Yapımcıların "rating yükseltme" endişelerinin de olduğu hesaba katılmalıdır. Yakın dönem tarihçisi, medyanın verdiği bilgi ile çoğu zaman çatışabilir. Yakın dönem tarihçisi, doğru bilgi ile olduğu kadar yanlış bilgi ile de karşı karşıyadır. Bu yanlış bilgi kaynaklarından biri de modern medyadır. Yakın dönem tarihçisinin medya aracılığıyla yapılan her türlü yayını, güvenilirliği kesin bir kaynak gibi kullanması yanlıştır. Bunların, olayların doğal yansıması değil kurgu olduğu akıldan çıkarılmamalıdır.

Basın-yayın ürünleri ile ilgili olarak radyo ve televizyon hakkında yukarıda

verdiğimiz bilgiler dahilinde özetle şunları söyleyebiliriz. Günlük haber verme, gündemi yakalama endişesi içinde olan bu ürünler, tarihçiye, resmi belgelerin yokluğunda gerekli verileri sunarlar. Bu veriler hakikati içerdiği gibi aynı derecede yalan ve yanlışı da içerebilir, tarihçiyi yanıltabilir. Tarihçi bu tür verileri, her zaman olduğundan daha fazla titizlik göstererek değerlendirmelidir.

7. Tablo, Resim, Gravür ve Minyatürler

Uzak dönemlere ait tablo, resim, gravür ve minyatürler ile yakın döneme ait olanları önemli görsel materyallerdir. Dönemin sanatçıları tarafından yapılan bu eserler, dönemin sanat anlayışı ile birlikte, sanat aracılığıyla topluma verilemek istenen mesajları tespit etmek için değerlendirilmesi gereken önemli görsel kaynaklardır. Örneğin, Cumhuriyetin ilk yıllarında, sanatçılar tarafından yapılmış tablo, resim, gravür, minyatür vb. ile Atatürk ve diğer önde gelen devlet adamlarının portreleri, ilgili olayların ve şahısların, toplum nazarında yaratılmak istenen imajlarını tasvir etmede kullanılır.

8. Müzeler

Müzeler, eskiyi temsil ettiği, değerli ve ilgi çekici olduğu düşünülen nesnelerin, bunlara dair bilgilerin toplandığı, muhafaza edildiği ve sergilendiği binalardır. Müzeler, halka ve araştırmacılara ilham almaları, öğrenmeleri ve araştırma yapmaları için çeşitli kültür nesnelerini ve numunelerini sunar. Kâr amacı gütmeyen ve toplumun hizmetinde olan müzeler halka açıktır. Belli bir dönemi kapsayan müzeler olduğu gibi, belli temaya yönelik müzeler de mevcuttur. Teknolojinin yarattığı imkanlardan istifade edilerek, günümüzde müzeler sanal ortamda ziyaretçilere açılmaktadır. Müzeler tarih araştırmacılarına, belli dönemlerde ve belli olaylar esnasında, şahıslar ve halk tarafından kullanılan çeşitli nesneleri görme imkanı sunar. Bu suretle, araştırmacının incelediği dönemi daha iyi anlaması, tasvir etmesi ve tarihi yeniden inşa etmesi süreci daha gerçekçi bir zemine oturur. Üç boyutlu görsel materyal diyebileceğimiz, olaylar esnasında kullanılan veya sonradan inşa edilen bu gruptaki nesneler araştırmacılara, dönemin olaylarını ve fiziki şartlarını anlayabilmeleri için dolaysız veriler sunar.[12]

Üzerlerinde çok az yazılı bilgi olan, bazen de hiçbir yazılı bilgi içermeyen

[12] Bu konuda kitabımızın 6. Bölümünde daha ayrıntılı bilgi verilmiştir.

müze materyalleri, tanımlanması (tarihi, kime ait olduğu, kullanıldığı olay ve yer) konusunda kesin bilgiler olmadığı durumlarda bile, genel bir tanımlamayla, özellikle eğitimde etkinliği ve kalıcılığı sağlayan nesnelerdir. Bu gruptaki materyal tümüyle görsel kaynaklardır ve araştırmalarda kullanımı için, tanımlanmasının ardından, hangi dönemlerde ne tür malzeme eşya vs.nin kullanıldığı gibi konularda ön çalışmaların yapılması gerekmektedir.

Müze dışı ortamlarda sergilenen anıt, heykel ve kabartmalar, yapıldıkları dönemin sanatını ve sanat aracılığıyla topluma verilmek istenen mesajları yansıtan önemli eserlerdir. Toplumsal değişimi, yeniliklerin halka benimsetilmesinde takip edilen yöntemleri izlemek için başvurulması gereken önemli kaynaklardır. Ancak, bu tür sanatsal değeri olan eserleri değerlendirenler, genellikle sanat tarihçileridir. Tarihçilerin ise, sanat tarihçilerinin bu türden çalışmalarından istifade etmesi uygun görünmektedir.

9. Bilgisayar Ağları ve İnternet[13]

Bilgisayar ağları ve İnternet, sadece yakın dönem tarihçisinin kullanımına açık olan, yeni bir veri türüdür. Zamanımızda hızla gelişen bilgisayar teknolojisi tarihçilere yalnızca verilerini daha kolay işlemeleri için yazılan programlar sunmaktan çıkıp, iletişim ve haberleşmede önemli bir araç haline gelmiştir. "Kablolu dünya" diye adlandırılan günümüz yaşamında insanların hareketleri bilgisayarlara kaydedilmektedir. Örneğin ATM'den para çektiğinizde, kredi kartı ile alışveriş yaptığınızda, elektronik posta ile haberleştiğinizde, İnternet'te web sitelerini dolaştığınızda, telefonu kullandığınızda bunların hepsi, sizin haberiniz olmadan, bilgisayara kaydedilmektedir. Yine pek çok firma müşterileri ile ilgili, adres, meslek, yaş vs. gibi bilgileri bilgisayarda tutmakta, bu bilgiler sizin haberiniz olmadan, başka firmalara satılmaktadır. Öyle ki, bilgisayar başına oturan bir kişi bir kaç saat içinde, yalnızca isminiz ve adresinizle, sizin hakkınızda ayrıntılı pek çok bilgiye ulaşabilmektedir. Özel hayatın ihlali haline gelen bu durum insanları rahatsız edecek düzeye ulaşmıştır. Fakat olaya yakın dönem tarihini incelemek açısından bakıldığında, bu kayıtların, yakın dönem tarihçisi için veri kaynakları olduğunu görülmektedir.

İnternet›teki tartışma listeleri ve haber gruplarına dünyanın her yerinden insanlar üye olabilmekte bilgi alışverişinde bulunmakta ve bu alışverişlerle il-

[13] Bu konuda kitabımızın 8. Bölümünde daha ayrıntılı bilgi verilmiştir.

gili bilgiler yine İnternet üzerinde herkese açık arşivlerde saklanmaktadır. Kütüphanelerde ve arşivlerde klasik usulde saklanan bilgilerin de hızla İnternet ortamına aktarıldığını, ayrıca Türkiye'dekiler dahil binlerce günlük gazete ve derginin İnternet'te elektronik versiyonlarının yayınlandığını unutmamak gerekir. Bunlar vasıtasıyla, sıradan insanların bilgiye ulaşması daha ucuz ve kolay hale gelirken bunları değerlendiren yakın dönem tarihçisi için de, İnternet müracaat edilmesi gereken kaynaklardan biri haline gelmektedir. Mektuplaşma ve haberleşme işleri çoğu kez İnternet'te elektronik posta aracılığıyla yapılmaktadır. Kişiye ait özel belgeleri incelerken artık bilgisayar bağlantılarının olup olmadığına, bilgisayarda saklanan bilgilere, İnternet aracılığıyla yapılan haberleşmelere bakmak gerekir. Kişilerin İnternet'e her girişlerinde gezdikleri web siteleri, hatta sitenin hangi sayfasını ne kadar süreyle incelediği, yazdıkları elektronik postalar, kısaca kişilerin siber uzayda dolaşırken bıraktıkları ayak izleri kaydedilmekte ve tarama motorları (search engines) denilen programlar kullanılarak da bu bilgilere anında ve kolayca erişilebilmektedir. Tarama motorları ile konu başlıklarından hareketle tarama yapılabildiği gibi anahtar kelime veya deyim vermek suretiyle taramada yapılabilmektedir. Tarama motoru bu anahtar kelimenin (mesela bir kişi adı) veya deyimin geçtiği İnternet üzerindeki bütün dokümanların elektronik adresini dünyanın neresinde olursa olsun bulup vermekte sonra bu adresten hareketle o dokümana kolayca ulaşılabilmektedir.

Gelişen bilgisayar ağları ve İnternet, günümüzde seminer ve konferans düzenlemekten eğlence ve elektronik ticarete kadar pek çok faaliyetin gerçekleştirildiği ve kaydedildiği ortam olarak yakın dönem tarihini yazan tarihçilerin vazgeçilmez başvuru ve veri kaynağı haline gelmiştir. Yakın dönem tarihçilerinin bunları kullanmadan yakın dönemin tarihini çalışabilmeleri pek mümkün gözükmemektedir.

3. Sözlü Kaynaklar[14]

Sözlü kaynaklarla kastedilen, olayı yaşayan, şahidi olan kişilerle yapılan görüşmelerden elde edilen bilgilerdir.[15] Sözlü kaynaklar, yakın dönem tari-

[14] Sözlü tarih araştırmaları konusunda daha ayrıntılı bilgi için kitabımızın 9. Bölüme bakınız.

[15] Sözlü kaynaklarla ilgili olan bu kısmın yazılmasında takip eden eserlerden

hi için daha ulaşılabilir bir veri türüdür. Yakın dönemin günümüze en yakın dönem olması itibarıyla, olayları yapan, yönlendiren veya şahidi olan şahıslar halen hayattadır. Dolayısıyla, yakın dönemin aktörleri olarak niteleyebileceğimiz bu şahıslarla yapılacak olan görüşmeler ve değişik ortamlardaki sözlü bilgi aktarımları, yakın dönem tarihi araştırmalarında önemlidir. Aslında sözlü bilgiler, yazılı belgelere göre daima daha az güvenilir bilgi kaynakları olmuştur. Resmi belgeler ve özel koleksiyonlar araştırmacıya hemen sunulmadığı için-resmi belgeler otuz yıl süreyle araştırmacıya kapalıdır, bu süre bazı istihbarat belgeleri için daha da uzundur-yakın dönemin tarihini yazmada sözlü bilgiler ön plana çıkar. Araştırmacının elinde bütün belgeler mevcut olmasına rağmen hala boşluklar olabilir, sözlü bilgiler bunları doldurmada işe yarar. Kişiler arasındaki ilişkiler, kişilerin karakteri tavırları belgelerde çoğu kez bulunmaz. Diğer yandan sözlü bilgiler, mevcut belgelerin daha kolay anlaşılmasını sağlayabilir, hangi belge daha önemli, hangisi okunmalıdır gibi konularda yardımcı olur, karışık görünen belgeleri sıraya dizmede yol gösterir.

Olaylara müdahil olan veya şahit olanların, olaylar hakkında verdiği sözlü bilgilerin, sözlü veya yazılı kayıtları bu gruba dahil edilmektedir. Bu tür veriler, görsel materyaller gibi, tarih araştırmacılarının daha az kullandıkları materyal grubunu oluşturur. Güvenilirlik açısından bakıldığında ise, sözlü kaynaklar, beklide, tarihsel veriler içerisinde en az itimat edilenidir. Bunun nedeni bütünüyle şahsi görüşleri ifade etmesi, dolayısıyla, nesnellikten uzak olmasıdır. Veri güvenilirliğin düşük olması, verinin geçerliliğini de etkilemekte, bu da kullanımını azaltmaktadır. Yine de, sözlü kaynaklar, belli sınırlamalar dahilinde tarih araştırmalarında kullanılması gereken veri grubunu oluşturur. Sözlü kaynaklar üç grup halinde ele alınabilir:

1. Dönemi Yaşayanlar ve Şahitlerle Yapılan Mülakatlar ve Sohbetler

Yakın dönemde yaşamış, halen hayatta olan şahısların, yaşadıkları döneme ilişkin verdiği bilgiler, önemli tarihsel kaynaklar arasındadır. Bu şahıslardan yalnızca çok azının günümüzde hayatta olduğu düşünülürse, şahitliğin insan ömrü ile sınırlı olduğu görülür. Sözü edilen şahıslardan, mülakatlar ve soh-

---

faydalanılmıştır: Anthony Seldon, «Interviews», *Contemporary History, Practice and Method*, Ed. Anthony Seldon, Oxford, 1988, s. 3-15; Tuncer Baykara "Yakın Tarihin Sözlü Kaynakları", *Tarihi Boyunca Türk Tarihinin Kaynakları Semineri, Bildiriler*, İstanbul, 1997, s. 155-166.

betler yoluyla bilgi alınmaktadır. Şahsi tecrübeleri yansıtması nedeniyle sübjektiflik oranı yüksek olmasına rağmen, yazılı belgelere yansımayan pek çok teferruatı, mülakatlar ve sohbetler yoluyla edinmek mümkündür.

2. Ses Kayıtları

Bu gruba, önemli şahıslar ve devlet adamları tarafından törenler, açılışlar, kongre ve toplantılarda çeşitli vesilelerle yapılmış konuşma, beyanat ve irad edilen nutukların ses kayıtları dahil edilmiştir. Bu tür ses kayıtlarına, bazı arşivlerde, oldukça sınırlı sayıda ulaşmak mümkündür. Döneminde yapılan radyo konuşmalarının kayıtları da, bu gruba dahil edilebilir. TRT Ankara Radyosu kurum arşivinde, Cumhuriyetin ilk yıllarına ait radyo kayıtları saklanmaktadır. Kurum arşivi olması sebebiyle araştırmacıya özel izinle açılmaktadır.

3. Telefon Kayıtları

Dönemin önemli şahsiyetleri ve devlet adamları arasında yapılan telefon konuşmalarının kayıtları bu gruba dahil olur. Ancak, teknolojik yetersizlik nedeniyle, arşivlerde çok az veya hiç mevcut olmayan kaynak türüdür. Günümüze doğru yaklaştıkça, bu tür kaynaklarda artış görülür.

Sonuç

Tarihsel kaynaklar, geçmişteki olaylardan, insan faaliyetlerinden geriye kalan izlerdir. Tarihçi bu izler üzerinden giderek, geçmişi yeniden inşa eder. Dolayısıyla, üzerinde çalıştığı izler ne kadar çeşitli ve sayıca çok olursa, tarihçinin geçmiş olayları inşa etme süreci, aslına o kadar uygun olur. Bir tarihçinin tek başına bütün kaynak türlerini değerlendirmesinin mümkün olmadığı da bir gerçektir. Bunun üstesinden gelmek için, farklı kaynak grubu üzerine çalışan diğer alanlardaki araştırmacıların çalışmalarının sonuçlarından istifade edebilir. Bu yaklaşımla, tarihçi yazılı kaynakların yanı sıra, sözlü ve görsel kaynakları da araştırmasına dâhil etme imkânı bulur.

Kaynakların adeta kutsandığı 19. yüzyıl artık çok gerilerde kalmış olsa da, günümüz tarihçiliğinde, orijinal kaynağı kullanmadan ciddi bir tarih araştırması yapılamayacağı herkes tarafından kabul görmektedir. Tarihsel olayların önce anlaşılması, sonra da açıklanmasında, tarih araştırmacısının çalışmasını etkileyen, belki de en önemli faktör kullandığı kaynaktır. Günümüzden uzak

dönemlere doğru gidildikçe, veri sayısı ve türünün azaldığı, günümüze yaklaştıkça da verinin bollaşmasının yanı sıra, türünün de arttığı gözlemlenmektedir. Tarihçi için, kaynak kıtlığı olduğu kadar kaynak bolluğunun da kendine has problemleri mevcuttur. Ayrıca, yukarıda bahsedilen her kaynak türünün, yine kendine has problemleri ve sınırlamaları mevcuttur. Tarih araştırmacısının, kaynakların her tür problem ve sınırlamalarını göz önünde bulundurarak; Avantajları ve dezavantajlarını değerlendirerek; farklı belge türlerinden de istifade ederek araştırmasını sürdürmesi tavsiye edilmektedir.

6. BÖLÜM

TOPLUMSAL KURAM AÇISINDAN TARİHSEL MALZEME

Cenk REYHAN•

Tarihyazımının özgünlüğünü belirleyen iki yaklaşımdan bahsedilebilir. Bunlar, sorun/problem odaklı yaklaşım ve kaynak/malzeme odaklı yaklaşımlardır. Sorun odaklı yaklaşıma göre, genellikle ikinci el kaynakları okumanın yardımıyla özgül bir tarihsel sorun formüle edilip sonra bununla ilgili birinci el kaynaklar incelenir. Bu kaynakların başka konularla muhtemel ilişkisi dikkate alınmaz ve araştırmacı, varabileceği sonuçlara mümkün olduğunca dolaysız yollardan ilerler. Kaynak odaklı yaklaşıma göre ise tarihçi, genel ilgi alanı içine giren kaynakları -sözgelimi belli bir mahkemenin kayıtları ya da belli bir alandaki diplomatik yazışmalar vb- ele alıp, içinden araştırmaya değer olanları ayıklar. Böylece kaynakların içeriği, araştırmanın niteliğinin belirlenmesine imkân tanır. Her iki yöntemde de çeşitli engellerle karşılaşılır. Sorun odaklı yaklaşım daha sağduyulu görünmektedir ve büyük ihtimalle de çoğu kimsenin araştırmaya ilişkin fikirlerine denk düşer. Zira kaynak odaklı yaklaşımda, birbirini tutmaz verilerden oluşmuş bir yığından başka bir şey elde edilemeyebilir.[1]

Bu açıklama toplumsal kuramla tarihsel malzeme arasındaki "simbiyotik/ortak yaşamsal ilişki"nin[2] önemine dikkat çekmektedir. Bundan kasıt "ku-

• Prof. Dr., Gazi Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü. E-mail: cenkreyhan@gazi.edu.tr

[1] Tosh, *a.g.e.*, s. 35.

[2] Burada biyoloji kökenli olan "simbiyotik ilişki" kavramı sosyalbilim-tarihyazımına uygulanmıştır. Bu tür simbiyotik ilişkinin biyolojideki karşılığı "mutualizm/ikili ortaklık"tır. Bu incelemedeki tanım, simbiyotik ilişkinin sadece bu yönüyle sınırlıdır. Simbiyoz (Ortak yaşama/

ram" ile" belge" arasında birbirine karşılıklı fayda sağlayan bir "ikili ortaklığın" kurulmasıdır. Bu tür bir ilişki ile yukarıdaki yöntemsel ikilemin getireceği "dar görüşlülük"ten uzaklaşabilineceği, böylece, yapılacak çalışmaların özgün eserleri beraberinde getireceği düşünülmektedir.

Sosyal bilimcilerin toplum üstüne yalnızca çağdaş deneyimler temelinde genellemeler yaptıklarında ya da uzun dönemli süreçleri hesaba katmadan toplumsal değişimi tartıştıklarında bu dar görüşlülüğün ortaya çıktığı bilinmektedir. Bu durum tarihçiler için çok daha önemlidir. Tarihçiler çoğunlukla yaptıkları gibi, belirli bir bölge çalışmalarında uzmanlaşınca, o bölgeyi "her birinin başka yerlerde koşut örnekleri olan öğelerin benzersiz bir bileşimi" diye görmek yerine," tümüyle eşsiz/benzersiz sayma eğilimine" düşebilirler.[3] Oysa Victoria E. Bonnell'in belirttiği gibi "Tarihçiler, elbette kavramlardan ve kuramsal düşüncelerden de yararlanırlar. Fakat bunu genellikle açık değil örtük bir biçimde yaparlar. Araştırmalarını, kavramsal ya da açıklayıcı bir sorundan çok, bir zaman ve mekân betimlemesine yönlendirirler."[4]

Bu incelemede toplumsal kuramdan kastedilen, Saussurecü[5] gelenek anlamında, "dilbilim yönelimli metin çözümlemeler" yapmak ya da Hayden White'ın[6] en başarılı uygulayıcısı olduğunu düşündüğümüz dilbilim uygula-

---

Alm. Symboise, Fr. Symbiose, İng. Symbiosis, Osm. Müşterek'ül-Hayat) "İki hayvan, iki bitki ya da bir hayvan ile bir bitki arasındaki karşılıklı yararlanmaya dayanan beraberlik. Birden çok türe ait bireylerin bir arada yaşaması" Sevinç Karol, Zekiye Suludere, Cevat Aynalı. *Biyoloji Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2010, s. 490). Kisho Kurukowa, simbiyotik ilişkiyi yirmibirinci yüzyılda beliren yeni dünya düzenini anlamak ve yorumlamakta "anahtar kelime" olarak önerir ve "simbiyotik felsefeyi" mimariye uygular. Bkz. Kisho Kurukowa, "Each One A Hero: The Philosophy of Symbiosis", Online: http://www.kisho.co.jp/page.php/292 30.06.2011'de indirilmiştir. Bu ilişkinin diğer iki boyutunu oluşturan, "komensalizm/tek taraflı ortaklık" ve "parazitizm/asalaklık" inceleme dışındadır.

[3] Peter Burke, *Tarih ve Toplumsal Kuram*, Çev. Mete Tunçay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2005, s. 2.

[4] Aktaran, Theda Skocpol, (Ed.), "Karşılaştırmalı ve Tarihsel Sosyolojinin Yöntemleri Üzerine Açıklamalı Kaynakça", *Tarihsel Sosyoloji: Block'tan Wallerstein'e Görüşler ve Yöntemler*, Çev. Ahmet Fethi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999, s. 363; dn. 21.

[5] Ferdinand de Saussure, *Genel Dilbilim Dersleri*, Çev. Berke Vardar, Multilingual Yayınları, İstanbul, 1998.

[6] White'a göre, bir tarih metni/eseri bilimsel bir metinden ziyade edebi bir metindir. O'na

malarını tarihe uyarlamak değildir. Burke'ün vurgusuyla, tarihçilerle kuramcılar arasındaki "sağırlar diyalogu"nu[7] aşmak amaçlanmaktadır. Bu bağlamda sağlıklı diyalog, "toplumsal kuram ile tarihsel kanıt arasındaki simbiyotik ilişki" olarak kavramsallaştırılmıştır. Bu tür bir ilişki dahilinde belirlenen toplumsal kuram, tarihe/tarihsel malzemelere uygulanır.[8] Bu, Evans'ın ve Burke'ün belirttiği gibi toplumsal bir kuramın tarihe uygulanması ve "belgeye/belgelere sorulan kuramsal sorular ve ondan/onlardan alınan cevaplar" doğrultusunda "kuramın/kuramların aracılığı ile metodolojik çözümlemelerin yapılması" anlamına gelmektedir.

Kuram-Malzeme ilişkisi

Kuram odaklı çalışmada kanıtın ne anlama geldiğini anlamak için Collingwood'un yaklaşımı açıklayıcıdır. Ona göre,

> "Kanıt, tarihçinin gördüğü veya kavradığı şey değil, eğer onu 'okuyabilirse', kendisine 'konuşan' bir şeydir. Kavranabilir kanıt dilin veya dilin işaretleme düzeninin özü içindedir ve tarihçi onun anlamını bir çıkarımın başlangıç noktası olarak kullanmadan önce onu bir şekilde ele almalıdır. Bundan, tarih yöntemlerinin ancak bir problem türünü çözmek, yani incelediği olgularda dile getirilen düşüncenin şifresini çözmek

göre, tarihyazımı da edebiyatın kullandığı yazım tekniklerini kullanır. Hayden White, *Metatarih: Ondokuzuncu Yüzyıl Avrupası'nda Tarihsel İmgelem*, (Çev. Mehmet Küçük), Dost Yayınları, Ankara, 2008. Benzer yaklaşım için krş. Keith Jenkins, *Tarihi Yeniden Düşünmek*, (Çev. Bahadır Sina Şener), Dost Yayınları, Ankara, 1997. Ayrıca konuyla ilgili olarak kitabımızın 2. ve 4. Bölümlerine bakınız.

[7] Burke, *a.g.e.*, s. 2.

[8] Bunun metodolojisi ve örneklerine ilişkin Türkçede de bazı çeviri ve telif eserleri görmek mümkündür. Toplumsal kuramın tarihe uygulanmasına dair metodolojik çalışmalar için bkz. Burke, *a.g.e.*; Skocpol, *a.g.e.*; Iggers, *a.g.e.*; Tosh.; *a.g.e.* Türkiye'deki tarihyazımı söz konusu olduğunda maalesef kuram-belge arasında böyle ilişkiler kurarak yapılmış çalışmaların, belgesel çalışmalara oranla oldukça az olduğu söylenebilir. Bu tür çalışmalara dair şu örnekler verilebilir: Cengiz Kırlı, *Sultan ve Kamuoyu: Osmanlı Modernleşme Sürecinde 'Havadis Jurnalleri' (1840-1844)*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009; Orhan Kurmuş, *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi*, Bilim Yayınları, İstanbul, 1974; Huricihan İslamoğlu-İnan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Köylü*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991; Cenk Reyhan, *Osmanlı'da Kapitalizmin Kökenleri: Kent-Kapitalizm İlişkisi Üzerine Tarihsel-Sosyolojik Bir Çözümleme*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2008.

için kullanıldığı sonucu çıkar. O nedenle tarihçinin 'olaylar'ı kimi filozofların savunduğu gibi, sözgelimi fizikçinin incelediği anlamda incelediğini ileri sürmek ciddi bir hatadır."[9]

John Tosh; kuramın, olguların yerini alması tehlikesine dair tartışmalara değinerek, bir örnekleme ile ikisi arasındaki diyaloğun önemine vurgu yapar:

> "Bir tarihçi, 'kaynaklar, işçiler ile kölelerin militanca mücadele yürüttüğü konusunda kanıt sağlıyor mu?' diye sorduğunda, kaynakların cevabı şu olacaktır: 'Elbette'. Bir başkası çıkıp 'kaynaklar, geçtiğimiz iki yüzyıl boyunca Amerikan halkının kurulu düzene geniş ölçüde boyun eğmiş olduğuna dair kanıt sağlıyor mu?' dese, kaynaklar şu cevabı verir: 'Kuşkusuz'."[10]

Görüldüğü gibi istenen kalıba uygun örneklerin birbiri ardına sıralanarak hemen hemen bütün kuramların "kanıtlanabilir" olduğu söylenebilir. Bu konuda paralel düşünen Tosh da kurama ağırlık veren tarihin bu tehlikelere açık olduğunu ancak kuramı reddeden ve veri seçim ve yorumlarını etkileyen kabul ve değerlerden tamamen habersiz olanların da çalışmalarının böyle olduğunu belirtmiştir.[11]

Toplumsal Kuram Nasıl Oluşturulur ve Tarihe Nasıl Uygulanır?

Toplumsal kuram sadece "toplum bilimleri" tabiri ile sınırlı değildir.[12]

[9] R. G. Collingwood, *Tarihin İlkeleri ve Tarih Felsefesi Üstüne Başka Yazılar*, Çev. Ahmet Hamdi Aydoğan, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2005, s. 159.

[10] Tosh, *a.g.e.*, 153-154.

[11] Tosh, *a.g.e.*, s. 154.

[12] Daha geniş açıdan değerlendirildiğinde toplumsal kuram, aydınlanmanın temel mirasларından biri olarak görülebilir. Bu kapsamda, son iki yüzyılın farklı disiplinlerinin önde gelen kuramcılarını ve kuramlarını tarihsel bakış açısıyla irdeleyen bir çalışma için bkz. Alex Callinicos, *Toplum Kuramı: Tarihsel Bir Bakış*, Çev. Yasemin Tezgiden, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004. Callinicus, bu disiplinlerdeki kuramların "toplumsal kuram"la bağlarını kurar. Mesela Darwinci biyoloji ve Evrim Kuramı'nı iki evrimci olarak seçtiği Spencer ve Kautky ile ilişkilendirir. Bu açıdan değerlendirildiğinde, Spencer'ın sosyoloji ya da Kautsky'nin insanlık tarihi anlayışı, toplumsal kuramı evrimsel biyolojiden alınan terimlerle yeniden ifade etmek anlamında, bu türden sistematik girişimlere birer örnektir (s.169-178). Konu, bu aşamada, insan bilgisini; biri, sosyal ve beşeri disiplinleri îma eden edebi, felsefi kültür; diğeri, doğa bilimleri ya da pozitif bilimleri îma eden bilim kültürü diye ayıran "iki kültür" tabirine geliyor. Bkz. E. Richard Lee; Imma-

Burke'ün titiz anlatımı ile böyle bir ayırım, toplumu araştıranların, "doğa bilimleri" modelini, -eğer böyle birleşik bir model varsa- izlemeleri gerçktiğine inanmayan birine yakışmazdı. Toplumsal kuram,

> "Tarihçilerin, sosyoloji ve diğer disiplinlerde sadece genel kuramları ilginç bulacakları varsayımına dayanmıyor. Bu disiplinlerde kullanılan bazı kavram, model ve yöntemler, geçmişin araştırılmasında da işe yararlar ve çağdaş toplumların örnek olay incelemeleri, daha eski yüzyıllarla faydalı karşılaştırmalar yapmayı esinleyebilir."[13]

Bu aşamada "toplumsal kuramın tarihsel olay ve olguların açıklanmasında sağladığı katkılar"a değinmek açıklayıcıdır. Evans bununla ilgili şu örneği sunar:

20. yüzyılda Afrika kırsal toplumunun incelenmesiyle geliştirilmiş "antropolojik kuram" olmadan 17. yüzyıldaki Avrupa'da cadılığın tarihi, anlayış bakımından son yirmi beş yılda atmış olduğu muazzam adımları atamazdı. Yalnızca kuramın (örneğin) Keith Thomas'ın kaynakların yeni ve özgün bir şekilde okunmasını sağlamasıyla elde edilen kazançları elde edemezdi. "Marksist kuram" olmadan kent ve emek tarihi olağanüstü fakir kalırdı ve E. P. Thompson'un İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu gibi temel ve etkili bir klasik hiçbir zaman yazılamazdı. Çağdaş "ekonomik kuram" olmadan, tarihçilerin endüstrileşme hakkında bir fikri olmazdı ve endüstrileşmenin yarattığı niceliksel ve diğer kanıtları nasıl okuyacaklarını bilemezlerdi.[14]

Bu incelemelerin ve ileride görüleceği üzere sunacağımız Osmanlı-Türk Tarihi üzerine yapılmış örnek vakalarımızdaki incelemelerin, ortak özelliği; bizce, her birinin toplumsal kuram ile tarihsel kanıt arasında canlı simbiyotik ilişki kurmalarıdır.

---

nuel Wallerstein, *İki Kültürü Aşmak: Modern Dünya Sisteminde Fen Bilimleri İle Beşeri Bilimler Ayrılığı*, Çev. Aysun Babacan, Metis Yayınları, İstanbul, 2007, s. 11. Krş. Immanuel Wallerstein, Gulbenkian Komisyonu, *Sosyal Bilimleri Açın*, Çev. Şirin Tekeli, Metis Yayınları, İstanbul, 2008.

[13] Burke, *a.g.e.*, Önsöz.

[14] Richard Evans,, *Tarihin Savunusu*, Ankara, İmge Yayınları, 1999, s. 89. Öncü çalışmalara dair başka örnekler için bkz. Burke, *a.g.e.*, s. 16-20.

Toplumsal Kuram ile Tarihsel Malzeme Arasında Simbiyotik İlişki

Bu ilişkiye şu soru ile başlamak aydınlatıcıdır: Tarihin bu konudaki sınırı, "olanı belgelerde dile geldiği şekli ile anlatmak" mı, yoksa "belgeleri yorumlamak/değerlendirmekte" mi olmalıdır? Tarihin betimleme, anlatı ve çözümleme şeklinde yazıldığını belirten Tosh'a göre, bunların nasıl düzenleneceği her çalışmada yeni baştan ele alınır. Dolayısıyla "öyle ya da böyle" yorumdan bağımsız bilgi üretmek mümkün görünmektedir. Tosh'un anlatımı ile bu bütün tarih araştırmalarının temelinde "yeniden yaratma" arzusu ile onu "yorumlama" ihtiyacı arasındaki gerilim süregider.[15] Tarih yazıları için yapılabilecek genel bir açıklamayla anlatı ile betimleme "yeniden yaratma", çözümleme ise "yorumlama" ihtiyacına cevap verir. Onun, geçmişin yeniden yaratılmasından kastettiği, "tarihi anın bütün tamamlanmışlığı, somutluğu ve karmaşıklığı ile yeniden kurulması"dır. Bu, entelektüel bir işin ötesinde betimlemeye bakıldığında daha iyi anlaşılır. Tarihyazımında betimlemenin önemini ön plana çıkarmaya yönelik olarak "tümüyle sıradan nitelikte bu kadar çok tarih çalışmasının bulunması, sadece kaynaklara vâkıf olmakla bu etkinin yaratılmadığını çok güzel göstermektedir. Bu iş, romancıda ya da şairde bulunan benzer bir düş gücü ve ayrıntıyı görme yeteneği ister."[16]

Klasik tarih incelemelerinin kapsamını, tarihçinin zamanına ulaşmış belgesel malzemenin niteliği belirler. Bundan dolayıdır ki, tarihçi tasarladığı tezle ilgili her türlü incelemeye kaynak taraması ile başlar. Fakat burada iki şeye dikkat etmesi gerekir: Ya seçtiği malzeme/kaynak tezini destekler nitelikte olup kafasındaki tezi bu kaynaklarla sorgular (en azından sorgulaması beklenir) ya da kafasındaki tezle, ulaştığı malzeme arasında ilişkisizlik sonucu tezi bir kenara bırakıp kendini belgelerin akışına bırakır. Tarihçilerin, birinci durumda kuram ve malzeme arasında dengeli bir diyalektik kurması beklenir ve bunun için disiplinlerarası bir birikim gerekir. Bundan kasıt, toplumsal kurama hakim olmadan sadece kaynak okunarak bilimsel anlamda bir tarihyazımının yapılamayacağıdır. İkinci durumda ise tarihçileri "belge fetişizmi" tehlikesi bekleyebilir. Yani, belgelerde söylenenlerin neredeyse kelimesi kelimesine tekrarlanmasını ve mantık yürüterek veya söz konusu döneme ilişkin birikimden

[15] Tosh, *a.g.e.*, s. 111.

[16] Tosh, *a.g.e.*, 111. Krş. White, *a.g.e.* 2008; Jenkins, *a.g.e.*

yararlanarak bu belgeleri yorumlamaktan kaçınılmasıdır.[17] Hâlbuki olgular ve belgeler tek başlarına tarihi oluşturamazlar. Bu yüzden, tarihçinin araştırma yaparken üzerinde çalıştığı belgeye gereğinden fazla anlam yüklememesi gerektiğini yeniden hatırlatmakta yarar vardır. Zira belge, onu inceleyenlerin zihninden konuşur. Olgular ve belgeler; kendi başlarına tarihi oluşturmazlar, içlerinde, şu sıkıcı "Tarih nedir" sorusuna hazır cevap taşımazlar.[18]

Nitekim burada kullanılan belge ve tarihçi açısından hemen şu soru ve sorunlar akla gelmektedir: "Tarihsel belgeler dönemin olaylarını ne derece tarafsız şekilde yansıtırlar veya kayıt tutan kişiler kayıt tutulan tarihe ne derece tarafsızdır?" "Belge"nin nesnel olduğunun mutlak kanıtı nedir? Mesela bir Osmanlı vakanüvisi Osmanlı hükümdarının aleyhine olabilecek bir şeyi, tarihsel olgu olarak mutlaka kaydedilmesi gerekse bile, kaydedebilir mi ya da kaydettiklerinin doğruluğunun garantisi var mıdır? Bu soru ve sorunlar uzar gider.

Tarihçinin ilgisi ister "yeniden yaratmaya", isterse "açıklamaya" yönelmiş olsun; geçmişle ister gelecek, isterse bugün uğruna ilgilensin, fiiliyattaki başarılarını belirleyen, günümüze ulaşmış kaynakların kapsamı ve niteliğidir. Buna uygun olarak tarihçi, her türlü çalışmaya kaynaklardan başlamak zorundadır.[19] Öncelikle, nasıl bir çalışmaya çerçevesinde, ne tür tarihsel malzemeyle çalışılacağının belirlenmesi gerekir. Çünkü kaynaklar, insanların geçmişteki faaliyetlerinden geriye kalan "her türlü bulgu"yu içerir. Yazılı ve sözlü dil, coğrafi yüzey şekillerinin durumu ve insan yapımı maddi kalıntılar, güzel sanatlar ve fotoğraf ve film vb. liste uzayabilir. Her araştırıcının ilgisine/konuya göre de farklılaşabilir. Burada dikkat edilecek husus, tarihçinin seçeceği bulguların oluşturduğu kuramın sınanabileceği uygun veri tabanının kalıtları olarak kullanılabilirliği, işlenebilirliğidir. Carr, bu kapsamda, değerlendirme yapmayacak

[17] Faroqhi, *a.g.e.*, s. 2.

[18] Carr, *a.g.e.* s. 25.

[19] Tosh, *a.g.e.*, s. 31. Collingwood tarihçiler arasındaki bir uzlaşmazlığı hatırlatır. Bu, tarihin nihai anlamda "yazılı kaynaklar"a dayandığını ileri sürenlerle tarihin "yazısız kaynaklar"dan yola çıkılarak kurulabileceğini savunanlar arasındaki çekişmedir. Collingwood'a göre, tartışmada tabirler iyi seçilmemişti. Bu iki tabir birbirini dışlıyordu, halbuki, yazılı kaynaklardan kastedilen "içinde hazır-yapılı ifadeler bulunan kaynaklar"; yazısız kaynaklardan kastedilen "aynı konuyla ilgili çanak çömlek parçaları ve benzeri türden arkeolojik malzemelerdi." Collingwood, *a.g.e.*, s. 114.

tarihçinin "neyin kaydedilmeye değer olduğunu nasıl bileceği" sorusunu sorarak tarihsel değerlendirmenin önemini vurgular.[20]

Belgeler bize neyi söyler? *Hiçbir belge bize o belgeyi yazanın, kendisinin ne düşündüğünden, neyin olmuş olduğunu, düşündüğünden, neyin olmuş olması gerektiğini ya da olabileceğini düşündüğünden yahut belki yalnızca başkalarının onun kendisinin ne düşündüğünü sanmalarını istediğinden, ya da kendisinin ne düşündüğünü sandığından fazla bir şey söylemez.* Bunların hiçbiri tarihçi onlar üzerinde çalışmaya ve onları çözmeye girişmedikçe bir anlam taşımaz.[21] Bu anlamda, "tarihçinin başlıca işinin kaydetmek değil, değerlendirmek olduğu"na[22] yeniden dikkat çekmek gereklidir.

Tarihçinin, kullanabileceği kanıtla ilgili zaten hazırlık niteliğinde geçici bir düşüncesinin olduğuna dikkat çeken Collingwood, cevaplama beklentisi içinde olunmayan sorular sormanın anlamsız olacağına vurgu yapar. Bu durum "olmayacak duaya amin demek" atasözünde olduğu gibi başlangıç için önemlidir. Bilimde soru ve kanıt birbiriyle doğal olarak bağlantılı olmalıdır. Soruyu cevaplamaya katkı sağlayan her şey kanıttır. Anlamlı bir soru cevaplamak için kanıta sahip olunan veya olunacak sorudur. Zira bilimsel tarihçiler sorunları inceler, sorular sorarlar. En önemlisi iyi tarihçilerse gerçekten cevaplamanın yolunu bulacakları sorular sorarlar. Düşünmeye başlamadan önce kanıt toplanamaz. Çünkü düşünmek, soru sormak demektir. Belli bir soruyla ilişkili olmadıkça hiçbir şey kanıt değildir. Bunun anlamı sorgulamasız bilimin olmayacağı ve bir bilim insanının eğitiminin hangi soruları soracağını öğrenmeye dayandığıdır.[23]

Kaynakların Niteliği

Her tarih değerlendirmesinde ilk ölçüt, geçmişe ilişkin yorumun eldeki bütün kaynaklara ne derece uygun olduğudur. Beşinci bölümde de açıklandığı gibi, tarihçiler özgün, yani ele alınan olay veya düşüncelerle aynı döneme ait -çağdaşı- olan kaynakları "birinci el kaynak" olarak kabul ederler. Kendilerinin

[20] Carr, *a.g.e.*, s. 27.

[21] Carr, *a.g.e.*, 21-22.

[22] Carr, *a.g.e.*, s. 27.

[23] Collingwood, *a.g.e.*, s. 119-120.

ve kendinden öncekilerin geçmişle ilgili olarak yazdığı her şey ise "ikinci el kaynak"tır.[24] Fakat bu değerlendirmede bir şeyi de göz önünde bulundurmakta fayda vardır. Şöyle ki, "birinci el ve ikinci el kaynak tartışmaları özgün kaynağa öncelik tanımakla, belgeleri fetişleştirmekte ve tüm tarih yazma sürecini (bir anlamda) çarpıtmaktadır."[25]

Yığın halinde günümüze ulaşan birinci el kaynakların işe yarar hale gelebilmesi için gerekli olan şey nedir? Bunun için yapılması gereken ilk şey sınıflandırmadır. Burada iki tür sınıflandırmadan söz edilebilir. İlk sınıflandırmada yayımlanmış ya da elyazması kaynaklar arasında ayırım yapılır. İkincisinde ise, kaynakların yaratıcısına ağırlık verilerek devletler tarafından üretilenler ile kurumlar, örgütler ve bireyler tarafından üretilenler arasında bir ayırıma gidilir. Bu ayırımların her biri de titiz bir "katalogçuluk" gerektirir ve tarihçilerin çalışmalarının sonuna koydukları kaynakçalar da genellikle bu iki doğrultuda düzenlenmiştir. Her türlü tarihsel araştırma programında ilk adım, bütün kaynakları ve bu kaynakların kapsamını saptamaktır.[26]

Michel Foucault, tarih olarak bir disiplinin varolduğundan beri, dokümanlardan yararlanıldığına; sadece, söylemek istedikleri şeyi değil, fakat gerçeği söyleyip söylemediklerini ve onu hangi sıfatla öne sürebildiklerini, samimi ya da sahtekâr, bilgili ya da bilgisiz, otantik ya da bozulmuş olup olmadıklarının dokümanlara sorulduğuna dikkat çeker.[27] Foucault sözü, bu sorulardan her birisinin ve bütün bu kritik kaygının aynı hedefe yönelik olduğuna getirir: "bu dokümanların söylediklerinden hareketle kendisinden doğdukları ve şimdi kendilerinin çok uzağında yitip gitmiş geçmişi yeniden kurmak."[28] Foucault'ya göre; doküman,

> "Her zaman şimdi sessizliğe indirgenmiş bir sesin dili olarak incelenmişti. Oysa bugüne ait olmayan fakat henüz tamamlanmamış olduğuna kuşku bulunmayan bir değişimle, tarih dokümanın karşısında

[24] Tosh, *a.g.e.*, s. 33.

[25] Evans, *a.g.e.*, s. 102.

[26] Tosh, *a.g.e.*, s. 35.

[27] Michel Foucault, *Bilginin Arkeolojisi*, Çev. Veli Urhan, Birey Yayınları, İstanbul, 1999, s. 17.

[28] Foucault, *a.g.e.*, s. 18.

durumunu değiştirdi: ...tarih dokümanı organize eder, parçalara ayırır, dağıtır, düzene sokar, seviyelere ayırır, serileri gerçekleştirir, doğru olanı doğru olmayandan ayırır, elemanları tespit eder, birlikleri tanımlar, ilişkileri açıklar."[29]

İlk çağlardan günümüze değin kalp (sahte) para gibi "kalp belge"nin de üretildiği, işin bir kalpazanlık boyutuna ulaştığı akıldan çıkarılmamalıdır. O kadar ki, anıtları ve kitabeleri ilk kayda geçiren kişiler, metinleri defterlerine aktarırken eksik kısımları tıpkı bir heykelin kaybolmuş parçalarını, harap olmuş geçmişi yeniden bütünleştirme coşkusuyla tamamlarmış gibi yaratabilmektedirler.[30] Konuyla ilgili olarak; "tarihçi bir belgenin teknik olarak orjinalliğini nasıl anlar", "önemini nasıl değerlendirir", "içeriğini nasıl çözümler" soruları öne çıkmaktadır. Bu sorulara belgenin; kaynağı, içeriği, şekli ve üretilmesi açısından ana hatlarıyla verilecek cevaplar şunlara göre belirlenebilir:

1- Belgenin "kaynağı"nın, onu üreten kişiye ya da kuruma kadar tespit etmek mümkün olmalıdır.

2- Belgenin, "içeriği"nin bilinen olgulara uygun olup olmadığını saptamak gerekir.

3- Belgenin "şekli" çok önemli ipuçları verebilir. Tarihçi, yazının belirtilen döneme ve yere uygun olup olmadığını saptamak için bir anlamda paleograf olmak, kuşku uyandıran bir metnin üslubuyla dilini değerlendirebilmek için de bir çeşit filolog olmak zorundadır.

4- Belgenin "üretilmesi"nde kullanılan malzemenin incelenmesi için; tarihçi, teknik uzmanların yardımına başvurulabilir.[31]

Örnek İncelemeler

Her tarihçinin çalışması iki zorunluluk arasında bölünmüştür. Birincisi, bir nesneyi, bir bütünü ya da bir sorunu, en anlaşılır biçimde açıklamayı başarmak gibi klasik ve temel bir zorunluluktur. İşte bu nedenle tarihçinin kimliğini belirleyen, onun, özel herhangi bir alandaki etkinliğidir ve bu alan bir anlamda

[29] Foucault, *a.g.e.*, s.18.

[30] Anthony Grafton, *Kalpazanlar ve Eleştirmenler: Batı Tarihçiliğinde Yaratıcılık ve Sahtekârlık*, Çev. Emre Yalçın, Dost yayınları, Ankara, 1998, s. 32-34

[31] Tosh, *a.g.e.*, s. 60-61.

onun yetkinliğinin sınandığı alandır. İkincisi, tarihin öteki sorgu alanlarının -felsefe, antropoloji, göstergebilim vb.- sorunsallarıyla ilgilenmesi ve bunlarla iletişim kurması zorunluluğudur. Bu diyalog sayesinde tarih, yeni ve özgün sorular üretebilir, daha ciddi kavrayış araçları bulabilir ya da ötekilerle birlikte henüz bilinmeyen düşünsel mekânların tanımlanmasına çalışabilir.[32] Bu tanım, tam da başlığımızdaki "toplumsal kuram" ile "tarihsel malzeme/kanıt" arasındaki simbiyotik ilişkinin anahatlarını işaret etmektedir.

Belgeye soracağımız soruyu tek başına belgenin kendi sınırları belirlemeyeceği gibi vereceği cevabı da tek başına belge belirleyemez. Aslında bir belgenin sınırı, sorulacak soruların sınırını da gerçek anlamda, daraltır. Soruları çoğaltmak için diğer toplumsal kuramlarla diyaloğa geçmek durumundayız. Bununla ilgili şöyle bir örnek vermek mümkündür: Osmanlı belgelerinin sınırları içinde/belgelerde ifade edildiği şekliyle, mesela "kamusal alan", "emperyalizm" gibi kavramları aramak pek mantıklı bir girişim değildir. "Kamusal alan" temelde sosyolojinin bir konusu olduğuna göre bu alanın temel kuram ve yöntemleri, bu alanda çalışan akademisyenler (mesela Jürgen Habermas vb) incelenmeli ve onların terminolojisine başvurulmalıdır. Bunun iyi örneklerinden biri Cengiz Kırlı'ya aittir. Kırlı, incelemesinde, bu metodolojik kaygıdan dolayı olsa gerek, *Havadis Jurnalleri*'ni tartışmaya geçmeden önce, Habermas'ı izleyerek, 'kamu', 'kamusal alan've 'kamuoyu' kavramları hakkında bilgi vermiş, eserini "kamusal alan kuramı"na başvurarak açıklamıştır: "Herhalde son 10-15 yıldanberi Jürgen Habermas'ın 1960'lı yıllarda ortaya attığı 'kamusal alan' kadar birbirinden farklı disiplinler tarafından sıklıkla başvurulan pek az kavram vardır."[33] Kırlı devamında bu kuramı "Havadis Jurnalleri"ne uygular.

Orhan Kurmuş'un incelemesi de bu metodolojiye dair başka bir örnektir. "Emperyalizm" temelde iktisatın bir alanı/konusu olduğuna göre bu alanın temel kuram ve yöntemlerini incelemeli ve bu alanın terminolojisine başvurmalıyız. Kurmuş incelemesinde, İngiltere Parlamentosu Avam Kamarası tarafından yayınlanan İngiltere Devlet Arşivi ve British Museum'da bulunan belgeler doğrultusunda İngiliz sermayesinin ve İngiliz emperyalizminin Türkiye'ye

[32] Roger Chartier, *Yeniden Geçmiş: Tarih, Yazılı Kültür, Toplum*, Çev. Lale Aslan, Ankara: Dost Yayınları, 1998, s. 19-20.

[33] Kırlı, *a.g.e.*, s. 14.

girme sürecini tespit etmeyi amaçlar. Bu amaç: "Emperyalizmin yörüngesinde Türkiye'nin kapitalist gelişme sürecinin ilk döneminin ana çizgilerini otaya koymak"tır.[34] Kurmuş önce "emperyalizm kuramı"nı ve bu kuramın öncülerinden Lenin'i izleyerek, bunu elde ettiği belgelere uygular. İncelemesi 19. Yüzyılın ikinci yarısında İzmir ve Batı Ege Bölgesi üzerinedir.

Huricihan İslamoğlu-İnan'ın incelemesi bu tür simbiyotik ilişkiye dayalı incelemelere bir başka örnektir. İnan, incelemesine, "tahrir defterleri"ni tartışmaya geçmeden önce bir kuramsal tartışma yürütür. Kavramsal bir çerçeve ile belgeleri nasıl okuduğuna dair açıklamalar sunar. Burada "ondokuzuncu yüzyıl şarkiyatçılığı", "Asya Tipi Üretim Tarzı", "modernleşmecilik", "Dünya Sistemi" yaklaşımlarını çözümler, bu yaklaşımların yazarları ile tartışmaya-diyaloğa girer. Malthusçu ve Chayanovcu yaklaşımların eleştirisini yapar.[35] Sonrasında tezini şöyle sunar: " [N]üfus artışı ve ticari büyüme gibi iktisadî öğelerin köy ekonomisindeki ilişkileri ve gelişmeyi ne yönde ve nasıl etkilediğini o topluma egemen olan üretim ve bölüşüm ilişkileri belirlemektedir. Bu ilişkiler ifadelerini siyasî ve hukukî kurumlar kurumlar düzleminde bulurlar. Genel çizgileriyle bu bakış açısı son yıllarda Robert Brenner'ın endüstri öncesi Batı toplumlarında toplumsal-iktisadî değişime ilişkin tezleriyle çakışmaktadır. Ancak burada benimsenen yaklaşım bazı temel noktalarda Robert Brenner'in çözümlemesinden ayrılmaktadır. Bu nedenle, burada köylü ekonomisi [ile] ilgili kavramsal çerçeveyi geliştirirken Brenner tezinin eleştirisinden yola çıkmayı uygun gördüm."[36] İnan, savıyla ilgili kuramcıları inceledikten sonra ikinci bölümde[37] "iktisadî eğilimlerin incelenmesinde bir kaynak olarak Osmanlı Tahrir Defterleri"ni çözümler ve kuramını bu belgelere uygular. İncelediği 16. Yüzyılda Orta ve Kuzey Anadolu (Çorum, Tokat, Niksar) Bölgesi'dir.

Bir başka önemli konu ise birçok konunun, tarihçilerin onu incelemeye değer görmesi ile "tarihin konusu" haline gelebilmesidir.[38] Sözgelimi, 1980'li

[34] Kurmuş, a.g.e., s. 57-58.

[35] Malthusçu yaklaşım nüfus, Chanayovcu yaklaşım ise köylü aile biriminin büyüklüğü ve emek verimlilik oranları gibi iktisadî değişkenleri üretim düzeyinin belirleyicisi olarak tanımlanmıştır. Bkz. İslamoğlu-İnan, *a.g.e.*, s. 46.

[36] İslamoğlu-İnan, *a.g.e.*, s. 46.

[37] İslamoğlu-İnan, *a.g.e.*, 55-89.

[38] Carr, 1850'de, İngiltere'de, bir çörek satıcısının öldürülmesi olayının tarihi bir olgu olup

yılların sonlarına kadar iktisat tarihsel ve siyasî tarihin mutlak hegemonyası altında olan Osmanlı tarihyazımında kültür tarihine yöneliş ve bu tarihyazımının etkisiyle yeni kaynakların keşfi çarpıcıdır.[39] Mesela, Cemal Kafadar'ın dört makalesinin derlenerek oluşturulduğu kitap[40] bu yönelişin bir örneğidir. Kafadar kitabın sunuşunda şöyle yazmaktadır: "Aile, klan, cemaat, ümmet içinde crime halinden birey olma haline geçiş, diye özetlenebilecek çizgisel bir hikâye yok. Değişik zamanlarda ve bağlamlarda, kişilerin benlik algısının ve ferdiyetlerini yaşama biçimlerinin değişmesidir söz konusu olan. Kendilerini aşan yapılarla kâh uyuşarak kâh didişerek iç içe yaşayan insanların gelgitli hikâyesi". Kafadar, "yapı ile süreç ilişkisi, bilimsellik ile hikâye etme arasındaki bağlantı, "biz" ve "ben" olmanın ne anlamlara gelebileceği gibi birçok meseleyi ele alırken" 16. ve 17. yüzyıllar Osmanlı dünyasından oldukça mütevazı dört kişiyi inceleme nesnesi olarak seçmiştir. Bunlar, babasından kalan arazi üzerindeki haklarını korumak için divan-ı hümayuna başvuran Mustafa adlı Yeniçeri; İstanbul'da günce tutan Seyyid Hasan adlı derviş; ticaret için gittiği Venedik'te ölen Ayaşlı Hüseyin Çelebi; rüyalarını kaleme alarak şeyhine mektupla gönderen ve bu yolla irşad edilmeyi bekleyen Üsküplü Asiye Hatun'dur.[41] Kafadar, böylece ortaya attığı kuramı arşiv belgeleri ve yazma kütüphanelerinde bulduğu tarihsel kanıtlarla ilişki kurarak sorgulamıştır.

Tülay Artan'ın çalışması bununla ilgili bir başka örnek olarak sunulabilir.[42] Çalışmada *Hamse-i Atayi* minyatürlerini Osmanlı günlük yaşantısına ışık tutan bir tarihsel malzeme olarak kullanır. Bunu yapılırken, hassa ve âmme tabirleri, "özel" ve "kamusal" alan kavramlarından yararlanarak açıklanır ve bu

---

olmadığını sorgular. Bu olay tarihi bir olgu mudur? Bu olayın olgu olup olmaması onun tarihçilerin -ya da diğer bilim dallarından kişilerin- o olayın işlenmeye-incelenmeye değer görülüp, dipnotlarda ya da metinlerde işlenmeye başlanmasıdır. Bu durumda bu olay tarihi bir olgu olarak tarihyazımındaki yerini alır. Olayın, bir tarihi olgu sıfatıyla durumu, bir yorum sorusuna yol açacaktır. Bu yorum öğesi her tarihi olgunun içinde vardır. Carr, *a.g.e.*, s. 17-18.

[39] Kırlı, *a.g.e.*, s. 10; dn. 2.

[40] Cemal Kafadar, *Dört Osmanlı: Yeniçeri, Tüccar, Derviş ve Hatun*, Haz. Tuncay Birkan, Metis Yayınları, İstanbul, 2010, Giriş. Eserin girişi kitabımızın onikinci bölümünde "bir tarih eserinin örnek incelemesi"ne konu edilmiştir.

[41] Kafadar, *a.g.e.*, s.13.

[42] Tülay Artan, "Mahremiyet: Mahrumiyetin Resmi", *Defter*, Bahar/Yaz, Sayı: 20, 1993, s. 91-115.

sözcüklerin batı dünyasındaki karşılıklarını tanımlamak için Richart Sennett'in *The Fall of Public Man* (Kamusal İnsanın Çöküşü) adlı eserine atıf yapılır.

Aslında bu tür çalışmalar, zaman ve mekân açısından (ve kullanılan örneklem belge koleksiyonları) açısından "mikro ölçekli tarih modeli" olarak görünmelerine karşılık, ileri sürdükleri tezler ve bu tezlerin toplumsal kuramsal çözümlemeler ile yürütülmeleri açısından "makro ölçekli tarih modeli" incelemeleri özellikleri de taşımaktadırlar. Böylece bir yandan toplumsal kuramla diğer yandan tarihsel malzemelerle kurdukları simbiyotik ilişki sayesinde sırf kuramsal-tarihsel anlatı ya da sırf belgesel-belge fetişizmi nitelikli çalışmalardan da belirgin bir metodolojik üstünlük kurmaktadırlar.

Bir başka yöntem, toplumsal kuramla doğrudan ilişki kurmadan, ileri sürülen tezin belgelerdeki kayıtlarda karşılığını bulduğu şekliyle sorgulanmasıdır. Mesela 18. yüzyılda Doğu Akdeniz'den gelen gemiler Marsilya limanına girebilmek için yolculuğun başladığı yerdeki Fransız konsolosundan aldıkları bir belgeyi göstermek zorundaydı. Yetkililer bu belgeye bakarak İzmir, İstanbul ya da Sayda'da veba salgını olup olmadığını öğrenebiliyorlardı. Bu uygulama sayesinde Marsilya'da Doğu Akdeniz'in belli başlı tüm limanları hakkında önemli miktarda veri toplanmıştır. Daniel Panzac da bu belgeleri kullanarak veba salgınının seyrini konu edinen bir çalışma yapmıştır.[43] Panzac'ın ulaştığı "Müslümanların hastalığı kaderci bir anlayışla karşıladıklar" gibi sonuçların tarihsel gerçekliği bir yana,[44] vurgulanması gereken husus, tarihçinin ileri sürdüğü tez ile ilgili olarak tarihsel kanıtlar bulma isteği ve gereğinin yadsınamaz olduğudur.. Bu tür incelemeye bir diğer örnek, Yuzo Nagata'nın, Osmanlı'da "çiftlik" sorunu üzerine yazdığı eserdir.[45] Nagata, çiftliklerin dönüşümünün 18. yüzyılda başladığını öne sürmüştür. Çalışmasını mekân olarak Manisa Bölgesi, zaman olarak 18. Yüzyılın ikinci yarısı ile 19. Yüzyılın ilk çeyreği aralığında

[43] Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir?: Kaynaklara Giriş*, Çev. Zeynep Altok, Tarih Vakfı, İstanbul, 1999, s.6; Daniel Panzac, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba (1700-1850)*, Çev. Serap Yılmaz, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1997.

[44] Zira Panzac'ın yaklaşım tarzı/kuramsal bakışı ve bununla ilgili kullandığı belgeler/tarihi kanıtlar başka tarihçilerin yeni bakışları ve kullanacakları aynı ya da yeni belgelerle yeniden okunabilir.

[45] Yuzo Nagata, *Tarihte Âyânlar: Karamanoğulları Üzerine Bir İnceleme*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1997.

kurmuştur. Buna bağlı olarak da Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Manisa Şeriyye Sicilleri ve Public Record Office çerçevesinde belgelerini sınırlayıp bir inceleme yapmıştır. Karamanoğulları ailesini örnek olarak ele alıp, bir yandan Manisa bölgesinin taşıdığı coğrafik, jeopolitik ve demografik hususlar, diğer yandan Tanzimat öncesine ait tarihsel şartları göz önünde bulundurulmak suretiyle, bir ayan ailesinin çok yönlü faaliyetlerini somut bir şekilde tanıtmayı amaçlamıştır.[46] Bu örneklemin üst başlığı "Tarihte Ayanlar"dır. Gerek Panzac'ın, gerekse Nagata'ın incelemeleri, belgelerin dilinden, belgelerin içinde kalarak, toplumsal kuramla ilişki kurmadan, -mesela, aşağıda Göçek'in yaptığı gibi, konuyla ilgili tarihsel-sosyolojik çözümlemelere girmeden-, ileri sürdükleri tezlerin sınanmasına örnektir.

Örnek Vaka: Toplumsal Kuramın Tarihsel Malzemeye Uygulanması

Osmanlı tarihinde üretim, tüketim, birikim, bölüşüm, servet dağılımı, toplumsal-sınıfsal yapı, mülksüzleşme gibi toplumsal kurama dair sorunsallar-kavramsallaştırmalar, tarihsel materyallerde örneğin tereke defterlerinde nasıl incelenir? Konuyla ilgili kuram nasıl geliştirilebilir? Bu malzemeler aracılığı ile nasıl sınanabilir ve sorgulanabilir? Sorun iki aşamalıdır. Birincisi, önermeyle ilgili tutarlı bir kavramsal çerçeve geliştirmek gerektirir. Bu tarihin yanı sıra sosyoloji, iktisat, işletme vb. alanlarda, seçilen konuya göre işlevsel olabilecek, bilim dalı ile ilişkilendirilebilecek, geniş bir literatür incelemesini gerektirir. İkincisi, bu önermenin sınanabilmesine uygun veri tabanı bulmak ve bu arşiv kaynakları içinde ilgili belge grubunun incelenmesini gerektirir. Birinci aşama çalışma konunun interdisipliner boyutunu ikinci aşama çalışma konunun alan uzmanlığı boyutunu belirler.

Çalışmanın kanıtı olarak belge kategorisini oluşturan Tereke defterleri ile toplumsal kuram arasında simbiyotik ilişki nasıl kurulabilir? Bu defterlerden bu ilişki bağlamında nasıl yararlanılabilinir? Öncelikle belirtilmesi gereken, bu kayıtların toplumbilimlerinde birçok amaçla kullanıldığıdır. Kişinin sahip olduğu mal varlığının dökümünü veren bu malzemenin önemi, içerdiği bilgilerin yanında, tarihyazımında "madunlar"[47] hakkında da bilgiler sunmasıdır.

[46] Nagata, *a.g.e.* s. X.

[47] Madunlar ve maduniyet konusu kitabımızın dördüncü bölümüde "maduniyet çalışma-

Sosyolojik açıdan taşıdığı önem ise kapsadığı toplumsal yelpaze üzerinde yoğunlaşmasıdır. Alt sınıflar hakkında da bilgi veren bu defterler tüm bir toplumsal yapıya ışık tutmakta ve toplumdaki bütün grupları incelemeyi kolaylaştırmaktadır. Çünkü miraslar; mülkiyet sahipliğindeki mevcut ayrılığı ve servet dağılımındaki eşitsizlikleri, bundan hareketle de toplumsal sınıf, paye ve güç farklılıklarını muhafaza eder.[48]

Avrupa'da okuryazarlık daha birkaç yüzyıl öncesine kadar seçkinlere mahsustu. Avamdan okuryazar kişiler ise eylemleri, ilişkileri ve tutumlarına dair pek yazılı kayıt bırakmamışlardır. Seçkin sınıfları eksen alan tarih anlatımını avamdan kişilere dair materyal sağlayan tereke defterleri dengelemektedir. Bu yeni tarihsel bakış açısı, 17. yüzyılda Habsburg hanedanlığı altında yaşayan köylü sınıflardan 18. yüzyıl Paris'inin popüler kültürü üzerine yazılan makalelere; Orta Çağ Cenova'sında yazılmış vasiyetlere ve servet durumuna ilişkin yapılan çalışmalardan on yedinci ve 18. yüzyıl sömürge Connecticut'unun toplumsal ve ekonomik yapısını araştıran çalışmalara dek bir çok yeni araştırmayı, tekere defterlerini baz almaya yöneltmiştir.[49]

Osmanlı araştırmaları söz konusu olduğunda, tereke defterlerinin önemi nedir? Bu defterler ne tür özellikler taşır, bilgiler sunar? Bu defterlerden ne ölçüde yararlanmak mümkündür?[50] Tereke defterlerinin kullanımı bir takım

---

ları" başlığında ayrıntılı bir biçimde ele alınmıştır.

[48] Fatma Müge Göçek, *Burjuvazinin Yükselişi, İmparatorluğun Çöküşü: Osmanlı Batılılaşması ve Toplumsal Değişme*, Çev. İbrahim Yıldız, Ayraç Yayınları, Ankara, 1999, s. 221; dn. 65.

[49] Göçek, *a.g.e.*, s. 220-221; dn. 64.

[50] Osmanlı'da tereke defterleri üzerine yapılacak bir çalışmada ilk elden başvurulacak bir eser için bkz. Ömer Lütfi Barkan, "Edirne Askeri Kassamına Ait Tereke Defterleri (1545-1659)", *Belgeler*, Cilt: III, Sayı: 5-6, 1966, s. 1-479. Krş. Cenk Reyhan, *a.g.e.*, 207-265. Ayrıca bkz. Yavuz Cezar, "Bir Âyânın Muhallefatı: Havza ve Köprü Kazaları Âyânı Kör İsmailoğlu Hüseyin (Müsadera Olayı ve Terekenin İncelenmesi)", *Belleten*, Cilt: XLI, Sayı: 161, (1977), s.41-78. Bu örnekler çoğaltılabilir. Bu incelemeler, tereke defterlerindeki kayıtların bütünü üzerinden yapılır. Bunlardan başka, tereke defterlerindeki kayıtlar incelenirken, ileri sürülen tezlerin veri tabanı bağlamında, defterlerdeki bir-birkaç başlıkla da sınırlı kalmak mümkündür. Göçek, incelemesinde Batı malları üzerinde yoğunlaşırken, Faroqhi'de bunun yerini alacak-verecek ilişkisi alır. Suraiya Faroqhi, "Zeytin Diyarında Güç ve Servet: Edremit Âyânından Müridzade Hacı Mehmed Ağa'nın Siyasî ve Ekonomik Faaliyetleri", *Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım*, Ed. Çağlar Keyder ve Faruk Tabak, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998, s. 82-100.

sorunlar-eksiklikler içerse de, konu sosyolojik olarak Osmanlı toplumsal dönüşümü incelemek olunca, eldeki en iyi tarihsel kaynaklardır. Konuyla ilgili olarak sözgelimi resmi yazışmalardan veya batılı seyyahların tuttuğu notlardan daha fazla bilgi vermektedir.[51]

Göçek'in çalışmasını izleyerek,[52] "toplumsal kuram" ile "tarihsel kaynak" arasında kurulan simbiyotik ilişkiyi örnekleyelim:

İleri sürülen tez-tezler:

1. Tez: 18. Yüzyıl boyunca bütün toplumsal grupların batı mallarını biriktirme eğiliminde artış olmuştur,

2. Tez: Bu durum en yoğun şekilde en zengin grup içinde (Osmanlı yöneticileri) yaşanmış, bu grubu sırasıyla ordu ve halk takip etmiştir.

Batı mallarının Osmanlı toplumuna nüfuz edişinin kuramsal temeli, nüfuz kuramı ile Gabriel Tarde'nin İletişim ve Sosyal Etki Üzerinde (On Communication and Social Influence) adlı eserinden yola çıkılarak atılmıştır. Buna göre, taklit, dıştaki insandan içerdeki insana doğru bir seyir izler. İnsanlar lüksü kopya ederek birbirlerini taklit ederler, fakat bunu, lüksün beğenisine ve literatürüne, onun amaç ve fikirlerine, tek kelimeyle, onun ruhuna vâkıf olmadan önce yaparlar. Yani önce araçlar takip edilir, ardından amacın taklit edilmesi gelir.

Sınanacak belge grubu: Tereke defterleri, 124 miras örneği.[53]

[51] Göçek, *a.g.e.*, s. 230.

[52] Göçek, *a.g.e.*, s. 230-238.

[53] Ayrıntılandırırsak, tereke defterlerinde toplam servet on kalemden oluşur. Bunlar: 1. Özel-ev, eşyası 2. Ev-dükkân, 3. Dutluk, 4. Bağ-bağçe, 5. Diğer, 6. Hayvan, 7. Mücevher, 8. Nakit, 9. Köle, 10. Alacak. Bu toplamdan iki kalem düşülerek, 1. Borç ve 2. Masraf çıkınca kalan bakiyeyi buluruz. Göçek'i "batı mallarını biriktirme" vurgusu birinci madde üzerinde yoğunlaşmaktadır. Esasen, ileri sürülen teze göre bu bölümlerden biri-birkaçı üzerinde odaklanılan bir çalışma da yapılabilir. Bu başlıklar üzerinden yapılmış bir inceleme için bkz. Reyhan, *a.g.e.*, s. 207-265. Bu incelemede 18. Yüzyılın son çeyreğinde, Bursa örneğinde, Osmanlı'da kapitalizmin kökenleri bağlamında, kent-kapitalizm ilişkisi üzerine tarihsel-sosyolojik bir çözümleme yapmaya çalıştık. Bu incelemede, tereke defterleri, incelenen veri tabanının önemlice bir bölümünü oluşturdu. Bu arada belirtmek gerekir ki, tereke defterini incelerken servet toplamlarında hesaplama problemleriyle karşılaşmaya da hazır olunmalıdır.

İncelenecek dönem: 1705-1809.

Uygulanacak analiz yöntemi: Lojistik regresyon.[54] Çünkü, Batı mallarını içeren mirasların oranını taşıyan bağımlı değişken 0 ile 1 arasında değişmekteydi. Batı mallarına sahip olup olunmadığına göre sınıflandırılan kişisel tereke defteri birim analiz oldu. Lojistik regresyon, kişilerin Batı mallarına sahip olma olasılığını, onların ait oldukları toplumsal grup, yaşadıkları yıl ve bu toplumsal grup ile söz konusu yıl arasındaki etkileşime bağlı olarak sınamıştır.

Regresyon denklemi, Batı mallarına sahip olmanın tahmini olasılığını veren bir grafik elde etmek amacıyla verilere uygun hale getirilmiştir. 1- Toplumsal grup, 2- yıl ve 3- toplumsal grup ile yıl arasındaki etkileşim, Batı mallarını içeren tereke defterlerinin olasılığını hesaplamada tahmini değişkenler olarak alınmıştır.

Ulaşılan sonuç: 1. tez doğrulanmamış, 2. tez kısmen doğrulanmıştır.

Özetle, Göçek'in, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki farklı toplumsal grupların Batı mallarına yönelimlerine ilişkin empirik çözümlemesi, Batı mallarının Osmanlı toplumuna yukarıdan aşağıya, homojen ve sürekli bir şekilde yayıldığını öngören mevcut çalışmalara aykırı düşmektedir. Şöyle ki, 18. yüzyılda imparatorluğun toplumsal grupları batı mallarına sahip olmada farklı eğilimler taşımaktadırlar ve bu eğilim, geliri en az olması beklenen grupta artış halindedir. Göçek bu genellemede aşırıya kaçtığının düşünülebileceğini, bulgularının Osmanlı ticaret burjuvazisinin bu dönemde yükseldiğini savunan tezine [55] ek bir dayanak noktası olduğunu belirtmiştir.

[54] "Lojistik regresyon analizi bağımlı değişkenin iki kategorili olduğu durumdan ikiden fazla kategorili olduğu duruma genişletilebilmektedir. Literatürde bağımlı değişkenin ikiden fazla kategoride gözlendiği durumların analizi çok kategorili ya da multinomial lojistik regresyon analizi olarak adlandırılmaktadır. Örneğin bağımlı değişkenin hafif/orta/ağır gibi en az üç kategoride gözlendiği bir durumda çok kategorili lojistik regresyon analizi uygulanmalıdır." Online: http://www.sayisalyontemler.com/?q=category/anahtar-kelimeler/lojistik-regresyon 30.06.2011'de indirilmiştir. Konuya uygulanabilirliğine göre başka analiz yöntemleri de uygulanabilir ya da uygulanamazlığına veya metodolojik tercihe göre bu tür istatistiksel bir analiz yöntemi tercih edilmeyebilinir. Mesela Barkey incelemesinde bu tür bir istatistiksel analiz yöntemi kullanmamıştır, analizlerini toplumsal kuramsal düzlemde yürütmüştür.

[55] Bu tez şudur: "Osmanlı İmparatorluğu bağlamında esas itibariyle sultanın kontrolü dışındaki sosyal kaynakların hedefi olan güçler bürokratik burjuva sınıfının temelini oluşturmuş,

Böylece Göçek, sosyoloji tezini (Osmanlı'da burjuvazinin yükselişi), istatistiksel bir analiz yöntemi kullanarak (lojistik regresyon), tarihsel malzeme üzerinden (tereke defterleri) sorgulamıştır. Bu sorgu ileri sürülen tezi kanıtlayıp-kanıtlamadığına göre devam etmiştir. Eğer ileri sürülen tez kanıtlanmazsa yeni stratejiler geliştirilmelidir. Göçek'in, yukarıda belirttiği gibi tezinin inceleme stratejisinin doğru kurulduğundan dolayı incelemesine bu yönde devam edeceği söylenebilir.

Karen Barkey'nin çalışması bu türden yapılmış bir başka teze örnektir.[56] Barkey'in Tezi, Osmanlı imparatorluğu'nun geniş toprakları üzerindeki denetim ve korumalarını arttırmalarını sağlayan mekanizmalar için yaptığı manevraların, gerilemenin kanıtı olmaktan ziyade patlak veren sorunlara çözüm bulmaktaki kurnazlığının göstergesidir biçimindedir. İncelediği dönem 17. Yüzyıldır (zaman). Kuramını sorgulayacağı temel tarihsel malzeme ise Manisa Şeriyye Sicilleridir. Ayrıca, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden bu kanıtları destekleyecek başka belgeler de incelenmiştir (tarihsel malzeme/veri tabanı).[57]

---

benzer şekilde, sultanın denetimi dışında ekonomik kaynaklar yaratan kesim ise Osmanlı ticaret burjuvazisinin çekirdeğini meydana getirmiştir" (Göçek, *a.g.e.*, s. 238. Krş. *a.g.e.*: 306). Göçek, kuramsal çalışmalardan ve bulgulardan hareketle "iki gövdeli sınıf" kavramına ulaşır. Göçek, edindiği "bulgular"ın Osmanlı ticaret burjuvazisinin yükseldiğini savunan tezine "ek bir dayanak noktası olduğu"nu da belirtir

[56] Karen Barkey, *Eşkıyalar ve Devlet: Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi*, Çev. Zeynep Altok, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999.

[57] "Osmanlı'da Kapitalizmin Kökenleri" başlıklı incelememizde (Cenk Reyhan, 2008), Osmanlı toplum yapısı söz konusu olduğunda, sosyal bilimlerde en çok benimsenen ve uygulanan Weberci ve Wallersteinci modelleri sorgulayıp bunlara karşı kendi modelimizi geliştirdik. Şöyle ki, Batı dışındaki toplumların tarihi, Weber'de modern devleti yaratan kapitalizm, akılcı hukuk vb. kurumların gelişemediği bir "tarihsizlikler tarihi" iken, Wallerstein'da Batı'nın kapitalist etkisi ile Batılı tarihsel sürece dahil olacak pasif bir coğrafya şekline dönüşür. Osmanlı üzerine çalışan farklı disiplinlerden kişilerin incelemelerinde bu yaklaşımlarla sıklıkla karşılaşılır. Bu teze karşı geliştirdiğimiz antitez, Osmanlı'nın bir kez kendi özgün tarihsel gelişimi içinde incelemeye başlanmasıyla, şarkiyatçı görüşün dillendirdiğinin aksine, son derece canlı bir sosyo-ekonomik ve kültürel tarihsel süreçle karşılaşılacağıdır (tez). İncelediğimiz dönem 18. Yüzyılın son çeyreğidir (zaman). Bu tezi, uzun süren tarihsel malzeme/kaynak incelemelerinden (Bursa şeriyye sicilleri) sonra, Bursa para vakfı defterleri (2.069 kayıt) ve tereke defterleri (556 kayıt) örneklemlerinde sorguladık (veri tabanı). Bu tür çalışmalara dair bir başka örnek için Krş. Reşat Kasaba, *Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Ekonomisi*, Çev. Kudret Emiroğlu, Belge Yayınları, İstanbul, 1993. Kasaba, Wallersteinci "Dünya ekonomisi" tezinin "eklemlenme" boyutunu, 19.

İleri sürülen bir tezin inceleme sonunda aksine sonuçlar elde edilirse ne olur? Bu durum, yukarıdaki üçleme tez-yöntem-veri tabanı ilişkisindeki araştırma stratejisinin yanlış kurulduğunu mu kanıtlar? Aslında bu durumda tezi yeniden gözden geçirmek gerekir. Aynı üçleme bu kez tez farklı olarak yeniden kurulabilir. Bu kez, "bulgular", Osmanlı ticaret burjuvazisinin, incelenen dönemde, yükseldiğini savunan "tezimizi" kanıtlamıyor şeklinde düzeltilerek yeni bir tez oluşturulmuş olur. Bu da başka bir tezdir ve yine aynı yöntem ve veri tabanı ile sorgulanmış, bu sonuca ulaşılır. Tez ille de ileri sürülen varsayımı doğrulamak üzere kurulmayıp, gerektiğinde tersten yeniden formüle edilerek, yanlışlamak üzere de kurulabilir.[58]

Sonuç

Toplumsal kuram ile tarihsel malzeme arasında kurulan "simbiyotik ilişki", yukarıda verilen örnek çalışmalarda da görüldüğü üzere, gerek tarihyazımına gerekse diğer bilim dallarının yazımına yeni bakış açıları sunmaktadır. Böylece, herhangi bir bilim dalının kendi içinde kalmasının getireceği "dar görüşlülük" de aşılmaktadır.

Gelinen noktada, özgün bir tarihyazımına girişmek, her şeyden önce; toplumsal kuramla tarihsel malzeme arasında simbiyotik bir ilişkinin varlığını kabul etmeyi gerektirmektedir. Burke'ün, "altı monografi kuramını arıyor"[59] başlığını bu bağlamda değerlendirmek böyle bir girişimde önemli bir yol gösterici olabilir.[60] Şurası bir gerçektir ki, tarihyazımı elbette ki "belge"lerle yü-

---

Yüzyıl Osmanlı örneğinde, Büyük Britanya Devlet Arşivi'nden İzmir liman ticaretiyle ilgili kayıtlarından edindiği belgeler ile sorgular.

[58] Bu bağlamda bilim felsefesindeki tartışmaya değinmek açıklayıcıdır. Kuhn'a göre; bir kuramı reddetmek için, ortaya çıkan birkaç aykırılık yeterli değildir. Çünkü halen kuramı ayakta tutmanın yolları bulunabilmektedir. Popper'a göre ise, ortaya çıkan tek bir aykırılık, kuramın yanlış olduğunu gösterir ve o kuram reddedilir. Bu açıklamalara göre değerlendirildiğinde Kuhn "doğrulamacı", Popper "yanlışlamacı" bir yol izlemekte ama her ikisinde de bu süreç yeni araştırmaların başlamasını tetiklemektedir: Zuhal Aslan, "Kuhn, Popper ve 'Sosyal' Bilimler", *Pivolka*, Cilt: 2, Sayı: 5, 2003, s. 4.

[59] Burke, *a.g.e.*, s. 144.

[60] Örnek olarak altı monografinin yazarlarının ortak özelliği hem kuramla hem de tarihle ilgili olmalarıdır. Norbert Elias sosyolog, Marshall Sahlins Antropolog, Michel Fouco-

rür fakat bu belgeler bir "toplumsal kuram"dan destek aldığı ölçüde anlamsal olarak zenginleşir. Aksi durum, bilimsel bir faaliyet olarak tarihyazımını yerine geleneksel vakanüvisliği teşvik eder. Bu kapsamda, sosyolojide genç bilim insanlarının, giderek daha çok "tarihe yönelik sorular" sormaları ve doktora tezlerinde gittikçe daha çok "tarihsel kanıt ve yorumlamalar" yaparlarken;[61] tarihçilerin de kendi alanlarıyla ilgili olarak, daha çok "sosyolojiye yönelik sorular" sormaları ve daha çok "sosyolojik kuram ve yorumlamaları" incelemeleri, simbiyotik ilişki açısından umut verici sonuçlar doğuracaktır.

ult filozoftur. Diğer üç örnek, disiplinlerarası bir tarihyazımı yöntemini uygulamaktadırlar ve Annales ekolünden gelmektedirler: Fernand Braudel, Emmanuel Le Roy Ladurie ve Nathan Wachtel. Krş. Skocpol, 1999'daki örneklemler. Bu açıklamanın bir başka boyutunu tarihsel sosyolojinin araştırma stratejileri bağlamında "tarihe genel bir model uygulama" yöntemi oluşturur. Skocpol'un listesi buna ilişkindir: Marc Bloch, Karl Polanyi, Samuel N. Eisenstadt, Reinhard Bendix, Perry Anderson, Edward P. Thompson, Charles Tilly, Immanuel Wallerstein, Barrington Moore. Skocpol, tarih ve kuramın etkileşime geçmeleri için üç strateji önerir: 1- Bazı tarih sosyologları tekil bir kuramsal modeli, modelin kapsadığı olası birçok örnekten birine ya da daha fazlasına uygularlar. 2- Bazı tarih sosyologları özel olarak tanımlanan tarihsel süreçleri ya da sonuçları açıklayan nesnel düzenlilikleri keşfetmek isterler ve bu amaca ulaşmak için alternatif hipotezleri araştırırlar. 3- Genel modellerin ya da nesnel hipotezlerin değerinden kuşku duyma eğiliminde olan bazı tarih sosyologları da en iyi ihtimalle anlamlı tarihsel yorum denilen şeyi geliştirmek için kavramları kullanırlar Bu stratejilerden herbiri bir tek tarihsel duruma, ya da karşılaştırmalı tarihsel soroşturmalarla iki ya da daha fazla duruma uygulanabilirler. Skocpol (Ed.), *a.g.e.*, s. 363). Skocpol bu üç stratejinin birbirine sımsıkı kapalı olmadığını, yaratıcı bileşimler uygulandığını da belirtir.

[61] Skocpol (Ed.), *a.g.e.*, s. 356.

7. BÖLÜM

TARİH ARAŞTIRMALARI İÇİN SANAL ARŞİV VE KÜTÜPHANE KULLANIMI

İbrahim TURAN *

Bir tarihçi, çalışma odasından hiç çıkmadan arşiv veya zemin araştırması yapabilir mi? Avustralya'daki ofisinde Google Earth'i kullanarak Suudi Arabistan'da İslam öncesi döneme ait binlerce mezar kalıntısı bulduğunu iddia eden tarihçi David Kennedy ve M. C. Bishop'a[1] göre bu mümkündür.

Son elli yılda teknolojide, özelikle bilgisayar teknolojilerinde meydana gelen hızlı gelişmeler her alanda olduğu gibi tarih alanında da bir anlayış değişimine neden olmuş ve tarihçiler araştırma, yazım, sunum ve öğretim yöntemlerini yeniden değerlendirmek zorunda kalmışlardır. Kısa bir süre öncesine kadar kütüphane ve arşivlerle sınırlı olan tarih araştırmaları bilişim teknolojilerinin yardımıyla artık sanal kütüphane ve sanal arşivler üzerinden de yapılabilir hale gelmiştir. Her ne kadar tarih araştırmalarında bilişim teknolojilerinin kullanımı David Noble ve Gertrude Himmelfarb gibi Neo-Luddite[2] tarihçilerin

* Yrd. Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi ibrahimturan@gmail.com

[1] David Kennedy ve M.C. Bishop, "Google Earth And The Archaeology of Saudi Arabia: A Case Study From The Jeddah Area," *Journal of Archaeological Science*, Cilt: 38, Sayı: 6, 2011, s. 1284-1293. doi: 10.1016/j.jas.2011.01.003

[2] 1970'li yıllarda doğan bu bu düşünce akımı, işsizliği arttırdığı, insan doğasına aykırı olduğu ve kültürü bozduğu gibi gerekçelerle teknolojiyi sorgular. Neo-Luddistler, 1811 İngilteresinde Ned (Kral) Lud önderliğinde pamuk ve yün fabrikalarındaki makinaları parçalayan Luddistlerin devamı olarak bu ismi almışlardır.

karşı olduğu bir yöntem[3] olsa da bu bölümde değineceğimiz yararları ve günün getirdiği şartlar nedeniyle artık kaçınılmaz bir olgudur.

Bu alanda ilk çalışmalar 1960'lı yıllarda Amerika Birleşik Devletlerinde sosyal ve ekonomik tarihçiler tarafından 'bilgisayar destekli tarih araştırmaları' adı altında, tarih alanında nicel araştırmalar yapmak amacıyla başlatılmıştır.[4] Avrupa'da ise 1964 yılında kurulan Cambridge Grubu nüfus ve sosyal yapı çalışmalarında bilgisayarı kullanmışlardır.[5] 1980'li yıllarda Avrupa'da tarih ve bilişim konulu bir seri konferans düzenlenmiş ve burada alınan kararla 1987 yılında tarih araştırmaları ve öğretiminde bilgisayar kullanımını yaygınlaştırmayı amaçlayan Tarih ve Bilişim Birliği (AHC) kurulmuş ve bu birliğin çatısı altında Tarih ve Bilişim Dergisi yayına başlamıştır.[6]

1990'lı yıllarda yine Amerika Birleşik Devletlerindeki kütüphane ve arşivler, tarihsel kaynakların dijitalleştirilmesi çalışmalarına başlamışlardır. Önceleri sadece tarihsel kaynaklarla ilgili karteks ve özet bilgileri içeren bu çalışmalarda daha sonraları belge ve dokümanların dijital kopyalarına da yer verilmeye başlanmıştır.[7] İnternetin yaygınlaşmaya başladığı bu yıllarda tarihsel belgelerin ve akademik yayınların dijital kopyalarının internet yoluyla araştırmacı ve öğrencilere ulaştırılması fikri doğmuştur.[8]

1990'larda başlayan bu çalışmaların çok hızlı ilerlediğini söyleyemeyiz. Dijitalleştirme işlemlerinin zaman alması, bu alana yeterli kaynak aktarılma-

[3] Daniel J. Cohen ve Roy Rosenzweig, *Digital History: A Guide to Gathering, Preserving, and Presenting The Past on The Web.* University of Pennslyvania Press, Philadelphia, 2006, s. 3.

[4] Daniel Greenstein, "Bringing Bacon Home: The Divergent Progress Of Computer-Aided Historical Research İn Europe And The United States," *Computers and the Humanities*, Cilt: 30, Sayı:5, 1997, s. 351-364. Online: http://www.jstor.org/stable/30204655 adresinden 20.06.2011 tarihinde alınmıştır.

[5] Onno Boonstra, Leen Breure ve Peter Doorn, "Past, Present And Future Of Historical İnformation Science," *Historical Social Research*, Cilt:. 29 , Sayı: 2, 2004, s. 15. doi=10.1.1.129.522.

[6] Tarih ve Bilişim Birliği web sitesi. http://odur.let.rug.nl/ahc/intern/assoc.html

[7] Serge Noiret, "New Portals For New Sources And New Historians: The European History Primary Sources (EHPS)," Dan Cohen and Tom Scheinfeldt (Eds), *Hacking The Academy, A Book Crowdsourced In One Week*, George Mason University, Center for History and New Media, Fairfax, 2010, s. 6.

[8] Serge Noiret, 2010, a.*g.e.*, s. 4.

ması ve tarihçilerin bu konudaki isteksizliği bu yavaşlığın nedenleri arasında gösterilebilir.[9] Günümüzde arşiv belgelerin çok küçük bir kısmı dijital ortama aktarılmıştır.[10] Ancak yavaş da olsa bu sayı her geçen gün artmaktadır.

Dijital Tarihçiliğin Amacı

Bu alanda son dönemlerde 'dijital tarih,' 'tarihsel bilişim,' 'bilgisayar destekli tarih araştırmaları' gibi isimler altında yürütülen çalışmaların ortak amacı bilgisayar ve bilişim teknolojilerinin sunduğu imkânlardan yararlanarak tarihsel kaynaklar ve bulguların daha kolay ulaşabilir ve daha güvenilir bir şekilde saklanabilir olmasını sağlamaktır.[11] Diğer bir deyişle, tarihin birinci ve ikinci el kaynaklarını dünya üzerinde dağıldıkları arşiv, müze ve kişisel koleksiyonlardan çıkarıp insanların çalışma odalarına getirmek ve bunu yaparken hem tarihin değerli kaynaklarını hem de bunlardan elde edilen bulguları bizden sonraki kuşaklara güvenli bir şekilde aktarabilmektir.

Bu iki ana amaç dört aşamalı bir çalışma ile hayata geçirilmektedir:

1. Aşama – Tarihsel belge ve bulguların dijital ortama taşınması: Yazılı kaynaklar ve görsellerin, tarayıcılar veya dijital fotoğraf makineleri aracılığıyla taranmak/fotoğraflanmak; gerçek objelerin, dijital fotoğraf makineleri ile fotoğraflanmak/filme alınmak; sesli kaynakların ise (sözlü tarih kaynakları gibi) yine dijital ses kayıt cihazları ile uygun formata çevrilmek suretiyle dijital ortama taşınmasıdır.

2. Aşama – Veri tabanları oluşturulması: Oluşturulan resim, Pdf, görüntü veya ses formatındaki kopyalar belli bir katalog ve indeks sistemi kullanılarak sunuculara yüklenir. Burada genelde iki yöntem uygulanmaktadır. Birincisi müze veya arşivlerin ellerindeki tüm belgeleri kullanarak veri tabanları oluşturmaları, ikincisi ise, farklı kişi ve kuruluşların bir araya gelerek belirli konu ve temalara ait belgeleri kullanarak ortak ve daha kapsamlı veri tabanı oluşturmalarıdır.

[9] Roy Rosenzweig, "Scarcity or Abundance? Preserving the Past in a Digital Era," 2003, Online: http://www.historycooperative.org/journals/ahr/108.3/rosenzweig.html 25.06.2011'de indirilmiştir.

[10] Onno Boonstra, Leen Breure ve Peter Doorn, 2004, *a.g.e.*, s. 15.

[11] Lawrence J. McCrank, *Historical İnformation Science: An Emerging Discipline*, Information Today Medford, New Jersey, 2002.

3. Aşama – Arama sistemi oluşturulması: Belli bir veri tabanı içinde veya farklı veri tabanları arasında istenilen kaynaklara kolayca ulaşımı sağlayacak bir arama sisteminin oluşturulmasıdır.

4. Aşama – Tarihsel kaynakların son kullanıcıya ulaştırılması: Veri tabanlarında bulunan kaynakların internet üzerinden dünyanın her tarafındaki tarih araştırmacısı ve meraklılarının istifadesine sunulmasıdır. Bu alanda da ücretli veya ücretsiz erişim sağlamayı amaçlayan iki ayrı yaklaşımın uygulandığını görmekteyiz.

Son elli yılda tarihsel belge ve kaynakların dijitalleştirilmesi, dağıtımı ve sunumu üzerine pek çok çalışma yapılmıştır. Ancak bu çalışmalar çoğunlukla arşiv, kütüphane ve bilişim uzmanları tarafından yürütülmüş akademik tarihçilerin bu konudaki katkısı ne yazık ki son derece sınırlı kalmıştır.[12] Kimi tarihçiler bu sürecin, bakılması gereken kaynak sayısını iyice arttıracağını böylece zaten zor olan işlerinin daha da zorlaşacağını iddia ederken, kimi tarihçiler ise metodolojik açıdan yeterli bulmadıkları için tarihsel bilişim konusunda isteksiz davranmaktadırlar. Oysa bilişim teknolojilerinin tarih araştırmalarında kullanılmasının öncü isimleri dijital değişimin kendileri için yeni ufuklar açtığını belirtmektedirler. H-Net'in eski başkanlarından Steven Mintz dijital değişimin kendisi için sunduğu yeni imkânları şöyle sıralamaktadır:

"Dijital değişim, kullandığım birinci ve ikinci el kaynakların çeşidini... Okuduğum kaynakları yeniden gözden geçirme imkânımı arttırmış... Ufkumu genişletmiş... Diğer akademisyenler ile etkileşim ve ilmimi yayma yollarımı genişletmiştir."[13]

Tarihsel Belgelerin Dijitalleştirilmesinin Yararları

Tarihsel belge ve kaynakların dijital ortama taşınmasının yararlarını şöyle sıralayabiliriz:

[12] Roy Rosenzweig, 2003, a.g.e; Onno Boonstra, Leen Breure ve Peter Doorn, 2004. *a.g.e.*, s. 5; Kirsten Sword, "Interchange: The Promise Of Digital History," *The Journal of American History*, Cilt: 95, Sayı: 2, 2008, Online: http://www.journalofamericanhistory.org/issues/952/interchange/ index.html 23.06.2011'de indirilmiştir.

[13] Steven Mintz, "Interchange: The Promise Of Digital History," *The Journal of American History*, Cilt: 95, Sayı: 2, 2008, s. 452-491. DOI:10.2307/25095630

a) Çeşitlilik: Dijitalleştirme her şeyden önce farklı türdeki belge ve kaynakların bir arada tutulmasına olanak tanır. Bu sayede örneğin, I. Dünya Savaşı ile ilgili tüm belge, kitap, gazete, dergi, makale, resim, film, belgesel ve ses kayıtlarını bir arada bulundurarak araştırmacıların hizmetine sunmak mümkündür.

b) Maliyet: Geleneksel sistemde yukarıda saydığımız farklı türdeki milyonlarca belge ve objeyi bir araya getirmek, sergilemek ve meraklıların istifadesine sunmak için çok büyük yatırımlar yapmanız gerekirken bilgisayar teknolojileri 4 milyon kitap ve belgeyi 4 TB'lık bir sabit diskte saklayabilmenizi sağlar. Böylece herhangi bir üniversite kütüphanesi çok düşük bir maliyetle ve küçük bir alanda milyonlarca belge ve kaynağı barındıran bir arşiv oluşturabilir.

c) Hız: Geleneksel sistemde araştırdığınız konuya ait arşiv belgeleri, kitap veya makaleye ulaşmak için uzun bir zaman harcamanız gerekirken, kelime ve resim hatta ses araması yapmanıza imkân sağlayan yeni teknolojiler ile binlerce belge, resim veya görüntü arasında çok hızlı arama yapabilirsiniz. El yazısında karakter tanımaya imkân sağlayan yeni programlar ile bunu el yazmalarında bile yapabilmeniz mümkündür.

d) Çok yönlülük: Özellikle belirli bir konu ve tema çerçevesinde oluşturulan veri tabanları bir olaya ait farklı kaynakları bir arada bulmanıza, çalışılan konuyu birkaç belgeye dayanarak değil de farklı belge ve kaynaklara bakarak çok yönlü araştırmanıza olanak tanır. Böylece tarihsel araştırmalarda daha net ve tutarlı bulgulara ulaşılabilir. Yine farklı ülkelerdeki çevrimiçi arşivlere erişim karşılaştırmalı araştırmaların daha kolay yapılabilmesine imkân tanıyacaktır.[14]

e) Koruma: Tarihsel belge ve kaynaklar her ne kadar iyi korusanız da her açıp okuduğunuzda, resmini veya fotokopisini çektiğinizde yıpranır zarar görürler. Dijitalleştirme bu kaynakların çok sayıda kopyasının oluşturulmasını ve araştırmalarda bu kopyaların kullanılmasını bu sayede asıllarının zarar görmemesini sağlar. Böylece geçmiş dönemlere ve günümüze ait kaynakları gelecek kuşaklara aktarabiliriz.

f) Ulaşılabilirlik: Dijitalleştirme tarih araştırmacıları veya meraklılarının şehirler veya ülkeler arası seyahatler yapmadan birçok belge ve kaynağa bir

[14] Onno Boonstra, Leen Breure ve Peter Doorn, 2004, *a.g.e.*, s. 20.

bilgisayar ve internet bağlantısı kullanarak erişimini sağlar. Bu durum sağladığı rahatlık ve zaman tasarrufunun yanı sıra tarihsel bulguların mesafe, sınır ve dil engeline takılmadan daha geniş kitlelere ulaşmasını da sağlar.[15]

Tarihsel Belgelerin Dijitalleştirilmesinin Sınırlılıkları

Yukarıda saydığımız faydaları ile birlikte dijitalleştirme çalışmaları sırasında şu hususlara dikkat edilmesi gerekmektedir:

a) Orijinalleri korumak: Dijital ortama taşıma işlemi bu işin uzmanları tarafından ve orijinal belgelere zarar vermeden yapılmalıdır.

b) Kalıcılık: Bilgisayar donanım ve yazılımlarının güvenilirlik ve kalıcılığı tartışmalıdır. Bu nedenle dijital belgeler Jeff Rothenberg'in ifadesiyle "ya sonsuza kadar dayanır ya da beş yıl, artık hangisi daha önce gelirse."[16] Daha kalıcı yeni teknolojiler buluncaya kadar bu eksiklik şu anda kopya sayısını arttırmak ve sık sık donanım yenilemek suretiyle giderilmektedir.

c) Erişim zorluğu: Tarihsel belgelerin yer aldığı veri tabanlarının ticari kaygılarla hazırlanması ve bu belgeler için ücret talep edilmesi birçok kişi için bu belgelere ulaşımı güçleştirecektir. Bu nedenle bu tür veri tabanlarının mümkün olduğu kadar devletler, üniversiteler ve dernekler tarafından desteklenmesi, ticari kaygılarla yönetilmemesi gerekmektedir. Yine değişik ülkelerde uygulanan internet kısıtlamaları tarihsel kaynakların bulunduğu veri tabanlarına ulaşımı engelleyici bir unsurdur.

d) Güvenilirlik: Bilgisayar teknolojileri kullanılarak belge, resim, ses ve görüntüler kolaylıkla değiştirilebilir veya sahte belgeler üretilebilir. Bu sahte belgeler bilgi kirliliği (infollution), dezenfermasyon veya hakikat ötesi (post-truth)[17] tarih üretim aracı olarak kullanılarak kitleler yönlendirilmektedir. Bilgi ve iletişim teknolojilerinin sahip olduğu bu dezavantaj, tarihçiliğin vaz

[15] Daniel J. Cohen ve Roy Rosenzweig, 2006, a.*g.e.*, s. 7.

[16] Jeff Rothenberg, *Avoiding Technological Quicksand: Finding a Viable Technical Foundation for Digital Preservation,* Counsil on Library and Information Resources, Washington, D.C., 1998, Online: www.clir.org/pubs/reports/rothenberg/contents.html 20.06.2011'de indirilmiştir.

[17] Kamuoyunu şekillendirmede kişisel inanç ve duyguların, nesnel olgulardan daha etkili olma durumu (Oxford Sözlüğü)

geçilmez unsuru olan klasik belge tenkidine benzer bir metodolojinin internet üzerinden erişilen dijital belgeler için de geliştirilmesi ve bu metodolojinin genç kuşaklara öğretilmesi ile giderilebilir.

e) Bilgiye erişimi kolaylaştıran ve özgür bilgi paylaşımına imkân tanıyan internet sayesinde günümüzde geniş halk kitlerinden gerçekleri saklamak zorlaşmıştır. Bu durum insanları yönlendirmek isteyen devlet ve grupları yeni yöntemler denemek zorunda bırakmıştır. Bilgiye erişimi engellemek, bilgi manipülasyonu ve bilgi kirliliği bu yöntemler arasında ilk akla gelenlerdir. Bilişim teknolojileri ve internet ne yazık ki bu yöntemlerin de uygulanmasını kolaylaştırmaktadır. Sahte fotoğraflar ve belgeler üretmek veya herhangi bir konu hakkında birbirinden farklı şeyler söyleyerek kafa karıştıran yüzlerce haber veya web sayfası hazırlayıp yaymak artık çok kolaydır. Bu bağlamda son dönemde yaşanan "WikiLeaks belgeleri" olayı belge kritiğinin öneminin yani belge olarak sunulan her dokümanın güvenilir bir kaynak olamayacağı gerçeğinin bir kez daha anlaşılmasını sağlamıştır.

Sanal Araştırmalarda Kullanılacak Metodoloji

Bilişim teknolojileri hayatın her alanında olduğu gibi yukarıda sayılan avantajları nedeniyle tarih araştırmaları, yazımı ve bulguların yayınlanması alanlarında vazgeçilemez bir unsur haline gelmiştir.[18] Bu teknolojileri gereksiz görerek kullanmayan tarihçiler aslında birçok kaynağı göz ardı etmekte[19] bu nedenle araştırmaları kapsam yönünden zayıf kalmaktadır. Ancak konuya şüpheyle bakan tarihçilerin çekinceleri de göz ardı edilmemelidir. Sanal kütüphane ve arşivlerde veya diğer web sitelerinde yer alan dijital kaynakların değerlendirilmesi, analizi ve tarih araştırmalarında kullanımı alanında güvenilir bir metodolojinin geliştirilmesi gerekmektedir.[20] Özellikle insanların, sayısı ve çeşidi artan bilgi kaynakları arasında doğru ve güvenilir olanı seçemediği,[21]

[18] Türk tarihçilerinin dijital kaynakları kullanma eğilimleri konusunda bkz. Hatice G. Birinci, "Tarihçilerin Bilgi Arama Davranışları," *Türk Kütüphaneciliği*, Cilt: 21, Sayı: 1, 2007, s.29-44.

[19] Onno Boonstra, Leen Breure ve Peter Doorn, *Historische Informatie-kunde.* Hilversum, Verloren, 1998. Akt: Onno Boonstra, Leen Breure ve Peter Doorn, 2004. a.g.e., s. 4.

[20] Serge Noiret, 2010, *a.g.e.*, s. 6.

[21] Yasin Doğan ve Erkan Dinç, "Birinci Elden Tarih Kaynaklarının Sosyal Bilgiler ve Tarih Derslerinde İnternet Üzerinden Kullanımı: ABD ve İngiltere'den Uygulama Örnekleri,"

web sitelerinin güvenilirliğini sayfanın görünüşüne[22] veya arama motorunda kaçıncı sırada geldiğine[23] bakarak değerlendirdiği bir dönemde böyle bir çalışma daha önemli hale gelmektedir.

Dijital tarih, bilgisayar destekli teknolojilerin hiper-metin imkânından faydalanarak geçmişe ait kayıtlar arasında bağlantı kurmak ve bu bağlantıları sorgulayıp tanımlamak esasına dayalı bir metodolojik yaklaşım olarak tanımlanmaktadır.[24] Tanımı yapılmakla birlikte bu metodolojinin esasları tam olarak belirlenmemiştir. Dijital tarihçilik için güvenilir bir metodolojinin geliştirilmesi disiplinler arası bir çalışmayı gerektirmektedir. Tarihçiler bu amaçla bilgisayar programcıları, sistem tasarımcıları, arşiv ve kütüphane uzmanlarıyla birlikte çalışmak suretiyle dijital tarihçilik için güvenilir ve sağlam bir metodoloji geliştirebilirler.[25]

Bu metod çalışması hem sonradan dijitalleştirilen kaynakları hem de dijital olarak doğan (born digital) kaynakları kapsamalıdır. Günümüze dair kaynakların büyük bir bölümü resim, film, pdf, web sayfası, Word belgesi, ses dosyası gibi değişik formatlarla dijital olarak oluşturulmaktadır. Dijital olarak doğan ve basılı bir kopyası bulunmayan bu belgeleri tarih araştırmalarında kullanılabilecek belgeler kapsamından çıkardığınızda gelecekte tarihçiler büyük bir kayıt ve belge kıtlığı yaşayacak ve bugünü anlamak için gerekli birçok belgeye ulaşamayacaklardır. Bu nedenle tarihçiler bu günden çalışma yöntemlerini revize edip çağa uydurmak ve gelecekte tarihçilerin kullanabileceği kay-

---

Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt: 11, Sayı: 2, 2007, s. 195-220.

[22] B.J. Fogg, Cathy Soohoo, David Danielsen, Leslie Marable, Julianne Stanford, & Ellen Tauber, "*How Do People Evaluate A Web Site's Credibility? Results From A Large Study,*" Stanford Persuasive Technology Lab, Stanford University, 2002, Online: www.consumerwebwatch.org/pdfs/stanfordPTL.pdf 21.06.2011'de indirilmiştir..

[23] Online: http://searchengineland.com/uk-report-1-in-3-kids-think-top-search-rankings-most-truthful-27428 20.06.2011'de indirilmiştir.

[24] Douglas Seefeldt ve W.G. Thomas, What İs Digital History? A Look At Some Exemplar Projects, 2009, s. 2. Online: http://digitalcommons.unl.edu/historyfacpub/98 20.06.2011'de indirilmiştir.

[25] Roy Rosenzweig, 2004, Akt. Douglas Seefeldt ve W.G. Thomas, 2009, *a.g.e.*

nakları[26] ve bu kaynakları kullanırken uygulanacak metodolojiyi belirlemek zorundadırlar.

Tarihsel Belge ve Kaynakların Yer Aldığı Çevrimiçi Arşivler

a) Yerli Arşivler:

1. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü

Bünyesinde Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerine ait tarihsel, siyasî, sosyal, kültürel, hukukî, idarî, askerî, iktisadî, dinî, ilmî, edebî, estetik, biyografik, teknik kısaca bir değer olarak geleceğe intikal etmesi gereken yazılmış, çizilmiş, resmedilmiş, görüntülü, sesli veya elektronik ortamlarda üretilmiş 130 milyon belgeyi bulundurur. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Osmanlı Devleti'nin ana arşivi hüviyetini taşımaktadır. Arşiv bünyesinde son dönemde başlatılan dijitalleştirme çalışmaları sonucunda Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerine ait 20 milyona yakın belge sayısal ortama aktarılmıştır. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü web sayfasına http://www.devletarsivleri.gov.tr adresinden ulaşabilirsiniz.

2. Millî Kütüphane

1946 yılında kurulan Millî Kütüphane bünyesinde 3 milyona yakın eski ve yeni harfli kitap, el yazması eser, süreli yayın, gravür, tablo, resim, sinema afişi bulundurmaktadır. 2004 yılında başlayan dijitalleştirme projesi ile Millî Kütüphane koleksiyonunda bulunan yazma ve nadir eserlerin orijinal görüntülerinin ve bibliyografik künye bilgilerinin bilgisayar ortamına aktarılıp bilim ve araştırma çevrelerine internet üzerinden sunulması amaçlanmaktadır. Bu kapsamda, bugüne kadar 27 bine yakın yazma ve 10 bin civarı eski harfli dergi künyeleri ile birlikte tam metin olarak bilgisayar ortamına aktarılmıştır. El yazması eserlerinin dijital kopyaları www.yazmalar.gov.tr adresinde ücretli olarak yayınlanmaktadır.

Millî Kütüphanenin web sayfasına http://www.mkutup.gov.tr/ adresinden ulaşabilirsiniz.

[26] Matthew Woollard, "Introduction: What is history and computing? An introduction to a problem," *History and Computing*. Sayı: 11, 1998, s. 1-8. Doi: 10.3366/hac.1999.11.1-2.1

3. Türk Tarih Kurumu Başkanlığı Kütüphanesi

Türk Tarih Kurumu Başkanlığı arşivinde Osmanlı Devletinin son dönemlerini ve Türkiye Cumhuriyeti dönemini kapsayan belgeler yer almaktadır. Belgelerin büyük bölümü Osmanlı Türkçesiyle kaleme alınmıştır. Bunun yanı sıra Türkçe, İngilizce, Fransızca, Almanca belgeler de bulunmaktadır. Belgelerin yanı sıra zengin bir fotoğraf koleksiyonu da bulunmaktadır. Türk Tarih Kurumu Başkanlığı Kütüphanesi web sayfasına http://www.ttk.org.tr adresinden ulaşabilirsiniz.

4. YÖK Ulusal Tez Merkezi

Türkiye'deki üniversitelerde hazırlanan yüksek lisans ve doktora tezleri Ulusal Tez Merkezi arşivinde toplanmakta ve bu tezler "Elektronik Tez Arşiv Projesi" ile sayısal ortama taşınmaktadır. Elektronik Tez Arşivi çalışması ile sayısal ortama taşınan tezlerden, yazarları tarafından "çoğaltması ve yayımı için" izin verilmiş olanlar tam metin (pdf) olarak erişime açılmıştır. YÖK Ulusal Tez Merkezi web sayfasına http://tez2.yok.gov.tr/ adresinden ulaşabilirsiniz.

5. Ulusal Toplu Katalog (To-kat)

Kültür ve Turizm Bakanlığı, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Millî Eğitim Bakanlığı, Yükseköğretim Kurulu, Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu - Ulusal Akademik Ağ ve Bilgi Merkezi (ULAKBİM) ile Üniversiteler arasında 2006 yılında imzalan protokolle «Entegre E-Kütüphane Sistemi» oluşturulması kararlaştırılmıştır. ULAKBIM önderliğinde başlatılan çalışmalar neticesinde 2008 yılında «Ulusal Toplu Katalog (TO-KAT)» oluşturulmuştur. Bu proje ile ülkemizde çeşitli veri tabanlarında bulunan benzer kayıtların elektronik ortamda bir araya getirilmesi, kütüphanelerin tek bir ara yüzden taranabilmesi ve kütüphaneler arası kaynak paylaşımının sağlanması amaçlanmaktadır. Ulusal Toplu Katalog web sayfasına http://www.toplukatalog.gov.tr/ adresinden ulaşabilirsiniz.

6. Hakkı Tarık Us Koleksiyonu

Beyazıt Kütüphanesinde bulunan Hakkı Tarık Us Koleksiyonun Tokyo Uluslararası Çalışmalar Üniversitesi (TUFS) kütüphanesi ile ortaklaşa hazırlanan dijital ortama taşınması projesidir. Hakkı Tarık Us koleksiyonu çeşitli

kitap, dergi, gazete, yıllık, takvim ve salnameleri kapsayan geniş bir koleksiyondur. Bu koleksiyona ait web sayfasına http://www.tufs.ac.jp/common/fs/asw/tur/htu/ adresinden ulaşabilirsiniz.

7. Koç Üniversitesi Suna Kıraç Kütüphanesi Dijital Koleksiyonu Portalı

Bu portal, Koç Üniversitesi Suna Kıraç Kütüphanesi bünyesinde yer alan, Nadir eserler ve el yazmaları koleksiyonu, Josephine Powell fotoğraf koleksiyonu, Koç Üniversitesi tez arşivi, Koç Üniversitesi yıllıkları, Hatice Gonnet-Bağana Hitit koleksiyonu, İstanbul'un sesleri koleksiyonu ve Bizans anıtları fotoğraf arşivi gibi farklı koleksiyonlarda yer alan binlerce belge, görsel ve ses kaydına ve bunlara dair katalog ve tanıtım bilgilerine ücretsiz, çevrimiçi erişim sunmaktadır. Bu portala http://digitalcollections.library.ku.edu.tr/cdm adresinden ulaşabilirsiniz.

8. Sakıp Sabancı Müzesi Dijital Koleksiyonları

Sabancı Üniversitesi Sakıp Sabancı Müzesi ve Sabancı Üniversitesi işbirliği ile 2013 yılında kullanıma açtığı digitalSSM projesi, Türkiye'de bir müzeye ait tüm koleksiyon ve arşivlerin dijital ortama aktarılmasını amaçlayan öncü bir projedir. DigitalSSM projesi kapsamında, kitap sanatları ve hat koleksiyonu, resim koleksiyonu, Abidin Dino arşivi ve Emirgan arşivinde yer alan 77.000'den fazla görsel katalog ve tanıtım bilgileri ile ücretsiz erişime açılmıştır. Sakıp Sabancı Müzesi Dijital Koleksiyonlarına http://www.digitalssm.org/ adresinden ulaşabilirsiniz.

9. İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Sayısal Arşiv ve e-Kaynaklar

İBB Müzeler Müdürlüğünün (Atatürk Kitaplığı), İstanbul Kalkınma Ajansı desteğiyle gerçekleştirdiği bu projede Osmanlı dönemi nadir eserlerin kataloglanması, dijital ortama aktarılması ve elektronik ortamda kullanıma sunulması amaçlanmaktadır. Proje kapsamında Atatürk Kitaplığı arşivinde yer alan yazma eserler (4.760 cilt), resmi evraklar (tapu, pafta vs.), süreli yayınlar, makaleler, Arap harfli kitaplar, yabancı dil kitaplar, albümler (490), kartpostallar (12.500), afişler ve haritalar dijital hale getirilerek ücretsiz üyelik ile araştırmacıların erişimine açılmıştır. İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Sayısal Arşiv ve e-Kaynaklar web sitesine http://ataturkkitapligi.ibb.gov.tr/ adresinden ulaşabilirsiniz.

10. Ankara Üniversitesi Açık Erişim Yayınları

Ankara Üniversitesi tarafından "Bilimsel bilgiye erişimdeki engelleri kaldırmak elinizde!" sloganı ile başlatılan bu proje ile Ankara Üniversitesi bünyesinde hazırlanan ve yayınlanan tezler, kitaplar bültenler, ders malzemeleri ve özellikle gazete arşivlerine ulaşmak mümkündür. Gazeteler veri tabanında; Akşam, Hâkimiyet-i Millî ye, İkdam, Servet-i Fünun, Takvim-i Vekayi, Tanin ve Tercüman-ı Hakikat gibi 18 farklı gazetenin arşivine ücretsiz, açık erişim sağlanmaktadır. Ankara Üniversitesi Açık Erişim Yayınlarına http://onlineyayinevi.ankara.edu.tr/ adresinden ulaşabilirsiniz.

11. İSAM Kadı Sicilleri

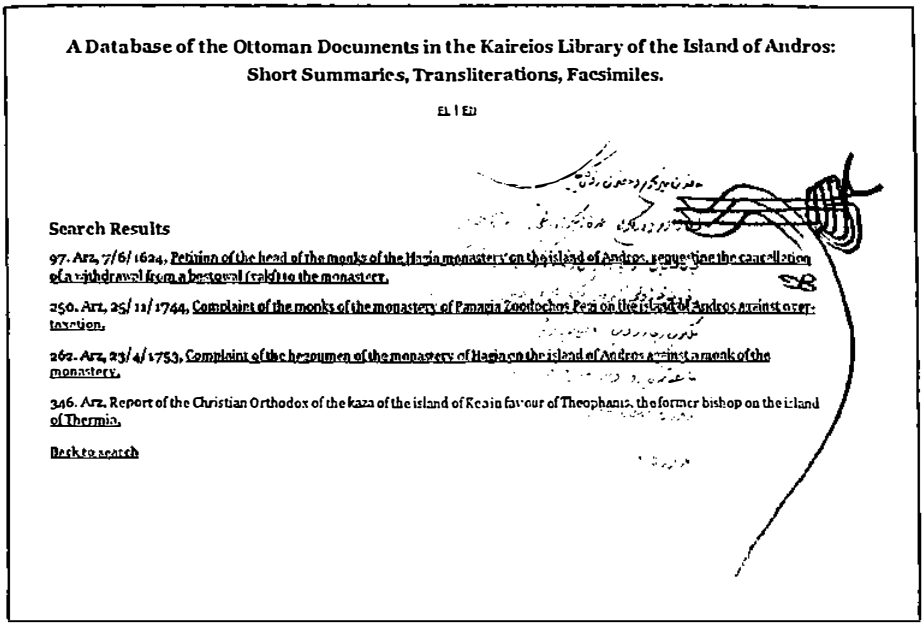
İSAM tarafından 2008 yılında başlatılan ve Avrupa Kültür Ajansı tarafından desteklenen "İstanbul Kadı Sicilleri Projesi" kapsamında İstanbul'da dört bölgeden 16. ve 17. yüzyıllara ait (1500 ve 1600'lü yıllar) defterler tespit edilmiş, her on yıldan birer defter seçilerek bu bölgelerin bir yüzyılına ışık tutulması hedeflenmiştir. 2012 yılında tamamlanan projede seçilen kırk defter günümüz Türkçesine aktarılmış ve aslî nüshaları da karşılaştırma imkânı vermek üzere her cilde eklenerek çevrimiçi olarak yayınlanmıştır. Toplam 24.000 sayfa tutan bu eser sayesinde, sadece İstanbul'a ait 40.000'den fazla mahkeme kaydını okumak mümkündür. İstanbul Kadı Sicilleri Projesi kapsamında yayınlanan eserlere http://www.kadisicilleri.org/ adresinden ulaşabilirsiniz.

Yabancı Arşivler:

1. Avrupa Tarihsel Birinci El Kaynakları (EHPS)

EHPS portalı, Avrupa Birliği tarafından desteklenen Avrupa Üniversite Enstitüsü (EUI) bünyesinde 2009 yılında kurulmuştur. Portalda farklı ülkelere ait tarihsel kaynaklara çevrimiçi erişime imkân veren web sayfaları yer almaktadır. Bu web sayfaları konularına, dönemlerine, içerdikleri kaynak türlerine ve ait oldukları ülkelere göre ayrı ayrı listelenmiştir. Bu portal üzerinden 45 dilde yayın yapan 807 dijital arşiv ve kütüphanenin web sayfasına ulaşmak mümkündür. Bu geniş ağı kullanarak örneğin, Bulgaristan Millî Kütüphanesinde veya Yunanistan'ın Andıra adasında yer alan Kaireios Kütüphanesinde bulunan Osmanlı belgelerinin dijital kopyalarını görebilirsiniz (Bkz. Resim-1). Avrupa Tarihsel Birinci el Kaynakları portalına http://primary-sources.eui.eu adresinden ulaşabilirsiniz.

Resim – 1: Kaireios Kütüphanesinde yer alan Arz'lar.[27]

2. Europeana

Avrupa Birliği tarafından desteklenen dijital kütüphanedir. Avrupa'nın tarihsel ve kültürel mirasını tanıtmayı ve paylaşmayı amaçlayan sitede farklı ülkelere ait görsel materyaller, tablolar, haritalar, ses kayıtları, kitaplar, dergiler ve gazeteleri kapsayan çok geniş yelpazede 6 milyonun üzerinde dijital kaynağa yer verilmektedir. Europeana web sayfasına http://www.europeana.eu/portal/ adresinden ulaşabilirsiniz.

3. İngiliz Millî Arşivi

İngiliz Hükümeti Web Arşivi bünyesinde 1 milyara yakın çevrimiçi belge içermektedir. Bunlar arasında, mahkeme tutanakları, vergi kayıtları, elçilik raporları, farklı ülkelere ait kayıtlara kadar çok farklı belgeler yer almaktadır. İngiliz Millî Arşivine http://www.nationalarchives.gov.uk/museum/ adresinden ulaşabilirsiniz.

[27] http://androsdocs.ims.forth.gr/

4. İngiltere Data Arşivi

Ekonomik ve Sosyal Araştırma Konseyi (ESRC)'nin desteği ile Essex Üniversite-sinin bünyesinde 1967 yılında kurulmuştur. İngiltere'nin en eski çevrimiçi veri tabanı olan bu arşiv aynı zamanda sosyal bilimler alanında İngiltere'nin en büyük dijital koleksiyonuna sahiptir. İngiltere Data Arşivine http://www.data-archive.ac.uk/ adresinden ulaşabilirsiniz.

5. Gallica

Fransız Millî Kütüphanesi'nin Europeana projesi kapsamında dijital belgeleri yayınladığı web sitesidir. 10 yıldır sürdürülen dijitalleştirme çalışmaları sonucunda sitede yüz binlerce kitap, makale, harita, süreli yayın, ses kaydı ve istatistiğe ulaşıp bunları bilgisayarınıza indirebilmeniz mümkündür. Gallica web sayfasına http://gallica.bnf.fr/ adresinden ulaşabilirsiniz.

6. Millî Arşiv (ABD)

ABD Millî Arşivi (NARA), Amerikan Bağımsızlık Bildirgesinden, askeri ve göçmen kayıtlarına kadar devlete ait çeşitli formatlarda (resim, ses ve video kaydı dâhil) kayıt ve belgelerin dijital kopyalarına ulaşıma imkân veren web sayfasıdır. Bu sayfaya http://www.archives.gov/ adresinden ulaşabilirsiniz.

7. İnternet Arşivi

1996 yılında San Francisco merkezli kurulan İnternet Arşivi (IA) tarihçi, akademisyen, öğrenci ve her kesimden kullanıcılarına tarihsel koleksiyonların dijital kopyalarına sürekli ve ücretsiz ulaşım imkânı sağlamayı amaçlamaktadır. Aldığı bağışlarla büyüyen koleksiyonda yazılı belgeler, resimler, ses kayıtları, filmler, programlar ve hatta kopyası alınmış web sayfaları yer almaktadır. İnternet Arşivi web sayfasına http://www.archive.org adresinden ulaşabilirsiniz.

8. Açık Kütüphane

2007 yılında California Eyalet Kütüphanesinin desteğiyle açılan bu internet kütüphanesi bağışlar ve bireysel katkılarla büyümekte ve şu anda 20 milyon kayıt ve 2 milyona yakın dijital kitap barındırmaktadır. Açık Kütüphane web sayfasına http://openlibrary.org/ adresinden ulaşabilirsiniz.

9. JSTOR

Bilişim teknolojilerini kullanarak akademik çalışmalara yeni bir boyut

getirmek ve verimliliği arttırmak amacıyla kurulmuş kar amacı gütmeyen bir organizasyondur. JSTOR 1900 yılların başına kadar giden, binlerce dergi ve akademik yayını kapsayan geniş bir koleksiyonuna sahiptir. JSTOR web sayfasına http://www.jstor.org/ adresinden ulaşabilirsiniz.

10. Google Kitap Analoğu

2002 yılında hayata geçirilen bu proje insanların, özellikle bulmakta zorlandıkları, artık basımı yapılmayan kitapların dijital kopyalarına internet üzerinden ulaşmalarını amaçlamaktadır. Öncelikle eski ve telif hakkı sorunu olmayan kitaplarla başlayan proje kapsamında bugün milyonlarca kitabın dijital kopyasına ulaşmak mümkündür. Google Kitap Analoğu web sayfasına http://books.google.com/ adresinden ulaşabilirsiniz.

11. Princeton Üniversitesi Kütüphanesi Dijital Koleksiyonları

Princeton Üniversitesi Kütüphanesi koruma ve erişimi kolaylaştırma amacıyla koleksiyonunda yer alan belgeleri dijitalleştirme çalışmalarına başlamıştır. Bu koleksiyonlar arasında özellikle İslami El Yazmaları koleksiyonları Türk araştırmacıların ilgisini çekecektir. Bu koleksiyonda 9. ve 19. yy'lar arasındaki döneme ait arasında Arapça, Farsça ve Osmanlıca 9.500 el yazması eser yer almaktadır. Princeton Üniversitesi Kütüphanesi Dijital Koleksiyonları web sayfasına http://diglib.princeton.edu/ adresinden ulaşabilirsiniz.

12. Alman Dijital Resim Arşivi

http://www.bild.bundesarchiv.de adresinde hizmet veren arşivde 1860'tan günümüze kadar olan döneme ait Alman ve Dünya tarihini ilgilendiren 250.000'e yakın görsel yer almaktadır.

Sonuç

Burada örneklerini verdiğimiz çevrimiçi arşivlere bakıldığında da görüleceği üzere ülkemizde tarihsel kaynakların dijitalleştirilmesi çalışmaları hem yavaş ilerlemekte hem de diğer ülkelerde hâkim olan anlayışın aksine açık, ücretsiz erişime yeterince izin verilmemektedir. Ülkemizde bu konuda yapılan çalışmalar daha çok tarihsel belge ve kaynakların korunması ve kolay erişim için kataloglanmasını amaçlamaktadır. Bu belge ve kaynakların özgür erişime açılarak insanların kullanımına sunulması ikinci plana atılmaktadır. Bu konu-

da diğer ülkelerle aramızdaki anlayış farkını şöyle bir örnekle açıklayabiliriz: Alman Ortaçağ tarihine ışık tutan en önemli eserler şüphesiz 1558 yılında kurulan Heidelberg Palatina kütüphanesinde yer alan el yazması kitaplardır. Bu el yazması kitaplar kısa süre öncesine kadar Heidelberg Üniversite Kütüphanesinin özel bölümlerinde korunuyor ve ancak ayda birkaç tanınmış tarihçinin özel izinle bunları incelemesine müsaade ediliyordu.[28] 1999 yılında başlatılan bir projeyle dijitalleştirilen el yazmaları bugün Heildelberg Üniversitesi Kütüphanesi web sitesinin nadir eserler ve el yazmaları bölümünde[29] yayınlanıyor ve ayda ortalama 8000 kişi bu eserlerin dijital kopyalarını görüp inceleme fırsatı bulabiliyor.[30] Böylece tarihin birinci ve ikinci el kaynaklarının özgür erişim ile geniş kitlelerin kullanımı ve değerlendirmesine sunulması nihai amacı gerçekleştirilmiş olmaktadır.

Sanal araştırma ortamlarının oluşturulması (arşiv ve kütüphanelerin dijitalleştirilmesi) bir taraftan tarihin değerli belge ve kaynaklarını koruma altına alırken diğer taraftan tarih araştırmacıları ve okuyucularının hem içerik hem de çeşit bakımından daha zengin bir kaynağa daha hızlı ve rahat ulaşmalarını sağlamaktadır. Bu durum araştırmacıların kapsamlı ve olayları farklı perspektiflerle ela alan araştırmalar yapmalarına imkân sağlarken aynı zamanda tarih meraklılarının araştırma bulgularına daha kolay ulaşmalarını sağlamaktadır. Böylece bir bilim olarak tarih daha geniş kitlelere hitap edebilmektedir.

Henüz yeni yeni hayatımıza girmeye başlayan sanal araştırma ortamlarında yapılan araştırmaların daha sağlam zemine oturtulması bu tür araştırmalarda kullanılacak sistem ve uyulacak kuralların belirlenmesi ile mümkün olacaktır. Sanal araştırmalarda kullanılacak metodolojinin belirlenmesi bilişim teknolojilerinin yukarıda saydığımız bilgi manipülasyonu ve bilgi kirliliğine açık olma gibi dezavantajlarını gidererek bu alanda yapılacak araştırmaların daha güvenilir olmasını sağlayacaktır.

[28] Online: http://www.goethe.de/wis/bib/dib/en5705026.htm 24.06.2011'de indirilmiştir.

[29] Online: http://www.ub.uni-heidelberg.de/Englisch/helios/digi/handschriften.html 24.06.2011'de indirilmiştir.

[30] Online: http://www.goethe.de/wis/bib/dib/en5705026.htm 24.06.2011'de indirilmiştir.

8. BÖLÜM

TARİHYAZIMINDA İKİ YENİ YAKLAŞIM: SÖZLÜ VE YEREL TARİH

Oktay GÖKDEMİR•

Kitabımızın daha önceki bölümlerinde bahsedildiği gibi içinde bulunduğumuz dönemde tarihçiliğin ve tarih yazıcılığı alanının, metodolojisi ve içeriği giderek zenginleşmektedir. Şüphesiz, bu gelişme 19. yüzyıldan beri var olagelen klasik tarih yazıcılığı formuna, özellikle 1920'lerin başında Fransız Annales Ekolü'nün getirmiş olduğu eleştirel yaklaşımla başlamış ve tüm dünyayı etkisi altına almıştır.[1] Daha önce bahsedildiği gibi 19. Yüzyılda Alman Tarihçi Ranke ile bilimsel bir iddia kazanmış olan modern tarihyazımı, özellikle ulus devletlerin kuruluş sürecinde geliştirilen üst-anlatılar nedeniyle millet-devlet tarihine indirgenmişti. Bu da sıradan insanların tarih kavramında kendilerinden fazla bir şey bulamamalarını beraberinde getirmişti. 20. Yüzyılın başından itibaren bu üst-anlatı tarihçiliğe karşı ortaya çıkmış iki alternatif tarihyazım yaklaşımı sözlü ve yerel tarih çalışmalarıdır.

Sözlü Tarih Nedir?

Sözlü tarih; konusuyla ilgili araştırma yapan tarihçi için bir yöntem, aynı zamanda bu araştırmaların ortaya çıkardığı bir tarih yazma biçimidir. Bir yöntem olarak da sözlü tarih, yaşayan kişilerin, yaşadıklarıyla ilgili hafızalarında

• Yrd. Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi Tarih Bölümü.

[1] Fransız Annales Ekolü'nün 20. yüzyılda modern tarih yazıcılığına yapmış olduğu etkiler için başka önerilen çalışmalar olarak bkz. Ernst Breisach, *a.g.e.*, s. 462-469; *Annales Okulu İzinde Tarih ve Tarihçi*, (Der.) Ali Boratav, Alan Yay., İst. 1985; Peter Burke, *Fransız Tarih Devirmi-Annales Okulu*, Doğubatı Yay., İstanbul, . 2002.

saklı olan anılarının görüşme yoluyla kayıt altına alınmasıdır.[2] Tarihçi bu görüşmeleri yaparak, geçmişe ait daha önce hiçbir yazılı ya da görsel alana kaydedilmemiş sözlü kanıtların (kaynakların) peşine düşer, bunları derleyerek yazıya döker ve araştırılan tarihsel konu için hazır hale getirir.[3]

Akademik anlamda sözlü tarih, daha çok birinci elden yazılı belgeleri desteklemek ve eksik kalan taraflarını tamamlayabilmek amacıyla başvurulan bir yoldur. Tarihçinin görüşme yaptığı kişilerin kendi gözlemlerinden, hayat hikâyelerinden oluşur. Bununla birlikte kişilerin bireysel olarak tanık olmadıkları, ancak kuşaktan kuşağa aktarılmış anlatılar olan sözlü gelenek de tarihçinin faydalandığı kaynaklardandır. Modern sanayi toplumlarında sözlü gelenek neredeyse tamamen yok olsa da özellikle daha geleneksel bir yaşamın tam anlamı ile ya da kısmen sürdüğü coğrafyalarda, sözlü geleneğin sürdürülmesi tarihçiler için halen çok önemli bulgular sunmaktadır.[4]

Kişinin yaşamı boyunca görüp şahit olduğu ve hafızasında sürekli olarak canlı tuttuğu hatıralar biyografik anlatılar aracılığıyla yaşadığımız yüzyıla ait önemli tarihsel bilgiler içermesi yanında, toplumsal, sosyal ve sosyo-psikolojik alanlarda da bilimsel çalışmalar için önemli katkılarda bulunmaktadır. Kişilerin sözlü anlatımları, o toplumda yaşayan daha genç bireylerin kimlik duygularının gelişmesi, kökenleri hakkında bilgi sahibi olmaları ve tarih bilincinin gelişmesi açısından da önemlidir. Anlatıya kaynaklık eden kişilerin verdiği bilgilerle yeni kuşaklar aile tarihleri, yaşanılan kent, kasabanın tarihi gibi mikro tarihsel anlatılar sayesinde yakın ya da uzak geçmişini öğrenmeye başlar.

Sözlü tarih aslında sıradan insanın tarihidir. Sıradan insanlar tarih aracılığıyla kendi hayatlarında yaşadıkları zorlukları, toplumsal, siyasal, mekânsal, sosyolojik ve psikolojik değişimleri anlamaya çalışırlar. Mikro ve makro ölçekteki çatışmalar, savaşlar, gençlik hareketleri, endüstriyel gelişim, kentsel dönüşüm, nüfus artışı, kültür ve sanatta yaşanan değişimler ya da toplumsal göçlerin

[2] Semra Somersan, "Sözlü Tarih, Araştırmacılık ve Tarih Yazımına Katılım", *Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları*, Haz. Salih Özbaran, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir, 1998, s.381.

[3] David E.Kyvig, Myron A. Marty, *Yanıbaşımızdaki Tarih*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000, s.70.

[4] Tosh, *a.g.e.*, s.190.

insan üzerinde yarattığı etki ve kişinin gözlemlediği farklılıklar hiçbir tarihsel belge ve kaynağın sunamayacağı ölçüde tarihsel veriler ortaya koyar.[5]

Sosyal tarihçilik ve disiplinlerarası çalışmalarda kent, kasaba, aile, kurum ve kişi tarihleri gibi mikro tarih çalışmaları, gündelik yaşam tarihçiliği, emek ve kadın tarihi çalışmalarında büyük ölçüde sözlü tarihin nimetlerinden yararlanılmaktadır. Öyle ki toplumların geçmişine ait yazılı belgeler son derece sınırlıdır. Sözlü tarihin ortaya çıkışının en önemli sebeplerinden biri de söz konusu bu sınırlı sayıda belgenin yarattığı boşluk ve arşiv-belge merkezli tarihçiliğin sorgulanmasıdır.

Dünya'da Sözlü Tarih Çalışmaları

19. yüzyılda modern tarih araştırma yöntemlerinin ortaya konulmasına kadar süregelen sözlü gelenek, kadim çağlardan beri doğal bir tarih anlatısı olarak ortaya çıkmıştı. Herodotos ve Thukydides gibi tarih anlatıcılarının yazdıkları tarihlerin çok önemli bir kısmı bu tarz sözlü anlatılara dayanmaktaydı.[6] Yeni Çağ ve Ortaçağlara kadar yazılan pek çok tarihin de yine sözlü kültüre dayanmakta olduğunu belirtmek gerekir. Gelibolulu Mustafa Ali, Peçevi ve Naima tarihi gibi pek çok Osmanlı tarihçisinin dahi sözlü kaynaklara yöneldiklerini söylemek yanlış olmaz. Özellikle Naima Tarihi'nde Naima'nın Maanzade Hüseyin Efendi ile yapmış olduğu konuşmalar eserinde önemli bir yer tutmaktadır. Osmanlı kuruluş dönemine ilişkin tarihsel anlatıların pek çoğu yine sözlü geleneğe dayanır. Özellikle menkıbe olarak adlandırılan efsanevi hikâyeler böyle bir geleneğin ürünüdür.[7]

19. yüzyılda belgeye dayalı tarih yazıcılığının ortaya çıkmasıyla birlikte geri plana itilen ve belirttiğimiz üzere "modern" tarih yazımının dışında tamamen geleneksel olarak görülen ve bu nedenle pek çok tarihçi tarafından "önemsiz" görülen sözlü tarihin yeniden gündeme gelmesi için 20. yüzyılın ikinci yarısını beklemek gerekmiştir. Aslına bakılırsa tarihin bir ironisi olarak tarihçilerin alıntı yaptıkları pek çok kronik özünde sözlü kaynaklara dayan-

[5] Thompson, *a.g.e.*, 1999, s.2.

[6] Esra Danacıoğlu, *Geçmişin İzleri Yanibaşımızdaki Tarih İçin Bir Kılavuz*, Tarih Vakfı Yurt Yayınlar, İstanbul, 2001, s.136.

[7] Osmanlı kuruluş dönemi menkıbeleri üzerine bkz, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu, Efsaneler ve Gerçekler*, Panel Bildirileri, (19 Mart 1999), İmge Kitabevi, Ankara, 2000.

maktaydı. 19. yüzyılın birinci el kaynaklarında büyük yer tutan sosyal araştırmalar ve resmi soruşturma raporları pek özensizce kaydedilmiş sözel kaynaklar olarak tarihçilerin kullandığı verilerdi.[8] 19. yüzyılın sonunda bazı antropologlar inceledikleri toplumlardaki kişilerin yaşam öykülerini o toplumu daha detaylı inceleyebilmek için sistemli olarak topladılar. 1921 yılında Polonyalı ünlü sosyolog Florian Znaniecki ülkesinde bireylerin hatıralarını derlemeye başladı. Böylelikle Polonya'da bugün dahi süregelen ve "Pamietniki" diye bilinen bir araştırma geleneği ortaya çıktı.[9] Akademik anlamda ilk sözlü tarih bölümü ise Amerika'daki Columbia Üniversitesi'nde 1948 yılında kuruldu. Aslına bakılırsa resmi olarak kurulan bu bölümden önce de Amerika'da özellikle eski kölelerin, Kızılderililerin, savaş gazilerinin yaşamlarına dair anlatıların kaydedildiği bazı araştırma örneklerine rastlanmaktaydı.[10] Sonraki süreçte Amerika ve Avrupa'da üniversitelerle beraber pek çok resmi ve özel kuruluş kendi sözlü tarih programlarını faaliyete soktu.

Tarih araştırmaları içinde bir tür olarak sözlü tarih, modern teknolojilerin de kullanılması suretiyle 20. yüzyılın ortalarında ön plana çıkmaya başladı. Bu konudaki ilk girişimler 2. Dünya Savaşı'nın yarattığı maddi ve manevi yıkımın boyutlarını ölçebilmek amacıyla başlatılmıştı. Bu tarihlerden sonra sosyoloji, antropoloji, sosyal psikoloji gibi tarihin dışındaki bazı bilim dalları kişilerle görüşerek bilimsel tespitlerde bulunma yoluna gitti. Tarihçilerin sözlü tarihe ilgileri ise 1960'lı yıllarda arttı. Öncelikle Anglosakson tarihçileri arasında rağbet görmeye başlayan sözlü tarih yöntemine yönelik ilk metodolojik yayınlar 1960'lı yıllarda ABD'de yayınlanmıştı.

Sözlü tarih çalışmalarının tarih bilimi içinde yer almasıyla ilgili çoğu meslekten tarihçinin karşı duruşuna rağmen 1970'li yıllardan itibaren başta İngiltere ve ABD olmak üzere dünyanın pek çok yerinde sözlü tarih çalışmaları yapan grupların sayısı gittikçe arttı. 1968'de İndiana Üniversitesi'nde farklı bir *Sözlü Tarih Projesi* başlatılmıştı. Asıl amaç üniversitenin kendi tarihini incelemekken, proje zaman içinde genişletilerek 1981 yılında ise *Sözel Tarih*

[8] Tosh, *a.g.e.*, s. 191.

[9] İlhan Tekeli, "Bireyin Yaşamı Nasıl Tarih Oluyor", *Toplumsal Tarih*, Kasım 2001, s. 15.

[10] Danacıoğlu, *a.g.e.*, s.135.

Araştırma Merkezi adını alarak araştırma alanı, 21. yüzyıl tarihini, yaşayanların belleklerindekileri ortaya çıkararak kaydetmek şeklinde genişletildi.[11]

Bazı tarihçiler sözlü tarihe yönelimin bir ekol olmaktan çok örgütlü bir toplumsal harekete benzediğini iddia etti. Ancak kısa sürede sözlü tarih çalışmaları önemli ürünler verdi. Ancak kimi tarihçiler tarafından sözlü tarih yöntemi ve buna kaynaklık eden kişiler ilginç bir şekilde küçümsendi. Bunlarda İngiliz tarihçi A. J. P. Taylor sözlü tarihi; "yaşlı adamların, ağızları sulanarak kendi gençliklerini hatırlamaları" şeklinde değerlendirmekteydi. Eleştirilere rağmen zaman içinde, bu yöntemle tarih yapmaya devam edenler sözlü tarihin gelişimine katkıda bulundular.[12] Taylor'un kısmen haklı olduğu nokta Amerika'daki sözlü tarih araştırmalarının bu tarihlere kadar hala ağırlıklı olarak büyük adamların anılarını kaydetmekten öteye gidememesidir.

İngiltere'de ise sözlü tarih bambaşka bir amaca yönelik olarak ortaya çıktı. 1960'larda neredeyse tüm dünyayı saran devrimci hareketlerin yarattığı bunalım İngiltere'de yeni üniversitelerin oluşturulmasına, aynı zamanda tarih ve sosyoloji bilimine ilgiyi arttırdı. Yakın döneme ilişkin resmi kaynakların verdiği bilgi ve belgelerin tek taraflı ve sosyal patlamayı yeterli derecede yansıtamaması gibi durumlar kişisel tanıklıkların önemini ortaya koymaktaydı. Bu durum sözlü tarih çalışmalarının önemli bir ivme kazanmasına neden oldu. Essex Üniversitesi'nde sosyolog Paul Thompson, İngiltere'de 1872-1906 yılları arasında doğmuş olan 459 kişi ile aile ve iş yaşamları hakkında görüşmeler yaparak ülkedeki en geniş kapsamlı sözlü tarih programını başlattı. Zamanla sözlü tarihin sınırları genişledi, dünyanın pek çok ülkesinde sözlü tarih grupları oluşturuldu. Örneğin Almanlar 2. Dünya Savaşı yıllarında Yahudilerin yaşamları ve Nazi baskısı altında yaşadıkları dönemle ilgili yaşam öykülerini kaydetmeye başlarken, İtalya'da yine 2. Dünya Savaşı yıllarında Mussolini döneminin faşist yönetimi üzerine yapılan sözlü tarih çalışmaları öne çıktı. Güney Afrika'da ise ilk kez 1994 yılında ırk ayırımcılığının resmen ortadan kalkmasıyla birlikte siyahların tarihi araştırıldı.[13]

[11] Harriet Swain, *Tarihin Büyük Soruları*, Güncel Yayıncılık, İstanbul, 2005, s.251.

[12] *a.g.e.*, s.381.

[13] Somersan, *a.g.e.*, s.384-385.

Türkiye'de Sözlü tarih Çalışmaları

Türkiye'de sözlü kültür üzerine çalışmalar halk bilimi disiplini aracılığıyla uzun zamandır yapılmasına rağmen tarihsel olaylara ya da dönemlere şahitlik etmiş kaynak kişilerden yararlanma biçimindeki sözlü tarihin geçmişi eski değildir. Özellikle 1990'ların başlarında *Tarih Vakfı* ve *Kadın Eserleri Kütüphanesi* tarafından başlatılan bazı çalışmalar bu konuda öncü sayılabilir. *Kadın Eserleri Kütüphanesi Sözlü Tarih Koleksiyonu* 14 kadınla yapılan görüşme kayıtlarından oluşurken *Tarih Vakfı Sözlü Tarih Arşivi* ise çeşitli projeler kapsamında biriktirilen sözlü tarih görüşmelerinden oluştu.[14]

Tarih Vakfı tarafından organize edilen ve İngiliz Sosyolog Paul Thopmson'un katılımıyla şekillenen atölye çalışması Türkiye'de sözlü tarih araştırmaları açısından ilk resmi girişim oldu. Bu atölye çalışmasından sonra Türkiye'de sözlü tarih araştırmalarının belirli bir ivme kazandığını belirtmek gerekir.[15] Tarih Vakfı son yıllarda sözlü tarih projeleri üretmiş ve bunları desteklemiştir. Vakıf tarafından pek çok sözel tarih projesinin yürütüldüğü bilinmektedir. Bununla ilgili çalışmalar Vakfın web sitesinde yer alırken, 1990'ların başlarından beri yapılan çalışmalarla ortaya çıkan birikim, zaman zaman *Toplumsal Tarih* dergisinde yayınlanarak araştırmacıların ve okuyucuların ilgisine sunulmuştur. Sözel tarihle ilgili örnek bir anlatıyı *Toplumsal Tarih Dergisi* "Tarihe Bin Canlı Tanık Projesi" kapsamında 2005 yılında yayınlamıştır. Çağdaş Eğitime Geçişin Tüm Aşamalarının Tanığı Hüseyin Hüsnü Cırıtlı'nın Yaşam Anlatısı[16] başlığını taşıyan örnek anlatı Türkiye'de sözel tarihçiliğin aşama olarak nerede bulunduğunu anlamamız bakımında önemlidir.

Tarih Vakfı *Sözlü Tarih Arşivi* bugüne kadar pek çok proje üretmiştir. Ege Bank, İş Bankası, İnter Bank, Demir Bank, Osmanlı Bankası, Tekel, Lafarge Aslan Çimento gibi kurumların tarihlerinin araştırılması yanından, *Cumhuriyet Anıları Sözlü Tarih Projesi*, Kültür Bakanlığı'nın desteklediği" *Yaşam Öyküsü Sözlü Tarih Projesi*, Türkiye'de yaşayan Afrika kökenlilerin yaşam anılarının

[14] Danacıoğlu, *a.g.e.*, s.148.

[15] *a.g.e.*, s.388.

[16] Tuba Çameli (Haz.), "Çağdaş Eğitime Geçişin Tüm Aşamalarının Tanığı Hüseyin Hüsnü Cırıtlı'nın Yaşam Anlatısı", *Toplumsal Tarih*, Mart (2005), s.90.

biriktirildiği *Sessiz Bir Geçmişten Sesler Afrika Kökenli "Türk" Olmanın Dünü ve Bugünü* gibi çalışmalar da yapılmıştır.[17]

Tarih Vakfı sözlü tarihçiliğe ilişkin olarak batıda yazılmış olan yöntem bilimsel kitapları da Türkçe'ye çevirerek, konunun dünya ölçeğindeki gelişimini Türkiye'ye yansıtmıştır. 1990'lı yılların başlarından itibaren tarih metodolojisi hakkında yazılmış birkaç kitabın sadece belirli bölümlerinde sözlü tarihçiliğe değinilmekteydi. Fakat başlı başına sözlü tarihi konu edinen ilk yayın olan İngiliz sosyolog ve sözel tarihçi Paul Thompson'un *The Voice Of The Past Oral History* adıyla 1978 yılında Oxford Üniversitesi'nce yayınlanan çalışması, yine Tarih Vakfı tarafından 1998 yılında *Geçmişin Sesi* adıyla yayınlanmıştır. Bunun sözlü tarihçilik alanında halen Türkçede yayınlanmış en kapsamlı eser olduğu söylenebilir. Türk tarihçiliği açısından konuyla ilgili son zamanlarda yayınlanmış olan en geniş kapsamlı kitap ise Esra Danacıoğlu'nun *Geçmişin İzleri Yanıbaşımızdaki Tarih İçin Bir Kılavuz* adıyla yine Tarih Vakfı yayınları arasından çıktı. Bu çabalara rağmen Türkiye'de sözlü tarihe duyulan ilgi henüz beklenen düzeye ulaştığını söylemek zordur.

John Tosh'a göre sözlü tarih günümüzde tarihçiler arasında bir dereceye kadar tutunabilmesinin sebebi, tarihçilerin ilgisini çeken bazı konularda yazılı kaynakların istenilen yeterlilikte olmamasıdır.[18] Bu fikre göre sözlü tarihsel anlatıya yönelim, tarih araştırmalarında kaynağa dair yetersizliklerin beraberinde getirdiği bir mecburiyettir.

Sözlü tarih Türkiye gibi ülkelerde klasik tarihçiler tarafından halen şüpheyle yaklaşılan bir alandır. Bu şüphenin temelinde iki nedenin olduğu söylenebilir. Bunlardan ilki bireyin anlatısında kaçınılmaz olarak var olan sübjektifliğin aşılamaması meselesidir. Öyle ki sadece kişi görüşmede dile getirme esnasında değil, kişinin konu olan olayları yaşadığı anda, kendi düşüncelerini, bakış açılarını, değerlerini içermesi kaçınılmaz görünmektedir. Olaylar kişinin zihin dünyasında şekillenir ve kimi zaman var olan gerçekten çok daha farklı bir olaya dönüşür.[19] Bununla birlikte insan hafızası her türlü anıyı tamamıyla

[17] Tarih Vakfı'nın bünyesinde yürütülen diğer çalışmalar Vakfın Web sitesi olan "www.tarihvakfi.org.tr" den takip edilebilmektedir.

[18] Tosh, *a.g.e.*, s.192.

[19] Danacıoğlu, *a.g.e.*, s.139.

veya doğru biçimde hatırlayamaz. 19. yüzyılda Freud, hafızanın hiçbir anıyı kaybetmediğini, silmediğini, her anının uygun şartlarda yeniden yüzeye çıkabileceğini iddia etmekteydi. İnsanın hatırlayamadıkları aslında saklamayı, bastırmayı yeğlediği yaşam parçaları, anımsamamak bir savunma mekanizmasıydı.[20]

Aslında öznel ve süslenmiş bir anlatı aracılığıyla kurulan hepimizin otobiyografik bir anlatısı vardır. Hayat hikâyesi bir anlatı olarak ortaya çıkarken mevcut hatıralara yeni deneyimler katılabilir, anımsanan geçmiş unutulup hiç yaşanmamış gibi kabul edilerek, zihin bunlara sonradan yaratılmış bazı parçalar ekleyebilir. Münir Göle "*yanılsamalarımız, düşlemlerimiz ve imal edilmiş anılarımız da gerçek, nesnel, aslına uygun anılarımız kadar benliğimizin bir parçasıdır*" diyerek, hafızanın geçmişe dair sübjektif üretimler de yapabileceği şüphesine yer vermiştir.[21]

Sözlü tarihte bireyin hafızasının sübjektif bir hal içermesi ve geçmişin gerçekliğinin bir yansımasını içermesine karşın kitabımızın ikinci böülümünde geniş biçimde tartışılan yeni yaklaşımlara göre bu aslında tüm tarih alan ve metodolojisinin genel bir sorunudur. Bu bağlamda tarihçilerin sözlü hatıralara uzak durmaları için bu gerekçe pek de anlaşılır değildir. Bilindiği gibi tarihsel belgelerin pek çoğu, kaynağı ve nüvesi her ne olursa olsun kendi içinde "öznel" bir yapı arz etmektedir. Örneğin Osmanlı dönemine ait kadı sicillerinin verdiği bilgiler, kuşkusuz Osmanlı yargı sistemi içinde yer alan kadıların karar ve hükümlerinin birer yansımasıdır. Doğal olarak Osmanlı siyasal erkinin yargı konusundaki sübjektif tavırlarını içerir. Tarihçiler bu tür birinci el kaynakları kullanırken nasıl metodolojik bir kuşku ile yaklaşmaları gerekliyse, benzer şekilde sözlü kaynaklara da aynı duyarlılıkla yaklaşılmalıdır. Pek çok tarihçi için otobiyografiler, anılar, günlükler ve hatta mektuplar, oluşturulan metin için önemli birer kaynak olarak görülürken sözlü anlatılar bunların tamamen dışında ve çok daha "öznel" bir kaynak olarak değerlendirilmektedir.

Sözlü tarihe getirilen ikinci bir eleştiri ise, belgenin sürekli aynı şekilde kalması yani değişmezliğine karşın anıların insanın zihni ve dili arasında

[20] Münir Göle, "Doğru Olmadığını Biliyorum Ama Öyle Hatırlıyorum", *Cogito* "Bellek: Öncesiz, Sonrasız" Sayı 50., s.26.

[21] Göle, a.g.m., s.27.

bir süreçten geçerek aktarılması nedeniyle her an değişebilir nitelikte olduğu eleştirisidir. İnsanın neyi anımsadığı geçmişte yaşadıklarından bugün ve hatta görüşme yapılan anın kişinin üzerinde yarattığı etkiye bağlı olarak farklılaşabilir.[22] Halen çoğu akademik tarihçi sözlü tarihi, kendi araştırmaları için bir yan dal olarak görmektedir. Buna karşın sözlü tarihçiler için bu durum aslında klasik tarihçiliği "tekelci" tutuma karşı daha "eşitlikçi" alternatif bir yol önermektedir.

Sözlü Tarih Çalışmalarında Yöntem

Belirli bir topluluk, kurum, aile, kişi tarihiyle ilgilenenler için kişisel hatıralar büyük bir önem arz eder. Çünkü üzerinde çalışılan konu hakkında yazılı tarihsel kaynak ya çok azdır ya da hiç yoktur. İnsanlar yaşadıkları yıllara ilişkin kayıt tutmayı ve belge biriktirmeyi doğal olarak alışkanlık edinmemişlerdir. Burada sözü edilen tarih, seçkinlerden oluşmayan tamamen sıradan insanların geçmiş yaşantılarına dair hatıralarından oluşan tarihtir. Bu yeni sosyal tarih, yani elit olmayan sıradan insanın tarihinin uygulayıcılarıdır. Sözlü tarih çalışmalarında araştırmacılar öncelikle kaynak kişiye soracakları soruları mümkün olduğunca sınırlandırmalıdır. Uzun ve karmaşık sorular kişinin sıkılmasına ve büyük olasılıkla gerçekte öğrenmek istediğiniz şeyden farklı cevaplar vermesine neden olabilir. İnsanları gerçekten önemli bir yardımda bulunduklarına ikna etmek daha fazla bilgi vermelerini sağlayabilir. Konuşmayı mümkünse bir ses kayıt cihazına kaydetmek böylelikle anlatan kişinin sürekli duraksatılarak dikkatinin kaybolmasını engellemek gerekir. Mümkünse daha çok soru-cevap şeklinde değil mülakatı normal bir sohbet havasında yapmak olumlu sonuçlar verebilir.

Görüşmenin başarısı, görüşmeyi yapan araştırmacının yeteneğine bağlıdır. Görüşmeyi yapanın samimi sohbetten, resmi ve kontrollü sorular sormaya kadar sözlü tarih görüşmesi yapmanın pek çok biçimi vardır. Başarılı görüşmeciler en iyi sonuçları alabilecekleri, kendi kişilikleri için en uygun yöntemi geliştirirler. Görüşmeyi yapan kişinin öncelikle görüşme yapılan kişiye karşı ilgili ve saygılı olması, oluşabilecek her türlü aksaklığa karşı esnek davranabilmesi, karşısındakinin görüşlerine anlayış ve empati ile yaklaşması ve hepsinden önemlisi sessizce dinlemeyi bilmesi gerekmektedir. Sürekli konuşarak, karşı-

[22] Danacıoğlu, *a.g.e.*, s.140.

sındakinin fikir ve düşüncelerine karşı gelerek, onları kendi fikirleri yönünde ikna etmeye çalışan araştırmacıların sağlıklı bir görüşme yapabilmeleri pek mümkün değildir. Onlar her şeyden önce doğru bilgilere ulaşamayacaklardır. Bununla birlikte görüşmeyi yapan kişinin ele aldığı konuyla ilgili yeterli bilgiye sahip olması şarttır. Bunun için araştırmacı işe öncelikle çalışma konusu hakkında bilgi edinmekle başlamalıdır. Televizyon ekranlarında, gazete sayfalarında ve yahut dergilerde pek çok olay ve olgu hakkında gazetecilerin yapmış oldukları röportajlara rastlanır.[23] Bu röportajlarda dikkati çeken en önemli husus röportajı yapan kişinin konu hakkındaki ön bilgisinin yeterliliğidir. Genellikle kendisinin bildiği ve ancak ayrıntılarını bilmek veya karşısındaki kişinin konu hakkındaki fikir ve düşüncelerini öğrenmek amacıyla sorular sordukları izlenimini verirler.

Görüşme yapan kişinin sorularını önceden ve titizlikle hazırlaması gerekir. Sorular basit, dolaysız, rahat anlaşılır ve doğru zamanlamayla sorulmalıdır. Görüşmeye randevu alarak gidilmeli ve kişi için en iyi yer ve en uygun zaman seçilmelidir. Kullanılacak kayıt cihazları ve her türlü teçhizat kontrol edilmeli ve çalışıp çalışmadığı defalarca denenmelidir. Sözlü tarih çalışmalarında genelde tek tek görüşme yöntemi kullanılır, tanıklarla daha sonra toplu görüşme de yapılabilir.[24]

Dünya'da Yerel Tarihçilik

20. yüzyıl tarihçiliğindeki gelişmeler ışığında, geleneksel tarihyazımına alternatif anlayışlardan biri de yerel tarih çalışmalarıdır. Özellikle 1990'lı yıllardan itibaren tarihçilerin ilgi odağı haline gelen yerel tarihçilik ulusal tarih anlatısının tek biçimliliğinden, bölgesel anlatımın zenginliğine doğru yeni bir kapı araladı. Tarihin yerelleşmesi ve yahut bölgesel tarih yazıcılığı tarih alanında "merkez"in dışında farklı alanların var olduğu algısı ve bilgisini getirdi. Bu, aynı zamanda tarihsel coğrafyanın bir anlamda demokratikleşmesini sağladı. Doğrusu her tarihsel anlatı aslında bir üst anlatıya göre yerel bir nitelik taşımaktaydı. Örneğin Paris'in tarihini yazmak Fransa tarihi içinde bir yerellik ihtiva ederken, Fransa tarihi Dünya tarihi içinde yereldi. Ancak yerel tarihe yönelik bir tanım yapmak gerekirse bu; belli bir toplumun belirli bir yer ve

[23] Tosh, *a.g.e.*, s. 173.

[24] Danacıoğlu, *a.g.e.*, s.143-144.

zamandaki hikâyesi veya geçmişin bilgisi şeklinde olabilir. Bu tarihsel anlatı bir şehrin, kasabanın, köyün, bir dinî cemaatin yaşadığı bölge olabilir. Yerel tarih genel tarihin daha ayrıntılı açıklamalarının yapılmasını sağlarken getirdiği derinlikle ve bütünlüğün daha doğru ve anlaşılır hale gelmesine katkı verir.[25]

Yerel tarih çalışmalarının dünyada tarihçiliğin yönelimleri doğrultusunda belirli bir gelişim çizgisinin olduğunu belirtmek gerekir. 20. yüzyılın başlarında Analles Ekolünün ortaya koyduğu sosyal ve toplumsal tarih anlayışının dünya tarihçiliğine getirdiği yeniliklerden biri olan *mikro tarihçiliğin* bazı örneklerine 16. ve 17. Yüzyılların Avrupa'sında rastlandığını belirtmek gerekir. Bunlar bir ülkenin tarihinden kentin tarihine, kentin tarihinden kasaba ve yahut köyün, kurumların tarihine ve oradan da çoğu zaman tarihin dışında görülen bireyin tarihine doğru evirilen anlayışın amatör ve bilinç dışı ilk örnekleridir. Bu yüzyıllarda Avrupa'da burjuva ve aristokratların kendi aile tarihlerini yazdırmaları çerçevesinde sürdürülen bir etkinlik olarak özellikle kontluk, hanedanlık tarihleri veya bölge tarihlerini ele alan çalışmalar içinde görmek mümkündür. Mesela 16. yüzyılın sonlarından itibaren Fransa'da toprak soylu ailelerin, burjuvaların, şatoların tarihlerini içeren yerel tarih çalışmalarının varlığı göze çarpmaktadır.[26] Yine İngiltere'de 16. yüzyıla dayanan yerel tarihçilik geleneği içinde topografyaya, eşraftan kişilerin, papazın ve nadiren de olsa tüccarların yaşamına yer verilir.[27]

Kendi tarihlerini yazdırma ihtiyacı hisseden "büyük adamların" istekleri doğrultusunda kaleme alınan yerel tarih örnekleri dışında yerel tarihçiliğe yön veren ikinci etken, dünyayı keşfetme, tanımlama, sınıflandırma, kısaca dünyayı anlayıp bilme merakı ve tutkusudur. Bu merak ve tutku sadece Avrupa dışı yerellikleri değil aynı zamanda Avrupa içi alanları da içine alır. Görme, tanımlama hatta bölgelerin, kentlerin topografilerini ortaya koyma tutkusu Avrupa'da 15. yüzyıldan 17. yüzyıla kadar pek çok çalışmada görülür.[28] Worchester'li Williams'ın 1477–1480 yılları arasındaki izlenimlerini yansıttığı gezi notları

[25] Erdal Aslan, "Yerel Tarihin Tanımı, Gelişimi ve Değeri", *Tarih Yazımında Yeni Yaklaşımlar- Küreselleşme ve Yerelleşme*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yay., İstanbul, 2000, s.195.

[26] Danacıoğlu, *a.g.e.*, s.3.

[27] Tosh, *a.g.e.*, s.195.

[28] Danacıoğlu, *a.g.e.*,s.4.

İngiltere'deki bu çalışmaların öncüsü olarak kabul edilmektedir. Williams'ın notları; gezip gördüğü yerlerin sokak isimlerini, kentin fiziksel yapısını, yapıların konum ve durumlarını, ayrıntılı arkeolojik tanımlamaları içermiştir.[29] 16. ve 17. yüzyıllarda İngiltere'de yolculuğa çıkan bazı gezginler ülkenin pek çok şehrini gezerek, önemli binaları, şatoları, pazar yerleri, tüccarlar, çiftlikler, tüketilen yiyecekler, giyim kuşam, ormanlar, nehirler, köprüler gibi çok geniş bir alanı içine alan gündelik yaşam öğeleri ve kentler hakkında tanımlamaları içeren amatör çalışmalar yapmıştır.

19. yüzyıl, Avrupa'da yerel tarih çalışmaları için yeni bir safhadır. Bu yüzyılda İngiltere ve Fransa gibi ülkelerde özellikle burjuvalar, din adamları ve öğretmenlerin öncülüğünde kentlerde kurulan dernekler yerel tarih yazıcılığına yönelmiştir. Viktorya dönemi İngilteresinde İngiliz tarihinin araştırılmasına duyulan ilgi yerel tarih, arkeoloji, kraliyet tarihi, mimarlık tarihi ile ilgili çalışmaların yapıldığı pek çok kurum ve enstitünün kurulmasını sağladı. Bunlar içinde en önemlisi, *Victoria Country History* adıyla İngiltere'nin pek çok yerleşim yerinde görülen nüfus hareketlerinin, tahrir kayıtlarının, zirai faaliyetlerin ve zanaatların teker teker tarihlerinin yazılması amacıyla 1899 yılında kurulmuştu. Kurumun kuruluşundan yaklaşık yüz yıl sonra 200. cildini tamamlamış olan *Victoria Country History* projesi yerel tarihçilik ile ilgili yapılmış en kapsamlı çalışma olarak görülmektedir.

İngiltere'de sistematik bir halde ilerleyen yerel tarihçilik, Fransa ve Amerika gibi ülkelerde daha çok sivil araştırmacıların özel ilgileri çerçevesinde yapılan bir etkinlik halinde yaygınlaşacaktır. Fransa'da tarihçilerin pek çoğu siyasal, askeri, yönetimsel ve dinî alana özgü tarih anlayışını benimsemelerinden dolayı yerel tarihi amatörlerin uğraş alanı olarak göreceklerdir. Amerika'da da benzer bir yapı arz eden yerel tarihçilikle ilgili en büyük patlama 1879 yılında gerçekleşmesine rağmen 1880'lerin ortalarından sonra yerel tarih amatörlere bırakılması gereken bir alan olarak görülmeye devam etmiştir.[30]

Dünya tarihçiliğinin yerel tarihe yönelik asıl merakı ve ilgisi 20. yüzyılın ortalarından itibaren başlar. Bu yüzyılda diğer toplum bilimciler gibi tarihçilerde kişilerin yaşamlarıyla ilgilenmeye başladılar. Tek tek bireylerin yaşamla-

[29] Aslan, a.g.m., s.196.

[30] Danacıoğlu, *a.g.e.*, s.4-5.

rından genelin yaşamına doğru çıkarsamalar yapmak suretiyle toplumun eğilimlerini, yaşamsal pratiklerini anlamaya çalıştılar, sosyologlar zaman içinde makro toplumsal çözümlemeden mikro-toplumsal çözümlemeye, tarihçiler de mikro tarihe yöneldi. Bu konuda iki ünlü incelemeden söz edilebilir: Fransız tarihçi Emmanuel Le Roy Ladurie'nin 14. yüzyılın başlarında güneybatı Fransa'daki bir köyü betimlediği Montailluo'su ile İtalyan Tarihçi Carlo Ginzburg'un 16. yüzyılda Kuzeydoğu Fransa'da yaşamış Menocchio adlı bir değirmencinin, dönemini betimlemeye çalıştığı iki çalışma önemlidir.

Mikro-tarihe yöneliş, tarih alanında disiplinler arası çalışmaları da getirdi. Özellikle sosoyoloji-tarih, antropoloji-tarih gibi komperatif bağların sağlanması tarihçinin tarihe daha geniş perspektiften bakmasını sağladı. Ginzburg, Ladurie, Davis ve Levi gibi tarihçiler aynı zamanda iyi derecede antropoloji ve sosyoloji bilgisine sahiptiler.[31] Bu durum modern tarih yazıcılığının temel gereklerinden biri olarak da görülmektedir.

Türkiye'de Yerel Tarihçilik

Türkiye'de yerel tarihe ilişkin 1870'lerden itibaren şehir tarihleri ile ilgili örneklere rastlamak mümkündür. Örneğin, İbrahim Veli Efendi'nin 1871'de kaleme aldığı *Tarih-i Bursa,* Lami Çelebi'nin Şehrengiz-i Bursa, 1873'te Şakir Şevket'in yazdığı *Trabzon Tarihi* ve yine 1883'te Lütfi'nin Şam Tarihi adlı çalışmalarından söz edilebilir.[32] Ancak bütün bu çalışmalarda yüzeysel betimlemelerden öteye gidilemediği bilinen bir gerçektir.

19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarında Osmanlı topraklarına gelen gezginlerin sayıca artması kent rehberlerine ihtiyaç duyulmasına neden oldu. Mustafa Ziya'nın *Rehnumay-ı Bağdat* (1896), Mustafa Suad'ın *Haritalı İstanbul Rehberi Yahut İstanbul Tarihçesi* (1898), *Musavver Rehber-i Seyyahin Bursa ve Civarı* (1903), Abdülkadir'in *Bursa Tarihi Kılavuzu* (1911) kent rehberi niteliğindeki ilk örnekler olarak göze çarpmaktadır.

Daha sonraları Cumhuriyetle birlikte 1930'larda Halkevleri bünyesinde bir takım amatör yerel tarih çalışmalarıyla başlamıştır. Profesyonel tarihçiler tarafından "sancak" denilen yönetsel birimi konu alan ve özellikle de *tapu tahrir*

[31] Burke, *a.g.e.*, s. 37-38.

[32] Aslan, a.g.m., s.199.

*defterleri*ne dayanan araştırmalarla sürdürülmek istenmişti. Ancak bu çalışmaların belirli bir kaynak grubuna bağlı olan belirli bir zaman kesitiyle sınırlanan karşılaştırma ve değişimi değil, durumu yansıtan nitelikleri nedeniyle yerel tarihçilik alanındaki gelişimin sınırları daralmıştı.[33] Yine de Halkevleri bünyesinde yürütülen yerel tarih çalışmalarının ülkemizde özellikle yerel tarih yazımının ilk nüveleri olduğu söylenebilir.

Türkiye'de kent tarihi ve yerel tarih alanındaki çalışmaları birkaç kategoride toplamak mümkündür. Bunlardan biri Osmanlı dönemine yönelmiş olan tarihçilerin arşiv malzemelerini ele almak suretiyle ortaya koydukları çalışmalardır. Bunda ortaya çıkan çalışmalar ya arşiv malzemesinin tıpkıbasımı ve yahut Osmanlı yönetiminin taşradaki uygulamalarındaki farklılıklar değerlendirilmektedir. Böylece yerel tarih de yerelin merkezle olan ilişkileri bağlamında ele alınarak analiz edilmektedir. Ağırlıklı olarak Osmanlı merkezi yönetiminin belli bir bölgeyi yönetme hususundaki uygulamaları, vergi toplama, cezai mekanizmalar, tımar sistemi gibi uygulamaların bölgeler arasındaki farklılıkları gibi konular bu tarzın ağırlıklı konuları olarak göze çarpar. İkinci yönelim ise belli bir bölgenin Türklüğüne veya Türkleşme sürecine vurgu yapılmasıdır. Bu tür çalışmalarda değer verilen ve on planda tutulan husus yereli kavramak yerine bölgenin Türklük kümesi içine girmesi ve buna yönelik yaşanan süreçlerdir. Üçüncü tarz ise belli bir kent ya da bölgenin düzensiz ve birbirinden farklı kategorilerin ele alınması şeklide oluşur. Eski dönemlerden günümüze kadar kente dair farklı konulardaki anlatıların bulunduğu tarihsel metinlerdir. Bu tür yerel tarih kitapları içinde yerelin ünlü binaları, insanları, folklorik öğeleri, yemek, giyim kuşam gibi bilgilerin yer aldığı ve hatta belediye başkanlarının biyografilerinin bulunduğu görülür.[34]

Türkiye'de yerel tarih çalışmalarının sistematik bir düzeye erişmesi 1990'lı yılların başından itibaren yine Tarih Vakfı'nın yaptığı çalışmalar neticesinde olmuştur. 1990'lı yıllarda Türkiye'de yerel kültürlerin, tarihsel dokuların korunmasına ve araştırılmasına yönelik çalışmalar ortaya çıktı. Tarih Vakfı'nın Rockefeller Vakfı'nın da desteğiyle 1999 yılında başlattığı *Yerel Tarih Grup-*

[33] Abdullah Martal, "Yerel Tarih Yazımında Kaynak Kullanımına İlişkin Sorunlar", *Tarih Yazımında Yeni Yaklaşımlar- Küreselleşme ve Yerelleşme*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yay., İstanbul, 2000, s. 248.

[34] Danacıoğlu, *a.g.e.*, s.14.

*ları Projesi*yle daha önce birbirinden ayrı çalışmalar yapan yerel tarihçilerin bir araya getirilerek daha kapsamlı bir yerel tarih çalışma ortamı oluşturulması amaçlandı. 1999 yılından itibaren Mersin, Antakya, Çanakkale, Ünye birçok kentte yerel tarih çalışma grupları oluşturuldu. Tarih Vakfı, yerel tarih guruplarının ülkede yaygınlaşması için çaba harcarken diğer yandan var olan grupların çalışmalarında devamlılık sağlamak amacıyla guruplara danışmanlık desteği vermeye devam etmektedir. Vakıf bu amaçla, yerel tarih projelerinde profesyonel tarihçilerin yerel tarih gruplarının çalışmalarında destek olması için gereksinim duydukları konularda atölye çalışmaları yaparak, seminerler düzenlemekte, referans kitaplar ve broşürler yayımlamaktadır.

Tarih Vakfı'nın internet sitesinde belirtildiği üzere Vakıf, bu proje kapsamında Yerel Tarih Grupları'na çalışmalarında rehberlik etmesi amacıyla 6 adet kılavuz kitap yayımlandı. Bunlardan ilki Paul Thompson ve Rob Perks'in çalışmalarından derlenen, *Sözlü Tarih Kılavuzu*, ikincisi Burçak Madran'ın hazırladığı *Yerel Tarih Çalışmalarının Sergilenmesi İçin Kılavuz*, üçüncüsü Akşin Somel'in çabalarıyla hazırlanan *Yerel Tarih Çalışmaları İçin Kılavuz*, dördüncüsü Ayşe Çavdar tarafından kaleme alınan *Yerel Tarih Grupları İçin Kamuoyu Oluşturma ve Halkla İlişkiler Kılavuzu*, beşincisi Burcu Yeşiladalı'nın hazırladığı *Proje Hazırlama Kılavuzu*, altıncısı ise Funda Çelebi tarafından hazırlanan *Yerel Tarih Grubu Oluşumu İçin Kılavuz*'dur.[35]

Yerel tarihçiliğin gelişimine katkıda bulunan kurumlardan bir diğeri ise Türkiye'de özellikle 2000'lerden birbiri ardına açılan kent arşivleri ve müzeleridir. Kentlerin sosyo-ekonomik ve kültürel tarihleri, gelenek görenekleri, jeolojik dönüşümlerinin ortaya koyulması, yaşanılan kente ait tarih bilinci oluşturulması ve aidiyet duygusu sağlanması açısından kent arşivi ve müzeleri önemli bir işlev görür. Pek çok büyükşehir, ilçe ve hatta kasabada kent müzelerinin kurulduğunu ve kurulmaya devam ettiğini görmekteyiz.

Yerel tarih çalışmaları açısından son derece önemli olan kent arşivi ve müzeleri, gerek kentlerin tarihsel geçmişinin ortaya koyulması ve gerekse tarihçilerin araştırma konuları için ihtiyaç duyabileceği belge ve birikimin depolandığı yerler olarak yerel tarih araştırmaları için büyük bir ayrıcalığa sahiptir. Kent arşivleri ve müzeleri araştırmacılara sunduğu arşiv belgeleri ve tarihsel

[35] Konu hakkında bkz., Tarih Vakfı'nın Web sitesi www.tarihvakfi.org.tr.

materyaller dışında yerel tarihe ilişkin gerek üniversitelerin bünyesinde yazılmış tezleler, gerekse akademisyenler ve amatör tarihçilerin yaşanılan kentte yönelik yaptıkları araştırmaların yayımlanması açısından da ön ayak olabilmektedirler. Örneğin; Türkiye'nin ilk kent arşivi ve müzesi olan İzmir Büyükşehir Belediyesi'ne bağlı *Ahmet Piriştina Kent Arşivi ve Müzesi (APİKAM)* İzmir ve yakın çevresine ilişkin eski ve yeni pek çok belge ve materyale sahip olması yanında kentin geçmişine ışık tutan çok sayıda araştırma ve inceleme eseri yayımlayarak araştırmacılara sunmuştur. Kurumun bünyesinde şu ana kadar 70'e yakın eser basılmış durumda.[36] Bunun dışında *Bursa Kent Müzesi*, *Balıkesir Kent Arşivi*, *Samsun Kent Arşivi*, *Gaziantep Kent Müzesi*, *Antalya Kent Müzesi* bahsedilmeye değerdir.

Modern tarih yazımının günümüzde makro olandan mikroya doğru bir eğilim içerisinde olduğu söylenebilir. Bununla birlikte yerel ve genel tarihi birbirinden bağımsız birimler olarak ele almak da doğru bir yaklaşım değildir. Bugün tarih yazıcılığında özellikle devletlerin ve toplumların geçirmiş olduğu her türden olumlu ya da olumsuz siyasal, ekonomik, sosyal ve kültürel değişimlerin açıklanmasında yerel örneklere başvurularak desteklenmesine gerek duyulmaktadır. Bu nedenle yerel tarih çalışmaları parçadan bütüne ulaşmanın, somuttan soyuta geçmenin en önemli anahtarları olmuştur. Yerel tarihi farklı kanallardan beslenen bilgilerle bireyler, kendilerinden önceki kuşaklardan devraldıkları mirası hangi noktaya taşıdıklarını ve bu anlamda koydukları katkıyı somut bir biçimde değerlendirme şansını yakalarlar. Bu yöntem doğal olarak bireyleri ve bir bütün olarak toplumu üzerinde yaşadıkları doğal ve tarihsel çevreye karşı daha duyarlı olma yönünde bilinçlendirecektir.[37] Yerel tarihin uzandığı sınırlarının belirli bir ölçekte olması paradoksal bir biçimde bir genel tarih karşıtlığı olarak algılanabilir. Hemen söylemek gerekir ki, yerel tarih sınırlı alanlarla ilgilenir. Örneğin, bir devletin, bir kırsal alanın, bir ilçenin, bir şehrin veya diğer yerel alanların ya da o yerdeki insanların tarihi yerel tarihin konusudur. Bir başka deyişle aslında yerel tarih yerel olanın hikâyesidir.[38] Bu

[36] İzmir Büyükşehir Belediyesi Ahmet Piriştina Kent Arşivi ve Müzesi (APİKAM) hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Online: www.apikam,org.tr.

[37] Aslan, agm., s. 202-204.

[38] Homer L. Calkin, "Local History: A Means of Better Understandıng Unıdet States Hıstory", *The School Review*, 1942, s. 53.

bağlamda yerel tarih, tarih çalışmalarına insanî bir boyut katar. Bilindiği gibi, geleneksel tarih anlatısında ülkeler ve o ülkeleri ilgilendiren siyasal ve ekonomik gelişmelere yer verilirken bu gelişmelerden dolaylı ya da dolaysız etkilenen insan kitleleri ihmal edilir. İşte yerel tarih tarihin tanığı olan insanın tarih araştırmasında gözle görünür bir hale gelmesine vesile olmaktadır.[39] Gerçekten de yerel tarih çalışmaları tarihin merkezine insanları, onların deneyimlerini ve bu deneyimlere ilişkin hafızlarında biriktirdiklerini koyar ve bunları önemli bir tarih bilgisi olarak sunar.[40] O ana kadar tarihin öznesi olmamış, sıradan insanları tarihin öznesi yapar. Bir tür, toplumun en alt katmanlarından yukarıya doğru herkesi tarihin ana malzemesi haline getirir. Yani yerel tarih, ulusal tarih yazılırken ve olaylar anıtsal bir görüntüyle tarihe yerleştirilirken bunların dışında kalanların tarihine eğilmek, yönelmek olarak da değerlendirilebilir.[41]

Günümüz Türkiye'sinde yerel tarih çalışmaları gerek üniversitelerin lisans düzeyinde eğitim veren tarih bölümlerinde, gerekse belediyelerin bünyelerinde kurulan kent arşivi ve müzeleriyle önemli bir ivme kazanmıştır. Tarih eğitimi ve öğretiminin günümüzde daha çok yerelden ulusala oradan da evrensele uzanan bir çizgide seyir kat etmesi yerel tarih çalışmalarının önemini bir kat daha arttırmaktadır. Yerel olanı tanımak yanı başımızdaki tarihle içli dışlı olmak, hem geçmişe dair aidiyetlerimizi, mensubiyetlerimizi güçlendiren bir bağ olmaktadır. Yerel tarih çalışmalarıyla kültürel olarak geçmiş, şimdi ve gelecek arasında daha kuvvetli ilişkiler kurmak mümkün olabilmektedir. Yerel tarih aynı zamanda bizim içinde bir özne olarak yer aldığımız sıradan insanların ve içinde hayat tarzlarını sürdürdüğümüz köylerin, şehirlerin mekânların tarihidir.

[39] Aslı Avcı Akçalı- Erdal Aslan, "Yerel Tarih ve Tarih Öğretimindeki Rolü", *Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı: 21, 2007, s. 81

[40] Aynur İlyasoğlu, "Yerel Tarih Gruplarıyla Tanışırken: Konular, Sorunlar", *Yerel Tarihçilik, Kent, Sivil Girişim: Yerel Tarih Grupları Deneyimi*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yay., İstanbul, 2001, s. 38.

[41] Danacıoğlu, *a.g.e.*, s. 6.

Sonuç

20. yüzyıla kadar tarih, siyasal olayları, iktidar mücadelelerini, savaş ve barışı ve hanedan tarihleri gibi büyük ve övülesi anlatıları içinde barındırıyordu. Bu zamana kadar ele alınan mikro tarih çalışmaları dahi sokağın ve toplumun gündelik yaşantısı yerine yerel kilise cemaatinin yapılanma biçimleri ve yönetimleri ile ilgileniyordu. Bunun en temel sebebi dönemin tarihçilerinin kısmen yönetici sınıfa mensup ya da ona yakın bir yerde durmalarıydı. Bunlar sokaktaki insanı siyasal sisteme karşı geldiği ölçüde ve tamamen siyasal erkin bakış açılarıyla değerlendirme yoluna gidiyorlardı. Postmoderniteye geçiş hemen her bilim dalında olduğu gibi tarih alanında da yeni bakış açılarının ortaya çıkmasını sağladı. Tarih yazıcılığında kralların, senyörlerin, ulusların ya da imparatorlukların tarihleri yerine daha küçük toplulukların veya sıradan insanların tarihine yönelim oldu, kısaca büyük anlatılar parçalanarak mikro anlatılara dönüştü. Bu da toplumsal tarihin küçük ancak belki de büyük etkileyeni olan bireyin tarihe etkisi ve onun katkılarıyla tarihin yeniden yazılması anlayışını doğurdu.

9. BÖLÜM
DİSİPLİNLERARASI TARİH ÇALIŞMASI

Gülin KARABAĞ•

"Hayatın bizzat kendisi gibi, tarih de bize elden kaçan, hareketli, birbirlerine çözülmez bir şekilde dolanmış ve birbiri peşi sıra yüzlerce farklı ve çelişkili çehreye bürünebilen bir sorunlar yumağı olarak gözükmektedir."
Fernand Braudel

Deney ve genelleme yapılamaması nedeniyle tarih; geleneksel olarak edebiyat, güzel sanatlar vb. gibi beşeri bilimler arasında sayılagelmiştir. Beşeri bilimlerin temelindeki ilke, pratik yol gösterici sonuçlar çıkarmak değil, insanlığın düşündükleri ve yaptıklarının değerli kabul edilerek, tanınması ve korunmasıdır. Geçmişteki olayların yeniden inşa edilmesi dikkate değer bir çabadır. Tarihçi; edebiyatçı, sanat tarihçisi, halk bilimci vb. gibi kültürel mirasın aktarıcısıdır. Tarihsel mirası tanıtarak ve koruyarak insanlığı anlamamıza yardımcı olur. Bu sebepten Cobb'un ifadesiyle tarih, "başlı başına değer taşıyan, zenginleştirici, kültürel bir alandır ve tarihi yeniden inşa etme yolunda her türlü serüvene atılmaya değer".[1] Bu görüşe göre tarih, sosyal bir bilim değil, sosyal bilimlerle ilişkileri olan beşeri bir bilimdir.

Beşeri bilimlere karşın sosyal bilimler, pratik yol göstermeye yöneliktir. Ekonomistler, sosyologlar, mevcut sorunlarla ilgili "reçete"ler sunmak için ekonominin ve toplumun işleyişini anlamaya çalışırlar. Konularının bu bağlamda pratik bir işlevi olduğuna inanan tarihçiler, onu beşeri bilimlerden ayırıp sosyal

• Doç. Dr., Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi, gulinkarabag@gmail.com

[1] Tosh, *a.g.e.*, s. 29-30.

bilimler arasına yerleştirmeye çalışırlar.[2] Oysa tarih, diğer sosyal bilimlerden ne daha az, ne de daha çok anlamlı bir çalışma alanıdır. Tarih de diğer sosyal bilimlerle ilişkili ayrı bir sosyal bilimdir.[3]

19. yüzyıldaki tarih disiplininin geleneksel, başka bir deyişle siyasî ağırlıklı çalışmasının 20. Yüzyılın başlarında eleştirilmesiyle birlikte tarih araştırmalarının kapsamının genişlediği görülmüştü. Tarihi sadece siyasal tarihe indirgeyen vakanüvistik tarih anlayışına karşı çıkan Annales Okulu, kitabımızın ikinci ve özellikle dördüncü bölümlerinde bilgi verildiği üzere, "tarihi yapan insan" gerçeği üzerine yoğunlaşmıştır. Annales Okulu ile birlikte daha geniş ve daha insanî bir tarih'i, bütün insan etkinliklerini kapsayacak ve olayların anlatısından çok 'yapıları' çözümlemekle uğraşacak bir ekonomik, sosyal, kültürel ve toplumsal tarih anlayışı yaygınlaşmaya başlamıştır.[4]

Annales Okulu bu iki ilkeyi gerçekleştirmek için bir yöntem açılımına yol açan *komşu sosyal bilimlerden yardım alınması* ilkesini ortaya koymuştu.[5] Bu anlayışa göre tarih, diğer sosyal bilimlerle işbirliği yapmalıydı. Çünkü tarihsel kurumların, karakterlerin, düşüncelerin "ardında" ya da "altında" yatan geçmişe ait ekonomik değişme, nüfus artışı, sosyal eşitsizlik ve hareketlilik, kitle tutum ve davranışları, sosyal protesto kalıpları gibi boyutların araştırılması için tarihçilerin sahip olmadığı bazı araçları vardı. Bunlar; nicel yöntemler, sınıf, statü gibi analitik kavramlar, sosyal değişme modelleri, seçim sonuçları, vergi belgeleri gibi kitlesel veri analizleri vb araçlardı.[6] Bu nedenle tarihçi, kaynaklarını, yöntemlerini, aralarına istatistiği, demografiyi, dilbilimi, psikolojiyi, nümizmatiği, arkeolojiyi de dâhil ederek genişletmelidir.[7] Okulun önemli temsilcilerinden Febvre, sosyal bilimlerin parçalanmışlığını eleştirerek, onların parçalanmışlıklarından dolayı anlam yitimine uğradıklarını şöyle savunmuştu:

[2] *a.g.y.*

[3] İlhan Tekeli, *Tarih Yazımı Üzerine Düşünmek*, Dost Kitabevi, Ankara, 1998, s. 32.

[4] Sezgin Kızılçelik, *Sosyal Bilimleri Yeniden Yapılandırmak*, Anı Yayıncılık, Ankara,2004, s. 122.

[5] Gulbenkian Komisyonu, *Sosyal Bilimleri Açın*, Metis Yayınları, İstanbul, 1996, s. 44.

[6] a.*g.y.*; Geoffrey Barraclough, *Main Trends in History*, Holmes and Meier Publishers, New York, 1978, s. 49, 64 ve 72.

[7] Akt. François Dosse, *Ufalanmış Tarih*, Çev. Işık Ergüden, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2007, s. 40.

> "Dikkat edin dostum, tarihin dışına çıkmak üzeresiniz... Tanılamalarımı bir daha okuyun, o kadar net ki! Eğer kendinize tarihçi diyorsanız, buralara ayak basmamalısınız, bu alanlar sosyologlara verilmiştir. Ne de buraya; buradan psikologlara gidilir. Sağ taraf ne demeli: yok, yok orayı hiç düşünmeyin, zira coğrafyacının bölgesi. Ve solda da etnolog var."[8]

Ona göre aktif bir tarihçinin ilkesi, disiplinlerarası bir yaklaşımın gerekli olduğu, "sınırlara ve bölümlemelere tahammülü olmayan bir tarih" olmalıdır[9]. Tarihin diğer bilimlerle olan ilişkisini ortaya koymak için onun diğer bilimlere göre değerini ya da üstünlüğünü ispatlamak ya da tarihe yardımcı bilimler diyerek belli sayıda bilimle bu başlığı sınırlandırmak doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Zira asıl mesele, bilimleri birbirinden ayırt etmek değil, aksine bir işbirliğine ve birleşmeye doğru yönelmektir. Mademki birbirinden bağımsız bilim yoktur; mademki bütün bilimler dayanışma ve yardımlaşma içindedir, o halde her türlü bölümleme bilimsel anlamda bir gerileme olacaktır.[10]

Disiplinlerarası Bir Tarihin Olabilirliği Üzerine

Tarihçi hangi konuyu ele alırsa alsın konu yalnızca tarih bilimi ile sınırlandırılamaz. Stanford bunu açıklamak için *at örneğ*ini vermektedir.[11] Bir atı bir fizikçi, bir zoolog, bir veteriner, bir ekonomist, bir kimyacı, bir ressam incelerse, hepsi de atı farklı ve kendi bakış açılarından görecek ve tanımlayacaklardır. Oysa tarihçi hem ata, hem atın sahibine, hem atın içinde bulunduğu olaya, döneme, mekâna, hem o olayın ilişkili olduğu diğer olaylara, kısacası resmin bütününe anlam vermeye çalışacaktır. Çünkü tarih bu deneyimin tüm yönleriyle ilgilidir. İşte bu örnekte görüldüğü gibi tarih insan deneyiminin tüm yönleriyle ilgilidir.[12] Dolayısıyla tarihçi konuyu bütüncül ve disiplinlerarası bir

[8] Kızılçelik, *a.g.e.*, s. 123.

[9] Peter Burke, "Modern Avrupa'nın İlk Dönemlerinde Toplum ve Ekonomi'ye Giriş", *Tarih ve Tarihçi: Annales Okulunun İzinde*, Der. Ali Boratav, Kırmızı Yayınları, İstanbul, 2007, s. 20.

[10] Toynbee'den Akt. Léon E. Halkın, *Tarih Tenkidinin Unsurları*, Çev. Bahaeddin Yediyıldız, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989, s. 33-34.

[11] Michael Stanford, *An Introduction to the Philosophy of History*, Blackwell Publishers, Oxford, 1998, s. 26.

[12] Arthur Marwick, *The Nature of History*, The MacMillan Press Ltd, Surrey, 1981, s. 106.

yaklaşımla ele almalıdır. Ancak elbette tarih biliminin siyasî tarihin kıskacından kurtularak disiplinlerarası bir şekilde genişleyebilmesi için sosyo-ekonomik, sosyo-kültürel yaşamın görgü tanıkları olarak değerlendirilebilecek kanıtların olmasına bağlıdır.[13] Yahut tarihsel kanıtlardaki boşlukların diğer bilimler yardımıyla doldurulması sağlanmalıdır.

Tarihçi bir devletin ya da şehrin tarihini yazacaksa ya da bir kurumu ele alacaksa coğrafya, sosyoloji, felsefe, ekonomi, eğitim, hukuk, edebiyat, arkeoloji, sanat tarihi, dilbilim gibi pek çok farklı sosyal bilimden yararlanmak zorundadır. Aksi takdirde devletin ya da şehrin bütününe ilişkin bir algı elde edilemez. Nitekim Togan bu durumu şu sözleriyle vurgulamıştır:

> "İktisat sistemlerinden haberi olmayan tarihçi, tarihsel hadiseleri çevresinde döndüren mihverci, hadiselerde müessir olan asıl ve hakiki amilleri takdirden aciz kalır. İçtimaiyattan haberi olmayan tarihçi de hayatını öğrenmekle meşgul olduğu cemiyetlerin bünye tiplerinin arızalarını anlayamaz ve anlatamaz."[14]

Tarih için sosyoloji

Sosyal bilimler arasında yakınlaşma eğilimlerinde ya da disiplinlerarası girişimlerde birbirlerine en fazla yaklaşabilen iki temel sosyal bilim, tarih ve sosyolojidir.[15] Çünkü toplum dinamiktir. Sürekli değişir. O halde toplumu inceleyecek olan tarihçilerin ve sosyologların toplumsal değişimini ele almaları, bunun için de o toplumun tarihsel sürecini incelemeleri gerekmektedir. Stanford, bu durumu şu örnekle açıklamaktadır:[16] Bir sosyologun bir şehri araştırma konusu olarak ele aldığını düşünelim. 2000'li yılları açıklayabilmek için 1990'lı yılları da ele almak zorundadır. Dolayısıyla 1900, 1925, 1950, 1975 yılları arasında o şehirdeki toplumsal değişimi inceleyeceğini varsayalım. Sosyologumuz bütün bu yıllarla ilgili verileri toplarken sadece bu tarihlerle ilgili tahminleri değil, çalışma metodu ve bulduğu gerçekler de aynı olmayacaktır. Böylece onun çalışması bir anlamda şehir tarihine dönüşecektir ve kendisini

[13] Salih Özbaran, *Tarih, Tarihçi ve Toplum*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1997, s. 7.

[14] Togan, *a.g.e.*

[15] Nilgün Çelebi, "Millenium'un Bilimleri Bağlamında Sosyoloji ve Tarih: Ne Nasıl?", *Prof. Dr., Eyüp Kemerlioğlu'na Armağan*, Önder Matbaası, Sivas, 2000, s.93.

[16] Stanford, *a.g.e.*, s.31-32.

tarihin metodolojik sorunlarıyla karşı karşıya bulacaktır. Ayrıca ulaştığı sonuçların hangilerinin sadece 1900'ler, hangilerinin daha uzun süre, hangilerinin evrensel ve genellenebilir olduğuna ilişkin tatmin edici cevaplar verebilmesi için de şehirdeki toplumsal değişimle ilgili güçlü tarihsel referanslar vermek zorundadır. Çünkü sosyologlara göre, her şeyin bir tarihçesi ve ona etki eden fiziki ve beşeri faktörü vardır. Tarihi dikkate almayan bir sosyolojik çalışma, kuramsal olarak mükemmel olsa bile uygulanabilirlik şansı oldukça sınırlı olacaktır.[17] Sezer'in ifadesiyle "sosyolojinin tarihe duyduğu ilgi, tarihle olan ilişkisine verdiği önem rastgele bir olay olmaktan uzaktır. Bu ilgi ve önem doğrudan sosyolojinin amacı ve toplum içinde yüklendiği görev ile bağlantılıdır. Sosyoloji, toplum olaylarını açıklamak ve yine toplum sorunlarına bir çözüm önermek görevini yüklenmiş, saygınlığını bu nedenle kazanmıştır. Sosyoloji, bu temel iki amaca bağlı olarak iki açıdan tarihle ilgilenmek durumunda ve zorundadır."[18] Sosyolojiyi dikkate almayan tarih de belgeler yığını ve kronolojik hikâyecilik haline dönüşecektir. Dolayısıyla bir şehrin tarihini çalışacak tarihçi de o şehirdeki toplumsal yapıyı ve toplumsal değişimleri ele almak zorundadır. Nitekim sosyolog Perry Anderson tarih-sosyoloji sentezli çalışmaları ile ilgili olarak yaptığı açıklamasında bu zorunluluğu vurgulamıştır:

> İş olsun diye geçmişin karşılaştırmalı bir tarihini yazmıyorduk. Bugünü anlamak için onu yeniden inşa etmeye çalışıyorduk. Seçtiğimiz yöntem ...bugünkü durumu bir tümlük olarak çözümlemekti.... Modern Britanya'nın parçalı değil, tümleyici tarihinin öğelerini vermeye çalıştık.... Çalışmamızın tamamı, çağdaş Britanya'yı açıklamak için yapılandırıldı; çalışmanın birliğini ve biçimini belirleyen şey buydu.[19]

Anderson'un *Mutlakiyetçi Devletin Soyu (Lineages of the Absolutist State)* adlı sosyolojik incelemesinde, Batı mutlakiyetçiliğinin saf tipinin tanımlayıcı

[17] Mustafa Aksoy, Tarih ve Sosyoloji ya da Bir İmkan Olarak Tarihii Sosyoloji, *Türkiye'de Tarihyazımı*, Ed. Vahdettin Engin ve Ahmet Şimşek, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2011, s.507.

[18] Baykan Sezer, "Türk Sosyolojisinin Tarihle İlişkileri", *Tarih ve Sosyoloji Semineri Bildirileri*, İstanbul, Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1991, s.1.

[19] Akt. Mary Fulbrook ve Theda Skocpol, "Mukadder Yollar: Perry Anderson'ın Tarihsel Sosyolojisi", *Tarihsel Sosyoloji: Bloch'tan Wallerstein'e Görüşler ve Yöntemler*, Ed. Theda Skocpol, Çev. Ahmet Fethi, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999, s, 177, 170-209.

özellikleriyle, tarihsel örnek olay incelemeleri olarak sunulan çeşitli toplumsal oluşumların karakteristikleri beraber ele alınmıştır.

Tablo 1. Batılı mutlakıyetçi devletlerin saf tipi ve özgül varyantları

Saf Tip	İspanya	Fransa	İngiltere	İtalya	İsveç
Ortaçağ mirası: Serfler hükümranlığın parsellenmesi	Ayrı Kastilva ve Aragon Krallıkları evlilikle birleşti	Klasik feodal sentez; tedrici ortak merkezde birlik	Benzersiz bir şekilde merkezleşmiş ortaçağ krallığı	Papalığın ve imparatorluğun birleşik bir monarşi kuramaması	Kırsal üretim ilişkilerinin eksik feodalleşmesi
Köylülük: Serfliğin çözülüşü aşağıdan tehdit	Eyalet düzeyinde Serfliğin çözülüşü çeşitlenmeler; Aragon aşağıdan tehdit (mutlakıyetçiliğin olmadığı) hariç, aşağıdan tehdit yok	Serfliğin çözülüşü aşağıdan tehdit	Aşağıdan büyük tehdit yok	Sadece Piemonte'de gerçek sertlik; başka yerde gerçek aşağıdan tehdit yok	Özgür bağımsız küçük toprak sahipleri
Kentler: Nispeten özerk kentlerde burjuvazinin büyümesi	Çeşitlenmeler: Kastilya'da bazı kentler; Aragon'da gerileme ve genişleme	Yükselen ticari burjuvazi ve kent radikalizmi	Kapitalist gelişme, fakat kentler siyasal olarak özerk değil	Kuzey kent devletlerinde erken merkantil kapitalizm	"Az ve zayıf" hiçbir kentli, soyluların gücüne meydan okumaz.
Soyluluk: Köylü huzursuzluğu ve kent radikalizmi karşısında satılık merkezileşme	Çeşitlenmeler, fakat askeri tabakaların feodal yerel gücü kalır; yetersiz merkezileşme	Köylü huzursuzluğu ve kentli radikalizm karşısında satılık merkezileşme	Alışılmamış ölçüde sivil ticari, bölgesel olarak birleşik, ilga yok	Birleşmiş bir feodal soyluluk yok (Piemonte hariç) "gayri meşru" kişisel maceracılar	Köylülüğü bastırma gücü bulunmayan küçük, kapalı soyluluk

Devlet oluşumu: Mutlakıyetçilik. Ordu, devlet, bürokrasi, ulusal vergi, hukuk, ticaret, diplomasi. Burjuva çıkarlarıyla bağdaştıkça soyluların yönetimini korur	Sömürgeci genişleme ve sömürge serveti içerde yönetsel ve siyasal birliği sağlayamaz. Bütün sistemin "yedek belirleyen"i, güçlü Fransız mutlakıyetçiliği tarafından yere serildi	Mutlakıyetçilik: Ordu, devlet bürokrasisi, vergi vb siyasal koruma için devleti ve soyluluğu birleştiren klasik zincir; yükselen kapitalist devletler tarafından geçildi ve klasik burjuva devrimi tarafından yere serildi	"En zayıf ve en kısa" mutlakıyetçilik, sürekli ordu yok, sınırlı maliye, ayrı devlet bürokrasisi yok; yerli kapitalist gelişme mutlakıyetçiliğin "ötesine geçer;" prematüre burjuva devrimi	Ulusal mutlakıyetçiliği geliştirememiş (Piemonte'de gecikmiş mutlakıyetçilik). Kent devletlerin yoğunluğu ve gücü sadece yerel senyörlere izin verir, fakat kendileri birliği başaramazlar	İçte "kararsız" mutlakıyetçilik sadece dış askeri baskılara toplu olarak ortaya çıkar. Değişen kraliyet ve temsili yönetim; Batılı ve Doğulu biçimlerin çelişkili bileşimi

Türk tarihinin sosyolojisi denilince ilk akla gelen isimlerden olan Orhan Türkdoğan da siyasi, kültürel, medeni, sanatsal ve sosyo-ekonomik konularda çalışanların, tarihsel oluşum içindeki ilişkilere dikkat etmesi gerektiğini vurgular ve kendisi de *Türk Tarihinin Sosyolojisi* adlı kitabında tarihteki bu sosyolojik ilişkileri şöyle ortaya koyar:

> 16 Şubat 922 yılında Ceyhun nehri yöresinde yaşayan Oğuzlar ülkesine hareket eden İbn Fadlan, Oğuzlar arasında işlerin danışma ile çözüldüğünü, içlerinden en aşağı ve en değersiz olan bir Oğuz vatandaşının kararıyla ittifakların bile bozulacağına işaret etmesi eşitlik ilkesine saygı duyan demokratik bir sistemin egemen olduğunu gösterir. Bu misallere dayanarak, bazı tarihçilerimiz Oğuzlar devletinin âdeta sınıfsız bir toplum yapısına sahip olduğunu açıklarlar. Görünüşe göre, mevki (statü) ve servet, sınıf faikı yaratmadığı gibi; soy asaletine dayanan bir sınıf da yoktu. Ancak, (tarihçi) Sümer, "destanlardaki Oğuz elinde feodal vasıfları haiz bir siyasî düzenin" görüldüğü kanaatindedir. Bunun için de, "her beyin kendisine ait ve üzerinde yalnız kendisinin egemen

bulunduğu bir arazisi" olduğunu savunuyor. Son derece titiz ve akılcı bir tutumu yansıtan bu ifadelerinde, benim üzerinde durmak istediğim bir kaç nokta vardır ki, bunlara değinmeden geçemeyeceğim. Bunlardan ilki, "göçebe devlet" karakteri gösteren Oğuzlardan sosyolojik anlamda bir feodal gelişmenin bulunacağı hususu bir tartışma konusu olabilir. Zira her beyin kendisine ait ve üzerinde yalnız kendisinin egemen bulunduğu bir arazi parçasının bulunması feodalizm için kâfi değildir. Bu Süzeren tabaka yanında, ona serf olarak hizmet gören, toprakla birlikte alınıp satılan bir Vassal tabakasının da varlığı gerekir. Bu anlamda organize edilmiş ve sosyolojik gelişimini oluşturmuş bir feodalist düzenden söz açmak Oğuzların toplumsal yapısı için mümkün değildir."[20]

Tarih sosyoloji ilişkisinin yansıdığı bir başka tarih dalı da sosyal tarihtir. Sosyal tarih, sosyal grupların, sosyal değerlerin yani örf, adet, gelenek, görenek, inançlarını, destanlarını, folklorunu, halk edebiyatını, mitolojisini, geleneksel el sanatlarını tarih ve sosyoloji bağlamında ele almaktadır. Burke'e göre tarihle toplumsal kuramın gitgide daha yakın ilişkiler geliştirmesinin bazı sebepleri vardır. Ona göre toplumsal değişimin hızlanması, ister istemez sosyolog ve antropologların dikkatini bu konuya çekmiştir. Dünyanın nüfus patlamasını araştıran demografi uzmanları ve azgelişmiş denen ülkelerde tarım ve endüstrinin gelişme koşullarını çözümleyen iktisatçı ya da sosyologlar, kendilerini zaman boyunca değişmiş, bir başka deyişle tarihi inceler durumda bulmuşlar ve aralarından bazıları araştırmalarını daha uzak bir geçmişe uzatmak gerektiğini hissetmişlerdir.[21]

Sosyal tarih çalışmalarıyla ilgili örnekler veren tarihçiler bütün bu unsurları yazılarında harmanlamışlardır. Örneğin Halil İnalcık, Sureyya Faroqhi gibi Kemal Karpat da eserlerinde Braudel'in izlediği yolu takip ederek sadece siyasî bir tarihi değil, ekonomik, toplumsal, kültürel, coğrafi kritik durumları da içeren sosyal bir tarih yazmıştır.

[20] Orhan Türkdoğan, *Türk Tarihinin Sosyolojisi*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2003, s.327.

[21] Peter Burke, *Tarih ve Toplumsal Kuram*, Çev. Mete Tunçay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1994, s. 18.

"19. yüzyıldaki nüfus hareketi, Osmanlı devletinin yapısını değiştirmiş ve Modern Türkiye'nin de dâhil olduğu bir dizi ulus devletin ortaya çıkması için dolaylı olarak zemin hazırlamıştı. Müslümanların Osmanlı topraklarına göçü ve ardından Müslümanların bütün Osmanlı nüfusundaki oranının yavaş fakat devamlı olarak yükselişi, II. Abdülhamid'in bir İslam politikası belirleme kararlılığında etkili olmuştur. Bu politikanın benimsenmesinin gerekçeleri ideolojik olmaktan çok uygulamaya yönelikti. 1878 yılından itibaren hükümetin, baskın bir çoğunluğu elde etmiş olan Müslüman nüfusun ideolojik ve kültürel hedeflerine hizmet edeceği açıklık kazanmıştı. Dolayısıyla İslamiyet ve geleneksel Osmanlı siyasal kültürü, artık bir arada yaşamak zorunda olan Türkler, Çerkezler, Boşnaklar, Pomaklar, Araplar ve diğerleri gibi dilsel ve etnik bakımdan karışık bir nüfusu, yeni bir siyasal birlik içinde birleştiren bir bağ oldu. Bu hem toplumsal hem de kültürel bir dönüşümdü. Örneğin, Çerkezler geçici olarak Balkanlar'a yerleştiklerinde, eski adetlerinden vazgeçmemişlerdi. Kendilerini savaşçı olarak gören bazı gruplar, Bulgar köylerine ve tarımla uğraşan diğer yerleşik topluluklara saldırmaya başladığında, Osmanlı idaresi bu akınları bastırmak için kuvvet kullanmak zorunda kalmıştı. Bununla birlikte, Çerkezler 1878 yılından sonra Anadolu'daki yeni toplumsal ve ekonomik ortama uyum sağladılar. Batı Anadolu'da Adapazarı, Hendek ve Bolu arasındaki ormanlık ve dağlık bölgeye yerleşmiş olan büyük bir topluluk, yeniden geleneksel sığır besiciliğiyle uğraşmaya, komşu kent ve kasabalara et ve süt ürünleri sağlamaya başladı. Yüksek bir mevki arayışıyla kasaba ve kentlere yerleşmiş ya da sürüklenmiş olan diğerleri, iyi bir toplumsal konum edinmek üzere mevcut eğitim olanaklarından ve askeri kanallardan yararlanabildiler."[22]

Tarih için Coğrafya

Michelet'e göre özünde tarih, coğrafya üzerine kurulmuştur.[23] Daha sonraları Braudel de bir uygarlığın temelde, insanların ve tarihin çalıştığı bir

[22] Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003, s. 119.

[23] Akt. Marwick, *a.g.e.*, s. 109.

mekâna bağlı olduğunu yeniden vurgulamıştır.[24] Togan ise "coğrafyaya dayanmayan tarih kitabının tarih değil roman sayılacağını" belirtmiştir.[25] O halde, coğrafi şartların (fiziki, beşeri, siyasî ya da ekonomik) bir kısmı ya da tamamının tarihsel olaylarla doğrudan ya da dolaylı ilişkili olduğu kabul edilebilir. Ortaylı, tarihin kesinlikle coğrafya bilgisini gerektirdiğinin altını çizerek "tarihi coğrafya dalında tespitler yapmayan, geçmişte siyasal ve kültürel mekanın nasıl şekillendiğini kavramayan bireylerin tutarlı bilgiye ve yoruma ulaşamayacağı"nı belirtmektedir.[26]

Bloch, Febvre, Braudel gibi Annales Okulu'nun tarihçi temsilcileri eserlerini yazarken adeta bir coğrafyacı kadar coğrafyayı işe koşmuşlar; tarihi, coğrafi bir bakış açısıyla ele almışlardır. Annales Okulu'nun bilinen en iyi temsilcisi olan Fernand Braudel 1923 yılında tez konusuna karar verdiğinde, tez konusu çok klasik görünmektedir: *II. Felipe ve Akdeniz'deki diplomasi siyaseti.* Bunun üzerine konuyla ilgili çalışan bir başka araştırmacıyla yazışmaya başlar. Lucien Febvre, konuyla ilgilendiğini ancak tarih yazımında devrim yapacak bir görüş değişikliği yapması karşısında tezi yönetmeyi kabul edeceğini bildirir: "II. Felipe ve Akdeniz, güzel konu. Ama neden Akdeniz ve II. Felipe değil? Bu da çok önemli bir konu değil mi?" Bunun üzerine tarih tezinin konusu Akdeniz lehine değişir. Bir tarihçi için oldukça coğrafi görünen bu konu, Fernand Braudel'in Lucien Febvre'nin önce önerisini sonra da mirasını sahiplenerek gerçekleştirdiği önemli bir dönemeç olacaktır.[27] Tez 1949'da *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası* adıyla iki cilt olarak yayımlanmıştır. Bu eser, 16. yüzyılda İspanya ve Osmanlı imparatorlukları arasında 1571 İnebahtı Deniz Savaşı'yla noktalanan mücadeleyi, dönemin tarih, coğrafya, tarım, teknoloji ve düşünsel çerçevesi içinde ele almaktadır. Braudel'in ifadeleriyle söylenecek olursa, onun tarihi, yüzey hareketlerinin yanında, aşağıdaki örnekte görüldüğü gibi yüzeyin hareketlenmesine neden olan dip dalgalarının tümünü de kapsamaktadır.[28]

[24] Dosse, *a.g.e.*, s. 126.

[25] Togan, *a.g.e.*, s. 2.

[26] Akt. Osman Gümüşçü, "Türkiye'de Tarihyazımı ve Tarihi Coğrafya", *Türkiye'de Tarihyazımı*, Ed. Vahdettin Engin ve Ahmet Şimşek, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2011, s. 556.

[27] Dosse, *a.g.e.*, s.124.

[28] Fernand Braudel, *Maddi Uygarlık, Ekonomi ve Kapitalizm XV-XVIII. Yüzyıllar: Dünyanın Zamanları*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Gece Yayınları, Ankara, 1993, cilt:1, Çevirenin

Bu konuda öne çıkan Braudel'in *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası* adlı eseri, her biri kendi içinde bütünsel bir açıklama denemesi olan üç bölümden oluşmaktadır. Eserin özgün yanı, coğrafyanın hem bugünkü hem de dünkü insanların tüm yaşanmış deneylerini gündeme getirmesi ve bu yolla tarihçiye yol gösterici rolünü dikkate almasıdır. Kitabın bu bölümünde coğrafi özelliklerin tarihin birer parçası olduğu ve hem olaylar tarihinin hem de genel eğilimlerin bu özellikler göz önünde bulundurulması gerektiği ortaya konulmuştur.[29] Çalışmanın ikinci bölümünde; ekonomik sistemleri, devletleri, toplumları ve uygarlıkları inceleyen bir anlayış göze çarpmaktadır. Bu bölümde grupların, ortak kaderlerin, bütünsel hareketlerin ya da daha eksiksiz bir ifadeyle, insanların nesnelerden hareketle inşa ettikleri bir toplumsal tarih yazmak amaçlanmıştır. Son bölümde ise, geleneksel tarihyazımına konu olmuş siyasî olayların ve bireylerin anlatımına ayrılmıştır. Özellikle "jeo-tarih" olarak adlandırılan birinci bölümün "Fiziki Birlik: İklim ve Tarih" alt-başlığından konuya ilişkin şu örnek verilebilir:

> "Ancak bu arada kışın olumlu bir çalışması -bir tek- bulunmaktadır: diplomatik pazarlıklar, tartışmalar, barışçıl çözümler. Bu açıdan kış, selim bir duraklamadır. Bu kitapta incelenen bütün barış antlaşmalarının kış sömestrine ait olmaları, yazın karışıklık ve tamir edilemez olaylarından önce yer almaları bir olgudur. Cateau-Cambbrésis Barışı 1558-1559 kışının toplantılarından çıkmış ve 2-3 Nisan 1559'da imzalanmıştır. İspanyol-Türk barışları kış ortasındadır, 1581'deki 7 Şubatta imzalanmıştır; Verviers Barışı ise 2 Mayıs 1598'de. Oniki Yıl Barışı, La Haye'de 9 Nisan 1609'da imzalanacaktır. Bu arada belirtelim ki, karmaşık diplomasi oyununu mevsimlerin basit gidiş gelişine indirgemek düşüncemiz dışındadır. Ancak gene de antlaşmaların tarihlerinin önemi vardır. Ne zaman yapılmıştır? Eğer kışın başındaysa hemen hiç tartışma yapılmamıştır; eğer kışın iyice sonlarındaysa, tartışmalar yoğun olmuşlardır: acaba yazın kokusu ve endişesiyle yol açacağı muazzam harcamalar hükümetleri daha akılcı kılmış olmaz mı?".[30]

önsözü.

[29] Erdem Sönmez, *Annales Okulu ve Türkiye'de Tarihyazımı*, Daktylos Yayınevi, İstanbul, 2008, s. 74.

[30] Fernand Braudel, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Eren Yayın-

Kitabımızın dördüncü Bölümünde belirtildiği gibi Annales Okulu'nun Türkiye'deki temsilcilerinin başında; disiplinlerarası bir yaklaşımla tarih yazan Fuat Köprülü, Ömer Lütfi Barkan, Mustafa Akdağ, Halil İnalcık, Mehmet Genç, Şevket Pamuk, Suraiya Faroqhi, Kemal Karpat gelmektedir. Bu tarihçilerin çalışmalarında da disiplinlerarası bakış açısını görmek mümkündür. Bunlardan İnalcık, siyasal alanla ekonomik ve coğrafi alanları birleştiren çok önemli çalışmalara imza atmıştır. Örnek olarak, "Yeni Vesikalara Göre Kırım Hanlığı'nın Osmanlı Tabiiliğine Girmesi ve Ahidname Meselesi" başlıklı makalesinde bu belirtilen öğeleri görmek mümkündür:

> "Şimdi doğrudan doğruya bu hadiselere girmeden önce Osmanlı İmparatorluğu'nun Kırım'la alaka ve münasebetlerinin nasıl ve ne gibi sebepler tesiriyle başladığını inceleyelim. Her şeyden önce coğrafi ve iktisadî şartlar Kırım'ı, en eski çağlardan ben Akdeniz memleketlerine ye bilhassa İstanbul'a sıkı bir şekilde bağlamaktadır. Bu, geçici bir vakıa olmaktan ziyade buranın coğrafi mevkiine bağlı ye kavimlerin, devletlerin değişmesine rağmen bütün tarih boyunca asiliğini saklayarak bizzat tarihi gelişmelerin seyrine tesir eden esaslı bir amil mahiyetinde görünmektedir. Evvela bilindiği üzere Kırım limanları, eski Yunan kolonileri tarafından kurulduğu günden beri Akdeniz memleketlerinin Şarki Avrupa ye Asya ile yaptığı beynelmilel ticaretin merkezleri haline gelmiş ve Akdenizliler bu limanlara daima hayati bir önem vermişlerdir. Diğer taraftan gözden kaçırılmaması lazım gelen bir nokta, Boğazlar'ın ve İstanbul'un Karadeniz ve o arada Kırım ticaret limanları için haiz olduğu hâkim durumdur. İstanbul'da kuvvetli bir devlet yerleşince hemen her zaman bu limanların ye Kırım'ın mukadderatı bu devlete tabi olmuş görünüyor".[31]

Malazgirt Savaşı'nda Malazgirt Ovasının; İstanbul'un fethinde Haliç'in ne ifade ettiğini; Çanakkale'nin neden "geçilmez" olduğunu; İstiklal Savaşı yıllarında Sakarya Nehrinin önemini, kısacası savaşılan alanlardaki stratejileri anlamak için "araziyi okumak" gerekir. Araziyi okumak ise coğrafi bilgiye

---

cılık, İstanbul, 1989, s.164.

[31] Halil İnalcık, "Yeni Vesikalara Göre Kırım Hanlığı'nın Osmanlı Tabiiliğine Girmesi ve Ahidname Meselesi", *Belleten*, Cilt: 8, Sayı: 29, 1944, s. 192.

dayanır. Yani coğrafya bilen, araziyi tanıyan ve harita kullanan komutanın, askeri dehasıyla birlikte neler yapabildiğini tüm dünyaya tarih-coğrafya ilişkisi kurularak gösterme imkânı olur.[32] Bu ilişki günümüzün CBS gibi teknolojik imkanlarıyla daha da iyi bir şekilde ortaya konulabilir hale gelmiştir. Örneğin 2011 yılı TÜBİTAK Proje Yarışmasında Türkiye birincisi olan "Bir Destanın Stratejisi: Çanakkale Savaşı Üzerine Bir Mekan Analizi" başlıklı Coğrafya Proje'sinde Çanakkale Savaşlarının tarihsel verileri coğrafi bilgi sistemleri (CBS) ile bütünleştirilerek tarihsel ve coğrafi arka planları ile birlikte elc alınmış ve savaşın stratejisi "Coğrafi Bilgi Sistemleri" yazılımlarından "ArcGIS 9.3 kullanılarak açıklanmıştır. Oluşturulan üç boyutlu haritalarla bütün saldırı ve savunma planlarının, başarı ve başarısızlıkların, bölgenin bitki örtüsü, jeoloji, toprak ve fiziki haritaları ile savaşın gidişatının rahatlıkla açıklanabildiğini gösteren Erk, böylece coğrafyanın savaşın kazanılmasındaki önemine vurgu yapmıştır.

Harita. Suvla Ovası ve Çevresinin Fiziki Haritası

[32] Dinç, *a.g.e.*, s. 550.

"Suvla Bölgesi'nde kıyılardaki düzlük ve hemen gerisinde başlayan engebeli arazi Haritada da görülebilmekte, tepelerin örneklem olarak seçilen Arıburnu Cephesi çarpışmalarının görüldüğü bu mahalde yapılan savaşların odağı olacağı öngörülebilmektedir. "Kıyı çizgisi takip edilerek güneye inilirse, Sarıbayır denen kuzeydoğu ve güneybatıya uzanan bir sırt olup başlıca toprak ve yumuşak kumlu taşlardan oluşan tepe yığınına ulaşılır. Sırtın zirvesinden itibaren arazi birdenbire alçalır ve kuzeybatıya doğru gayrimuntazam ve derin çukurlukları içeren sarplık teşkil eder ki Arıburnu'nun kuzeydoğusu ve çevresindeki çeşit çeşit yerler çıplak ve uçurumdur." (Gelibolu Askeri Harekatı 1. Cilt Lahikası) sözleri yukarıdaki haritada da görülebilen bölge topoğrafyasını açıklamakta, yukarıdaki tezleri desteklemektedir. Yükselti faktörü ve morfolojik birim olarak tepelerin önem kazanması Arıburnu örneklemi üzerinde daha detaylı bir şekilde incelenirse, İtilaf Devletleri'nin ana amacının önce Conkbayırı-Kocaçimentepe hattını ele geçirmek olduğu söylenebilir. Çünkü haritada da görüleceği üzere Kocaçimentepe bölgedeki en yüksek noktadır, Conkbayırı ise yeri ve yüksekliği itibariyle hem Anafartalar hem de Anzak kısmına hakim bir alandır. Bu nedenledir ki, 304 m yüksekliğindeki Kocaçimentepe İtilaf Devletleri'nin hem ilk çıkarma gününde (25 Nisan 1915) hem de ikinci büyük çıkarmasında (6-7 Ağustos) en önemli hedeflerden biri olmuştur. Bu tepede 7-8 ve 9 Ağustos tarihlerinde yapılan kanlı çatışmaların "kanlı" olarak nitelendirilecek şekilde gerçekleşmesi, tepelere hâkimiyetin tüm alana hâkimiyetle eşdeğer tutulmasındandır. Bu tepede bugün yangın gözetleme istasyonunun bulunması ve bölgede ziyaretçilere Anafarta sahilleri, Anafarta Ovası ve Tuzlu Gölü içeren bir manzara sağlamak için buraya bir platformun kurulmuş olması da bu tepenin ne kadar geniş bir görüş alanı sağladığını (Suvla'da kıyıya yakın bulunan Tuzlu Göl'ün bile buradan görülebilmesi bunu ispatlamaktadır.) Anafartalar'a hakim olduğunu ve bu nedenle tartışılmaz önemini ortaya koymaktadır. Bu noktanın yüksekliği ve bunun doğal bir sonucu olup görünürlük analizleriyle rahatça tayin edilebilen geniş görüş açısı, savaş stratejisinin belirlenmesinde oldukça önemli bir rol oynamış; Türk ordusunun kanlı çarpışmalara rağmen buradan çekilmemesi yani coğrafi unsurları doğru yorumlaması ve göz önünde bulundurması İtilaf Devletleri'nin bu çok önemli bölgeyi

elde etmelerine engel olmuş ve bu çalışmada öncelikli örneklem seçilen Arıburnu'ndaki diğer önemli tepe ve sırtlarda olduğu gibi savaşın kaderini çizmiştir. Buradan da anlaşılmaktadır ki, ArcGIS 9.3 programı kullanılarak yapılan üç boyutlu harita ve görünürlük analizleri, bölgedeki ideal stratejinin kolayca belirlenmesini sağlamaktadır."[33]

Tarih için Psikoloji

Lev Vygotsky'nin 1920'lerde insan psikolojisinde tarihin ve kültürün önemiyle ilgili görüşlerini ifade etmesinden itibaren tarih-psikoloji ilişkisi "kültürel tarihsel psikoloji", "sosyo-tarihsel psikoloji" gibi adlarla anılır olmuştur. Bugün tarihe psikolojiden bakışı içeren çalışmalara "psikotarih" adı verilmektedir. Özellikle savaş gibi yıkıcı olaylarda, liderlerin kişiliklerinin ve psikolojik yapılarının etkisi açıktır. Tarihi etkileyen bireylerin çocukluk dönemiyle olan bu ilgisinin dışında psikotarih, tarihsel kişiliklerle ve onların tarihsel motivasyonlarıyla yani psiko-biyografiyle ve millet gibi büyük gruplar da dâhil olmak üzere grupların tarihsel psikolojileriyle, dolayısıyla tarihteki kişilerin ve grupların psikodinamikleriyle de alakalıdır.[34]

Bilindiği gibi tarih, bireyler ve toplumlarca yaşanmış olayları konu edinir. O halde tarihi açıklamak için, o olayları ve özellikle de bu olayların faillerini incelemek ve onlarla ilgili psikolojik açıklamalar yapmak kaçınılmazdır. Bazen tarihin akışını tek bir kişi değiştirebilmektedir. İşte tarihi değiştiren, tarihe yön veren bu kişilerin kültürlerinin, kişiliklerinin, inançlarının, yaşam felsefelerinin, sosyal çevrelerinin ortaya konması aslında tarihin ortaya konması demektir.[35] Bu nedenle, geçmişteki toplumları olduğu kadar bireyleri ve grupları da anlamaya çalışan tarihçi, psikoloji biliminden yararlanmalıdır. Febvre, tarihsel psikolojiye verdiği önemle pek çok tarihçiyi etkilemiştir. O, farklı duyguları, adetleri, inançları, kurumları psikolojik açıdan ele alarak bu konuda adeta bir öncü olmuştur. Daha sonraları, kaynağını daha çok antropoloji araştırmaların-

[33] Erknaz Ecehan Erk, *Bir Destanın Stratejisi: Çanakkale Savaşı Üzerine Bir Mekan Analizi*, TÜBİTAK Ortaöğretim Öğrencileri Arası Araştırma Projeleri Coğrafya Dalı Türkiye Birinciliği, Ankara, 2011.

[34] Erol Göka, "Tarih ve Psikolojik Bilimler: Bir İmkân Olarak Sosyal Psikoloji ve Psikodinamik Yaklaşım", *Türkiye'de Tarihyazımı*, Ed. Vahdettin Engin ve Ahmet Şimşek, İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 2011, s.471.

[35] Marwick, *a.g.e.*, s. 112-113.

da bulmuş olan duygusal bilincin farklı şekillerde ortaya çıkışı sosyal değişimin başka yönlerinin belirlenmesine yardımcı olmuştur.[36]

Biyografi çalışmalarında daha çok öne çıkan tarih-psikoloji dayanışmasında, grup psikolojisi alanında yapılan çalışmalar da görülmektedir. Örneğin Volkan ve Itzkovitz'in Ölümsüz Atatürk başlıklı çalışmaları, Atatürk'ün yaptıklarını ve dönemin olaylarını, Atatürk'ün psikolojik analizini yaparak açıklamaktadır:

> "Zihinsel alışkanlıkların bedeni etkiledikleri biliniyor; ayrıca tarih bunların siyaset alanına da yansıdıklarına işaret ediyor. 1924 yılı sonbaharında Mustafa Kemal'in iç dünyasındaki bölünme mekanizması siyasal arenada oluşan bölünmelerle iç içe girmiş görünüyor. Küçük Mustafa zihninde yer tutan kederli anne imgesini ülküleşmiş anne imgesi ile tamamen birleştirememişti. Bilinçdışı gelişen bu çocukluk olayı Atatürk'ün kişilik yapısında ve öteki insanlarla olan ilişkilerinde görülen bir bölünme mekanizmasının başlangıcıdır. Yaşamı süresince görkemli benliğini bağımlı benliğinden uzak tutabiliyor ve ötekileri kendi görkemli benliğini destekleyenler veya desteklemeyenler olarak ikiye ayırabiliyordu.
>
> Mustafa Kemal'in taraftarlarını, hayranlarını ve düşmanlarını birbirinden ayırmaya, en yakın çevresini kendi ruhsal durumuna uydurmaya duyduğu psikolojik ihtiyacının, fiili olarak gerçek dünyada bir bölme rolü vardı. Mustafa Kemal'in daha başlangıçtan itibaren taraftarı olan insanlardan bazıları, Gazi'ye karşı temkinli bir tutum takınmak için makul, inandırıcı nedenlere sahipti. Bunlar arasında geleneksel zihniyetli olanların pek çoğunun, her ne kadar cumhuriyetin ilanını kabullenmiş ve yeni koşullara ayak uydurmaya gönüllü görünüyorlarsa da, padişahlığı ya da halifeliği (veya bunların her ikisini) muhafaza etme arzusunda oldukları kuşkusuzdu. Sonraları, bunların düşünce ve beklentileriyle Mustafa Kemal'in izlediği politikalar arasında giderek derinleşen karşıtlık açıkça gözlenir hale geldiği zaman, bu insanlar daha net, bütüncül bir muhalefet oluşturmaya başladılar. Mustafa Kemal'in en önemli yandaşları Gazi-yanlısı ve Gazi-karşıtı şeklinde iki gruba ayrılmışlardı

[36] Özbaran, *a.g.e.*, s. 47.

ve Mustafa Kemal'in kişiliğinin bölünmüş yanlarını gerçek dünyada yansıtır bir biçimde, birbirleriyle psikolojik ve siyasal bir mücadele içine girmişlerdi. Gerçek dünyadaki dışsallaştırılmış (externalized) kutuplaşmayla birlikte, Gazi kendisini daha rahat hissetmeye başladı, çünkü mücadele (ki "kötü" nesnelerle "iyi" nesneler arasındaydı) kendi ruhsal dünyasından ziyade kendisi dışında, birbirine muhalif iki grup arasında yaşanıyordu."[37]

Aynı şekilde tarihsel olayları açıklarken kitle psikolojisini de unutmamak gerekir. Çünkü kitle psikolojisi de birçok tarihsel olaya yön vermiştir. Örneğin propaganda yoluyla kitlelerin yönlendirilmesi sonucu bilindik tarihsel olaylardan biri olan Haçlı Seferleri ortaya çıkmıştır.[38] Göka, tarihin grup davranışımıza, grup psikolojimize etkisi hakkında doğrudan sorular sormak yerine, "mevcut grup yaşantılarının (davranışının) tarih içine uzanan psikolojik dinamikleri var mıdır?" sorusuna cevap arayarak Türklerin tarih boyunca değişmeden kalmış olan grup psikolojisi ile ilişkili davranışlarını belirlemiş ve açıklamıştır.[39] Disiplinlerarası bir yaklaşım içinde, grup yaşantılarımızı geriye doğru izlemiş, bu yaşantılardaki "zamana ve mekana bağlı" unsurları birer birer ayıklayarak psikolojik dinamiklere ulaşmaya çalışmıştır. Ona göre, grup davranışının psikolojik belirleyenlerini aramak bir bakıma tarihsel süreci açıklarken hep sorulan "değişimin toplumsal, ekonomik, kültürel ve coğrafi nedenleri" sorusunu ters yüz etmeyi, bu kez değişimi değil de "değişmeyen"i, "sabit kalan"ı sormayı gerektiriyor. Örneğin *Türk Grup Davranışı* adlı kitabında,[40] Türklerin piknik sevgisini Türk grup davranışının aksiyomatik örneklerinden biri olduğunu ileri sürmekte ve bu grup davranışını Şamanist inançlardaki su ve ağaç kültüyle özdeşleştirerek açıklamaktadır.

[37] Vamık D. Volkan ve Norman Itzkowitz, Ölümsüz Atatürk, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 2008, s. 317-319.

[38] Hayrani Altıntaş, "Tarih ve Psikoloji", Ed. Abdülkadir Yuvalı, *Tarih Metodolojisi ve Türk Tarihinin Meseleleri Kollokyumu, 21-26 Mayıs 1984*, Fırat Havzası Araştırma Merkezi Yayını, Elazığ, 1990, s. 99-102.

[39] Göka, *a.g.e.*, s. 478.

[40] Erol Göka, *Türk Grup Davranışı*, Ankara, Aşina Kitaplar, 2006, s. 136-138.

Tarih için Arkeoloji

Arkeoloji, yazısız dönemlere ışık tutarak somut maddi kalıntılarla tarihi aydınlatmaya çalışmaktadır. Arkeologların, yazılı kaynaklarda görülenin dışındakilere ulaşma imkanları vardır. Böylece yazılı ve yazısız kaynaklar bir araya gelerek daha bütünsel ve anlamlı bir geçmiş inşa edilebilir. Örneğin bir arkeolojik kazıda bulunan kemiklerden, o günkü hastalıklardan, yapılan işin kemiklerde bıraktığı izlere kadar, yazılı kaynaklarla ulaşılamayacak birçok bilgi ortaya çıkar. Mezarlık incelendiği zaman, onun içindeki bazı ayrıntılar hiçbir zaman yazılı kaynaklarla elde edilemeyecek olan bilgilerdir. Arkeoloji, bugünkü toplumun geçmişten bugüne nasıl geldiğini gösteren bir zaman laboratuarıdır.[41] Atatürk de 1936 yılında Afet İnan'a şunları yazdırır: "Tabiatın esrar dolu sinesine her gün daha çok girmekte olan insan zekası, realiteye kavuşmak için çalışanları temin edecek ve insanlık tarihini aydınlatacak ilimler bulmuş ve tespit etmiştir. İşte Arkeoloji ve Antropoloji, o ilimlerin başında gelir. Tarih, bu son ilimlerin bulduğu belgelere dayandıkça temelli olur. Onun içindir ki, bizim belgelerimizin her parçası klasik sayılan kültür eserlerinin aynasıdır."[42]

19. Yüzyılın başlarından itibaren girişilen arkeolojik kazılar sonucunda, pek çok medeniyetle ilgili yazılı ve yazısız arkeolojik buluntular ortaya çıkarılmış ve bu arkeolojik buluntular medeniyetlerin tarihine ışık tutmuş, bilinmeyen yönleri aydınlatmıştır. Örneğin eskiden Asur ve Babil kralları ile ilgili kutsal kitaplardaki efsanevi nakiller ya da Herodotos gibi Yunan tarihçilerinin eserlerinde bahsettiği bilgiler bugün arkeolojik kazılarla teyit edilmiş durumdadır.[43] Özellikle Türkiye gibi zengin arkeolojik arka plana sahip bir ülkede, yapılan köprü, bina, yol vb. yapım çalışmaları sırasında keşfedilen arkeolojik buluntular Anadolu tarihi ile ilgili bilgilerimizi sürekli tazelememizi, yenilememizi ve geliştirmemizi sağlamaktadır.

[41] Online: http://www.tarihvakfi.org.tr/ 13.06.2011'de indirilmiştir.

[42] Online: http://www.arkeolojidunyasi.com/ataturk_arkeoloji.html 01. 07.2011'de indirilmiştir.

[43] Ekrem Memiş, *Tarih Metodolojisi*, Konya, Öz Eğitim Yayınları, s.33.

Marmaray Projesi kapsamında yürütülen arkeolojik çalışmalardan bir görüntü.[44]

Tarih için Ekonomi

Tarihteki pek çok olayda ekonomik nedenlerin büyük rolü vardır.[45] İktisat düşüncesi belli mekan şartlarına bağlı olarak çok uzun bir tarihsel bir tecrü-

[44] Yenikapı Metro İstasyonu çalışmaları ve istasyon kazıları sırasında dünya tarihini değiştirecek bir mezar bulundu. Arkeologlar Derneği İstanbul Şube Başkanı Doç. Dr. Necmi Karul, "Dünya tarihinin en önemli, en iyi örneği keşfedildi" dedi. Bilinen en eski İstanbullu olarak tanımlanabilecek mezardaki iskelet 8 bin 500 yıl öncesine aitti. Kazı sorumlusu Yaşar Anılır ise "Neolitik dönemde ahşap ızgara üzerine yatırılmış iskeletin, Anadolu ve Avrupa'da bilinen başka bir örneği yok. Büyük kavimler göçü sırasında gelip yerleşmiş olabileceklerini de tahmin ediyoruz. Macaristan ve Orta Balkanlar'la karşılaştırmalarını yapacağız. Ancak netleşen en önemli sonuç; Yunanlıların, 'İstanbul'u Yunanlılar kurdu' tezi tamamen bitti." İstanbul Arkeoloji Müzeleri Müdürü Zeynep Kızıltan da, İstanbul'un bilinen tarihinin 2 bin 500 yıl geriye gittiğini ancak bu yeni bulgu ile artık 8 bin 500 yıllık verilere ulaşıldığını ve artık tarihin yeniden yazılacağını söyledi. Online: http://www.milliyet.com.tr/ 01. 07.2011'de indirilmiştir.

[45] Gülçin Çandarlıoğlu, *Tarih Metodu (Araştırma-Yazma)*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 2003, s. 15.; Marwick, *a.g.e.*, s.116-117.

benin ürünüdür. Çünkü asırlık trendler ancak iktisat tarihi vasıtasıyla öğrenilebilir. Annales Okulu'nun Türkiye'deki ilk temsilcilerinden Fuad Köprülü, Türk tarihinin tam olarak gün ışığına çıkarılmasının hukukçu ya da filologların değil, sosyal değişmenin belirleyici unsurunun ekonomik şartlar olduğunu görebilen ve sosyo-ekonomik meselelerle uğraşan tarihçilerin işi olması gerektiğini belirtmiştir.[46] Onun yolundan yürüyen ve iktisat tarihinin Türkiye'deki öncülerinden Ömer Lütfi Barkan ise 1948 yılında yapılan *IV. Türk Tarih Kongresi*'nde "bundan sonra yapılacak tarih çalışmalarında, sosyal müesseselerin, idarî teşkilatın, iktisadî ve malî meselelerin tarihini ortaya koyacaklar için olayları ölçmek, karşılaştırma yapmak, harita kullanmak kaçınılmaz olmuştur" diyerek tarih çalışmalarında ekonominin önemini vurgulamıştır.[47] Türk iktisat tarihi alanında birinci halka içinde yer alan Mehmet Genç, Osmanlı iktisat tarihi konulu az ancak öz çalışmalarıyla tarihçilerin birincil referansı olmuş başka bir isimdir. Örneğin Genç'in "Osmanlı İktisadi Dünya Görüşünün İlkeleri" adlı makalesinde iktisadî süreçlerin tarihin açıklanmasına olan etkisi açıkça ortaya konulmuştur:

> "Klâsik Osmanlı sisteminde, iktisadî olay, iktisadî fonksiyonlar ve bu fonksiyonları görmekle görevli uzmanlaşmış organlar henüz teşekkül etmemiş olmakla beraber, toplumun bir iktisadî hayatı mevcut idi ve devlet faaliyetlerinin, bu hayatı az veya çok etkileyen çeşitli yönleri vardı. Toplumun iktisadî hayatını etkilemiş olan bu devlet faaliyetlerinde, acaba uzun vade boyunca değişmeden kalmış, belirli unsurlar var mı idi? Yahut klâsik diye nitelenen Osmanlı hüviyetinin, iktisadî hayatı az veya çok etkilemesi mümkün belirli ilkelerini tespit etmemiz mümkün müdür? Eğer böyle ilkeler tespit edebilirsek, Osmanlı iktisat tarihinin değişen ve değişmeden kalan bölümleri arasında belirli ilişkiler kurmamız mümkün olabilir. Yine bu ilkeler sayesinde, iktisadî hayatla alâkalı çeşitli ve bazen çelişkili olan kararların sebeplerini daha kolay anlayabileceğimiz gibi, gündelik hayatın türlü dağınıklığı içinde kaybolmadan, bütünü ile ekonominin nasıl bir seyir takip etmiş olduğunu görmemiz

[46] Coşkun Çakır, Türk Tarihyazıcılığı ve İktisat Tarihi, *Türkiye'de Tarihyazımı*, Ed. Vahdettin Engin ve Ahmet Şimşek, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2011, s. 522.

[47] Ömer Lütfi Barkan, "Tahrir Defterlerinin İstatistik Verimleri Hakkında Bir Araştırma", *IV. Türk Tarih Kongresi (Tebliğler)*, Ankara, 1952, s. 290-291.

de mümkün olabilir. Bu ilkelerin bize sağlayacağı faydayı, onları meselâ yerçekimi kanununa benzeterek daha kolay ifade edebiliriz. Yerçekimi kanununu bilmediğimiz müddetçe, havaya atılan her cismin kendine özgü biçimde değişik hızlarda düştüğünü, hatta bazı cisimlerin (balon, uçurtma gibi) düşmelerini gerektiren herhangi bir etken bulunmadığını zanneder, düşme olayında belirli bir düzen olmadığını düşünürüz. Ama çekim kanununu keşfettikten sonra, bütün bu karmaşanın son bulduğunu görür; düzensiz zannettiğimiz düşme olayının çok kesin bir düzen içinde cereyan ettiğini anlarız."[48]

Sayılarla Tarih

Eğer tarihçiler temel bir işlevi yerine getireceklerse, kuramsal açıklamalarında eskiye oranla daha donanımlı olmak zorundadırlar ve bu kuramların doğruluklarını "ölçme" gereği duymalıdırlar. Daha açıkça ifade etmek gerekirse, tarihçiler sayıları kullanmak, hatta sayıları "yaratmak" zorundadırlar.[49] Özellikle de disiplinlerarası bir tarihten söz ediyorsak, istatistik verileri kullanmak gerekir. Çünkü toplumsal, ekonomik ve sosyal tarih yazılırken sayısal veriler kullanılarak sosyoloji, ekonomi, coğrafya, hatta sayılabilir olan ekonomi ile sayılamaz tarihin evliliği olarak tarif edilebilecek kliometrinin (Matematik ve istatistiksel tahmin yöntemlerinin geleceğe dönük değil geçmişe, tarihsel olay ve durumları aydınlatmak amacıyla kullanılmasını öngören tarih yaklaşımı) yöntemlerinden yararlanmalıdır. Özellikle nüfus değişimleri, para politikaları, vergi, Ladurie'nin dediği gibi "sayıya dayanmayan tarih bilim niteliği taşımaz"[50] ya da başka bir deyişle bir şeyi ölçemiyorsak aslında onu bilmiyoruzdur.

Yavuz Cezar'a göre "tarihsel konular işlenirken istatistik kullanımı yazarın ikna gücünü artırıyor görünmesine rağmen, aslında okurlar rakamlardan pek hoşlanmıyorlar. Hele, dozu kaçırırsanız okura daha da itici geliyorsunuz. Bunun önemli bir nedeni sanırım şu: Tarihi yapan esas unsur olan insan olduğu için okur da okuduğu satırlar arasında onu arıyor. Rakamlar insanı yok edince

[48] Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Yayınevi, İstanbul, 2007, s. 44.

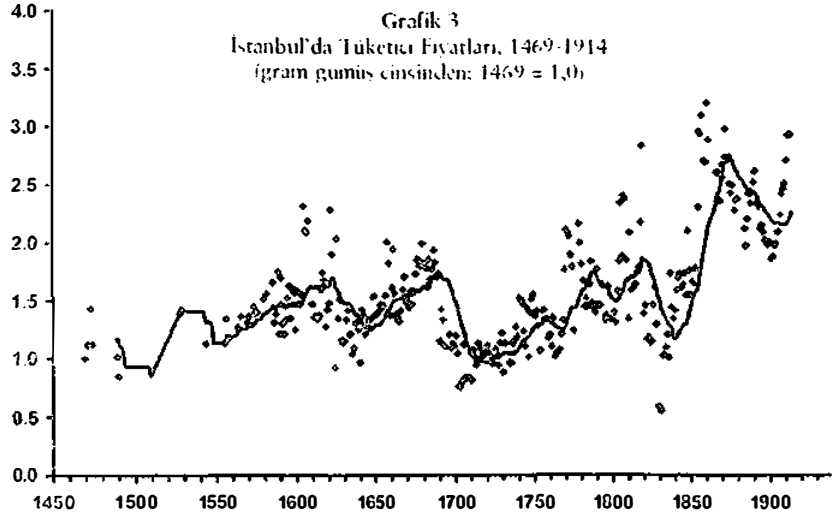
[49] Özbaran, *a.g.e.*, s. 36.

[50] Ladurie'den akt. Özbaran, *a.g.e.*, s. 36.

belki tarih de yok oluyor."[51] Tosh da benzer bir kaygıyla "istatistikler belli bir eğilimin ortaya çıkartılmasını ya da netleştirilmesini sağlayabilir; ama bizim o eğilimi nasıl yorumladığımız -ona verdiğimiz önem ve onu açıklamada gösterdiğimiz nedenler- tarih üzerinde akıl yürütme becerilerinin gelişkinliğine bağlıdır; tümüyle sayısal yöntemlerle yetişmiş tarihçi de bu alanda son derece eksik kalacaktır.[52]

Türkiye'de sayıların hakkını vererek tarih yapanlardan biri olan Şevket Pamuk, ekonomi tarihimizle ilgili değerli çalışmalarında tarihsel verilerin kendisine sunduğu ölçüde oluşturduğu tablo ve grafiklerle ekonomik tarihimizi hem sayısallaştırmış ve hem de şöyle görselleştirmiştir:

> "Osmanlı tarihinde para ile enflasyon arasında bugünküne benzer bir ilişki vardı. Kısa vadede fiyatları etkileyen hasatlar, savaşlar ve pek çok diğer neden vardı. Güçlü hasatlar fiyatların düşmesine, kötü mahsul fiyatların yükselmesine neden oluyordu. Ancak uzun vadede fiyat artışlarının en önemli nedeni tağşişlerdi. Tağşiş sözcüğü ile akçenin ya da daha genel olarak bir para biriminin gümüş içeriğinin devlet tarafından değiştirilmesini, çoğunlukla da azaltılmasını kastediyoruz. Bu işlemin temel nedeni, devletin ek gelir sağlamak istemesiydi. Bugün kâğıt para düzeninde devletler kâğıt para basarak ek gelir sağlıyor. Para düzeninin madeni sikkelere dayalı olduğu dönemlerde ise devletler tağşiş yolu ile ek mali gelir sağlıyordu. Tağşişlerle fiyat düzeyi arasındaki ilişki, Osmanlı parasının 1450'den sonraki gümüş içeriğinin izlenmesiyle daha iyi anlaşılabilir. Grafik 3, akçenin ve 1720'den sonra kuruşun (1 kuruş = 120 akçe) yıllık gümüş içeriğini gösteriyor. Dikey eksen logaritmik ölçeğe göre hazırlanmıştır, bu nedenle eğrinin eğimi tağşiş hızını yansıtıyor."[53]

Tarih için Teknoloji

Teknolojideki gelişmeler tarihin ilişkili olduğu bilimlerin kapsam alanını genişletmiş ve kimya, genetik, tıp, bilgisayar işletimi, CBS gibi farklı alanlarda yeni işbirliği imkanları yaratmıştır. Örneğin kimyada kullanılan "Karbon 14" metodu ile tarihsel buluntuların madde yapısı incelenerek ait oldukları dönem belirlenmeye çalışılır. Aynı zamanda belgelerin ya da bulguların kimyasal özellikleri incelenerek orijinal olup olmadıkları hakkında değerlendirmelerde bulunulur. İnsanın DNA kodlarının çözülmesiyle hız kazanan ve pek çok bilim dalında açılımlar yaratan genetik bilimi, tarih alanına da önemli katkılarda bulunmaktadır. Gökçümen ve Gültekin'e göre genetik bilgi üç önemli özelliğinden dolayı tarihsel, antropolojik ve arkeolojik bağlamlarda ortaya çıkan sorulara yeni bir ışık tutabilir hale gelmiştir:[54]

1- Genetik bilgi DNA moleküllerinde korunur ve çok ender rastlanan mutasyon olayları dışında değişmez. Diğer bir deyişle, eğer bir canlının genetik şifresine iki kere bakarsanız, ikisinde de aynı bilgiye ulaşırsınız.

2- Genetik bilgi oldukça karmaşık mekanizmalar vasıtası ile aktarılır. Yani, bir canlının genetik bilgisi ataları ile doğrudan ilintilidir. Dolayısı ile belli

[54] Ömer Gökçümen ve Timuçin Gültekin, "Genetik ve Kamusal Alan", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt: 49, Sayı: 1, 2009, s. 19-31.

teknikler kullanmak suretiyle bir canlının DNA'sına bakarak kendisi, yaşadığı dönem ve ataları hakkında belli yorumlar yapmak mümkündür.

3- Genetik bilgi popülasyon seviyesinde çeşitlilik gösterir. Popülasyonlar içinde ve arasında var olan genetik çeşitlilik, gruplar arasındaki atasal ve evrimsel ilişkilerle ilgili istatistikî yorumlar yapmamıza izin verir.

Gökçümen ve Gültekin yukarıdaki özellikleri kullanarak insanlık tarihi ile ilgili önemli çıkarsamalar yapılabileceğini belirtmektedirler:

1- Genetik bilgi, biyolojik, sosyolojik olarak çok temel olan "biz kimiz", "nereden ve nasıl geldik" gibi soruları cevaplamamızda yardımcı olabilir.

2- Belli tarihsel, arkeolojik veya demografik hipotezler genetik araştırmalar aracılığı ile test edilebilir.

3- İnsan genetik çeşitliliği ile diğer değişkenlerin, örneğin coğrafi konumun veya dillerin, ilişkili olup olmadığı araştırılabilir.

4- Daha önceden çalışılmış coğrafi, dilsel vb. gruplara ait olan bilgilerle karşılaştırarak, bir bireyin atalarının tarihi, belli bir istatistiksel oran içerisinde tahmin edilebilir.

Yazarlar genetik bilgiyi kullanarak tarih konularına ışık tutmak için *Türkiye'de Anadolu Tarihi* başlıklı bir proje başlatmışlardır.[55]

Bilgisayarın tarih araştırmalarında etkili bir şekilde kullanılması ise internet üzerindeki tarihle ilgili elektronik bilgilerin kullanılması ve başkalarının kullanımına sunmak üzere bu tür elektronik bilgilerin paylaşılması şeklinde olabileceği gibi, tarihsel problemlerin çözümünde veri tabanı kullanımı şeklinde de olabilmektedir. Acun "tarihe, daha doğrusu tarihçinin ne yaptığına bakacak olursak, tarihçi sosyal sistemlerin geçmişteki durumunu ve değişimini anlamak üzere geçmişten bize kalan dokümanlardan, veri toplar, bunları işler ve genellemeler yapar. Yani tarihçi bilgi işler. Bu tanımlamadan aradaki ilişkiyi açıkça görüyoruz" diyerek tarih-bilgisayar arasındaki ilişkiye dikkat çekmekte ve tarihsel bilgi-işlemi "bilgisayar metotlarının (yazılım) tarihsel problemlerin çözümüne uygulanması" şeklinde tanımlamaktadır.[56]

[55] Bkz. http://anatolianproject.googlepages.com 01. 06.2011'de indirilmiştir.

[56] Ramazan Acun, "Tarihin Bilgisayarla Buluşması: Tarihi Bilgi-işlem" söyleşisi, Online:

Bütün bunların yanında tıp alanında bilgisayarlı tomografi sistemlerinin gelişmiş olması, kişinin DNA'sından fiziksel özelliklerinin ortaya konulabilmesi tarihin daha önceden cevaplanamamış bazı sorularına cevap verebilir görünmektedir. Örneğin mezarı soyulmayan ve tüm hazinesi günümüze kadar gelen ünlü Mısır firavunu Tutankamon'un mezarı İngiliz kaşif Howard Carter tarafından 1922'de bulundu. 1968'de 3 bin 300 yıllık mezar odasından çıkarılan Tutankamon'un mumyasının iki boyutlu röntgen filmi çekildi ve kafatasında bir çatlak olduğu belirtildi. Bu bulgu firavunun kafasına sert bir cisimle vurularak öldürüldüğü şeklinde yorumlandı. 2005'de Mısır Eski Eserler Yüksek Kurulu Başkanı Zahi Havass'ın yönettiği bir çalışmayla Tutankamon'un mumyası bu kez daha gelişmiş bir teknoloji olan taşınabilir bilgisayarlı tomografi (CT) ile üç boyutlu olarak incelendi. Böylece mumyanın üç boyutlu olarak incelenmesi sayesinde, binlerce yıllık sır çözülerek 9 yaşında tahta çıkıp 19 yaşında ölen ünlü firavunun daha önceden iddia edildiği gibi öldürülmediği, ölmeden önce bacağını kırdığı ve bu kırığın kangrene dönüşmesi sonucu kan zehirlenmesinden öldüğü kanıtlanmış oldu. Ayrıca Tutankamon'un yüzünü merak eden Fransız, Mısırlı ve Amerikalı bilim adamları, dijital teknolojiyle firavunun yüz hatlarını da gerçeğe çok yakın şekilde belirleyebildiler. Bunun için firavunun bilgisayarlı tomografiden elde edilen 1.700 adet fotoğrafı harmanlanarak elde edilen nihai fotoğrafa bakılarak 3 boyutlu görüntü elde edildi. Tutankamon'un göz kalemiyle yüz hatlarını güçlendirmek için makyaj yapmasına istinaden bilim adamları, oluşturulan yüze de böyle bir makyaj yaptılar. Böylece firavunun mezarında bulunan altın ve seramik heykelle çok büyük benzerlik gösteren bir görüntü ortaya çıkarılmış oldu.[57]

---

http://www.makaleler.com/tarih-makaleleri/tarihin-bilgisayarla-bulusmasi-tarihi-bilgi-islem.htm 01. 06.2011'de indirilmiştir.

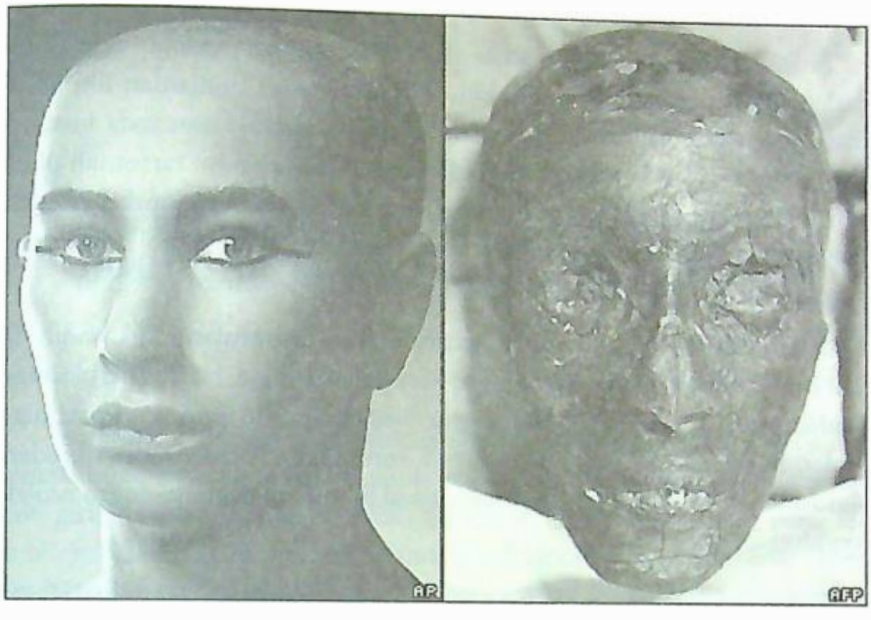
[57] Online: http://news.nationalgeographic.com/news/2005/01/0106_050106_tut_scan.html 01. 06.2011'de indirilmiştir.

Fotoğraf 1. Lahitin kapağının açılarak mumyanın CT için hazırlanması.

Fotoğraf 2. Mumyanın bilgisayarlı tomografiye konulması.

Fotoğraf 3. Tutankamon'un yüzünün veriler ışığında yeniden yapılandırılması

Fotoğraf 4. Yeniden yapılandırılan yüzün, mezarından çıkan altın ve seramik heykellerdeki resimlerle şaşırtıcı şekilde benzerliği.

Sonuç

Tarihin disiplinlerarası bir anlayışla araştırılması ve yazılması gereğini üç temel noktaya dayandırmak mümkün görünmektedir: Bunlardan ilki günümüzde, geleneksel tarihin iddiası olan "geçmişin şimdiki zamanda kusursuz aktarımının" ne ölçüde objektif ve "olduğu gibi" yansıdığının tartışmalı olmalısıdır. Bugün her tarihçi ancak kendine göre bir bilgi seçimi yapabilmektedir. Dolayısıyla seçilen bu bilgi damlalarının objektif ve "olduğu gibi" aktarılması için çoğu zaman tarihçilerin diğer bilimlerle işbirliği yapması gereğidir.

İkincisi tarih bilimi, bütün zaman ve mekan referanslarında, insanın deneyiminin bütün yönleriyle ilgili bilgiyi ortaya çıkarmaya, bu bilgiye ulaşmaya ve kullanmaya çalışmaktadır. Bunu yapabilmek için de zaman zaman diğer bilimlerin metodolojisinden yararlanmak zorundadır. Fransız tarihçi Frédéric Mauro'nun da altını çizdiği gibi "tarih sosyal bilimlerin geçmişe doğru projeksiyonudur.

Üçüncü ve en önemli dayanak noktası ise, Braudel'in[58] de belirttiği gibi tüm sosyal bilimler ortak bir sorunsal etrafında toplanmalıdır ki bu ortak sorunsal insan, insanın problemleri ve bu problemlerin çözümleri olarak özetlenebilir. Tek bir insan bilimi vardır ve bu bilim Bloch'un vurguladığı gibi "sürekli olarak ölülerin incelemesini canlıların incelemesiyle birleştirmek" zorundadır. Her sosyal bilim sosyal gerçekliğin ancak bir bölümüyle ilgilenmektedir. Tüm sosyal bilimler ancak disiplinlerarası bir yaklaşımla birleşirlerse kendilerini bir yığın sahte problemden kurtarabilir, faydasız bilgi yığmaktan uzaklaşabilir ve gerçekliğin tamamını yansıtabilirler.

[58] Fernand Braudel, *Tarih Üzerine Yazılar*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi, Ankara, 1992, s. 113.

10. BÖLÜM

BİR TARİH METİNİ NASIL İNŞA EDİLİR (DİMİTRİ'NİN KIZLARINI KİM HAMİLE BIRAKTI?)

Nurcan ABACI *

İlk dokuz bölümde tarih alanındaki temel kavramlardan yaklaşımlara, kaynaklardan kuramlara ve disiplinlerarası işbirliğine uzanan geniş bir yelpazede giriş düzeyinde bilgi sunuldu. Bu kısım kaynaklardan bilgi edinme ve bu bilgiyi yazma aşamasıdır. İlk olarak örnek belgeler üzerinden bilgi edinme süreci hakkında fikir edineceksiniz. İkinci aşamada ise bu bilginin yazılma sürecinde dikkat edilmesi gereken noktalar üzerinde durulacaktır.

Giriş

Tarihsel bir metin oluşturmanın ilk aşaması konu seçimi ile başlar. Bu, pek çok faktör tarafından etkilenen ve örnek olayda da görüleceği üzere genellikle hedeflenenden farklı bir durakta noktalanan yolculuk gibidir. Öncelik sıraları kişilere göre değişmekle birlikte dikkate almanız gereken ilk kural ne kadar zamanınız olduğu sorusunun cevabıdır. Eğer dönem sonu ödevi için bir araştırma konusu düşünülüyorsa maksimum 14 haftada bitecek bir başlık seçilmek durumundadır. Bu süre yüksek lisans çalışmalarında minimum bir yıl, doktora çalışmalarında ise daha uzun bir süre anlamına gelir.

İkinci olarak göz önüne alınması gereken kural sahip olunan bilgi birikimi ile seçilen konu arasındaki ilişkidir. Sadece şahsi merakı tatmin için istenilen başlık dilendiği gibi araştırılabilir. Ancak araştırılan konuyu daha sonra yazmak gerekiyorsa, ki bu yazı bu varsayım üzerine kuruludur, o zaman seçilen konunun çalışılan alana katkıda bulunması muhtemel bir başlık

* Prof. Dr., Uludağ Üniversitesi, Tarih Bölümü, nurcanabaci@gmail.com

olması gereklidir. Pek çok defa yazılmış bir başlığı tekrar "araştırmak" zaman kaybından başka bir şey değildir. Son olarak kaynak grubunun tespiti gelir. Çalışmak istenilen başlık yine kullanılması amaçlana kaynak grubu tarafından içerilmelidir. Buraya kadar bahsedilenler "akademik" gerekçelerdir. Bunlara ek olarak üniversite dünyasının içinde olanların bildiği ve yazıya pek dökülmeyen kurallar da vardır.[1] Tarih araştırmaları ülkemizde çağlara bölünmüştür. Bu durumda tarih alanındaki çalışmaların neredeyse tamamının akademisyenler tarafından yapıldığı ülkemizde atama ve yükseltilmelerde büyük bir sorun belirebilir: Eğer Yeniçağ çalışılıyorsa, İstanbul'un fethinden Fransız Devrimi'ne kadar olan sürenin dışına çıkmak çok mümkün değildir. Bu çerçevede belirli bir konunun tarihsel süreçte değişimi üzerine kariyer planlanamaz. Örneğin 17. yüzyıl Osmanlı dönemi uygulamalarından birisinin günümüzdeki izlerini sürmek mümkün değildir. Bu durumda gelinebilecek en üst basamak doçentlik sınavıdır. En garantili yol sadece çalışılan alandaki kişilerin okuyacağı, onların çalışmalarını da kullanmaya özen gösterilen bir araştırma yapmaktır.

Özellikle kariyerinin başında olan araştmracı ya da adayların, akademik danışmanların neredeyse tamamının kırılgan bir ruh haline sahip olduğunu unutmamaları da diğer önemli bir uyarıdır. Yapılan çalışmalar, genelde kaynakçasından okunmaya başlanır. Unutulan ya da çok da gerekli olmadığı düşünülerek kullanılmayan, danışmanın bizzat yazdığı veya değer verdiği birisi tarafından yazılmış ansiklopedi maddesinin size olumsuz bir tutum olarak geri dönmesi muhtemeldir. Yazıya dökülmeyen ancak yine "sistemin" içinde olanların bildiği bir diğer kural ise çalışmak istenilen konunun danışman tarafından onaylanması gerekliliğidir. Literatürü iyi takip edenlerin önereceği yüksek lisans ya da doktora tezi konusu danışman tarafından büyük bir olasılıkla fazla *radikal* bulunacaktır. Örneğin alana yeni girenlerin sıradan bulacağı "Osmanlı Dönemi maden işletme hukuku" temalı bir tez konusu, önerildiği zaman fazla *yeni* bulunmuş ve zorlukla kabul edilmiştir.[2] Benzeri tutumların dünyanın her yanında var olduğunu dipnottaki örnekten görülebilir.[3]

[1] Sistemin *içten* bir eleştirisi için bkz. Henry Rosovsky, Üniversite, Bir Dekan Anlatıyor, Çev. Süreyya Ersoy, Ankara: Tübitak, 1994.

[2] Tezin sahibi rahmetli Neşet Çağatay'dır. Olayı Uludağ Üniversitesi'nde ders vermek için geldiği Bursa'da, kendisinden dinlemiştim.

[3] Limerick, Patricia, "Dancing with Professors: The Trouble with Academic Prose", *New*

Kaynaklardan Bilgi Edinme Süreci

Yakın zamana gelinceye kadar tarih yazmanın anlamı, ilgilenilen dönemde yazılmış kronikleri okumaktan ibaretti. Tarihin hangi dönemi üzerine çalışıyorsanız o zaman diliminde yazılmış tarih kitaplarını okuyup aktardığınızda görevinizi yerine getirmiş sayılıyordunuz. Bu nedenden dolayı kaynakların güvenilirliğinin test edilmesi, yazının iç ve dış tenkidinin yapılması ve tarihsel yorum daha 19. yüzyılda Alman tarihçiliğinin önderliğinde gelişmiştir.[4]

Niebuhr, Ranke ve Mommsen gibi önemli tarihçilerin alana getirdiği yenilikler sayesinde aşağıda görülen kurallara ulaşıldı. Takip eden dönemde özellikle Fransız tarihçiler aracılığı ile hem yaklaşım hem de kullanılan kaynak grubunda artış oldu.[5]

Kronikleri kullanırken uyulması gereken kuralların büyük bir kısmı diğer kaynak gruplarına da uygulanabilir. Bu nedenden dolayı kısaca özetlemekte fayda var: İlk incelenmesi gereken belgenin niteliğidir. Kaynakta konuşan kimdir? Neden bu belgeyi yazmıştır? Belgeyi yazıya geçiren ile belgede anlatılan olay aynı kişiye mi aittir? İlk yazıldığı gibi mi saklanmıştır yoksa daha sonra üzerinde düzenleme yapılmış mıdır? Daha önceden başka araştırmacılar tarafından kullanılmış mıdır? Belgenin genel nitelikleri (yazı tipi, kağıt vs) dönemine uygun mudur? Yazan kişinin belgede anlatılanları tam olarak bilmesi mümkün müdür? Anlatılanlar daha önceden bilinenlerle uyumlu mudur? Yazarın kaleme aldıklarının tarafsızlığını etkileyecek bir kimliği var mıdır? Yazarın atladığını ya da görmezden geldiğini düşündüğünüz başlıklar var mıdır?[6]

Örnek Olay: Dimitri'nin Kızlarını Kim Hamile Bıraktı?

Konu seçiminde ideal olanın, bir araştırma problemi çerçevesinde kaynakları taramak olduğu bilinir. Ancak yeni başlayanlar için bunu Türkiye ör-

---

York Times Book Review, Sayı: 31, 1993, s. 199-206.

[4] T. H. Brobjer, "Nietzsche's Relation to Historical Methods and Nineteenth-Century German Historiography", *History and Theory*, 46, Sayı: 2, 2007, s. 155-179.

[5] Bkz. Halil İnalcık, "The Impact of the Annales School on Ottoman Studies and New Findings", *Review*, Vol. 1, No. 3/4, 1978, s. 69-96. Daha ayrıntılı bilgi için bu kitabın 2, 3 ve 4. bölümlerine bakabilirsiniz.

[6] Bu konuda en iyi örnek şu makaledir: İnalcık, Halil, "How to Read Ashikpashazade's History", *Essays in Ottoman History*, Istanbul, Eren, 1998, s. 31- 50.

neğinde uygulama her zaman mümkün olmayabilir. Bu nedenden dolayı biraz entelektüel seyahate çıkmanın mahzuru yoktur. Kafanızdaki temel problemin 16. yüzyıl Bursa'sında Müslimler-Zımmiler arasındaki davaların incelenmesine dayandığını varsayalım. Henüz net bir araştırma sorumuz yok ve ön inceleme için örneklere bakıyoruz. Bu tür olası bir konunun en iyi çalışılacağı kaynak grubu Şer'iyye Sicilleri'dir. Örneğin aşağıdaki belge A 119 numaralı Bursa Şer'iyye Sicili'nden alınmıştır:

> "Oldur ki, Karye-i Ermiri zımmîlerinden Dimitri veled-i Yorgi, karye-i mezbûreden Süleyman b. nâm kimesneyi Meclîs-i şer'e ihzar ve mahzarında takrîr-i merâm kılub, "Mezbûr Süleyman'un iki oğlanları gice ile evime gelüb, içeri girmeden tüyüb çıkdığumda, kaçub, ikisi de mezbûr Süleyman'un evine düşdiler. Meclîs-i şer'e gelmelerin taleb iderüm" didükde, mezbûr Süleyman târîh-i kitâbdan mâh-ı Cumâde'l-âhır'ın yirmi altıncı gün pazar gün iki oğullarını Meclîs-i şer'e getürüb ihzâr itmesine talâk-ı selâseye şart idüb, mâ- hüve'l-vâkı' kayd olundı.
>
> Şuhûdü'l-hâl :
>
> Hüseyin Bey ibnu Abdullah
>
> Ali Bey ibnu Abdullah
>
> Rüstem Bey ibnu Ali
>
> Ferhad Bey ibnu Abdullah
>
> ve gayruhum
>
> Tahrîren fî 23 şehr-i Cumâde'l-âhır Senete 988 /5 Ağustos 1580."[7]

Kaynaklardan bilgi edinme sürecinde özetlediğimiz sırayı takip edersek, belgeyi yazanın aynı yıl Bursa kadılığını üstlenen Abdullah Efendi b. Lutfullah ya da Sun'ullah Çelebi b. Cafer'in katiplerinden birisi olduğunu görürüz. Belgede konuşan kişi Ermiri Köyü'nde yaşayan Dimitri veled-i Yorgi'dir. Mahkemeye gelen kişinin adı ile beraber baba adının ve köyünün kaydedilmesi bir

[7] Züleyha Yördem Sönmezışık, *Bursa A-119 Numaralı Şer'iyye Sicili Tahlil ve Transkripsiyonu*, (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İstanbul, 2001, 208 numaralı belge. Tezin YÖK'te bulunan ve en son halini gösteren kopyasına ulaşamadım. Bu nedenle elimdeki sondan bir önceki kopyayı kullandım. Herhangi bit tutarsızlık ihtimaline karşı sayfa numaraları yerine belge numaralarını kullandım.

tesadüf değildir. Bu durum soyadı kanunu çıkıncaya kadar kimlik tespitinde kullanılan yöntemlerden biridir.[8]

Hakkında şikâyette bulunduğu kişinin kimliği de benzer bir şekilde belirtilmiştir. Belgenin yazılma nedeni Dimitri veled-i Yorgi'nin isteğidir. Yazan kişi ile olayı anlatan aynı değildir. Çünkü bu kaynak grubunda tarafların mahkemeye geldiğini, isteklerini anlattıklarını ve daha sonra duruma göre kâtibin olayı yazıya geçirdiğini biliyoruz. Belgenin başka bir araştırmada kullanıldığını bilmediğimiz gibi, transkribe edilmiş bir metni kullandığımız için yazı tipi kâğıdı gibi özellikleri de değerlendiremiyoruz. Yazan, anlatılanlara şahitlik ettiği için konuyu bildiğinden eminiz. Ancak bu kişinin olayın hakikatte nasıl olduğunu bildiğini düşünmüyoruz. Çünkü kendisinin işi sadece kayıt tutmaktan ibarettir.

Anlatılanların daha önceden bilinenlerle uyumu konusunu anlayabilmek için içerik değerlendirmesi yapmamız gerekiyor. İlk bakışta belgede özetlenen konu yarım kalmış bir hırsızlık girişimi gibi gözüküyor. Eğer belgelerin devamı olmasaydı bu kadar bilgi ile muhtemelen araştırma konumuz hakkında çok da ilerleyemeyecektik ve başka örneklere bakmamız gerekecekti. Ancak şans eseri olayın ne olduğunu anlamamıza yardımcı olacak takip eden belgeler var:

> "Ba'dehû mezbûr Dimitri, mezkûr Süleyman muvâcehesinde takrîr idüb,
>
> "Mezbûr Süleyman'un mazanne itdüğüm oğulları üzerine şâhidlerüm yokdur. Gelüb, Meclîs-i şer'de yemîn itsünler" didüği, bi't-taleb kayd olundı.
>
> Şuhûdü'l-hâl : Es-sâbikûn

[8] Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Nurcan Abacı, "The Ottoman Judges and Their Registers, the Bursa Court Register B-90/295 (Dated Ah 1081/Ad 1670-71, Introduction and Text (Entries 1-600)", Vol. I. *Sources of Oriental Languages and Literatures* 79, Cambridge: Harvard University, The Department of Near Eastern Languages and Civilizations, 2007. Nurcan Abacı, "The Ottoman Judges and Their Registers, the Bursa Court Register B-90/295 (Dated Ah 1081/Ad 1670-71, Text (Entries 601-998) and Facsimile", Vol. II. *Sources of Oriental Languages and Literatures* 80, Cambridge: Harvard University, The Department of Near Eastern Languages and Civilizations, 2007. Soyadı uygulamasının geçmişi ile ilgili olarak şu makele okunabilir: Robert Sabatino Lopez, "Concerning Surnames and Places of Origin", *Medievalia et Humanistica*, Cilt: VIII, 1954, s. 6-16.

Tahrîren fî târîhi'l-mezbûr."[9]

Şikâyetçi konuyu belirtmeden adı geçen kişinin oğullarından şüphelendiğini, şahidinin olmadığını bu nedenle mahkemede yemin etmelerini istediğini belirtmektedir.

Takip eden ve şikâyetçiye ait olmayan kayıt, konuyu açıklığa kavuşturmaktadır:

> "Ba'dehû Havâss-ı Hümâyûn Kâtibi Ömer Çelebi, mezbûr Dimitri'yi Meclîs-i şer'e ihzâr idüb, "Mezbûr Dimitri'nün iki kızları haml vaz' itmüş. Meclîs-i şer'e gelüb, cemâ'atden su'âl olunsun" didükde, mezbûr Dimitri dahî târîh-i mezbûrde iki kızlarını "mahkeme-i şerîfe getürmez isem bâtıl dinden çıkub, hak dinî kabûl itdüm" didüği, mezbûr Ömer Çelebi talebiyle kayd olundı.
>
> Şuhûdü'l-hâl : Es-sâbikûn
>
> Tahrîren fî târîhi'l-mezbûr."[10]

Başlangıçta muhtemel bir hırsızlık girişimi gibi duran olay, eğer Havâss-ı Hümâyûn Kâtibi Ömer Çelebi'nin söyledikleri doğru ise, bir "yasak aşk" halini aldı. Bu konuda başka belge olmasaydı, durum biraz muallakta kalacaktı. Ancak konu ile ilgili son kayıt iddiaların doğruluğunu kanıtlar niteliktedir:

> "Oldur ki, mâh-ı mezbûrun yirmi üçünden yirmi altısına şart alınub, müseccel olan Süleyman ve Dimitri nâm kimesneler, yirmi altıncı gün oğulların ve kızların mahkeme-i şerîfe getürmeyüb, şartların i'tirâf idüb, yirmi yedinci gün gelmek ile Dimitri imâna dâvet olunub ve Süleyman'ın "evine varma" deyû, mahzar-ı müslimînde beyyine olûb, kayd olundı.
>
> Şuhûdü'l-hâl :
>
> Ahmed b. El-Hacc Mahmud
>
> Mahmud b. İbrahim
>
> Mümin Reis ibnu Hamid

[9] Sönmezışık, 209 numaralı belge.

[10] Sönmezışık, 210 numaralı belge.

Abdurrezzak b. İbrahim

ve gayruhum

Tahrîren fî 27 şehr-i Cumâde'l-âhır Senete 988 /9 Ağustos 1580."[11]

Kısaca özetlemek gerekirse, bir Gayr-i Müslim, bir Müslüman'ın iki oğlundan şikâyetçi olur. Sorun çözülemeden kendisinin iki kızının da evlilik dışı hamile olduğu ortaya çıkar. Mahkeme her iki tarafın da çocuklarının sorgulanabilmesi için babalar üzerine şart koşar. Birisini İslam'a davet ederken diğerinin de nikâhının geçersiz olacağını belirtir. Olayın ilginçliğine kendimizi kaptırmadan bir araştırma sorusunun netleştirilmesi için başladığımız yolculukta buradan nereye gidebileceğimize bakalım. Müslimler ile Gayr-İ Müslimler arası davalar en azından sistemin genel işleyişi bakımından az çok biliniyor. Benzer bir şekilde resmi görevlilerin sıradan insanların üzerindeki kontrolü de (Havâss-ı Hümâyûn Kâtibi'nin herhangi bir şikâyete bağlı olmaksızın Dimitri'yi mahkemeye getirdiğine dikkat edin) literatürde var olan bir durumdur.[12]

Geriye şimdilik iki başlık kalıyor gibi gözüküyor. Bunlardan birisi Dimitri'nin kanıtının olmadığı, bu nedenle şikâyetçi olduğu kişilerin yemin etmesini istemesidir. İkincisi ise hamileliğin ortaya çıkması nedeni konunun evlilikle kapatılmış olma olasılığıdır. Kuramsal olarak gayr-i Müslim kadınların Müslim erkeklerle evlenebildiğini biliyoruz. Acaba bu durum pratikte de gerçekleşiyor muydu? Tesadüfen aynı defterde tam da bu sorunun yanıtı hakkında ipucu verebilecek bir belge daha vardır:

"Karye-i Yaylacık'dan Yani veled-i Dimitri Meclîs-i şer'-î şerîfe gelüb, oğlı Mehmed tarafından vekîl-i şer'îsi olan anası Cennet mukâbelesinde takrîr-i kelâm idüb, "Bikr-i bâliğım olan Vatatma'yı, müslümanlar araya girüb envâ'ı tazarru' eyledikleri ecilden mezbûre

[11] Sönmezışık, 214 numaralı belge.

[12] Bu konuda şu çalışmalara bakılabilir: Richard Wittmann, *Before Qadi and Grand Vizier: Intra-Communal Dispute Resolution and Legal Transactions Among Christians and Jews in the Plural Society of Seventeenth Century* İstanbul, (Yayınlanmamış doktora tezi), Harvard University, 2008; Boğaç Ergene, *Local Court, Provincial Society and Justice in the Ottoman Empire, Legal Practice and Dispute Resolution in Çankırı and Kastamonu (1652-1744)*, Brill, Leiden, 2003; Nurcan Abacı, *Bursa Şehri'nde Osmanlı Hukuku'nun Uygulanması*, Kültür Bakanlığı, Ankara, 2001.

Cennet'in oğluna nikâh-ı şer'î ile virmeğe makarr oldum. Varub anası ile müşâvere ideyim, mehr-i mu'accel her ne ta'yîn iderse ol-zemânda nikâh olsun" deyû ikrâr-ı tav'î eyledüği, bi't-taleb sicill olundı.

Şuhûdü'l-hâl :

Mehmed b. Abdi

Hasan b. Mustafa

Mehmed b. İsa ve

Mehmed b. Mustafa ve

Mehmed b. Hasan

ve gayruhum

Tahrîren fi evâsıt-ı Muharrem Senete 989."[13]

Görüldüğü gibi bir gayr-i Müslim baba kızının bir Müslüman erkekle evlenmesine izin veriyor.[14] Köyde yaşadıklarını ve her iki tarafın da birbirini tanıdıklarını varsayarsak olayın ardında bir aşk hikâyesi aramak fazla iyimserlik sayılmaz. Ancak yine de buradaki belge örneklerinin geniş ölçekli bir çalışma için yeterli olmadığı unutmamak gerekir. Her ne kadar bu kayıtlar büyük bir olasılıkla genel eğilimin bir yansıması gibi gözükseler de, istisnai bir durumu gösteren belgelerle karşı karşıya olmamız da mümkündür.

Geleneksel tarih eğitimi almış öğrenciler için belgelerin burada söyledikleri, bilinmeyen bir uygarlığa ait gibi gözükür. Benzeri diğer şehirlerin sicillerinde de görülebilecek bu olayın değerlendirilebilmesi için cevabına ihtiyaç duyduğumuz ancak belgelerin bize sağlamadığı bilgilere bakalım. İlk olarak Dimitri veled-i Yorgi neden üstü örtülü suçladığı ve isimlerini belirtmediği iki kişiyi değil de babalarını mahkemeye getirtiyor? Acaba bunlar henüz reşit olmamış ergenler midir? Osmanlı tarihi çerçevesinde baktığınızda reşit olma yaşının (özellikle olayın geçtiği 16. yüzyılda) kaç olduğunu biliyor muyuz? Bu soruların cevabı (şimdilik) hayırdır. Akla Osmanlının Müslüman bir devlet olduğu, İslam hukukunu uyguladığı ve dolayısı ile fıkhın tarif ettiği ergenlik yaşının burada reşitlik için kullanılabileceği gelebilir. Ancak unutulmaması gereken konu ergenliğin temel olarak dinî emirlere uyma için belirlendiği gerçe-

[13] Sönmezışık, 318 numaralı belge.

[14] "tazarru' eyledikleri" ibaresine dikkat etmekte yarar var.

ğidir. Eğer aynı kuralı reşitlik için kabul ederseniz o zaman ebeveynleri vefat etmiş kızların, kendilerine kalan malların idaresini (tereke kayıtları bu tutarın bazen oldukça yüksek olabileceğini gösteriyor) 12 yaş civarında devraldığını da varsayıyorsunuz demektir ki, bu durum biraz şüpheli gözüküyor. Ek olarak dikkat etmemiz gereken ikinci nokta Osmanlı'nın sadece Müslüman nüfustan oluşmadığı gerçeğidir. Hıristiyan ve Yahudilerdeki uygulamalar da kendi kuralları çerçevesinde değerlendirilmelidir.[15]

16. yüzyıl Bursa'sında Müslim/Gayr-i Müslimler arasındaki davaların incelenmesi genel başlığı ile çıktığımız yolculukta ilk geldiğimiz nokta başladığımız yerden farklılaştı. Gerek söz konusu yüzyılda gerekse takip eden dönemde reşitlik yaşının ne olduğu araştırma konusu yapılabilir. Aynı zaman diliminde farklı mekânlar (Anadolu-Rumeli gibi), aynı mekânda farklı gruplar (Müslim/Gayr-i Müslim, kentli-köylü, kadın-erkek vs.) ilk akla gelen genel araştırma sorularıdır. Sadece bu başlık üzerinden kariyerinizi tamamlamanız bile olasıdır.

İkinci olarak bakmamız gereken nokta, Dimitri veled-i Yorgi'nin neden Süleyman'ın oğullarının mahkemeye gelip (muhtemelen yasadışı bir faaliyetlerinin olmadığı konusunda) yemin etmelerini istediğidir? Bu sorunun cevabı da geleneksel tarih eğitimi almış öğrenciler için muğlâktır. Eğer açık bir suçlama sonucunda yargılama gerçekleşseydi bu talep bir anlam kazanacaktı. Suçlama olmadığı halde yemin etme isteği bilgi dağarcığınızda antropoloji ve sosyoloji yer alıyorsa "sanayi öncesi toplumlarda yeminin işlevi" "haysiyet" ve "sosyal kontrol" gibi kavramlarla açıklanabilir[16]. Eğitimini, yaşını ve mesleğini

[15] Osmanlı tarihi çalışmaları "yaş" meselesini göz ardı etmiştir. Bunu ilk fark etmem halen devam eden A.v. Humboldt Vakfı tarafından desteklenen "Getting Closer to Death: Last Wills of the Ottoman Elderly in Terms of Social Stratification (1700-1800)" başlıklı projeye başladığım 2007 yılıdır. Bu alanda doğrudan konu ile ilgili tesbit edebildiğim tek çalışma şudur: Mina Rozen, "The Life Cycle and the Significance of Old Age during the Ottoman Period", in D. Porat. M. Rozen and A. Shapita (Ed). *Daniel Capri Jubilee Volume*, Tel-Aviv, 1996. Bu vesile ile çalışmanın fotokopisini temin etme nezaketini gösteren Selim S. Kuru'ya teşekkür ederim. Yaş konusunda Türkiye'de tespit edebildiğim tek kurum (sadece yaşlılarla ilgilenen) Hacettepe Üniversitesi Geriatrik Bilimler Araştırma ve Uygulama Merkezi-GEBAM'dır. Yazıyı tamamladığım tarihlerde gazetelerde Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı'na bağlı bir Yaşlılık Enstitüsü kurulduğu haberleri yer alıyordu. Her ikisi de yeni olan bu kurumların tarihçilerin konu seçiminde ufuklarını genişletmelerini umalım.

[16] Sadece şu üç makaleye bakmak bile konunun Osmanlı tarihi çerçevesinde nasıl ih-

bilmediğimiz Dimitri veled-i Yorgi, sanayi öncesi toplumların tamamında var olan ve literatürde "defamation" olarak geçen olgunun farkındadır.[17] Suçladığı kişiler eğer gerçek aykırı yemin ederlerse -ki beklentinin aksine bu zayıf bir olasılıktır- sonuçlarına katlanmayı göze alacaklardır. Kanıt olmadığında suçlananların bundan kurtulmak için kolaylıkla yemin edebileceği aklınıza gelebilir. Ancak var olan örnekler "pek çok kişinin" yalan yere yemin etme yerine suçlamayı kabul ettiğini bize gösteriyor.[18]

Gördüğünüz gibi belgeler üzerinden yaptığımız yolculukta ikinci ulaştığımız nokta da düşündüğümüzden farklı oldu. Yukarıdaki iki yaklaşımın da var olan araştırma yöntemlerine ters olduğunu kabul etmek gerekir. İdeal olan sorun temelli yaklaşımı tercih edip sadece literatür taraması yaparak olası konunuza karar vermektir. Ancak bu durum birinci elden kaynakların neredeyse

---

mal edildiğini göstermeye yeter: Solorzanotelechea, J. "Fama Publica, Infamy and Defamation: Judicial Violence And Social Control of Crimes Against Sexual Morals in Medieval Castile", *Journal of Medieval History*, Cilt: 33, Sayı: 4, 2007, s. 398-413. Norton, M. "Gender And Defamation in Seventeenth-Century Maryland", *The William and Mary Quarterly*, Cilt: 44, Sayı: 1, 1987, s. 3-39, Shoemaker, R. B. "The Decline of Public Insult in London 1660-1800", *Past And Present*, Cilt: 169, Sayı: 1, 2000, s. 97-131.

[17] Konu Osmanlı tarihi çalışmalarında henüz araştırılmamış bir alan olduğu için sözcüğü olduğu gibi bırakıldı. "Karalama", "adına/şöhretine gölge düşürme" anlamlarına gelir. Eğer bu konuyu ilk olarak siz yazarsınız literatüre yaptığınız bu tarifle girecektir.

[18] Mustafa bin Hüseyin alacak davasında suçladığı Mahmud Bin Yusuf'un yemin etmekten kaçınması üzerine haklı görülür. Başka bir örnekte Hızır bin Ali iki kişinin kendisini dövdüğünü iddia eder. Yemin teklif edilen kişiler bundan kaçınınca dövdükleri kanıtlanmış sayılır. Bir diğer örnekte ise karı koca arasındaki dava vardır. Kocası kendisini vekil aracılığı ile boşamıştır. Kadın vekilden mehrini ister. Vekil ise bunlardan feragat ettiğini söylemektedir. Yemin teklif olduğunda kadın yemin edemez. İskender bin İsmail ve dava ettiği Mesih bin Yusuf'un olayı da yeminden kaçınma ile son bulur. Bkz. Çamlı Mehmet, *H 959/ M. 1551 Tarihli 4 Numaralı Manisa Şer'iyye Sicili*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1993, s. 80-81. Müderris Mehmed Efendi kızının evinde yaralı olarak yatmaktadır. İddiasına göre oğlu Seyyid Ahmed Çelebi'nin Fatma isimli eşi ve onun annesi Ayşe, evi basıp kendisini yumruklamış ve hakaret etmiştir. "Sual olunup elindeki fetvaya göre" karar verilmesini ister. Kendisinden şahit istendiğinde şahidinin hazır olmadığını belirtir. Bunun üzerine karşı tarafa yemin teklif edildiğinde bundan kaçınıp suçlamayı kabul ederler. Bkz. Demir Erdinç, *61/2 Numaralı Şer'iyye Sicili (H. 1061/1651) Metin Transkripsiyonu ve Değerlendirme*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2002, s. 103. Örnekleri çoğaltmak mümkündür. Burada kullanılan belgelerin yüksek lisans tezlerinden seçildiğine dikkat ediniz. Aynı konuda Bursa sicillerinden çıkardığımız yayınlanmamış örnekler de vardır.

tamamının en azından kataloglandığı "Batı" için geçerlidir. Türkçe literatür taramasından yola çıkarak belirleyeceğiniz sorunlar, bilinenin tekrarını maalesef çoğu durumda geçemeyecek. YÖK'ün arşivindeki tarih alanında yapılmış tezlere göz atarsanız durumun vehameti daha iyi görülecektir. Bu da bizi Batı merkezli paradigmaları sürekli Türk tarihine uydurma çabasına yöneltmektedir. Her ne kadar bilim evrenselse de, tek taraflı bu alışveriş en azından moral açıdan aşılması gereken bir hedef olarak önümüzde durmaktadır.[19]

Yazma Aşaması: Genel Kurallar

Bir önceki bölümde özetlediğimiz kurallardan aklınıza yatanları uyguladınız ve artık eserinizi yazmaya hazırsınız. İlk yapmanız gereken "ne" sorusuna cevap vermektir. Ne yaptınız? Çalışmanızın bir soruya cevap vermesi gerektiği gerçeğini hiçbir zaman unutmayın. İyi bir çalışmanın temelinde cevabı analize dayalı bir soru yatar. Eğer sorunuza evet ya da hayır olarak cevap verilebiliyorsa, önünüzde uzun bir yol var demektir.[20] Hangi formatta olursa olsun çalıştığınız konuyu basılıncaya kadar sadece siz ve yakın çevreniz biliyor. Şimdi bulduklarınızı başkaları ile paylaşmak istiyorsunuz. Ancak unutmamanız gereken konuyu sadece kendiniz için yazmadığınızdır. Okuyucu açısından bakıldığında önünde pek çok seçenek vardır. Neden öncelikle sizin yazdıklarınızı okuması gerektiği konusunda ikna edici bir giriş yazmanız gerekir.

"İkna edici giriş"i başarmanın kuramsal yolu öncelikle konuyu tanıtmak, sonrasında okuyucunun devam etmesini sağlayacak ipuçları vermektir. Dimitri'nin kızlarının hamileliği sorununu araştırmış olsaydık nasıl bir giriş yazmamız gerekirdi? Bu sorunun cevabı örnek olayın hangi yönünü araştırdığınıza bağlıdır. "16. yüzyıl Osmanlı imparatorluğunda evlilik öncesi cinsellik" ana teması giriş yapması kolay bir başlık olabilirdi. Cinselliğin ülkemiz örneğinde henüz akademik olarak tartışılmaya müsait bir başlık olmadığını sezdiniz ve yukarıda bahsettiğimiz "yetişkinlik yaşı"nı seçtiğinizi varsayalım. Eğer

[19] Bölüm için kullandığımız kaynaklara dikkat edilirse neredeyse tamamının İngilizce eserlerden oluştuğu görülür. Bu durum bir tercih değil, zorunluluk olarak belirmiştir. Konu ile ilgili bulunacak Türkçe çalışmaların çeviri olduğu gerçeği unutulmamalıdır.

[20] Başlıkta kullandığımız "Dimitri'nin kızlarını kimin hamile bıraktığı?" sorusu, çelişki gibi gözükse de iyi bir araştırma sorusu değildir. Çünkü cevabınız "komşunun oğulları" ile sınırlı kalır. Başlık, bu bölümün başlığı ile birlikte bir mana ifade eder. Araştırma konusu olarak düşünseydik yukarıda özetlediğimizi yaklaşımlardan birisini kullanmamız gerekecekti.

bu konuyu makale boyutunda araştırdıysanız tek paragraflık bir giriş yeterlidir. Yüksek lisans ya da doktora düzeyinde bir çalışmada ise girişin genellikle bir bölüm boyutunda olması beklenir.

Yazma aşamasında ikinci olarak cevap vermeniz gereken "neden" sorusudur. Neden bu konuyu seçtiniz ve alana ne gibi katkılarda bulunmasını bekliyorsunuz? Burada bir iddianızın olması beklenir. Bu iddia bir fikir ileri sürmeli, açık ve anlaşılır olmalıdır. Tüm bu açıklamalar çalışmanızın başında yer almasına rağmen genellikle en son yazıldığını da unutmayın. Örnek olayda gördüğünüz gibi araştırmayı düşündüğümüz başlık bizi farklı bir alana sürükledi. Eğer bu çalışmayı gerçekleştirip yayınlama aşamasına gelseydik, artık ilk başlıktan bahsetmeyip doğrudan çalıştığımız konu üzerinde duracaktık.[21]

"Yetişkinlik yaşı" genel başlığı "*neden*" sorusunun cevabının kolaylıkla verilebileceği bir araştırma konusudur. İddialı olabilir ve çalıştığınız konunun Osmanlı tarihi araştırmalarında ihmal edilen bir başlık olduğunu ileri sürebilirsiniz. Bu başlık daha önceden literatürde var olan bir konu olsaydı o zaman da katkınızı ön plana çıkaracaktınız: "Bugüne kadar yapılan çalışmalar 16. yüzyıl Osmanlısında yetişkinlik yaşının x olduğunu göstermektedir. Yaptığımız araştırma sonucunda y ve z kaynaklarını kullanarak ulaştığımız sonuca göre yetişkinlik yaşı x-1 dir..." gibi.

Yazma aşamasında üçüncü olarak cevap vermeniz gereken soru "*nasıl*"dır. Burada yönteminizi anlatmanız gerekir. Eğer bu kitabın dördüncü bölümünde anlatılan tarihsel yaklaşımlardan ya da altıncı bölümünde ele alınan kurambelge çalışma tarzından birini tercih ettiyseniz nedenlerinizi okuyucu ile paylaşmanız beklenir. Acaba seçtiğinizin dışında başka bir yöntemle aynı konu ve kaynak grubuna yaklaşılsa daha farklı sonuçlara ulaşılabilir miydi? Çalışma sırasında karşılaştığınız entelektüel sorunlar, seçtiğiniz yaklaşımda revizyonda

[21] Araştırmacının, Uludağ Üniversitesi Tarih Bölümü'nde "metodoloji" dersleri verdiği dönemlerde karşılaştığı en önemli zorluk; öğrencilere "araştırmalarında bir iddialarının olması gerekliliği"ni anlatmaktı. En sonunda yöntem olarak tüm öğrencilerin de aşina olduğu bir Türk filminden yola çıkıldı. Bu, 1978 yılı yapımı "Neşeli Günler" filminin ana karakterlerinin (Münir Özkul-Adile Naşit) birbirlerine küsmelerine neden olan soru oldu. "En iyi turşu limonla mı kurulur yoksa sirkeyle mi?" Öğrenciler bir iddiayı örnek alarak işe başladılar ve sonunda ya iddialarını "kanıtladılar" ya da fikirlerini değiştirmek zorunda kaldılar.

bulunduysanız bunların gerekçeleri de bu bölümde işlenecek başlıklar arasındadır.

"Yetişkinlik yaşı" genel başlığını araştırmış olsaydık ilk yapmamız gereken bu terimden ne anladığımızı tanımlamak olacaktı. Tanımı hangi manada kullanıyoruz? Araştırdığımız konunun sınırları çerçevesinde ilgilendiğimiz "yetişkinlik yaşı" hangisidir? "Sadece sosyal olanla mı ilgilendik" yoksa "konunun sınırları daha mı geniş" gibi soruların yanıtları ikna edici bir biçimde bu bölümde verilmelidir.

Dördüncü aşamada yapmanız gereken araştırmanızın sizden önce yapılan çalışmalar arasında nerede durduğunu göstermeniz olacaktır. Bunu yaparken geliştirdiğiniz araştırma sorusunun dışına çıkmamaya mümkün olduğu kadar özen göstermeniz gerekir. Çoğu zaman bir başkasının benzer bir başlığı çalıştığını göreceksiniz. Ancak başlık benzer olmasına rağmen gerek kaynak kullanımı, gerekse soruların formüle edilmesinde farklar vardır. Çalışmanızı kaleme alırken benzer araştırmaları bu bölümde değerlendireceksiniz, kendi çalışmanızın diğerleri arasında nerede bulunduğunu göstermeniz gerekir. Bunu yaparken takip edilmesi gereken en önemli kural "eleştirel" olmadır. Okuyucuya kendi çalışmanızın hangi noktalarda daha önceden yapılanlardan ayrıldığını göstermeniz gerekir.[22]

Bu kurallar çerçevesinde yetişkinlik yaşı sorununun literatürde bir noktaya yerleştirilmesi sorunlu gibi gözükebilir. Sonuçta araştırdığınız konu ihmal edilmiş bir başlıktır. Bu tür durumlarda bakış açınızı daha kapsayıcı hale getirmenizde fayda vardır. Osmanlı tarihinin görece ihmal edilmiş bu araştırma konusu diğer bölgelerin/ülkelerin tarihlerinde de aynı mıdır? Cevap tahmin edebileceğiniz gibi "hayır"dır. Bu gibi durumlarda yapmanız gereken çalışmanızın "genel" literatür içindeki yerini okuyucuya göstermektir.

Yazma Aşaması: Üslup

Gerek "ne-neden-nasıl" sorularına cevap verirken ve gerekse diğer bö-

[22] Hangi gerekçeye dayanırsa dayansın ülkemizdeki akademik yapılanmanın "eleştiri" gibi bir geleneği olmadığını söylemek maalesef mümkündür. Her ne kadar "Batılı" bir eğitim sistemimiz ve bilim kurumsallaşmamız olsa da genel olarak Türk akademisyenler arasındaki ilişki maalesef hala "Doğulu"dur. Bunun da tarihsel kaynak eleştirisinden, eser eleştirisine kadar olan uzun bir süreçteki olması gereken "sorgulamacı" tavrı engellediği söylenebilir.

lümlerin yazımında üslup açısından anlaşılabilir olmanız gerekir. Çünkü ne söylediğiniz kadar nasıl söylediğiniz de önemlidir. Tüm gerçeklerin yazınızda bulunması anlaşılacağı anlamına gelmez. Bunun için öncelikle yazınızın kendi içinde bütünlüğü olmalıdır. Bunu sağlayacak olan da paragraf yazımından başlayıp sözcük tercihinize kadar uzanan bir dizi değişkene ne kadar hakim olduğunuza bağlıdır.

Anlaşılabilir olmanın ilk kuralı, paragraf yazımının nasıl olması gerektiği konusunda ne düşündüğünüze bağlıdır. Karmaşık ve uzun cümleler çabalarınızın boşa gitmesi anlamına gelebilir. Unutmamalıdır ki iyi araştırmaların bir kısmı zor anlaşılsa da, her zor anlaşılan çalışma övgüye değer değildir. Paragraf yazımında kabul görmüş kural; anafikir+örnekler+sonuç formülünü takip eder. Örneğin okuduğunuz bu paragrafa dikkat edin: İlk cümle anafikir, takip edenler anafikri kanıtlamaya yönelik örnekler ve son cümle de sonuç'tur. Bu türden bir alışkanlığınız yoksa akademik yazma el kitaplarına bakabilirsiniz[23].

Her paragrafta işlediğiniz bir fikir olmalı ve bu fikir genel anlatmak istediğinizle bağlı olmalıdır. Her sayfada ortalama üç ya da dört paragraf iyi bir orandır. Alıntılar mümkün olduğunca kısa tutulmalıdır. Siz yazdığınıza göre başkasının değil sizin fikirleriniz önemlidir. Eğer söyleyeceklerinizi daha önceden başkaları düşünmüşse ve bu nedenden dolayı alıntı yapıyorsanız, yazmanıza gerek yoktur.

Üslupta ikinci dikkat etmeniz gereken nokta yazınızın tüm gerçeklerin ardı ardına sıralanmasından oluşmaması gerektiğidir. Çalışmanız, gerek özgün belgeler gerekse ikinci el çalışmaların bir sentezi olmak zorundadır. Ancak bu sayede çalıştığınız alanın ilerlemesi mümkündür. Varolanı özetlemek ancak özel durumlarda geçerli bir yazma yöntemidir.[24] Örneğin belirli bir alanda/konuda yapılmış çalışmaların değerlendirmesini yapmak da alana katkı sağla-

[23] Şu çalışmalara bakılabilir: *Ulay Armay, Bilimsel Araştırma ve Yazma El Kitabı*, Der Yayınları, İstanbul, 1998; Halil Seyidoğlu, *Bilimsel Araştırma ve Yazma El Kitabı*, Güzem Can Yayınları, İstanbul, 2003; Suat Cebeci, *Bilimsel Araştırma ve Yazma Teknikleri*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2010.

[24] Araştırma alanlarının akademik olarak hangi düzeyde olduğu belirli aralıklarla değerlendirme gerektirir. Şu makale bir örnek olabilir: Hanson, Jeffery R., "Age-Set Theory and Plains Indian Age-Grading: A Critical Review and Revision", *American Ethnologist*, Cilt: 15, Sayı: 2, 1988, s. 349-364.

yan bir faaliyettir. Ancak özgeçmişinizde bu türden eserden çoğunlukta olması beklenir.

Kullandığınız dil, üslupta dikkat etmeniz gereken önemli noktalardan bir diğeridir. Buradaki seçiminiz çalıştığınız alana uygun olmalıdır. Eğer özellikle gündelik hayat deneyimlerinizi yine aynı dille anlatma gibi bir derdiniz yoksa alanınızda fikir birliğine varılmış kelime dağarcığının dışına çıkılmamasında fayda vardır[25]. Çalışmanızın bu kurala uygun kaleme alınıp alınmadığını test etmenin en kolay yolu yazdıklarınızı bildiğiniz bir başka dile aktarma denemesidir. Eğer bu tür uygulamalarda normal kabul edilen yerel referansların aktarılması dışında zorluklarla karşılaşıyorsanız bir sorun var demektir[26].

Aynı sözcükleri tekrar etmek yazınızı anlaşılır olmaktan çıkarır. Çalışmanızı tamamladıktan sonra tekrar okuyunuz. Pek çok basit hata yaptığınızı göreceksiniz. Düzelttiğinizi düşündüğünüz yazınızı bir başkasına okutunuz. Sizin atladığınız pek çok yanlışın olduğunu göreceksiniz. İdeal olan bu uygulamayı hiç hata çıkmayıncaya kadar tekrar etmektir. "Bir başka gözün" yazınızı okuması sadece heceleme hatalarını düzeltmek için değildir. Aynı zamanda aktarmak istediklerinizin tam olarak anlaşılıp anlaşılmadığını test etmenize de yarar. Araştırdığınız konuyu çok iyi bilmeniz aynı şekilde yazıya döktüğünüz anlamına gelmez[27].

Dil açısından dikkat edilmesi gereken bir diğer nokta birinci tekil şahısla mı yoksa üçüncü çoğul şahısla mı yazacağınızdır. Ülkemizdeki belirli bir yaşın üstündeki danışmanlar özellikle yüksek lisans ve doktora tezlerinde birinci tekil şahıs kullanımını hoş karşılamazlar. Bunun hem aldıkları eğitimle hem

[25] Yukarıda işaret edildiği gibi bazen var olan terimler bulgularınızı aktarmaya yetmeyebilir. Bu gibi durumlarda yapılması gereken terimin nereden alındığını gösterip hangi bağlamda kullanıldığını açıklamaktır.

[26] Yardımcı bir araç olarak metin analizi yapan yazılımları da kullanabilirsiniz. Böylece en çok hangi kelimeleri kullandığınız, yazınızın toplam kaç farklı kelimeden oluştuğu gibi bilgilere de kolaylıkla ulaşabilirsiniz.

[27] Örneğin okuduğunuz bu yazı kitabın editörü ile yazarı arasında üçten fazla el değiştirdi. İlk versiyonunda bulunan ve yazma aşamasında bilgisayar kullanımı üzerinde duran kısmı, kitabın geri kalanı ile uyum açısından çıkarıldı. "Yazma aşaması: Genel Kurallar" ve "Yazma Aşaması: Üslup" başlıklarının altında bulunan dipnotların neredeyse tamamı üçüncü versiyondan sonra eklendi.

de ait olduğumuz kültürle ilgili olduğunu söylenebilir.[28] Örneğin yazar olarak kişisel tercihim yazılarda birinci tekil şahıs kullanmak yönündedir. Eğer bu tür bir yöntemi tercih ederseniz "düşünüyoruz" yerine "düşünüyorum" diye yazacaksınız ve dolayısı ile ileri sürdüğünüz fikirlerin sorumluluğunu üstlenmeniz gerekecektir.

Yazma sürecinde bir kişi ya da grubu incitecek/hukuki sonuçlar doğuracak yaklaşımdan kaçınmak gerekir. Çalışma temel olarak zaten bu amaçla yapılmaz. Ancak bulguların sunulmasında özen göstermek gerekir. Tarihçilerin işinin ne olduğu tartışmalı olsa da en azından neyin "iyi" neyin "kötü" olduğuna karar vermek olmadığı açıktır.

Başlık seçimi, yayın öncesinde en sona kalan, genelde gerekli özenin gösterilmediğini düşündüğümüz ve aslında üslubunuzu yansıtan aşamalardan birisidir. Bu nedenle yöntem kitaplarında çalışmanın başlığında olması gereken özellikler arasında sayılan ilgi çekici olma kuralı için fazladan zaman ayırmanın hiç bir mahzuru yoktur. "...Bazı bilgiler" ya da "...bir deneme" kalıbı ile biten başlıkların yeterince kullanıldığını unutmayınız. Bu çalışmanın başlığına dikkat edin.[29] Sayısını tam kestiremesem de bir kısmınızın sadece "Dimitri'nin Kızlarını Kimin Hamile Bıraktığı" sorusunun çekiciliği ile geldiğini biliyoruz. Siz de araştırmanızı yazıya döktüğünüze göre okunmasını istiyorsunuz demektir. Bunun için başlığınıza özen gösterin.[30]

Sonuç olarak özetlemek gerekirse; tarihsel bir metin oluşturma, konu seçimi ile başlayan ve nereye uzanacağı baştan kestirilemeyen entelektüel bir serüvendir. Her yolculuğunuz sizi bazen beklediğiniz bazen de hiç ummadığınız

[28] "Alçak gönüllü olma" içinde bulunduğumuz kültür dairesinin öğretmeye çalıştığı kalıplardan birisidir ve bir işlevinin olduğu muhakkaktır. Ancak "zamanın ruhu" bunun aksinin geçerli olduğunu göstermektir. En azından akademik çalışmalarda araştırmacıları, eserlerinin sorumluğunun kendilerinde olduğunu göstermek için birinci tekil şahıs ile yazmaya teşvik etmek gerektiği söylenebilir.

[29] Eğer bölüm adı olmasaydı şimdiki kullandığım başlık konunun içeriğini okuyucuya göstermekten uzak kalacaktı.

[30] Başlık seçimi konusunda en başarılı olan (kendini okutma açısından) Amerikan geleneğidir. Avrupa temelli eğitim alanlar bu açıdan biraz daha muhafazakardır. Başlığınızın çalışmanızın içeriği ile uyumlu olması koşulu ile Amerikan geleneğini göz önünde bulundurmakta yarar vardır.

bir durağa ulaştırır. Seyahatiniz esnasında önemli olan yolda gördüklerinizdir. Çünkü bunlar sizin bir sonraki yol haritanızın sınır taşlarıdır.

11. BÖLÜM

TARİH METİNLERİNDE ATIF YAPMAK VE DİPNOT GÖSTERMEK

Ahmet Sait CANDAN[*]

Kitabımızın bu bölümünde bilimsel bir tarih çalışmasında metin oluşturma ya da diğer ismi ile araştırmayı raporlaştırma sürecinde yararlanılan kaynakları çalışmada nasıl fade etmek gerektiği üzerinde durulmuştur. Çünkü her türlü akademik çalışmada (kitap, makale, tez, vb.) olduğu gibi tarih yayınlarında da daha önceden yayınlanmış olanlardan yapılacak alıntılar ve "göndermeler" mutlaka gösterilir. Bu işlem; *dipnotla kaynak gösterme* ve *metin içinde kaynak gösterme* olarak iki değişik biçimde yapılır.

Akademik bir çalışmanın değerinin en önemli ölçütlerinden biri, yazarının alıntılama konusundaki becerisinde ortaya çıkar. Bilimsel nitelikte bir yayın (makale, kitap, tez, proje, bildiri, vb.) hazırlayan bir yazarın başka kaynaklardan yaptığı alıntıları o kaynaklara "gönderme" yaparak vermesi bilimsel ve mesleki etik açısından zorunludur. Buna uyulmaması, bilim veya meslek alanı içinde ciddi bir sorun oluşturur ki bu aşırmacılık (*intihal*) olarak tanımlanır.[1] İntihalin yaygın olduğu yerlerde orijinal eserlerin ortaya çıkmasını beklemek boşunadır.

Tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de bilim ve sanat eserleri 5846 Sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu ile korunmaktadır. Bu kanunda, eser, "sahibinin hususiyetini taşıyan" ve yasa hükümleri gereğince, "ilim ve edebiyat, musiki, güzel sanatlar veya sinema eserleri sayılan her nevi fikir ve sanat mahsulü" ola-

[*] Doç. Dr., Karabük Üniversitesi Tarih Bölümü, asaitc@karabuk.edu.tr

[1] S. Soner Görgülü, *Giriş: Alıntılama*, Online: http://www.education.ankara.edu.tr/aksoy/eay/eay /.../sgorgulu.doc 13.07. 2011'de indirilmiştir.

rak tanımlanmaktadır. Bir eserin, sahibinin özelliğini taşıması gerektiği şeklindeki anlatım, onun özgün olmasını öngörmekte ise de neyin özgün sayılması gerektiği sorusu tartışmaya açıktır.

Öztrak'ın (1971: 16) da belirttiği gibi, *"Her fikir ve sanat eserinin kendinden öncekilerden yararlanabileceğini, fakat bu yararlanmanın bir sınırı olması gerektiğini kabul etmek gerekir... Yeniler kendinden öncekilerden yararlanmakla beraber, eğer genel olarak kişisel bir çalışmanın sonucu iseler ve nispi de olsa kendilerine has bir özelliğe sahipseler, onları müstakil ve yeni bir eser olarak kabul etmemiz gerekir."*

Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'nun 35. Maddesi ile aktarmaların nerelerden ve nasıl yapılması gerektiği hükme bağlanmıştır. Buna göre:

1. Alenileşmiş bir eserin bazı cümle ve fıkralarının müstakil bir ilim ve edebiyat eserine alınması,

2. Yayınlanmış bir bestenin en çok tema, motif, pasaj ve fikir nevinden parçalarının müstakil bir musiki eserine alınması,

3. Alenileşmiş güzel sanat eserlerinin ve yaygınlaşmış diğer eserlerin, maksadı haklı göstereceği bir nispet dahilinde ve münderecatını aydınlatmak maksadıyla bir ilim eserine konulması,

4. Alenileşmiş güzel sanat eserlerinin ilmi konferans veya derslerde, konuyu aydınlatmak için projeksiyon ve buna benzer vasıtalarla gösterilmesi mümkündür. Ayrıca aktarmanın metinde belli olacak şekilde yapılması, eser ve eser sahiplerinin adları ile alıntının eserdeki yerinin raporda belirtilmesi gerekmektedir. Bu hükümlere uymayan kimseler hakkında alıntının yapıldığı eser sahibinin isteği üzerine kovuşturma açılır.[2]

Kaynak ve Alıntının Gösterilmesinin Nedenleri

Araştırmacılar kendilerinden önce yapılmış olan çalışmalardan yararlanırlar. Ancak yararlandıkları kaynaklardan derleme yapmaktan öte, yeni bir eser ortaya çıkarmaya, üzerinde çalıştıkları konuda kendilerinden önce yapılmış olan çalışmalardan farklı bir yorum yapmaya, aynı konunun değişik bir yönünü araştırmaya çalışırlar. Dolayısıyla ortaya çıkardıkları araştırma metninin büyük kısmı daha önce

[2] Niyazi Karasar, *Araştırmalarda Rapor Hazırlama*, 10. Basım, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2000, s.52

o alanda yapılmış ve yayınlanmış olan eserlerden esinlenmeler taşır. Bir çalışmada hangi eserden ne kadar alıntı yapılmış olduğu açık seçik görülmelidir.

Bilimsel araştırmalarda, yararlanılan eserlerden yapılan alıntıların kaynağının gösterilmesinin nedenlerini beş başlık altında toplayabiliriz:[3]

a) *Ahlaki ve yasal zorunluluklar:* Araştırmacının yararlandığı eserlerden yaptığı alıntının kaynağını göstermesi ahlaki kural olmadan öte yasal bir zorunluluktur.

b) *Araştırmanın bilimsel değerinin göstergesi olması:* Atıf yapılan kaynaklar öncelikle araştırmacının sağlıklı bir kaynak taraması yaparak, eriştiği kaynaklardan ne ölçüde ve ne sıklıkta yararlandığını gösterir. Araştırmacı ne kadar çok sayıda ve farklı kaynaktan yararlanmışsa ve ana kaynaklara ne kadar fazla inebilmişse, çalışmasının bilimsel değeri o derece yüksek olmaya adaydır.

c) *Araştırmacının savunduğu görüşlerin doğruluğunu ve güvenirliliğini desteklemesi:* Bir bilimsel araştırmada yararlanılan ve dolayısıyla atıfta bulunulmuş olan kaynaklar, o araştırmayı okuyanların, söz konusu araştırmanın bilimsel değerini saptamalarında önemli bir kıstas olduğu gibi aynı zamanda araştırmacının savunduğu görüşlerin doğruluğunu ve güvenilirliğini de desteklerler.

d) *Araştırmacının yararlandığı kaynaklara hakim olup olmadığının ve ayrıca söz konusu kaynaklara ne kadar sadık kaldığının belirlenmesinde belirleyici olması:* Yapılan alıntılar, araştırmacının alıntıları yaparken bilimsel kurallara ve yasal zorunluluklara uyup uymadığının denetlenmesine de olanak sağlar.

e) *Aynı konuda yeni araştırma yapacak araştırmacılara yararlanabilecekleri kaynaklar konusunda yol gösterici olması:* Bilimsel araştırmaya başlayanlar, *öncelikle* daha önce aynı alanda yapılmış olan çalışmaları, o çalışmalarda yararlanılan eserleri ve yapılan atıfları inceleyerek, nasıl bir çalışma yapmaları lazım geldiği hakkında ön fikir edinirler. Yararlandıkları eserlerdeki kaynaklara erişmeyi ve yeni kaynaklar bulmayı hedeflerler.

Şimdi sırayla yukarıda kısaca bahsettiğimiz alıntılama ve kaynakça gösterme yöntemlerini örneklerle açıklayalım.

[3] *Dipnotların ve Kaynakçanın Yazılması*, Online: http://www.akademik.destek.net/info/dipnot kaynakca.htm 13.07.2011'de indirilmiştir.

A) Metin İçinde Kaynak Gösterme

Bu yöntem "Harvard" yöntemi olarak da bilinir ve 1960'lardan sonra Anglo-Amerikan fen bilimleri literatüründe sıklıkla kullanılır hale gelmiştir. Bu yönteme temel olarak benzeyen ancak bazı ayrıntılarda farklılıklar gösteren "APA" (American Psychological Association) ve "MLA" (Modern Language Association) gibi başka yöntemler de bulunmaktadır. Bu yöntemde gönderme bütünüyle metin içinde yapılır.

Araştırmada yararlanılan kaynaklara yapılan atıflar metnin içinde aşağıdaki örneklerde gösterildiği gibi, parantez içinde, baş harfi büyük olmak kaydıyla yazarın soyadı, virgül, yayın tarihi, iki nokta üst üste, sayfa numarası şeklinde yapılır. Alıntı bittikten sonra konulması gereken nokta parantezden sonra konulur. Eserin tamamına atıfta bulunulması durumunda sayfa numarası belirtilmez. Yayın tarihi olmayan eserler için "tarih yok" anlamında "t.y." kısaltması; yayın yeri olmayan eserler için "yer yok" anlamında "y.y." kısaltması kullanılır. Değişik kaynakların metin içinde kaynakçada gösterilmesine ilişkin bazı örnekler aşağıda verilmektedir:

Tek Yazarlı Kitap:

Metin İçinde: (Acun, 2008: 34).

Kaynakçada:

Acun, F. (2008), *Yakın Dönem Tarihi Metodolojisi*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.

İki Yazarlı Kitap:

Metin İçinde: (Tekeli ve İlkin, 1999: 120).

Kaynakçada: Tekeli, İ. ve İlkin, S. (1999), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınevi.

İkiden Fazla Yazarlı Kitap:

Metin İçinde: (Tanör vd., 1997: 33-34).

Kaynakçada: Tanör, B., Toprak, Z. ve Berktay H. (1997), *"İnkılâp Tarihi" Dersleri Nasıl Okutulmalı?*, İstanbul: Sarmal Yayınevi.

Çeviri Kitap:

Metin İçinde: (Faroqhi, 2009: 34).

Kaynakçada: Faroqhi, S. (2009), *Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir?* (Çev. Z. Altok), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Kurum Yayını:

Metin İçinde: (TTKB, 2005: 54–55).

Kaynakçada: TTKB (2005), *İlköğretim 6-7. Sınıf Sosyal Bilgiler Programı*, Ankara: MEB Yayınları.

Makale:

Metin İçinde: (Şirin, 2000: 556).

Kaynakçada: Şirin, İ. (2000), "Osmanlı'da Tarihin Anlam Arayışı," *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı: 11, s. 555-574.

Metin İçinde: (Özel ve Çetinsaya, 2002: 29–30).

Kaynakçada: Özel, O. ve Çetinsaya, G. (2002), "Türkiye'de Osmanlı Tarihçiliğinin Son Çeyrek Yüzyılı: Bir Bilanço Denemesi", *Toplum ve Bilim*, Sayı: 91, s. 8-38.

Yazarsız/Anonim-Kolektif Yayınlar:

Metin İçinde: (Anonim, 2005: 3–5).

Kaynakçada: Anonim (1973), *16. Asırda Yazılmış Grekçe Anonim Osmanlı Tarihi Giriş ve Metin (1373 - 1512)*, Haz. Ş. Baştav, Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları.

Yayınlanmamış Tezden Yapılan Alıntılar:

Metin İçinde: (Akpınar, 1991: 58).

Kaynakçada: Akpınar, T. (1991), "Atatürk'ün Tarih Anlayışı", *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Tebliğ:

Metin İçinde: (Turan, 1997: 24).

Kaynakçada: Turan, Ş. (1997), "Milliyetçilik Anlayışında Tarih Yazıcılığının Önemi", *Tarih ve Milliyetçilik 1. Ulusal Tarih Kongresi*, Mersin Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, s. 24–28.

Elektronik Ortamdan Yapılan Alıntılar:

Metin içinde: (DPT, 2004: 48).

Kaynakçada:

DPT (2004), Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001–2005) 2004 Yılı Programı Destek Çalışmaları, http://ekutup.dpt.gov.tr/program/pdf, (Erişim Tarihi: 22.02.2005).

Metin içinde: (Berry, 1998: 48).

Kaynakçada: Berry, John N. (1998), "Educate Library Leaders, Library Journal, http://www.epnet.com/ehost, (Erişim Tarihi: 03.04.2006).

Kaynakçada (alıntı doğrudan bir siteden yapılmışsa):

Metin içinde: (SPK, 2006).

Kaynakçada: SPK (2006), http://www.spk.gov.tr/HaberDuyuru/haberduyuru.htm?tur=teblig, (Erişim Tarihi: 10.05.2006).

Yazarın Adı Anılarak Yapılan Atıflar: ... Şimşek'e (2011: 16) göre "...".

Birkaç Esere Birlikte Yapılan Atıflar:

Eserlerin tamamına yapılan atıflarda: (Çaykara ve İnalcık, 2009; Özel, 2009; Ersanlı Behar, 1996).

Eserin belirli sayfa/sayfalarına yapılan atıflarda: (Çaykara ve İnalcık, 2009: 15; Özel, 2009: 47; Ersanlı Behar, 1996: 85).

Aynı Yazarın Birden Çok Eserinden Yapılan Alıntılar: Eserler yayın yı-

lına göre en önce yayınlanandan başlanarak sıralanır. Aynı yıl içindeki yayınlar a, b, c ile birbirinden ayırt edilir.

Metin içinde: (Ocak, 2011a: 175–176); (Ocak, 2011b: 192); (Ocak, 1998: 99-101).

Kaynakçada:

Ocak, A. Y. (1996), *Babailer İsyanı Aleviliğin Tarihsel Altyapısı Yahut Anadolu'da İslam-Türk Heterokdosisinin Teşekkülü*, İstanbul: Dergah Yayınları.

Ocak, A. Y. (2011a), *Osmanlı Sufiliğine Bakışlar*, İstanbul: Timaş Yayınevi.

Ocak, A.Y. (2011b), Yeniçağlar Anadolu'sunda İslam'ın Ayak İzleri, İstanbul: Kitabevi Yayınları.

Yayın Tarihi Belirsiz Yayına Gönderme:

(Ortaylı, t.y.: 25-30).

[Buradaki *t.y.* kısaltması "tarih yok" anlamındadır. Yararlanılan kaynağın yayın yeri belli değilse; bu takdirde "yer yok" anlamında *y.y.* kısaltması kullanılır.]

Kuruma Gönderme:

Metin içinde: (Devlet Planlama Teşkilatı, 2007: 108). veya (DPT, 2007: 108).

Kaynakçada: Devlet Planlama Teşkilatı (2007), Kalkınma Raporu, Ankara.

Çeviri kitap:

Kaynakçada: Collingwood, R. G. (2007), *Tarih Tasarımı*, (Çev. K. Dinçer), Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Editörlü kitap:

Kaynakçada: Engin, V. & Şimşek, A. (Ed.), (2011), *Türkiye'de Tarihyazımı*, İstanbul: Yeditepe Yayınları.

Kongre veya Sempozyum Bildirisi:

Kaynakçada: Bıçak, A. (2003), "Millî Bilincin Oluşmasında Tarih'in

Yeri",*İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Dairesi Başkanlığı ile Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi'nin düzenlediği Felsefe Atölyesi konuşmalar dizisinde sunulan bildiri,* Tarık Zafer Tunaya Kültür Merkezi, İstanbul, Türkiye, 17. Kasım.

Ansiklopediler:

Metin içinde: (İpşirli, 1999: s.250).

Kaynakçada: İpşirli, M. (1999), "Osmanlı Tarih Yazıcılığı" *Osmanlı Ansiklopedisi,* Cilt: 8, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s.247-253.

Arşiv Belgeleri ve Resmi Yayınlar:

Metin içinde: (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Dosya: A45)

Kaynakçada: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Dosya: A45, Fon Kodu: 030.01.0.0 Yer No: 37.226.1.

Tablo, Şekil, Grafik, Şema, Harita, Resim, vb. Görseller:

Metin içinde:

Tablo 1: *1927 Sanayi Sayımı: Motor ve Çevirici Güç Kullanımı*

	Motorlu İşletme	Motor Sayısı	Çevirici Güç (HP)	(*)	(**)	(***)
Maden çıkarma	45	298	14325	34.1	.54	.76
Tarım sanayii	1279	1795	37250	3.9	.06	.34
Dokuma	244	520	15853	5.1	.06	.33
Ağaç ürünleri	380	708	8062	3.1	.09	.33
Kağıt ve karton	117	222	557	8.0	.64	.20
Madeni eşya ve makina	427	691	7925	2.3	.05	.23
Ametaller	31	91	5502	4.3	.03	.45
Kimya	94	151	3942	4.5	.22	1.27
Karma ve çeşitli sanayi	205	374	70123	9.3	1.14	23.04
Toplam sanayi	2822	4850	163539	3.9	.07	.64

Kaynak-. DİE, 1969.

Kaynakçada: Devlet İstatistik Enstitüsü (1969), 1927 Sanayi Sayımı, Yayın No. 584, Ankara.

B) Dipnotla Kaynak Gösterme

Bilimsel çalışmalarda son yıllara kadar; gönderme yapma, alıntılama ve kaynakça hazırlama gibi aşamalarda, ağırlıklı olarak ' Klasik Dipnot Sistemi' olarak da bilinen Chicago of Manual Style (CMS) kullanılmıştır. Bugün Chicago sistemi, bu etkinliğini yitirmiş görünmektedir. Son zamanlarda özellikle eğitim bilimleri ve istatistiksel yöntemlere ağırlık veren alanlarda 'Parantez İçi Sistem' olarak da bilinen Modern Language Association Style (MLA) kullanılır hale gelmiştir. Bununla birlikte Tarih ve Türk Dili ve Edebiyatı gibi alanlarda hala önemli oranda CMS kurallarının dikkate alındığı; hatta zaman zaman bu iki yöntemin bir arada kullanıldığı görülmektedir.

Dipnotlar yalnızca yararlanılan kaynakları göstermede kullanılmaz. Araştırmayı hazırlayan kişi bahsettiği konuda ayrıntılı bilgi, farklı görüş, hatırlatma vb. yapmak istediğinde de dipnot kullanabilir. Metin içerisinde ilgili bölüme dipnot numarası vererek gerekli açıklamayı o numaralı dipnotta yapabilir. Dipnotlar raporlarda üç ayrı şekilde düzenlenebilir:

1. Sayfa sonunda; metin içerisine dipnot numarası konulur ve aynı sayfanın alt kısmına yararlanılan kaynakla ilgili açıklamalar yazılır.

2. Bölüm sonunda; metin içerisinde verilen rakamlar bölüm sonunda dipnotlar olarak toplanır ve bölüm sonlarında toplu olarak gösterilir. Eğer birden çok bölüm varsa her bölümde dip not numaralandırılması tekrar birden başlatılarak verilir ve her bölümle ilgili dipnotlar o bölümün sonuna yerleştirilir.

3. Rapor sonunda; Metin içerisinde kullanılan dipnotlar bir araya getirilir ve araştırmanın sonunda ayrı bir bölüm olarak düzenlenir. Bu üç yöntemden en uygunu sayfa sonuna dipnot düşülmesidir. Çünkü okuyucu görmek istediği dipnotu, okumasını bozmadan kolayca görebilir.

Kaynak ve dipnot göstermede dikkat edilmesi gereken bazı kurallar vardır. Bu kurallar yararlanılan kaynağın türüne göre değişiklik gösterir. Bunları sırasıyla inceleyelim:

1. Klasik Dipnot sisteminde, gerekli açıklama ve bilgiler genellikle dipnotlar seklinde verilir. Daha sonra bölüm ya da kitabın sonunda dipnotlarda geçen kaynaklar, açık ve ayrıntılı künyeleriyle birlikte topluca verilir.

2. Dipnotlar verilirken, gönderme veya alıntı yapılan bölümün sonuna bir

numara verilir ve aynı sayfanın alt kısmında bu numaranın karşısında gerekli bilgiler gösterilir. Dipnotunun sayfa içindeki yeri sayfanın en altıdır. Dipnotu bulunan sayfada metin, dipnot yazılmasına olanak sağlayacak şekilde en alta gelmeden kesilir. Metnin son satırının altına, soldan başlayarak çeyrek ya da yarım satır uzunluğunda bir çizgi çizilir ve dipnotlar bu çizginin altına yazılır. Bu ayarlama bugün bilgisayarlarda word programında başvurular sekmesinden sağlanmaktadır. Kaynak ilk kez geçtiğinde, kaynakçada olduğu gibi, kaynağın künyesi ayrıntılı olarak verilir. Kaynak dipnotlarından farklı özelliklere sahip, bir de *açıklama dipnotları* bulunur. Açıklama dipnotlarında, belirli bir konuda metne sokulmasında yarar görülmeyen ayrıntılarla, metinde geçen ancak iyi bilinmeyen kavramların açıklamaları ya da metinde açıklanan görüşün zıddı görüşler vb. gibi çeşitli bilgilere yer verilir. Hatta açıklama dipnotlarında verilen bilgilerin ayrıca kaynağı da gösterilebilir. Dipnotların numaralandırılmasında genellikle rakamların kullanıldığı belirtilmişti. Ancak dipnotlarının çok az olduğu bazı çalışmalarda, rakam yerine yıldız (*), artı (+), paralel (=) ve benzeri semboller de konulabilir. Böyle bir durumda, dipnotu numarasını göstermek için bu işaretler yan yana yazılır. Örneğin; dördüncü dipnotu için, yan yana dört yıldız (****) konulur.

3.Dipnotta ikinci kez geçen kaynak için, araya baksa kaynaklar girmişse, yazarın adı ve soyadından sonra "a.g.e. (aynı gösterilen eser), a.g.m. (aynı gösterilen makale), a.g.t. (aynı gösterilen terim), a.g.md. (aynı gösterilen madde), a.g.y. (aynı gösterilen yer)" gibi kısaltmalar kullanılır. Sayfa bilgilerinden başka bilgilere yer verilmez. (Örnek: Mustafa Safran, a.g.e., s.134). Bir kaynak dipnotta ardışık olarak (arka arkaya) yer alıyorsa; yani araya başka bir kaynak girmemişse yazar adı ve soyadına da gerek yoktur. "a.g.e., a.g.m., a.g.t., a.g.md." ve gerekiyorsa sayfa bilgilerini vermek yeterlidir. (Örnek: a.g.e., s.47). Bu durumlarda kaynakla ilgili bir kısaltmanın (kaynağın adı, yazarı vs.) tercih edilmesi de mümkündür.

Dipnot:

1) Halil İnalcık, *The Ottoman Empire, The Classical Age*, 1300-1600, Phoenix, London,1973, s. 120.

2) Mihnea Berindei– Gilles Veinstein, *L'Empire Ottoman et les Pays Roumains*, EHESS, Paris,1987, s.106

3) İnalcık, a.g.e., s. 187 veya İnalcık, s. 187.)

Kaynakça:

İNALCIK Halil, *The Ottoman Empire, The Classical Age, 1300-1600*, Phoenix, London, 1973

BERINDEI Mihnea- Gilles Veinstein, *L'Empire Ottoman et les Pays Roumains*, EHESS, Paris, 1987.

4.Dipnotlarda "Ad Soyad" sıralaması, kaynakça bölümünde ise "SOYAD, Ad" sıralaması tercih edilir. Kaynakçada SOYAD, büyük temel harflerle yazıldığı için, onu addan ayırmaya yönelik olarak araya virgül konmasına gerek yoktur.

Dipnot: Mübahat S. Kütükoğlu, *Tarih Araştırmalarında Usûl*, Kubbealtı Neşriyatı, 4. Baskı, İstanbul, 1995, s.88.

Kaynakça: KÜTÜKOĞLU Mübahat S., *Tarih Araştırmalarında Usûl*, Kubbealtı Neşriyatı, 4. Baskı, İstanbul, 1995.

5. Bir kitaptan alıntı yapıldığında, sayfa bilgisi dipnotta mutlaka belirtilir. Ancak bu kitapla ilgili künye bilgileri kaynaklar bölümünde verilirken, sayfa bilgisine tekrar yer verilmez.

Dipnot: Niyazi Berkes, Türkiye'de Çağdaşlaşma, 12. Baskı, İstanbul, 2008, s.45.

Kaynakça: BERKES Niyazi, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, 12. Baskı, İstanbul, 2008.

6. Alıntı bir makaleden yapılmışsa, dipnotta alıntının geçtiği sayfa bilgisi verilir. Kaynaklar bölümünde ise makalenin dergideki (ya da kitaptaki) sayfa aralığıyla ilgili bilgiler verilmelidir. Aynı şekilde makaleye bütün olarak bir gönderme yapılmışsa yine sayfa aralığının belirtilmesi gerekmektedir.

Dipnot: İlhan Tekeli, "Tarih Metodolojisi Üzerine", *Bilim ve Sanat*, Sayı: 21, (1982), s.43.

Kaynakça: TEKELİ İlhan, "Tarih Metodolojisi Üzerine", *Bilim ve Sanat*, Sayı: 21, (1982), s.42-48.

7. Kimi zaman dipnotlar yerine son notlar kullanıldığı da olur. Bu durum-

da yukarıdaki hususlara aynen uyulur. Aradaki fark, bilgilerin sayfa altlarında değil, bölüm ya da kitabın sonunda verilmesinden ibarettir.

8.Metin içi göndermeler ve alıntılarda ya da dipnotlarda, gerekli durumlarda künyeler kısaltılarak ve özetlenerek verilebilir. Ancak metnin sonundaki kaynakçada kısaltma ve özetleme yapılmaz.

9. Aynı soyadı taşıyan yazarların kitaplarını tekrar kaynak göstermek gerektiğinde karışıklık olmasın diye yazar adları da belirtilir. Rapor içerisinde aynı yazarın birkaç farklı kitabı kullanılmışsa açıklayıcı olması için yazarın soyadından sonra kitabın adı yazılır.

Dipnot: 1) Meriç, Bu Ülke, a.g.e., s.89.

2) Meriç, Mağaradakiler, a.g.e., s.99.

Kaynakça: MERİÇ Cemil, *Bu Ülke*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.

MERİÇ Cemil, *Mağaradakiler*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007.

10. Kaynak gösterilen eser bir *ansiklopedi* ise şu şekilde dipnotta ve kaynakçada gösterilir: "(varsa) Madde Yazarının Adı Soyadı, Ansiklopedinin Adı, Cilt Numarası, (varsa) Editör/Editörler, Yayın yeri, Yayın yılı, Sayfa numarası".

Dipnot: Esin Kahya, "Eski Türkler'de Bilim", *Türkler*, III.cilt, Ed. Salim Koca vd., Ankara, Semih Ofset, 2002, s.400.

Kaynakça: *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, 6. cilt, İstanbul, İletişim Yayınları, 1985.

11. Bir süreli yayın içerisinde bulunan bir makale dipnotta şöyle gösterilir: "Yazar Adı ve Soyadı, "Makalenin Adı", *Derginin Adı*, Cilt Numarası, Sayısı, Sayfa Numarası".

Dipnot: Kubilay Aysevener, "Tarihi Yeniden Canlandırmak", *Araştırma Dergisi*, Sayı: 2, (1997), s.19.

Dipnot: Martin Sprengling, "Tonyukuk Kitabesi: Eski Bir Türk Şaheseri", Çev. Mehmet İnhan, *Erdem*, Cilt: 2, Sayı: 6, (1986), s. 721.

Kaynakça: AYSEVENER Kubilay, "Tarihi Yeniden Canlandırmak", *Araştırma Dergisi*, Sayı: 2, (1997), s.17-28.

Kaynakça: SPRENGLING Martin, "Tonyukuk Kitabesi: Eski Bir Türk Şaheseri", Çev. Mehmet İnhan, *Erdem*, Cilt: 2, Sayı: 6, (1986), s. 721-730.

12. Arşiv belgelerinin dipnotta ve kaynakçada gösterimi ise şu şekildedir:

Dipnot: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Dosya: A45, Fon Kodu: 030.01.0.0 Yer No: 37.226.1.)

Kaynakça: B.O.A. Hatt-ı Hümayun Tasnifi: 1442/H, 2999, 3600, 9779/A...

13. Eğer arka arkaya iki dipnotta aynı eserin aynı sayfası gösterilecekse ikincide "gösterilen yer" manasına kısaca "*gös. yer*" ya da "a.g.y." demek yeterlidir.

Dipnot:

1) Esra Danacıoğlu, *Geçmişin İzleri*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2001, s. 122.

2) *gös. yer.*

14. Üç ve üçten çok yazarlı kitap ve makalelerde dipnotlar ve kaynakça aşağıdaki örneklerde olduğu gibi yazılır:

Dipnot: Joseph A. Lauwerys, Fatma Varış ve Kenneth Neff, *Mukayeseli Eğitim*, Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayını, İkinci Baskı, Ankara 1979, s. 9. [üç yazarlı]

Dipnot: Aydın Sayılı, Oktay Sinanoğlu, Enver Ziya Karal, vd., *Bilim, Kültür ve Öğretim Dili Olarak Türkçe*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1978. s.7-96. [üçten çok yazarlı])

Kaynakça: LAUWERYS Joseph A., Fatma Varış ve Kenneth Neff, *Mukayeseli Eğitim*, Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayını, İkinci Baskı, Ankara 1979. [üç yazarlı]

Kaynakça: SAYILI Aydın, Oktay Sinanoğlu, Enver Ziya Karal, vd., *Bilim, Kültür ve Öğretim Dili Olarak Türkçe*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1978. [üçten çok yazarlı])

Ülkemizde kaynakça hazırlamayla ya da alıntılamayla ilgili uygulamalarda tam bir birlik sağlandığını söylemek zordur. Uygulamalar arasında ciddi farklar

bulunmaktadır. Bu farklılıkların daha çok nokta, virgül kullanımı, çok yazarlı künyelerde kısaltma yapma gibi ayrıntılarla ilgili oldukları da unutulmamalıdır. Bu durumda akademisyenin tercihlerinde tutarlı olması önem kazanmaktadır.

Sonuç olarak, Barzun ve Graff'ın vurguladığı gibi: "Bir araştırmacı olarak iyi veya kötü, ne nitelikte yazarsanız yazın, sürekli olarak birilerinin sözlerini tekrarlamak ve bir başka yapıttan alıntı yapmak zorundasınız. Konu ne olursa olsun bu değişmez. Konu bütünüyle yerel olmadığı sürece, yabancı bir dilde yazılmış kaynakları kullanmak zorunda kalacağınızdan, çeviri, çalışmanızın önemli bir bölümünü oluşturacaktır... Dolayısıyla çalışmalarında bu araçları kullanan herkesin alıntı yapma kurallarını ustalıkla kullanabilmesi gerekir... Herhangi bir bölümde alıntı yaptığınız altı ya da sekiz kişi, bunları sizinkinden farklı amaçlarla yazmışlardır ve birbiriyle bağlantısı olmayan bu parçaları, akıcı biçimde bir bütün haline getiremezsiniz. Bu deneyimden, alıntı yapma sanatının ilk kuralı çıkarılabilir: Alıntılar kanıt değil örneklerdir. Anlattıklarımızın kanıtı, öne sürdüğümüz bilgi ve fikirlerin bir arada oluşturdukları bir bütündür... Bu kuralı iki önemli kural daha izler: (1) Alıntılar kısa tutulmalıdır. (2) Metinle olabildiğince kaynaştırılmalıdır.[4]

Bu noktalara dikkat eden bir araştırmacının, sonuç itibarıyla, akademik ve hukukî anlamda sorunsuz bir ürün ortaya koyabilmesi hiç de zor olmayacaktır. Bu konunun önemini vurgulaması açısından, İlk ve Ortaöğretimde yapılan yeni müfredat değişikliği ile öğrencilere bu becerilerin eğitimlerinin her aşamasında kazandırılmasına yönelik kazanımlar ve etkinliklerin sunulması da dikkat çekicidir.

[4] Jacques Barzun ve Henry F. Graff, *Modern Araştırmacı*, TÜBİTAK, 2. Basım, Ankara, 1997, s.233-235

12. BÖLÜM

BİR TARİHÇİNİN METNİNİ OKUMAK

(Cemal Kafadar'ın *Kim Var İmiş Biz Burada Yoğ İken*'in "Giriş" Yazısı Üzerine)

Levent YILMAZ•

Kitabımızın önceki bölümlerinde ayrıntılı bir biçimde ele alındığı gibi bir tarihçinin "yazma" eylemi ve bunun gereklerini bilmesi kadar başka tarihçilerin eserlerini ya da daha geniş bir anlamda tarih metinlerini okuma, eleştirme (kritik etme) becerisi de kazanması beklenir. Bu bağlamda Cemal Kafadar'ın *Kim var imiş biz burada yoğ iken* başlığıyla Türkçeye çevrilen eseri üzerine bir okuma ve inceleme örneği sunulmuştur.

Kitap ve Yazarı Hakkında Kısa Bilgi

Cemal Kafadar sayıca fazla kitap ya da makale yayınlayan bir tarihçi değildir. 1995 tarihli İki Cihan Aresinde (*Between Two Worlds*) eseri uzun bir süre tek kitap konumundaydı. *Kim var imiş biz burada yoğ iken* başlıklı kitabı ise 2009 yılında yayınlanınca[1] bilimsel bir tarih kitabı için önemli sayılabilecek bir ilgiyle karşılaştı. Kitap, esasında Kafadar'ın yıllar içinde yazdığı üç İngilizce ve bir Türkçe makaleden oluşan bir derlemedir. Bunlar Türkçeleştirilirken üzerlerinde küçük düzeltmeler yapılmıştır. Kitabın alt başlığından da görülebileceği üzere söz konusu olan dört makale, Osmanlı toplumundan dört figürü ele almıştır ki bunlar Yeniçeri, Tüccar, Derviş ve Hatun'dur.

• Prof. Dr., Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales, leventyilmaz1407@gmail.com

[1] Cemal Kafadar, *Kim Var İmiş Biz Burada Yoğ İken*, Haz. Tuncay Birkan, Metis Yayınları, İstanbul, 2009.

Alt başlıktan hareketle kitabın, Osmanlı için yapılan klasikleşmiş "saray-halk" ayrımının "halk" tarafında yer aldığı hemen anlaşılabilir. Söz konusu kitaptaki kişiler, "yönetici" sınıftan olmadıkları gibi anlaşılan "yüksek" bir kültürün üyeleri de değillerdir. Hâlbuki bu alışılmadık bir durumdur. Çünkü geleneksel ayrım, çok uzun bir süre Osmanlı çalışmalarına damgasını vurmuştur. Geleneksel ayrımda divan şiiri ile halk şiiri arasında nasıl bir radikal karşıtlık oluşturulduysa, "saray" ile "halk" arasında da böyle bir karşıtlık kurulmuştu. Bu meseleye birazdan tarihyazımı açısından, popüler kültür çalışmalarının tarihselliği bağlamında geri dönülecektir. Ama daha önce, kitabın başlığına bir göz atıp bir "okuma" çabasına girişilebilir.

Kim var imiş biz burada yoğ iken, halk şairi Karacaoğlan'ın bir şiirinin son dizesidir. Karacaoğlan şiirinin sondan bir önceki dizesinde de, "Sual eylen bizden evvel gelene", demiştir. Bu iki dizeyi bağlamından bir an için kopartalım: Buradaki "biz", belirli bir tarihsel dönemde, belirli bir coğrafyada yaşayan "biz" anlamındadır. Dize şunu tavsiye etmektedir: *Bizden öncekiler hakkında sual sorulsun, onlar merak edilsin, onlar araştırılsın.* Yani, "kim var imiş biz burada yoğ iken", "bunları merak edelim", "sorular soralım", "araştıralım" ve "öğrenelim". Bu dize bizi iki temel kavram ile baş başa bırakmaktadır. Bunlar, merak ve soruşturmadır. Zaten Kafadar da "Giriş" yazısının ilk cümlelerinde bu "merak ve soruşturma" meselesini doğrudan zikretmiştir: Karacaoğlan "'Kim var imiş biz burada yoğ iken' sorusunu neden hayatın acılarından dem vuran, 'tas tas içtim ağuları sağ iken' diyerek başladığı bir şiirin sonunda sormuştur? Kâh âşık kâh çapkın sesi ile tanıdığımız şiirlerinde pek görülmeyen ya da açık edilmeyen bu felsefi-tarihsel duyarlığı, neden kendisine kolayca yakıştıramadığımız efkârlı bir şiirin sonuna yerleştirmiştir?[2] Bunun nedenini merak eden Kafadar, bir sonraki paragrafta, Baudelaire gibi okura şöyle seslenir: "Ey okur bu soru sende bir merak uyandırmadıysa, hatta tarihçi dediğin bu gibi sorularla uğraşmaz diyorsan, ey okur, yol yakınken, bırak kitabı, okuma". Dolayısıyla Kafadar'a göre, bu kitap her şeyden önce bir meseleyi merak edip onun peşine düşen, onu gidermeye çalışan bir soruşturmadır. Ancak, Kafadar'a göre bu merakın da bir niteliği vardır. Kimilerine göre, tarihçi bu türden edebi, düşünsel ve kültürel olana değinen sorularla uğraşmaz. Kafadar'a göre, bu tür okur, yalnızca siyasî ya da ekonomik olanla ilgilenenleri tarihçi kabul etmektedir. Ya da bir tür ta-

[2] Kafadar, *a.g.e.*, s.13.

rihçi vardır ki, tarihten yalnızca bunu anlamaktadır. Kafadar aslında bu meseleyi birinci makalede daha da açıklığa kavuşturmuştur. Bu tarihçilik anlayışı "zamandizimselliğe sadık anlatı tarzlarını kullanan ve politik/askeri olaylara vurgu yapan" ve Annales okulu tarafından "demode" bulunan bir tarihçiliktir.[3] Bunun karşında ise, "anlatısal" kaynaklara eğilen ve onlardan yola çıkan, 1980'de Hartog'un kitabında, Fransız tarihçilerinin "artık sayı saymaktan sıkıldıkları" başka bir tarihçiliği anlatılıyordu.[4]

Geçmişe dair bir merak ve soruşturmadan bahsedildi. Karacaoğlan'ın tavsiye ettiği ve Kafadar'ın pratiğe geçirdiği bu işlemler malum olduğu üzere çok eskiden beri vardı. Hatta bunları, Batı tarihyazımının "babası" olarak kabul edilen Herodotos'a kadar götürmek mümkündür. Herodotos'un *Tarih* diye bilinen metninin esas başlığı olan *Historie* sözcüğü İyon lehçesinde oluşturulmuş bir addır. *Historein* fiilinden türetilmiş olup "araştırmalar" ya da "soruşturmalar" anlamına gelmektedir.[5] Sonraları "historia", "histoire", "history" diye bilinen kavram, aslında araştırmak fiilinden çıkmış ve tam olarak "soruşturmalar" (çoğul) anlamına gelmektedir.

Herodotos'un *Tarih* dediğimiz ama aslında adı *Soruşturmalar* olması gereken kitabı aslında hem Karacaoğlan'ın şiirinin son iki dizesiyle hem de Cemal Kafadar'ın kitabını kateden genel niyetle bağdaşmaktadır. Herodotos kitabına şöyle başlar: "Bu, Halikarnassoslu Herodotos'un kamuya sunduğu araştırmadır. İnsanoğlunun yaptıkları zamanla unutulmasın ve gerek Yunanlıların, gerekse barbarların meydana getirdiği harikalar bir gün adsız kalmasın, tek amacı budur; bir de bunlar birbirleriyle neden dövüşürlerdi diye merakta kalınmasın."[6]

Herodotos aslında eserine Homeros'un İlyada'sıyla rekabet etmek üzere başlamış, ancak bu girişiminin sonunda tarihçi olmuştur. Şair (Homeros)

[3] Aslında Kafadar, imâ ile de olsa, Annales'in ekonomik ve toplumsal hayat hakkında uzun süreye yayılan istatistikî bilgi ve somut veriyi arşivlerden toplayan tarihçiliğine, yani Braudel ve ondan etkilenenlere de işaret etmiştir. Kafadar, *a.g.e.*, s.41.

[4] François Hartog, *Le Miroir d'Hérodote. Essai sur la représentation de l'autre*, Gallimard, Paris 1980. (Türkçesi, *Herodotos'un Aynası*, Çev. Emin Özcan, Dost Kitabevi Yayınevi, Ankara, 1996).

[5] Hartog, *a.g.e.*

[6] Altları çizilerek gösterilen vurgu yazara aittir. Herodotos, *Tarih*, Çev. Müntekim Ökmen, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2010 (ilk baskı 1973), s. 5.

şan (*kléos*) dağıtır, kahramana ölümünden sonra şöhret bahşeder, unutuşa karşı savaşırdı. Tarihçi (Herodotos) ise şeyler ve insanlar unutulmasın, *akléa* kalmasınlar, zamanın etkisiyle silinen resimlere benzemesinler diye işe girişmiştir. Tarihçi tıpkı şair gibi ölümle, unutuşla ve zamanla savaşır. Homeros aslında "bilen" kişidir. O, esin perileri (Musalar) aracılığıyla bilir. Aslında bilen, tanrıçalardır, tanrıçalar da bu bilgiyi şairin o görmeyen gözü yerine yerleştirmişlerdir. Tarihçi ise, merak ettiklerimizi artık tanrısal bir esinle değil, araştırıp soruşturarak bilecek kişidir.

Merak ve İki Tarz-ı Tarih

Merakın önemli olduğu söylenmişti. Bununla aslında tüm tarihyazımını kateden büyük bir tartışmadan da söz edilmektedir. Tartışmanın bir yakasında, geçmişi kayda alan ve bu kaydı merak yüzünden değil de, kendi kimliğinin bir parçası, sanki kendi geçmişi gibi gören ve onun sayesinde var olduğunu düşünen ve dolayısıyla da onunla fazlasıyla övünen bir gelenek vardır: "Şanlı tarihimiz" olarak tanımladığı geçmişin kesinkes bilinebileceğini iddia eder. Bu gelenekte tarihten söz etmek, içinde dersler bulunacak devasa bir deneyim havuzunu dile getirmek demektir.[7] Bu amaçla yazılmış tarih, insanları eylemlerinde yönlendirmeyi hedeflemiştir. Şimdiki zamanda yaşayan insanın "anlatılar" yoluyla orada, gözlerinin önünde olan geçmişe bakacağı ve gereken "doğru" davranışı oradan çıkaracağı derse göre belirleyeceği düşünüldü. Bu geçmiş bir anlamda "geleceğin karanlıklarını", "hayatının dikenli yollarını" aydınlatacaktı. Böylece tarih öğeleri, yani savaşlar, kralların işleri, mucizeler, ifşa, kusurlar, aptallıklar, vb. şimdiki zaman için başvuru noktaları olan bir bütünlük oluştururdu. Bu devasa havuzda bazı anlatılar temel olarak gösterilir ve örnek düzeyine çıkarılırdı. Bütün tarih biricik ve büyük bir eğitim kaynağıydı. Girişimi başarmak için, erdemli olmak için, insanın davranışını eski anlatılara göre ayarlaması gerekirdi; bir kral bir kraldı, bir savaşçı savaşçıydı ve bunların davranışları eskilerin eylemleriyle belirlenmişti. Sanki insan tabiatı değişmezdi, çevre farklılaşmamıştı ya da gelecek de aslında geçmişte mevcuttu. Bu havuzdan anlatı biçimi altında alınan örnek, hakikatin zamansız (tarihdışı/ahistorik) bir parçasıydı. Bu anlayış aslında açıkça Machiavelli'nin *Titus Livius'un İlk On Kitabı Üzerine*'sinde ortaya çıkmıştır.

[7] Levent Yılmaz, *Le Temps Moderne*, Gallimard, Paris, 2004 (Türkçesi, *Modern Zamanın Tarihi*, Çev. M. Emin Özcan, Metis Yayınları, İstanbul, 2010).

İkinci yakada ise, Terentius'un *Kendi Kendinin Cezacısı* (Heautontimorumenos) kitabında söylediği "İnsanım ben: insanca olan hiçbir şey bana yabancı değildir" (Homo sum: humani nihil a me alienum puto) düsturu altında sınıflayabileceğimiz İnsancıllık (Humanitas) geleneği gelir. Bu geleneğe göre de tarih kendiliğinden şanlı ya da sefil değil, tam tersine, geçmişteki hakikati, olguları ve doğruları merak eden insanların bu meraklarını dürüst ve tutarlı bir araştırmayla gidermeye çabaladıkları bir "yabancı ülke"dir. Bu türden bir tarih ise, ancak ve ancak 1700'ler civarında hem antikacılıktan hem de eski tarihten ayrılarak vücuda gelmiştir.[8]

Cemal Kafadar bu ikinci geleneğin içinden konuştuğu için tarihçinin tam da bu türden soruları merak edip uğraşması gerektiğini söylemiştir. Aslında, bu tartışma, kitabımızın ikinci bölümünde de vurgulandığı gibi özellikle 1968-70 yıllarında yeniden alevlenmişti. Paul Veyne, *Universalis* ansiklopedisine yazdığı "Tarih" maddesinde ve ardından yayınlayacağı *Tarih Nasıl Yazılır* (*Comment on écrit l'histore*)[9] başlıklı kitabında tarihi pozitivist bir bilim olarak kabul edenlerin karşısına dikilmiş ve hakikat denen şeyin bir yanılsama, en iyi halinde de bir toplumsal inşa olduğunu söylemişti. Ona göre, bütün bunlardan uzaklaşmalı, tarihin merak üzerine inşa edilen geleneğine tekrar dönmeli ya da böyle bir geleneği yeni terimlerle tekrar inşa etmeliydik. Yani bir anlamda doğru bir "masal" anlatmalıydık. Bu tartışma büyük ses getirdi. Hele de arşivlerin hakikatin ta kendisi olduğunu zannedenler Veyne'e çok kızdılar.[10] Bu tarihçilere göre tarih belgelerin içinde duruyordu. Belgeleri bulmak, derlemek ve yayınlamak, yeterliydi. Oysa bunun yeterli olmadığı biliniyordu. Kafadar da tam da bu yüzden "Giriş" yazısının üçüncü paragrafında bu meseleye değinmiştir. Osmanlı'nın 16. ve 17. yüzyıllarında yaşamış dört kişi hakkında "bulduğu belgelerin ışığında peşine düştüğü bazı sorular"la ilgilenmiş ve eklemiştir: "Yazıların her biri ampirik malzemeye, arşivlerde ve yazma kütüphanelerinde bulduğum kaynaklara dayanmakla birlikte, tarihçinin 'uzak gözlüğü' saydığım

[8] A. Momigliano, "Ancient History and the Antiquarian", *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, Cilt: 13, Sayı: 3/4, 1950, s. 285-315.

[9] Paul Veyne, *Comment on* écrit l'*histore*, Le Seuil, Paris, 1970.

[10] Aslında bu tartışma 1966'da Hayden White tarafından çoktan başlatılmıştı ama Veyne doğrudan Annales'in "sayı takıntısı"nı hedef aldığı için daha çok gürültü kopardı.

yöntem, paradigma ve felsefe meseleleriyle de uğraşır."[11] Kafadar'a göre belgeler vardır ama belgelere çok yakından bakmak onları görmemizi engelleyebilir; tarihsel miyopluk için bir tür "uzak gözlüğü" kullanmamız gereklidir.

"Uzak Gözlüğü"

"Uzak gözlüğü" sözü yeni heyecan verici bir teklif gibi görünmektedir. Bunun birinci nedeni, doğrudan Claude Lévi-Strauss ve onun kitabı *Uzaklaşan Bakış*'ı (*Le Regard Eloigné*) hatırlattığı içindir. Lévi-Strauss, "Tarih hayatın mürşididir" (Historia magistra vitae) deyiminden dem vurur ve Avrupa'da 15. ve on 16. yüzyıllara kadar bu bakışın geçerli olduğunu söyler. Çünkü geçmiş bu dönemlerde tam olarak "geçmemiştir". Geçmiş'in geçeceği, tarihleşeceği modern dönemde insanlar, yani bugünün insanları, Lévi-Strauss'a göre "İncil zamanı ya da Antikçağ zamanı ile şimdiki zaman arasına, Rönesans'ın yarattığı yakınlaşmanın hala etkisinde olan 17. yüzyıl insanlarının iyi ölçemedikleri bir tarihsel derinlik yerleştirmekle kalmaz, bir de eleştirel bir mesafe koyarlar." İşte bu eleştirel mesafe, uzaklaşan bakış, geçmişi bütünlüğü içinde değerlendirebilmenin bir yöntemidir. Bu, tıpkı bir müzede, büyük bir resmi iyi görebilmek için biraz gerilemek gerektiği gibi bir "uzaklaşmak"tır.

Popüler Kültür

Kafadar, kitabının ikinci makalesi olan "Ben ve Başkaları"nın başlangıç cümlelerinde yukarıda kitabın alt başlığından çıkarsanan paradigmayı ele alır: "Osmanlı Edebiyat Tarihine, hatta bütün Osmanlı kültür tarihine 'iki tabakalı' bir şema içerisinden bakmak adet olmuştur: Saray kültürüne karşı halk kültürü (yüksek, eğitimli, doğru inanışlı, kozmopolit, cilalı, yapay, katı, kitlelere geçit vermeyen bir kültürel oluşumun karşısında popüler, sapkınlığa eğilimli ve batıl inançlarla lekeli, ama 'ulusal' ruhu koruma anlamında katışıksız ve sade, doğal, dürüst bir oluşum) yaklaşımı yerleşiktir. Bu şema belli başlı iki etken altında biçimlenmiştir. Bir yanda "yüksek" ve "avam" gelenekler arasında oldukça kesin bir ayrım güden 19. yüzyıl Avrupasının iki tabakalı kültür ve din tarihi araştırmaları modelinin yarattığı etki vardı."[12] Tam burada, Kafadar'ın da zikrettiği bu modelin açıklanması gerekir. Çünkü Kafadar'ın sözleriyle Köprülü'nün başlattığı edebiyat tarihi çalışmaları bir Osmanlı kültür tarihine gidecek yolu

[11] Kafadar, *a.g.e.*, 13.

[12] Kafadar, *a.g.e.*, s.40.

açmasına rağmen, nedense sürdürülmemiştir. *Annales*'in "Braudelci" yanını öne çıkarıp "Febvreci" yanını ihmal eden sonraki kuşak Osmanlı tarihçiliği de, tarihin içindeki "insan" unsurunu biraz değil, çokça ihmal etmiştir. Ama önce, bu iki tabakalı modele biraz yakından bakmakta yarar vardır. Çünkü bu bakış, Kafadar'ın "Giriş" yazısını olduğu kadar, kitabının tümüne yayılan ruhu da kavramamıza yol açacaktır.

Popüler kültür, halkın kendisinin ürettiği kültür anlamına mı gelir, yoksa buradaki vurgu "yaygınlık kazanmış" bir kültür üzerinde midir? Kelime Latince "populus "tan türetilmiş ki zaten "halk" demektir. Tamlamanın ikinci sözcüğü ise "kültür"dür. Antropolojinin gözlüğüyle bakıldığında, bir insan topluluğunun yapıp-ettiklerinin, fikriyatının tümü anlamındadır. Tamlamada bir çelişki vardır. Eğer kültür, bir insan topluluğuna ilişkin her türden üretimin adı ise, zaten "popüler" olmak zorunda değil mi? Yani bir kültür var ise, bu ister istemez o halkın ürettiği, dolayısıyla "popüler" bir kültür olmayacak mı? Eğer durum böyle değilse, bir kültürü "popüler" olarak adlandırmak, "popüler" olmayan başka bir kültürün var olduğunu da söylemek anlamına gelmez mi? Öyleyse, kültürün popüler olan biçimlerinden söz ettiğimizde toplumda katmanlar, birbirinden kesin çizgilerle ayrılmış sınıflar, bölümler olduğunu mu söyleriz? Buradan da hareketle, toplumdaki bir katmanın kültürünü "popüler" olarak adlandıranların, kendilerini o katmandan farklılaştırdıklarını mı ima ederiz? Bu farklılaşma nasıl gerçekleşir? Hangi yollarla? Ayrıca, "popüler" olarak adlandırılan kültürün, "popüler" katmanda, yani o farklı olduğu varsayılan katmanda üretildiğine emin miyiz?

Halk

Roger Chartier "Halkın Okuma Alışkanlıkları" başlıklı makalesinde popüler kültürün "düşünsel bir kategori" olduğunu daha ilk cümlede söyleyerek şunları ekler: "Aydın kültürü dışında gelişen üretim ve davranışları sınırlayıp tanımlamaya çalışan bilimsel bir kategori olan halk kültürü (popüler kültür), aslında çelişkili pek çok yorumuyla, Batılı aydınların 'egzotik' dünyalarda karşılaştıkları kültürlerden daha zor algıladıkları bir kültürel başkalığı ifade eder."[13] Dolayısıyla popüler kültür, kendisini o kültüre ait hissetmeyenlerin icat etmiş

[13] Roger Chartier, *Yeniden Geçmiş*, Çev. Lale Arslan, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 1998, s. 262-80.

olduğu, yani kendilerini "halktan" görmeyenlerin kullandığı bir tanımdır. Burada bir kendileri, bir de "ötekiler", "aşağıdakiler" vardır. Ancak, bir kültürü "popüler" olarak tanımlayan kişiler, onlarla aynı toplum içinde, onlara "dokunarak" yaşamaktadırlar. Dolayısıyla "popüler" adlandırmasının, içinde ağır bir iktidar işleyişi barındırdığı açıktır. Bir ilk belirlemeyi, yöneten-yönetilen ayrımından yola çıkarak yapmak mümkündür.

Üst kültür, "bir toplumun yöneten, egemen sınıflarının kültürü" ise Kafadar'ın da zikrettiği gibi, Osmanlı'da, saray kültürüne denk düşürülmüş "Halk kültürü de yönetilenlerin kültürüdür" denebilir. Bu ayrımın bahseildiği gibi baştan çelişkili olduğu açıktır. Hele de, Febvre'in "zihniyet" kavramını düşündüğümüzde şu soruyu sormak zorunda kalıyoruz: Yönetenlerin kültürün içinde, ne ölçüye kadar yönetilenlerin kültürü de vardır?

Yönetilenlerin kültürü, "üst" denen kültürle ne derece akrabadır? Yani Kafadar'ın metninden yola çıkararak sorulduğunda Tüccar'ın, Yeniçeri'nin, Derviş'in ve Hatun'un Padişah'la paylaştığı şey nedir? Bu iki kültürün birbirleriyle hiç mi ilgileri, etkileşimleri yoktur? Burada elbette, "popüler" kültür tanımlamasının tarihsel olarak 19. yüzyılda ortaya çıkışından önceki durumları yani *ancien rég*ime'i[14] dikkate almak gerekir. Örneğin, hakikaten Osmanlı sarayında, üst kültür diye bir şey var mıydı? Ve bu kültür, acaba, yönetim kademesinin uzağında duran toplumsal kesimler tarafından paylaşılmıyor muydu? Ya da ne kadar paylaşılıyordu? Eski Yunan'da, Atina'da kadınlar, çocuklar, gençler, metekler, köleler, hangi kültüre aittiler? Sophokles ya da Euripides acaba birer "üst" kültür evreninin yazarları mıydılar? Yazdıkları, acaba, sadece yönetenlere, üst sınıfa mı yönelikti? Yoksa eserleri yaygınlık kazanmış, yani "popüler" miydi? Soruyu tersine çevirmek de mümkündür: Acaba Sophokles toplumun hangi katmanından gelmekteydi ve içinden geldiği katmanın belirlediği kodlarla mı ürün veriyordu? Bu sorulara olumlu cevap vermek zor görünüyor. İstisnaların olabileceğini hiç unutmadan, burada insanlığın yazıyı icat etmesi ve kullanmasını bir ilk farklılaşma anı olarak belirleyebiliriz: Yazı, yönetenlerin,

[14] Aslen Fransa'da Ortaçağ toplum yapısının asli unsurları olan kilise, monarşi, aristokrasi ile yönetilen halkın geri kalan kısmının ürettiği yönetim kültürünü ve toplum düzenini anlatır. Genelde Fransız İhtilaline kadar olan bu yerleşik kültürü tanımlamak için üretilmiştir. Osmanlı devletine ilişkin kullanılan yukarıdaki bağlam Osmanlı klasik dönemi toplum yapısına yöneliktir (ed.).

yani siyasî egemenlerin tekelinde bulunduğuna göre bir tür kutsallık aracı değil miydi? Bu durumda, eğer Sophokles, 'yazı'yı biliyorduysa, içinde bulunduğu evren, yazı tekelini de elinde tutan evren olmayacak mıdır? Ama sorun çetrefillidir. Kafadar'ın kitabına baktığımızda daha da çetrefilleştiği apaçıktır. Osmanlı'daki kimi şahsi hatıratların varlığı ve onların yazarlarının kimlikleri, yazı tekelinin illa ki yüksek/yönetici kültüre ait olmayabileceğini de gösteriyor.

Lucien Febvre ve Annales Okulu'nun (ve Türkiye'den Sabri Ülgener'in) bugün uzak görünen "zihniyet" kavramını ortaya atarken sorduğu soru bu açıdan önemlidir: Roma İmparatoru Caesar ile en küçük rütbeli lejyoneri, Charlemagne ile tarlalarda çalışan köylü, Cristoforo Colombo ile denizcilerinden biri arasında ortak ne vardır? Var mıdır? Varsa, nedir? Farkedildiği gibi bunlar zorlu sorulardır. Bunlara cevap vermeden galiba kültürün "popüler" olanını anlamak pek de mümkün değildir. 20. yüzyılın "popüler"den ne anladığını anlamak için, belki de "popüler"in nerelerde nasıl kullanıldığına bakmak gerekecektir. Burada ilk ayrım olan yazılı-sözlü ayrımından başlamak mümkündür.

Yazılı, sözlü kültür

Aslında popüler kültürden yola çıkarak yapılan bu soyutlama, bu kavramı tarihin başka anlarına yayma faaliyeti, zihinsel bir idman olarak görülmelidir. Çünkü popüler kültür kategorisi, Chartier'ın da söylediği gibi, 19. yüzyılın ürettiği, başlarda geçmişi açıklamaya yönelen düşünsel bir kategoridir.[15] Dolayısıyla, bu kategori, ister istemez, "iz bırakmamış" toplumsal katmanlara ilişkin Michelet'den Foucault'ya sessizliğin sesini duymak isteyen "münevverlerin ürettiği" bir çözümleme aracı olmuştur. İz bırakmamış derken de, bu toplumsal katmanların az iz bırakmış olduklarını, bu izlerın de, "üst" katmanlara ait olan araçlar aracılığıyla, onların üretimleri içinde bırakılmış olduğunu anlamak gerekir.

Dolayısıyla bu düşünsel kategori, yani "popüler kültür" yazı ile ilişkisi sıcak olmayan topluluklara, örneğin Osmanlı'ya ilişkin olarak kullanılabilecek bir kategoridir. Doğaldır ki her şeyden önce sözel bir dünyayı öngörmektedir. Yani, halka ait olan "sözlü"dür. Bu söz nasıl bir sözdür? Bu sözlü dünyada söz, kayıt altına alınmayıp uçup giderken, kayıt altına alınanlardan bu dünyanın unsurlarına ilişkin ne kadar bilgi çıkarılabilir? Sorun tam da Kafadar'ın, ters-

[15] Chartier, *a.g.e.*, s.262-80.

yüz etmeye çalıştığı bu bakışa dayanıyor: "Osmanlı edebiyatının bir kişisel yazı geleneği, yani yazarların kendilerinden ve kendi ben'lerinden söz ettikleri bir *corpus* üretmediği yaygın bir görüştür."[16]

Seyyid Hasan mı Menocchio mu?

Tekil şahısların ele alındığı tarihçilik geleneği 1970'lerde çok gözdeydi. İtalyan *microstoria*'sı[17] bunun en güzel örneklerini verirken, Nathalie Zemon Davis gibi Princeton Üniversitesi hocaları da aynı yönde çalışmaya devam ediyordu. Kafadar'ın da bu türden bir tarihçiliğin içinden çıktığını ve hatta son kitabında tam da bu konuda "Kendilerine dair, biyografi ya da mikrotarih yazacak kadar çok şey bilmediğimiz kimseler" cümlesini kurduktan sonra verdiği dipnotta Seyyid Hasan'ın güncesinden yola çıkarak bir mikrotarih çalışması yapma fikrini yıllardır zihninde evirip çevirdiğini söylediği de unutulmamalıdır.[18] Kafadar'ın girişimini bu türden bir bağlam içinde alımlamak gerekir ve belki de kendisi bir tür tarihsel "yakın gözlüğü"ne de yakın durmaktadır. Aslında bu "yakını gör(e)meme"den (hipermetropi) kurtulmak isteyen bu tür bir tarihçiliğin en kışkırtıcı metinlerden biri, Carlo Ginzburg'un elinden çıkmıştır. Onun ses getiren kitabı *Peynir ve Kurtlar*'a yazdığı kışkırtıcı "Önsöz" en az Kafadar'ın "Giriş" yazısı kadar önemlidir.

Ginzburg'un kitabının hareket noktası 16. yüzyılın sonlarıdır.[19] Engizisyon kayıtlarından[20] ve diğer belgelerden yola çıkarak, 1976 yılında, Menocc-

[16] Kafadar, *a.g.e.*, s.43.

[17] Bu başlangıçta, Giovanni Levi ile Carlo Ginzburg'un Einaudi yayınları için hazırladıkları bir kitap dizisinin adıydı.

[18] Kafadar, *a.g.e.*, s.16.

[19] İtalya'nın Friuli bölgesinde, bir dağ köyünde, herkesin Menocchio olarak tanıdığı, Domenico Scandella adlı bir değirmenci yaşar. Menocchio'nun Latincesi kıttır, en fazla on kitap okumuştur. Bunlar, eline rastlantı eseri geçmiş, halk diline (yani İtalyanca'ya) çevrilmiş kitaplardır. Bu okuduklarından hareketle, Menocchio kendi evren kuramını geliştirmiştir. Ona göre tıpkı bozulan peynirde kurt nasıl ürerse, dünya da kaostan üremiştir. Tanrı, gücünü herkese (Türklere, Yahudilere, Hıristiyanlara) eşit olarak dağıtmış, kimseyi kayırmamıştır. İsa ise sıradan, yoksul bir köylüdür. Cehennem, araf, papazların halkı soymak için uydurdukları şeylerdir. Menocchio, yirmi yıl arayla Engizisyon tarafından iki kez yargılanmıştır. İkincisinde sapkınlık suçlamasıyla diri diri yakılmıştır.

[20] Engizisyon mahkemesi sorgu sırasında söylenen her cümleyi kelimesi kelimesine kayıt etmesinden dolayı zengin ve ayrıntılı bir kaynaklık sunmuştur.

hio adlı "sapkın" bir köylünün evrenini, halk kültürünün iktidar karşısındaki konumuna özel bir önem atfederek incelemiştir. Kitabının başına da, paradoksal bir biçimde, antisemit Céline'den bir alıntı yerleştirmiştir: "İlginç olan her şey karanlıkta geçer. Hiç bilinmez insanların gerçek hikâyesi."[21] Kafadar da aslında, az sayıdaki istisnai olan bir takım metinlerden yola çıkarak, "sıradan" insanları anlatmayı seçmiştir. Ama bu "sıradanlık" durumu da Popüler kültür tamlaması gibi sorunludur. Bu sebepten Kafadar şu paragrafı eklemiştir: "'Sıradan insanlar' deyiminin aldatıcı bir yanı var. 'Seçkinlerden gayrısı, tarih yapan, tarih'e geçen insanlardan gayrısı' gibi bir şeylerin kastedildiği belli, ama sıradan herhangi birini ele aldığımızda zaten o sıradışı olmuştur. Yakından baktığımızda[22] sıra dışı olmayan mı var? Hem, sıradışı olanı *sıradanlığına* da bakmadan anlayabilir miyiz?"[23]

Ginzburg, daha ikinci sayfada, popüler kültürün (yani halk kültürünün) "tabi sınıfların kültürü" olduğunu söyler. Yani bu iktidara maruz kalan, yönetilen katmanların kültürüdür. Ginzburg'a göre bunu anlayabilmemiz için elimizde çok az iz vardır. Ginzburg önsözünde, biraz önce sorulan soruları daha ayrıntılı bir biçimde ele alır. Tarihçiliğin 1960'lar sonrasında geçirdiği demokratik dönüşümle, geçmişe daha "ayık" bakabildiğini söyledikten sonra şunları sorar: Tabi sınıfların kültürü ne dereceye kadar egemen sınıfların kültürüne bağlıdır? Tabi sınıf kültürü hangi ölçüde kısmi olarak bağımsız bir içeriğe sahiptir? İki kültür düzlemi arasında karşılıklı bir hareketten söz edilebilir mi?[24]

Bu soruların kaynağındaki önyargı şudur: 'Kültür'den anladığımız şey, aristokratik kültürdür. Kültür, yüksek sınıflardan aşağıya doğru, hiyerarşik biçimde yayılan bir şeydir. Bu algının yayılmasında Alman sosyolog Norbert

[21] Carlo Ginzburg, *Il Formaggio e i Vermi*, Einaudi, Torino, 1976 (Türkçesi, *Peynir ve Kurtlar*, Çev. Ayşen Gür, Metis Yayınları, İstanbul, 1996).

[22] Yine "yakın gözlüğü", LY.

[23] Kafadar, *a.g.e.*, s.17.

[24] Lucien Febvre'in sorusudur.

Elias önemli bir rol oynamıştır.[25] Bu yayılma da, çoğu zaman, "çürüme" ya da "yozlaşma" adı altında ele alınmıştır.[26]

Ginzburg, devamında "tabi sınıfların kültürü, esas olarak sözlüdür" diyerek görüşünü ortaya koyar. Ancak tarihçiler, antropologlar ve popüler gelenek araştırmacılarının kültürel araştırmalar (cultural studies), cinsiyet çalışmaları (gender studies) tersine, hemen hemen tümüyle yazılı kaynaklara bağımlıdırlar. Bu kaynaklar da, hem yazılı oldukları için, hem de az-çok açık bir biçimde, egemen kültüre bağımlı kişiler tarafından yazıldıkları için ona göre iki kat dolaylıdır. Aslında Kafadar, *Kim var imiş*'de Ginzburg'u tabiri caizse "kontrpiyede" bırakır: Osmanlı'nın "avam"ı, Ginzburg'un tarif ettiği Batı tipi "avam-havas" sınıflamasından farklıdır. Bu durum, Osmanlı araştırmaları için, heyecan verici, yeni bir yolun inşasına yol açmaktadır.

"Birey" deyu deyu

Aslında Ginzburg'un tarihçiliğini alttan alta yöneten bakış, yani avamdan kişilerin sınıfsal açıdan ezildikleri, hem kültürel hem de siyasî açıdan "mahrum" bırakıldıkları tezi, doğrudur. Ama "çıkışsızlık" tezi, yani aşırı belirlenimcilik (over-determinism) de çok doğru değildir. Bu insanların "mahrum" oldukları doğrudur. Çünkü, niceliksel açıdan durum açıktır: İnsanlığın büyük çoğunluğunun zaten çoktan sesi kaybedilmiştir. Yanlıştır, çünkü bu çizgisel bir gelişim gösteren bir nedensellik değildir. Burada Ginzburg, Michel de Certeau'yu unutarak Marx'ın izinden gitmektedir.[27] Kafadar da "Giriş" yazısının sonunda Marx'ı zikreder. Bu şaşırtıcı değildir, çünkü bu alıntı dolayımıyla Ginzburg ve benzeri tarihçilerle aynı türden bir takım kaygıları paylaştığı açıktır: İnsan-

[25] Nobert Elias, *Über Den Prozess Der Zivilisation*, Verlag Haus Zum Falken, Basel, 1939. (Türkçesi, *Uygarlık Süreci*, 2 cilt, Çev. Ender Ateşman, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, Elias'ın tezlerini yerle yeksan eden bir kitap için de, bkz. J.Goody, *The Theft of History*, Cambridge University Press, Cambridge, 2007.

[26] Türkiye'deki müziğe, edebiyata, yeme-içme, yaşama kültürlerine ilişkin olarak atılan nidaları hatırlayalım: Her şey yozlaştı, büyük bir kirlilik yaşıyoruz! Bu nidaların içindeki büyüklük, aşağılama, küçük görme edalarını görmezden gelebilir miyiz? Tarihçiler de, bunu görmezden gelemeyecekleri bir dünyanın, demokratik bir dünyanın kurulabilmesiyle bu soruları sormaya, böyle sormaya başlayabildiler.

[27] Mealen şöyle der: Her baskıcı düzen içinde o düzenin bir şekilde arkasından dolaşan direniş biçimleri vardır.

lar tarihlerini tamamen kendi diledikleri gibi ya da kendi seçtikleri koşullarda değil, ama doğrudan yüz yüze geldikleri, geçmişin aktardığı ve onlara temin ettiği koşullarda kendileri yaparlar.[28] Kafadar'ın Ginzburg'da ayrıldığı (ve de Certeau'ya meylettiği) nokta ise bir-iki cümle sonra açığa çıkar: "İşin güzel tarafı, yapısal olanı ve olayların içinde cereyan ettiği dizgeleri ne kadar iyi tanırsak tanıyalım, insanlar bizi şaşırtacaktır".

Birey meselesinde Kafadar yerinde bir soru sorar: "Bu kitaptaki yazılarda ele aldığım dört Osmanlı, bu bireyleşme hikayesinin neresinde duruyor? Önce, bireyin ortaya çıkması ve modern hayata damgasını vurması hikâyesi günümüz tarihçiliğinde nerede duruyor, sorusuna bakmak gerekir."[29] Bu hikâyeyi özetleyen bir tartışma için, Louis Dumont'un tezlerinin[30] Jean-Pierre Vernant tarafından ele alınışını[31] görmek yol gösterici olacaktır. Dumont Hint kast sistemi üzerine çalışan bir antropologdur. Modern Batı siyasî düşüncesi üzerine temelde iki tür toplum tipi vardır olduğunu ileri sürmüştür. Bunlardan ilki *holistik*, yani ait olunan topluluğun, kişinin ne ve kim olduğunu, olacağını belirleyen toplum; diğeri ise *bireyci*, yani kişinin otoriteye rıza göstermediği, velayet ve vesayeti reddettiği, kendi kurallarını kendisinin koyduğu, yani *autonomos*, otonom olan toplumdur. Vernant ise, Dumont'un bu tezine karşı çıkıp, Eski Yunan'da kişinin bir parça da birey olduğunu, bu kültürün anlatılarının bu düzene karşı çıkıp da "başarısız", yani "trajik" olan kişilerle dolu olduğunu söyledi.

Sonuç

Kafadar'ın bu kitabı, bildiğimiz klasik bireycilik anlatısının, kendi deyimiyle "defterini dürmek" bir yana, bu anlatının oluşumundan önceki bir dönemde, insanı hayrete düşürecek bir biçimde var olmuş olan "istisnai" halleri (Evliya Çelebi ya da Fuzulî'den verdiği örneklerle ve tabii dört "sıradan" figürle) ele almasıyla, sadece Osmanlı tarihçiliğine değil, genel tarihyazımına

[28] Kafadar, *a.g.e.*, s.26.

[29] Kafadar, *a.g.e.*, s.20.

[30] L. Dumont, *Essais Sur L'individualisme*. Le Seuil, Paris, 1983.

[31] J.-P. Vernant, *L'individu, La mort, L'amour*, Gallimard, Paris, 1989.

da mütevazı bir katkı sunmaktadır. Kafadar şu sözleri genel bir tarihçilik gibi yazar görünse de, aslında kendi tercih ettiği tarihçiliği özetlemektedir:

"Sonuç olarak tarih, toplum ve insan bilimleri arasında kendine salıncak kurmayı yeğledi, hatta bilimsellikle hikâye etme arasında tercih yapmanın da şart olmadığına kanaat getirdi. Tekil ile bağını koparmadan yapılardan, süreçlerden, dizgelerden de bahseden bir dil geliştirdi."[32] Bu aslında Batı düşünce tarihini temelden etkilemiş olan Aristoteles'in *Poetika*'sındaki tarih/şiir, tekil/evrensel karşıtlığının aşılmış olduğunun açık bir ilanıdır.

[32] Kafadar, *a.g.e.*, s.18

13. BÖLÜM
ÖZEL TARİH ALANLARI NASIL ÇALIŞIR?

Bu bölümde tarih çalışma alanı içinde görülen ama siyasî ve askeri tarih dışında yer alan, ya zamanla özelleşerek ya da başka alanların tarihi biçiminde kendini kuran **sanat, mimarlık, şehir-semt ve iktisat** tarihinin kendine has nasıl metodolojiye sahip olduğu konu edilmiştir. Her biri alanında metodoloji bakımından yetkin bilim insanlarının katkı verdiği bu yazıların okuyucu açısından doyurucu ve öz olması için her bir alan soru-cevap biçiminde ele alınmıştır. Genel olarak şu sorularla sanat, mimarlık, kültür ve iktisat tarihi metodolojisinin her biri açıklanmaya çalışılmıştır:

1. **Sanat, mimarlık,** şehir-semt veya **iktisat** tarihi alanı nedir? Ülkemizden ünlü şehir-semt, **iktisat, sanat ve mimarlık** tarihçileri kimlerdir? Belki çok kıymetli eserlerinin sadece bir kaçının isimleri nelerdir? Bu alanları diğer tarih alanlarından ayrılan önemli unsurları nelerdir?

2. Bir **sanat, mimarlık,** şehir-semt veya iktisat tarihçisi tam olarak ne iş yapar? Bir **sanat, mimarlık,** şehir-semt veya iktisat tarihçisini diğer tarihçilerden ayıran en önemli vasıfları nelerdir?

3. Bu vasıflar nasıl kazanılır?

4. Bir **sanat, mimarlık,** şehir-semt veya iktisat tarihçisi nasıl çalışır?

5. İyi bir **sanat, mimarlık, şehir-semt veya iktisat** tarihçisi olmak için neler yapmak gereklidir?

SANAT TARİHİ METODOLOJİSİ

Yaşar ÇORUHLU *

1. Sanat tarihi alanı nedir?

Sanat tarihi, ilk örneklerinden bugüne insan eliyle, devire, siyasî teşekküle (Devlet veya topluluk), coğrafyaya, inanca, mite ve kültüre bağlı olarak geliştirdiği sanat olgusunu yansıtan, maddi kültür ürünlerini inceleyen bir bilim dalıdır. Bu bakımdan sanat tarihi, arkeoloji alanına yakın bir tavırla insanın geçmişte maddi anlamda ürettiği malzemeyi değerlendirerek tarih boyunca insanlarda sanata ilişkin düşüncenin nasıl geliştiği ve değiştiğini kurgulamak amacındadır.

2. Sanat Tarihi alanı neyi nasıl inceler? Bu alanı diğer tarih alanlarından ayrılan önemli unsurları nelerdir?

Sanat Tarihi, geçmişten bugüne dünyadaki bütün toplulukları kapsadığından, değişik isimlerle anılan alt dallar halinde incelenir. Uzmanlar da genel sanat tarihi alanını ana hatlarıyla bilmek yanında seçtikleri bu alt dalları daha ayrıntılı çalışırlar. Hatta sanat tarihinin bu alt dalları da kendi içinde özelleştiği için daha dar kapsamlı alan uzmanı olarak çalışabilirler. Örneğin, Türk sanatı tarihi, sanat tarihinin alanlarından biridir. Bu alanın uzmanı Türk sanatını Öntürkler (Proto Türkler)'den itibaren yayıldıkları yerlere, sahip oldukları devlet veya topluluklara göre inceler. Böylece, Türklerde, sanat olgusunun çağlara göre nasıl geliştiğini sanat eşyalarına göre açıklamaya çalışır, devirlerin sanatsal üsluplarını, özelliklerini aydınlamaya gayret eder. Bunların hatta bugüne nasıl fayda sağlayabileceğini araştırır. Bunu karşılaştırmalı yaparken de Türk Sanatı'nın ilişkide bulunduğu, farklı sanat tarihi alanlarını da dikkate alır.

* Prof. Dr., Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü, e-mail: ycoruhlu@msgsu.edu.tr

Türklerin Orta Asya'daki varlığından dolayı geliştirdikleri sanatın İran, Hind ve Çin sanatları ile ilişkisinin olduğu görülür. Türk sanat tarihi uzmanlarının çalışma alanları neredeyse üç kıtaya yayıldığından kendi içlerinde de daha dar sahada çalışan uzmanlık grupları oluşturabilirler. Ancak bu durumda bütün Türk sanatı tarihinin genel gelişimini gözden kaçırmamak zorundadırlar. Örneğin sadece Selçuklu veya Osmanlı sanatı alanında çalışan bir araştırmacı, ilgilendiği dönemi tam olarak anlayabilmek ve açıklayabilmek için Türk sanatının diğer devirlerini ve malzemesini bilmek, takip etmek zorundadır.

Sanat tarihinin hemen her bilim alanı ile bağlantısı vardır. Bunun nedeni sanat tarihinin gözle görülebilen ve sanat olgusu ile ilişkili olduğu kabul edilen nesneler-eserlerle ilgilenmesidir. Sanat eserini oluşturan (etnoğrafik malzeme gibi) alt türler veya ara elemanları incelenilirken onların tanımlanması, sınıflandırılması, üslup özelliklerinin belirlenmesi, ikonografisi ve ikonolojisi, sembolik değeri vb. gibi konular araştırılır. Bu araştırmalar yapılırken diğer bilim alanlarının verileri yardımcı unsurlar olarak kullanılır.

Sanat tarihi, bir anlamda tarih olarak algılanabilir. Ama tarih alanı gibi sadece yazılı belgeleri ana kaynaklar olarak kabul etmez, hatta yazılı belgelere, sanat eseri veya nesnesinden sonra yönelir. Sanat tarihinin ana kaynağı incelediği sanat nesnesinin kendisidir. Eğer yapısalcı yöntemler bir yana bırakılırsa, sanat tarihi, tarihsel kronolojiyi (zaman dizimini) alt yapı oluşturmakta kullanır.[1] Bu açıdan tarihteki önemli olaylar ve bunların gerçekleşme zamanlarını, sanatın gelişimini kurgulamak için doğru olarak bilme zorunluluğu vardır. Bunun dışında yazılı belgeler, eski metinler ve kitaplar, ilgilenilen devri veya eseri açıklamakta yardımcı oluyorsa sanat tarihi açısından kullanılabilir birer materyaldir.

Sanat tarihi, aynen tarih alanının olduğu gibi daha çok mimarlık tarihi, coğrafya, tarihsel coğrafya, linguistik, epigrafi, paleografi, nümizmatik, mitoloji, dinler tarihi, arkeoloji, antropoloji, etnoloji, folklor, etnoğrafya, kültür tarihi, prehistorya, eski çağ tarihi, müzikoloji, sosyoloji, felsefe- sanat felsefesi, psi-

[1] Türkçede "Yapısalcılık" olarak bilinen alanlar her ne kadar Sanat Tarihi için belli oranda önemliyse de burada ele alınmamıştır. Yapısalcılıkla ilgili geniş bilgi için bkz. Tahsin Yücel, *Yapısalcılık (İnceleme),* Ada Yayınları, İstanbul Matbaası, İstanbul, (ty); Mehmet Rifat, *Göstergebilimin A B Csi,* Simavi Yayınları, İstanbul, 1992.

koloji gibi alanlarla ilişkilidir. Bu bilimlerin verileri, sanat eserini kendi anlayışına göre sınıflandırmak, tanımlamak, açıklamak noktasında katkı sağlarlar. Sanat nesnesi veya nesneleri maddi boyutuyla ele alındığında, ölçülebilecek, tartılabilecek, çizilebilecek, biçimi açısından ele alınabilecek, maddesel analizi yapılabilecek, onarılabilecek bir eşya olduğundan, matematik, kimya, biyoloji, restorasyon, teknik resim, mimarlık, jeo-fizik vb. alan ve dallarla da ilişkilidir.

3. Bir sanat tarihçisi tam olarak ne iş yapar?

Sanat tarihçisi sanat olgusunu, maddi nesneler veya onlardaki yansımalara göre incelemesi ile diğer uzmanlardan ayrılır. Sanat tarihçisinin incelediği, soyut ve felsefi anlamda bir sanat olgusu değildir. Her ne kadar bu konularda söylenenlerden yararlanılsa da temel olarak maddi bir nesne veya maddeye yansıyan ürün olarak sanattan söz eder, bir gelişim çizmeye ve anlam çıkarmaya çalışır. Bu bakımdan sanat tarihçisini bir tarihçi olarak nitelemek bir dereceye kadar doğru olarak kabul edilebilir. Yukarıda da bahsedildiği gibi, bir sanat tarihçisi kısmen bir arkeoloğa yakın yöntem ve anlayışta olmasına karşın ondan da ayrıldığı yönleri vardır. Nitekim arkeoloji maddi kültür unsurunu malzeme edinen bir çeşit kültür tarihi üretir. O elindeki malzemeyi sanat özelliği olsun veya olmasın incelemekle yükümlüdür. Oysa sanat tarihi bu malzemeyi sanatı yansıtmaları yönünden inceler. Sanat tarihçisinin diğer alanlardan ayırımı da buna benzer şekilde ifade edilebilir.

4. Bir sanat tarihçisi nasıl çalışır?

Sanat tarihçisi iki temel şekilde çalışmasını sürdürür, bunların biri kuramsal planı diğeri ise eserlerin bulunduğu alanı ve sanat nesnesinin kendisini içerir. Başka bir ifadeyle sanat tarihçisi kaynak ve belge araştırması yanında, konusu olan eserleri müzelerde veya (mimari eserler, şehirler vb. söz konusuysa) bulundukları yerde inceler. Her sanat tarihçisi, çalıştığı alanın yayıldığı coğrafi bölgeyi, burada yaratılmış ürünleri belirli oranda görmek, özelliklerini kaydetmek için alanda inceleme yapmak zorundadır. Sanat tarihçisinin üzerinde çalıştığı objeler, her türden malzeme ile yaratılmış sanat nesneleridir. Bunlar aynı zamanda bir grubu plastik sanatlar olarak ayrılmış olan resim, heykel, mimarlık alanlarıdır. Üzerinde çalışılan, bir kısmı yayınlarla ortaya konulmuş bu ürünler; müzelerde, enstitülerde, özel koleksiyonlarda olabildiği gibi mimari eserler, şehirlere ilişkin kalıntılar söz konusu olduğunda, yer üstünde, yer altında veya su altında olabilir. Bütün malzemeyi alan açısından değerlendirebilmek için sanat

tarihçileri, çeşitli araştırma inceleme yöntemleri yanında, arkeologların yaygın olarak kullandığı arkeolojik kazı tekniklerini de kullanabilirler.

Sanat tarihi alanında, modern anlamda ilk sanat tarihi kitaplarını yazan J.J. Winckelmann'dan (1717-1768) bu yana, sanat tarihçileri, araştırma ve yazma yöntemlerini geliştirdiler. Ancak sanat tarihi çalışmaları ve yazımı şimdiye kadar hep Batı (Batı Avrupa ve Amerika) kaynaklı oldu ve Batı'nın paralelinde gelişti. Bu nedenle, arkeoloji alanına da yansıdığı gibi *oryantalist* anlayış ile eski Yunan medeniyetini ve bir oranda da eski Mısır'ı merkeze koyarak, ana eksen yapan, öte yandan özellikle İç Asya ve Orta Asya söz konusu olduğunda ise *Hind-Avrupalılık* diye ifade edilen anlayışın ön plana çıktığı bir yapı oluştu.[2] Bu yapı bilimsel adlandırmalar ve çalışmalarda çok etkili oldu. Batının öngördüğü sanat ürünleri, diğer ulus ve toplulukların sanat ürünlerinden daha değerli sayıldı. Oysa sanat tarihi alanının bir bilim olarak gelişmesi için doğuda da yeterince argüman vardır. Ancak Batı'nın yükseldiği dönemde, Doğu sistemleri çöktüğü için durum Avrupa'nın lehine gelişmişti. Günümüzde diğer bütün alanlarda olduğu gibi sanat tarihi alanında Batılıların bu anlayışı ve yöntemlerinin etkisi yadsınamaz. Bununla birlikte *oryantalist* anlayış gibi Batılı bakış açılarını bir yana bırakırsak "bilim anlayışının küresel gelişimi"nin sanat tarihinin gelişimi açısından da önemli olduğunu görebiliriz.

5. Sanat tarihinde başlıca yöntemler nelerdir?

Vaktiyle sanat tarihine bilim yöntemi ortaya konanların bazıları araştırmacıların ortaya attığı kişisel yöntemlerdi.[3] Örneğin Heinrich Wölfflin (1864-1945) üslup değişmelerini ele alarak Rönesans ve Barok devir Avrupa sanatlarını kıyaslayan bir sanat tarihi inceleme yöntemi geliştirdi. Ancak bu yöntemin dünyanın çeşitli yerlerindeki ülkelerin ve toplumların sanatları için bir inceleme yöntemi olarak kullanımı pek de mümkün görünmüyordu.[4]

[2] Hind-Avrupalar hakkında ileri sürülenler için bkz. J.P. Mallory, *In Search of the Indo-Europeans-Language, Archaeology and Myth*, Thames and Hudson Yayınevi, Londra 1989; J.P.Mallory, *Hint-Avrupalıların İzinde-Dil,Arkeoloji ve Mit* Çev. Müfit Günay, Dost Kİtabevi, Ankara, 1989; Oryantalizm üzerine bkz. Edward Said, *Oryantalizm-Sömürgeciliğin Keşif Kolu* Çev.S.Ayaz, Pınar Yayınları, İstanbul, 1989.

[3] Bir bilim olarak Sanat tarihinin gelişmesi hakkında ayrıntılı bilgiler için bkz. Selçuk Mülayim, *Bilim Olarak Sanat Tarihi-Aklın İzleri*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2006.

[4] Heinrich Wölfflin, *Kunstgeschichtliche Grundbegriffe, das Problem der Stilentwicklung*

Daha sonra E. Panofsky'nin (1892-1968) geliştirdiği yöntem ise kullanılabilirliği daha mümkün görünen bir usul idi.[5] Batı'da aslında yine Avrupa sanatlarının incelenmesi için geliştirilen bu yöntem, aşamalı olarak nesnenin görünüşünden yola çıkarak art anlamlarına veya çeşitli anlam katmanlarına ve toplumsal manalarına ulaşmayı hedeflediği için önemlidir. Panofsky'nin geliştirdiği ikonografi ve ikonoloji[6] yöntemi Türkiye'de bizim de içinde bulunduğumuz bir grup sanat tarihçisi tarafından sanat tarihinin çeşitli alanları yanında Türk sanatı ve İslâm sanatı alanlarında da başarılı bir şekilde kullanılmaya devam etmektedir. Geçmişte "sanat" Dilbilimsel ve felsefe ya da sosyoloji eğilimli inceleme yöntemleri gibi değişik bilim alanlarının yöntemlerine bağlı olarak incelenmeye de çalışıldı ise de bunlar verimli sonuçlar doğurmadı.

Panofsky'nin yöntemi dışında Türkiye'de yaygın olarak benimsenen Viyana *Ekolü*'dür. Bu, sanat eserini tanımlama, özelliklerini açıklama, üslupları belirleme, ölçme, sınıflandırma değerlendirme yöntemi daha çok tanımlama sınıflandırma ve biçimsel özellikleri açısından eserin sanat tarihindeki yerini tespit etme amaçlı bir anlayışa sahiptir.[7]

Kullandığı yöntemlerle sanat nesnesini her açıdan incelemeye ve değerlendirmeye, sanat olgusunun maddi kültüre nasıl yansıdığını anlamaya çalışan sanat tarihçisi, incelemekte olduğu konu ile ilgili malzeme yığınını çeşitli tek-

---

in der Kunst, Basel 1915, Stuttgart 1963; Heinrich Wölfflin, *Sanat Tarihinin Temel Kavramları* Çev. H. Örs, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1973. Wölfflin'in kitabı I.Çizgisel ve Gölgesel, II.Düzlem ve Derinlik, III.Kapalı Form ve Açık Form, IV.Çokluk ve Birlik, V. Belirlilik ve Belirsizlik, şeklinde başlıklardan oluşuyordu. Bu başlıklarla resim, heykel ve mimarlık alanlarına (Rönesans ve Barok devirleri) yönelerek sanat eserinin form sorununu çözümlemeye çalışıyordu.

[5] Erwin Panofsky, *Iconography and Iconology – An Introduction to the Study of Renaissance Art*, Meaning in the Visual Arts, New York 1955; Erwin Panofsky, İkonografi ve İkonoloji: *Renaissence Sanatının İncelenmesine Giriş*, Çev. Engin Akyürek, İstanbul, 1995.

[6] "İkon" kökünden türetilmiş bu terimlerden ilki sanat eserinin biçimi ve biçim bilgisini (nesnel yanını) diğeri ise yansıttığı anlama ilişkin her türden bilgiyi ifade etmektedir. Böylece sanat eserlerinin biçimine veya kompozisyonuna (içeriğine) bağlı olarak anlamı üzerine çalışmalar hayli önem kazanmış oldu. Bkz. E H. Gombrich, *Resimde Anlam Sorunu* Haz. Uşun Tükel, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 1995.

[7] Örnek olarak bkz. Strzygowski Metodu, Oktay Aslanapa, *Türkiye'de Avusturyalı Sanat Tarihçileri ve Sanatkârlar-Österreichische Kunsthistoriker Und Künsler in Der Türkei*, Eren Yayınları, İstanbul, 1993.

niklerle saptadıktan, sınıflandırdıktan sonra değerlendirerek, yazım tekniklerini kullanarak literatüre katkı sağlar. Sanat tarihi yazım teknikleri çoğu sosyal bilim alanlarıyla benzerdir. Ancak yukarıda açılandığı şekliyle bir sanat eserini eksiksiz olarak anlatabilmek durumundadır. Bu yüzden sanat tarihçisi, diğer alan araştırmacılarının önemli olmadığını düşündüğü ama sanat eseri veya nesnesi ile ilgili önemli olan her türlü bilgiyi mümkün olduğu kesinlikte ve doğru olarak aktarmak, kullanmak ve yorumlamak zorundadır.[8]

6. Ülkemizde sanat tarihinin akademik yapılanması nasıldır?

Ülkemizde çeşitli üniversitelerde sanat tarihi bölümleri ve bunlara bağlı Türk ve İslâm sanatları, Batı veya Avrupa sanatı, Batı ve çağdaş sanatlar gibi anabilim dalları mevcuttur. Bunlar içinde sanat tarihi incelenmekte ancak doğal olarak Batı sanatı anabilim dallarındaki incelemeler de çoğu kere Türk sanatı alanında olmaktadır. Bazı sanat tarihçileri, Türk sanatının Batı etkilerine maruz kalmış ama yine de kendi anlayışına göre batılı moda ve üslupların kendi versiyonunu yaratmış şeklini, batı sanatları içerisinde görmek gibi bir yanlışa da düşmüşlerdir.

Bazı üniversitelerde bir ana bilim dalı olarak, "Bizans sanatı"nın da varlığını görüyoruz. Esasında Doğu Roma, yani Bizans sanatı büyük oranda Türkiye veya Türkleri de ilgilendiren topraklarda eserlerini bıraktığından, bu dalın gelişme göstermesi gereklidir. Türkiye'de Türk sanatı alanından sonra en çok Bizans sanatı alanda faaliyet gösterilmektedir. Türk sanatı alanı birçok üniversitede "Türk ve İslâm sanatı" başlığı altında incelenir. Esasında uygulama, verilen bir iki ders dışında Emeviler, Abbasiler vb. başka İslâm toplumlarının alanlarını pek kapsamamaktadır. Şimdiye kadar Türkiye'de formasyonu, Emevi ya da Abbasi veya Kuzey Afrika İslâm sanatı, Endülüs İslâm sanatı olan hiçbir sanat tarihçisi yetişmemesi de bunu göstermektedir. Bununla birlikte Batılıların "İslâm Sanatı" terimini çok kullanmalarının etkisiyle, aslında "Bizans sanatı" dalı gibi ayrı olması, tek başına incelenmesi gereken "Türk sanatı", genelde daha çok isimde kalmak üzere Türk ve İslâm sanatları başlığı altında yer almaktadır. Öte yandan kimi ideolojik düşünen çevreler, İç ve Orta Asya'dan Doğu Avrupa'ya yayılan, Öntürklerin ve İslâmiyetin Asya'ya gelişinden ön-

[8] Selçuk Mülayim, *Sanat Tarihi Metodu*, Bilim Teknik Yayınevi, İstanbul, 1994; Selçuk Mülayim, *Sanat Tarihi Metninin Oluşumu – Araştırmacıya Notlar*, İstanbul, 2008.

ceki Müslüman olmayan veya daha sonra da başka dinlere mensup olan Türk kavimlerinin, sanatlarını görmemezlikten gelerek, Türk sanatı yerine "Türk İslâm sanatları" tamlamasını kullanmışlar, sadece İslâmî devirleri göz önüne almışlardır. İdeolojik gözlükle bilime bakmak yanlış sonuçlara yol açmaktadır. Bu nedenle sanat tarihinin ideolojik yaklaşımlara göre değil, bilimin getiridği bakış açısına göre incelenmesi gereklidir.

Türkiye'de bir sanat tarihçisi yukarıda söylenen bölüm ve anabilim dallarında yetişir. Dört yıllık temel eğitim süresince Doğu, Batı, Türk Yabancı ayırtetmeksizin sanat tarihinin ana devreleri, üslupları, sanat tarihinin ne olduğu, yöntemleri ve eser incelemesi için kazandırılması gereken özellikler öğrencilere aktarılmaya çalışılır. Ancak bu eğitim her yerde pek dengeli bir şekilde sürdürülememektedir. Çünkü eğitim ve öğretim, sanat tarihi bölümünün bulunduğu yerin özellikleri ve imkânlarına, öğretim üyelerinin ve öğrencilerinin niteliği gibi pek çok hususa bağlıdır. Dolayısıyla, (birkaçı müstesna) Türkiye'nin gelişmiş birkaç şehrindeki Üniversitelerden yetişmiş sanat tarihçilerinin yapısı ile diğerlerinden yetişmiş sanat tarihçilerin yeterlilikleri ve nitelikleri birbirinden farklıdır.

7. Başarılı bir sanat tarihçisi nasıl olmalıdır?

İyi bir sanat tarihçisi, öncelikle bilimin ne olduğunu, ilke ve yöntemlerini bilmek zorundadır. Bundan sonra sanat tarihi alanının ortaya çıkışından itibaren bu alanın gelişimini takip etmelidir.[9] Kendi sahasındaki literatürü çok iyi bilmeli, sanat tarihi incelemelerinin gerektirdiği tüm bilim yöntemi, araştırma ve yazma tekniklerini uygulayabilmelidir. Kendi alanı ile ilişkili bilim alanlarının özellikleri ve yöntemlerinden haberdar olmalı, onlardan faydalanmasını bilmelidir. Özel olarak seçtiği çalışma alanının bütünle ilişkisini, çalıştığı bölge veya devrin, toplumun, başka çevreler ve toplumlarla karşılıklı ilişkilerini de dikkate almalıdır. Araştırmacı çalıştığı alanın sanat üsluplarından anladığı gibi, eğer Türk Sanatı alanında çalışıyorsa bu alanın bütün sanat üsluplarını ve türünü (Mimari, resim, heykel, çini, keramik, minyatür gibi) ayırtetmeksizin temel sanat alanlarının gelişimini yeteri düzeyde bilmelidir. Kendi çalıştığı alanı ise her türlü boyutu, ayrıntıları, özellikleri çözümlenmesi gereken sorunları ile birlikte çalışabilmelidir.

[9] Selçuk Mülayim, *Bilim Olarak Sanat Tarihi – Aklın İzleri*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2006.

Sanat tarihçisi olacak kişi bir araştırmacı olarak yetişir. Bunu meslek olarak yapması veya yapmaması ikinci plandadır. Bununla birlikte her sanat tarihçisi alanında iş bulduğu takdirde o işin gerektirdiği vasıflara sahip olmak zorundadır. Dolayısıyla Türkiye ve Türk toplumunu ilgilendiren sanat tarihi alanlarının hepsi hakkında genel bilgiye, alanının özelliklerine ve yöntemlerine vakıf olarak öğrenimini tamamlamak zorundadır. Türkçe literatür dışında, alanında dünyanın ileri gelen ülkelerinin literatürünü takip edebilmek için en az bir yabancı dili bilmek-kullanabilmek durumundadır. Ayrıca başka diller bilmesi, mümkünse bir veya iki ölü dili öğrenmesi faydalı olur. Bununla birlikte, bilimi, sanat tarihini, alanını iyi kavramış olan bir sanat tarihçisi, sadece bir yabancı dili kullanabilmekle, hatta bazı özel konularda hiç yabancı dil bilmese de başarılı sonuçlar ortaya çıkarabilir. Yani iyi bir sanat tarihçisi olmak sadece dil bilmeye ve kimi artı niteliklere sahip olmaya bağlı değildir. Nitekim birden fazla hatta yarım düzine dil bilse bile, bilim anlamında hiçbir bilgisi olmadığı için, o alanda bir şey üretemeyen pek çok akademisyen de vardır. Demek ki esas olan çalışılan alanı iyi bilmek, onun yöntemlerini, dallarını, özel durumlarını, sorunlarını iyi tanımaktır .[10]

Sanat tarihçisinin, teknik resim, rölöve ve restorasyon öğrenmesi, elindeki işi daha çabuk ve detaylı yapabilmesi açısından onun vasıflarına artı değerler katacaktır. Ancak doğal olarak, bir sanat tarihçisi aynı zamanda bir tarihçi, bir epigraf, bir antropolog veya bir mimar vb. olmak zorunda değildir. Zaten bu pek mümkün de değildir. Bu nedenle başka alanların uzmanları ile koordineli şekilde ve zaman zaman da birlikte çalışmak gerekebilir. Bunlara ek olarak sanat tarihi öğrencisi, temel eğitimi esnasında zaman zaman müzelerde pratik yapmalıdır. Sık sık yer üstünde kalıntıları olan eserleri ziyaret etmeli, kazılara katılmalı ve kendi alanındaki literatürü takip etmelidir. Temel eğitiminin sonuna doğru, daha çok eğilim gösterdiği sanat tarihi alanını belirledikten sonra, mümkünse o alanda lisans tezi hazırlamalıdır. Temel eğitim aşamasını tamamlayarak, akabinde yüksek lisans ve doktorasını yapan sanat tarihçisi, artık kendi alanında çalışma yapabilecek yetkinliğe erişmiş demektir.

[10] Türkiye' de Türk Sanat Tarihi konusunda yapılan çalışmaların bir değerlendirmesi için bkz. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi- Türk Sanat Tarihi*, Cilt: 7, Sayı: 14, Bilim ve Sanat Vakfı-Türkiye Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 2009.

MİMARLIK TARİHİ METODOLOJİSİ

Yaşar ÇORUHLU•

1. Mimarlık tarihi alanı nedir?

Mimari tarihi, sanat tarihinin içine giren temel konulardan biridir. Ancak bu alan akademik yapılanmada ayrı bir alan olarak işlem görmüştür. Sanat tarihi bu alanı bir sanat türü olarak görür ve diğer alanlarda uyguladığı yöntemleri bu alanda da kullanır. Yine mimari eserleri kronoloji içinde, dönem ve devirlere göre ele alır ama sadece bununla kalmaz. Her dönemin mimari üsluplarını, mimari eserlerin, plan, görünüş biçimsel özelliklerini, süslemeleri ve çeşitli mimariye bağlı biçim ve süslemelerin anlamlarını ikonografik ve ikonolojik özelliklerini de inceler.

2. Mimarlık Tarihi alanı nasıldır? Bu alanı diğer tarih alanlarından ayrılan önemli unsurları nelerdir?

Mimarlık tarihi, sanat tarihinden farklı olarak, sadece mimarinin sanat eseri olma özelliğini ön plana çıkarmak, mimari eseri bir sanat eseri olarak incelemek gayesinde değildir.[11] Bu alan *teknik bir yapı* olarak mimariyi kapsadığından aynı zamanda statik, mukavemet, inşaat mühendisliği, şehir plancılığı, yapı fiziği, mühendislik gibi verilerle de tarihsel yapıya bakmayı gerektirir. Dolayısıyla bir mimarlık tarihçisi, geçmişte yapılmış bir binayı mimarlık alanının yöntem ve disiplinlerine göre inceler. Bununla birlikte anıtsal mimari yapılarda sanat, sanat üsluplarının yansıması, süslemeler ve yapıda bunlarla ilgili kulla-

• Prof. Dr., Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü, e-mail: ycoruhlu@msgsu.edu.tr

[11] Bununla birlikte mimarlar az da olsa mimarlığın başka alanlarla ilişkili yönleri üzerinde de durmaya çalışmıştır. Örneğin Bkz. Mete Tapan, *Mimarlıkta Estetik Değerlendirme Üzerine*, Cemre Basın Yayın Hizmetleri, Bileşim Matbaası, İstanbul, 2010.

nılan malzeme ve teknikler de çok önemli olduğundan mimarlık tarihçileri bu noktalarda sanat tarihinden yardım alır.

3.Bir mimarlık tarihçisi tam olarak ne iş yapar? Onu diğer tarihçilerden ayıran en önemli vasıfları nelerdir?

Mimarlık tarihçisi geçmiş dönemlerin mimarlık sanatı ve bilgisini öğrenmek ve mimarlara anlatmak suretiyle, çağdaş mimarlık uygulamalarında kullanabilecekleri verileri onlara aktarmayı amaçlar. Böylece çağdaş mimarlık usullerine bağlı olarak, kendi toplumlarının mimarlık verilerini de kullanmak suretiyle, geçmişle uyumlu ama çağdaş mimarlık eserleri yaratabilmeleri mümkün olabilecektir. Aksi takdirde Batılı mimarlık ekollerini taklit edilerek Türkiye'de yabancı bir unsur olarak göze batacak binalar üretilecektir.

Mimarlık tarihi daha çok mimarlar için vardır. Mimarlar kendi mesleklerini daha iyi uygulayabilmek ve toplumlarının sanatı ile uyum içerisinde bir mimari yaratabilmek için mimarlık tarihine ihtiyaç duymaktadır. Bir mimarlık tarihçisinin ille de mimarlık uygulaması yapması şart olmamakla birlikte, mimarlığı uygulama ve teknik anlamda bilmesi gerekir.

Mimarlık tarihçisi, mimari eserleri kronolojiye ve dönemlerine göre incelemek durumundadır. Ancak yukarıda da belirtildiği gibi sanat özelliğinden ziyade mimarlık kavramına giren malzeme, teknik ve planlama özelliklerini ön plana alan ve bunları çağdaş mimarlık açısından değerlendiren bir anlayışa sahip olması gerekir.

4. Ülkemizde mimarlık tarihinin akademik yapılanması nasıldır?

Mimarlık tarihi eğitiminin verilmesinde Avrupa'da oluşturulan akademik kurumlar önemli olmuş, Türkiye' de İstanbul Teknik Üniversitesi'nin kökeni olan Mühendishane-i Bahr-i Hümâyun (1773) ve bugünkü Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi'nin kökeni olan 1883'de kurulmuş Sanayi-i Nefise Mektebi ile sanat ve sanat tarihi eğitimi yanında mimarlık-mimarlık tarihi eğitimi de başlamıştır.

Mimarlık tarihi literatürüne bakıldığında, bir kısmı sanat tarihçisi de olan, Celal Esat Arseven, Oktay Aslanapa, Semavi Eyice, Yıldız Ötüken, Suut Kemal Yetkin, Albert Gabriel, Ekrem Hakkı Ayverdi, Sedat Hakkı Eldem, Orhan Cezmi Tuncer, Aynur Durukan, Hakkı Önkal, Ayla Ödekan, Semra

Ögel, Doğan Kuban, Sedat Çetintaş, Aptullah Kuran, Uğur Tanyeli, Mustafa Cezar, Zeki Sönmez, Ayda Arel, Metin Sözen, Günkut Akın, Gülru Necipoğlu, Gülsün Tanyeli, Zeynep Ahunbay, Tülay Artan, Afife Batur gibi araştırmacılar karşımıza çıkmaktadır.

Günümüzde Türkiye'de mimarlık tarihini bir sanat tarihçisi gibi algılayan mimarlık tarihçileri vardır. Bunun nedeni de mimarlık tarihinin baştan beri mimarlar arasında pek rağbet görmemesi ve mimari tarihini hep sanat tarihçilerinin, tabii kendi yöntem ve gereklerine anlayışlarına göre incelemelerinden kaynaklanmaktadır. Böylece mimari tarihi konuları, daha çok sanat tarihçilerinin çalıştığı ve işlendiği konular olduğundan mimarlık tarihçiliği de sanat tarihi alanının etkisi altında gelişmek durumunda kalmıştır. Mimarlık tarihçiliği adı altında Türkiye'de yapıla gelen çalışmaların aslında bir çeşit sanat tarihçiliği olduğu söylenebilir. Bu husus mimarlık fakültelerinde bir kısım derslerin neden sanat tarihçileri tarafından verildiğini de açıklamaktadır.

Türkiye'de mimarlık tarihinin gelişmesinin, bir anlamda sanat tarihine bağımlı olmaktan çıkarılmasına bağlı olduğu ileri sürülebilir. Tabiî ki sanat tarihinden tamamen ayrı değil ama teknik özellik ve hususlar ön plana çıkarılırsa başlı başına ayrı bir alan olarak mimarlık tarihi varlığını sürdürebilir.

Türkiye'de mimarlık tarihi, ilgili fakültelerde pek detaylı bilgileri içermeden genel bir gelişim halinde ikinci dereceden bir alan olarak öğretilmeye çalışılmaktadır. Belirtildiği üzere, mevcut akademik eğitim sistemi sanat tarihçiliğinden ayrı bir mimarlık tarihinin gelişmesine imkân yaratmamaktadır. Mimarlar içerisinde, restoratör olarak yetişmiş olanlar diğer mimarlara nazaran mimarlık tarihine biraz daha fazla eğilim göstermektedirler Ancak bunların da mimarlık tarihi bilgileri –kendini yetiştirmiş birkaç müstesna isim dışında- yetersiz görünmektedir. Dahası, birçok mimar, sanat tarihi açısından eski eserlerin özelliklerini bilmedikleri halde, sanat tarihçilerine danışmak gereğini duymamakta, bunun neticesinde de çoğu kere tarihsel binaların yanlış restorasyonları ortaya çıkmakta ve tarihsel eserler, sanat ve mimarlık özelliklerini kaybetmekte, iyi niyetli çabalar eserlerin aslında yok olmasına yol açmaktadır.

Mimarlık tarihi alanında, Türk mimari eserleri üzerine çalışmalar ve yayınlar yakın zamanlara kadar hep sanat tarihçileri tarafından yapılmıştır. Bu nedenle günümüzde ayrı bir alan olduğu ileri sürülen mimarlık tarihi ile ilgili, yeterli bir yayın varlığını görülmez. Örneğin; Türk mimarlığı, başlangıcından

bugüne kadar olan aşamalarıyla, (aslında mimarlık tarihçisinden ziyade bir sanat tarihçisi olan) Doğan Kuban dışında pek fazla kimsenin ilgisini çekmemiştir.

Günümüzde mimarlık fakültelerine bağlı kürsülerde yetişen mimarlık tarihçilerinin mimarlık tarihine bakışı artık daha farklı olmak durumundadır.[12] Türkiye üniversitelerinin mimarlık fakültelerinde, yaygın olarak görülen bilim dalları, bina bilgisi, yapı bilgisi, koruma ve restorasyon ve mimarlık tarihi alanlarından oluşur. Bu alanlara zamanla şehir ve bölge planlama, iç mimarlık, peyzaj mimarlığı gibi sahalar da eklenmiştir. Bütün gelişmelere rağmen, mimarlık tarihi, doğrudan uygulamaya yönelik olmaktan ziyade, daha çok sosyal bilimlere yakın bir alan olarak karşımıza çıkmakta, bir görüşe göre mimarlık adına yapılan tüm faaliyetlerin tarihini içermektedir.[13]

Mimarlık tarihi araştırmacılığının birçok sorunları vardır. Bu sorunların bir kısmı Cumhuriyet döneminin gelişmekte olan toplumsal yapısına bağlıdır. Cumhuriyetin başlangıcından bu yana ortaya çıkan siyasal ve ideolojik gelişimler bu alanın araştırmacılığını da etkilemiştir. Başlangıçta sanat ve mimarlık tarihçileri, Cumhuriyete özgü, onun ideallerini yansıtacak, ama bir yanıyla Türk mimarisinin geçmiş dönemlerine yaslanacak, bir yönüyle de çağdaş mimarlığın Türkiye Cumhuriyeti ekolünü oluşturacak bir mimarlık oluşturmaya ve bu mimarlık dilini geliştirmeye çalıştılar.[14] Bu çabaların, günümüze kadar da sürmekle birlikte çok etkili ve baskın ürünler verilmesine neden olduğu söylenemez. Yayınlanan çalışmaların, mimari eserleri uygulayanlar tarafından çok da dikkate alınmadığı, ortam şartlarının daha baskın olduğu görülür.

Türk mimarisi deyince akla uzun süre yalnızca Osmanlı devri Türk mimarisi geldi. Selçuklu mimarlığı sanat tarihçileri ve bir iki mimarlık tarihçisi dışında pek işlenmediği gibi, tarih boyunca Türklerin yayıldığı alanlardaki mi-

[12] Mimarlara göre mimarlık tarihi ve Türkiye'deki durumu için bkz. Anonim, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi -Türk Mimarlık Tarihi*, Cilt: 7, Sayı: 13, 2009, İstanbul, 2009.

[13] Halil İbrahim Düzenli, *Fiziksel İnşadan Metinsel İnşaya: Türkiye'de Mimarlık Tarihi ve Tarihçiliğinin Serüveni*, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi-Türk Mimarlık Tarihi*, Cilt: 7, Sayı: 13, İstanbul, 2009, s.20,21.

[14] Bkz. *Mimaride Türk Milli Üslubu Semineri, 11-12 Haziran 1984*, Atatürk Kültür Merkezi, İstanbul Kültür ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, (Seminer kitabının baskı yeri ve yılı belirtilmemiştir).

mari miras, yine sadece birkaç sanat tarihçisinin kısmi ilgisini çekti.[15] Sonra Suut Kemal Yetkin, Hilmi Ziya Ülken (ve yeni nesilden bazı araştırmacılar) gibi araştırmacılar diğer dönemlerin yanında Asya'nın Türk İslâm mimarilerine daha geniş anlamda ilgi duydular. İslam öncesi Türk mimarisine ise Emel Esin, Nejat Diyarbekirli, Yaşar Çoruhlu'dan başka pek yer veren olmadı. Dolayısıyla mimarlık tarihi alanında çalışanların birçoğu tarihsel - kronolojik arka planda, Selçuklu ve hatta Osmanlı mimarisinden geriye pek gidememektedir. Bunlar Türklerin ilk ortaya çıktıkları ve bugün de çeşitli Türk devlet ve topluluklarının yer aldığı Orta ve İç Asya'dan, İran, Azerbaycan ve Kafkasya, Kuzey Karadeniz, Balkanlar ve Doğu Avrupa, daha güneyde Suriye-Irak,[16] Mısır, Cezayir, Tunus gibi çok geniş bir coğrafyada, Türklerin mimari mirası hakkında hemen hiçbir bilgiye sahip bulunmamışlardır. Bunun gibi Bizans mimarisi daha çok sanat tarihçileri ve Roma ve daha eski Anadolu medeniyetlerinin mimarilerini ise, arkeologlar ve eskiçağ Tarihçileri ile prehistoryacılar çalışmıştır.

Türkiye'de mimarlık tarihi kürsülerinin bulunduğu Üniversitelerin sayısı artmış olmakla birlikte, bunların en eskileri ve yapısı teşekkül etmiş olanları; İstanbul Teknik Üniversitesi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Ortadoğu Teknik Üniversitesi ve Yıldız Teknik Üniversitesi'dir. Burada sadece gelişimi ve derslerine kısaca yer vermek suretiyle bazı bölümlere göz atabiliriz.[17]

[15] Celal Esat Arseven ve Oktay Aslanapa gibi araştırmacılar kitaplarının başlarına ya da makalelerin girişine Orta Asya'nın mimari mirasını birkaç cümle veya 20-30 sayfalık özet bilgi olarak koydular.

[16] Bu bölgelerde yeni yeni Abdüsselam Uluçam, Ali Boran gibi bazı sanat tarihçileri çalışmaya başlamıştır.

[17] Detaylı bilgi için bkz. İlknur Kolay-Zeynep Kuban, "İTÜ Mimarlık Fakültesi Mimarlık Tarihi Anabilim Dalı'nın Tarihi", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi-Türk Mimarlık Tarihi*, Cilt: 7, Sayı: 13, İstanbul, 2009, s.673-683; Elvan Altan Ergut-Belgin Turan Özkaya, "Ortadoğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Tarihi Lisansüstü Programı", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi-Türk Mimarlık Tarihi*, Cilt: 7, Sayı: 13, İstanbul, 2009, s.685-690; Alev Erkmen, "YTÜ Mimarlık Bölümü'nde Bir Lisansüstü Programı Olarak Mimarlık(lar), Tarih(ler) i ve Kuramları", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi-Türk Mimarlık Tarihi*, Cilt: 7, Sayı: 13, İstanbul, 2009, s.691-698.

ŞEHİR VE SEMT TARİHİ METODOLOJİSİ

Süleyman Faruk GÖNCÜOĞLU•

1. Şehir ve Semt tarihi alanı nedir?

Fiziki ve demografik değişimlerin sonucu yaşayanlarda aidiyet ve kimlik sorgulamalarının çoğalmasıyla ile birlikte şehir tarihi çalışmaları da artmıştır. İçerisinde yaşamakta olduğumuz semt, bölge ve şehri tanımaya dönük şehir tarihi çalışmalarının bir disiplin olarak çok yeni olduğu söylenebilir. Ülkemizde erken örnekleri olmakla beraber[18] son yıllara kadar çok dikkat çektiği, hele de bir disiplin olarak ele alındığı söylenemez. Bu sebepten, şehir ve semt tarihi çalışmaları akademik camiada bir metodolojiye oturtulamamıştır.

Son on- on beş yıl içinde, bağımsız kitaplar ve kitapçık şeklinde ele alınarak şehir ve semt tarihi incelemelerini kapsayan çalışmalar görülmüştür. Anadolu'daki belediyeler ile başlangıç kazanmış ve İstanbul merkezli Büyükşehir ve ilçe belediyelerinin bir kültür hizmeti kapsamı içerisinde de pek çok çalışmanın yayına kazandırılması sağlanmıştır.[19]

2. Bu alanları diğer tarih alanlardan ayıran önemli unsurlar nelerdir?

Ülkemizde şehir ve semt tarihi çalışmaları, bağımsız bir disiplin olarak ele alınıp araştırma metodolojisi tam oturtulmamış olsa da örnekleri bakımından

• İstanbul Hisarlar Müdürü, farukgoncuoglu@yahoo.com

[18] İbrahim Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Ereğli Tarihi*, 1970; *Abideleri ve Kitabeleri ile Karaman Tarihi Ermenek ve Mut Abideleri*, 1967; *Abideleri ve Kitabeleri İle Konya Tarihi*, 1964; *Abideleri ve Kitabeleri İle Niğde Aksaray Tarihi 1 - 3 Cilt*, 1974; *Abideleri ve Kitabeleriyle Üsküdar Tarihi I - II Cilt*, 1976-1977.

[19] Konya ve İlçe Belediyeleri tarafından yayınlanan Kültür yayınları, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları içerisinde yer alan semt çalışmaları ve Kentim İstanbul Projesi içerisinde yayınlanan 100 İstanbul Semt Kitapçığı.

zengindir. Fakat bu şehir tarihi çalışmaları; kültür çalışmaları ile birlikte farklı disiplinleri bir araya getiren sosyal tarihle, bir dönemin "***değişim***"ini gözler önüne seren, toplumsal hafızasını ortaya koyan *kimlik tarihi* çalışmaları değildir. Bunlar, yerleşim yeri olarak bir semt ve şehri oluşturan insanların varlık nedenini ortaya koymayan, o toplumun temel algılarını, zihniyetlerini, zevklerini, coğrafi sonuçlarını, kültürel hareketliliğin getirdiği siyasî yapılanma gibi mimari, sosyo-iktisadî yönünü göz etmektedir.

Bir sanat tarihçisinin şehir tarihi çalışırken; fizikî yapıları, içinde yaşayan insan unsurundan soyutlayarak incelemesi; bir coğrafyacının hem insan unsurunu göz ardı etmesi, hem de harita, plan gibi kaynaklardan başka bir kaynağa müracaat etmemesi[20] o yerleşim alanına olan aidiyet duygularını sıradanlaştıran çalışmalar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu tarz çalışmaların şehir ve semt gerçeği göz önüne alındığında bütünü algılamadan uzak, şehir ve semti münferit boyutlarıyla ele almanın getirdiği eksik metodolojiyle kültür tarihi çalışmalarını da bir anlamda yüzeyselleştirdiği düşünülmektedir. Bu sebepten bugün, bir şehri şehir yapan ana unsurlardan uzaklaşarak, kültür tarihinden arındırılmış, görmek istenilen veya yazanın elindeki kadar bilgi ile ifade edilmeye çalışılan şehir tarihleri kaleme alınmıştır.

Bir şehir tarihi kaleme alınırken; şehrin tarihi topografyası, onun oluşumunun yön verdiği mimarisi[21], iktisadî yapısının getirdiği sosyo-iktisadî oluşumuyla beraber dinî yapılanması ve siyasî boyutları ele alınmadan bir şehrin varlığı ifade edilemez.[22] Aksi bir çalışma, basit bir kültür tarihi çalışmasından başka bir şey değildir.

[20] Yunus Uğur, "Şehir Tarihi ve Türkiye'de Şehir Tarihçiliği: Yaklaşımlar, Konular ve Kaynaklar", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, VI., 2005, s.17.

[21] Yedi Tepeli İstanbul; Bilindiği gibi İstanbul'un 7 tepesinin her birisinin üzerinde bir Selâtin Camii var. Ve bu tepeler de camilerin isimleriyle bilinmektedir. Ve en pratik şekliyle 7 tepe şu şekilde sıralanır: 1. Tepe: Sultanahmet ve Ayasofya 2. Tepe: Beyazıt ve Nur-u Osmâniye 3. Tepe: Süleymâniye 4. Tepe: Fatih 5. Tepe: Yavuz Selim 6. Tepe: Cerrah Paşa 7. Tepe: Mihrimah Sultan.

[22] Bir külliye dâhilinde olan ve çok büyük olmamasına rağmen, İstanbul'un en önemli kara ve gümrük kapısı olan Edirnekapı'dan geçen her yolcu, devlet erkânı, elçi ve kervanları bütün zarafeti ve ihtişamıyla karşılayan ve bir giriş kapısı olarak, Devlet-i Âli'nin gücünü temsil eden, Mimarbaşı Koca Sinan'ın eseri *Edirnekapı Mihrimah Sultan Camii*'nin inşası ile ilgili yazılanlar o kadar sığdır ki, şehir yazılarının en olumsuz örneklerindendir. "Şehirde başka bir tepe

3. Bir Semt ve Şehir tarihçisi nasıl çalışır?

Şehirler veya yerleşim alanlarının sahip olduğu kültür tarihi araştırmaları yapmadan önce şehrin ne olduğunu kavramak gereklidir. Şehir dendiğinde, orada ikâmet etmiş toplumun ve milletin yüzyıllar boyunca koruduğu ortak yaşama biçiminin temsil edildiği yer diyebiliriz. Şehri, yüzyıllara, hatta binyıllara varan süreçte yaşattığı kültür varlıklarının biriktirilmesiyle bize geçmişi anlatan canlı bir organizma olarak da ifade edebiliriz. Bu anlaşılamadığı zaman, "*yeni kimlik*" veya "*alt-üst kimlik*" gibi pek çok tartışma da çözümsüz kalacaktır.

Şehir tarihi çalışmalarında en gözden kaçırılan yönü, şehrin temel taşı olan semt tarihleridir. Bir şehri meydana getiren pazıl parçaları gibi olan semtler, her biri diğerinden farklı karakteristik özellikler taşımakla beraber bir şehir kültürünün varlığını ortaya koymaktadırlar. Bir şehri meydana getiren semtlerin farklılıkları, tarihsel topografya, demografik yapı ve sosyal yapıyı biçimlendiren iktisadî konumundan kaynaklanır. Bunlar bir bütün olarak ele alındığında bir şehrin hafızasını tam olaak ortaya çıkarmak mümkün olacaktır. Böylelikle "*kanaatime göre*", "*... ifadesiyle*" şeklinde yanlış bilgilendirmeler ortadan kalkacak, hissi ve ön yargı içeren seyyah ve yabancı araştırmacıların ifadelerini temel alarak inşa edilen iddia ve söylemler de kaybolacaktır.

Semt tarihi ve monografyası üzerinde çalışmak gayet yorucu, zorlayıcı ancak bir o kadar zevklidir. Örneğin İstanbul şehir tarihi çalışmalarında Osmanlı arşivlerinden Bizans kroniklerine, hatıralardan karakol tutanaklarına, haritalardan 1850 yılından itibaren oluşan fotoğraf koleksiyonlarına, gazete arşivlerine kadar çok geniş bir yelpaze içerisinde çalışılması mümkündür. Bu kaynak zenginliği çalışan tarihçiye büyük bir bilgi birikimi sağlayacaktır. Tabii ki burada sözlü tarih çalışmalarından yararlanmaya da değinmeden geçmemek gerekir.

---

kalmadığı için, yerleşimin olmadığı bu yere mecburen yapıldığı", ve "*Mimar Sinan'ın gizliden gizliye aşkı olan Mihrimah Sultan'a inşa ettiği iki eserde bunun nişanesi olduğu*" ifade edilirken, Üsküdar Mihrimah Sultan Külliyesi'nin *Anadolu Gümrüğü*'nün en önemli mevkisinde, Edirnekapı Mihrimah Sultan Külliyesi'ninde İstanbul'un en önemli kara ve gümrük Kapısı'nda inşa edildiği tarihçi tarafından görülememektedir. Burada Osmanlı İstanbul'unun şehir imar programı hissi bir yaklaşımla anlaşılamadığı gibi sosyo-iktisadî tarih ve yapı tamamen göz ardı edilmektedir. Bu da beraberinde vahim tarihsel yazım hatalarını getirmektedir.

4. Semt ve Şehir Tarihini Zengin Kaynaklardan Çalışmak

Şehir tarihi çalışmalarının tek kaynağı Başbakanlık Osmanlı Arşivleri değildir. Seyahatnameler, gezi notları ve hatıralar diğer önemli kaynaklardır. Metinsel kaynaklar yanında görsel veriler de dikkate değerdir. Şehir tarihi çalışmasının ana aksını arşiv belgeleri belirlerken, diğer kaynaklar araştırmayı zenginleştirir. Örneğin İstanbul'a "şehir merkezli" bakılacak olursa, 1850 tarihinden itibaren şehir dokusunun sürekli fotoğraflandığından dolayı kaynak olarak bundan yararlanmak iyi olacaktır. Çünkü şehrin, mimari, yerleşim planı, insan profilleri ve yaşam biçimleri, fotoğrafik olarak belgelenmekte ve bir zaman makinesi gibi değişim ve süreklilikler takip edilebilmektedir. Buna karşın, sadece fotoğraflara dayandırılarak, bir şehrin kültür tarihi çalışmalarının detaylandırılması ise araştırmayı sınırlamaktadır. Fotoğraf belgesi, bu araştırmalarda bir yol haritası gibidir. Bilhassa Türkiye'de hatıralarda mekân ve yer tariflerinde vahim hatalar yer almaktadır. Fotografik belgeler hafızaların daha da canlanmasını yeni yeni bilgilerin ortaya çıkarılmasında öncü olmakla beraber mekân ve yer koordinatlarındaki hataları en aza indirger.

Semt ve şehir tarihi çalışmalarında fotoğraf, etkili ve önemli olmakla beraber, kendi başına kuru bir belge niteliğindedir. Geçmiş tarihli fotoğraflar sadece değişimin belgeleri olarak bakıldığında, "*eskiden ne güzelmiş, bomboş yeşil alanlar, köşkler v.s*" cümlelerden öteye gidilmeyen nostaljik bir anlatım sağlar. Bu bakımdan, *fotoğraf okuma*[23] diye tanımlanan yaklaşımla fotoğraf karesinde gündelik hayatı veya bir tarihsel dönemi gözleyebilmek gerekmektedir. Bunun için, o fotoğraf belgesinde geçmişe ilişkin görülen, mimari örnekler veya yaşam şekillerinin, sağlıklı biçimde seyredilebilmesi için efemera ve sözlü tarih çalışmalarından da yardım almak gerekir. Bu üçleme sağlıklı bir şekilde kurulamadığı takdirde, bugünün düşünce gücü ve bilgi kapasitesi ile geçmişi biçimlendirmek gibi büyük bir yanlışa düşülür.[24]

[23] Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Fatma Acun, "Görselden Tarih Yazmak", *Türkiye'de Tarih Yazımı*, Ed. Vahdettin Engin ve Ahmet Şimşek, İstanbul, 2011, 421-435; Fatma Acun, "Görsellik ve Yakın Dönem Tarihi Araştırmalarında Kullanımı", *Kebikeç*, Sayı: 18, 2004, 95-118.

[24] Fotoğraf çalışmalarıyla ilgili ilk başvurulacak arşivler için bkz.

a) Sultan 2. Abdülhamid veya Yıldız Arşivi olarak bilinen fotoğraf arşivi

b) Sultan Abdülaziz döneminden beri oluşturulmuş olan Askeriye Arşivi (Genel Kurmaylık Fotoğraf Arşivi)

Bir diğer görsel tarih verisi efemeradır. Kartvizitler ve antetli kağıtlar bu kapsamdadır. Örneğin adresleri İstanbul Tarihi Yarımada içinde bulunan doktor kartvizitleri ve antetli kağıtlar toplanmaya çalışıldığı takdirde bile pek çok bilgiye ulaşılabilir. Örneğin bu sayede bugünkü Sultanahmet Semti sınırları içinde yer alan Çatalçeşme Sokak ve çevresinde geçmişte pek çok doktor muayenehanesi olduğu ve hatta pek çoklarının burada ikamet ettiği görülecektir. Bugün kendi haline terk edilmiş bir bina olarak eski Sağlık Yurdu binası anlam kazanacaktır. Bu sokağın yakınında, yine Sultanahmet'te yer alan eski Sıhhiye Umum Müdürlüğü olan ve bugün Sağlık Müzesi olarak kullanılmakta olan binanın bölgenin kültürel ve yerleşim kapsamında geçmişte yaşama kattığı değer ve bunun anlamı ortaya çıkarılabilecektir.

---

c) Evkaf Arşivi (Vakıflar Genel ve Bölge Müdürlüklerinde yer alan arşivler) Bu arşiv tamamen sağlıksız ve kontrolsüz bir arşiv olup, bölge müdürlüklerindekiler de tamamen dağılmış durumdadır.

d) İstanbul Arkeoloji Müzesi Fotoğraf Arşivi (Encümen Arşivi)

e) Kültür ve Tabiat Varlıkları İstanbul IV. Nolu Koruma Kurulu bünyesindeki Encümen Arşivi

f) Kültür ve Tabiat Varlıkları Koruma Kurulları bünyesindeki Arşivler.

g) Alman Arkeoloji Enstitüsü Fotoğraf Arşivi

h) Almanya Berlin Fotoğraf Arşivi. Bu Arşiv Osmanlı-Alman ilişkileri içerisinde oluşturulmuş çok zengin bir arşivdir.

i) Fransız Balon Çekimleri Arşivi. İstanbul'un işgal yıllarından itibaren oluşturulmuş bir arşiv olup, Fransız Devlet Arşivleri bünyesindedir.

j) Tramvay Arşivi. Bugün İ.E.T.T Arşivi olarak yer alır.

k) Belediye Arşivleri. Bugün buna en güzel örnek İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı'nda bulunan düzenli arşivdir.

l) Karayolları Arşivi.

m) İSKİ Arşivi. İstanbul çalışmaları için daha keşfedilmemiş bir arşivdir. Arşivi şahsi malı gibi gören şahısların kaprisleri aşıldığı müddetçe fikir verebilecek fotoğrafik dokümanlar bakımından zengindir.

n) Belediye fotoğrafçısı olarak çalışmış şahıs arşivleri. Bunun en zengin örnek, İstanbul Belediye fotoğrafçısı Hilmi Şahenk Arşivi'dir.

o) Osmanlı-Cumhuriyet geçiş dönemi fotoğrafçıların arşivi. IRCICA ve Yapı Kredi Fotoğraf Arşivi bünyesinde bu dönem fotoğrafçılarına ait pek çok zengin koleksiyon bulunmaktadır.

p) Şahıs Arşivleri. Bu arşivler ihtisas arşivleri olabileceği gibi, tamamen karışık arşivler de olabilir. Şahıs ihtisas arşivlerine örnek, tarihçi Hayri Necdet İşli'nin mezartaşları ve mezarlıklarına ait bir milyon kareye yakın arşivi Türkiye için önemli bir değerdir.

4. İstanbul Şehir Tarihi Üzerinden Örnek bir Değerlendirme

İstanbul Tarihi Yarımada örnek çalışma alanı olarak alınacak olursa öncelikle yerleşimin tarihsel topografyasına hâkim olmak gerekir. Yahya Kemal, "Türk İstanbul" adlı makalesinde, Fatih Sultan Mehmet döneminde bugünkü Tarihi Yarımadayı kapsayan Fatih İlçesi'nin *"adeta şehir içinde bir şehir"* olduğunu dile getirir.[25] Buradan da anlaşılacağı üzere; İstanbul Şehri'nin yerleşim düzeninde esas olan semtlerdir.

Semt isimleri; eski İstanbul hemşerilerinin de pekiyi bildiği ve kullandığı adlardır. Çünkü mahallelerin ve sokakların sınırları vardı, fakat semtlerin sınırları ise tam anlamıyla yoktu. Nereden başlayıp, nerede bittiği bilinmezdi. Yine de herkes oturduğu semtin adını söylerdi. Bazı mahalleler iki semtinde parçası olabilmekteydi. Eski bir ifadeyle *"Semt-i meşhurunuz neresi ?"* diye sorarlardı. Eskilerin dilinde Fatih semti, Fatih Sultan Mehmet'ti. Beyazıt ismi de, Sultan Bayezit'ti. Eski İstanbul'da *"sokak adları"* diye bir şeyden bahsedilemez. Bu düzenleme 20. yüzyıldan itibarendir. Semtler mahallelerden meydana geldiğinden her mahalle bir birim teşkil ederdi. Mahalleleri de oluşturan mescit veya camilerdi ki mahallenin merkezini oluştururlardı. Adresler de mahallenin mescidine göre ayarlanır, bir mahalle sakinini bulmanızda cami imamı bir nevi muhtar gibi size yardımcı olurdu. Semtlerin temelini oluşturan iskân ve şehirleşme yöntemi olan mescit inşası ve bu mescidin yanında yapılanan evlerden meydana gelen mahalle şeklindeydi. Aksaray Semti'ndeki mescitlerin mahallelerinin semt olarak Aksaray'ı meydana getirmesi buna örnektir. Bazen de "Hindiler Tekkesi" örneği gibi mahallesi oluşmamış mescit olduğu gibi "Ekşi Karadut" misali mescidi olmayan mahaller de İstanbul semtlerinde yer almıştır.

Semt çalışmalarında semtin sınırlarının tespiti önemli bir noktadır. Ancak bu pek mümkün olmaz. Örneğin İstanbul Tarihi Yarımadayı kapsayan Fatih İlçesi'nin semt monografyaları hazırlanırken tarihsel semtlerin sınırlarının belirlenmesi gerekmektedir. Ama bu alanda tarihsel semt sınırlarının tam konturlarını belirleyen bir harita ve belgelerin mevcut olmaması buna en büyük engeldir. Tarihsel semtlerin sınırlarını şehrin coğrafik konumu belirlemektedir. Bu sebepten örneğin Tarihi Yarımada Bizans döneminde Sur içi İstanbul 13 mahalleye bölünmüş idi. Osmanlı döneminde de çok az bir değişiklikle ana

[25] Süleyman Faruk Göncüoğlu, İstanbul'un Kitabı FATİH, İstanbul, 2011.

iskelet aynen korunmuştur. Zamanla bazı yeni bölümlenmeler ve yeni semtlerin oluşturulmasıyla karşılaşılır. Eskilerin ifadesi ile yeni bir semtin kurulması "bölgenin şenlendirilmesidir".[26]

Tarihi yarımadayı oluşturan semtler incelenirken veya unutulmuş, ortadan kaldırılmış ve bugün isimlerinden başka bir şeyleri kalmamış semtler çalışılırken mahalle sınırlarının tarihsel kimlik ve tarihsel topografyası dikkate alınarak düzenlenmesi gerekir. Semtleri meydana getiren mahalleler ile ilgili; İstanbul Vakıflar Tahrir Defteri'ndeki mahalle isimleri ve sınırları esas alınabilir.[27] Buna bir örnek olarak, "Vatan Caddesi" boyunca yer alan bölge İstanbul'un, fetihten bu yana "Yenibahçe" olarak bilinmesi bu kayıtlarda geçmektedir. Bugün Vatan Caddesi'nin geçtiği bu alan tekrar bu isimle tanımlanmıştır. Tarihsel semtin içerisinde yer alan tarihsel eserler de bu şekilde incelenmelidir.[28]

Yerleşim akslarının ana karakteristik özelliklerini gösteren demografik yapı ile ilgili ilk dönemden itibaren yapılanmanın dikkate alınması şarttır. Bu durum, her Anadolu şehri için de geçerli, temel belirleyici özelliklerden biridir.

[26] İstanbul'un önemli tarihi semtlerinden biri olan "Şehremini" bölgesel olarak öne çıkarılmaktadır. İstanbul'un fethinden bu yana var olan bir semttir. Ve şehrin büyük ölçekli sınırlarına sahip semtlerden biri idi. Çünkü bugün birer semt olarak yer alan bugünkü Silivrikapı, Topkapı, Mevlanakapı ve çevreleri bostan alanları idi. Yoğun bir yapılaşma mevcut değildi. Ki bu özelliğini 1980'li yıların başına kadar korumuştur.

[27] İbrahim Hilmi Tanışık'ın İstanbul Çeşmeleri adlı eserinde yer alan İstanbul'un Alfabetik Semt Bölümlenmesi de dikkate alınmalıdır. Ekrem Hakkı Ayverdi'nin yayınlamış olduğu *19. yüzyıl İstanbul Haritası* ve Süheyl Ünver'in makalelerinde belirlediği semt ve mahalle sınırları ile ilgili görüş ve düşüncelerine önem verilerek tarihi semtlerin konturları oluşturulabilinmesinde önemli kaynaklardır. Yine Ekrem Hakkı Ayverdi'nin Osmanlı dönemi ilk mahalleleri hakkında çalışmasını içeren *1958 basım tarihli Fatih Devri Sonlarında İstanbul Mahalleleri, Şehrin İskânı ve Nüfusu* başlıklı eser ile Sultan Abdulmecid (1839-1861) döneminde, Mühendishane-i Berri-i Hümayun tarafından hazırlanarak 1848 tarihinde taş baskı olarak yayınlanmış olan İstanbul cami ve mescidlerini gösteren haritadan da mahallesi olan cami ve mescitlerin tespiti yapılabilir.

[28] Samatya bölgesi, Osmanlı döneminden de öncesinde de var olan yerleşim alanlarından biridir. Bu bölge Osmanlı döneminden itibaren yakın tarihlere kadar Samatya olarak kullanıla gelmiş idi. Yedikule diye ne bir semt ne de bir bölge adlandırılmıştır. Yedikule adı surlardan ibaret alan için kullanılmıştır. Çünkü Yedikule surları içerisinde bir mahalle bulunmakta idi. Bugün hala o mahalleden geri kalan camisinin minare kaidesi mevcut bulunmaktadır. Cumhuriyet dönemi ile bir semt, bir bölge adı olarak öne çıkmaya başlamıştır. Yedikule'yi de içerisine alan bu bölgenin adı İmrahor idi.

Örneğin fetih sonrası Fatih bölgesi, Anadolu'dan gelenlerin yerleşimiyle nüfusu hızla artmıştır. Konya, Niğde ve Karaman'dan gelenler ilk önce bugünkü Fatih Camii'nin kıble yönündeki alanlara yerleşmişlerdir. Ana caddenin olduğu yer ve civarı *Büyükkaraman* olarak adlandırılmış, Malta Çarşısı'nın olduğu yere ise, *Küçükkaraman* ismi söylene gelmiştir. Yine bu bölgeden getirilen nüfusun devamı bugünkü Aksaray Semti'ne yerleştirilmiştir. Bu ilk fetih yerleşimlerinin devamında Samsun Çarşamba'dan gelenlerde bugünkü İsmail Ağa ve Çarşamba Pazarı muhitine yerleşmişler, Bursa'dan getirilen Ermeniler Samatya merkez ve çevresine iskân ettirilmişlerdir.

Tarihi Yarımada Fatih bölgesinin yakın dönemini anlatan birçok edebi eser ve hatıralardan da yararlanmak mümkündür. Örneğin *Safahat*'taki Bayrampaşa manzumesi Fatih'te geçmektedir. Safahat'in dördüncü kitabı "Fatih Kürsüsü" adını taşır. Hüseyin Rahmi, *Hakk'a Sığındık, Tesadüf* ve Şipsevdi gibi romanlarında Fatih ve civarı semtlerinden bahseder. Halit Ziya Uşakligil'in hatıralarını içeren *Kırkyıl* adlı eseri Fatih'in unutulmuş semtlerini ve gündelik hayatı detayları ile aktarır. Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür.[29]

5. Bir Şehir ve Semt tarihçisi vasıfları nasıl kazanılır? İyi bir Semt ve Şehir tarihçisi olmak için neler yapmak gereklidir?

Bilim özveri, sevgi ve merak üzerine kuruludur. Şehir ve semt tarihi üzerine çalışmak da bundan farklı değildir. Semt veya şehir, çalışılacak bölge ile duygusal bir bağ kurulmadığı, aidiyet duygusu sağlanamadığı müddetçe yapılan çalışmalar yüzeysel kalacaktır. Bir şehri tanımak, onun eski ve yeni kimliğiyle hemhal olabilmek için adım adım her sokağı, her ağacı, her çeşmesi vs. görsel hafızaya alınmalı ve bu görsel hafıza sözlü tarih çalışmalarıyla desteklenerek beslenmelidir. Şehir tarihi çalışacak olanların çalıştıkları semtle

[29] Semiha Ayverdi ise İbrahim Efendi Konağı'nda Fatih Camii ve civarından bahsederken, Fevzi Paşa güzergâhında kayısı bahçeleri olduğunu kaydeder. Peyami Safa'nın Fatih-Harbiye'si, Doğu-Batı çatışması üzerine kurulmuş bir romandır. Muhafazakâr Doğu'yu temsil eden Fatih, alafranga Batı'yı temsil eden Harbiye'dir. Fatih'te konak veya evler vardır. Harbiye'de ise apartman. Sokağa karşı cadde, kahvehanenin mukabilinde pastane, kedi beslemek yerine köpek yetiştirmek, hacı kokusu yerine parfüm, esas çatışma motifi olarak da Doğu ve Batı müziği. Zıtlıkların ilkleri için mekân Fatih'tir, ikincileri için Harbiye'dir. Tramvay ise roman içinde yer yer bu iki semt arasında ilişkiyi, gidiş-gelişleri kuran bir motiftir.

ilgili sürekli değişen ve çoğalan bilgi akışını, çevredeki sosyal hareketliliği gözlemlemeleri, görsel veya yazılı şehrin değişimini, hafızasını ilgilendiren bütün kaynakları yakından takip etmeleri gerekir. Bu yüzden bir şehir ve semt tarihi veya monografyası çalışanların hissi değerlendirmelerden uzak ve iyi bir arşivci olması gerekmektedir. Arşiv edinebilmenin ötesinde arşivlere hâkim bir araştırmacı olması gerekmektedir. İyi bir dinleyici, gözlemci ve kayıt alıcı olmak şehir ve semt tarihi ile monografları üzerinde çalışanların vazgeçilmez bariz özellikleridir.

İKTİSAT TARİHİ'NİN METODOLOJİSİ

Rahmi Deniz ÖZBAY *

1. İktisat tarihi alanı nedir?

Doğuşundan bu yana iktisat tarihi; genel tarihin iktisadî olaylar konusunu inceleyen veya iktisat teorisinin test edilmesini sağlayan bir alan olarak görülmüştür. Oysa iktisat tarihi, iktisat biliminin konularını modern sorunlar olarak görmekten kaçınarak, insanların bu sorunları nasıl ele aldıklarını ve nasıl çözmeye çalıştıklarını konu edinmektedir.[30] Bu kapsamda, öncelikle iktisadî olaylar[31] sonra iktisadi kurumlar ve sosyal olgular altında tanımlanabilen her şey iktisat tarihinin alanına girmektedir.

2. İktisat tarihi alanı neyi, nasıl inceler? Bu alanı diğer tarih alanlarından ayıran önemli unsurları nelerdir?

İktisat tarihini geçmişteki iktisadî faaliyetlerin ve kurumların tarihi olarak anlamak mümkündür.[32] Günümüzde iktisat tarihinin konuları, geçmiş iktisadî hayatın tüm görünümlerini (üretim, tüketim, değişim gibi tüm faaliyetleri) kapsamakla birlikte, bu bağlamda iki eğilimden söz edilebilir. İlki bir tür kurum tarihi olarak da değerlendirilen "işletmelerin tarihi"dir. İkincisi ise büyüme veya gerileme gibi dinamiklerin yanı sıra bütün iktisadî süreçlerin açıklanması amacını taşımaktadır.[33]

İktisat tarihinin, tarih ve siyasal ekonomi için incelenmesini zorunlu gö-

* Prof. Dr., Marmara Üniversitesi, İktisat Fakültesi, rahmideniz@gmail.com

[30] Erol Zeytinoğlu, İktisat Tarihi, İstanbul, 1993, s. 3-4.

[31] Halil Sahillioğlu, İktisat Tarihi, Filiz Kitabevi, İstanbul, ty. s. 3.

[32] Lütfi Güçer, İktisat Tarihi, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1983, s.6.

[33] Tosh, *a.g.e.*, s.93-94.

renler tarafından farklı bir tarifi de yapılmaktadır. Bu onun sosyoloji ve coğrafyanın geçmişe doğru genişletilmiş bir anlatımı olarak değerlendirilmesidir. Hamitoğulları,[34] iktisat tarihinin ele aldığı olguları ve konuları en geniş şekilde tarif etmektedir: İktisat tarihinin hedefinde insan vardır ve iktisat tarihi sadece iktisadi doktrinlerin çıkış nedenlerini değil insancı gelişimdeki etkilerini de anlatabilmelidir. Aynı şekilde sosyal sorunları, genel gelişim çizgisinin maddesel ve insancı koşullar yörüngesinde izah etmeyi denemeli ve iktisadî olmayan, iç ve dış politikaların diplomasi ve savaşların oluşumundaki rolü ile bu ilişkilerin devamlılığını ortaya koyabilmelidir.[35] Bu anlamda iktisat tarihinin çalışma alanı; ekonomik yaşamın, tüm cephelerini aydınlatan, belge ve dokümanları bir diğerine ekleyen, bir koleksiyondan çok, sürekli bir veri olan, dönüşüm ve gelişimi, kısaca evrimi ve insancıl birliğin derinliklerini kavramaya çalışan canlı bir sentezi içerir.[36] Başka bir bakış açısı ise iktisat tarihinin temel görevini, ekonominin *performansı* ve *yapısı* ile bunlarda zaman içinde ortaya çıkan *değişimleri*, açıklama çerçevesinde ele almıştır.[37]

İktisat tarihinin uğraşılarını tanımlanma zorluğu; "tanımlamaların yapılmaya çalışıldığı dönemlerde bile iktisat tarihinin hızlı bir gelişme içinde olması ve iktisat tarihçilerinin sürekli olarak yeni konuları araştırmaya girişip disiplinlerinin sınırlarını giderek genişletmelerinden" kaynaklanmıştır.[38] Bu durum, kolaylıkla paylaşılabilecek bir tanımı engellediği gibi araştırma yöntemleri konusunda da farklılaşmalara yol açmıştır. İktisat tarihi çalışmaları gün geçtikçe artarak gelişirken, araştırmacılarının iktisat tarihi anlayışları da, çalışmalarının yöntem ve araçlarına şekil vererek, tarih ve iktisat bilimlerinin ilişkisini[39] yeniden biçimlendirmiştir. Bu yöntem çeşitlenmesinin diğer bir sebebi ise iktisat tarihi

[34] Beşir Hamitoğulları, İktisat Tarihi Ders Notları, Ankara, 1977. Bu notlarda Türkiye'de üniversitelerde okutulan iktisat tarihi ders kitaplarının arasında, iktisat tarihine ilişkin olarak geniş değiniler ve tartışmaları ile dikkat çekici, 73 sayfalık kapsamlı bir "Giriş" yer almıştır.

[35] Beşir Hamitoğulları, *a.g.e.*, s.72.

[36] Hamitoğulları, *a.g.e.*, s.17-18.

[37] Tevfik Güran, İktisat Tarihi, İstanbul, 1995, s.2-3.

[38] Orhan Kurmuş, *Bir Bilim Olarak İktisat Tarihinin Doğuşu*, Savaş Yayınları, Ankara, 1982, s.22

[39] Kurmuş, *a.g.e.*, s.25-26.

çalışan diğer sosyal bilim araştırmacılarının kendi bilim dallarının formasyonunu iktisat tarihi alanına taşımalarıdır.

İktisat ile tarihin etkileşimi yeni iktisat tarihi akımının etkisiyle farklı bir nitelik kazanmıştır. Kliometri okuluna bağlı araştırmacılar; iktisat tarihi konularını iktisat biliminin diğer alanlarına benzer şekilde, matematiksel modeller ve istatistik kullanarak ele almışlar, iktisat kuramını daha çok bir yöntem olarak kullanmışlardır. Bu okulun bağlılarının «iktisat kuramını (genellikle basit tarzda) ekonominin değil tarihin adına tarihsel gerçeklere"[40] uygulamış iktisatçılar oldukları söylenebilir. Bu etkileşime farklı bağlamda bir yaklaşım ise; iktisadın temelinde matematik değil kültür (ve tarih) olduğunun kabul edilmesinin; özellikle iktisat tarihi çalışmalarının daha verimli ve özgün gerçekleştirilmesine katkı sağlayacağı yönündedir.[41]

3. Bir iktisat tarihçisi tam olarak ne iş yapar?

İktisat tarihi çalışmalarının amacı; tarihin bir döneminde, ekonominin büyüme veya gerileme gibi dinamiklerin açıklanması olduğunda, bu hem uzman iktisatçılar hem de olmayan araştırmacılar için oldukça kapsamlı ve zor görülebilir. Daha çok iktisadî değişimin mekanizmaları ile ilgilenmeye yönelen iktisat tarihçileri, bir dönemin iktisadî hayatını canlı ayrıntılarla yeniden kurarken daha çok betimleyicidirler. 1960'lardan beri daha fazla tarihçi nicel tarih alanına yönelmiş ve araştırmalarında da tarihten çok iktisat kuramının belirlediği sorularla yöntemleri kullanır olmuştur.[42] Bu süreç belki de tarihçilerin disiplinler arasındaki engelleri kaldırılması yönündeki başarısı sayılabilir. Benzeri bir durumun iktisat tarihini bağımsız bir disiplin olarak kabul etmelerinden bu yana iktisatçılar için de geçerli olduğu düşünülebilir.

4. Bir iktisat tarihçisi nasıl çalışır?

İktisat tarihinin tarih ve iktisat ile etkileşim içinde olmasının yanı sıra; istatistik, matematik, ekonometri, demografi, sosyoloji, siyaset bilimi ve benze-

[40] Ahmet Uzun, "Yeni İktisat Tarihi Akımı ve İktisat Tarihi Yazımına Katkıları", *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 1, 2001, s. 85.

[41] Ahmet Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, Dergah Yayınları, İstanbul, 2005, s.17.

[42] Tosh, *a.g.e.*, s.96.

ri sosyal bilim alanları ile işbirliği artarak genişlemiştir.[43] Bu durumun iktisat tarihinin tanım, konu ve yöntemine ilişkin olarak üretmiş olduğu avantaj ve zorluklar vardır. İktisat tarihi bağımsız bir bilim dalı olarak gücünü sadece diğer sosyal bilimlerden almamaktadır. Aynı zamanda; hem soyutlamalar yoluyla çalışan ve sosyal bilimler içinde pozitif bilimlere en yakın olduğu düşünülen iktisat bilimi ile hem de F.A. Hayek'in "teorik bir toplumsal bilimin ortaya çıkabileceği tek kaynak»[44] şeklindeki deyişi ile tarihten de almaktadır. İktisat tarihi konularının sadece ekonomik veya teknolojik değil aynı zamanda toplumsal süreçleri[45] de kapsaması, bu işbirliğini zorunlu kılmaktadır.

Tarih araştırmalarının geleneksel olarak sosyal bilimlere karşı kapalılığının aşılmasında, iktisat tarihinin disiplinler arası niteliğinin olumlu rol oynadığı düşünülebilir. Bu yakınlaşma; tarih çalışmalarının yöntem, kavramlaştırma ve kuramsal düzeyini arttırmanın[46] yanı sıra daha çok tarihçinin de iktisat tarihi alanında eser vermesine neden olmuştur. Bu bağlamda Ömer Lütfi Barkan'ın, Türkiye'de iktisat tarihinin bağımsız bir disiplin haline gelmesini sağlarken, "tarih araştırmalarını sosyal bilimlere daha çok yaklaşan bir ampirik disiplin seviyesine[47] yükselten çalışmaları hatırlanabilir. Diğer taraftan tarihçiliğin gelişmesiyle; onun sosyal bilimlerin esasını teşkil edebileceği ve çalışıldığı toplumun gerçeklerinden üretilen model ve kuramları oluşturulabileceği de ileri sürülmektedir.[48]

Yakın zaman öncesine kadar iktisat tarihi çalışmalarının, özellikle yeni iktisat tarihi okulu olan Kliometri'nin iktisat bilimi ile daha çok işbirliği yapmaya çalıştığı görülmüştür. Bu akım ve yöntemi, tarihçilerin kısmen tepkisine neden olsa da, iktisat tarihinin iktisat bilimi açısından öneminin iktisatçılar tarafından fark edilmesini sağlamıştır.[49] Bu akımın geleceğinde "iktisat tarihini, tarih

[43] Kurmuş, *a.g.e.*, s.22.

[44] Kurmuş, *a.g.e.*, s.24.

[45] Halil Berktay, *Kabileden Feodalizme*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1989, s.30.

[46] Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ek*onomi, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2000, s.356-357.

[47] Genç, *a.g.e.*, s.353.

[48] Tabakoğlu, *a.g.e.*, ss.19-20.

[49] Uzun, a.g.m., s.90.

disiplininden uzaklaştırmak anlayışına yönelmemesi"[50] görüşünün önemli bir yeri olduğu söylenmiştir. Benzer bir şekilde, 1990'lardan sonra gelişen karşılaştırmalı iktisat tarihi çalışmalarının, iktisat tarihinin çalışma alanını veya yöntemini hangi yönde etkileyebileceği üzerinde de durulmaktadır. Diğer taraftan, iktisat tarihçisinin sadece iktisadî teknik konularla ilgilenmesinin, onu kendi sınırlarına hapsedebileceği, bu nedenle özellikle düşünce ve zihniyet dünyasına ilişkin yeni araştırma sahalarına da dikkat çekilmiştir.[51]

5. İktisat Tarihinde başlıca araştırma yöntemleri nelerdir?

Bir bilim dalında çalışma yapanların temel nitelikleri arasında, o bilim dalının temel varsayımlarına, kavramlarına ve araçlarının bilgisine sahip olmak bulunmaktadır. Aynı şekilde bilimsel araştırma yöntemlerinin de her bilim dalı için ortak özelliklerinin bulunduğu bilinen bir gerçektir. Örneğin sosyal bilimler veya doğa bilimleri alanında araştırmanın niteliğine göre tercih edilecek benzer yaklaşım ve araçların varlığından söz edilebilir. Ancak, disiplinler arası bir bilim dalı söz konusu olduğunda alt düzeyde kimi *tercihler* yaşanabilir. Bu duruma; söz konusu alana bağlı araştırmacının sadece hangi bilim dalında yetkinleştiği ve formasyon kazandığı değil; aynı zamanda seçilecek araştırma yönteminin, o bilim dalında verilecek eserlerin oluşturulmasında ve niteliğinde doğrudan etkili olması yol açmaktadır. Disiplinler arası bir bilim dalının bağımsızlığını kazanması, bağlılarının formasyon ve kullandıkları araştırma yöntemleri ile doğrudan ilgili görünmektedir.

Bilim dalının doğduğu yıllarda iktisat tarihçilerinin araştırma tekniklerini tarihten, konularını ise iktisattan seçen[52] bilim adamları oldukları bilinmektedir. Oysa bu gün iktisat tarihçileri; ampirik verilerle çalışan tümevarımcı bir tarih yöntemi ile kuramsal ihtiyaçlar için, soyutlamalarla gelişen tümevarımcı bir iktisat yöntemi arasında bulunmaktadırlar. Bağımsız bilim dalı olmanın yanı sıra son derece geniş bir araştırma alanına sahip iktisat tarihinin, araştırmayı veya çözümlemeyi hedeflediği olgular onun konusunu, araştırmacılarının bilimsel formasyonları ise yöntemini oluşturmaktadır. Bu gün iktisat tarihçileri-

[50] Uzun, a.g.m., s.91.

[51] Sabri Ülgener, *İktisadi İnhitat Tarihimizden-Ahlak ve Zihniyet Meseleleri*, İstanbul, 1951, s.10.

[52] Kurmuş, *a.g.e.*, s.5.

nin araştırma konusuna uygun olarak, sosyal bilimlerde kullanım alanı bulmuş yöntem ve teknikleri daha geniş bir ölçekte kullanmaya çalıştıkları söylenebilir. İktisat tarihinde yaygın bir şekilde, iktisadî olayların gelişimini izlemek üzere genellikle birbirinden farklı yöntemlerden yararlanılmıştır. Bunlar arasında kronolojik yöntem, coğrafi yöntem, konuları inceleyen yöntem ve iktisadî olayları evrelere ayıran yöntem sayılabilir.[53]

İktisat tarihi kaynaklarına ilişkin olarak 1980 yılında yayınlanan bir bibliyografya denemesinde, ağırlıklı olarak çeşitli arşiv kaynaklarına değinildikten sonra kaynakların analizi bölümünde; genel tarihler, ekonomi tarihi, istatistikler, ekonomik coğrafya, envanterler-izlenimler-genel değerlendirmeler, toprak ve tarım, endüstri, nüfus-işgücü ve emeğin örgütlenmesi, ulaşım, ticaret, maliye gibi başlıklar ile bir taraftan yararlanılacak kaynak kategorilerine atıf yapılırken, iktisat tarihinin çalışma konularının dar bir kapsamda da olsa sıralandığını düşünebiliriz.[54]

6. Ülkemizde iktisat tarihinin akademik yapılanması nasıldır?

Doğuşu aşamasında tarihçilerin, gelişmesinde ise iktisatçıların rolü olan iktisat tarihi disiplini; üniversitelerde bilim dalı olarak iktisat bölümleri altında yer almakta ancak üniversitelerin farklı bölümlerinde iktisat tarihi çalışmaları ile vücut bulmaktadır. Türkiye›de de ilk iktisat tarihi derslerini, Gerhand Kessler ve Alexander Rüstow İstanbul Üniversitesi›nde okutmuşlardır. Kessler iktisat ve sosyal siyaset, Rüstow ise iktisadî doktrinler ve iktisadî coğrafya hocalarıydı. Bu anlamda, iktisat tarihi dersinin ilk Türk hocası ise, iktisat tarihini tarihin içinde değerlendiren ünlü tarihçi Henri Pirenne'nin öğrencisi de diyebileceğimiz, Ömer Lütfi Barkan'dı.[55]

Türkiye'de iktisat tarihinin gelişimi anlamında 1980 öncesi ve sonrası süreçlerin belirleyici olduğu düşünülmektedir. 1980 öncesi birinci dönem; 1930 ve 1940'larda devletçilik politikalarının iktisat tarihinin doğuşu için uygun bir ortam hazırlaması ve akabinde Ömer Lütfi Barkan'ın sürece öncülük etmesi ile başlamıştır. İkinci dönem ise 1960 ve 1970'lerde başlamıştır. Bu dönem politik

[53] Zeytinoğlu, *a.g.e.*, s.7.

[54] Erdal Yavuz, Orhan Kurmuş ve Şevket Pamuk "19. Yüzyıl Türkiye İktisat Tarihi Kaynakları: Bir Bibliyografya Denemesi", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 1979-1980 Özel Sayısı, s.371.

[55] Sahillioğlu, *a.g.e.*, s.2.

iktisat paradigmalarının kurgulanışından, merkez-çevre yorumlarına uzanan bir süreç olarak da değerlendirilebilir. Bu dönemde kantitatif çalışmalar Vedat Eldem ile gelişmiştir. Büyük ölçüde etkilerini halen yaşamaya devam ettiğimiz 1980 sonrası dönemde ise; önceki eğilimlerin aksine "makro'dan mikro'ya, nicelik'ten nitelik'e, toplumsal'dan kültürel'e ve son olarak yapısal'dan anlatımsal'a kayış"[56] yaşandığı söylenebilir[57].

7. Başarılı bir iktisat tarihçisi nasıl olmalıdır?

İktisat tarihçileri, iktisadî olmayan bir olgunun da iktisadî anlamda sonuçlar doğurabileceğini ve iktisat tarihinin diğer disiplinler ile sürekli ilişki halinde olduğunu belirtmektedirler. İktisat tarihi çalışmalarının disiplinler arası niteliği; iktisat biliminin birikimlerinden yararlanarak araştırma hipotezlerinin belirlenmesini ve olaylar ile olgulara çok boyutlu bakılmasını gerektirmektedir. Diğer bilim dallarının formasyonuna sahip olarak iktisat tarihi alanında çalışan akademisyenlerin, iktisat tarihi bilim dalının disiplinler arası niteliğini güçlendirdiği söylenebilir.

Hiç kuşkusuz tüm iktisat tarihi araştırmacılarının ortak görüşleri ampirik çalışmalara verdikleri önemde buluşmaktadır. Bu önem, Türkiye'de gerçekleştirilen iktisat tarihi çalışmalarında, belki de bazen abartılı bir şekilde, arşiv belgelerinin neden bu kadar sıklık ve yoğunlukla kullanıldığını da açıklayabilir. Türkiye'de iktisat tarihinin önemli bir malzemesi olarak arşivlere dayalı çalışmaların yeterli olmaması nedeniyle; bir taraftan bu konudaki çalışmalara olağandan daha fazla önem ve öncelik atfedildiği, diğer taraftan söz konusu bu eğilimin, iktisat tarihi adına, yeni varsayım, çözümleme ve modellerin eksikliğine yol açtığının düşünülmesine neden olmaktadır.

"Bunun yanında iktisat tarihçisi yine bir tarihsel tecrübe birikiminin ürünü olması gereken kuramı bilmelidir. Böylece hem tarihsel belgeleri tutarlı bir

[56] Zafer Toprak,"Türkiye'de İktisat Tarihi'nin Gelişimi", *Birinci İktisat Tarihi Kongresi Bildiri Özetleri*, Marmara Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İstanbul, 2007, s. 112–113.

[57] Daha detaylı bir değerlendirme için bkz. Rahmi Deniz Özbay, "Türkiye'de İktisat Tarihçiği: Ömer Lütfi Barkan ve Mustafa Akdağ", *Türk Tarihçileri*, Ed. Ahmet Şimşek, Pegem Akademi Yayıncılık, İstanbul: 2016, *ss.* 203-235

şekilde yorumlayabilir, hem de kurama katkıda bulunabilir."[58] Ancak, filolojik bir alt yapı olmaksızın gerçekleştirilen ve belge yorumlarına dayanan çalışmaların, eksik kuramsal denemeler düzeyinde kalma ihtimali de bulunmaktadır.[59]

Yürütülen çalışmalarda cevabı aranan tarihsel olgu ve olayların, arşivlerdeki binlerce belge içinde izlenmesi ve neden-sonuç ilişkilerinin kurulması amacıyla değerlendirilmesinin güçlükleri ile birinci el kaynakların, iktisadî tarihin yeniden kurulmasını sınırlayan özellikleri de bulunmaktadır. Bu kaynaklar çoğu kez ancak birkaç yüzyıl geriye gitmekte ve dağınık halde bulunmaktadır.[60] "Önce olgular arasında önem sırasına göre bir ayrıştırma yapmak, daha sonra ise olgular arasındaki neden-sonuç ilişkilerinin yeniden kurulması gerekir. Ancak tarihçinin incelediği gelişmelere ilişkin olarak bir kuramı, bir başka deyişle soyut kavramlar kullanarak inşa edilmiş basit bir açıklaması yoksa, önündeki binlerce olgu onun için bir anlam ifade"[61] etmeyebilir. Kuramların ise, çalışılan özel mekân ve dönemin zenginlikleri ile özgünlüklerinin görülmesini engellememesi gereklidir.

[58] Tabakoğlu, *a.g.e.*, s.34.

[59] Halil İnalcık, "Osmanlı'da İstatistik Metodu Kullanıldı mı: Tahrîr Sistemi", *Doğu Batı Makaleler II*, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2008, s. 281-323.

[60] Tosh, *a.g.e.*, s.94.

[61] Şevket Pamuk, *Osmanlı Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*, 3. Baskı, İstanbul, 2007, s.13.

14. BÖLÜM

YETKİN TARİHÇİLER NASIL ÇALIŞIYORLAR?

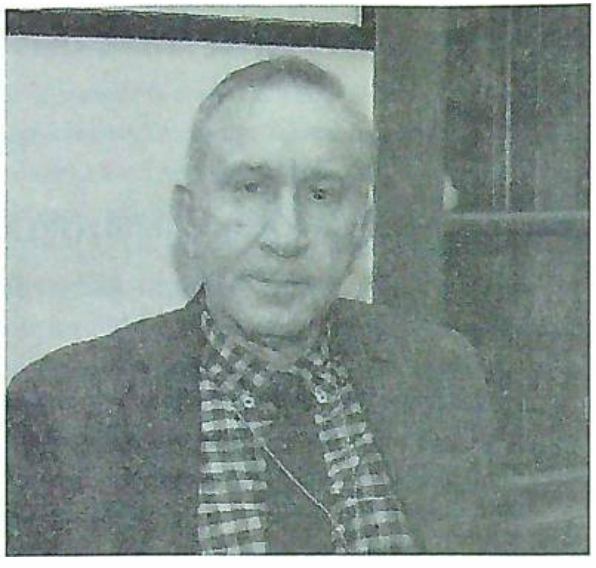
Söyleşen: Mehmet Salih ERKEK *

Bu bölümde Türkiye'de her biri kendi alanında yıllardır araştırmalar yürüten alanında yetkin tarihçiler ile yapılan röportajlara yer verilmiştir.[1] Burada eskiçağ, ortaçağ, yeni ve yakınçağ, cumhuriyet tarihi, siyasi tarih, iktisat tarihi ve kültür tarihi alanlarından uzman tarihçiler araştırmalarını nasıl yaptıklarını anlatmışlardır. Her biri farklı tarih çalışma alanın faaliyet gösteren bu tarihçilerin benimsedikleri tarih araştırma yöntemleri ve teknikleri ile çalışmaları sırasında karşılaştıkları zorlukların paylaşılması amaçlanmıştır.

* Yrd. Doç. Dr., Uşak Üniversitesi Tarih Bölümü, e-mail: erkek_3564@hotmail.com

[1] Bu bölümde tarihçilerin tercih ettikleri üslup ve sözcük/kavramlara aynen yer verilmiş, kitabın bütününde birlik-bütünlük adına yapılan düzeltmeler burada yapılmamıştır.

Prof. Dr. Oğuz TEKİN

Ankara'da 1958 yılında doğdu. 1984 yılında Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı'na Araştırma Görevlisi olarak atandı. Edebiyat Fakültesi'nde klasik arkeoloji öğrenimi gördü. 1987'de "Perge Kazılarında Bulunan Sikkeler" başlıklı çalışmasıyla yüksek lisansını tamamladı. 1991'de "Aspendos Sikkeleri" adlı çalışmasıyla doktorasını tamamladı. 1991'de Yardımcı Doçent kadrosuna atandı. 1993'te Doçent unvanı aldı. 1999'da Profesörlüğe yükseldi. O. Tekin, antik numismatik sahasını Türkiye'de çalışma alanı haline getiren ve yaygınlaşmasını sağlayan önemli bir bilim insanımızdır. O. Tekin'in, son çıkan kitabı olan "Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş" haricinde Türkçe ve yabancı dillerde birçok yayını bulunmaktadır. Tekin hala Koç Üniversitesi, Akdeniz Araştırmaları Merkezi Öğretim Üyesidir.

Görüşme tarihi: 08.04.2011. Görüşme Yeri: İstanbul Üniversitesi

1. Araştırma konularınızı nasıl belirlersiniz?

O. Tekin: Tarih bölümünde lisans öğrencilerine kaynaklarına rahat ulaşabileceği bilinen konular verilir. Yüksek lisans öğrencilerinin araştırma konuları belirlenirken derleme yapabileceği konular seçilirken doktora öğrencilerinin araştırma konularının özgün olması beklenir. Kaynaklara ulaşmak eskiçağ tarihi açısından bir sorundur. Mesela numismatik konusunu seçerseniz; Roma ve Bizans sikkeleri konusunda Avrupa ve ABD'de birçok eser yazılmıştır ve kaynakları çok geniştir ancak Selçuklu ve Osmanlı sikkeleri konusunda yeterli araştırma yapılmamıştır ve kaynakları azdır. Eski Yunan, Roma ve Bizans dönemlerine ilişkin binlerce sikke yayımlanmıştır.

Yine bu konuda çalışanların kaynak dili olarak Latince ya da Yunanca bilgisi olması gerekir. Eskiçağ tarihi çalışacaklar bu kaynak dillerinden birini en azında temel düzeyde mutlaka öğrenmelidirler. Eski Yunan ve Roma dünyasında yazma geleneği olduğu için sayısız kaynak eser bulunmaktadır. Latince veya Yunanca'yı öğrenmeleri gerekir ama bir öğrenciden Sophokles veya Herodotos'un eserlerini okuyup anlayacak kadar ileri düzeyde kaynak dil bilgisi de beklenemez. Eskiçağ tarihi veya numismatik alanında çalışacakların bu kaynak dillerini önce belirli bir düzeyde bilmeleri ve daha sonra da geliştirmeleri beklenir.

İkinci olarak eskiçağ tarihçilerinin arkeoloji bilmeleri beklenir. Arkeolojik buluntulardan anlamaları gerekir. Bunun yanında tarihselcoğrafya konusunda da bilgili olmanız gerekir. Sonuçta Türkiye'de dört dörtlük bir eskiçağ tarihçisi bulmak kolay değil. Bu dünyada da böyledir tabi. Ancak bir eskiçağ tarihçisinin bütün yönleri tam olmasa da hiç olmazsa bir yönünün güçlü olması gerekir. Mesela eskiçağ tarihi alanında çalışan biri eski Yunanca ve Latince kaynakları okuyup anlamada yetersiz olabilir; ancak epigrafya bilgisi iyi olmalıdır veya numismatik bilgisi iyi olmalıdır. İdeal olanı ya da tam anlamıyla olması gereken, eskiçağ tarihçisinin hem antik kaynakları okuyacak ve anlayacak, hem de epigrafik ve numismatik malzemeyi değerlendirebilecek hem de coğrafi ve arkeolojik bilgiye sahip olması gerekir.

Türkiye şartlarında ne yapmalı? Bir araştırmacı hangi kaynak konusunda iyi bilgiye sahipse o kaynak çevresinde kendini geliştirmeli. Avrupa'da ve Amerika'da ilk ve orta öğretimde Latince okutuluyor. Ancak bu şans bizde yok. Mesela kaynak dilini iyi bilen birisi kaynaklar konusunda kendini geliştirmiş-

se, ona neden numismatik konusunda iyi değilsin denmemeli; çünkü hepsini aynı ölçüde bilmek kolay değildir.

Benim araştırmalarım tarihin numismatik alanındadır. Ben araştırmalarımın bir soruna yönelik olmasına ve bunun yanın da pragmatik yani bir işe yarayacak olmasına özen gösteriyorum. Mesela bir kentin hiç bilinmeyen sikkelerini araştırıp yayınlamak hoşuma gidebilir. Bu özgün bir çalışmadır. Bunun dışında bir numismatik sözlüğü yapmak da hoşuma gidebilir. Genel anlamda "Numismatik Nedir?" konulu bir kitap yazmak da hoşuma gidebilir. Ne demek istiyorum? Artık ben, öğrendiğim bilgileri bu alanda çalışacaklara aktarmalıyım. Eğer bütün çalışmalarımı bilimsel nitelikte olarak yaparsam, bunlardan sadece bilim adamları yararlanır. Mesela eğitim fakültesinde uygarlık tarihi dersine girip numismatik anlatabilirim. Onlara paraların tarih için neden önemli bir kaynak olduğunu anlatabilirim. Bu benim için büyük bir zevk olabilir. Bir akademisyen bilime katkı yapacak özgün eserler verir. Ayrıca, bu bilgilerin topluma aktarılmasında rol oynayacak eserler mutlaka verilmelidir diye düşünüyorum.

Temelde bir araştırmacı araştırmalarına başlarken, hatta ben bile bilmediğim bir konuyu araştıracaksam, önce ansiklopedi maddelerine ve genel başvuru kaynaklarına bakarım. Ardından bu kaynakların verdiği bibliyografyalara ulaşır ve o yayınlara bakarım. Bu temel eserlere bakılmadan yapılan çalışmalar eksik olur.

Tabii günümüzde Google'dan da yararlanılabilmektedir. İnternette bilgi kirliliği olduğu doğrudur. Ancak yabancı diliniz varsa, bilgisayardan iyi anlıyor ve ne yapacağınızı biliyorsanız, bu bilgiyi doğru şekilde kullanır, süzgeçten geçirerek doğru bilgiye ulaşabilirsiniz. Mesela ben bir sikkeyi internetten arayıp anında bulabiliyorum. Benim yoruma ihtiyacım yok; sikkelerin kendisini görmem yeterli olabiliyor. Özetle internetten ulaşılabilen bilgiyi ve internetin kendisini devre dışı bırakamayız. Anacak her şeyimizi de internete bağlamamalıyız.

2. Belirlediğiniz konuyu nasıl araştırırsınız? Araştırma süreci nasıl ortaya çıkar?

O. Tekin: Benim için kitaplık araştırması çok önemlidir. Fakat bizim kitaplıklarımız yeterli değil. İstanbul'da Alman Arkeoloji Enstitüsü, Fransız

Anadolu Araştırmaları Enstitüsü, Hollanda Tarih Araştırmaları Enstitüsü, Koç Anadolu Araştırmaları Enstitüsü ve İstanbul Araştırmaları Enstitüsü kitaplıkları eskiçağ tarihi için oldukça önemli kaynakları barındırıyor. Ancak yine de ben bütün çalışmalarımda yurtdışındaki kütüphanelerden yararlanma ihtiyacı hissediyorum. Anadolu ve Türkiye ile ilgili her türlü kitapların bulunduğu millî bir kütüphanenin olmaması büyük bir eksiklik; Ankara'da var ama yetersiz. Paris'teki Bibliothèque Nationale ve Washington'daki Library of Congress ya da Yabancı Enstitülerin kitaplıkları gibi kitaplıklara ihtiyacımız var ama bu da para demek biz kitaplık kuracak para bulamadığımız için ülkemizdeki para kaynağını hep dışarıya aktarıyoruz. Ben çoğu kez İstanbul Üniversitesi'nden aldığım destekle kitaplık çalışması yapmak için yurt dışına gidiyorum. Türkiye'deki para dışarı akıyor. Yurtdışı kitaplıklardaki eserler Türkiye'de olsa araştırmacılar, öğrenciler yurtdışına çıkmaz, hata yurtdışından ülkemize gelirler. Bu açıdan Türkiye'de taşrada görev yapan akademisyenlere, Avrupa ve ABD'ye gidemiyorlarsa, büyük kentlere, mesela İstanbul'a gelmeleri için destek verilmelidir. Oturduğumuz yerde kitaplık çalışması yapmadan araştırma yapmak mümkün değil. Önemli kitaplara ulaşmadan araştırma yapmanın yanında daha kötü bir durum var. O da, başarısız olduğunu, özgün araştırma yapmadığını fark edememek. İnsanın eksiklik hissetmediği şey, ihtiyacı da değildir. Ama araştırma ve yayınlar yaptığı zaman, bunun zevkini aldığında, akademik çıtayı nasıl yükselteceğini anlıyor.

3. Araştırma konunuzla ilgili veri toplama, analiz etme ve değerlendirme süreçlerini nasıl gerçekleştirirsiniz?

O. Tekin: Veri toplama ve değerlendirme sürecinde yararlandığım temel kaynak sikkeler olduğu için temel başvuru eserlerim kütüphanelerdeki numismatik kataloglarıdır. İstanbul dışındaki kütüphanelerde numismatik katalogları pek bulunmamaktadır. Ama mesela, Antalya'daki Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırmaları Enstitüsü kitaplığı her geçen gün zenginleşiyor.

Tarihçiler olarak biz (Eskiçağ dışında) Selçuklu veya Osmanlı tarihçileri paraları kanıt olarak pek kullanmıyoruz. Örnek olarak Kayseri tarihi yazarken Kayseri'de basılmış paralar üzerinde çalışmadan Kayseri tarihi yazılamaz.

4. Eserlerinizi yazarken nelere dikkat edersiniz?

O. Tekin: Akademik yazılarımda bilimsel kurallara dikkat ederim; kay-

nakları olabildiğince kullanarak özgün eserler ortaya çıkarmaya çalışırım. Eğer popüler bir eser yazıyorsam insanların anlayabileceği şekilde sunmaya dikkat ederim. Ben, bilimsel yayınlarımın yanında halk için el kitapları; öğrenciler içinse yararlanılabilecek kaynaklar yazıyorum. Ayrıca, yapılan çalışmaların eleştirel gözle değerlendirilmesi gerekir. Türkiye'de eleştiri mekanizmasının çok iyi çalışmadığını düşünüyorum.

5. Çalıştığınız alanın zorlukları nelerdir? Bu zorlukları aşma konusunda mesleğe yeni girmiş tarihçilere neler önerirsiniz?

O. Tekin: Benim açımdan birinci derecede zorluk kütüphane olmamasıdır. İkinci zorluk bir bilim adamının arkasında mutlaka maddi destek olmalı. Ben 15 yıldır İstanbul üniversitesi araştırma fonundan destekle yurtdışına gidiyorum; bu destek olmasaydı çalışmalarımı gerçekleştiremezdim. Mesleğe yeni girmiş olanlara yurtdışı ile irtibata geçmelerini ya da yurtiçinde alanında isim yapmış bilim adamları ile iletişim halinde olmalarını öneririm. Usta çırak ilişkisi gibi bir ilşki de olmalı. Bir araştırmada, sürekli farklı yerdeki kaynaklar ve bakış açıları değerlendirilmeli. Öğrencilere veya genç araştırmacılara yurtdışı deneyimi kazanma yollarını araştırmalarını öneririm. Zira önümüze doktora veya doçentlik çalışmaları geldiği zaman bu hususdaki eksiklik belli oluyor.

6. Bir eserinizi nasıl yazdığınızı, eserin nasıl bir süreçle ortaya çıktığını anlatır mısınız?

O. Tekin: Benim Eski Yunan ve Roma Tarihe Giriş adlı bir yayınım var. Bu yayın bir ders kitabı. Ben bu kitabı yazarken Amerika'da ve Avrupa'da üniversitelerde hangi kitaplar okutuluyor, onları inceledim. Kitabın bibliyografyasına baktığımızda 2000 yılından önceki döneme ait yayın pek göremezsiniz. Yeni yazılmış yayınları kullanmaya özen gösterdim. Bu konuda dünyadaki gelişmeleri takip etmek gerektiğini düşünmekteyim. Öğretim üyelerinin önemli bir eksiklerinden biri de bu tür güncelliği olan kitapları yazmamalarıdır.

7. Mesleğe başladığınızda yaptığınız ilk çalışmalar ile bugün geldiğiniz noktada yaptığınız çalışmalar arsında metodolojik olarak hangi farkların olduğunu düşünüyorsunuz? Birkaç örnek ile açıklar mısınız?

O. Tekin: Bu bir öğrenme süreci olduğu için çok farklar var. Önceleri kaynakları daha az kullanabiliyor, daha az yorumlayabiliyordum. Ama şimdi problem nerede diye çalışma yapmak durumundayız. Bu da bana keyif ve-

riyor. Sikkeleri okumak bana büyük zevk veriyor. Öğrenme süreci bir türlü bitmiyor. Yurtdışı çalışmalarını bir bağımlılık olarak düşünmeyelim ama ben faydalı buluyorum. Yabancı meslektaşlarımızı ve yurtdışındaki kitaplıkları görünce eksikliklerimizi anlıyoruz. Dolayısıyla ilk başlarda yaptıklarım ile son yaptıklarımı kıyaslayamıyorum. İlk çalışmalarımda çok eksiklikler görüyorum. Ama doktorayı bitirdikten sonraki çalışmalarımın çok daha nitelikli olduğunu düşünüyorum.

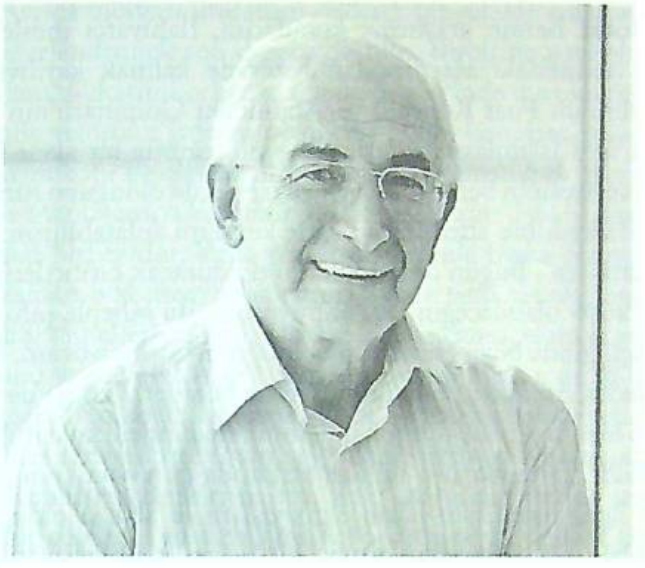
Genç araştırmacıların en az bir yabancı dili iyi bilmeleri gerekiyor. Orta derecede yabancı dil pek bir işe yaramıyor. Türkiye'de iyi bir dil okulu eksiği var. Profesyonelce iyi ve kaliteli yabancı dil öğretimi eksiği. Ayrıca, öğrencilerin çok fazla kitap okumasını öneririm. Öğrenciler okuduğu kitapların nasıl yazıldığını incelemeli, bibliyografya ve dipnotlarına dikkat etmelidir. Üçüncü olarak İstanbul'daki kütüphaneleri ve yabancı enstitülerin kitaplıklarını mutlaka görmeli ve incelemeli. Bu işin bir yerde yurtdışı ayağının olmasını öneririm. Bir araştırmacı doktorayı bitirmeden mutlaka bir ay veya on beş gün bile olsa yurtdışında bir kitaplık görmeli.

Eskiçağ tarihi yazımında bir zorluk da özel adların yazılmasıdır. Örnek olarak İstanbul'un adı bir dönemde Kostantinopolis imiş. İlk harfi 'K' ile yazanlar var 'C' ile yazanlar var. Bu karmaşa Roma döneminde yaşanmıştır. Örnekleri çoğaltmak mümkündür. Bu konuda en başta kökenlerine (Yunanca veya Latince) dikkat ederek yazmak gerekir. Bir kişi sikkede, yazıtta veya kaynakta kendini nasıl ifade ediyorsa, yazıyorsa, bizim o kişiyi öyle isimlendirmemiz gerekmektedir. Ama 7-8 yüzyıldan sonra Latince'nin yerini Yunanca'nın almasıyla karmaşa başlıyor, dil konusunda. İmparatorlar dahi kendi adlarını yarısını Yunanca yarısını Latince yazıyorlar. Konstantinus 'K' ile başlıyor, 'us' ile bitiriyor. Olmaması lazım ya 'K' ile başlıyorsan 'os' ile bitireceksin ya da 'C' ile başlıyorsan 'us' ile bitireceksin. Mesela İslambol bütün 18. yüzyılda da Osmanlı sikkelerinde İslambol yazmaktadır. Bu devletin resmi parasıdır. Bu yüz yıl sürdü. Bu ne demektir? Dil içinde vakti zamanında kendi içinde bile bir değişiklik olabilmektedir. Ama bunun da farkında olmak lazım. Biz Eskiçağ tarihinde dil birliğine çok önem veriyoruz. Ancak Türkiye'de buna pek dikkat edilmiyor ve bu konuda büyük bir kirlilik var. Ancak bunu da anlayışla karşılıyorum. Eğer bir sözcük toplum hafızasında çok fazla yer etmiş ise o şekilde

kullanılabilir. Mesela Efes adının yerine Ephesos dediğiniz zaman garip karşılanabiliyor.

Bunun yanında anlatma gücü de önemlidir. Ancak bu konuda özellikle insanların ilkokuldan üniversiteye kadar aldıkları eğitimin, okuduğu kitapların ve ailelerinin büyük etkisinin olduğunu düşünüyorum. Bu konuda yeterli olamayanlar düzgün cümleler kuramamakta, yazamamakta ve çok az sözcükle konuşmaktadırlar.

Prof. Dr. Ahmet Yaşar OCAK

1946 yılında Yozgat'ta, doğdu. İlkokuldan sonra, sırasıyla Yozgat İmam-Hatip Okulu, İstanbul Yüksek İslam Enstitüsünde (şimdiki M.Ü. İlahiyat Fakültesi) okudu. 1967 yılında İlahiyat lisansını tamamladıktan sonra, tarih tahsili yapmayı çok istediğinden, hariçten lise sınavlarına girip İstanbul Bakırköy Lisesi'nden mezun oldu. Aynı yıl üniversite sınavını kazanarak İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde tarih lisansına başladı ve 1971'de mezun oldu. 1972'de Hacettepe Üniversitesi Sosyal ve İdari Bilimler Fakültesi (şimdiki Edebiyat Fakültesi) Tarih Bölümü'ne asistan olarak girdi. Aynı yıl, İstanbul'dan da hocası olan Prof. Nejat Göyünç yönetiminde başladığı yüksek lisansını 1974'te bitirip Fransız hükûmetinin verdiği bursla Strasbourg Universitesi Beşerî Bilimler Fakültesi'ne gitti ve Türkloji Bölümü'nde Prof. İrene Melikoff yönetiminde doktora çalışmasına başladı. 1978'de La Revolte des Babais: Un Mouvement Socio-religieux en Anatolie au XIIIe Siecle isimli teziyle doktora eğitimimi tamamladı. 1983'te doçent, 1988'de profesör oldu. A. Y. Ocak'ın 'Babaîler İsyanı' adlı eseri başta olmak üzere birçok kitabı ve bilimsel yayını bulunmaktadır. Halen aynı üniversitede öğretim üyeliği görevini sürdürmektedir. Ocak halen TOBB Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Öğretim Üyesidir.

Görüşme tarihi: 07.04.2011. Görüşme Yeri: Hacettepe Üniversitesi

1. Araştırma konularınızı nasıl belirlersiniz?

A. Y. Ocak: Benim araştırma konularım, İlahiyatçı meslektaşların tasavvuf tarihi alanındaki araştırmaları rezervde kalmak kaydıyla, daha çok Türkiye'de merhum Fuat Köprülü ve Abdülbaki Gölpınarlı'nın açtıkları, kısaca Anadolu'nun İslamlaşması tarihi diyebileceğimiz bir alanı ilgilendiriyor. Ama onların seviyesinin benim için çok yükseklerde olduğunu itiraf etmeliyim. Yalnız Şeyh Bedreddin'e atfedilen şu sözle kendimi anlatabilirim: "Ben de halimce Bedreddinem". Bugün onların yerini dolduracak tarihçilerimiz yok maalesef. Kolay kolay olabileceğini de sanmıyorum. Bu sebeple şahsen bu alanda Türkiye tarihçiliğinde büyük bir boşluk olduğunu düşünüyorum. Tanzimat'tan günümüze kadar, özellikle de Cumhuriyet'le beraber Türkiye'de yaşadığımız, daha doğrusu bize yaşatılan kültürel ikilemin temelindeki ana problem İslam'la olan ilişkimizdir. Tartışmalar o mihver etrafında dönüyor. Temelde bu kültür çatışması ile ilgili sorunların İslam algılayışları ile alâkalı olduğu görülüyor. Toplumuzda laik, Batıcı, modernleşmeci bir kesim, İslam'ın sosyal hayatın hiçbir yerinde ve zamanında görünmemesini, sadece vicdanda kalmasını istiyor. Sosyolojik olarak baktığınızda, böyle bir şey olamaz. Diğer bir kesim inancını açıkça yaşamak, toplumsal hayatta görünmek, ülkenin yönetimine katılmak, ekonomisinden pay almak, kültürüne katkıda bulunmak istiyor. İşte çatışma, kabaca, birinci kesimin buna müsaade etmeye yanaşmamasından doğuyor.

Üniversitelerimizin beşerî bilimlerle ilgili bölümleri Türkiye'deki İslam'ı ve Müslümanları hiç bir zaman bilimsel araştırma konusu olarak ele almadı, almaz. Öyle bir peşin yaklaşım var bizim akademiada. Oysa biz, bir yanda laik, Batıcı, modernleşmeci bir kesim, diğer yanda muhafazakâr Müslüman bir kesim olarak bu iki kültürlülüğü sürdürüp götürüyoruz ve bunun yarattığı çatışmadan doğan şizofrenik zihniyet dünyamızın önümüze yığdığı problemlerle boğuşuyoruz şunca yıldır. Boğuşmaya da devam edeceğiz daha bir süre gibi görünüyor. İslam'la bu sorunlu ilişkimiz yalnız geçmişimiz açısından değil, günümüz ve geleceğimiz açısından da çok önemli bir tartışma alanı yaratıyor. Ben bu alanın tarihsel boyutunu tercih ettim bir tarih araştırmacısı olarak. İşte beni konularımı seçmekte yönlendiren temel güdü bu. Bu problemin tarihsel kökenlerini anlamaya çalışıyorum yapabildiğim kadarıyla. Bu, işin zihniyet yanı...Bu konuda teknik olarak ise size şunları söyleyebilirim:

Bu tarihsel kökenleri anlamaya yönelik olarak konularımı seçiyorum.

Bunlarla ilgili olarak kaynaklara mümkün olabildiğince vâkıf ve hâkim olmak çok önemli. Ayrıca modern literatürü dikkatli bir şekilde takip etmek ve eleştirel gözle değerlendirmek son derece mühim. Birbirine paralel bu iki işlemi gerçekleştirirken dikkatimi çeken, daha önce üzerinde durulmamış, yahut durulmuş olsa bile yeterince irdelenmemiş bir takım konulara, meselelere rastlıyorum zaman zaman. Bunlara dair bir şeyler yazılmadığını görür ve o konuların önemine inanırsam, o konunun üzerine giderim. İşte benim konu seçim yöntemlerinden biri budur. Veya yazılmış olsa bile başka bir açıdan bakabileceksem, o zaman o konuyu araştırırım. Bir de tabii yaşadığımız hayatla, bu hayatın kültürel temelleriyle ilgili olması gerekir çalışacağım konunun. Kısaca seçeceğim konu veya konuların yaşadığımız toplumla, onun kültürüyle canlı bağlantısı olmalı. Ben böyle seçmeye gayret ediyorum konularımı. Tabii onları yazıya dökerken ortaya koyduğum şey kendi versiyonum oluyor. Tarihçiliğin belki en zevkli yanlarından biri de bu... Her tarihçinin yazdığı eser onun kendi versiyonudur şüphesiz ve hiçbir tarihçi o versiyonun mutlak tarihsel gerçek olduğunu iddia edemez. Belki gerçeğe çok yakın olabilir, ama mutlak gerçeklik olmayabilir de.

Benim ilgilendiğim alanın sosyo-kültürel tarih yaklaşımıyla Türkiye'de çok fazla çalışıldığı kanaatinde değilim. Şüphesiz çok değerli katkılar yapıldı bu alana bugüne kadar, gerek dünyada, gerekse Türkiye'de. Ama Günümüz Türkiye tarihçiliği hâlâ pek çok problemi bulunan bu alana pek itibar etmiyor artık. Yani ciddi bir boşluk bulunmaktadır. Türkiye'de bu alan Fuat Köprülü'yle başlayıp Abdülbaki Gölpınarlı'yla ve kısmen de Osman Turan'la atılım yaptı, fakat bugün hız kesmiş durumda yazık ki... Oysa bu alanın, içinde yaşadığımız hayatı, toplumu anlamak itibariyle tarihsel arka plan bakımından çok önemli olduğuna inanıyorum. Buna rağmen, çalışılması zordur. Çünkü bu alada çalışacak kimselerin en azından genel çizgileriyle de olsa ciddi bir İslam uygarlık tarihine, İslam ilâhiyatı bilgisine ve kültürüne âşina olmaları, Müslüman halkı tanımaları, anlamaya çalışmaları, onlarla iletişim kurmaları, sosyolojiye, sosyal psikoloji nosyonuna sahip bulunmaları kaçınılmaz olduğu gibi, alanın kaynak dillerine (Arapça, Farsça, Osmanlı Türkçesi ve paleografyası), yazıp konuşabilecek kadar en azından bir, hiç olmazsa literatürü kullanabilecek kadar iki veya üç modern Batı diline de hakim olmaları gerekmektedir. Sanırım daha çok bu sebeple olsa gerek, günümüz genç tarihçi adayları daha kolay formasyon

isteyen alanları tercih ediyorlar. Biraz Osmanlı Türkçesi, paleografyası ve bir de şöyle böyle bir İngilizce ile yetiniyorlar genellikle...

2. Belirlediğiniz konuyu nasıl araştırırsınız? Araştırma süreci nasıl ortaya çıkar?

A. Y. Ocak: Tabii ki öncelikle kafanızı meşgul eden problematikler sizi yönlendirmeli. Kafanızda bilimsel takıntılarınız olmalı. Sonra o takıntıların peşinden gitmeli ve konularınızı ona göre seçmelisiniz. İlgilendiğiniz konuların kaynaklarını çok dikkatli bir biçimde okumak, sorgulamak gerekiyor. Satır aralarını okumak, yazılanlardan yazılmayanları sezmeğe çalışmak icap ediyor. İkinci aşamada mevcut modern literatürü olabildiğince–olabildiğince diyorum, çünkü muhakkak her zaman gözünüzden kaçabilenler olacaktır- eksiksiz bir şekilde taramak şart. Bu işlem sizin kaynaklara daha iyi nüfuz etmenize yardımcı olacaktır. Süreci aksi yönde de işletebilirsiniz. Yani önce modern literatürü tararsınız, sonra kaynaklara yönelirsiniz. İki yöntemin de kendine göre avantajları vardır. İşte bu sizin araştırma sürecinizdir. Bu arada bazı meseleleri meslektaşlarınızla tartışmak, onların görüşlerini almak da çok önemlidir; çünkü sizin fark etmediğiniz bazı noktalara dikkatinizi çekebilirler. Eskilerin dediği gibi, "el-ilmü bi'run ve'l-müzâkeretü delvuhâ", yani "ilim bir kuyudur, kovası tartışmadır". Ben bu söze çok inanırım. Yalnız, kimlerle görüşleriniz paylaşacağınız, tartışacağınız önemlidir. Ardından bunların üzerine ben ne katkı yapabilirim diye düşünmeniz gerekir. Eğer bir katkı ortaya çıkacaksa o konuyu yazmak, aksi halde vazgeçmek lazım.

3. Araştırma konunuzla ilgili veri toplama, analiz etme ve değerlendirme süreçlerini nasıl gerçekleştirirsiniz?

A. Y. Ocak: Veri toplama süreci gerçekten çok önemlidir. Bu konuda araştırıcının önündeki en tehlikeli şey, kafasında peşin hükümle yola çıkmak, yanlış yaklaşımlara prim vermektir. Yani önceden kararlaştırılmış bir sonucu ispat veya tahkim için araştırma yapmak, asla kabul edilemez. Bu, araştırmacıyı seçiciliğe iter. Tezini destekleyeceğini düşündüğü verileri toplar, diğerlerini göz ardı ederse, o araştırma zaten daha doğmadan ölmüş demektir. Yani kafanızda böyle bir önyargı ile işe başlamak, sizin ideolojik saplantınız olduğunu gösterir. Böyle yapılmış bir araştırma zaten genel kabul görmeyecektir. Dolayısıyla kaynaklardan veri toplarken seçici olmamak lazım. Analiz safhası da tabii ki çok önemlidir. Bu aşamada da yine önyargı çok tehlikelidir şüphesiz. Analiz saf-

hasında tarihin yardımcı bilimsel disiplinleri büyük önem taşır. Yan disiplinlerin sağladığı yaklaşım ve özellikle sosyolojik bakış açısı, analizlerinize derinlik katar, ikna edicilik kazandırır. Zaten disiplinler arası (interdisipliner) yaklaşım denilen şey de bir anlamda budur. Bana göre Türkiye'deki tarihçiliğin en büyük noksanlarından bir tanesi, henüz böyle bir zihniyetin içselleştirilememiş olması veya işin sadece görüntü ve teknik düzeyinde kalınmasıdır. Tek yönlü yaklaşımlar, analizlerinizi, yorumlarınızı kuraklaştırır, zevksiz hale getirir. İkna edici olamaz. En kötüsü de vardığınız sonuç gerçekle bağdaşmayan, ütopik bir sonuç olur.

Ben bu konuda kendime hep Annales mektebinin kurucularından meşhur Fransız tarihçi F Braduel'in bir sözünü örnek almaya çalıştığımı söyleyebilirim. O, "La Méditerranée et le Monde Méditerranéen a l'Epoque de Philippe II" isimli, dünya tarihçiliğinde çığır açan çok önemli kitabında "Ben bu kitabı yazarken Fransız ve Katolik olduğumu unutmaya çalıştım" diyor. Bu beni çok etkilemiştir. Tarih yazarlarının etnik ve dinî kimliklerini olabildiğince geri plana alarak eserlerini yazmaları gerektiğini düşünüyorum. Ben de kendimce, yapabildiğim kadar bu tarzda yazmağa çalışıyorum.

4. Eserlerinizi yazarken nelere dikkat edersiniz?

A. Y. Ocak: Benim için önemli olan, her şeyden önce okuyucunun yazdıklarımı, beni doğru anlamasıdır. Ben okuyucuya kendimi yanlış anlatırsam, doğru kelimelerle, düzgün bir dille ve üslupla, anlaşılır bir şekilde yazmazsam, okuyucu tabii ki beni yanlış anlayacak ve yanlış değerlendirecektir. Nitekim zaman zaman benzer durumlarla az da olsa karşılaştım. Ama bu gibi durumlarda yazdıklarımın daha çok ideolojik yargılamalara, sert ve aşağılayıcı eleştirilere muhatap edildiğini gördüğümü üzülerek belirteyim. Bu sebeple ele aldığım meseleler çok hassas konular olduğu için kırk düşünüp bir yazıyorum. Az önce de söylediğim gibi bazı yazılarımın hiç düşünmediğim şekilde yorumlandığını görüyorum. Demek ki kullandığım dilde boşluklar var ve beni yanlış anlıyorlar deyip düzeltmeler yaparım. Bir de yazdıklarımı hemen yayınlamam, belli bir süre bekletip yeniden gözden geçirdikten sonra yayınlamaya dikkat ederim. Bu, yazarken farkına varmadığınız şeyleri sonradan fark etmenizi sağlıyor. Çünkü yazdıklarınız o sırada sizin halet-i ruhiyenizin bir ürünüdür. Bazı şeyler dikkat nazarınızdan kaçmış olabilir. Yerine göre birkaç ay bekletirim. Sonunda yazdığım metni tekrar okurum. Düzeltmeler yapar, sonra yayınlatırım. Hat-

ta yayınlandıktan sonra da dışarıdan biri gibi bakarak yeniden okurum. Tabii buna rağmen her zaman isabetli olduğumu iddia edemem.

5. Çalıştığınız alanın zorlukları nelerdir? Bu zorlukları aşma konusunda mesleğe yeni girmiş tarihçilere neler önerirsiniz?

A. Y. Ocak: Bu alanda karşılaşılabilecek en büyük zorluk, her şeyden önce zihniyet meselesidir. Demin de söylediğim gibi, Türkiye toplumu Cumhuriyet'le beraber yaşamağa başladığı kültürel travmadan henüz kurtulmuş ve sağlıklı düşünmeye, rasyonel düşünmeye alışmış bir toplum değil ne yazık ki... Muhafazakâr kesime mensup olanlar, tarihsel gerçekliğe değil de, kafalarında kurguladıkları ütopik, sanal, "mukaddes tarih"e uygun eserler bekliyorlar. Siz bu tarihe itibar etmediğiniz, sorguladığınız zaman sizi kafalarında mahkûm edebiliyorlar. Diğer kesim (adına her ne derseniz) sizi farklı yerden mahkûm edebiliyor . Kısacası, ya zındık, nasipsiz, oryantalist kafalı veya gerici, inkılap düşmanı, şeyhülislam kafalı oluveriyorsunuz. İşte bizim ülkemiz...

Bu, dediğim gibi işin zihniyet ve bilimsel yaklaşım tarafı. Diğer yandan çalıştığım alanın teknik sıkıntıları da var. Özellikle Selçuklular dönemi için, çok iyi bilindiği üzere, kaynak sıkıntısı var. Bu dönem Osmanlı dönemiyle asla kıyas kabul etmeyecek yoksunlukla karşı karşıya. Osmanlı döneminde kopya edilmiş bazı vakfiyeleri saymazsak, dönemden kalma hiçbir arşiv belgesi yok maalesef. Selçuklar döneminde de yazılmış resmi belgeler mutlaka vardı, ama bir takım sebeplerle elimize geçmemiştir. O yüzden birkaç vekâyiname dışında elimizde pek bir şey yok. Ama ben bu sıkıntının bir dereceye kadar menâkıbnâmeler, tasavvufî eserler ve çeşitli edebi ürünlerle, belirli yöntemler kullanılarak bir ölçüde giderilebileceğini düşünüyorum.

6. Bir eserinizi nasıl yazdığınızı, eserin nasıl bir süreçle ortaya çıktığını anlatır mısınız?

A. Y. Ocak: Teknik olarak ben fiş sistemi ile çalışırım. Bibliyografya ve bilgi fişleri vardır. Bu sistemi 1963-64 senelerinde Türk Edebiyatı Tarihi hocamız rahmetli Nihat Sami Banarlı'dan öğrendim. Bazı pazarlar onun Bebek'teki evine giderdik birkaç arkadaş. O bize hocası Fuat Köprülü'nün çalışma sistemini anlatırdı. Bu fiş sistemini o Fuat Köprülü'den öğrenmiş ve ben de ondan öğrendim. Çok esaslı bir hocaydı.

O zaman hazır fişler yoktu şimdiki gibi... Ben İstanbul Cağaloğlu'ndaki

kâğıt hurdacılardan kilo hesabı ucuza aldığım ince kartonları matbaalarda bilgi fişi 12,5-20,5 ve bibliyografya fişi 7,5-12,5 ebatlarında (uluslararası standart boyut) olmak üzere kestirip kullanıyordum. Sonraları her yurt dışına her çıktığımda kitabevlerinden sonra en çok zevkle dolaştığım kırtasiye mağazalarından hazır standart paketler halinde fişler ve kutular, karteksler alırım. Şimdi Türkiye'deki büyük marketlerin kırtasiye reyonlarında da her türlü kaliteli, estetik malzemeler bulabiliyorsunuz.

Çalıştığım konularla ilgili olarak okuduğum kitap ve makalelerdeki beni ilgilendiren, mühim bilgileri fişlere yazarım ve çalışırken bu fişleri masa üstüne yayıp çalışırım. Böylece hepsini bir arada görme imkânım var. Artık bilgisayarda bu konuda özel programlar var tabii. Onları kullanabilirsiniz, ama hepsini birlikte ekranda görme imkânınız olmaz. Bilgileri, fişlere kendi orijinal dillerinde, özetlemeden olduğu gibi aktarırım. Çünkü bu bilgiler daha sonra başka çalışmalarda da kullanılabilir. Benim bütün kitaplarım ve makalelerim bu şekilde yazılmıştır.

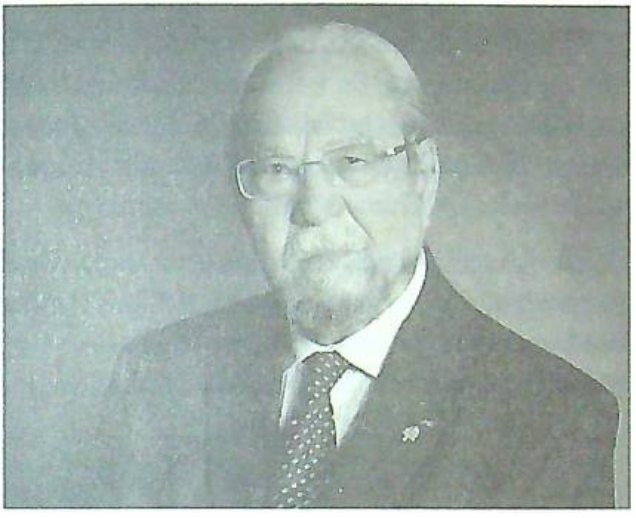
7. Mesleğe başladığınızda yaptığınız ilk çalışmalar ile bu gün geldiğiniz noktada yaptığınız çalışmalar arsında metodolojik olarak hangi farkların olduğunu düşünüyorsunuz? Birkaç örnek ile açıklar mısınız?

A. Y. Ocak: Tabii ki acemilik yıllarındaki müktesebatınız ve tecrübeniz sınırlı olduğu için, o zaman yazdıklarınız bugün size basit gelebilir. Kavrayışınız, metodunuz kusurlu olabilir. Bu tabiidir ve bazı nadir istisnalar hariç, herkes için geçerlidir bence. Ama aradan geçen zaman sizi ilmen ve zihniyet olarak olgunlaştırır, müktesebatınız zenginleşir, metodunuz gelişir. İlk yazdıklarınızı beğenmeyebilirsiniz, beğenebilirsiniz de. Meselâ ben böyle bir kaç çalışmamı sonradan yeniden yazmışımdır sonradan. Babailer İsyanı, Emirci Sultan isimli çalışmalarımı örnek verebilirim. Bunları yeniden yazdım meselâ... Çünkü Fransa'da yaptığım Babailer İsyanı ile ilgili doktora tezim sonradan bana çok eksik göründü. Bu tezi 1996 da yeniden yazdım Türkçe olarak ve epeyce de geliştirdim. Meselâ sosyal taban meselelerinin eksik olduğunu gördüm. Ayrıca çalışmamda kullandığım kaynakların tercümelerini de koydum. Araştırmacılar ve okuyucular kaynağın kendisini görsün istedim. Oysa bu çalışma C. Cahen'in başkanlığını yaptığı jüri tarafından pekiyi derece ile çıktı savunmadan. Ben sosyal ve kültürel, dini, tasavvufî tarih araştırmalarında sosyal taban meselesine çok önem veriyorum. Çünkü sonuçta kültür tarihinden, din ve ta-

savvuf tarihinden bahsediyorsanız bunun ortaya çıktığı bir sosyal taban vardır. Bizde tasavvuf tarihçiliğini bu açıdan yetersiz buluyorum. Annales Okulu'nun farkı da budur. Bu sebepten Kıta Avrupa'sı tarihçiliğinin Anglo-Sakson tarihçiliğinden daha iyi olduğunu düşünüyorum. Anglo-Sakson tarihçiliğinde gösterişli, çarpıcı başlıklar kullanan eserler görürsünüz ama çoğu zaman derinlikli analizlere rastlayamazsınız. Ayrıca zihniyet tarihçiliği gibi çok önemli bir tarihçilik alanı, bizde neredeyse merhum Sabri Ülgener'le son buldu gibi. Arkası gelmedi. Osmanlı tarihçiliği bu alanda bizde de dışarıda da çok zayıftır. Bu konuda yine Annales'cilerden meşhur L. Febvre'i tanımak gerekir. O bizde ne yazık ki tanınmadı. Büyük eksiklik diye düşünüyorum.

Son olarak bir de şunu söyleyeyim izninizle fazla uzatmadan. Ben her çalışmamda, kitap olsun, makale olsun, benden önce yapılan çalışmaların hakkını vermeye çalışırım. Çünkü hem bir kadirşinaslık borucudur, hem de bu araştırmacının lehinedir. Çünkü okuyucu bu çalışmaların üstüne onun ne koyduğunu görür. Ele aldığım konuları başka kültürlerle mukayeseli, genel olarak uzun soluklu tarihsel arka plan çerçevesinde ele almağa çalışırım. Mesela "Zındıklar ve Mülhidler" kitabında sadece Osmanlı dönemini bahis konusu etmedim. Bu konuyu Emeviler döneminden günümüze kadar düşünsel, sosyal ve edebi olarak nasıl algılandığını ele alıp inceledim. Böylece Osmanlı toplumundaki bu muhalefet çevrelerinin zihniyet dünyalarının hangi köklerden beslendiğini anlamağa ve göstermeğe çalıştım. Orta ve Yeniçağ Avrupası'ndaki benzer ortamları yapabildiğim kadar incelemeğe gayret ettim, zihnimde bir mukayese yapabilmek için. Bunu kitapta pek göremezsiniz açık olarak, ama zaman zaman kısa atıflar gözünüze çarpabilir. Evet işte böyle...

Prof. Dr. Halil İNALCIK

Prof. Halil İnalcık, 7 Eylül 1916'da İstanbul'da doğdu. Yüksek tahsiline 1935'te Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'nde (AÜDTCF) başladı. 1942'de Türkiye'de sosyo-ekonomik tarih yazıcılığının ilk örneklerinden biri olan "Tanzimat ve Bulgar Meselesi" adlı teziyle doktor oldu. 1942'de AÜDTCF Yeni Çağ Kürsüsü'ne asistan olarak atanan İnalcık, 15 Aralık 1943'te Viyana'dan 'Büyük Ricat'e Osmanlı İmparatorluğu ve Kırım Hanlığı' unvanlı teziyle doçentliğe atandı. İnalcık, 2 Haziran 1952'de "Viyana Bozgun Yıllarında Osmanlı-Kırım Hanlığı İşbirliği" teziyle profesörlük pâyesi aldı. İnalcık, 1972'de Chicago Üniversitesi tarafından imtiyazlı profesör önerisiyle bir davet aldı. Daveti kabul eden İnalcık, Tarih Bölümü'nde profesör olarak çalışmaya başladı. Halil İnalcık, 1992'de Bilkent Üniversitesine döndü. Aynı yıl Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu'na üye, Türkiye Bilimler Akademisi'ne (TÜBA) şeref üyesi seçildi. Harvard Üniversitesi'nde bir sömestr ziyaretçi profesör olarak Osmanlı tarihi dersleri verdi. 1973'teki Osmanlı İmparatorluğu - Klasik dönem (1300-1600) kitabından başlayarak uluslararası yayınevlerinde pek çok kitap yayımlandı. İnalcık, 25 Temmuz 2016'da vefat etti.

Görüşme tarihi: 07.4.2011. Görüşme Yeri: Bilkent Üniversitesi

1. Araştırma konularınızı nasıl belirlersiniz?

H. İnalcık: Evvela Osmanlı Devleti'nin sosyal ve kültürel tarihi konusunda çalışmaya nasıl karar verdiğimi anlatmak isterim. Atatürk DTCF'ni kurduğunda kırk yatılı öğrenci alacaktı. Bu imtihanla fakültenin ilk öğrencilerinden oldum. Ata'nın özel önem verdiği bu fakülteye bilim adamları çağırılmış bulunuyordu. Orta Asya Türk tarihini araştırmamı önerdiler. Fakat ben kaynakları, araştırma imkânları çok olan Osmanlı tarihine yöneldim.

Tarihçi olmak isteyen biri temayüllerini konusunu iyi belirlemeli. Her şeyden önce sevmediğiniz bir konuda çalışamaz ve ilerleyemezsiniz. Osmanlı tarihinin bilinmeyen, yanlış yorumlanan bir tarih düşüncesi olduğunu düşünüyorum. Büyük bir özveriyle kendimi Osmanlı tarihi araştırmalarına verdim.

Tarihçi toplumuna katkı yapacak olan konuyu iyi seçmeli. Fransa veya Roma tarihi gibi çok çalışılmış konular yerine Osmanlı tarihi gibi sosyal hayatı, kültürü henüz tamamıyla araştırılmamış ve batılılar tarafından yanlış yorumlanan bir tarih konusu seçmek istedim.

Batılıların Osmanlı tarihine yaklaşımları önyargılıdır. Araştırıcı yanlış yorumlanmış bir konuyu saptamalı, iki yüzyıl önce yazılmış Hammer tarihinde büyük yanlışlar var ama biz hala onu bir otorite sayarız. Avrupa'da Osmanlıyı müspet yanlarıyla alan bir kitap çok satamaz. Tarihçi olmak isteyen biri başkalarının hata veya ön yargılarla ele aldıkları konular seçmeli ve öncelikle millî tarih konularına yönelmeli.

2. Belirlediğiniz konuyu nasıl araştırırsınız? Araştırma süreci nasıl ortaya çıkar?

H. İnalcık: Ele alacağınız konu hakkında o zamana kadar yazılmış, mevcut literatürü gözden geçirmeli ve neler yapılmış neler yapılmamış, saptamalıyız.

3. Araştırma konunuzla ilgili veri toplama, analiz etme ve değerlendirme süreçlerini nasıl gerçekleştirirsiniz?

H. İnalcık: Tarih metodolojisi üzerinde şu kitabı tavsiye ederim: "Ch.V. Langlois, Ch. Seignobos, Tarih Tetkiklerine Giriş, Çeviren: Galip Ataç, İstanbul, 1937". Tarih araştırmaları belli bir metot ve hazırlık ister. Öncelikle konuyu anlatan kaynakları arşivde bulmak gerek. Vakfiyeler, tahrir defterleri kadı

sicilleri gibi farklı kaynaklardan istifade ederim. 1953 fetih yılına hazırlık için 1947'den itibaren hazırlanmaya başladım. Fethin 500. yıl dönümünde meselâ Fâtih dönemini kaynaklara dayanarak açıklamak istedim. Batılı Hıristiyan yazarlar bu konuya bağnaz yaklaşıyorlar.

Fâtih devri hakkında bulduğum on beş kadar tahrir defteri o dönem hakkında yeni önemli eserler ortaya çıkarmamı sağladı. Bunlardan biri Arvanid Defteri'dir.

Gençlere bir tavsiyem konu hakkında topladığınız kaynaklar yeterli değilse, konuyu değiştirebilirsiniz. Ayrıca araştırdığınız konu çerçevesinde elde ettiğiniz veriler hemen yeni eserler yazmayı sağlar. Örnek olarak benim Fatih devri konusunda yaptığım tetkiklerde Rumeli'de Hıristiyan timarlı sipahiler konusu karşıma çıktı ve o konuda bir makale yazdım. Bu makale Osmanlı Devleti'nin yerli Hıristiyan askerî birlikleri kendi ordusunda nasıl istihdam ettiğini göstermesi bakımından önem taşıyor.

Bir eseri analiz ederken öncelikle bu eser hangi yanlış bilgiler içeriyor diyerek inceleyebilirsiniz. Kaynağın sahibi Hıristiyan ise Müslümanlar hakkında bir önyargı ile konuyu kendi tarafına yontabilir. Yahut sultanın adamıdır. Sultanın rakibini kötüler. Buna tarih araştırmalarında iç tenkit denir. İçi tenkitle, kaynağın tarafgirliği, gerçeği tam olarak yansıtmayan noktalar tespit edilir.

4. Eserlerinizi yazarken nelere dikkat edersiniz?

H. İnalcık: Benim eserlerimi okursanız kullandığım yöntemleri görebilirsiniz. Bu açıdan Halil İnalcık'ı dikkatle okumanızı tavsiye ederim. Konunun takdiminde şu husus çok önemlidir: Öncelikle ele alınacak konu hakkında daha önceden yapılan tetkiklerin neler olduğu, bunların nasıl ve ne düzeyde kullanıldığı, tarafgirlik yapılıp yapılmadığı hususlarına açıklık getirilmelidir. Buna Fransızca'da "mise au point" denir.

Tarih ilminin zaman ve mekân olmak üzere iki ana çerçevesi vardır. Zamanı ve mekânı belirlenmeyen tarihsel olay değildir. Sonra tarihi ben ve öteki gibi bazı sosyolojik kriterlerle değerlendirmek aldatıcıdır. Buna benzer şekilde merkez ve çevresi gibi ancak Amerikan tarihi için geçerli sosyolojik çerçeveler bizim tarihimizi değerlendirirken kullanılamaz.

Meselâ, tımar sisteminin Osmanlıda, Japonya'da ve Çin'de uygulamaları-

nı karşılaştırarak ortak bir tasvir sosyoloji için geçerlidir. Çünkü tarihi olaylar belli bir toplumda, belirli bir zaman ve mekân içinde gerçektir ve anlam kazanmıştır. Olayları o mekândan ve zamandan ayırıp düşünürsen, o olay tarih konusu değildir.

Osmanlıca resmî divan dili Farsça örneklere göre gelişmiştir. Osmanlı divanında fermanlar Farsça örneklerin taklididir. Yazıcılar bu üslûbu medresede öğrenirdi. Bu arada Osmanlıca konusunda Redhause ve İsmail Parlatır'ın hazırladıkları lügatleri tavsiye ederim.

M. F. Köprülü hoca, en zor bilim, tarih bilimi derdi. Çünkü tarih yazmak için diller bileceksin, sentez için kabiliyeti sosyal bilimler hakkında genel bilgi sahibi olacaksın. Ben bir yıl hukuk fakültesine devam ettim. Kanunnâmeler üzerine yazdıklarımı biliyorsunuz. Annales School tarihçiliği modern tarihçiliğe yön vermiştir.

Tarih yazıcılığı devirden devire değişir, bugün yazılan tarih elli sene sonra anlamsız olabilir. F. Brauduel, nüfusun ve para hareketlerinin gelişmelerde esas önemi olduğunu belirtiyor. Jacques Le Goff da toplumu şekillendiren faktörün mantalite hareketlerinin gelişmelerde esas olduğunu düşünüyor. Tarihi olayları zihniyet, anlayışlar yönlendiriyor. Demek ki tarih yorumunda kuramlar bize yol gösterebilir.

5. Çalıştığınız alanın zorlukları nelerdir? Bu zorlukları aşma konusunda mesleğe yeni girmiş tarihçilere neler önerirsiniz?

H. İnalcık: Osmanlı tarihini yazmak için en az beş dil öğreneceksiniz: Farsça, Arapça ilk bilgiler, literatürü izlemek için Fransızca, Almanca, İngilizce gereklidir. İlk devir için Bizans kaynakları Kantakuzenos ve Gregoras önemlidir, Almanca güvenilir çeviriler yaptı.

6. Bir eserinizi nasıl yazdığınızı, bu eseri nasıl bir süreçte ortaya çıkardığınızı anlatır mısınız?

H. İnalcık: 1950'den önce fakülteye yazıldığımda arşivlere inip doğru bilgelere ulaşmayı amaçladım. Batılıların Osmanlı tarihi üzerine yargısı genelde olumsuzdur. Ben siyasî tarih, devlet tarihi ve askeri tarih üzerinde değil, toplum tarihi çalışmaya karar verdim. Örneğin, Fâtih devrinin para politikasını incelemeyi amaçladım. Papa politikası ekonomi ve toplumda önemli sonuç-

lar doğurmuştur. Eski akçe bulabilmek için hanlarda tüccarlar aranıyor herkes şikâyetçi oluyordu. Fatih ölüp Beyazıt başa geçerken yeniçeriler başında durup yeni akça çıkarmamaya yemin ettirdiler. Beyazıt bunlara yemin ettiği için tahta geldi. Ayrıca o evkaf ve emlakı eski sahiplerine geri verdi.

7. Mesleğe başladığınızda yaptığınız ilk çalışmalar ile bu gün geldiğiniz noktada yaptığınız çalışmalar arasında metodolojik olarak hangi farkların olduğunu düşünüyorsunuz? Birkaç örnek ile açıklar mısınız?

H. İnalcık: Daha 1950'lerde F. Brauduel'i keşfedince tarihçiliğimde bana kılavuz oldu. Osmanlının medeniyet kültür ve toplum tarihi üzerine çalışmaya karar verdim ve bu güne kadar da bu yolda çalışmaya devam ettim. Son eserlerim ekonomi, toplum tarihi ve kültür tarihi üzerinedir.

Prof. Dr. Mustafa YILMAZ

1956 tarihinde Ankara'da doğan Mustafa Yılmaz, ilk (1967), orta (1970) ve lise (1973) öğrenimini Ankara'da tamamladı. 1978 yılında Ankara Üniversitesi Eğitim Yönetimi Teftişi ve Planlaması Bölümü'nden mezun oldu. 1985 yılında Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü'nde yüksek lisansını "Millî Mücadele'de Yeşil Ordu" adlı teziyle tamamlayan Yılmaz, Doktora eğitimini 1993 yılında "British Public Opinion and the Turkish Republic 1923-1938" adlı teziyle Manchester Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Bölümü'nde tamamladı. 1997 yılında Doçent, 2003 yılında Profesör olan Yılmaz'ın, İngiliz Basını ve Atatürk Türkiye'si adlı kitabının yanı sıra Millî Mücadele ve Türk dış politikası ile ilgili bilimsel çalışmaları bulunmaktadır. Yılmaz, halen Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü öğretim üyesidir.

Görüşme tarihi: 08.04.2011. Görüşme Yeri: Hacettepe Üniversitesi

1. *Araştırma konularınızı nasıl belirlersiniz?*

M. Yılmaz: Ben burada hem İnkılâp Tarihi Enstitüsünün müdürü, hem de Atatürk İlkleri ve İnkılâp Tarihi Anabilim Dalı Başkanıyım.[2] Öyle olunca benim konuşmam genel manada tarih olmaktan öte yakın dönem hatta daha da spesifik anlamda Türkiye Cumhuriyeti Tarihi üzerine yapılacak araştırmalarla ilgili olacak. Şimdi araştırma konusunu nasıl belirlersiniz? Biz burada öğrencilere hiçbir hocanın kapısında "tez konusu dağıtılır" yazmaz diyoruz. Her öğrenci yaptığı okumalardan kendisine bir sorun belirlemeli diyoruz yani bir problemi olmalı araştırmanın. Şimdi tez yapacak insana sorulacak ilk soru derdin neydi? Niye yaptın bunu? Problematik ne, sorunsalın ne? oluyor. Öyle olunca bütün araştırmaların konusunun bu alanın içine girmesi, dönem olarak oraya girmesi, belli bir sorun etrafında şekillenmesi gerekiyor, mevcut bilgiye bir katkı yapmalı. İkincisi bir sorun problematik mi ona bir açıklık getirmeli. Tabii bu fen bilimlerinde olduğu gibi buldum buldum! deyip bağırarak dışarı çıkacak bir şey değil ama esası da bunun çalışılmamış bir konu olması lazım. Bizde çok sıkça karşılaşılıyor hatta biz espri yaparak diyoruz "artık kurtuluş günleri, yani şu şehrin kurtuluşu kalmadı, çağdaşlaşma/modernleşme bağlamında ilkeler inkılaplar kalmadı". Ama bunun yerine bu çağdaşlaşmanın topluma nasıl yansıdığı, insanların bununla ilgili olarak bugün ne düşündükleri önemli. Tabi burada tarihin diğer metotlarının da devreye girmesiyle ancak yararlanabileceğiniz bir şey. Bir kere dediğim gibi konunun çalışılmamış olması, bir sorun, bir problematiğin etrafında şekillenmiş olması, onu bir sonuca ulaştırması ve mevcut bilgiye bir katkı sunması önemli, biz bunu salık veriyoruz. Başlangıçta bir konuya başlarken bu daha önce çalışıldı mı? buna bakması lazım. Bu zamanımızda teknolojiyle çok kolay. YÖK giriyor bütün tezleri verileri girmiyorsa ilgili üniversitenin sosyal bilimlerle ilgili veya Türkiye'de inkılap tarihi ile ilgili yapılan tezlere bakıldığında aslında insanlar bir kanaate ulaşılabilir.

2. Belirlediğiniz konuyu nasıl araştırırsınız? Araştırma süreci nasıl ortaya çıkar?

M. Yılmaz: Bizde tezde yeterliliği geçen insanlar -doktora tezi için konuşuyorum- altı ay içerisinde konusunu belirlemek zorunda. Konusunu be-

[2] Prof. Dr. Mustafa Yılmaz, o tarihlerde Enstitü Müdürüydü.

lirledikten sonra; tabi belirlerken de, belirledikten sonra da bir yöntem takip edecek. Şimdi bahsettiğiniz şey o. Yani nasıl araştırırsınız veya diyelim yüksek lisansta tez önerisiyle ilgili olarak, tez önerisi konuşurken bunun nerelere bakması gerektiğini, nerelere bakmaması gerektiğini söylenilir. Burada sanırım temel soru: bu konunun kaynağı nedir? Bizim kaynaktan anladığımız nedir? Şimdi bu soruyu biz jürilerde çoğunlukla sorarız. Kaynak nedir?, Cumhuriyet tarihinin kaynakları nelerdir?, diye. Bir kere yapacağı çalışmaya bağlı olarak o insanın kaynakları bilmesi lazım. Bu kaynaklar, işte arşiv diyelim, hangi arşivde bununla ilgili malzeme bulunur. Osmanlı Arşivi, Cumhuriyet Arşivi, ATESE Arşivi, Cumhurbaşkanlığı Arşivi; sadece arşivde yetmez biliyorsunuz bununla ilgili basın; hangi gazete, hangisini nasıl seçeceğim işte bir iktidar, bir muhalefet mi seçeceğim, bir tane de başka bir şey mi seçeceğim, bağımsız varsa işte boyalı mı olacak, ciddi mi olacak? yani bir kere konuya bağlı kaynaklar bu araştırmanın sürecini ortaya koyuyor. Bundan da öncelikli olarak tabi konunun adını koyma aşamasında, bizim o konuya bağlı yapılmış olan araştırma ve incelemeleri mutlaka okumamız, onların bilgisine sahip olmamız gerekiyor.

3. Araştırma konunuzla ilgili veri toplama, analiz etme ve değerlendirme süreçlerini nasıl gerçekleştirirsiniz?

M. Yılmaz: Ben mesela İngiltere'de doktora tezi olarak İngiliz kamuoyu ve Türkiye Cumhuriyetini çalıştım. Şimdi bir kere kamuoyu nedir? Kamuoyunun bilgi kaynaklarını neler oluşturur? Bakın şimdi ben kaynaklarımı aynı zamanda sorguluyorum ikinci soruyla da ilgili bir şey bu. Öyle de olunca da bir: basın. Bu basını önce de söylediğim gibi kendi içinde nasıl tasnif edebilirim; işte ciddi olanı, boyalı olanı, iktidar yanlısı olanı, bağımsız olanı, liberal olanı, labor olanı, konservative olanı benim bunları mutlaka almam lazım çünkü farklı farklı görüşleri ihtiva ediyorlar. Bu kamuoyuna etki eden bir şey. Sonra o dönemle ilgili yazılıp çizilmiş her şey Türkiye ile ilgili bilgisine ulaşmak durumundayım. Sonra radyo mesela, radyodan Türkiye gündeme gelmiş mi? Bunlara bakmak zorundasınız. Şimdi o zaman ben ne yaptım bir: Türkiye ile ilgili 1923-1938'se incelediğim dönem o dönemle ilgili yapılmış araştırmaların bilgisine sahip olduktan sonra, o zaman iğneyle kuyu kazıyorsunuz siz o günlük gazeteler de Türkiye ile ilgili çıkan haberleri topluyorsunuz, şimdi topladınız bunlar ortaya çıktı. Süreçle ilgili olarak veri topladı, bu veriler yeterli mi? Aynı dönemin içinde yaşamış belli çekinceleri ortaya koyarak insanların yazdıkları hatıratlara

bakmak zorundasınız, yani siz tekrar geçmişi inşa edebilmek için tek bir şeyden hareketle yorum yapamazsınız, o geçmişin bilgisine sahip olacaksınız ve sonra da geçmişi inşa edeceksiniz." Burada az önceki örneğe dönecek olursak siz nasıl çalıştınız ben diyelim kamuoyu çalışırken yapılan araştırma, incelemeler, radyo, gazeteler, dergiler Türkiye ile ilgili bilgilerini topladıktan sonra kendi kendime şöyle bir soru sordum? Dedim ki benim bu bilgilerin resmi kanaldan da kontrol etme gibi bir durumum olmalı. Süreç biraz sosyal bilimlerde zannedildiğinden daha meşakkatli bir şey. Aslında geçmişi yeniden inşa etmek, onun bilgisine sahip olmak da o kadar kolay bir şey değil. O zaman bütün bu veri toplamayı sağlıklı bir şekilde yapmak zorundasın. Değilse sizi yanlış sonuçlara götürebilir çünkü eksik bir veri yapacağınız bir yorumu, değerlendirmeyi eksik bırakabilir. Biz aksi görüşlerinde farklı olabilecek değerlendirmeleri de dikkate alarak sonuca varmalıyız. Yoksa yanlış değerlendiririz. Araştırılmayan bir konu bulduk, onun sınırlılıklarını belirledik, kaynaklarını belirledik, kaynakları elde ettik, farlılıklarını da göze alarak sonra bilgisine ulaştık. Analiz ediyoruz. Adım adım bir gidişle ancak sağlıklı bir sonuca ulaşılabilir. Yani iğneyle kuyu kazmak aslında. Tabi herkesin bir yoğurt yiyişi var. Mesela biz deriz ki "hiçbir plan vazgeçilmez değildir", ama plansızda bir araştırma olmaz. Bir araştırmanın esası var. Bunun alt başlıklarını, oraya girecekleri, girmeyecekleri, sonradan bakarsınız buradan bir şey çıkmadı dersiniz ondan vazgeçersiniz, öbür taraf çok can alıcıdır onu daha da derinleştirir gidersiniz. O süreç biraz da malzemeye bağlı bir şey, sizi o yönlendirecektir, doğrusu da budur aslında. Biz kafamızdaki şablonu bir yere uygulamak durumunda değiliz.

4. Eserlerinizi yazarken nelere dikkat edersiniz?

M. Yılmaz: Şimdi bunu da konu belirler. Benim tez danışmanlığını yaptığım doktora tezinde çok farklı konular çalışılıyor. Mesela Amerikan sağlık misyonu. Şimdi bu söylediklerimizi uygulama alanına geçirerek söyleyecek olursak; birincisi böyle bir konu çalışılmamış, ikinci misyon, misyonerler, sahaya adanmış insanların bir görev yapması, işin bir ulvi tarafı bizi böyle bir konuya itti. Tarih metodolojisinde bir şey var "genel kabuller" diyor. "Herkesin hiç sorgulamadan kabul ettiği şeyleri araştırıcılar sorgulamadan kabul ederlerse aynı hataya onlarda düşmüş olurlar". Şimdi o zaman aynı şeyleri tekrar etmek yerine bir farklılık bulmalıyız. Yani şunu söylemeye çalışıyorum özetle; her zaman tetikte olup, her zaman bu tür soruları sorup, yazmalıyız. İkincisi de

hep öğrencilerimize salık verdiğimiz bir şey var; tezin başlığını unutmayın. Tez bir bütün çünkü. Bu yazdığınızı biz hiç bilmeyene yazıyoruz. Hiç bilmeyen eline aldığında "hikaye buymuş ben bundan bir şey anladım, demek ki böyleymiş" diyorsa tamam sorun hal olmuştur. Ama bunu demesi içinde paragrafların birbirine bağlı olması, örneklerin yeterli olması, her türlü kaynağın, kıyasın yapılarak olması gerekir. Böyle yapmazsanız dediğim gibi yazım sürecindeki hatalar orada kopukluklar meydana getirebilir, çıkarsamaların olmadığı bir şeyi meydana getirebilir ki sağlıklı değil diye düşünüyorum.

5. Çalıştığınız alanın zorlukları nelerdir? Bu zorlukları aşma konusunda mesleğe yeni girmiş tarihçilere neler önerirsiniz?

M. **Yılmaz**: Ben yakın dönemden ve çalıştırdığımız alanla ilgili konuşuyorum. Burada karşılaştığımız sorunlardan en önemlisi; iki yüzün üzerinde yüksek lisans, yüzün üzerinde doktora yaptırınca bir konu sıkıntısı başladı. Karşılaştığımız sorunlardan birisi bu konu bulma sıkıntısı. Bizim herhalde meslekteki insanlardan kaynaklanan bir şey var, başlık iddialı olmalı, bilmem ne kadar zamanı kapsamalı. Bu kaygılardan da kurtulmamız lazım, yani konu uzun dönemi kapsar diye bir şey yok, dar alanın geniş bir bilgisine de sahip olabilir. Özetle bence şunun yapılması gerekir: bir çalışılmamış konular, alanlar nelerdir? Devletin bu konuyla ilgili kaygı duyduğu, özellikle bilgisine sahip olmak istediği alanlarla ilgilide gerekli desteği sağlayarak çevremizdeki ülkelerin hepsi çalışılabilir. Bakın temadan falan söz etmiyorum. Böyle bir şeyden hareketle bunun bilgisine sahip olmanın başından planlanıp ya bir projeye dayalı veyahut ilgili birimlerin bir araya gelerek ortaklaşa bir şey tespit etmesi lazım. Konu sıkıntısının ancak öyle aşılabileceğini düşünüyorum. Başka bir sıkıntı, temel sıkıntı özellikle yakın dönemle uğraşıyorsanız kaynak ve onlara ulaşma sıkıntısı. Kaynakların tasnif edilmemesi, belli kurumların arşivlerini Başbakanlık Arşivine devretme konusunda yaşadığı sıkıntılar, kaynaklara dayalı sıkıntılar. Yakın dönemle ilgili böyle bir sorun var. Tabi sadece kaynağa dayalıdan çıkarıp, sözlü tarih yöntemini kullanarak faydalanabileceğimiz alanlar var ama tabi bunun da bilgisine sahip olmadan sizi yanlış yerlere götürebilir. Yine tarihte kullanılmayan farklı yöntemlerin, diğer sosyal bilimlerde kullanılan yöntemlerin kullanılıp kullanılmamasıyla ilgili tartışmalar var. Yakın dönemle ilgili çalışacak insanların böyle bir sorunu var. Herkes hatıratını yazmıyor, herkes not tutmuyor, özellikle zamanımızdaki teknoloji de buna uygun bir alt yapı

bırakmıyor. Mesleğe yeni girmiş arkadaşlara biz şunu tavsiye ediyoruz: çalışacağı alanın bilgisine sahip olmakla birlikte mutlaka dil problemini halletmiş olması gerekiyor. Çalıştığınız yerin, bölgenin mutlaka dilini bilmek ve gidip orada kaynaklara ulaşmak durumundasınız. Oturduğunuz yerden çalışılacak bir şey değil bu aslında böyle bir sürü olumsuzluk söylüyormuş gibi olmayalım sosyal bilimlere eskisinden çok daha fazla destek veriliyor.

6. Bir eserinizi nasıl yazdığınızı? Eserin nasıl bir süreçle ortaya çıktığını anlatır mısınız?

M. Yılmaz: Bazen sizi buna zorluyorlar. Mesela ben doçentliğe girdiğim zaman doçentlik tezi diye bir şey vardı. Şimdi sizin yazdığınız yazılar doktora alanıyla ilgili olmasın deniliyor. Bu tabii sizi onunla hiç ilgisi olmayan bir alana yönlendiriyor. Ben yasak yayınlara ilgi duymuştum. Dedim bir eser niye yasaklanır? Hep mi yasaklanır? Bununla ilgili olarak arşive gittim. Atatürk dönemi yasak yayınlar ile ilgili bir makale yazdım ben. Şimdi baktım ki burada yasaklanan konuların bir sayısı var. Ondan sonra dedim ki ben bunu devam ettireyim. İnönü dönemine baktım, sonra Menderes dönemine baktım. Ama önce makale çıktı, pek bir itiraz gelmedi hatta ilgi de çekti. Sonra dedik ki bunları bir kitap yapalım. Bize hocalarımızın söylediği bir şey vardı. Bir; eksik alan olmalı yani çalışılmamış olmalı, iki; sizin de ilginizi çekmeli sonuçta siz de insansınız. İlginizi çekmeli, buldum, buldum! Diye bağırmasanız bile zevk almalısınız ondan. Bir eser oluşmadan önce onunla ilgili bir ciddi bir araştırmanın, hatta bir yayının olup ona gelebilecek tepkiler, eleştiriler ele alındıktan sonra bunun yapılması lazım. Öyle olunca bir kitabın hikâyesine geri dönecek olursak öyle bir yaz oturup, arşive gidip de ortaya konulmuş bir şey olmaktan çıktı bakın. Niye işte beş altı yıllık bir malzemeye, yayına dayalı bir şeyin topluca değerlendirilmesi oldu bu. Genellikle insanların bizde ilk eserleri tezden oluyor. Yani çalışacağınız konunun iyi belirlenmesi, kaynaklarına iyi bakılması, ihtiyaca cevap vermesi lazım ama bir de popülerlik ve piyasa diye bir şey var. Tezlerin basılmamasının nedeni de bu.

7. Mesleğe başladığınızda yaptığınız ilk çalışmalar ile bu gün geldiğiniz noktada yaptığınız çalışmalar arasında metodolojik olarak hangi farkların olduğunu düşünüyorsunuz? Birkaç örnek ile açıklar mısınız?

M. Yılmaz: Bu insanların ufkuyla ilgili. Yazarken akla gelen bilgiler artık sizde belli konuları yazmakla ve daha çok pratik etmekle birlikte otomatik hale

gelir. Belki danışmanın faydası da bu. Öğrenciye şuralara da bak, buralara da bak, burayı şöyle yapamaz mıyız diyor. bunlar daha sonradan sizde gelişiyor. İkincisi donanımınız daha sonra gelişiyor. Hem başka yerlere gidip kaynaklara ulaşmayla ilgili. Türkiye'de değişim çok hızlı yaşanıyor. Tarihe bakış açısı da her şeyle birlikte değişiyor. Daha açılıyor, farklı alanları kapsıyor, farklı kaygıları taşıyor, klasik tarih anlayışı dediğimiz anlayışın değiştiğini hepimiz görüyoruz. Bunu biz kendimizde de görüyoruz. Çalıştığımız alanlar, o alanların sorgulanması, onların farklı değerlendirilmesi gibi şeyleri gözlemek mümkün.

Prof. Dr. Çağrı ERHAN

1972 yılında İstanbul'da doğdu. 1993'te Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nden mezun oldu. Aynı üniversitede, 1996'da uluslararası ilişkiler yüksek lisansını, "Türk-Amerikan İlişkilerinde Afyon Sorunu" başlıklı tezi savunarak tamamladı. 2000 yılında, "Osmanlı-Amerikan Siyasî İlişkileri" başlıklı teziyle, Hacettepe Üniversitesi Tarih Bölümü'nde doktor unvanını aldı. 2003'te Siyasî Tarih Doçenti, 2009 yılında da Profesör oldu. "Türk-Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri" adlı eserinin yanı sıra Türk dış politikası ve uluslararası meseleler üzerine yazdığı çok sayıda kitabı ve bilimsel çalışması bulunan Erhan, Ekim 2000-Kasım 2003 arasında Ankara Üniversitesi Avrupa Toplulukları Araştırma ve Uygulama Merkezi müdür yardımcılığı görevini yürütmüş, Aralık 2005'te ise aynı merkeze müdür olarak atanmıştır. Erhan halen İstanbul Altınbaş Üniversitesi rektörüdür.

Görüşme tarihi: 11.04.2011. Görüşme Yeri: Ankara Üniversitesi

1. Araştırma konularınızı nasıl belirlersiniz?

Ç. Erhan: Bütün araştırmacıların, bütün bilim adamlarının, bütün tarihçilerin bir ana araştırma konusu var. Bazıları dönemlere göre ayırıyor; bazıları da o dönemler içerisindeki konulara göre. Tarih dediğiniz zaman; o kadar muazzam bir alandan söz ediyoruz ki, bunu darlaştırıp 'Yakınçağ' bile deseniz, '20. Yüzyıl' bile deseniz, 'Türk Dış Politikası tarihi' bile deseniz yine de bir ömürde oturup çalışılabilecek binlerce konu karşınıza çıkabilir. Aslında bazen hiç aklınızda olmayan bir konu da, birden bire sizin çalışma gündeminize geliyor. Genellikle tarihçinin, araştırmacının boş vakti olmaz ama bir kitabı, bir konuyu bitirdikten sonra acaba ne araştırayım diye düşündüğünüzde orada bütün verileriyle, ana başlıklarıyla var olan bir şeyi defterinizden çıkartıp yazıyorsunuz. Bir diğer mesele de tabii konferanslar yani etkinlikler. Gittiğiniz zaman her alanı kapsayabilmenize imkân yok. Bir bakıyorsunuz bir arkadaşınız bir konuda sunuş yapıyor ve birdenbire kafanızda tıpkı fen bilimlerindeki mucitlerde olduğu gibi bir ampul yanıyor. Yani o arkadaşınızın ortaya koyduğu perspektifin dışında da başka türlü bakılabileceği konusunda bir düşünce elde ediyorsunuz, gidiyorsunuz görüşüyorsunuz ve o da yeni bir konu olarak ortaya çıkabiliyor. Dolayısıyla esas itibariyle konu seçiminde üç ana etkenin olduğunu söylemem mümkün. Birincisi, ana bir konunuz vardır. O genellikle yüksek lisanstan başlar. İkincisi, başka konularda o konuda araştırma yaparken gözünüze çarpan konular olabilir. Üçüncüsü de, akademik etkinlikler esnasında yurt dışında, yurt içinde bazen de teklif olarak geldiğinde söz konusu olabiliyor. Yani bir toplantıya sizi davet ediyorlar şu konuda çalışır mısın diye o sizin ana konunuzun dışında da olabiliyor.

2. Belirlediğiniz konuyu nasıl araştırırsınız? Araştırma süreci nasıl ortaya çıkar?

Ç. Erhan: Tarihçi açısından geleneksel olarak söz konusu olan iki farklı yöntem var: Bazıları doğrudan girer, arşivlerde çalışıp gelirler; bazıları da evvela genel okumalarını bitirir ondan sonra arşive girerler. Ben ikincisini tercih ediyorum. Yani evvela şunu tespit etmemiz lazım: Hangi konu olursa olsun bu hiç araştırılmamış zannettiğiniz konuda bile daha evvel araştırma yapmış olan biri olabilir. Bu iki açıdan önemli: Bir, insanların emeğine saygı açısından önemli. Evvela sizden evvel o konuda biri çalışma yapmış ise o çalışmayı bulup, okuyup daha sonra siz çalışma yaparken eserinizi yazarken ona atıf yapmanın

son derece önemli olduğunu düşünüyorum. İkincisi eğer zaten çok geniş bir araştırmanın bir boyutunu biri tamamladıysa, sizin oturup aynı konuyu bir daha gözden geçirmenize gerek kalmayabilir. Yani bir arkadaşımız gerçekten de yıllarını verip, arşivde belli bir konuyu baştan sona incelediyse artık birinci el kaynakları ancak kontrol etmek için incelersiniz siz de aylarınızı yıllarınızı arşiv de geçirmezsiniz. Fakat o arkadaşımızın çalışmasına atıf yaparsanız, o arkadaşımızı da bir yandan taltif etmiş olursunuz, emeğine saygı gösterirsiniz. Ama aynı zamanda kendi araştırma süreniz de kısalır. Dolayısıyla ben evvela genele bakıyorum. İşin içerisinde ansiklopediler de olabilir; ikinci el kaynaklar niteliğini taşıyan kitaplar da olabilir. Bu ikinci el kaynakları genel olarak kapsadıktan sonra tabii her tarihçinin yapması gereken şey arşive girmek. Bu çerçevede de konu başlıklarını tespit ettikten sonra -tabii öncesinde yapılan genel okumalar aynı zamanda konunun da aşağı yukarı sınırlarının belirlenmesine yardımcı oluyor- yani hangi periyodu kapsayacaksanız ve hangi ana başlıklar orada yer alacak ona karar veriyorsunuz. Ondan sonra arşiv okumalarına başlıyorsunuz. Araştırmalarınızı yapıyorsunuz ve ikisi bir süre sonra paralel olarak gitmeye başlıyor, genel okumaların hepsini bitirmenize imkân yok. Bu arşiv çalışmasını da bitirdikten sonra ben genellikle okuma kısımlarını gerek arşiv olsun gerek kitap, makale okumaları olsun bitirdikten sonra yazmaya başlıyorum. Bazı arkadaşlarımız onu tercih etmiyorlar. İkisini beraber sürdürüyorlar ben onu yapmıyorum, yapamıyorum. Biraz daha 'klasik' kaldım herhalde. Mesela arşive gittiğiniz zaman bazı arkadaşlar laptoplarını getirirler o evraktan doğrudan yazmaya başlarlar. Ben onu yapamıyorum. Ben hala klasik yöntemle; bir takım orta boy kartonlara yahut beyaz kağıda fiş şeklinde yazıyorum yazacağımı. Çok önemli bir belge ise, hemen orada okuyamıyorsam, birkaç tane belge arka arkaya varsa, fotokopisini almayı tercih ediyorum. Fakat benim yazmaya başlayabilmem için her şeyin elimin altında olması gerekiyor. Genellikle de büyük masalar kullanıyorum. Çünkü o fişlerimi hangi konu başlığımı yazıyorsam o konu başlığı ile ilgili fişleri kutudan çıkartıyorum önüme koyuyorum ve durmaksızın yazabiliyorum. Burada önemli olan benimsediğiniz metodu başından sonuna kadar götürebilmek. Yoksa "biraz bundan yapayım", "biraz şundan yapayım" dediğiniz zaman yazım süreniz, kısalmaz, uzar. Bilim adamının bence yapması gereken en önemli şeylerden biri de sınıflandırma. Sonsuz bir umman içerisinde tarihçi eğer kendi sınırlarını baştan iyi koymasa

o zaman hiçbir kitap bitmez zaten. Ya da kitap biter ama okuyan da onun içinde kaybolur.

3. Araştırma konunuzla ilgili veri toplama, analiz etme ve değerlendirme süreçlerini nasıl gerçekleştirirsiniz?

Ç. Erhan: Konu başlıklarını tespit ettikten sonra o konu başlıklarıyla ilgili okumalarımızı yapıyoruz. Ben yine biraz klasik yaklaştığım için kitap ve makale arama dışında İnternet'i çok fazla kullanmıyorum. Ben bir araştırma yaparken internetten özellikle kaynak arama safhasında yararlanırım. Aynı şekilde mesela Millî Kütüphanede kartoteksten arama yapacağıma evvela bilgisayardan aramamı yaparım Millî Kütüphanede ve yahut ODTÜ kütüphanesinde, Bilkent kütüphanesinde, Siyasal Bilgiler kütüphanesinde hangi kütüphaneye gideceksem evvela o kaynağı tespit ederim ondan sonra o kaynağa müracaat ederim. Aynı şey arşiv taramaları içinde geçerlidir. Şimdi bizim Osmanlı arşivi söz konusu olduğunda Devlet Arşivleri Genel müdürlüğü web sayfasına girdiğinizde katalogları buluyorsunuz. Orada hepsi yok kuşkusuz, özetleri var. Evet kataloglar veyahut internet veritabanları, vesaireler bunlar bir çıkış noktasıdır. İşinizin bir kısmını görür. Fakat yine de o kütüphaneye gireceksiniz. Özellikle açık raf sistemi olan kütüphanelere gireceksiniz. Yine o arşiv dosyasını, o föyü getirteceksiniz. O belgeyi okuyacaksınız. Tabiatıyla bu vakit alan bir şey. Benim genç araştırmacılara öğüdüm bu olacak. Araştırma, yani özellikle tarih alanındaki araştırma kütüphane ve arşive girmeden yapılmaz. Yani bilgisayarın karşısında nasıl olsa burada her şey var, ben bunlara bakıyorum diyerek olmaz. Kütüphanelerin ve arşivin tozunu mutlaka yutmak gerekiyor.

4. Eserlerinizi yazarken nelere dikkat edersiniz?

Ç. Erhan: Her şey den önce, bilimsel ahlak ilkeleri çerçevesinde, mutlaka daha evvel benzer konularda çalışmış olan arkadaşlar varsa, onların da atıf yapılan eser olarak çalışmamda yer alması gerekir. Ona atıf yapmak sizin değerinizi azaltmaz; tam tersine o arkadaşın da verdiği destekle değerini daha fazla artırır. İkincisi, herkes her şeyi aynı anda yazamaz. Dolayısıyla periyotlarınızı çok net bir şekilde tespit edeceksiniz. Kullandığınız kaynakların da büyük ölçüde doğrudan o alanla ilgili olmasına dikkat edeceksiniz. Bitirdikten sonra, basılmadan önce, çalışmayı mutlaka sizden başka birilerinin de onu okuması lazım. Siz ne kadar okursanız okuyun, hele böyle tam konsantre olup, aylarca çalıştığınız bir metni bir daha, bir daha okuduğunuz da artık insan

algıda seçicilik sebebiyle muhtemelen her halde bir hatayı göremiyor. Noktavirgül hatası olabilir bu, aynı paragrafın başka bir yerde tekrar etmesi olabilir. Göremeyebiliyorsunuz; çünkü ormanın içinde kayboluyorsunuz. Her zaman için güvendiğiniz; yani hem fikrî muhakemesine güvendiğiniz, hem Türkçe'sine güvendiğiniz farklı bir kişi tarafından okunması gerekiyor. Bir diğer konu da, yaptığınız çalışmanın bir yenilik getirmesi lazım. Görüyoruz bazen daha evvel yapılmış kendisinin yapmış olduğu çalışmayı aşağı yukarı içeriğini hiç değiştirmeden, sadece paragrafların yerlerini değiştirerek, içerdiği konu başlıklarının yerlerini değiştirerek yeni bir kitap gibi takdim edenler de çıkabiliyor. Aynı çalışma güncellenerek, ikinci baskısını da yapabilir, üçüncü baskısını da yapabilir. Bu doğal. Ama kişinin kendini tekrar etmemesi lazım. İnsan kendini tekrar etmeye başladıktan sonra zaten emekli olmalı; bu işlerle uğraşmamalı.

5. Çalıştığınız alanın zorlukları nelerdir? Bu zorlukları aşma konusunda mesleğe yeni girmiş tarihçilere neler önerirsiniz?

Ç. Erhan: Hep arşivden bahsediyoruz. Bizim siyasî tarih alanının en büyük zorluğu Türk arşivlerinin içinde bulunduğu durum. Ben yaklaşık on senedir bu işle uğraşıyorum. Yani arşivleri açtırmakla uğraşıyorum. İki arşivimiz var biliyorsunuz. Biri Osmanlı Arşivleri Daire Başkanlığı, biri Cumhuriyet Arşivleri Daire Başkanlığı. Cumhuriyet Arşivi Daire Başkanlığında Türk dış politikasını bir siyasî tarihçi gözüyle inceleyeceğiniz belgeler; Dış İşleri Bakanlığı belgeleri, Genelkurmay belgeleri, Savunma Bakanlığı belgeleri maalesef bugün itibariyle araştırmacıya açık değil. Dış İşleri Arşivi yeterli değildir; mutlaka ve mutlaka Savunma Bakanlığı Arşivi, Cumhurbaşkanlığı Arşivi gibi belgeler de açılmalı. O zaman insanın aklına iki soru takılıyor: Her şeye para ayırıyorsunuz da, bu kadar önemli bir şeye neden para ayırmıyorsunuz? Yani eğer eleman sıkıntısından oluyorsa bu. İkinci soru, acaba gizlediğiniz bir şeyler mi var? Onları ayıklamak için mi bu kadar vakit geçiyor. Yani ben bugün 2011 yılında, 1940'larda olan bir şeye ilişkin belgeyi bulamıyorsam, Türkiye ve II. Dünya savaşı tarihini hakkıyla yazamam. Öyle bir şey olur mu? II. Dünya Savaşının bitişi üzerinden 70 sene geçmiş. Bugün oturup da, biz Türkiye II. Dünya savaşında nasıl ilişkiler kurdu Almanya'yla, İngiltere'yle, Fransa'yla, Amerika'yla bunun tarihini layığıyla yazamıyoruz. O zaman da ne oluyor? Tarihsel değerini kuşkusuz inkar etmediğimiz ama daha çok gazeteci gözüyle yazılabilen dönemin gazetelerini araştırıyorsunuz. İşte "Ayın Tarihlerine" bakı-

yorsunuz. Yaşayan da kimse kalmadı ama hiç olmasa onları gören biri yaşıyorsa onlar size anlatıyor. Fakat bu tarihçilik değil. Araştırmacı gazetecilik gibi bir şey. O zaman da, tarih kitabı zannettiğimiz kitaplar aslında arşive girilmeden, gazeteciler tarafından yazılmış kitaplar oluyor. Bunun en büyük vebali bu arşivleri açmayanların boynunadır. Diğer bir problem de maddi sorunlar. Sosyal bilimler alanında çalışanlara TÜBİTAK, TÜBA ve üniversitelerin daha fazla kaynak ayırmaları gerekmektedir.

6. Bir eserinizi nasıl yazdığınızı, eserin nasıl bir süreçte ortaya çıktığını anlatır mısınız?

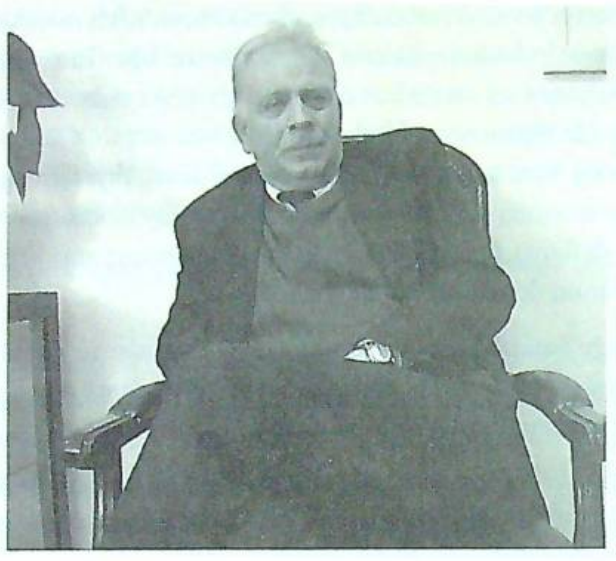
Ç. Erhan: Hangi safhada yazdığımızla ilgili her şeyden evvel. Bir yüksek lisans çalışması, bir doktora çalışması yapıyorsanız orada sizin kadar, danışmanınızın da yönlendirmesi çok önemli oluyor. Ondan sonraki dönemlerde de, her şeyden evvel çalıştığınız konunun ana konunuzun içinde olması gerekiyor. Bir boşluk görmeniz gerekiyor. Daha evvel o konuyla ilgili yazmış olsanız bile, belki ortaya çıkan yeni belgeler çerçevesinde yeni bir şeyler yapılması kafanızda canlanabilir. Yani konu seçimi birinci aşama. Arkasından bir program yapmanız lazım. Her şeyde planlama olduğu gibi bir kitap, bir eser ortaya koyarken de bir planlama yapılmalı. Bu bir makale de olabilir, yazılı olarak basılmayacak, sadece 20 dakika sunulacak bir tebliğ bile olabilir. Nihayetinde bunlar hepsi eserdir, belli bir emeğin ürünüdür. 20 dakikalık basılmayacak tebliğinizi bile hazırlarken bir planlama yapmanız lazım. Konu tespiti, o konunun yeni bir şey olması lazım, orijinal olması lazım. Nerede araştırma yapacaksanız, benim o yukarıda anlattığım, benimsediğim ve bundan sonra da değiştirmeme imkan olmayan bir yöntem o, işte yazarsınız kartlara, fişlersiniz ve masanızda oturursunuz, yazarsınız. Sonra birinin onu sizin adınıza gözden geçirmesi gerekir. İtimat ettiğiniz birinin bunu yapması lazım. Size bir takım öneriler getirir. Bir bilim adamının yapmaması gereken şey eleştirilere kapalı olmak. "Kendini ciddiye almama" aslında bilim adamına ilişkin bir haslettir. Yani şöyle ciddiye almama. Tabii ki, yaptığınız işi ciddiye alacaksınız, araştırmanızı ciddiye alacaksınız, ortaya koyduğunuz eseri ciddiyetle savunacaksınız. Fakat ben burada bunu koyuyorum, doğru olan da budur, bunu eleştiremezsin yaklaşımıyla bir bilimsel eser ortaya koyamazsınız. Hiç kimse "küçük dağları yaratamaz"! Her şey sorgulanabilir sonuçta tarihin kendisi sübjektiftir. Niye? Tarihsel vakalar orda kendi başlarına duruyorlar ama onu bugüne aktaran tarihçinin kendisidir.

Tarihçinin gözüyle aktarılıyor. Tarihçi kendi kişiliğini katarak bunu aktarıyor. Okuyucu, "burayı böyle demişsin ama aslında burası şöyle olmalıydı" dediğinde mutlaka bunu ciddiyetle dikkate almamalısınız. Eğer karşı argümanlarınız varsa tartışmalısınız ve bütün bu tartışmalar da eser basılmadan, bir tebliğ ise sunulmadan, bir makaleyse yayınlanmadan evvel olmalı. Çünkü o çıktıktan sonra artık onu kamuoyunun önüne sunuyorsunuz. Yayınlayana kadar sizin malınız olan eseriniz, yayınlanınca herkese ait oluyor. Okuyucudan gelecek tepkileri ancak ikinci, üçüncü baskılarda düzeltebilirsiniz ama hele bir de dergi makalesiyse onun ikinci, üçüncü baskısı da yok.

7. Mesleğe başladığınızda yaptığınız ilk çalışmalar ile bu gün geldiğiniz noktada yaptığınız çalışmalar arasında metodolojik olarak hangi farkların olduğunu düşünüyorsunuz? Birkaç örnek ile açıklar mısınız?

Ç. Erhan: Ana ilkeler değişmiyor. Ben şunu görüyorum gerçekten de bu bir usta-çırak ilişkisi tarihçilik mesleği. Nasıl romancının yıllar içerisinde 17-18 yaşındayken yazdığı şeylerle 60 yaşında yazdığı eserler arasında bir farklılık vardır ama o üslup çok da değişmez, tarz çok değişmez ise tarihçinin de tarzı çok değişmiyor. Bütün bu söyleyişimiz çerçevesinde özetlediğim o metodolojiyi çok fazla bırakamıyorsunuz çünkü oturup yeni bir şeyler ikame edene kadar, "zaten iyi işleyen bir şey. Ben bugüne kadar da ne yazdıysam bu yöntemle yapmışım" deyip bunu devam ettiriyorsunuz. Mutlaka ama mutlaka vazgeçemediğim şey kütüphaneye ve arşive gitmek. Bu biraz da insanın içinden gelen bir şey. Ben alana, doğrudan doğruya metodolojik olarak orijinal bir katkı yaptığımı zannetmiyorum. Fakat tarih araştırma metodunu, o metodunu önemli isimleri ile belki de ilk dönemlerimde çalışmış olmanın getirdiği bir alışkanlıkla, sürdürüyorum. Bu anlamda biraz daha klasik bir araştırmacı olduğumu söyleyebilirim.

Prof. Dr. Eyüp ÖZVEREN

1959 tarihinde Ankara'da doğdu. İlköğrenimini İstanbul Levent İlkokulunda (1969), Orta Okulu İstanbul İngiliz Orta Okulunda (1974) ve Liseyi Robert Kolejinde (1977) bitirdikten sonra girdiği Orta Doğu Teknik Üniversitesi Ekonomi Bölümü'nden 1981 yılında mezun oldu. 1986 yılında ABD New York Eyalet Üniversitesi, Sosyoloji bölümünde tamamladığı master eğitiminden sonra aynı üniversite ve aynı bölümde "The Making and Unmaking of an Otoman Port-city: Nineteenth Century Beirut, its Hinterland, and the World-Economy". [Bir Osmanlı Liman Kentinin Oluşum ve Çözülüşü: On Dokuzuncu Yüzyılda Beyrut, Ardülkesi ve Dünya-Ekonomisi] adlı doktora tezi ile 1990 yılında doktor unvanı aldı. 1996 yılında Doçent, 2002 yılında Profesör olan Özveren'in, "Akdeniz'de Bir Doğu" adlı kitabının yanı sıra odağında Akdeniz Dünyası olmak üzere iktisat ve iktisadî düşünce tarihi ile ilgili Türkçe ve İngilizce olarak yayınlanmış çok sayıda bilimsel çalışması bulunmaktadır. Özveren, halen Orta Doğu Teknik Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi öğretim üyesidir.

Görüşme tarihi: 11.04.2011. Görüşme Yeri: Orta Doğu Teknik Üniversitesi

1. Araştırma konularınızı nasıl belirlersiniz?

E. Özveren: Öncelikle şunu söyleyerek başlayayım. Ben ender sayıda hem iktisat tarihi hem de iktisadî düşünce tarihi çalışan bilim insanlarından biriyim. Genellikle bunlardan biri üzerine yoğunlaşılır. Hatta son on yılda daha çok da iktisadî düşünce tarihine odaklandığımı söyleyebilirim. Şimdi bu iki alanın kullanılan metotları farklı olmakla birlikte ben bu soruları daha çok daha yaygın bir okur kitlesine hitap etmesi açısından iktisat tarihi bağlamında yanıtlayacağım. Dışarıdan izleyecek birisinin tereddüde düşmemesi için de şunu söyleyeyim iktisat tarihi dünyada gerçekleşen iktisadî olarak anlam taşıyan çeşitli olayların tarihinden oluşur. İktisadi düşünce tarihi bundan farklı olarak o olayların yorumu için geliştirilmiş kuramlardan, politikalardan oluşan bir bütündür. Şimdi böyle baktığınız zaman aslında iktisat tarihinin kendisi çok eski. Şimdi böyle geniş bir alanla ilgili çalışmalar söz konusu olduğu zaman araştırma konularını belirlemem bir anda, bir günde ya da kısa bir sürede olacak bir şey değil. Bunun arkasında çok geniş bir okuma etkinliği var. Kafamda herhangi bir konu yokken de etrafta yayınlanan bütün kitapları okurum. Okurken bir takım sorular kafamda oluşmaya başlar. Bunların üzerinde de düşünürüm. Şimdi bunların bir kısmını makul bir sürede araştırmaya dönüştürürüm yani konu olarak seçerim ama bir kısmı bazen kafamda on beş sene, yirmi sene kalabilir. Zaman zaman tekrar geri dönerim ve sonuçta belli bir noktada bunu yazma olgunluğuna gelirim. Bu iki şeye bağlıdır. Hem onun o sırada benden istenip istenmemesine, hem de benim o noktada artık o konuda özgün bir şey söyleyebileceğim özgüvenine kavuşup kavuşmamama.

2. Belirlediğiniz konuyu nasıl araştırırsınız? Araştırma süreci nasıl ortaya çıkar?

E. Özveren: Bir konuda araştırma yapmaya karar verdiğim zaman ki bu kararı vermem dediğim gibi ya benim o konuda artık farklı bir şey söyleyebileceğime inanmama ya da birilerinin benden o konuda bir şey yapmamı istemelerine bağlı olabilir; bu kararı verdiğim noktada artık o konuda mevcut olan aşağı yukarı her şeyi toplarım. O konuda yazılmış olan çalışmaların hepsini tarama ihtiyacını duyarım. Bu sadece dar anlamda o konuyla ilgili değil, aynı zamanda o konuya yakın düştüğün, onunla etkileştiğini düşündüğün diğer konuları da kapsar ve farklı örnekleri de kapsar. Örneğin ben 19. yüzyıl Osmanlıyla ilgili bir şey yazacaksam aslında benzer açıdan 19. yüzyıl Çin'ini, Av-

rupa'sını ele alan başka kaynaklara da bakarım. Yani onların orada ne yaptıklarına da bakarım. Onu gördükten sonra konuya yaklaşmak, tanımlamak isterim. Onun için araştırma sürecinin bir kere ilk aşaması genel bir okumadır. O genel okumadan sonra onun içinde dar bir alanı kendime ayırırım. Bu sefer o alanla ilgili okumaları tekrar gözden geçiririm. Şuna bakarım: o alanda farklı bir şey söyleme imkânı hâlâ var mı? Yani eğer bir eksik olduğunu düşünüyorsam o eksiği doldurmak üzere bir şey yazarım aksi takdirde sadece yapılan çalışmaları değerlendirmekle sınırlı kalacak bir çalışmayı amaç edinirim. Her alanda eksik var demek de doğru değil yani bazı alanlarda çok değerli çalışmalar yapılmış olabilir ve çok yeni bir şey söylemenin gereği de olmayabilir. Araştırma süreci bu durum saptamasından sonra ortaya çıkar. Orada da bunun kendi gelişim hızıyla ilgili sorunlar vardır, malzemenin nerede olduğu, neler kullanılacağı türünden... Bunlara göre bir takvim oluştururum ve veri toplama aşamasına, yorum aşamasına, yazım aşamasına göre bu takvimi uygularım. Yani takvim konusunda çok ciddi davranırım, mümkün olduğu kadar ona sadık kalmaya çalıştım. O açıdan gerektiği zaman belli bir aşamayı, takvim gerektirdiği için o noktada keser, bir sonraki aşamaya geçerim, hiçbir zaman şunu yapmam iyi ama bütün verileri toplayamadım henüz diye takvimi çok geniş dirsekli şekilde sarkıtmam. Bir gün, iki gün, bir hafta olabilir ama makul sınırlar içinde kalmak üzere fakat kesinlikle aşamaları izleme konusunda titiz davranmayı tercih ederim.

3. Araştırma konunuzla ilgili veri toplama, analiz etme ve değerlendirme süreçlerini nasıl gerçekleştirirsiniz?

E. Özveren: Veri tabii konuya göre belirlenen bir şey. Öyle konular vardır ki çok farklı verilere dayanır. Bunlar zaman zaman benim de yaşadığım sıkıntılar. Yazılı kaynakları kullanan çalışmalar olabilir, sözlü kaynaklardan medet uman çalışmalar olabilir. Bu konudan sonra belirlenen bir şeydir. Bizim çok standart bir takım iktisat tarihi yöntemleri uygulayabilmemiz için elimizde eksiksiz veri setleri olması gerekir. Onun için sete bakıp hangi metotla onu yorumlayabileceğimiz konusunda bir şeyler yapmamız gerekir. Yapılması gereken malzemeyi zorlayarak söylenebilecek en fazla şeyi söylemektir. Her konuda söylenebilecek bir şeyler vardır ama ne kadar şey söylenebileceğini ve hangi yöntemle söylenebileceğini belirleyen, hareket ettiğiniz ve kullandığınız veri setinin niteliğidir. Değerlendirme süreçleri de ortaya çıkan çözümlemenin so-

nucunda önemlidir. Veriler kendi kendilerine hiçbir zaman konuşmazlar. Yani verileri tekrar aktarmak tarihçilik olmaz ama yorumlanması çok önemlidir. Yorumlama da sadece verilerle olacak bir şey değildir. İnsanın zihninde belli çerçevelerin olması gerekir. Belli değişkenler arasında ne gibi ilişkiler olabileceği konusunda bir birikiminiz olması gerekir. Ancak onun ışığında o verilerle ilgili anlamlı bir şey söyleyip söyleyemeyeceğiniz noktasına gelebilirsiniz. Bu bakımdan son kertede yapılması gereken bu daha kuramsal olan çerçevelerden türetilmiş hipotezlerle bakma ve elinizdeki malzemeyi gerçekten akla yatkın ve aynı zamanda bir özgünlüğü olan yorum getirip getiremeyeceğinize karar vermektir. Veri toplama kısmında bir iktisat tarihçisi verilerini nereden elde eder? Şimdi çok farklı yerlerden edinilebilir bu veriler. Tabii ki merkezi kayıtlar vardır, Osmanlı arşivi gibi ama aynı zamanda başka kaynaklar da vardır şirket tarihleri vardır, belgeleri vardır. Ticaret ile ilgili tutulmuş çeşitli kayıtlar vardır. Yabancı kaynaklar çok önemlidir bu konuda. Çünkü erken modern dönemde ve modern dönemde çok sayıda yabancı diplomasi ve ticareti birlikte yürüttüğü için bununla ilgili önemli kayıtlar tutmuş ve bunu da Avrupa'daki merkezlere aktararak oralarda bunların tasnifini başlatmışlardır. Bu bakımdan bu tür arşivler çok önemlidir ve tabii onları ilgilendiren daha çok kapasiteden ziyade iktisadî hayatın seyri, gidişatı olduğu için daha önce söylediğim teknik kapasite tanımlarının ötesinde aynı zamanda belli dönemlerdeki gidişatla ilgili yorum açısından bunlar tamamlayıcı önemde malzemelerdir. İnsanların gündelik hayatında gerçekleşen pek çok şey iktisadî hayata dayanan, onların yaşamlarını sürdürebilmesi için verdikleri mücadeledir. Böyle olunca bir başka kaynak da sözlü tarihtir. Ama sözlü tarih yazık ki yüz yıllık bilemediniz bazen ikinci kuşak üzerinden veri toplarsanız yüz elli yıllık bir dönemi kapsayabilir ama bu zamana karşı bir yarıştır aynı zamanda o bellek yok olmakta olduğu için. Bazı durumlarda da böyle yine mikro düzeyde sözlü tarihin konu aldığı türden şeyleri aynı zamanda mahkeme kayıtlarında da bulmak mümkündür.

4. Eserlerinizi yazarken nelere dikkat edersiniz?

E. Özveren: Şunu söylemekte belki baştan yarar var. İki dilde de eser yazıyorum. Türkçe de yazıyorum, İngilizce de yazıyorum. İkisinde de aynı şeyi yaptığımı söylemek çok doğru olmayacak. Onun için öncelikle Türkçe ile ilgili bir şey söyleyeyim. Türkçeyle ilgili, tarihle ilgili eserlerde özellikle dikkatimi çeken bir sorun var. Bu bizim Türkçeyi anadil olarak bilmemizden de kay-

naklanıyor. Tarihçilerin kullandığı dili büyük ölçüde kullandıkları malzeme şekillendiriyor ve kısa bir süre sonra bizim tarihçilerin yazdığı şeylerin giderek konuşulan dilden uzaklaştığı, güncel dilden uzaklaştığı eserlerine yansıyabiliyor. Ben bunun bizim tarih yazıcılığımız açısından büyük bir eksi olduğunu düşünüyorum. Bu dilin zenginleşmesi değildir. Tam tersine giderek dilin yozlaşması ve okuyucuyu da sürükleyemeyecek bir niteliğe bürünmesidir. O açıdan kaynakların diliyle, ortaya çıkan eserin dili aynı dil olmamalıdır, farklı olmalıdır ve bugünkü yaşayan Türkçe olmalıdır en güzel haliyle. Öbürü de kullanılan malzemenin dilidir. Yani bizim Osmanlıca kaynaklara yaklaşımımız bizim Antik Yunan tarihi yapıyor olsaydık ona yaklaşımımız gibi olmalıdır. Herhalde oturup Antik Yunanca yazmayacaktık. İngilizce yazdığım eserlerde tabii böyle bir sorunla karşılaşmam söz konusu değil. Bence bir tarihçinin yazdığı yapıt rahat okunabilen, doğru bir dille yazılmış, okuyucusunu zorlamayan bir nitelik taşımalıdır ve o yapıtı okuyan birisi onun ne zaman yazıldığını, güncel olduğunu hemen tahmin edebilmelidir. Bence yine bir yapıtın başında o yapıtta o kişinin ne yapacağının bir yol haritası olmalıdır. Yani okuyucuyu nasıl bir yolculuğa çıkaracağına dair ipuçları olmalıdır. Nelerle ilgileneceği, neleri tarayacağı... Yolculuğun birlikte geçmesi açısından bu çok önemlidir ve yazan kişi de buna sadık kalmak zorundadır. Ben buna sadık kalmaya gayret ederim. Bu her zaman en çizgisel şekilde sunum yapacağım anlamına gelmez ama aşağı yukarı nasıl bir izlek üzerinden, nasıl bir yolculuk üzerinden, hangi sonuçlara varacağımı yazmaya başladığım zaman baştan bilirim ve onun ipuçlarını da gerekirse başta verebilirim. Yazının sonunda da o varmak istediğiniz noktaya, eserin sonunda varmış olmanız gerekir. Şimdi bir eserin sonunda bitirirken yepyeni bir takım sorular ortaya atmak çok iyi bir fikir değildir. Yani öncelikle o eser nereden geldiğini hatırlamalı ve okuyucuya hatırlatmalıdır. Hangi sonuçlara vardığını özetlemelidir. Mutlaka sonuç çıkarmak gerçekleşmelidir. Bunun yanında o eserin eğer açtığı bir ufuk varsa, gündeme getirebileceği yeni sorular varsa bunlar da sıralanabilir ama bunlara da orada aceleci cevap vermemek gerekir. Onu daha sonraki çalışmalar için bir ön uyarı gibi okuyucuyla paylaşmak söz konusu olabilir. Sonuçta şuna da saygılı olmak gerekir okuyucunun kendisinin de o eserden çıkaracağı çok farklı başka sonuçlar, başka açılımlar olabilir. O kişinin zihninde eğer akademik eğilimli bir okuyucuysa o eser çok daha farklı çalışmaları da tetikleyebilir. Bu bakımdan biraz açık uçlu davranmakta da yarar olduğunu düşünüyorum. Ama eserlerin mutlaka

mümkün olduğunca anlaşılabilir, okunabilir olmasında yarar vardır. Bu düzeysiz olmaları anlamına gelmez, akademik amaçlı yazılabilir ama o gayreti gösterecek akademik birikimi olmayan birisi de o eseri takip edip, anlayabilmeli ve kendince ondan yararlanabilmelidir.

5. Çalıştığınız alanın zorlukları nelerdir? Bu zorlukları aşma konusunda mesleğe yeni girmiş tarihçilere neler önerirsiniz?

E. Özveren: İktisat tarihi daha çok veri üzerinden çalışan bir tarih. Bir de bu verilerin yorumlanması için gerekli ek yardımcı malzemelere ihtiyaç duyan bir tarih. Veri eksiklikleri büyük sorundur. Bunlar işte zaman zaman yolculuğu keser, yol değiştirip başka bir yoldan ilerlemeyi zorunlu hale getirebilir. Bunun yanı sıra verilerin güvenilmezliği durumu vardır. Yani hem o amaç için toplanmamış olmaları hem bazen gereken titizlik gösterilmeden toplanmış olabilirler bunun çıkarabileceği bir takım sorunlar vardır. Şimdi bu bakımdan yeni mesleğe başlayanların özellikle ilk buldukları veri setiyle bir hazine bulmuş gibi yola çıkmamalarında yarar var. Onunla sınırlı bir şey söyleyebileceklerini bilmelidirler. Benzer veri setleriyle başka kimin ne gibi sonuçlara ulaştığını bilmeleri bir çeşit denetim mekanizması da sağlar onların özgüvenlerinin gelişmesi sürecinde çılgınca sonuçlara atlamamaları açısından. Buradan iktisat tarihine geri dönecek olursak bu bahsettiğim veri setlerindeki eksikliklerden belli verilerin olmamasından kaynaklanan boşlukları zihinsel egzersizlerle doldurmak gerektiğini söyledim. Bu doğrudur ama bu zihinsel egzersizler iki şekilde gerçekleşebilir: biri benzer koşullar altında başka insanların yaptığı egzersizlerden yola çıkarak boşlukları doldurmaya çalışmak. İkinci yol da son belki on beş yirmi yılda çok yaygınlaşan geçmişi bir malzeme olarak almak ve oyun kuramsal yorumlara tabi tutmak yani belli bir zaman kesitinde bakıyorsunuz kimler var sahnede, onların iktisadî dürtüleri neler olabilir ve buna göre tümüyle hipotetik, zihinsel bir oyun kurguluyorsunuz. Diyorsunuz ki mesela iaşeye yönelik ithalat yapan tüccarlar şu amaçlarla bu malları getiriyordu, tüketiciler bunun için bunu yapıyordu, devlet fiyat kontrolünü şunun için yapıyordu bunların çıkarları çatışıyordu fakat her biri diğerinin getirdiği kısıtlardan kurtulmak için şöyle stratejiler geliştiriyordu. Bu zihinsel bir egzersiz olarak çok yararlı bir şey olabilir ama hiçbir zaman geçmişte ne olduğuna bizi yaklaştırma amacını güttüğünü söyleyemeyiz. Bu kurgusal bir şeydir. Şimdi iktisat tarihinde yakın zamandaki ayrışma bence bu eksende ortaya çıkıyor. Yani bir çizgide daha kla-

sik, verilere daha sadık, onların boşluğunu doldurarak yorum yapmak isteyen bir grup var ama ikinci çizgide daha oyun kuramsal yaklaşımları benimseyen, geçmişe sanki geri getirilebilse farklı oynatılabilecek bir film gibi bakan bu kurgusal mekanizmalara ağırlık veren ikinci bir yaklaşım daha var. Türkiye'de bu yaklaşım hızla gelişiyor, Osmanlı tarihi ile ilgili uygulamaları da yapılıyor yani bu akıl yürütme tekniklerini geliştirmek açısından çok yararlı satranç gibi bir şey ama hiçbir zaman da bunun geçmişte gerçekten olanı arama kaygısıyla problematik ilişkisini göz ardı etmemek gerekir. Yani kurguyu bir noktada olup biter zannetmeye başlarsak o zaman tabiî ki çok daha sıkıntılı bir noktada buluruz kendimizi.

6. Bir eserinizi nasıl yazdığınız, eserin nasıl bir süreçle ortaya çıktığını anlatır mısınız?

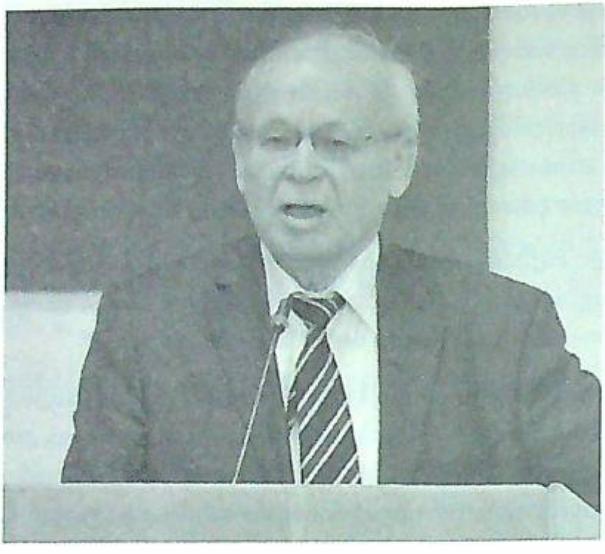
E. Özveren: Bu bağlamda daha yararlı bir örnek olacağı düşüncesiyle doktora tez konuma dönmek istiyorum. Ben tezimi, on dokuzuncu yüzyılda Beyrut, Lübnan ve dünya ekonomisi üzerine yazdım. Çıkış noktam on dokuzuncu yüzyılda Doğu Akdeniz'de liman kentleri ile ilgili bir ortak çalışma projesiydi ve ben aslında İskenderiye üzerine çalışmak istiyordum. Ancak başka bir araştırmacı İskenderiye'yi kapınca ben Beyrut'u ele almak zorunda kaldım. Beyrut'un İskenderiye'den farklılıkları benim tezimi de zamanla kafamdaki ilk sorunsaldan oldukça uzaklaştırıp başka bir niteliğe kavuşturdu. Beyrut ta İskenderiye gibi, hatta İzmir gibi, Trabzon gibi, Selanik gibi bir liman kenti. Ama hepsinden farklı olarak Beyrut yirminci yüzyılda bir başkente dönüşmüş. Başkentliğini üstlendiği Lübnan ise diğer ulus-devletlerden çok farklı, daha çok Osmanlı İmparatorluğu'nu anımsatır bir sosyal yapıya sahip. Üstelik yapay, Türkiye'den, Yunanistan'dan, Suriye'den,Mısır'dan çok İsrail'i çağrıştırıyor. Bu oluşumun ardında yatan politik iktisat beni ilgilendirdi. Lübnan'da on dokuzuncu yüzyılda dışa bağımlı hızlı bir sanayileşme vardı ipek iplikçiliği ekseninde. Gerek Beyrut gerekse Lübnan bu süreçte köklü bir dönüşüm yaşıyorlar. İpek eksenli bu süreci anlamak için Osmanlı ipek endüstrisini, örneğin Bursa'yı, Halep'i de bilmek şart. Ben önce bütün bunları öğrendim. Sonra Beyrut ve Lübnan'la ilgili Türkçe ve Batı dillerindeki bütün malzemeyi topladım. Ulaşabildiğim bütün arşiv malzemelerini toplayıp sınıflandırdım. Onları kullanarak tezimin analitik ve kronolojik kurgusunu oluşturdum. Bir kez malzemeyi elimin altında bulundurunca, zaman içinde tekrar tekrar farklı açılardan bu

konuyu çeşitli yazılarımda ele alabilecek hale geldim. Tabii zaman zaman farklı arşivlerden yeni malzeme edindiğim oldu. Örneğin Marsilya Ticaret Odası arşivinden... Tezimden farklı olarak, kurumsal yaklaşımla bütün bu malzemeyi yorumladığım yazılarım oldu. Şimdi de oyun kuramsal bir çalışma için aynı kaynakları tekrar kullanıyorum. Baştan malzemeyi iyi toplamak çok önemli. Bu kaynak israfını engelliyor. Temel bir malzemeden yarım yamalak yorumlarla tek bir çalışma çıkarmak düpedüz savurganlık. Bundan uzak durmak gerek.

7. Mesleğe başladığınızda yaptığınız ilk çalışmalar ile bu gün geldiğiniz noktada yaptığınız çalışmalar arasında metodolojik olarak hangi farkların olduğunu düşünüyorsunuz? Birkaç örnek ile açıklar mısınız?

E. Özveren: Kesinlikle görüyorum. Burada benim çalışmalarım açısından iki noktanın önemli olduğunu düşünüyorum. Birincisi, şimdi yaptığım çalışmalar çok büyük ölçüde uzun dönemli süreçlerin önemini vurguluyor ve uzun dönem süreçlerin, çok uzun dönemde sabit kalan şeylerin önemini öne çıkararak ele almayı yeğliyorum. Burada süreklilikler kesintilerden daha çok öne çıkabiliyor. Bu benim ilk bu konulara merak saldığım zamanla uzaktan yakından benzerliği olmayan bir tablo. İkinci önemsediğim değişiklik de gene bu süreklilik belli eksenlerde yoğunlaşır o bakımdan benim şimdi iktisat tarihinde yazdığım çalışmaların içinde çok öne çıkan kavram kurum kavramıdır, kurumsal sürekliliklerdir, kurumsal değişmenin yavaşlığı ve niteliği üzerine çalışmalardır. Bu bakımdan tabii kurumsal iktisat bağlamındaki çalışmalardan yararlanıyorum. Ama erken dönem çalışmalarımda çok daha başka kavramların arasında bu kurum ekseni kayboluyordu. Şimdi geriye dönüp baktığım zaman bunu görebiliyorum. Buna karşılık son on yılda yazdığım şeylerde önemli bir odak kurum kavramıdır ve bu kurumların insanların davranışlarını, tercihlerini, düşüncelerini, zihniyetlerini nasıl biçimlendirdiği üzerine çalışmalar benim açımdan daha çekici. Bu konulara yönelmeyi yeğliyorum.

Prof. Dr. Salim KOCA

Konya'nın Beyşehir ilçesine bağlı Yeşildağ kasabasında 1952 yılında doğdu. 1975 yılında, Ankara Üniversitesine bağlı Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinin Genel Türk Tarihi Kürsüsünden mezun oldu. Selçuklu tarihine üzerinde hazırladığı tezini 1989 yılında tamamlayarak, tarih doktoru payesi aldı. 1990 yılında Genel Türk Tarihinden doçent, 1996 yılında da Orta Çağ Tarihinden profesör oldu. Hâlen Gazi Üniversitesinin Fen-Edebiyat Fakültesinde öğretim üyesi olarak görev yapan Prof. Dr. Salim Koca, Almanca, Fransızca ve Farsça bilmektedir. S. Koca'nın *Türk Kültürünün Temelleri I-II* adlı eserinin yanında Türk tarihi ve kültürü üzerine birçok çalışması bulunmaktadır.

Görüşme tarihi: 07.04.2011. Görüşme Yeri: Gazi Üniversitesi

1. Araştırma konularınızı nasıl belirlersiniz?

S. Koca: Araştırma konusunun belirlenmesinde, kaynaklarda yer alan bilgilerin hepsi ayrı ayrı rol oynar. Daha kesin bir ifade ile söylemek gerekirse, araştırma konusunu, tarihçinin kendi arzusu değil, kaynaklardaki bilgilerin niteliği ve özelliği tayin eder. Bu bilgiler de hiç kuşkusuz, beşerî faaliyetlerinin siyasî, askerî, sosyal, ekonomik, dinî, kültürel, medenî, edebî ve bedii gibi çeşitli cepheleriyle ilgilidir. Bu duruma göre, beşerî olayların ve faaliyetlerin hangi cephesi ele alınacaksa, araştırma konusu da odur.

2. Belirlediğiniz konuyu nasıl araştırırsınız? Araştırma süreci nasıl ortaya çıkar?

S. Koca: Bu safhada şu işler yapılır: 1-) Önce araştırma konusunun kaynakları tespit edilir ve bu kaynaklardaki araştırma konusu ile ilgili bütün bilgiler dikkatle okunur. 2-) Bundan sonra ele alınan konuda, daha önce doğrudan ve dolaylı olarak araştırma yapılıp yapılmadığı belirlenir. Eğer yapılmışsa, bu çalışma, hiç kuşkusuz araştırıcıyı birçok zahmetten ve yükten kurtaracağı gibi, onun yapacağı birçok gereksiz tekrarı da önlemiş olacaktır. Ele alınan konuda daha önce bir araştırma yapılmamışsa, araştırıcı bu defa orijinal bir çalışma yapacak demektir. Dolayısıyla onun, araştırmada kullanılan "statik, jenetik ve komparatif" gibi metotların hepsini çok iyi bir şekilde bilmesi ve uygulaması gerekir. Çünkü bu ilk araştırma, daha sonra aynı konuda yapılacak araştırmalara temel olma gibi bir fonksiyonu yerine getirecektir. Bunun için ele alınan meselenin iyi tanımlanması, kaynak bilgilerinin doğru yorumlanması, kullanılan terminolojinin isabetli olması ve varılan sonuçların da akla, mantığa ve kaynak bilgisine uygun bulunması gerekir.

Eğer ele alınan konuda daha önce doğrudan veya dolaylı bir araştırma yapılmış ise, bu defa farklı bir yol izlenir: Önce bu araştırma dikkatle okunarak, nelerin ortaya konmuş olduğu, nelerin de eksik kalmış olduğu tespit edilir. Ayrıca yapılan yorumların ve varılan sonuçların doğru ve isabetli olup olmadıkları beyan edilir. Başka bir deyişle, söz konusu araştırma kaynak, bilgi, metot ve varılan sonuç bakımından esaslı bir eleştiriye tâbi tutulur. Konunun eksik kalmış, ihmal edilmiş ve unutulmuş olan cepheleri belirlenir. Bundan güdülen amaç, bilimin belirli bir konuda o zamana kadar gelmiş olduğu seviyeyi tespit ve tayin etmektir. Araştırıcı bu tespit ve tayini yaptıktan sonra kendisinin bu yeni araştırma ile neler yapacağını, özellikle olayın hangi cepheleri üzerinde dura-

cağını, hangi metodu uygulayacağını, araştırma için özel ve genel kaynakların neler olduğunu ve bunların da güvenilirlik derecesini, yani değerini belirtmek suretiyle işe başlar.

3. Araştırma konunuzla ilgili veri toplama, analiz etme ve değerlendirme süreçlerini nasıl gerçekleştirirsiniz?

S. Koca: Bu faaliyet genellikle uzun bir süreyi gerektirir. Çünkü tarihin kaynakları, farklı zamanlarda, değişik dillerde ve anlayışlarda yazılmışlardır. Bu da tarihçinin üzerinde çalıştığı sahanın kaynak dillerini öğrenmesini gerektirmektedir. Öte yandan kaynak eserlerin, hem okunması hem de anlaşılması çok zordur. Zira tarihçi, bu eserlerde, bugün kullanılmayan birçok kelime ve kavram ile karşılaşacaktır. Ayrıca o, bazı kelime ve kavramların da bugünkü anlamlarda kullanılmadığını görecektir.

Veri toplamada, önce kaynak ve araştırma eserlerdeki, ele alınacak konu ile ilgili bilgiler tespit edilir. Bu bilgiler tercüme edilerek veya edilmeden fişlere alınır. Her bilginin üzerine de, daha sonra yapılacak tasnifi kolaylaştırmak için o bilgiyi tanıtan veya tanımlayan küçükbaşlıklar konulur. Bu bilgilerin altına da o sırada akla gelen yorumlar yazılır. Veri toplama işlemi bittikten sonra fişler tasnif edilir. Tasnifin, mutlaka tahlilî olarak yapılması gerekir. Çünkü tasnif, yapılan işin, yani araştırmanın yarısıdır. Burada yapılan iş, bilgileri, belirli başlıklar altında yerli yerine koymaktır (mise au point). Araştırıcının başarısı, özellikle yapmış olduğu tasnifte kendisini gösterir. Tasnif, ne kadar esaslı yapılmışsa, makale ve eser de o derece kuvvetli ve sağlam olur.

Son safhada, tasnif edilmiş bilgiler, akıl makinesinde değerlendirilmeye tâbi tutulur. Bu bir bakıma tarihsel bilgileri yorumlamak ve yerli yerine oturtmaktır. Çünkü kaynaklardaki tarihsel bilgi, ham malzemedir. Bu bilgilerin çoğu bazen anlamsız, anlaşılmaz ve önemsiz bilgiler olup bazen de birbiriyle çelişir bir haldedir. Bunlar, tarihçinin yapacağı değerlendirme ve yorumlarla ancak anlaşılır ve anlamlı hâle getirilebilir. Tarihçinin görevi önemsiz, ufak tefek ve anlamsız bilgileri kaydetmek değildir.

Yapılacak bütün değerlendirmeler ve yorumlar, tarihsel bilginin özüne ve zamanın anlayışına uygun olmalıdır. Başka bir deyişle değerlendirme ve yorum, bugünün fikir ve anlayışına göre değil, olayın geçtiği zamanın fikir ve anlayışına uygun olarak yapılmalıdır. Aksi takdirde tarihselolayın gerçek ma-

hiyetini ve değerini ortaya koymak mümkün olamayabilir. Bu hususta tarihin kaynaklarında geçen herhangi bir özel ismi, unvanı, deyimi ve kelimeyi bile göz ardı etmemek gerekir. Çünkü bunların hepsi, üzerlerinde önemli birer bilgi taşımaktadırlar.

Araştırıcı, değerlendirme ve yorumlarını mutlaka eleştirici ve sistemleştirici bir anlayışla yapmalıdır. Çünkü tarihsel bilgiye bilim niteliği kazandıran husus, eleştiri ve sistemleştirmedir. Dolayısıyla eleştiriye tâbi tutulmamış, test edilmemiş, doğrusu yanlışından ayrılmamış, dağınık olarak verilmiş, yani sistemleştirilmemiş olan hiçbir bilgi ilmî sayılmaz. Hatta bu bilginin bilim bakımından pek fazla değeri ve önemi de yoktur. Tarihçi burada, sadece nakilcilik yapmış olur. Nakle dayanan bilgilerin de, malzeme koleksiyonu olmaktan başka bir değeri ve önemi bulunmamaktadır.

4. Eserlerinizi yazarken nelere dikkat edersiniz?

S. Koca: Malzemesi toplanmış ve tasnifi yapılmış bir konuyu yazarken, dili doğru, yalın, berrak, sade, fakat etkili bir şekilde kullanmak gelir. Okuyucu tarafından anlaşılmayan ve nakledilemeyen bilginin hemen hemen hiç bir faydası ve değeri yoktur. Bir eserin değeri de, onun anlaşılabilirlik ve nakledilebilirlik derecesiyle ölçülür ve değerlendirilir.

İlmî bir eserde iki temel özellik aranır. Bunlardan biri iyi bir analiz (tahlil), diğeri ise iyi bir terkip, yani tasvir yapabilmektir. Bunlar birbirine sıkıca bağlı olan faaliyetlerdir. İyi bir analiz yapabilen tarihçi, iyi bir tasvir de yapabilir. Bunun tamamen tersi de olabilir. İyi bir analiz yapamayan tarihçi, iyi bir tasvir de yapamaz. İyi bir tasvir yapabilmenin temel şartı, dili ustalıkla kullanmaktır. Bu hususta en etkili vasıta, retorik (belagat) sanatıdır. Tarihçi de tıpkı bir roman yazarı gibi retorik sanatını iyi bilmeli ve onu ustalıkla kullanmalıdır.

Tarihçinin eserini yazarken dikkat etmesi gereken bir husus da şudur: Tarihin kaynaklarında bazen aynı olay farklı rivayetler halinde nakledilmiştir. Tarihçi önce farklı rivayetlerden hangisinin doğru ve gerçek olduğunu tespit eder. Başka bir deyişle o, doğru ve gerçek bilgi hususunda bir yargıya varır ve bir seçim yapar. Diğer rivayetlerin içinde de doğru bilgi varsa, bunları seçer ve alır. Bu bilgileri, kronolojik sıra ile bir hikâye içinde birleştirerek, bunları bir bütün hâlinde ortaya koyar. Farklı rivayetleri de ihmal etmez, bunları da dipnotlarda zikreder.

Tarihçi, bütün farklı rivayetleri bir metin içinde ele almak isterse, bu defa farklı bir yöntem izleyebilir. O da şudur: Tarihçi farklı rivayetleri maddeler hâlinde özetler. Bunları eleştiriye tâbi tutar. Bu eleştiri sonucunda da doğru ve gerçek olan rivayeti delilleriyle belirtir. Yanlış ve uydurma olan rivayetleri de yine delilleriyle gösterir. Bu hususta tarihçi, eleştirinin yanı sıra komparatif (karşılaştırma) metodunu da kullanır.

Tarih araştırmalarında, tarihsel bir olayı ve olguyu, diğer olay ve olgulardan soyutlayarak, tek başına ele almak doğru değildir. Çünkü tarihsel olaylarda ve olgularda bütünlük ve devamlılık vardır. Hemen hemen her tarihsel olay ve olgu, vuku bulduğu çağdaki ve hatta bunun öncesindeki ve sonrasındaki çağlarda meydana gelmiş diğer birçok olay ve olgularla uzak veya yakın ilgisi ve onlarla bir iç bağı bulunmaktadır. Tarihçinin en önemli görevi, tarihsel olayların ve olguların birbiriyle olan ilişkisini ve bağını bulup göstermektir. Bu ilişkiler ve bağlar gösterilebildiği ölçüde tarihsel olayın ve olgunun gerçek mahiyeti ve değeri ancak anlaşılabilir.

Tarihçi, tarihsel bir olayı bütün cepheleriyle ve en ince ayrıntısına kadar incelememeden, sebep ve sonuçlarını belirlemeden onu ele almamalıdır. Çünkü o, tıpkı bir felsefeci gibi zaman zaman "tümevarım" ve "tümdengelim" metotlarını kullanacaktır. Başka bir deyişle o, bazen sebeplerden sonuca bazen de bunun tam tersi olarak sonuçlardan sebebe ulaşacaktır. Bunun için onun, öncelikle ele aldığı tarihsel olayın veya olayların sebeplerini ve sonuçlarını belirlemesi gerekir. Tarihsel olayların bir değil, birçok sebebi ve sonucu olur. Dolayısıyla tarihçi her şeyden önce, çok sebeplilik ilkesini benimsemeli, maddî sebeplere olduğu kadar manevî ve psikolojik sebeplere de aynı derece önem ve değer vermelidir.

5. Çalıştığınız alanın zorlukları nelerdir? Bu zorlukları aşma konusunda mesleğe yeni girmiş tarihçilere neler önerirsiniz?

S. Koca: Ortaçağ Türk tarihinin ve tarihçilerinin en önemli meselelerinin başında, hiç kuşkusuz kaynak ve dil meselesi gelmektedir. Çünkü Türkler, Osmanlı devrine kadar "yazıt, sözlük, destan, dinî ve edebî metinler" dışında doğrudan kendi tarihleriyle ilgili Türkçe eser hemen hemen hiç yazmamışlardır. Türk tarihine dair doğrudan ve dolaylı olarak bilgi veren eserler ise, genellikle Türklerin komşuları olan ve Türk devletlerinin çatısı altında yaşayan milletler tarafından kaleme alınmıştır. Bu eserlerin de bugüne kadar ne tam bir tespiti

ne de tercümeleri yapılabilmiştir. Bu hususta pek az kaynak eser yayınlanıp tercüme edilebilmiştir. Bu yüzden Türk tarihçilerinin işi, daima zor ve külfetli olmuştur. Çünkü Türk tarihi üzerinde çalışmak, bir benzetme ile "iğne ile kuyu kazmak" gibidir.

Tıpkı İslâmiyet'ten önceki Türk tarihinin kaynak yazarları gibi Selçuklu devri Türk tarihinin kaynak yazarlarının da birçoğu, Türklere düşmanca duygular içinde olan kişilerdir. Buna rağmen onlar, çoğu kere doğruyu ve gerçeği söylemekten geri durmamışlardır. Hatta onlardan bazılarının eserleri, Fuad Köprülü'nün dediği gibi Türklerin lehine "muhayyirü'l-ukûl", yani "akıllara durgunluk ve şaşkınlık veren olağanüstü olaylar"la doludur. Fakat yine de bu eserlerin hemen hemen hepsinin yazarları, tarihsel olaylara mensup oldukları milletlerin cephesinden ve belirli bir anlayışa dayanarak bakmışlardır. Dolayısıyla bugünkü Türk tarihçileri, onların verdikleri bilgileri, daima ihtiyatla ve dikkatle kullanmak ve değerlendirmek zorundadırlar.

Kaynak eserlerde karşımıza çıkan bir diğer önemli problem de, bu eserlerde zikredilmiş Türkçe kökenli isim ve kelimelerin yazılışlarında kendisini göstermektedir. Kaynak eserler hangi dille yazılmışlarsa, Türkçe isim ve kelimeler de o dilin ses ve imlâ yapısına uydurularak kaydedilmiştir. Böylece, Türkçe isim ve kelimelerin ses yapıları ve özellikleri de bir hayli değişmiştir. Bu durum ise, Türkçe isim ve kelimeleri eski Türklerin söylediği gibi okuyup yazma hususunda bugünkü Türk tarihçilerinin ve dilcilerinin önüne büyük bir zorluk çıkarmaktadır. Bu zorluk, başta Çince olmak üzere Grekçe, Latince, Rusça ve Ermenice gibi Türkçenin ses özelliklerini yazmaya elverişsiz dillerde daha da artmakta ve içinden çıkılamaz bir hâl almaktadır.

Arap ve özellikle Fars dilleri ise, diğer dillere göre Türkçenin isim ve kelimelerini Türklerin söyledikleri şekilde yazmaya daha elverişli bulunmaktadır. Buna rağmen bu dillerde de Türkçe isimler ve kelimeler az da olsa bir miktar ses değişikliğine uğramıştır.

6. Bir eserinizi nasıl yazdığınızı, eserinizin nasıl bir süreçle ortaya çıktığını anlatır mısınız?

S. Koca: Bu soruya özel olarak cevap vermem gerekiyor. Dolayısıyla bu soruyu cevaplandırırken eylemin (fiil) öznesi olarak kendimi göstermek zorundayım: Yıllar önce, hem halkın hem öğrencilerin kolayca okuyup anlayabilece-

ği ve faydalanabileceği bir Selçuklu Tarihi yazmak istedim. Önce eserimin ismi üzerinde durdum. Bu hususta daha önce eser yazmış olanların kullandıkları isimleri gözden geçirdim. Fuad Köprülü, Mükrimin Halil Yinanç, Gordlevski ve Osman Turan gibi bilim adamları, eserlerine isim verirken bazen coğrafyayı bazen de coğrafya ile birlikte hanedanı ve olayların geçtiği devri esas almışlardır. Meselâ Türkiye Tarihi, Anadolu Selçuklu Tarihi, Selçuklular Zamanında Türkiye gibi. Selçuklu devrinin büyük uzmanı Mehmet Altay Köymen, eserine isim verirken genellikle siyasî teşekkül veya tarihte rol oynayan kişi adı ile devir adını birlikte zikretmiştir. Meselâ Selçuklu Devri Türk Tarihi, Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, Tuğrul Bey ve Zamanı, Alp Arslan ve Zamanı gibi. Eserinin ismi olarak Cl. Cahen, coğrafyayı, Faruk Sümer de sadece topluluk adını kullanmayı tercih etmiştir. Meselâ Osmanlılardan Önce Türkiye (Pré-Ottoman Turkey), Oğuzlar (Türkmenler) gibi. İbrahim Kafesoğlu ise hanedan adını kullanmıştır. Selçuklu Tarihi, Harezmşâhlar Tarihi gibi. Ali Sevim ve Erdoğan Merçil gibi tarihçiler de, coğrafya ile hanedan ismini birlikte kullanmayı tercih etmişlerdir. Suriye Selçukluları, Kirman Selçukluları, Türkiye Selçukluları gibi.

Ben ise, bu son bilim adamları gibi eserimin ismini coğrafya ile hanedan kavramlarını birlikte kullanmak suretiyle oluşturdum. Bu isim *Türkiye Selçukluları Tarihi*'dir. Eserimi beş cilt hâlinde planladığım için de her cilde ikinci birer isim daha verdim. Bunlardan birinci cilt için *Dandanakan'dan Malazgirt'e (1040-1071)*, ikinci cilt için *Malazgirt'ten Miryokefalon'a (1071-1176)*, üçüncü cilt için *Miryokefalon'dan Kösedağ'a 1176-1243)*, dördücü cilt için *Kösedağ'dan Anadolu Türk Beyliklerine 1243-1608)*, beşinci cilt için de *Anadolu Türk Beyliklerinden İstanbul'un Fethine (1335-1453)* gibi isimler kullandım. Çünkü bu büyük tarihsel olaylar, Türk tarihinin akışını belirleyen önemli dönüm noktalarıdır.

Eserlerimi yazmaya başlamadan önce her kitap için tarihsel malzemenin tahlilî birer tasnifini yaptım. Bu tasnifle ana bölümleri, bu bölümlerin kısımlarını ve bunların da alt başlıklarını belirledim. Başlıkları tespit ederken bunların olayın ruhun ve zamanın anlayışına uygun olmasına dikkat ettim. Meselâ, Miryokefalon savaşına "Bizans'ın En Uzun Günü" dedim. Savaş bir günde olup bitmiş ise de, bu yirmi dört saatlik zaman Bizans için en uzun gün olmuş-

tur. Meselâ Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın zehirlenmesi olayını da "Menfur Cinayet" olarak nitelendirdim.

Her bölümün başında veya sonunda Selçuklu tarihinin en önemli meselelerini ele aldım. Meselâ Türkmenler meselesi, Hanedan üyeleri meselesi, Batınîlik meselesi, Anadolu'nun Türk vatanı haline gelmesi ve Türkleşmesi meselesi, Halife-Sultan ilişkisinden doğan iktidar meselesi, Kutalmışoğullarının Anadolu'ya nasıl geldikleri meselesi, Türkiye Selçuklu Devletinin vassalığı meselesi, Babaîler ayaklanması gibi. Bunları birer birer tartışmaya açtım. Bir meseleyi bütün cepheleriyle incelemeden veya tartışmadan bir hükme varmadım.

Her tarihsel olayı, özel sebepleri ve şartları içinde inceledim ve değerlendirdim. Bu olayların kendilerinden önceki ve sonraki olaylarla bağları varsa, bunlara da atıflarda bulundum. Her kısmın sonunda da özet hâlinde sonuçlar çıkardım.

Tarihte rol oynayan hemen hemen her hükümdar için ayrı ayrı "karakter veya tip tahlili" yaptım. Böylece onların karakter özelliklerini, ruh yapılarını, duygu ve inançlarını, özel yeteneklerini belirleyerek, devlet yönetiminde, askerî faaliyetlerde, iç ve dış siyasette, sosyal ve ekonomik politikalarda, kültürel ve medenî faaliyetlerde, adalet ve eğitim meselelerinde ne derece başarı gösterebildiklerini ortaya koymaya çalıştım. Burada hemen belirteyim ki, "karakter veya tip tahlili" yapmak, tarihçiliğin en zor işlerinden biridir. Memleketimizde bu konuda çalışan ve yazan da bulunmamaktadır.

7. Mesleğe başladığınızda yaptığınız ilk çalışmalar ile bu gün geldiğiniz noktada yaptığınız çalışmalar arasında metodolojik olarak hangi farkların olduğunu düşünüyorsunuz? Birkaç örnek ile açıklar mısınız?

S. Koca: Ben, araştırmaya ve yazmaya, lise çağında başladım ve hâlâ devam etmekteyim. Bu uzun süreyi dönemlere ayıracak olursam, ilk safhayı lise ve fakülte çağı oluşturmaktadır. Bu ilk dönemde yazdıklarım, çocukça duygular ve düşünceler içinde, fakat heyecanla kaleme almış olduğum küçük fikir yazıları ve roman denemeleri idi. Bu yazılarımı, uzun bir süre sakladıktan sonra âdeta yazdıklarımdan utanmış gibi bunların hepsini imha ettim. Çünkü bunların, benim için pek fazla değeri kalmamıştı.

Araştırma faaliyetlerimin ikinci safhasını da yüksek lisans ve doktora dö-

nemi teşkil etmiştir. Doktora tezimi hariç tutacak olursam, bu dönemde yazdıklarım Türk tarihi ve kültürü üzerine özel araştırmalar olup, bunların bir kısmı orijinal, diğer kısmı da kompilasyon (derleme, toplama) idi. Bunlar; kaynak, yorum ve değerlendirme bakımında zayıf ve yetersiz olmakla birlikte metot bakımından oldukça iyi çalışmalardır. Bu çalışmalarımı, "çıraklık dönemi yazılarım" olarak nitelendirebilirim.

Meslek hayatımın üçüncü safhası, öğretim üyesi olarak (doçent ve profesör) görev yaptığım dönem oluşturmaktadır (1992-2011). Hayatımın bu uzun döneminde Türk tarihinin Hunlar'dan Osmanlılar'a kadar olan kısmında, Türk kültürü ve tarihi üzerine birçok araştırma yaptım. Bunların bir kısmı toplu eserler (kitap), bir kısmı da makaleler hâlinde yayınlandı. Bütün bu çalışmalarımı "kalfalık devri çalışmalarım" olarak değerlendiriyorum. Bunların hemen hemen hepsi "kaynak, tasnif, terkip, değerlendirme, yorum ve sonuç çıkarma" bakımından iyi ve faydalı çalışmalardır.

Geriye "ustalık devri eserim veya eserlerim" kaldı. Şu anda tezgâhımda altı adet bitmek üzere olan çalışmam bulunmaktadır. Bunları tamladıktan sonra Allah sağlık ve ömür verirse, yıllardır düşündüğüm ve hayal ettiğim "ustalık devri eserimi yazmaya başlayacağım. Bundan sonra da "şaheser" gelmektedir ki, bunu şimdilik hayal bile edemiyorum.

TARİH FELSEFESİ, METODOLOJİSİ VE YAZIMI ÜZERİNE GENİŞLETİLMİŞ BİR KAYNAKÇA DENEMESİ

Ahmet ŞİMŞEK•

Kitaplar

ACUN Fatma, *Yakın Dönem Tarihi Metodolojisi*, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2008.

AFYONCU Erhan, *Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi*, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2007.

AFYONCU, Erhan, *Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi*, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2009.

AĞARI Murat, *İslam Tarihine Metodolojik Bir yaklaşım: Tarihte Yer ve Zaman Sorunu*, Bilge Adam, İstanbul, 2004.

Ahmet Refik, *Alman Müverrihleri*, Kanaat Kütüphanesi, İstanbul 1932.

Ahmet Refik, *Fransız Müverrihleri*, Kanaat Kütüphanesi, İstanbul 1932.

AKBAYRAK Hasan, *Milletin Tarihinden Ulusun Tarihine İkinci Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Ulus-Devlet İnşa Sürecinde Kurumsal Tarih Çalışmaları*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2009.

AKGÜL Suat, & ERGEZER Bahattin, (Haz.) *Türk Tarihçiliği ve Prof. Dr. Aydın Taneri Armağanı*, Ocak Yayınları, Ankara, 1998.

AKKAYA M. Şükrü, *Tarih Metodu ve Felsefesi Notları*, Ulus Basımevi, Ankara, 1938.

AKKAYA M. Şükrü, *Tarih İlminin Tarihi*. Ulus Yayınları, Ankara, 1938.

• Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi HAYEF, e-mail: ahmetsimsek@istanbul.edu.tr

AKTAY Yasin, *Tarih Bozumu - Tarih Sosyolojisi Denemeleri,* Açılım Yayınları, İstanbul, 2010.

AKYILDIZ Ali & BUZPINAR Tufan; SİNANOĞLU Mustafa (Ed.). *Dünden Bugüne Osmanlı Araştırmaları Tespitler-Problemler-Teklifler,* İSAM, İstanbul, 2007.

ALTHUSSER Luis, *Montesquieu, Siyaset ve Tarih,* Çev. A. Tümertekin, İthaki Yayınları, İstanbul,

ALTHUSSER Luis, *Politika ve Tarih,* V Yayınları Ankara, 2007.

ALTUN Ara, *Dipnotu ve Bibliyografya Esasları,* İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1986.

AMİN Samir, *Avrupamerkezcilik: Bir İdeolojinin Eleştirisi,* Çev. Mehmet Sert, Chiviyazıları Yayınevi, İstanbul, 2007.

ANKERSMITH Frank, *Tarihsel Deneyim,* Dedalus Yayınei, 2013.

ARI Kemal, *Tarih Yöntemi Tarih Ne Güzel Bir Aynadır,* İleri Yayıncılık, İzmir, 2012.

ARIKAN Zeki, *Osmanlı Tarih Anlayışının Evrimi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul, 1991.

ARKOUN M. *Tarih, Felsefe, Siyaset Üzerine Konuşmalar*, Ankara, Vadi Yayınları 2000.

ARNOLD, J. H. *Tarih*, Çev. S. Çalışkan, Dost Kitabevi, Ankara, 2007.

ARSLANTÜRK Zeki, *Sosyal Bilimciler İçin Araştırma Metod ve Teknikleri*, Çamlıca Yayınları, İstanbul, 2001.

ATEŞOĞLU G. (Haz.) *Tarih Felsefesi: Seçme Metinler: Herder-Kant-Fichte- Schelling-Hegel-Schopenhauer.* Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2006.

ATSIZ Hüseyin, Nihal, *Türk Tarihinde Meseleler*, 4. Baskı, İrfan Yayınevi, İstanbul, 1997.

AVCI, Orhan, *Mehmet Altay Köymen'in Derslerinde Türk Tarihi ve Tarihçiliği.* Bilge Yayınları, Ankara, 2003.

AYCAN İrfan & SÖYLEMEZ Mahfuz; YURTSEVEN Necmeddin.

(Haz.) *Apokrif Tarih Yazıcılığı Mısır'ın Fethi Bağlamında Bir Eser Incelemesi.* Araştırma Yayınları, Ankara, 2003.

AYDIN Suavi, *Kimlik Sorunu, Ulusallık ve "Türk Kimliği"*. Öteki Yayınları, Ankara, 1998.

AYDINLI Osman, *Osmanlı'dan Cumhuriyete İslam Mezhepleri Tarih Yazıcılığı,* Hitit Kitap, Ankara, 2008.

AYHAN Medeni, *Bilim Tarih ve Metodoloji - Kürt Tarih Yazımı Polemikler ve Çatışan Sapma Eğilimler.* Sorun Yayınları, İstanbul, 2000.

AYSEVENER Kubilay, *Collingwood'un Tarih Felsefesi.* İmge Kitabevi, Ankara, 2001.

AYSEVENER Kubilay & BARUTÇA E. Müge, *Tarih Felsefesi*, Cem Yayınevi, İstanbul, 2003.

BABINGER, Franz, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri.* Çev. Coşkun Üçok, *T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları,* Ankara, 2002.

BAĞCE Emre, *Frankfurt Okulu*, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2006.

BARUT Ferit, *Marksist Yöntem ve Tarih Anlayışı*, Belge Yayınları, İstanbul.

BARZUN Jacques & GRAFF Henry, *Modern Araştırmacı*, Tübitak, 2. Basım, Ankara, 1997.

BAŞ, Eyüp, *Dil-Tarih İlişkisi Bağlamında Osmanlı Türklerinde Arapça Tarih Yazıcılığı*: (*XVI. ve XVII. Yüzyıl Örnekleriyle*). Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 2006.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, İstanbul, 2000.

BAYKAL Bekir Sıtkı, *Tarih Terimleri Sözlüğü*, 3. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2000.

BAYKAN Ayşegül, & ÖTÜŞ-BASKETT Belma. (Haz.) *Nezihe Muhittin ve Türk Kadını (1931) Türk Feminizminin Düşünsel Kökenleri ve Feminist Tarih Yazıcılığından Bir Örnek.* İletişim Yayınları, İstanbul, 1999.

Baykan Sezer'e Armağan - Baykan Sezer ve Türk Sosyolojisi, Yay. Haz. Ertan Eğribel, Ufuk Özcan, Kızıl Elma Yayıncılık, İstanbul, 2004.

BAYKARA Tuncer, *Tarih Araştırma ve Yazma Metodu*, İrfan Kültür ve Eğitim Derneği Yayını, İzmir, 1995.

BAYKARA Tuncer, *Tuncer Baykara, Ben Kendim, Tarihçilik Yolunda Kırk Yıl (1964-2004)*, IQ Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2004.

BAYKARA Tuncer, *Zeki Velidi Togan*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1989.

BAYRAK M. Orhan, *Osmanlı Tarih Yazarları*, Milenyum Yaynları, İstanbul, 2002.

BECKER Howard. S. *Mesleğin İncelikleri*, Çev. Levent Ünsaldı vd., Heretik Yayıncılık, Ankara, 2014.

BECKER Howard S. *Sosyal Bilimcilerin Yazma Çilesi: Yazımın Sosyal Organizasyonu Kuramı*, Çev. Ş. Geniş, Heretik Yayıncılık, 2.baskı, Ankara 2014.

BEDARIDA François, *Tarihçinin Toplumsal Sorumluluğu*. Çev. A. Tartanoğlu & S. Aydın, İmge Yayınevi, Ankara, 2001.

BEER, M. *Hegel"in Felsefesi ve Marx"ın Tarih Anlayışı*. Çev. F. Sabi, Öncü Yayınevi, İstanbul, 1969.

BEHAR Büşra. E. İktidar ve Tarih Türkiye'de Resmi Tarih Tezinin Oluşumu (1929-1937), Afa Yayınları, İstanbul, 1992.

BEHEŞTI Hüseyin, & BAHONAR Cevad, İnsan ve Tarih. Çev. A. Erdinç, Bir Yayınları, İstanbul, 1989.

BERKTAY Fatmagül, *Tarihin Cinsiyeti*. Metis Yayınları, İstanbul, 2003.

BERKTAY Halil, *Cumhuriyet İdeolojisi ve Fuat Köprülü*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1983.

BERLIN Isaiah, *Tarih ve Kuram: Bilimsel Tarih Anlayışı*, Çev. Yahya Sezai Tezel, Ankara, 1989.

BERNHEIM Ernest, *Tarih İlmine Giriş: Tarih Metodu ve Felsefesi*, Çev. M. Şükrü Akkaya, Devlet Basımevi, İstanbul, 1936.

BIÇAK Ayhan, *Tarih Bilimi*, Çantay Kitabevi, İstanbul, 1999.

BIÇAK Ayhan, *Tarih Düşüncesi 1: Tarih Düşüncesinin Oluşumu*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2004.

BIÇAK Ayhan, *Tarih Düşüncesi 2: Felsefe ve Tarih*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2004.

BIÇAK Ayhan, *Tarih Düşüncesi 3: Tarih Felsefesinin Oluşumu*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2004.

BIÇAK Ayhan, *Tarih Düşüncesi 4 (Tarih Metafizikleri)*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2005.

BİÇER Bekir, *Firdevs-i Rumi ve Tarihçiliği*. Tablet Yayınları, Konya, 2006.

BİLGİÇ A. T., *Tarihsel Terimler Sözlüğü*, 2. Baskı, Piramit Yayıncılık, Ankara, 2005.

BİLGİSEVEN Amiran. K. *Tarihi Metodu Kullanış Tarzlar Bakımından İbn-İ Haldun İle Sorokin'in Mukayesesi.* İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul, 1991.

BİRİNCİ Ali, *Tarih Uğrunda,* Dergah Yayınları, İstanbul, 2001.

BİRİNCİ Ali, *Osman Turan,* Alternatif Yayınları, Ankara, 2003.

BLOCH Marc, *Tarihin Savunusu ya da Tarihçilik Mesleği*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Gece Yayınları, Ankara, 1994.

BORATAV Ali (Der.), *Tarih ve Tarihçi Annales Okulu İzinde*, Kırmızı Yayıncılık, İstanbul, 2007.

BRAUDEL Fernand, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1989.

BRAUDEL Fernand, *Maddi Uygarlık, Ekonomi ve Kapitalizm XV-XVIII. Yüzyıllar: Dünyanın Zamanları*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Gece Yayınları, Ankara, 1993, C.1, Çevirenin Önsözü.

BRAUDEL Fernand, *Tarih Üzerine Yazılar*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi, Ankara, 1992.

BRAUDEL Fernand, *Akdeniz İnsanlar ve Miras*, Aykut Derman, Metis Yayınları, İstanbul, 1995.

BREISACH Ernst, *Tarihyazımı*, Çev. Hülya Kocaoluk, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2009.

BROSIUS, Bernhard, *Tarihin Yapıları Tarihsel Materyalizme Giriş*. Yordam Yayınları, İstanbul, 2010.

BROWN N. O., Ölüme Karşı Hayat, Tarihin Psikanalitik Anlamı, Çev. A. Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1996.

BUCK – MORSS, Susan, *Rüya Âlemi ve Felaket: Doğu'da ve Batı'da Kitlesel Ütopyanın Tarihe Karışması*. Çev. Tuncay Birkan, İstanbul, Metis Yayınları, 2004.

BULAÇ Ali, *Tarih, Toplum ve Gelenek*, İz Yayıncılık, İstanbul, 1997.

BULTMANN Rudolf, *Tarih ve Eskatoloji; Sonsuzluğun Mevcudiyeti*, Elis Yayınları, Ankara, 2006.

BURKE Peter, *Afişten Heykele Minyatürden Fotoğrafa Tarihin Görgü Tanıkları*, Çev. Zeynep Yelçe, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2003.

BURKE Peter, *Annales Okulu*, Çev. Mehmet Küçük, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2002.

BURKE Peter, *Fransız Tarih Devimi: Annales Okulu*, Çev. Mehmet Küçük, Doğu-Batı Yayınları, Ankara, 2002.

BURKE Peter, *Tarih ve Toplumsal Kuram*, Çev. Mete Tunçay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000.

CADIOU F. & COULOMB C.; LEMONDE A.; SANTAMARIA Y., *Tarih Nasıl Yapılır*, Çev. D. Çetinkasap, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013.

CALLINICOS Alex, *Toplum Kuramı: Tarihsel Bir Bakış*, Çev. Yasemin Tezgiden, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.

CARR Edward Hallett, *Tarih Nedir?*, Çev. Misket Gizem Gürtürk, 10. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.

CARR Edward Hallett & FONTANA, J., *Tarih Yazımında Nesnellik ve Yanlılık*, İmge Kitabevi, Ankara, 1992.

CAUNCE Stephen, *Sözlü Tarih ve Yerel Tarihçi*, Çev. Bilmez Bülent Can, Alper Yalçınkaya, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2001.

CAVANIGNAC E., *Tarihi Kronolojinin Esasları*, Çev.O. Turan, Ankara, 1954.

CEMÂLEDDIN Mustafa, *Osmanlı Tarih ve Müverrihleri; Ayine-i Zurefâ*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2003.

CERRAHOĞLU A., *Tarih Anlayışı Olmayan Bir Tarihçi: Fuat Köprülü*, İstanbul, 1964.

CHARTIER Roger, *Yeniden Geçmiş*, Çev. Lale Arslan, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 1998.

CHITTY Andrew & BERTRAM Chiristopher, (Haz.) *Tarihin Sonu mu? Fukuyama-MarxModernite*, Çev. K. Kurtul, İmge Yayınevi, Ankara, 2006.

CİHAN Mustafa, *Jose Ortega Y. Gasset'de İnsan ve Tarih Felsefesi*, Çizgi Kitabevi, Konya, 2010. CIORAN E. M. *Tarih ve Ütopya*. Çev. H. Bayrı, Metis Yayınları, İstanbul, 2010.

COHEN Gerald A., *Karl Max'ın Tarih Teorisi*, Çev. Ahmet Fethi, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1998.

COLLINGWOOD Robin George, *Tarih Tasarımı*, Çev. Kurtuluş Dinçer, 2. Baskı, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1996.

COLLINGWOOD Robin George, *Tarihin İlkeleri ve Tarih Felsefesi Üstüne Başka Yazılar*, Çev. Ahmet Hamdi Aydoğan, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2005.

COLLINGWOOD Robin George & DEBBINS William, (Haz.), *Tarih Felsefesi Üzerine Denemeler*, Çev. Erol Özvar, Ayışığı Kitapları, İstanbul, 2000.

COPEAUX Etiene, *Tarih Ders Kitaplarında (1931-1993) Türk Tarih Tezinden Türk-İslam Sentezine*,

ÇALEN Mehmet Kaan, *II. Meşrutiyet Döneminde Türk Tarih Düşüncesi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2013.

ÇAMUROĞLU Reha, *Tarih, Heterodoksi ve Babailer*, Kapı Yayınları, İstanbul, 2005.

ÇANDARLIOĞLU Gülçin, *Tarih Metodu: (Araştırma-Yazma)*,Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 2003.

ÇAYKARA Emine, *Tarihçilerin Kutbu: Halil İnalcık*, (Söyleşi), İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2011.

ÇELEBİ Funda, (Haz.) *Yerel Tarihçilik Kent Sivil Girişim / Yerel Tarih Grupları Deneyimi*. Tarih Vakfi Yayınları, İstanbul, 2001.

ÇELİKKOL A., *Tarih Psikiyatri Divanında*, Stüdyo İmge Yayınları, İstanbul, 2002.

DANACIOĞLU Esra, *Geçmişin İzleri Yanıbaşımızdaki Tarih İçin Bir Kılavuz*, Tarih Vakfi Yurt Yayınlar, İstanbul, 2001.

DAVIDOFF L. *Feminist Tarihyazımında Sınıf ve Cinsiyet*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.

De CERTEAU Michel, *Tarih ve Psikanaliz*, Çev. Ayşegül Sönmezay, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2009.

DEMİR Remzi & ATILGAN Doğan, *Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi ve Türkiye'de Beşeri Bilimlerin Yeniden İnşası: Elli Portre*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 2008.

DEMİRCAN Adnan, *Cumhuriyet Dönemi (1923-2001) İslâm Tarihi ve Medeniyeti Çalışmaları (Bir Bibliyografya Denemesi)*, Şanlıurfa, 2002.

DESCARTES Rene, *Metot Üzerine Düşünme*, Çev. Mehmet Karasan, MEB Yayınları, İstanbul, 1967.

DILTHEY Wilhem, *Hermeutik ve Tin Bilimleri*, Çev. Doğan Özlem, Paradigma Yayınevi, İstanbul, 1999.

DİVİTÇİOĞLU Sencer, *Nasıl Bir Tarih? Kök Türkler, Karahanlılar*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1992.

DOSSE François, *Ufalanmış Tarih*, Çev. Işık Ergüden, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2007.

DURANT ARIEL Will, *Tarih Üzerine*, Çev. Hüseyin Zamantılı, Hülbe Yayınları, İstanbul, 1983.

DURUKAN Kaan, *Türkili Hicazkâr, Türkiye'de Tarih Anlayışı Üzerine*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2003.

DUVERGER Maurice, *Metodoloji Açısından Sosyal Bilimlere Giriş*, Çev. Ünsal Oskay, Bilgi Yayınevi, Ankara,1990.

ELIADE Mircea, *Ebedi Dönüş Mitosu*, Çev. Ümit Altuğ, İmge Kitabevi, Ankara, 1994.

ELIAS Nobert, *Uygarlık Süreci*, 2 cilt, Çev. Ender Ateşman, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000.

ENGİN Vahdettin & ŞİMŞEK Ahmet, (Ed.), *Türkiye'de Tarihyazımı*, Yeditepe Üniversitesi, İstanbul, 2011.

ERCAN Yavuz, *Tarih Araştırmalarında Yöntem ve Teknik*, Turhan Kitabevi, Ankara, 2010.

ERDOĞAN, İrfan, *Pozitivist Metodoloji ve Ötesi Araştırma Tasarımları Niteliksel ve İstatistiksel* Yöntemler, Erk Yayınları, İstanbul, 2012.

ERGUN Doğan, *Sosyoloji ve Tarih*, İmge Kitabevi, Ankara, 2005.

ERGUN Doğan, *Yöntemi Bulmak: Türkiye'de Toplumsal Bilimlerin Bunalımı*, Ankara, 1993.

ERTEKİN C. & BERKER N., vd. *Bilimsel Araştırmalarda Etik ve Sorunları*, Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, Ankara, 2002.

EVANS Richard, *Tarihin Savunusu*, Ankara, İmge Yayınları, 1999.

FABIAN J., *Zaman ve Öteki, Antropoloji Nesnesini Nasıl Oluşturur*, Çev. S. Budak, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1999.

FAROQHI Suraiyya, *Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir? Kaynaklara Giriş*, Çev. Zeynep Altok, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2007.

FOUCAULT Michel, *Bilginin Arkeolojisi*, Çev. Veli Urhan, İstanbul, Birey Yayınları, 1999.

FREUND Julien, *Beşeri Bilim Teorileri*, Çev. Bahaddin Yediyıldız, TTK Basımevi, Ankara 1991.

GABRİEL H. *Tarih ve Müverrihler*, Çev. A. Refik, Millî Kütüphane, İstanbul, 1932.

GADAMAR Hans Georg, *Hakikat ve Yöntem*, C.1-2, Çev. Hüsamettin Arslan ve İsmail Yavuzcan, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2008.

GILDERHUS Mark T., *Tarih ve Tarihçiler Tarih Yazıcılığına Giriş*, Çev. Emine Sonnur Özcan, Birleşik Dağıtım Kitabevi, Ankara, 2011.

GINZBURG Carlo, *Güç İlişileri: Tarih, Retorik, Kanıt*, Çev. D. Kundakçı, Dost Yayınları, Ankara,

GINZBURG Carlo, *Peynir ve Kurtlar*, Çev. Ayşen Gür, Metis Yayınları, İstanbul, 1996.

GOODY Jack, *Tarih Hırsızlığı*, Çev. Gül Çağalı Güven, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014.

GÖKBERK, Macit, *Kant ile Herder'in Tarih Anlayışları*, Yapı Kredi Yayınlar, İstanbul, 1997.

GÖKMAN Muzaffer, *Tarihi Sevdiren Adam Ahmet Refik Altınay*, Türk İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1978.

GRAFTON Anthony, *Kalpazanlar ve Eleştirmenler: Batı Tarihçiliğinde Yaratıcılık ve Sahtekârlık*, Çev. Emre Yalçın Ankara, Dost Yayınları, 1998.

GUHA Ranajit, *Dünya – Tarihin Sınırında Tarih*, Metis Yayınları, İstanbul, 2006.

GÜLER Aydemir, Türkiye Sol Tarihinde Yöntem ve Tartışmalar, Yazılama Yayınevi, İstanbul, 2010.

GÜNALTAY Şemsettin, İslam Tarihinin Kaynakları Tarih ve Müverrihler, İstanbul, 1991.

GÜRBÜZ Bahadır, *Kronolojisiz Tarih*, Çizgi Yayınevi, Konya, 2008.

GÜRSAKAL Necmi, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*, Uludağ Üniversitesi Güçlendirme Vakfı, Bursa, 2001.

HALİL İmamüddin, İslâmın Tarih Yorumu, Çev. Ahmet Ağırakça, Risale Yayınları, İstanbul, 1988.

HALKIN Léon E., *Tarih Tenkidinin Unsurları*, Çev. Bahaeddin Yediyıldız, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989.

HANS, Meyerhoff, *Zamanımızda Tarih Felsefesi*, Çev. Abdullah Şevki, Hece Yayınları, Ankara, 2006.

HARTOG François, *Herodotos'un Aynası*, Çev. Emin Özcan, Dost Kitabevi Yayınevi, Ankara, 1996.

HEGEL G. W. F., *Tarihte Akıl*, Çev. Önay Sözer, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 1995.

HEGEL Georg, Wilhelm Friedrich, *Tarih Felsefesi*, Çev. Aziz Yardımlı, İdea Yayınevi, İstanbul, 2006.

HERODOTOS, *Tarih*, Çev. Müntekim Ökmen, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2010.

HİZMETLİ Sabri, İslam Tarihçiliği Üzerine, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1990.

HOBSBAWN Eric, *Tarih Üzerine*, Çev. Osman Akınhay, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1999.

HODDER Ian & HUTSON Scott, (Haz.), *Geçmişi Okumak*, Çev. Burcu Toprak, Emre Rona, Phoenix Yayınevi, İstanbul, 2010.

HODGSON Marshall & GOODWIN Simms, *Dünya Tarihini Yeniden Düşünmek*, Çev. Ahmet Kanlıdere ve Ahmet Aydoğan, Yöneliş Yayınları, İstanbul, 2001.

HUMPHREYS R. Stephen, İslam Tarih Metodolojisi: Bir Sosyal Tarih Uygulaması, Çev. Murtaza Bedir ve Fuad Aydın, Litera Yayıncılık, İstanbul, 2004.

IGGERS George G., *Bilimsel Nesnellikten Postmodernizme Yirminci Yüzyılda Tarihyazımı*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000.

İbn Haldun, *Mukaddime* Cilt I, Çev. Z. Kadiri Ugan, MEB Yayınları, İstanbul, 1954.

İNALCIK Halil, *Tarih ve Akademi*, Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara, 2002.

İPLİKÇİOĞLU Bülent, *Eskibatı Tarihi I: Giriş, Kaynaklar, Bibliyografya*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1997.

İSLAMOĞLU-İnan Huricihan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Köylü*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991.

JENKINS Keith, *Tarihi Yeniden Düşünmek*, Çev. Bahadır Sina Şener, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 1997.

KAFADAR Cemal, İki Cihan Âresinde Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu, Çev. Ceren Çıkın, Birleşik Yayınevi, İstanbul, 2010.

KANAT Cüneyt, *Tarihin Medya ile İmtihanı-Tarih, Medya ve Kırgu*, İstanbul, 2012.

KEJANLIOĞLU Beybin, *Zamanın Tozu: Frankfurt Okulu'nun Türkiye'deki İzleri*, De Kİ Yayınları, Ankara, 2011.

KELEŞ Ruşen, *Toplum Bilimlerinde Araştırma ve Yöntem*, Ankara, 1976.

KHELLA Karam, *Tarihin Yeniden Keşfi, Üniversalist Tarih: Avrupamerkezli Tarihsel Bilincin Yıkımı*, Çev. İsmail Kaygusuz, Su Yayınevi, İstanbul, 2005.

KIRMIZI Abdulhamit (Ed.), *Otur Baştan Yaz Beni: Oto/Biyografiye Taze Bakışlar*, Klasik Yayınları, İstanbul, 2013.

KIVILCIMLI Hikmet, *Tarih Tezi [Tarih Tezi-Tarih Devrim Sosyalizm-Toplum Biçimlerinin Gelişimi]*, Diyalektik Yayınları, İstanbul, 1996.

KIZILÇELİK Sezgin, *Sosyal Bilimleri Yeniden Yapılandırmak*, Anı Yayıncılık, Ankara, 2004.

KIZILYAPRAK Zeynel Abidin, (Haz.), *Tarih Yazımında Yeni Yaklaşımlar*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 2000.

KOÇAK Cemil, *Tarihçinin Eleği*, 2012, İstanbul.

KORAY Enver, *Türkiye Tarih Yayınları Bibliyografyası 1729-1955*, 2.Basım, Maarif Basımevi, İstanbul 1959.

KOZAK Nazmi, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*, Anadolu Üniversitesi Turizm ve Otel İşletmeciliği Yüksekokulu, Eskişehir, 2001.

KÖSTÜKLÜ Nuri, *Sosyal Bilimler ve Tarih Öğretimi*, Konya, 1999.

KURTKAN Amiran, *Sosyal İlimler Metodolojisi*, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1989.

KUTUB Seyyid, *Tarihte Düşünce ve Metod*, İstanbul, 1980.

KÜTÜKOĞLU Mübahat S., *Tarih Araştırmalarında Usûl*, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul, 1991.

KYVIG David E. & MARTY Myron A., *Yanıbaşımızdaki Tarih*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000.

LANGLOIS Charles & SEIGNOBOS Victor, *Tarih Tetkiklerine Giriş*, Çev. Galip Ataç, İstanbul, 1937.

LEE E. Richard & WALLERSTEIN Immanuel, İki Kültürü Aşmak: Modern Dünya Sisteminde Fen Bilimleri İle Beşeri Bilimler Ayrılığı, Çev. Aysun Babacan, Metis Yayınları, İstanbul, 2007.

LEWINS Frank, *Sosyal Bilim Metodolojisi*, Çev. Vahap Taştan, Lotus Yayınevi, Ankara, 2011.

LEWIS Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, TTK Yayınları, Ankara, 1984.

LOWITH Karl, *Tarihte Anlam*, Çev. Caner Turan, Say Yayınları, İstanbul, 2012.

LUCAS György, *Tarih ve Sınıf Bilinci*, Çevirmen: Yılmaz Öner, Belge Yayınları, 2014.

MALINOWSKI Bronislaw, İlkel Toplum, Çev. Hasan Portakal, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 1999.

MALLORY J.P., *Hint-Avrupalıların İzinde-Dil, Arkeoloji ve Mit*, Çev. Müfit Günay, Dost Kitabevi, Ankara, 1989.

MARDİN Şerif, *Siyasal ve Sosyal Bilimler*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1990.

McCARTHY Thomas, "Eleştirel Kuram ve Felsefe İle İlişkisi Üstüne" *Frankfurt Okulu*, Yay. H. Emre Bağce, Doğu-Batı Yayınları, Ankara, 2006.

MEMİŞ Ekrem, *Tarih Metodolojisi*, Konya, Öz Eğitim Yayınları, 2005.

MOMIGLIANO A., *Modern Tarihçiliğin Klasik Temelleri*, Çev. G. Ayas, İstanbul, 2011.

MONOD Gabriel, *Tarihte Usul*, Çev. Kazım Şinasi Dersan, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul,1938.

MUNSLOW Alun, *Tarihin Yapısökümü*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1997.

MÜLAYİM Selçuk, *Bilim Olarak Sanat Tarihi – Aklın İzleri*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2006.

MÜLAYİM Selçuk, *Sanat Tarihi Metninin Oluşumu – Araştırmacıya Notlar*, İstanbul, 2008.

MÜLAYİM Selçuk, *Sanat Tarihi Metodu*, Bilim Teknik Yayınevi, İstanbul, 1994.

NEYZİ Leyla, (Ed.), *Nasıl Hatırlıyoruz? Türkiye'de Bellek Çalışmaları*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2009.

NEYZİ Leyla, *"Ben Kimim?" Türkiye'de Sözlü Tarih, Kimlik ve Öznellik*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.

NIETZSCHE Fredric, *Tarih Üzerine*, Çev. Nejat Bozkurt, Say Yayınları, İstanbul, 1994.

NİYAZİ Mehmet, *Türk Tarih Felsefesi*, Ötüken Neşriyat, Ankara, 2008.

OCAK Ahmet Yaşar, *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menakıbnameler (Metodolojik Bir Yaklaşım)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1992.

OCAK Ahmet Yaşar, *Türkiye Sosyal Tarihinde İslamın Macerası*, İstanbul, 2010.

OĞUZ Mustafa, *Ahmed Cevdet Paşa ve Tarihçiliği*, İstanbul 2014.

OPPERMAN Serpil, *Postmodern Tarih Kuramı: Tarihyazımı, Yeni Tarihselcilik ve Roman*, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2006.

ORAL Mustafa, *Türkiye'de Romantik Tarihçilik (1910-1940)*, Asil Yayınları, Ankara, 2006.

ORTAYLI İlber, *Gelenekten Geleceğe*, İstanbul 2004.

ORTAYLI İlber, *Osmanlı Düşünce Dünyası ve Tarih Yazımı*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2010.

ORTAYLI İlber, *Tarih Yazıcılık Üzerine*, Cedit Neşriyat, Ankara, 2009.

Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu, Efsaneler ve Gerçekler, Panel Bildirileri, Ankara, 19 Mart 1999, İmge Kitabevi, Ankara 2000.

ÖZBARAN Salih, *Güdümlü Tarih*, Cem Yayınevi, İstanbul, 2003.

ÖZBARAN Salih, *Osmanlı'yı Özlemek ya da Tarih Tasarlamak*, İmge Yayınevi, Ankara, 2007.

ÖZBARAN Salih, *Tarih, Tarihçi ve Toplum*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1997.

ÖZBARAN Salih, *Tarihçi İmgesinden "Medya" Sözcülüğüne: Geçmişi Güncelleştirmek*, Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2011.

ÖZBARAN Salih, *Tarihçilik Üzerine Bazı Çağdaş Görüşler*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1979.

ÖZBARAN Salih, *Tarihçilik Zor Zanaat*, Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2015.

ÖZCAN, Emine, Sonnur, İslam Tarihyazımında Gerçeklik ve Mes'udi, Doğubatı, Ankara, 2014.

ÖZÇELİK İsmail, *Tarih Araştırmalarında Yöntem ve Teknikler*, Gündüz Eğitim Yayıncılık, Ankara, 2001.

ÖZDALGA Elizabeth (Ed.), *Tarihsel Sosyoloji*, Doğu Batı Yayınları, İstanbul, 2009.

ÖZDEMİR Mehmet, "Siyer Yazıcılığı Üzerine," Milel ve Nihal, 4/3, 2007, s. 154.

ÖZDOĞAN Mehmet, *Arkeolojik Kazılar Bilimsel Çalışma mı? Toprak Hafriyatı mı?*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2011.

ÖZEL Oktay, Öz Mehmet (Der.), *Söğüt'ten İstanbul'a Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar*, İmge Kitabevi, İstanbul, 2000.

ÖZEL, Oktay, *Dün Sancısı: Türkiye'de Geçmiş Algısı ve Akademik Tarihçilik*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2009.

ÖZLEM Doğan, *Tarih Felsefesi*, 8. Baskı, Cem Kitabevi, İstanbul, 2004.

ÖZLEM Doğan (Der. ve Çev.), *Hermeutik (Yorum Bilgisi) Üzerine Yazılar.*, Ark Yayınları, Ankara 1995.

ÖZTÜRK, Mustafa, *Tarih Felsefesi*, Başbakanlık Basımevi, Elazığ, 1999.

ÖZVAR Erol (Ed.) *Türk Tarihçiliğinde 4 Sima, Halil İnalcık, İlber Ortaylı, Halil Sahillioğlu, Mehmet Genç*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2013.

PALABIYIK M. Hanefi, *Ord. Prof. Dr. M. Fuad Köprülü'nün İlmî Hayatı ve Tarihçiliği*, Akçağ Yayınevi, Ankara, 2005.

PAMUK Akif, *Kimlik ve Tarih / Kimliğin İnşasında Tarihin Kullanımı*, Yeni İnsan Yayınları, İstanbul, 2014.

PANOFSKY Erwin, İkonografi ve İkonoloji: Renaissence Sanatının İncelenmesine Giriş, Çev. Engin Akyürek, İstanbul, 1995.

PITERBERG, Gabriel, *Osmanlı Trajedisi: Tarih Yazımının Tarihle Oyunu*, Literatür Yayıncılık, İstanbul, 2005.

POPPER Karl R., *Tarihselciliğin Sefaleti*, Çev. Sabri Orman, İnsan Yayınları, İstnbul, 1995.

POSTER Mark, *Foucault, Marksizm ve Tarih*, Çev. Feride Güder, Otonom Yayınları, İstanbul, 2008.

RANCIERE J., *Tarihin Adları*, Çev. C. Yardımcı, Metis Yayınları, İstanbul, 2011.

REDFORD S. & ERGİN N. *Cumhuriyet Döneminde Geçmişe Bakış Açıları: Klasik ve Bizans Dönemleri*, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010.

REYHAN Cenk, *Osmanlı'da Kapitalizmin Kökenleri: Kent-Kapitalizm İlişkisi Üzerine Tarihsel-Sosyolojik Bir Çözümleme*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2008.

RICOEUR Paul, *Tarih ve Anlatı*, Çev. Mehmet Rifat, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2009.

RINGER Fritz, *Weber'in Metodolojisi: Kültür Bilimleri ile Sosyal Bilimlerin Birleşmesi*, Çev. Mehmet Küçük, Doğu Batı Yayınları, İstanbul, 2006.

SAFRAN Mustafa (Ed.), *Tarih Nasıl Öğretilir?* Yeni İnsan Yayınevi, İstanbul, 2010.

SAID Edward, *Oryantalizm-Sömürgeciliğin Keşif Kolu*, Çev. S.Ayaz, Pınar Yayınları, İstanbul, 1989.

SAYAR Ahmet Güner, *Bir İktisatçının Entelektüel Portresi*, İstanbul 2014, Ötüken Neşriyat.

SCHEDE Martin, *Anadolu'daki Yunan ve Roma Harabelerini Araştırma Metodu*, Devlet Basımevi, İstanbul, 1937.

SCOTT Joan W., *Feminist Tarihin Peşinde*, Der. F. Dinçer ve Ö. Aslan, BGST Yayınları, İstanbul, 2013.

Sencer Divitçioğlu Anlatıyor, Yay. Haz. İbrahim Ekinci, Hakan Güldağ, YKY, İstanbul, 2013, s. 52-54.

SIDDIKÎ Abdülhamid, *Tarihin Yorumu*, Çev. M. Beşir Eryarsoy, Düşünce Yayınları, İstanbul, 1978.

SIDDIKİ Mazharuddin, *Kuranda Tarih Kavramı*, Pınar Yayıncılık, Ankara, 1990.

SİVASLIGİL Ahmet Cemal, *Sosyal Bilimciler İçin Araştırma Teknikleri ve Temel İstatistik Bilgileri*, İzmir, 2003.

SKOCPOL, Theda (Ed), *Tarihsel Sosyoloji -Bloch'tan Wallerstein'e Görüşler ve Yöntemler*, Çev. Ahmet Fethi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999.

SOMAY Bülent, (Der.), *Tarih, Otobiyografi ve Hakikat-Yüzbaşı Torosyan Tartışması ve Türkiye'de Tarihyazımı*, 1. Baskı, İstanbul, 2015.

SOUTHGATE Beverley, *Tarih: Ne ve Neden*, Çev. Çağdaş Dizdar, Phoenix, İstabul, 2012.

SÖNMEZ Erdem, *Annales Okulu ve Türkiye'de Tarihyazımı*, Daktylos Yayınevi, İstanbul, 2008.

STANFORD Michael, *Tarihin İncelenmesi İçin Bir Kılavuz*, Çev. Can Cemgil, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2013.

SWAIN Harriet, *Tarihin Büyük Soruları*, Güncel Yayıncılık, İstanbul, 2005.

ŞAHİN Haşim, *Ahmet Yaşar Ocak: Arı Kovanına Çomak Sokmak* (Söyleşi), Timaş Yayınları, İstanbul, 2014.

ŞENCAN Hüner, *Sosyal ve Davranışsal Bilimlerde Bilimsel Araştırma Sürecinin Temel Ögeleri*, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2007.

ŞEŞEN Ramazan, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, İSAR Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998.

ŞİMŞEK Ahmet & SATAN Ali, (Haz.), *Türkiye'de Milli Tarihin İnşası*, Tarihçi Yayınevi, İstanbul, 2011.

ŞİMŞEK, Ahmet (Ed.), *Tarih için Metodoloji*, Ankara, Pegem A Yayınevi, 2015.

ŞİMŞEK, Ahmet (Ed.), *Türk Tarihçileri*, Ankara, Pegem A Yayınevi, 2016.

ŞİMŞEK, Ahmet (Ed.), *Dünyada Tarihçilik*, Pegem A Yayınevi, Ankara, 2017.

ŞİMŞEK, Ahmet (Ed.), *Yaşayan Türk Tarihçileri*, Pegem A Yayınevi, Ankara, 2017.

ŞİMŞEK, Ahmet & AKÖZ, Alaattin (Ed.) *Türkiye'de Akademik Tarihçilik*, Kronik Yayınları, İstanbul, 2017.

ŞİMŞEK, Ahmet (Ed.), *Türkiye'de Tarih Eğitimi*, Pegem A Yayınları, Ankara, 2017.

ŞULUL Kasım, *Kafiyeci'de Tarih Usulü el-Muhtasar fi İlmi't-Tarih*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2003.

Tarih ve Sosyoloji Semineri, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1991.

TAŞTAN Yahya Kemal (Ed.), *Mehmet Fuat Köprülü*, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 2012.

TEKELİ İlhan, *Birlikte Yazılan ve Öğrenilen Bir Tarihe Doğru*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2007.

TEKELİ İlhan, *Tarih Yazımı Üzerine Düşünmek*, Dost Kitabevi, Ankara, 1998.

TEKİR G., *Proje Yönetimi, Kavramları-Metodolojisi ve Uygulamaları*, Çağlayan Kitabevi, İstanbul, 2006.

TEMİZER Abidin (Ed.), *Balkan Tarihi Aratırmalarına Metodolojik Yaklaşımlar*, Libra Kitap, İstanbul 2014.

THOMPSON Paul, *Geçmişin Sesi*, Çev. Şehnaz Layıkel, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999.

THOMSON David, *Tarihin Amacı*, Çev. Salih Özbaran, İzmir, 1983.

TİMUR Taner, *Felsefe, Toplum Bilimleri ve Tarihçi*, Yordam Kitap, İstanbul 2011.

TOGAN Zeki Velidi, *Tarihte Usul*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1985.

TOPRAK Zafer, *Darwin'den Dersime Cumhuriyet ve Antropoloji*, Doğan Yayınları, İstanbul, 2012.

TOPRAK, Zafer & TANÖR Bülent; BERKTAY Halil, "İnkılap Tarihi» Dersleri Nasıl Okutulmalı, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1997.

TOSH John, *Tarihin Peşinde Modern Tarih Çalışmasında Hedefler, Yöntemler ve Yeni Doğrultular*, Çev. Özden Arıkan, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2008.

TRAVERSO Ernest, *Geçmişi Kullanma Kılavuzu:Tarih, Bellek, Politika*, Çev. I. Ergüden, Versus Yayınları, İstanbul, 2009.

TROUILLOT, M.R. *Geçmişi Susturmak Tarihin Üretilmesi ve İktidar*, İthaki Yayınları, İstanbul, 2014.

TUGAÇ Ahmet, *Sosyal Bilimler Araştırmalarının ve Bilgi Akımının Örgütlenmesi*, DPT, Ankara, 1977.

TULUM Mertol, *Tarihî Metin Çalışmalarında Usul Menâkıbu'l Kuddusiye Üzerine Bir Deneme*, Deniz Kitabevi, İstanbul, 2000.

TUNÇAY Mete, *Eleştirel Tarih Yazıları*, Haz. H. Bahadır Türk, H. Emrah Beriş, Liberte Yayınları, Ankara, 2006.

TÜRKDOĞAN, Orhan, *Türk Tarihinin Sosyolojisi*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2003.

TÜTENGİL Cavit Orhan, *Sosyal Bilimlerde Araştırma ve Metod*, Ayko Yayınları, Ankara, 1981.

UÇAR Şahin, *Tarih Felsefesi Yazıları*, Domino Yayınları, İstanbul, 2007.

ÜLGENER Sabri F., İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası, Der Yayınları, İstanbul, 1981.

VASSAF Gündüz, *Tarihi Yargılıyorum*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007.

VERGİN Nur, *Siyasetin Sosyolojisi*, Doğan Kitap, İstanbul, 2008.

VEYNE Paul, *Tarih Nasıl Yazılır*?, Çev. Nihan Özyıldırım, Metis Yayıncılık, İstanbul, 2014.

VOLKAN Vamık D. & ITZKOWITZ Norman, Ölümsüz Atatürk, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 2008.

VURGUN, Ahmet, *Milli Tarih Nedir?* Yeni İnsan Yayınları, İstanbul, 2016.

WALIA Shelley, *Edward Said ve Tarihyazımı*, Çev. Gürol Koca, Everest Yayınları, İstanbul, 2004,

WALLERSTEIN Immanuel, *Gulbenkian Komisyonu: Sosyal Bilimleri Açın*, Çev. Şirin Tekeli, Metis Yayınları, İstanbul, 2008.

WALLERSTEIN Immanuel, *Yeni Bir Sosyal Bilimler İçin*, 2. Baskı, Çev. Ender Abadoğlu, Aram Yayıncılık, İstanbul, 2005.

WALSH William Henry, *Tarih Felsefesine Giriş*, Çev. Yusuf Ziya Çelikkaya, Hece Yayınları, Ankara, 2006.

WHITE Hayden, *Metatarih: Ondokuzuncu Yüzyıl Avrupa'sında Tarihsel İmgelem*, Dost Kitabevi, Ankara, 2008.

WOOLF Daniel, *Tarihin Küresel Tarihi*, Çev. Mehmet Moralı, Alfa, İstanbul, 2012.

WÖLFFLIN Heinrich, *Sanat Tarihinin Temel Kavramları*, Çev. H. Örs, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1973.

YENER Enise, *Türkiye'de Dinler Tarihi ve İslâm Dinine Ait Bir Bibliyografya Denemesi*, Ankara 1963.

YILDIRIM Ali & ŞİMŞEK Hasan, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2006.

YILMAZ Levent, *Modern Zamanın Tarihi*, Çev. M. Emin Özcan, Metis Yayınarı, İstanbul, 2010.

YUVALI Abdülkadir (Haz.), *Fırat Üniversitesi Tarih Metodolojisi ve Türk Tarihinin Meseleleri Kollokyumu: 21-26 Mayıs 1984*, Bildiriler, Fırat Üniversitesi, Elazığ, 1990.

YÜCEL Tahsin, *Yapısalcılık (İnceleme)*, Ada Yayınları, İstanbul Matbaası, İstanbul, 2005.

YÜCESOY Sabir, *Sokratik Konuşma Tarih-Kuram-Uygulama*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2006.

ZIMMERMAN Carle, *Le Play ve Sosyal İlimler Metodolojisi*, Çev. Oğuz Arı, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1964.

Makaleler

ACUN Fatma, "Osmanlı Tarih Araştırmalarında Dipnotlar", *CIEPO, 4 Ara Dönem Sempozyumu*, 14-17 Nisan 2011, Uşak, İzmir, 2012, s. 61-70.

ACUN Fatma, "Muhteva Analizi Metodu ve Cumhuriyet Tarihi Araştırmalarında Kullanımı", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 22, Sayı: 1 (2005), s. 27-50.

ACUN Fatma, "Osmanlı Tarihinin Genişleyen Sınırları: Defteroloji", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, Sayı: 1, (2000), s. 319-332.

ACUN Fatma, "Tarihte Objektiflik Tartışması", *Muhafazakar Düşünce Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 7 (Kış 2006), s. 109-125.

ACUN Fatma, "Görsellik ve Yakın Dönem Tarihi Araştırmalarında Kullanımı", *Kebikeç*, 18, (2004), s.95-118.

ACUN Fatma, "Küresel Rekabette Dijital Kültür", *Türkiyat Araştırmaları*, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Sayı 9, (2008), s.9-46.

ACUN Fatma, "Tarihin İnşası Sürecinde Belge ve Kullanımı", *Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Tarihçilik ve Tarih yayıncılığı Sempozyumu*, Ankara 18- 20 Mart 2010, Türk Tarih Kurumu: Ankara, 2011, s. 67-74.

ACUN Fatma, "Dipnotun Serüveni", Ötekilerin Peşinde: Ahmet Yaşar Ocak'a Armağan, Ed. Fatih Yeşil-Mehmet Öz, Ankara: Timaş Yayınları, 2015, s. 51-72.

ACUN, Fatma, "Siyasi Tarihle İlgili Çalışmalar Üzerine Bir Değerlendirme (1920-1938)", *Cumhuriyet Dönemi Türk Kültürü, Atatürk Dönemi 1920-1938*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Cilt 1, 2010, 133-142.

ACUN, Ramazan & Acun, Fatma, "Bir Tarihçi ve Modernleşmeci Fikir Adamı Olarak Prof. Dr. İ. Ercüment Kuran", *Türk Modernleşme Tarihi Araştırmaları Sempozyumu 14 Mayıs 2005. Prof. Dr. İ. Ercüment Kuran'a Saygı*, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2006, s.7-49.

ACUN, Ramazan. "Osmanlı Tarihiyle İlgili Kaynakça Çalışmalarında Ağ Yaklaşımı", *CIEPO Uluslararası Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Tarihi Araştırmaları 6. Ara Dönem Sempozyum Bildirileri* (14-16 Nisan 2011), Cilt III, Uşak, 2011, s.1377-1386.

ACUN Ramazan, "Konjonktür, Tarih ve Tarihçi: Metot Vurgulu Bir Araştırma", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 31, Sayı:1, (2015), s. 1-25.

ADALIOĞLU, Hasan Hüseyin, "Osmanlı Tarih Yazıcılığında Tevarih-i Al-i Osman Geleneği", *Osmanlı*, Cilt 8, Ankara 1999, s. 286-292.

AFYONCU, Erhan, "Osmanlı Siyasi Tarihinin Ana Kaynakları: Kronikler", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt I, Sayı: 2, (2003), s.101-172.

AHMETBEYOĞLU, Ali, "İslamiyet Öncesi Türk Tarihçiliğinin Problemleri", *Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Tarihçilik ve Tarih Yayıncılığı Sempozyumu*, TTK, Ankara, 2010, s.293-300.

AK Gökhan, "Niyazi Berkes Yazını Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi", *A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt: 54, Sayı: 2, 2014, s. 419-486.

AKAGÜNDÜZ Ümüt, II. "Meşrutiyet Yılları Düşünce Dünyamızda Tarih ve Tarih Yazımı Üstüne Bir Değerlendirme", *CTAD*, Yıl: 11, Sayı: 21 (Bahar 2015), s. 3-31.

AKÇURA Yusuf, "Tarih Yazmak ve Tarih Okutmak Usullerine Dair", *I. Türk Tarih Kongresi Zabıtları*, Matbaacılık ve Neşriyat A.Ş., İstanbul, (1932), s.597-602.

AKGÜN Ahmet, "XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Tarihçiliği" *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt: V, Sayı:2, (2008), s.109-113.

AKGÜN Sibel, "Birinci Dünya Savaşı: Tarih Yazımında Cephe ve Kimlik", *Electronic Turkish Studies*, Cilt: 10, Sayı: 13, (2015), s.29-42.

AKUN Ömer Faruk, "Mehmed Fuad Köprülü", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 28, s. 471-472.

AKYURT Çetin, "Şani-zâde Tarihi ve Osmanlı Tarih Yazıcılığındaki Yeri", *Türk Yurdu,* Sayı:148–49, Ocak 2000, s. 556-573.

ALASLAN Funda & ŞIMŞEK Ahmet, "Tarihyazımı, Metodolojisi ve Felsefesiyle İlgili Türkçe Eserler Bibliyografyası", *TUHED* (Turkish History Education Journal) , Cilt: 2, Sayı: 2 , (2013), s.129 – 191.

ALİCAN Mustafa, "Ayartılmış Özne: Psikotarihsel Bilginin Eleştirisine Giriş (Bir Taslak)", *Tarih Okulu,* Sayı: VIII, (Eylül-Aralık 2010), s.63-73.

ALİCAN Mustafa, "Tarih ve Aktüalite Arasında Tarihçi: Osman Turan Örneği", *Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Tarihçilik ve Tarih Yayıncılığı Sempozyumu,* Ankara, (2010), s.909-926.

ALKAN Ahmet Turan, "Osmanlı Tarihi: 'Bir İnanç Alanı", *Türkiye Günlüğü*, Sayı: 11, (1990), s. 4-10.

ALKAN Mehmet Öznur, "Tarih-Yazımında İhmal Edilmiş Bir Kaynak, Tarihin Sesli Tanıkları: Plaklar", *Toplumsal Tarih*, Sayı: 117, (2003), s.12-19,

ALKAN Mehmet Öznur, "Gogol'un Paltosu: Tarık Zafer Tunaya ve Siyasi Partiler", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi,* Cilt: 2, Sayı:1, (2004), s. 475-481.

ALKAN Necmettin, ""Tarihin Çağlara Ayrılmasında "Üç"Lü Sistem ve "Avrupa Merkezci" Tarih Kurgusu"", *Sosyal Araştırmalar Dergisi/The Journal of İnternational Social Research*, Cilt:2, (2009), s.23-42.

ALKAN Necmettin, "Tarihin Çağlara Ayrılmasında "Üçlü Sistem" ve Türk-İslâm Tarihi'nin Çağ Taksimi Meselesi", *Turkish History Education Journal*, Sayı: 3 (2014), s.43-64.

ALPAY Yalın, "Fuat Köprülü'nün Muhafazakâr Ulusal Tarih Tezi Kurgusu", *Muhafazakâr Düşünce,* Cilt: 10, Sayı: 38, (2013), s.83-126.

ALPAY Yalın, "Fuat Köprülü", *Muhafazakârlık*, Ed. A. Çiğdem, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.

ALTINTAŞ Hayrani, "Tarih ve Psikoloji", Ed. Abdülkadir Yuvalı, *Tarih Metodolojisi ve Türk Tarihinin Meseleleri Kollokyumu, 21-26 Mayıs 1984*, Fırat Havzası Araştırma Merkezi Yayını, Elazığ, (1990), s.99-102.

ANDERSON James William, "Psikobiyografinin Metodolojisi", Çev. Gökhan Kağnıcı, *Tarih Okulu Dergisi*, Sayı: VII, (Mayıs-Ağustos 2010), s. 77-97.

APALI Ali, "Kâtip Çelebi'nin Eserlerinde Mesleğinin İzleri", *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 13, 2015, s. 1-15.

ARI Bülent & ASLANTAŞ Selim, "Türkiye'de Modern Tarihçiliğin Öncüsü: Fuad Köprülü", *Doğu-Batı*, Sayı 12, (Ankara 2000) s.192-205.

ARI Bülent & ASLANTAŞ Selim, "Dairenin Dışındakileri Araştıran Tarihçi: Ahmet Yaşar Ocak" *Doğu-Batı*, Sayı 16, (Ankara 2001) s.97-111.

ARI Bülent & ASLANTAŞ Selim, "Tarih Öğretiminde Tek Kişilik Akademi" *Türk Yurdu*, Sayı: 175, (2002) s.56-60.

ARI Bülent, "Prof. Dr. Halil İnalcık İle Ankara Tarihine Dair Bir Söyleşi" *Türk Yurdu*, Sayı. 176, (2002), s. 70-71.

ARI Bülent, "Türk-İslam-Osmanlı Şehirciliği ve Halil İnalcık'ın Çalışmaları", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Sayı: 6, (2005), s.27-56.

ARI Bülent, "Osmanlı Tarihçiliği Bibliyografyası", *Muhafazakar Düşünce*, Sayı: 7, (2006), s.269-302.

ARIKAN Zeki, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Tarihçilik", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt: 6, İstanbul, (1985), s. 1584-1590.

ARIKAN Zeki, "Târih-i Cevdet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 40, İstanbul (2011), s. 75-77.

ARIKAN Zeki, "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı Mirasının "Keşfi" *ODTÜ Gelişme Dergisi*, Sayı: 39, (2012), s.27-59.

ARTAN Tülay, "Mahremiyet: Mahrumiyetin Resmi", *Defter*, Sayı: 20 (Bahar/Yaz 1993), s.91-115.

ASLAN Erdal, "Yerel Tarihin Tanımı, Gelişimi ve Değeri", *Tarih Yazımında Yeni Yaklaşımlar- Küreselleşme ve Yerelleşme*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, (2000), s.195.

ASLAN Zuhal, "Kuhn, Popper ve 'Sosyal' Bilimler", *Pivolka*, (2003), Cilt: 2, Sayı: 5, s.4.

ASLAN, Demo, "Modern Türkiye Tarihini Dönemlendirme Meselesi", *Turkish History Education Journal*, Sayı: 3 (2014), s.65-81

ASLANTAŞ Selim, "Halil İnalcık'ın Akademik Biyografisi", *Doğu Batı*, Sayı: 45, (2009), s. 11-39.

AŞAN Muhammet Beşir, "Arkeoloji ve Tarih İlişkisi", *Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Tarihçilik ve Tarih Yayıncılığı Sempozyumu Bildirileri, 18*-20 Mart 2010/ Ankara, (Ed. Mehmet Öz), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2011, s.487-493.

ATA Bahri, "Prof. Dr. Bahaeddin Yediyıldız ile Tarih Araştırmaları ve Öğretimi Konusunda Söyleşi" *Türk Yurdu*, Sayı: 175, 2002, s.49-53.

ATA Bahri, "Bir Çankırılı Tarihçi: Mustafa Çağatay Uluçay ve Tarih Eğitimine Katkıları", Çankırı Araştırmaları, Sayı: 2, 2007, s. 35-41.

ATABEK Ümit, "İnternet ve Sosyal Bilimlerde Metodoloji",*Amme İdaresi Dergisi*, Cilt: 31, Sayı: 1, (2001), s. 51-57.

AVCI Cemal, "Türk Tarih Tezi Amacı, Uygulanışı ve Sonuçları", *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 11, (2005), s. 11-32.

AVCI Orhan, "Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Araştırmaları", *Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Tarihçilik ve Tarih Yayıncılığı Sempozyumu*, TTK, Ankara, (2010), s.319-334.

AVCILAR Suna Başak, "Asya Tipi Üretim Tarzı'na Veda", *Bilig*, Sayı: 22, (2002), s.1-28.

AVŞAR, Abdülhamit, "Tarih Yazıcılığına Katkı Olarak Sözlü Tarih Belgeselciliği", *Marmara İletişim Dergisi*, (2013), s.152-176.

AYDIN Mehmet Akif, "Türk Hukuk Tarihçiliği", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt:3, Sayı: 5, 2005, s.9-25.

AYDIN Suavi, "Aydınlanma ve Tarihselcilik Problemleri Arasında Türk Tarihyazıcılığı: Feodalite Örneği", *Toplum ve Bilim*, Sayı: 91, (2002), s. 69-70.

AYDIN Suavi, "Resmi Tarihin Temeli: Ulusal Tarih Yazımı ve Resmi Ta-

rihte Mitlerin Kaynağı", *Resmi Tarih Tartışmaları 1*, Ed. Fikret Başkaya, Özgür Üniversite Kitaplığı, Ankara, (2008), s. 43- 83.

AYDIN Suavi, "Türk Tarih Tezi ve Halkevleri", *Kebikeç*, Cilt: 2, Sayı: 3, (1996), s.107-130.

AYRANCI İlhami, Cumhuriyet Döneminde Yapılan İlk Resmi İslam Tarihi Çalışmaları (Tarih II Ortazamanlar Ders Kitabı Örneği), *Dini Araştırmalar*, Cilt: 17, Sayı: 45, (Temmuz - Aralık 2014), s.115- 136.

AYSAL Necdet, "Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Tarihçesi ve Gelişim Süreci", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 33-34, (Mayıs-Kasım 2004), s.241-263.

AYSEVENER Kubilay, "Tarih ve Döngüsellik", *Felsefe Dünyası*, Sayı: 3, (Mart 1992), s. 81-89.

AYSEVENER Kubilay, "Arnold J. Toynbee'nin Tarih Görüşü", *Felsefe Dünyası*, Sayı: 6, (Aralık 1992), s. 55-66.

AYSEVENER Kubilay, "Geçmişi Yaratmak: İngiliz İdealizmi ve Michael Oakeshott'ın Tarih Felsefesi", David Boucher, *Felsefe Dünyası*, Sayı: 10, (Aralık 1993), s. 46-68.

AYSEVENER Kubilay, "Tarih ve İlerleme", *Felsefe Dünyası*, Sayı: 14, (Kış 1994), s. 65-71.

AYSEVENER Kubilay, "Tarihte Yöntem Sorunu ve Fenomenoloji", *Araştırma Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Felsefe Bölümü Dergisi*, Cilt:15, (1994), s.23-30.

AYSEVENER Kubilay, "R.G. Collingwood: Tarih ve Felsefe Arasında Bir Birlik Arayışı", *Felsefe Dünyası*, Sayı: 21, (Yaz 1996), s. 42-54.

AYSEVENER Kubilay, "Geçmişi Yeniden Canlandırmak", *Araştırma Dergisi*, Sayı: 2, (1997), s. 17-28.

AYSEVENER Kubilay, "Bir Tarih Yöntemi Olarak Soru ve Yanıt Mantığı", *A.Ü.D.T.C. Fakültesi Dergisi*, Sayı: 40, (2000), s. 37-49.

AYSEVENER Kubilay, "Tarih Biliminde Felsefi Bir Sorgulamanın Önemi Üzerine", *Felsefe Dünyası*, Sayı: 36, (2002/2), s. 73-82.

AYSEVENER Kubilay, "Bir İlerleme Tasarımı Olarak Tarih", *A.Ü.D.T.C. Fakültesi Dergisi*, Sayı: 41, (2002), s. 171-186.

AYSEVENER Kubilay, "Tarih ve Bilimsel Belirlenimcilik", *FelsefeLogos*, Sayı: 20, (2003/1), s. 157-165.

AYSEVENER Kubilay, "Tarihsel Bir Bilim Olarak Metafizik", Araştırma, Sayı: 16, (2003/1), s. 23-37.

AYSEVENER Kubilay, "Antikçağ'dan Günümüze Tarih Tasarımları", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: VIII, Sayı: 18-19, (2009), s. 3-19.

AYSEVENER Kubilay, "İngiliz İdealizmi ve Tarihsel Bilgi Sorunu", *Baykuş*, Sayı: 5, (2009), s. 167-182.

BARKAN, Ömer Lütfi, "Prof. Dr. Sabri F. Ülgener, İktisadî İnhitat Tarihimizin Ahlâk ve Zihniyet Meseleleri (Başlangıçtan 18. Asır Sonlarına Kadar Fikir ve Sanat Tarihi Boyunca Akisle-riyle Umûmî Bir Tahlil Denemesi)", İ.Ü.İktisat Fakültesi Mecmuası, Cilt: XII, Sayı: 3-4, 1951, s.162 vd.

BARKAN Ömer Lütfi "Tahrir Defterlerinin İstatistik Verimleri Hakkında Bir Araştırma", *IV. Türk Tarih Kongresi (Tebliğler)*, Ankara, (1952), s.290-291.

BAŞAR Fehamettin, "Osmanlı Tarih Kaynakları III: Osmanlı Tarih Yazıcılığında Katip Çelebi Asrı", *Tarih ve Medeniyet*, Sayı: 39, (1994), s.41-49.

BAŞARAN ALPUGAN Betül, "Geç Dönem Osmanlı İmparatorluğu'nda Tarih Yazıcılığı ve Tarih Kitapları", *Osmanlı*, Cilt 8, Ankara, (1999), s. 262-270.

BATUK Cengiz, "Mit, Tarih ve Gerçeklik Sorunu Üzerine Notlar", *Milel ve Nihal*, Cilt: 6, Sayı: 1, (2009), s.27-53.

BAYKARA Tuncer "Yakın Tarihin Sözlü Kaynakları", *Tarihi Boyunca Türk Tarihinin Kaynakları Semineri, Bildiriler*, İstanbul, (1997), s.155-166.

BAYKARA Tuncer, "Togan, Ahmed Zeki Velidi (1890-1970)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 42.

BAYRAKTAR Bayram, "Çağdaş Tarihçilik Açısından Türk Tarih Tezi" *Türkiye Günlüğü*, Sayı:48, (1997), s.66-76.

BAYRAM Uzi; CARROL Lynda, "Osmanlı Geçmişinin Geleceği", *Osmanlı Arkeolojisi*, Ed. Uzi Bayram, Lynda Carrol, Kitap Yayınevi, İstanbul, (2004), s.26.

BERATLI Nazım, "Bilim mi– Sanat mı- Propaganda mı? Tarih Nedir?", *Kıbrıs Yazıları*, Sayı:3, (Yaz-Güz 2006), s.3-20.

BERKTAY Halil, "Cumhuriyet Dönemi Tarih Çalışmaları", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 9, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, s.2456-2478.

BERKTAY Halil, "Dört Tarihçinin Sosyal Portresi", *Toplum ve Bilim*, Cilt: 54, Sayı: 55, (1991), s.19-34.

BERKTAY Halil, "Dünyada ve Türkiye'de Tarihçiliğin Durumu ve 'Dilinin Evrenselleşmesi' Üzerine Düşünceler", *Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları Buca Sempozyumu*, Der. Salih Özbaran, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1996, s. 69 - 86.

BERKTAY Halil, "Tarihçilikte Değişen Yaklaşımlar" *Toplumsal Tarih*, Sayı:112, (2003), s.40-45.

BEYAZ Yasin, "Tanzimat'tan Bugüne Siyerdeki Paradigmatik Değişimler," *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 43, (Ocak 2015), s.161-169.

BIÇAK Ayhan, "Kant'ın Tarih Anlayışında Tarih Bilincinin Yeri", *Felsefe Dünyası*, Sayı: XVI (Yaz 1995), s.56-74.

BIÇAK Ayhan, "Tarih Sorunu", *Kutadgu Bilig*, 2004, s.107-108.

BILETSKA Yuliya & ŞAHİN Cemile, ŞÜKÜR İsmail, "Kolektif Hafıza ve Millî Kimlik Bağlamında Türkiye'de Resmi Tarih Yazıcılığı", İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, Cilt 3, Sayı 1, (2014), s. 84-116.

BIYIKLI Mustafa, "Kronoloji/Zamanbilimi ve Tarih Metodu ve Araştırma Yöntemlerindeki Yeri", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı:168, (2007), s.89-106.

BİRİNCİ Hatice G., "Tarihçilerin Bilgi Arama Davranışları," *Türk Kütüphaneciliği*, Cilt: 21, Sayı: 1, (2007), s.29-44.

BOZKURT Tülin, "Türk Tarih Tezi Üzerine", *Resmi İdeoloji Sözlüğü*, Ed. Fikret Başkaya & T. Ersoy), Özgür Üniversite Kitaplığı, Ankara, 2007, s. 655 – 662.

BOZTEMUR Recep, "Tarih ve Sosyal Bilimler Yaklaşımlarıyla Bölgesel Tarih İncelemeleri: Orta Doğu Tarihi Araştırmaları", *Global Strateji Dergisi*, Sayı: 3, (2008), s.99-107.

BOZTEMUR Recep, "Tarih Anlayışı ve Tarih Araştırmaları", *Cumhuriyet Dönemi Türk Kültürü*, Sayı: 1, (2009), s. 49-60.

CAHEN Claud, "Selçuklu Devri Tarih Yazıcılığı", Çev. Nejat Kaymaz, *DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt: VII, Sayı:12-13, (1973), s. 193-221.

CHAUNU Pierre & VILFREDO Cahiers, "Nicel Tarih veya Dizisel Tarih", Çev. Nihat Acar, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Sayı:1, (1983), s.145-155.

ÇADIRCI Musa, "Tarih Yazıcılığında Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesinin Yeri", *Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Tarihçilik ve Tarih Yayıncılığı Sempozyumu* (Sempozyum Bildirileri). TTK, Ankara, 2010, s.667-672.

ÇAKIR Coşkun, "Barkan`ın Kanunları; Osmanlı-Türk Hukuk Tarihçiliğinde Bir Klasik", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Sayı: 5, (2005), s.781-790.

ÇAKIR Coşkun, "Devletin Tarihinden Toplumun Tarihine, Yeni Bir Tarih Paradigması ve Ömer Lütfi Barkan", *Doğu Batı*, Cilt: 3, Sayı:12, (2000), s. 35-65.

ÇAKIR Coşkun, "Osmanlı Ekonomik ve Toplumsal Tarihiyle İlgili Tezler Bibliyografyası, 1933-1999", *Divân İlmî Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 7, (1999), s.251-379.

ÇAKIR Coşkun, "Türkiye'de İktisat Tarihi Çalışmalarının Tarihi Üzerine Bir Deneme", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Sayı: 1, (2003), s.7-63.

ÇAKIR Coşkun. "Türk Aydınının Tanzimat'la İmtihanı Tanzimat ve Tanzimat Dönemi Siyasi Tarihi Üzerine Yapılan Çalışmalar", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Sayı: 3, (2004), s.9-69.

ÇAKMAK Biray, "Çepni, Çandır ve Okçulu Köyleri Örneklerinde Tahrir

Defterlerine Dayalı Bir Mikro-Tarih Analizi", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı:13, (2010), s. 41-60.

ÇALEN Mehmet Kaan, "Parçalanmış Tarihe Reddiye", *2023 Dergisi*, Sayı: 152, (Aralık 2013), s. 14-18.

ÇELEBİ Nilgün, "Millenium'un Bilimleri Bağlamında Sosyoloji ve Tarih: Ne Nasıl?", *Prof. Dr., Eyüp Kemerlioğlu'na Armağan*, Önder Matbaası, Sivas, (2000), s.85-94.

ÇELİK Muhammet Bilal, «İşgallerinden Önce Türkistan Hanlıklarında Tarih Yazıcılığı», *Turkish History Education Journal*, Sayı: 3 (2014), s.144-165.

ÇELİK, H. Seçkin, "İnönü Döneminde Resmî Tarih Yazımına Yönelik Yeni Yaklaşımlar: Bir Revizyonun Analizi", *CTAD: Journal of Modern Turkish History Studies*, Cilt: 12, Sayı: 24, (2016), s.80-121.

DAVUDOĞLU Ahmet, "Genel Dünya Tarihi İçinde Osmanlı'nın Yeri: Metodolojik Meseleler ve Osmanlı Tarihinin Yeniden Kurulması", *Osmanlı Ansiklopedisi*, Cilt:7, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, (1999), s.674-680.

DAVUTOĞLU Ahmet, "Tarih İdraki Oluşumunda Metodolojinin Rolü: Medeniyetler Arası Etkileşim Açısından Dünya Tarihi ve Osmanlı", *Divan*, Cilt:7, (1999), s.1-63.

DELİLBAŞI Melek, "Halil İnalcık", *OTAM*, Sayı: 19, Ankara, (2006), s. 1-6.

DEMİRCAN Adnan, "Tarih Üzerine Bazı Düşünceler", *Milel ve Nihal*, Cilt: 4, Sayı: 3, (2007), s.69-89.

DEMİREL Ahmet, "Tarih Biliminde Olgular ve Tarihçinin Objektifliği", *Toplumsal Tarih Dergisi*, Sayı:18, (2002), s.70-71.

DERVİŞOĞLU Fatih M., "Türkiye'de Akademik Tarihçilik ve Millî Tarih-Ekolü Kurucusu İlim Adamı: Mehmed Fuad Köprülü (1890–1966)", *International Journal of Social Science*, Sayı: 35, (2015), s. 55-67,

DOĞANCI Kamil, "Polybius'un Tarih Anlayışı ve Tarih Yazım Yöntemi Üzerine", *Journal of Human Sciences*, Cilt: 11, Sayı: 2 (2014), s.1167-1180.

DÖRTOK ABACI, Zeynep, "Tarih Yazımında Yapısal Unutkanlık:

Menhus Bir Mesele Olarak Küfürbazlar ve Küfür", *Journal of Turkish Studies*, Sayı: 41, (2014), s.71-83.

DURALI Teoman, "Tarih ve Felsefe", *Fırat Üniversitesi Tarih Metodolojisi ve Türk Tarihi Meseleleri Kollokyumu*, Elazığ, (1990), s.77-82.

DURALI Teoman, "Tarihin Dayanılmaz Ağırlığı", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt:40, (1999), s.117-126.

DURGUN Fatih, "Rönesans'tan 19. Yüzyıla Avrupa Tarihyazımında İlerleme Fikri, Dönemselleştirme ve Orta Çağ Avrupa Tarihi Algısı", İnsan & Toplum, Cilt: 3, Sayı: 6, (2013), s.283-304.

DURMAZ, Sayime, "Ortaçağ Tarihi Tasarımının İnşa Edici Aktörlerinden Marc Bloch", *Journal of International Social Research*, Cilt: 9, Sayı: 42, (2016), s.584-592.

DURUKAN Kaan, "Modern Türk Tarihçiliğinin/Tarihyazımının Sorunları Üzerine Bazı Düşünceler", *Toplum ve Bilim*, Sayı:91, (2002), s.295-307.

DÜZENLİ Halil İbrahim, "Fiziksel İnşadan Metinsel İnşaya: Türkiye'de Mimarlık Tarihi ve Tarihçiliğinin Serüveni", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi-Türk Mimarlık Tarihi*, Cilt:7, Sayı:13, İstanbul, (2009), s.11-50.

ECO Umberto, "Yorum ve Tarih", Çev. Yurdanur Salman, *Kuram Kitap*, Sayı:3, (Eylül 1993).

ELDEM, Edhem, "Osmanlı Tarihini Türklerden Kurtarmak", *Cogito*, Sayı: 73, (2013), s.260-283.

ELİBOL Saadettin, "Tarihsel Süreci Açıklama Girişimlerindeki Zorluk", *Felsefe Dünyası*, Sayı: VIII, (Temmuz 1993), s.59-66.

EMECEN Feridun M. "Klasik Dönem Osmanlı Siyasi Tarih Çalışmaları: Yönelimler ve Yaklaşımlar", *Türkiye'de Toplum Bilimlerinin Gelişimi, Sosyoloji Yıllığı*, Ed. Ertem Eğribel & Ufuk Özcan, Sayı 18, 2009, s. 361-374.

EMECEN Feridun, "Osmanlı Kronikleri ve Biyografi", İslam Araştırmaları Dergisi, Sayı: 3 (1999), s.83-90.

ERDOĞAN Necmi, "Devleti İdare Etmek ve Maduniyet ve Düzenbazlık" *Toplum ve Bilim*, S.83, (2000), s.8-31.

ERDOĞDU Teyfur, "Açık Tarihçilik: Tarih İnşasında Tartışmalı Konular - Yeni Eğilimler - Yeni İmkanlar", *Cogito*, Sayı:73, (2013), s.400-434.

ERDOĞDU Teyfur, "Prof. İnalcık Tarihçiliği'nin Tahlil Denemesi", *Uluslararası Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Tarihi Araştırmaları 6. Ara Dönem Sempozyumu Bildirileri. CIEPO*, Uşak İli Kalkınma Vakfı, 2011, s.1-31.

ERDOĞDU Teyfur, "Tarih Araştırmalarında Yeni Eğilimler", *Sosyal Bilimlerde Yeni Eğilimler*, Nobel Yayınevi, Ankara, 2015, s.39-102.

ERDOĞDU Teyfur, "Tarih Yazmak - Günah İşlemek", *Türkiye Günlüğü*, Sayı: 40, (1996), s.71-75.

ERDOĞDU Teyfur, "Tarihyazıcılığında Gerçek (Realitas)-Hakikat (Veritas) Sorunu", *Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Tarihçilik ve Tarih Yazıcılığı Sempozyumu*, (18 Mart 2010), Türk Tarih Kurumu, Ankara.

ERDOĞDU Teyfur, Tarihçilerin Kutbü'l-Aktabı Prof. Dr. Halil İnalcık ile Tarihyazıcılığının Püf Noktaları Üzerine Bir Mülakat. *Tarih Okulu / The International Journal of The History School*, Sayı:11, (2011), s.159-161.

ERGENÇ Özer, "Halil İnalcık'ın Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihçiliğindeki Yeri", *Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Tarihçilik ve Tarih Yayıncılığı Sempozyumu*, TTK, Ankara, 2010, s.7-12.

ERGENÇ Özer. *XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya: Osmanlı Klasik Dönemi Kent Tarihçiliği*, Ankara Enstitüsü Vakfı, Ankara,1995.

ERGENE Boğaç A. "Mâduniyet Okulu, Post-Kolonyal Eleştiri ve Tarihte Bilgi-Özne Sorunu: Osmanlı Tarihçiliği İçin Yeni Dersler mi?", *Toplum ve Bilim*, Sayı: 83, 2000, s.32-47.

ERKAL Mustafa E., "Tarihçilerin ve Sosyologların Kaçınmaları Gereken Bazı Metod Hataları", *Tarih ve Sosyoloji Dergisi Semineri*, (28-29 Mayıs 1990), Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, (1991), s.17-26.

ERTÜRK, Eyüp Bayram, "Cumhuriyet Devri Erken Dönem Türk Tarihçiliğinden Önemli Bir İsim: Mustafa Çağatay Uluçay", *TT*, Cilt: XX, Sayı: 118, (1993), s. 9-20.

ERTÜRK, Eyüp Bayram, "Mustafa Çağatay Uluçay Bibliyografyası De-

nemesi", Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, Cilt: III, Sayı: 8, (1998), s. 385-406.

EVKURAN Mehmet, "Zaman, Bilinç ve Tarih Algısı Üzerine Teolojik Açıdan Bir İnceleme", *Milel ve Nihal*, Cilt: 4, Sayı:3, (2007), s.31-68.

EYİCE Semavi, "Türk Tarihinin Ana Hatları," *Belleten*, Cilt: XXXII, Sayı: 128, s. 509-526.

FAZLIOĞLU İhsan, İki Ucu Müphem Bir Köprü: "Bilim" ile "Tarih" ya da "Bilim Tarihi", *TALİD*, Cilt: II, Sayı: 4, s.9-27.

GADAMER Hans, G. "Tarih Bilinci Sorunu", *Toplum Bilimlerinde Yorumcu Yaklaşım*, Çev. Taha Parla, Der. P. Rabinow ve W. Sullivan, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, (1990), s.186-187

GÖLE Münir, "Doğru Olmadığını Biliyorum Ama Öyle Hatırlıyorum", *Cogito* "Bellek: Öncesiz, Sonrasız", S.50, (2007), s.26.

GÖLET, Mustafa, "Tarihsel Olgu ve Anlatı Stratejileri: Günlük Yazımından Tarih Yazımına "Bir" Gözlemcinin Çanakkale Savaşlarına "Birden Çok" Tanıklığı", *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 1, Sayı:2, ss. 117-142.

GÖYÜNÇ Nejat, "Tarihçiliğimizin Dünü ve Bugünü", *Felsefe Kurumu Seminerleri (Türkiye'de Tarih Eğitimi)*, Ankara, (1977), s.240-254.

GÜL, Serkan, "Anlatı Tarih Üzerine Tartışmalar ve Yeni Yaklaşımlar", *Journal of Black Sea Studies*, Cilt: 10, Sayı: 38, (2013), s.105-117.

GÜMÜŞ Fatih, "Yeni Yöntem ve Yaklaşımlara Açık Bir Ruh: Annales Okulu", *Toplum ve Bilim*, S.91, (2002), s.308-322.

GÜMÜŞLÜ, Bedi, "Türk Tarihçiliğinde İlk Ekonomik Tarih Denemesi ve Tepkiler", *Kebikeç*, Sayı: 29, (2010), s.7-20.

GÜNALTAY Şemseddin, "İslam Tarihinin Kaynakları: Tarih ve Müverrihler", Haz. Yüksel Kanar, Kitabevi, İstanbul, (1991), s.17-22.

GÜNDOĞAN, Ali Osman, "Tarihin Sonunun Eleştirisi", *Felsefe Dünyası*, Sayı: XIII (Güz 1994), 17-23.

GÜNEŞ Ahmet, "Tarih, Tarihçi ve Meşruiyet", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı:17, (2005), s.1-48.

HALAÇOĞLU, Yusuf & AYDIN M. Âkif, "Cevdet Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 7, İstanbul 1993, s. 443-450.

HANİOĞLU Şükrü, "Atatürk İlkeleri Anabilim Dalı: Kavramlar, Kaynaklar ve Metodoloji Sorunları", *I. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Semineri*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Basımevi, Samsun, (1985), s. 40-45.

HATİP, Salih Murat, "Cumhuriyet Dönemi Denizcilik Tarihçileri Üzerine Analitik Bir İnceleme: Bahriye Kökenleri Deniz Tarihçileri ve Eserleri", *KAREFAD (Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi)*, Cilt: 4, Sayı:1, Nisan 2016, s.59-83.

HİZMETLİ Mustafa, "Türkiye'de Tarihçilik Konusunda Hazırlanmış Lisansüstü Tezler için Bir Bibliyografya Denemesi", *International Journal of Cultural and Social Studies (IntJCSS)*, Cilt: 2, Sayı: 2, (2016), s.383-408.

HOCAOĞLU Durmuş, "Orada Öylece Duran", Tarih, *Bilgi ve Düşünce*, Sayı: 4, (2003), s.82-87.

HOLROYD Michael, "Çağdaş Tarihin Çağdaş Yazında Yansıyışı", Çev. Serhan Keser, Metis Çeviri Dergisi, Sayı: 6, (Kış 1989), s.102-104.

İHSANOĞLU, Ekmeleddin, "Osmanlı Medrese Tarihçiliğinin İlk Safhası (1916-1965) Teşif ve Tasarlama Dönemi" *Belleten*, Cilt: 64, Sayı:240, 2000, s.541-582.

İLYASOĞLU Aynur, "Yerel Tarih Gruplarıyla Tanışırken: Konular, Sorunlar", *Yerel Tarihçilik, Kent, Sivil Girişim: Yerel Tarih Grupları Deneyimi*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, (2001), s.38.

İLYASOĞLU Aynur, "Toplumsalın İçinde Kurgulanan Öznenin Kendini Dile Getirme İmkanları Olarak Yaşam Anlatıları ve Sözlü Tarih", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi, Sayı: 16, (2008), s. 67-80.

İNALCIK, Halil, "Türk İlmi ve M. Fuad Köprülü", *Türk Kültürü*, Cilt: VI, Sayı:65, (1968), s. 289-294.

İNALCIK Halil & Yediyıldız, Bahattin, "Türkiye'de Osmanlı Araştırmaları", *13. Türk Tarih Kongresi: Kongreye Sunulan Bildiriler I*, TTK Yayınları, Ankara, 2002, s.85-220.

İNALCIK, Halil, "Türkiye'de Osmanlı Araştırmaları, I- Türkiye'de Mo-

dern Tarihçiliğin Kurucuları", *XIII. Türk Tarih Ankara* 4-8 Ekim 1999 Kongreye Sunulan Bildiriler, I. Cilt, Türk Tarih Kurumu: Ankara, 2002.

İNALCIK, Halil, "Türkiye'de Osmanlı Araştırmaları: Türkiye'de Modern Tarihçiliğin Kurucuları", *TTK Bildiriler,* Cilt: XIII/ I, 2002, s.101-122.

İNALCIK, Halil & Bülent Arı, "Osmanlı Türk Tarihçiliği Üzerine Notlar", *Uluslararası Askeri Tarih Dergisi,* Sayı: 87, (2007), s. 214-215.

İNALCIK, Halil, "Fransız Annales Ekolü ve Türk Tarihçiliği", *Doğu Batı,* Sayı: 39, (2009), s. 311-324.

İNALCIK, Halil, "Modern Türk Tarihçiliği Üzerine Notlar", *Doğu Batı,* Sayı: 39, (2009), s. 289-310.

İNAM Ahmet, «Türk Tarih Yazımı için Düşürülmüş Bazı Felsefe Notları», *Felsefe Dünyası,* Sayı: XIII (Güz 1994), s.1-6.

İNAN Afet, "*Atatürk ve Tarih Tezi*", *Belleten*, Cilt: 3, Sayı:10, (1939), s.243-246.

İNAN Huricihan, "Osmanlı Tarihi ve Dünya Sistemi: Bir Değerlendirme", *Toplum ve Bilim*, Sayı: 23, (1983), s.9-39,

İNAN Kenan, «Klasik Devir Osmanlı Tarihçilerinde Kaynak Kullanma Usulleri», *Tarih Araştırmaları Dergisi,* Cilt: XVIII, Sayı: 29, (1996), s. 91-135.

İNAN Kenan, "Sade Nesirden Süslü Nesire: Fatih›in Tarihçisi Tursun Bey ve Tarih Yazma Tarzı", Osmanlı, Cilt 8, Ankara 1999, s.293-300.

İNAN Süleyman, «Çocukluğumuza İnelim..." Tarih Yazımında Psikobiyografiler: İyi Örneklerden Yöntemin Belirlenmesine», *Turkish History Education Journal*, Sayı: 5, (2016), s.491-514.

İNAN, Kenan, "Fatih›in Tarihçisi Tursun Bey ve Tarih-i Ebü›l-Feth Üzerine Bazı Notlar", *Kebikeç*, Sayı: 16, (2003), s. 5-16.

İPŞİRLİ Mehmet, "İsmail Hakkı Uzunçarşılı", *Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Tarihçilik ve Tarih Yayıncılığı Sempozyumu,* TTK, Ankara, 2010, s.21-30.

İPŞİRLİ Mehmet, "Osmanlı Tarih Yazıcılığı", *Osmanlı*, 8, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s.247-256.

IZENBERG Gerard, "Psikotarih ve Zihniyetler Tarihi," Çev. G. V. Canik, *Tarih Okulu Dergisi*, Sayı: VI, (Ocak-Nisan 2010), s.145-164.

KAFADAR Cemal, "Cemal Kafadar ile Dünyada Türk Tarihçiliği Üzerine", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt: 8, Sayı:15, 2010, s.393-424.

KAFADAR Cemal, "Osmanlı Kültür Tarihçiliği ve Yeni Yönelimler", *Toplumsal Tarih*, Cilt: 20, Sayı:122, 2004, s.26-31.

KAFADAR Cemal, "Osmanlı Tarihçiliğinin Daha Zevkli, Daha Heyecanlı Ama Daha Zor Bir Dönemine Giriyoruz", Söyleşenler: Polat Safi & Cumhur Bekar; Fatih Durgun, *Klavuz Bahar*, 48, 2008, s.65-85.

KAFADAR Cemal, "Tarih Aynı Zamanda İnsanların Eğlendiği Bir Alan Olmalı", Söyleşen Ahmet Gürata, *Kebikeç*, Sayı: 27, (2009), s.109-130.

KAFESOĞLU İbrahim, "Tarih İlmi ve Bizde Tarihçilik", *Tarih Dergisi*, Sayı: 17-18, (1963), s.1-16.

KANAT, Cüneyt, "Türk Tarih Yazıcılığında Eleştirel Düşünce ve Teori Geliştirme Problemi", *Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Tarihçilik ve Tarih Yayıncılığı Sempozyumu Bildiriler*, Ed.Mehmet Öz, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2010, s. 41-54.

KANLIDERE Ahmet, "Sovyet ve Türk Tarih Yazıcılığında Rusya Müslümanlarının Düşünce Tarihi," *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt: II, Sayı:1, (2004), s. 149-181.

KANT Immanuel, "Dünya Yurttaşlığına Yönelik Genel Bir Tarih Anlayışı", Çev. Uluğ Nutku, *Yazko Felsefe Yazıları Dizisi 4*, (1982).

KARADAŞ Yücel & DEMİR Timur, "Türkiye'de 1930-1970 Arası Arkeoloji Paradigmasının Bilim Sosyolojisi Açısından Bir Betimlemesi", İnsanbilim Dergisi, Cilt: 2, Sayı: 2, (2013), 1-16.

KARAL Enver, Ziya, "Tanzimattan Bugüne Kadar Tarihçiliğimiz", *Felsefe Kurumu Seminerleri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1977, s.255-268.

KARAÖMERLİOĞLU M. Asım "Bağımlılık Kuramı, Dünya Sistemi Teorisi ve Osmanlı/Türkiye Çalışmaları", *Toplum ve Bilim*, Sayı: 91, (2001-2002), s. 81-99.

KAYALI Kurtuluş, "*Annales Hareketinin Türkiye Serüveni O Kadar Açıklayıcı ki...*" *Fransız Tarih Devrimi: Annales Okulu*, Peter Burke, Çev. Mehmet Küçük, Doğu Batı Yayınları, s.7-20.

KAYALI, Kurtuluş, "Türkiye'de Tarihyazıcılığı Üzerine Bazı Sathi Gözlemler", *Cogito*, Sayı: 73, (2013), 251, 260.

KAYIRAN Mehmet, "Tarih Metodolojisi Üzerine Düşünceler", *Lefke Avrupa Üniversitesi, 2-3 Nisan 2003, Bildiriler*, 2003, s.18-37.

KAYIRAN Mehmet, "Tarih Metodolojisi ve Araştırma Yöntemleri İçin Seçme Bibliyografya", *Anadolu Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: (1989), s.315-335.

KAYMAZ Nejat, "Türkçü Tarih Görüşü", *Felsefe Kurumu Seminerleri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1977, s.433-443.

KEYDER, Çağlar & İSLAMOĞLU Huricihan, "Osmanlı Tarihi Nasıl Yazılmalı? Bir Öneri", *Toplum ve Bilim*, Sayı: 1, (1977), s. 49-80.

KILIÇ Aykut Tunç, "Türkiye'de Tarih ve Tarihçilik", *Toplumsal Tarih Dergisi*, Sayı: 113, (2003), s.102-103.

KILIÇBAY Mehmet Ali, "Tarihçilik Geçmişin Tanzimidir", *Türkiye Günlüğü*, Sayı: 10, (1990), s.70-79.

KOÇ Yunus, "İ. Ercüment Kuran (1920-2009)", *Türk Yurdu*, Cilt: 31, Sayı: 281, (Ocak-2011), s. 223-225.

KOÇ Yunus, "Sadri Maksudi Arsal (1880-1957)", *Türk Yurdu*, Cilt: 31, Sayı: 281, (Ocak-2011), s. 121-125.

KOÇ Yunus, "Türk Tarih Kurumu ve Türk Tarihçiliğindeki Yeri", *Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Tarihçilik ve Tarih Yayıncılığı Sempozyumu*, (Ankara, 18-20 Mart 2010), Ed. Mehmet ÖZ, Ankara, 2011, TTK Yayınları, s. 655-666.

KOÇ Yunus, "Yusuf Akçura (1876-1935)", *Türk Yurdu*, Cilt: 31, Sayı: 281, (Ocak-2011), s. 67-71.

KOÇ, Yunus, "İ. Ercüment Kuran ve Seçilmiş Bibliyografyası", *Türk Yurdu*, Cilt: 29, Sayı. 268, Aralık-2009, s.53-58.

KOÇ, Yunus, "Ömer L. Barkan ve Osmanlı İskan Tarihine İlişkin Çalışmaları", *Notlar: Osmanlı'da Nüfus ve İskan Politikaları*, Sayı: 15, BİSAV, İstanbul, Mart-2009, s. 31-54.

KOÇ, Yunus, "Prof. Dr. Mekki Şerif Baştav: Hayatı, Türk Tarihçiliğine Katkıları ve Eserleri", *Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü'nün 50. Yılına Armağan: 50. Yıl Sempozyumu Bildirileri*, Haz. Bülent Gül, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2012, s. 203-210.

KODAMAN Bayram, "Tarih Araştırmalarında Metot Meselesi", *Akademik Açı*, Sayı: 2 (1997), s.1-8.

KOLOĞLU Orhan, "Tarih Çalışmaları: 1980-1995", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 15, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996, s. 1352-1360.

KORALTÜRK Murat, "Cumhuriyet Dönemi Türkiye İktisat Tarihi Çalışmaları Hakkında Genel Bir Değerlendirme", *TALİD*, Cilt: I, Sayı:1, (2003), s. 65-80.

KÖKSAL Hüseyin "Tarih Neydi, Niçin Yazılıyor ve Nasıl Eleştiriliyordu?-Antikçağ'dan Bilimsel Tarihe Kadar", *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı: 5, (2009), s.1604-1625.

KÖPRÜLÜ Orhan, "Köprülü'nün Hayatı ve Eserleri", *Tarih Araştırmaları I*, Akçağ Yayınevi, Ankara, 2006, s. 1-6.

KÖYMEN Mehmet Altay, "Prof. M. Fuad Köprülü'nün Tarihe Dair İlk Yazıları" *Türk Kültürü*, Sayı: 47, 1966, s.953-956.

KÖYMEN Mehmet Altay, "Türk Tarihinde Araştırma Medotu", *Millî Kültür*, Sayı:81, 1991, s.12-22.

KURAN Ercüment, "Tanzimat Devri Osmanlı Tarih Yazıcılığı", *Türkiye Günlüğü*, Sayı 42, 1996.

KURAN Ercüment, "Yusuf Akçura`nın Tarihçiliği", Ölümünün Ellinci Yılında Yusuf Akçura Sempozyumu Tebliğleri, 11-12 Mart 1985. s. 45-49.

KURAT Akdes, "Bizansın Son ve Osmanlıların İlk Tarihçileri", *TM*, Cilt: III, İstanbul 1935, s. 185-206.

KÜTÜKOĞLU Bekir, "Vakanüvis", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* Cilt 42, 2012, s. 457-461.

KÜTÜKOĞLU Mübahat S. "Hocalarım Cavid Baysun ve Ömer Lütfi Barkan", *Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Tarihçilik ve Tarih Yayıncılığı Sempozyumu,* TTK, Ankara, 2010, s.3-6.

MARDİN Şerif, "Türk Tarih Yazımında Son Eğilimler", *Makaleler 4, Türk Modernleşmesi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1992, s. 291.

MARTAL Abdullah, "Yerel Tarih Yazımında Kaynak Kullanımına İlişkin Sorunlar", *Tarih Yazımında Yeni Yaklaşımlar- Küreselleşme ve Yerelleşme,* Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, (2000), s.248.

MENAGE, V. L., "Osmanlı Tarihçiliğinin Başlangıcı", Çev. Salih Özbaran, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, Sayı IX, (1978), s. 227-240.

NECDET Öztürk, "Osmanlılarda Tarih Yazıcılığı Üzerine", *Osmanlı*, Cilt 8, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 257.

NOLAND R. W., "Psikotarih, Teori ve Pratik," Çev. M. Alican, *Tarih Okulu Dergisi*, Sayı: VI, (Ocak-Nisan 2010), s. 464 496.

OCAK Ahmet Yaşar, "Kültür Tarihi Araştırmaları Hakkında Düşünceler", *Türkiye Günlüğü,* Sayı 16, (1991), s.142-145.

OCAK Ahmet Yaşar, "Fuad Köprülü, Sosyal Tarih Perspektifi ve Günümüz Türkiyesinin Din ve Tasavvuf Araştırmalarında "Tarihin Saptırılması" Problemi", *SÜ Türkiyat Araştırmaları Dergisi,* Sayı 3, 1997, s. 221-230.

OCAK Ahmet Yaşar, "Türk ve Türkiye Tarihinde İslam'ı Çalışmak yahut "Arı Kovanına Çomak Sokmak", *Toplum ve Bilim*, Sayı 91, (2001-2), s.100-114.

ODABAŞ Hüseyin, "Osmanlı Yazma Eserleri ve Türkiye'de Yazma Eser Kütüphaneciliği", *bilig*, Sayı: 56, (2011), s.150-155.

ORAL Mustafa, "Bir Geçmiş Zaman Efendisi: Mükrimin Halil Yinanç". *Turkish History Education Journal,* Sayı: 4, (2015), s.195-203.

Oral, Mustafa, "Türk Tarih Tezi ve Güneş-Dil Teorisi", *Atatürk Yolu* -

Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi, Cilt: 8, Sayı: 31-32, (2003), s. 369-384.

ORTAYLI İlber, "Osmanlı Tarihyazıcılığının Evrimi Üstüne Düşünceler", *Türkiye'de Sosyal Bilim Araştırmalarının Gelişimi,* Der. Sevil Atauz, Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayını, Ankara, 1986, s. 420-423.

ORTAYLI İlber, "Resmi Tarihçilik Sorunu Üzerine" *Tarık Zafer Tunaya'ya Armağan*, Cem Yayınevi, İstanbul, (1992), s. 33-36.

ÖGEL Bahaeddin, "Türk Askeri Tarih Araştırmalarında İzlenecek Metot Hakkında Birkaç Not", *Askeri Tarih Bülteni,* Cilt: VIII, Sayı: 15, (1983), s.1-6.

ÖĞRETİR, İsmail, "Çağdaş Otobiyografi Yazımı", *Journal of Graduate School of Social Sciences,* Cilt: 19, Sayı: 3, (2015), s.69-75.

ÖKE M. Kemal, "Atatürk İlkeleri Anabilim Dalı: Kavramlar, Kaynaklar ve Metodoloji Sorunları", *I. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Semineri*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Basımevi, Samsun, (1985), s.13-17.

ÖZ Mehmet, "Cumhuriyet Döneminde Tarih Araştırmaları", *Cumhuriyet Türkiyesinde Bilimsel Gelişmeler Sempozyumu,* 8-10 Kasım 2000, Ankara, Ankara 2001.

ÖZ Mehmet, "Osman Turan'ın Tarih Metodolojisi", Ölümünün 20. Yılı Münasebetiyle Prof. Dr. Osman Turan'ın Eserinde Tarih ve Tarihçi İlişkileri İlmi Toplantısı, Tebliğler ve Tartışmalar, Yay. Haz. Bahaeddin Yediyıldız, Fahri Unan, Yücel Hacaloğlu, Gökçe Ofset, 1998,Ankara, s.53-54.

ÖZ Mehmet, "Osman Turan'ın Tarih Metodolojisi", *Türk Kültürü,* 36/424, 1998, s.482-487

ÖZ Mehmet, "Tarih ve Tarihçiliğimiz Üzerine Bazı Düşünceler", *Muhafazakâr Düşünce*, Cilt: 2, Sayı:7, 2006, s.67-75.

ÖZ Şaban, "Tarih Felsefesinde ‹Tarihin Yasaları› Üzerine", *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi,* Sayı:11, (2008) s. 31-44.

ÖZBARAN Salih, «1980›den Günümüze Tarih Çalışmaları», *CTDA,* Cilt 15, 1995, s.1358-1359.

ÖZBARAN Salih, "Tarih Nedir?" *Fırat Üniversitesi Tarih Metodolojisi ve Türk Tarihi Meseleleri Kollokyumu*, Elazığ, (1990), s.1-7.

ÖZBARAN Salih, "Türkiye'de Tarihçiliğin Görüntüsü", *Dokuz Eylül Üniversitesi Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt I, Sayı: 2, (1992), s. 33-49.

ÖZBEK Nadir, "Alternatif Tarih Tahayyülleri Siyaset, İdeoloji ve Osmanlı-Türkiye Tarihi", *Toplum ve Bilim*, Sayı: 98, (2003), s.234-54.

ÖZBEK Nadir, "Zeki Velidi Togan ve Türk Tarih Tezi," *Toplumsal Tarih*, Sayı 45, (1997), s. 20-27.

ÖZCAN Abdülkadir, ""II. Abdülhamid Dönemi Tarihçiliği ve Literatürü", *Devr-i Hamid, Sultan II. Abdülhamid*, Kayseri, I, 2011, s.113-125.

ÖZCAN Abdülkadir, "Ahmed Refik Altınay", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 2, İstanbul 1989, s. 120-121.

ÖZCAN Abdülkadir, "Fatih Devri Tarih Yazıcılığı ve Literatürü", *Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 14, 2003, s.55-62.

ÖZCAN Abdülkadir, "II. Bayezid Devri Tarihçiliği ve İlk Standart Osmanlı Tarihleri", *FSM İlmi Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, Sayı 2, 2013, s. 141-153.

ÖZCAN Abdülkadir, "Osmanlı Tarihçiliğine ve Tarih Kaynaklarına Genel Bir Bakış", *FSM İlmi Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, Sayı 1 2013, s. 272.

ÖZCAN Ahmet, «Milliyetçilik ve Popüler Tarih», *Türk Yurdu*, Cilt: 32, Sayı: 295, (2012), s. 559-567.

ÖZCAN Ahmet, «Muhafazakâr Tarihçiliğin Popüler Yüzü: "İnanmıyorum Bana Öğretilen Tarihe", *Doğu Batı*, Yıl: 14, Sayı: 58, (Ekim 2011), s. 243-276.

ÖZCAN Ahmet, "II. Meşrutiyet›ten Cumhuriyet›e Türkiye›de Tarihçiliğe Bir Bakış (1908–1931)", *Türk Yurdu*, Cilt: 32, Sayı: 293, 2012, s. 25-29.

ÖZCAN Ahmet, "Popüler Tarihçilik ve Osmanlı Tarihine İlgisi Üzerine Bazı Tespitler", *Doğu-Batı*, Yıl 13, Sayı: 54, (Ekim 2010), s.99-118.

ÖZCAN Ahmet, "Tarih Yazanların Yazılmayan Hayatları", *Türk Yurdu*, Cilt: 32, Sayı: 298, Haziran 2012, s.51-56.

ÖZCAN Ahmet, "Türkiye'de Popüler Tarihçilik (1923-1960)" Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Tarihçilik ve Tarih Yayıncılığı Sempozyumu, *Türk Tarih Kurumu Yayınları*, Ankara 2010, s.515-538.

ÖZCAN, Ufuk; EĞRİBEL Ertan, «Post» Söylemler ve Tarihin Değersizleşmesi", *Tarih ve Uygarlik Istanbul Dergisi*, Sayı: 5, (2014), s.7-20.

ÖZDEMİR, Mehmet, "Siyer Yazıcılığı Üzerine", *Milel ve Nihal*, Cilt: 4, Sayı: 3, (2007), s.129-162.

ÖZDEN Mehmet, "Cumhuriyet Döneminde Osmanlı Modernleşme Tarihine Dair Kaleme Alınmış Tetkikler Üzerine", *Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Tarihçilik ve Tarih Yayıncılığı Sempozyumu,* TTK, Ankara, 2010, s.311-318.

ÖZEL Oktay, «Bir Tarih Okuma ve Yazma Pratiği Olarak Türkiye'de Osmanlı Tarihçiliği», *Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek, Sempozyum Bildirileri*, Ed.Tanıl Bora vd., Metis Yayınları, İstanbul 1999, s.147-160.

ÖZEL Oktay, "Modern Osmanlı Tarihyazımında 'Klasik Dönem': Bir Eleştirel Değerlendirme", *Tarih ve Toplum - Yeni Yaklaşımlar*, Sayı: 4, s.273-294.

ÖZEL Oktay, "Tarih, Tarihçi ve Entelektüel Kamusallık Bağlamında Türkiye'den Güncel Değinmeler", *Doğu Batı*, Sayı: 36, (Bahar, 2006), s.63-81.

ÖZEL Oktay, "Tarihçi Gözüyle Türkiye›de Tarihsel Sosyoloji" *Tarihsel Sosyoloji*, Ed. Elisabeth Özdalga, Doğu Batı Yay Ankara, 2009, s.176-190.

ÖZEL Oktay; ÇETİNSAYA Gökhan, "Türkiye'de Osmanlı Tarihçiliğinin Son Çeyrek Yüzyılı: Bir Bilanço Denemesi" *Toplum ve Bilim*, Sayı:91, (2002), s.8-38.

ÖZSÜER Esra, «Tarihin "Öteki" Yüzü: Türkiye ve Yunanistan Örneğinde Tarihi Yeniden Algılamak». *Turkish History Education Journal*, Sayı: 4, (2015), s.165-201.

PALABIYIK M. Hanefi, "Ord. Prof. Dr. Mehmet Fuad Köprülü İlmi

Hayatı ve Türkiye Tarihi Adlı Eseri Münasebetiyle Tarih Anlayışı", *Atatürk Dergisi*, Cilt: 3, Sayı:3, (2003), s.7-29.

REILL Peter Hanns, "18. yy. Sonunda Tarihsel Düşünüm ve Tarih Yazımı Betimlemelerinde Genel ile Özel Olanla İlgili Sorun", Çev. Doğan Gün, *Turkish History Education Journal,* Cilt: 3, Sayı: 1, (2014), s.144-168.

REYHAN Cenk, "Ütopya ile Gerçeklik Arasında Osmanlı Üzerine Tarihyazımı,", *Tarih ve Toplum: Yeni Yaklaşımlar,* Sayı: 14, (2012), s.73-94.

RIEFF P., "Tarih, Psikanaliz ve Sosyal Bilimler," Çev. G. V. Canik, *Tarih Okulu Dergisi*, Sayı: VII, (Mayıs-Ağustos 2010), s.109-127.

SAFRAN Mustafa; ŞIMŞEK Ahmet, "Anlatı Bağlamında Tarihyazımının Sorunları" *bilig* Sayı: 59, (2011), s.203-234.

SAFRAN Mustafa; ŞIMŞEK Ahmet, "Tarihyazımında Bir Sorun: Tarih ve Zaman", *Tarihin Peşinde Dergisi,* Cilt: 1, Sayı: 1, (2009).

SAKAL Fahri, "Folklor Ürünlerinin Tarih Araştırmalarında Kaynak Olarak Kullanılması" *Millî Folklor*, Sayı:77, (2008), s.50-60.

SAKAL Fahri, "Türk Demokrasi Tarihi: Lüzumu ve Metodolojisine Dair" *Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Dergisi*, Cilt:8, Sayı:2, (2006), s.77-92.

SANDER Oral, "Tarihte Yöntem", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 28, Sayı:1, (1973), s.59-71.

SARIOĞLU, Mehmet, "Kent Tarihi Çalışmaları Üzerine Bazı Düşünceler", *Kebikeç*, Sayı: 11, (2001), s.333-344.

SAYAR H. M. Cumhuriyet Döneminde Eskiçağ Tarihi Araştırmaları ve Eskiçağ Tarihi Eğitimi. *Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Tarihçilik ve Tarih Yayıncılığı Sempozyumu,* TTK, Ankara, 2010, s.767-780.

SEZEN Baykan, "Türk Toplum Tarihi Üzerine Tartışmalar", *Toplum ve Bilim*, Sayı: 4, (1977), s.42-62.

SİVRİOĞLU Ulaş Töre, "Aryan Teorisi ve Türk Tarih Tezi", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 6, (2015), s.1-27.

SOYSAL Mahmut Enes, "Tarih Biliminin Sosyal Bilimlerle İlişkisi

ve Önemi Üzerine Genel Bir Bakış', *Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Dergisi*, Cilt 1, Sayı: 1, (2012), s. 343-404.

SOYSAL Doğan Asude, "Cumhuriyet Dönemi Popüler Tarih Dergileri", *Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Tarihçilik ve Tarih Yazıcılığı Sempozyumu*, Bildiriler Ed. Mehmet Öz, Ankara, 2010, s.557-564.

SÖNMEZ Erdem, "Galat-ı Meşhuru Sorgularken: Türkiye'de Tarihyazımı Üzerine Notlar", *Modus Operandi*, Cilt: 1, Sayı:1, 2015, s. 49-80.

SÖNMEZ Erdem, "Klasik Dönem Osmanlı Tarihi Çalışmalarında Max Weber Etkisi", *Praksis*, Sayı: 23, 2010, s.39-63.

SÖYLEMEZ Mehmet Mahfuz, "Tarih Üzerine Notlar", *Milel ve Nihal*, Cilt: 4, Sayı: 3, (2007), s.9-17.

ŞAKİROĞLU Mahmut, "Memleketimizde Toplu Tarih Çalışmaları-I", *Tarih ve Toplum*, Sayı: 36, 1986, s.41-46.

ŞAKİROĞLU Mahmut, "Memleketimizde Toplu Tarih Çalışmaları-II", *Tarih ve Toplum*, Sayı: 38, 1987, s.9-13.

ŞİMŞEK Ahmet, "Tarih Yazımında "Öteki" Kaynaklar: İstanbul'un Fethi Konusunda Bir Örnekleme", *Mehmet Eröz Armağanı*, Ed. M. Aksoy, O. Yorulmaz, Ötüken Neşriyat, 2011, s.579-600.

ŞİMŞEK Ahmet, "Ziya Gökalp-Mümtaz Turhan-Erol Güngör Çizgisinde Türk Tarih Görüşü", *Türk Yurdu*, Cilt: 31, Sayı: 284, (2011), s. 219-230.

ŞİMŞEK Ahmet, «Türk Tarih Tezi» Üzerine Bir Değerlendirme, *Türkiye Günlüğü*, Sayı:112, (2012). S.85-100.

ŞİMŞEK Ahmet, «Türkiye'de Tarih Ders Kitaplarında Avrupamerkezcilik», İnsan ve Toplum Dergisi, Cilt: 3, Sayı: 6, (2013), s.191-221.

ŞİMŞEK Ahmet, "Birinci Dünya Savaşı'nda Araplar Türkleri Arkadan Vurdu" Söyleminin Türk Tarih Tezi Çerçevesinde Epistemolojik Analizi, *Uluslararası Türk-Arap Müşterek Değerler Ve Kültürel Etkileşim Sempozyumu*, 12-15 Mayıs 2013, Amman - Ürdün, (2013), s.106-117.

ŞİRİN İbrahim, «Osmanlıda Tarihin Anlam Arayışı", *OTAM*, Sayı: 11, (2002), s.555-575.

ŞİRİN İbrahim, «Seyahatnamelerin Sosyal Bilimlerde Kullanım Değeri», *Türk Yurdu*, Sayı: 310, (2013), s.38-44.

ŞİRİN, İbrahim, "Seyahatnâmelerin Sosyo-Ekonomik, Sosyo-Kültür ve Düşünce Tarihi Yazımındaki Yeri ve Önemi", *Türk-İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 14, (Yaz 2012), s. 101-113.

Tarih ve Toplum, Yeni Yaklaşımlar, Sayı: 4, (2006), s.273-294.

TAŞBAŞ Erdal, "Klasik Dönem Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserlerine Kısa Bir Bakış", *Mediterranean Journal of Humanities*, Cilt: I, Sayı: 2, (2011), s.213-223.

TAŞTAN Yahya. Kemal, "Osmanlı Tarih Yazıcılığının Doğuşu", *Bilim Yolu*, Sayı: 3, (2003), s. 612-618.

TEKELİ İlhan "Tarih Yazımında Kuram ve Dilin Kullanımı Üzerine", *Toplumsal Tarih*, Sayı: 17, (1995), s.6-10.

TEKELİ İlhan, "Bireyin Yaşamı Nasıl Tarih Oluyor", *Toplumsal Tarih*, Kasım Sayısı, (2001), s.15.

TEKELİ İlhan, "Tarih Metodolojisi Üzerine", *Bilim ve Sanat*, Sayı: 21, (1982), s.42-48.

TEKELİ İlhan, "Tarih Yazımında Gündelik Yaşam Tarihçiliğinin Kavramsal Çerçevesi Nasıl Genişletilebilir?" *Tarih Yazımında Yeni Yaklaşımlar: Küreselleşme ve Yerelleşme, Üçüncü Uluslararası Tarih Kongresi*, İstanbul, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, (2000), s.42-60.

TEKİNDAĞ Şehabettin "Osmanlı Tarihyazıcılığı", *Belleten*, Cilt: 35, Sayı:140, (1971), s. 662-663.

TERZİOĞLU Derin, "Tarihi İnsanlı Yazmak", *Cogito*, Sayı: 29 (Güz 2001), s. 284-295.

TEZCAN Mehmet, "Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de İslamiyetten Önceki Türk Tarihi ve Medeniyetinin Yazımında Kaynakların ve Bilgilerin Kullanılması Üzerine", *Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Tarihçilik ve Tarih Yayıncılığı Sempozyumu, Bildiriler*, (Ed. Mehmet Öz), Ankara 2011, s. 75-88.

TEZEL Yahya Sezai "Osmanlı Tarihinin Bilgisi ile Bugünkü Kimlik So-

runlarımız ve Dünyadaki İtibarımız Meseleleri Arasındaki İlişki ya da İlişkisizlik Üzerine", *Türkiye Günlüğü*, Sayı: 11, 1990, s. 15.

TOKDEMİR Ertuğrul "1980 sonrasında Türkiye'de İktisat Tarihçiliği", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 15, 1995, s.1356-1357.

TOPRAK Zafer, "'Yeni Tarih' Anlayışı ve İlhan Tekeli-Selim İlkin İkilisi," İlhan Tekeli İçin Armağan Yazılar, Ed. Selim İlkin & Orhan Silier; Murat Güvenç, Tarih Vakfi Yayını, 2004, İstanbul, s. 75-83.

TOPRAK Zafer, "Sosyal Tarihin Alanı ve Türkiye Gerçeği", *Toplum ve Bilim*, Sayı 54-55, 1991, s.77-88.

TOPRAK Zafer, "Türkiye'de Çağdaş Tarihçilik (1908- 1970)", *Türkiye'de Sosyal Bilim Araştırmalarının Gelişimi*, Türk Sosyal Bilimler Derneği, Ankara, 1986, s. 431-438.

TOPRAK Zafer, "Türkiye'de Tarih Yazımının Evrimi ve Yarının Tarihi," *TÜBA Günce*, Sayı 37, Kasım 2007, s. 28-30.

TUNCAY Mete, "Tarihyazımının Bazı Sorunları Üstüne Düşünceler", *Toplum ve Bilim*, Sayı: 91, (2002), s.280-284.

TURAN, Ahmet Nezihi, "Güft u Gû, Tarih ve İlber Ortaylı", *Muhafazakâr Düşünce*, Cilt: 2, Sayı: 8, (Bahar 2006), s.37-44.

TURAN, Ahmet Nezihi, "Tarihçiliğimiz ve Türkiye İdare Tarihine Bir Kültür Çevresinden Bakmak (İlber Ortaylı Bibliyografyası ile)", *Türkiye Günlüğü*, Sayı: 44 (Ocak-Şubat 1997), s.102-120.

TÜRKDOĞAN, Orhan, "Türk Tarih Araştırmalarında Metod Tartışmaları", *Millî Kültür*, Sayı: 81, (1991), s.26-30.

UÇAK N. Özenç; BİRİNCİ H. Gülşen, "Bilimsel Etik ve İntihal" *Türk Kütüphaneciliği*, Cilt: 22 Sayı: 2, (2008), s.189.

UĞUR Yunus. "Şehir Tarihi ve Türkiye'de Şehir Tarihçiliği: Yaklaşımlar, Konular ve Kaynaklar", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Sayı: 6, 2005, s.9-26.

USLU Cennet, "Tarih Tezi Penceresinden Osmanlı'ya Bakmak" *Türkiye Günlüğü*, Sayı: 58, (1999).

UYANIK, Necmi, "Celâl Nuri İleri ve Tarih Anlayışı", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 16, (2004), s.239-258.

UZUNDAL Edip, "19. Yüzyıl Tarih Yazıcılığı ve Ahmed Cevdet Paşa", *Turkish History Education Journal,* Cilt: 2, Sayı:2, (2013), s.108-128.

ÜNAL, Süha, "Kıvılcımlı'nın Tarih Tezi", *Kebikeç*, Sayı 1, (1995), s.153-160.

VURGUN Ahmet; AVAROĞULLARI Muhammet, "Akdes Nimet Kurat, Tarihçilik ve Tarih Öğretimi". *Turkish History Education Journal,* Cilt: 1, Sayı: 1, (2012) s.116-130.

YAPICI Merve İrem, "Robin George Collingwood's Idea of History: A Debate Over Philosophy of History and History Writing Processes", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergi*si, Sayı:15, (2016), s.149-160.

YAZICI Orhan "Türkiye'de Tarih Biliminin Kurumsallaşması", *Türkiye'de Toplum Bilimlerinin Gelişimi, Sosyoloji Yıllığı* 18, Ed. Ertem Eğribel & Ufuk Özcan, İstanbul 2009, s.293-307.

YEDİYILDIZ Bahaeddin, "Metodolojik Çağdaş Tarihçilik", *Tarih Metodolojisi ve Türk Tarihinin Meseleleri Kollokyumu,* Haz. Abdulkadir Yuvalı, Elazığ, (1990), s.25.

YEDİYILDIZ Bahaeddin, "Çağdaş Tarihçilik", *Töre*, Sayı: 14, (1984), s.158,

YEDİYILDIZ, Bahaeddin ve ACUN, Ramazan. "Osmanlı Araştırmaları Bibliyografyası", *Osmanlı*, Cilt 12, Ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s.275-702.

YILDIRIM Recep, "Atatürk'ten Günümüze Eskiçağ Tarihi ve Arkeoloji Çalışmaları", Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, Cilt: II, Sayı: 6-7, (1996-1997), s.33-47.

YILDIRIM Sefa, "Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluş Yıllarında Eskiçağ Tarih Araştırmalarına Genel Bir Bakış (1920-1938)", *Turkish Studies*, Cilt: 10, Sayı:5, (2015), 357-396.

YILDIRIM, Umut. "Tarihyazımına Farklı Bir Öneri: Mâduniyet Çalışmaları Projesi" *Toplum ve Bilim*, Sayı: 91, (2002), s.334-343.

YILDIZ, Emrah, "Osmanlı Devleti'nde Bir Dünya Tarihi Deneyimi: Mizancı Mehmed Murad ve Tarih-i Umumi'si", *Turkish History Education Journal*, Sayı: 4 (2015), s.113-135.

YILMAZ Fikret, "16. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Mahremiyetin Sınırları" *Toplum ve Bilim*, Sayı: 83, (2000), s.111-132.

YILMAZ İlkay, "Osmanlı - Türk Tarih Yazımındaki Temel Eğilimler ve Eleştiriler Çerçevesinde Bürokrasiye Yaklaşım Biçimleri", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, Cilt:11, Sayı: 21, (2012), s.119-147.

YILMAZ Yasir. "Avrupamerkezciliğin Tezahürü Olarak İlerlemecilik ve On Sekizinci Yüzyıl Habsburg Monarşisi ve Rus Çarlığı Tarihyazımı", İnsan & Toplum, Cilt: 3, Sayı: 6, (2013), s.245-269.

YİNANÇ Mükremin Halil, "Tanzimattan Meşrutiyete Kadar Bizde Tarihçilik", *Tanzimat*, Cilt: 2, İstanbul, 1999, s. 573-595.

YURDAYDIN Hüseyin Gazi, "Türk İslam Tarihçiliği ve Tarihçileri Hakkında Araştırmalar I: Matrakçı Nasuh, Şahsiyeti, Eserleri" İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi, Cilt: I, Sayı:1, (1959).

ZUR Ofer, "Savaşın Psiko-Tarihi: Kültür, Ruh ve Düşmanın Birlikte Evrimi," Çev. G. Kağnıcı, *Tarih Okulu Dergisi*, Sayı: VI, (Ocak-Nisan 2010), s. 125-143.

Tezler

ABAOĞLU, Esra, "On Dokuzuncu Yüzyıl Osmanlı Tarihyazımında Kadın Görünürlükleri: Tarih-i Cevdet ve Tezakir Örneği", *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Medeniyetler İttifakı Enstitüsü, İstanbul, 2016.

AGAYEV Elnur, "Sovyet İdeolojisi Çerçevesinde Türk Cumhuriyetlerinin Tarih Yazımı ve Tarih Eğitimi: Azerbaycan Örneği", *Basılmamış Doktora Tezi*, Hacettepe Üniversitesi / Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2006.

AKBABA Yusuf, "Türkiye'de Eski Türk Tarihçiliği", *Basılmamış Yüksek*

Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırma Enstitüsü, İstanbul, 2016.

AKBULUT Uğur, "Osmanlı Tarih Yazıcılarına Göre Tarih ve Tarihçi", *Basılmamış Doktora Tezi*, Atatürk Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih ABD, Erzurum, 2006.

AKPINAR Tahsin, Atatürk'ün Tarih Anlayışı, *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1991.

AKYURT Çetin, Şani-Zade Mehmed Ataullah Efendi'nin Tarih Yazıcılığı, *Basılmamış Doktora Tezi*, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1999.

AKYÜZOĞLU İlyas, "İbn-i Miskeveyh ve Tarih Anlayışı", *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi,* Ankara Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü Ankara, 2003.

ANGELETOPOULOS Georgios, "Modern Greek History in Turkish Historiography (1821-1922) / Türk Tarihçiliğinde Çağdaş Yunan Tarihi (1821-1922)", *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Boğaziçi Üniversitesi / Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, 1997.

ARIKAN Gülizar, "İslam Tarih Yazıcılığında Metodoloji Problemi (571-632)", *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi,* Erciyes Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı, İslam Tarihi Bilim Dalı, 2003.

ARMAĞAN Bekir, "Kâtip Çelebi ve Tarihçiliği", *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi,* Ankara Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1999.

AYDIN Suavi, "Kültür - Kimlik Modelleri Açısından Türk Tarih Yazımı", *Basılmamış Doktora Tezi*, Hacettepe Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1997.

AYRANCI İlhami, "Bir Tarihçi Olarak M. Şemseddin Günaltay (Hayatı, Eserleri ve İslam Tarihi İle İlgili Eserlerinin Tahlili)", *Basılmamış Doktora Tezi*, Ankara Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü / Ankara, 2007.

AYSEVER Levent, Türk Düşünce Tarihinde Yöntem Sorunları: Hilmi

Ziya Ülken ve Düşünce Tarihi, *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1987.

BALCI Serdal, "Ahmed Rasim'in Tarih Anlayışı", *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Atatürk Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü Erzurum, 2003.

BARUTCA Müge E., "Tarih Yazımında Nesnellik ve Nedensellik İlişkisi Üzerine Eleştirel Bir İnceleme", *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2000.

BİÇER Bekir, "Firdevsi-i Rumi ve Tarihçiliği", *Basılmamış Doktora Tezi*, Selçuk Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2005.

CAĞIŞ Özgür, "XIX. yüzyıl Osmanlı Tarihçiliğinde Ahmet Cevdet Paşa", *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Süleyman Demirel Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, 2014.

CİHAN Esin Aydın, "Friedrich Nietzsche'nin Tarih Anlayışı", *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Atatürk Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2006.

COŞKUN Çiğdem, "Social History Today Through the Analysis of Hobsbawm`s Historical Writing / Hobsbawm`ın Tarihçiliğinin Analizi Işığında Sosyal Tarihçiliğin Bugünü", *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Boğaziçi Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2002.

ÇAKMAK Mehtap, "Tarihçi Olarak Buhari ve Tarihçilik Açısından Sahih'i", *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Fırat Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, 2011.

ÇAMYAR Selahattin, "Ya`kubi ve Tarihçiliği", *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Ankara Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1998.

ÇETİN Neşe, "Bir Tarihçi ve Aydın Olarak Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu Hayatı ve Eserleri", *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Marmara Üniversitesi / Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü İstanbul, 2006.

ÇİÇEKDAĞI Gürhan, "Prof. Dr. Aydın Taneri'nin Hayatı ve Tarih Anlayışı", *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Selçuk Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2001.

ÇİFTCİ Alifer, "Türkiye'de Eski Çağ Tarihçiliği", *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi,* Selçuk Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü Konya, 2010.

ÇOĞ Mehmet, "II. Meşrutiyet Dönemi İslam Tarihçiliği (1908-1918)", *Basılmamış Doktora Tezi,* Ankara Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2004.

ÇORUH Seyfullah, "İbn-i Hişam`ın Hayatı ve Tarihçiliği", *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi,* Ondokuz Mayıs Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun, 1995.

DEMİR Habip, "Celal Nuri (İleri) ve İslam Tarihçiliği", *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Ankara Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü Ankara, 2006.

DEMİRİŞ Bedia, "Tacitus'un Annales'te Beliren Tarihçiliği ve Humanizmi", *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1990.

DEMİRKOL Taner, "İbn Haldun'da Bilim ve Devlet Anlayışı", *Basılmamış Doktora Tezi*, Niğde Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü Niğde, 2000.

DEMİRYÜREK Mehmet, "Devlet Adamı ve Tarihçi Abdurrahman Şeref Efendi (1853-1925)", *Basılmamış Doktora Tezi,* Dokuz Eylül Üniversitesi/ Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, 1999.

DENEK Tuba, "İbn Haldun'un (1332-1406) `Mukaddime'sine göre İslam Kurumları Tarihi", *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi,* Harran Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü Şanlıurfa, 2007.

DUMAN Beyhan, "Erol Güngör'ün Kültür ve Tarih Anlayışı", *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi,* Süleyman Demirel Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, 1998.

DUMAN, Abdullah, "Biruni ve Tarihçiliği", *Basılmamış Doktora Tezi,* Erciyes Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2002.

EFE Aydın, "Süleyman Hüsnü Paşa'nın Tarih Anlayışı", *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Atatürk Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2003.

ERDOĞDU Ali, "Mahmud Es`ad Seydişehri: Hayatı, Eserleri ve İslam

Tarihçiliğindeki Yeri", *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Marmara Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü İstanbul, 2002,

ERGİN Abdullah, "Diyarbekirli Sait Paşa'nın Hayatı, Eserleri ve Tarihçiliği", *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Dicle Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır, 2001.

EROL Halil İbrahim, "Şanizade Mehmet Ataullah Efendi'nin Tarih Anlayışı", *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü İstanbul, 2010.

ERTEN Emre, "Pausanias Eseri ve Tarihçiliği", *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü İstanbul, 1999.

ERTÜRK Eyüp Bayram, Ali Reşat ve Tarihçiliği, *Basılmamış Doktora Tezi*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, 1999.

ERTÜRK Eyüp Bayram, Mustafa Çağatay Uluçay, Hayatı, Eserleri ve Tarihçiliği, *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 1993.

ESMEN Can Tankut, "1928-1950 Yılları Arası Türkiye'de Avrupa Hun Tarih Yazımı", *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Trakya Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü / Tarih Anabilim Dalı, Edirne, 2015.

FİDAN Mehmet, "Akif Sabri Paşa ve Tarihçiliği", *Basılmamış Doktora Tezi*, Ankara Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2008.

FİDAN Mesude, "Çin'in İlk Kadın Tarihçisi Ban Zhao ve Eseri Nü Jie'nin İncelenmesi", *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Ankara Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü Ankara, 2013.

GENÇ Vural, "Acem'den Rum'a: İdris-i Bidlîsî'nin Hayatı, Tarihçiliği ve Heşt Behişt'in II. Bayezid Kısmı (1481–1512)", *Basılmamış Doktora Tezi*, İstanbul Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü İstanbul, 2014.

GÖK Selver, "1923 - 1930 Dönemi Ortaöğretim Tarih Ders Kitapları ve Tarihçilik Anlayışı", *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Marmara Üniversitesi / Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 2005

GÖRÜCÜ Çağdaş, "Zeki Velidi Togan: Milliyetçilik ve Tarih Yazımı",

Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2009.

GÜMÜŞLÜ Bedi, "Mustafa Akdağ'ın Tarihçiliği ve Türk Tarihçiliğindeki Yeri", *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi,* Hacettepe Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2000.

HACISALİĞOĞLU Fuat, "Türk Tarihçiliğinde Anadoluculuk Düşüncesi", *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Ankara Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2005,

HACISALİHOĞLU Fuat, "Azerbaycan'da Tarihçilik", *Basılmamış Doktora Tezi,* Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2012.

HATALMIŞ Ali, "Mes`udi ve Tarihçiliği", *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Ankara Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü Ankara, 1998.

KANBUR Canan, "Muhammed Hamidullah ve Tarihçiliği", *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Rize Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Rize, 2011.

KAPLAN Hatice, "Ömer Lütfi Barkan'ın Tarih Anlayışı", *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi,* Atatürk Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2008.

KARABULAK Ozan, "Türkiye'de Türkçü Hareket: Atsız Ekolü (1931-1975)", *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi,*Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırma Enstitüsü Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul 2016.

KARAKÖK Tunay, "Türkiye'de Bizans Tarihçiliğinin Genel Durumu ve Bir Bibliyografya Denemesi", *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi,* Sakarya Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü Sakarya, 2010.

KAYA Ahmet, "Vakidi'nin Hayatı ve Tarihçiliği", *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun, 1998.

KAYA Zeynep, "İbn Şihâb Ez-Zührî'nin Tarihçiliği", *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Marmara Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2015.

KOCAOĞLU Fazilet Pınar", "Türk Tarihçiliğinde iki Türkçü isim: Necip Asım (1861 - 1935) ve Bursalı Mehmet Tahir (1861 - 1924?)", *Basılmamış*

Yüksek Lisans Tezi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü / Muğla, 2015.

KURT Hasan, Taberî'nin Hayatı ve Tarihçiliği, *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1991.

MÜRSELOV Mehmet, "XX. yüzyılda Azerbaycan'da Selçuklu-Moğol Dönemi Tarihçiliği ve Tarihçileri", *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi,* Ankara Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2003.

ORAL Mustafa, "İmparatorluktan Ulusal Devlete Türkiye'de Tarih Anlayışı (1908-1937)", *Basılmamış Doktora Tezi,* Türk Inkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2002.

ÖZ Asım, "İbn Habîb ve Tarihçiliği", *Basılmamış Doktora Tezi*, Ankara Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2008.

ÖZCAN Ahmet, "Türkiye›de Popüler Tarihçilik (1908-1960)", *Basılmamış Doktora Tezi*, Hacettepe Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2008.

ÖZER Hüsnü, "İbn Kuteybe›nin Tarihçiliği", *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Ankara Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü Ankara, 1997.

ÖZGEN Yüksel, "Belleten Örneğinde Cumhuriyet Dönemi Türk Tarihçiliği (1-210)", *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Selçuk Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 1995.

ÖZTÜRK Eyüp, "Osmanlı Tarihçiliğinde Fezail Edebiyatı (Mer`î b. Yusuf`un Kalaidü`l-İkyan fi Fezaili Ali Osman Örneği", *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi,* Ankara Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2004.

ÖZTÜRK Huriye Yeliz, "İlerlemeci Tarih Anlayışı ve Bu Anlayışta Fukuyama›nın Yeri", *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Sakarya Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2010.

PARLAK Nizamettin, "Lisanüddin İbnü`l-Hatib`in Siyasi Kişiliği ve Tarihçiliği", *Basılmış Doktora Tezi*, Ankara Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2004.

POLAT Selma, "Mustafa Asım Köksal'ın Hayatı, Eserleri ve Tarihçiliği",

Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2001.

POLAT Ziya, "Tarihçi Olarak İbn Kesîr", *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Marmara Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü İstanbul, 2006.

RENÇBER Akif, "Türk Resmi Tarih Söyleminde İslam Tarihi (1931-1950)", *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Konya 2010.

SAĞLAM Fatma, "Edward Hallet Carr'ın Tarih Anlayışı", *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Gazi Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2009.

SEVER İlker, "Türkiye'de Ortaçağ Tarihçiliği Dünü, Bugünü ve Sorunları", *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Dokuz Eylül Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2006.

SÖNMEZ S. Katip Çelebi'de Tarih Felsefesi, *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2000.

ŞAHİN İbrahim Kaya, "Aşıkpaşa-zade as Historian: A Study on the Tevarih-i Al-i Osman /Tarihçi olarak Aşıkpaşa-zade Tevarih-i Al-i Osman Üzerine bir İnceleme", *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Sabancı Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2000.

ŞAHİNER Atila, "Ahmet Vefik Paşa›nın Tarih Anlayışı", *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Atatürk Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2007.

Şahiner, A., Ahmet Vefik Paşanın Tarih Anlayışı, *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2007.

ŞİRİN İbrahim, "Namık Kemal›in Tarihçiliği", *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Pamukkale Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli, 1998.

TÜRKOĞLU Nevzat, "İbn Seyyidinnas'ın Hayatı, Eserleri ve Tarihçiliği", *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Gazi Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2008.

UÇAN Mustafa, Mehmet Altay Köymen'in İlmi Hayatı ve Tarihçiliği, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2009.

UZBEK Abdul Celil, "Muinuddin Muhammed Zemeçi İsfizari ve Tarihçiliği", *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Ankara Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2015.

VONA Ayşe Gül, "İslâm Dünyasında Tarih Metodu Çalışmalarına Bir Örnek: Hamîdetu`l-Usûl", *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004.

YALANSIZ Nedim, "1960`lı Yıllarda Türkiye'de Tarihçilik", *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Dokuz Eylül Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 1996.

YILDIRIM Mehmet, "Hoca Sa'deddin ve Tarihçiliği", *Basılmamış Doktora Tezi*, Erciyes Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 1997.

YILDIZ Erdal, "Annales Tarih Okulunun Bütünsel Tarih Anlayışı ve Fernand Braudel", *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1994.

YILMAZ Murat Ahmed Cevdet Paşa'nın Eserlerinde Avrupa ve Avrupa Târihi Algısı, *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Trabzon 2013.

YİĞİT Mustafa, "Ebubekir Hazım Tepeyran'ın Hayatı ve Tarihçiliği", *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Niğde Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde, 1999.

YUCA, İrşad Sami, "Enver Behnan Şapolyo: Tarihçiliği, Gazeteciliği ve Edebi Kişiliği", *Basılmamış Doktora Tezi*, Gazi Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü Ankara, 2014.

YÜKSEK Hasan, "XIX. Yüzyıl Osmanlı Tarihçiliği", *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir, 2006.

Arşiv ve Kütüphane Kaynakları

www.akademik.destek.net.

www.apikam,org.tr.

www.arkeolojidunyasi.com

http://www.belgeler.com/

http://www.chicagomanualofstyle.org/tools_citationguide.html

www.clir.org

www.gorselarsiv.org.

www.historycooperative.org

www.hun.edu.tr

www.journalofamericanhistory.org

www.jstor.org

http://libweb.anglia.ac.uk/referencing/harvard.htm

www.makaleler.com

www.sayisalyontemler.com

www.tarihvakfi.org.tr

DİZİN

A

Abdullah Cevdet, 53.
Adorno, Teodor, 64.
Ahmet Cevdet Paşa, XI, 358.
Ahmet Vefik Paşa, XI, XII, 53, 363.
Akçura, Yusuf, 330, 345-346.
Akdağ, Mustafa, 62, 160, 255, 361.
Ali Reşat Bey, 360.
Alman, XI, XII, 18-21, 32, 44, 52, 54, 129-131, 179, 219, 243, 260, 309.
Alman Arkeoloji Enstitüsü, 243, 260, -Fotoğraf Arşivi, 242-243.
Almanya, 19, 23, 65, 243, 289.
Almanya Berlin Fotoğraf Arşivi, 243.
Althusser, L., 59.
Amerika Birleşik Devletleri, 23, 48, 63, 116, 121, 128, 134, 259, 261, 292.
Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi, 128.
Anadolu, 104, 157, 166-167, 172, 185, 201, 237, 239, 241, 245-246, 261, 266, 306-307, 320, 325, 345, 355.
Ankara Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, 171, 199, 273, 300, 316, 330, 334, 337.
Anlamacı (yorumcu) tarihçilik, 36, 55.
Annales, XVI, 22-23, 25, 39, 40, 60-63, 113, 131, 150-151, 158-160, 168, 179, 211, 213, 215, 217, 269, 272, 276, 313-314, 325, 341, 343, 345, 359, 364.
Annalesçiler, 30.
Annales Okulu, XVI, 22-23, 25, 60-63, 131, 150, 158-160, 168, 217, 272, 313-314, 325, 341, 345.
Antalya Kent Müzesi, 146.
Antikçağ, 3, 214, 335, 346.
Arap, 125, 305, 352. Arapça, 39, 129, 267, 276, 311.
Aristokratik kültür, 219.
Aristoteles, 222.
Arşiv, VIII, 76-77, 115, 123-125, 128, 202, 207, 243, 247, 365.
Arvanid Defteri, 275.
Aslanapa, Oktay, 229, 234, 237.
Asya, 11, 60, 63, 104, 160, 226, 228, 230, 237, 274, 333.
Asya Tipi Üretim Tarzı, (ATÜT), 60, 63, 104, 333.
Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 278, 352.
Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, 273.
Augustinus, St., 12, 49.
Avcıoğlu, Doğan, 60.
Avrupa, 7, 10-13, 19-20, 22-24, 26, 38, 42-43, 50, 62, 66, 97, 108, 116, 126-127, 134, 141-142,

151, 160, 167, 192, 214, 228-230, 234, 237, 259, 261-262, 272, 274, 285, 293, 295, 328, 331, 339, 345, 360, 364.
Avrupa Birliği, 126-127.
Avrupamerkezci, 12, 16, 25, 57, 66, -tarih, 57, 66.
Aydınlanma, XI, 10, 16, 17, 19, 26, 333, -cı 1, 9-14, 53
Ayverdi, Ekrem Hakkı, 234, 245.

B

Babailer İsyanı 201, 271
Babil kralları, 166.
Bacon, F., 52, 56.
Bağımlılık Okulu, XV, 57, 65-66.
Bakhtin M., 64.
Balıkesir Kent Arşivi, 146.
Balkanlar, 157, 167, 237.
Banarlı, Nihat Sami, 270.
Barkan, Ömer Lütfi, 62, 108, 160, 168, 254-255, 337, 347, 361.
Barok devir, 228.
Barthes, Roland, 64.
Barzun, 208.
Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 123-124.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, 107, 111, 123, 311.
Batı, 7, 10, 12, 13, 50-52, 56-57, 61-62, 64-66, 102, 104, 108-111, 153, 157, 187, 201, 211, 220-222, 228-231, 246, 256, 267, 298, 310-311, 314, 318, 321, 323-324, 332, 333, 337, 343, 345, 349, 350, lılaşma, XI.
Batı Avrupa, 7, 10, 12-13, 228.
Batur, Afife, 235.
Baykal, Bekir Sıtkı, 53.
Bedi Nuri, 53.
Ben-i İsrail, 5-6.
Berkes, Niyazi, 60, 63, 205, 330
Bernheim, XII.
Bilimsel tarih, 4, 20-21, 44, 100, 312, 346.
Bilkent Kütüphanesi, 288.
Bilkent Üniversitesi, 273.
Birinci Dünya Savaşı, 330, 352.
Birinci el kaynaklar, 72, 93, 101, 126, 134, 138, 256, 287.
Biruni, 51, 359.
Bishop, M. C., 115.
Bizans, 125, 230, 237, 241, 244, 259, 276, 306, 324, 361, -mimarisi, 237, -sanatı, 230.
Bloch, Marc, 22, 42, 60, 62, 113, 339.
Bon, Gustave Le, 53.
Boran, Behice, 60.
Braudel, Fernand, 22, 30, 39, 61, 62, 63, 113, 149, 156-158, 159, 176, 211, 364.
Brenner, Robert, 104.
British Museum, 103.
Bulgaristan Millî Kütüphanesi, 126.
Burke, Peter, 61, 94, 131, 151, 156, 345.
Bursa Kent Müzesi, 146.
Bursa Para Vakfı Defterleri, 111.
Bursa Şer'iyye Sicilleri, XVI.

C

Cahen, Claude, 271, 306.

California Eyalet Kütüphanesi, 128.
Callinicus, 96.
Carlyle, Thomas, 58.
Carr, Edward H., 7, 11, 17, 29-30.
Cavit Bey, 53.
Chartier, 40, 103, 215, 217.
Chayanovcu yaklaşım, 104.
Churchill, Winston, 81.
Cicero, 4.
Collingwood, Robin G., 2, 4-7, 11, 29, 32, 36, 44, 49, 58, 95-96, 99-100, 201, 311, 334, 355.
Comte, Auguste, 11, 17, 45, 52-53, 56.
Croce, Benedetto, 23, 58.
Cumhurbaşkanlığı Arşivi, 280, 289.
Cumhuriyet Arşivi, 202, 207, 280, 289.
Çerkezler, 157.
Çin 38, 226, 275, 293, 360. Çince 305

D

Darülfünun, XII.
Darwin, Charles, 10.
Davis, Nathalie Zemon, 218.
Derrida, J., 64.
Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 78, 123, 124.
Dijital (İnternet) tarihçilik, XV, 117, 122.
Dilthey, W, 44, 55-56.
Dimitri, XVI, 177, 179-187, 192.
Dipnot gösterme, 195, 203.
Disiplinlerarası, XVI, 25, 31, 64, 98, 113, 133, 149, 151-152, 160, 165, 169, 176, 177.
Divan-ı Hümayun, 105
Divitçioğlu, Sencer, 60, 316, 325
Diyarbekirli, Nejat, 237.
Doğu, 61, 64, 106, 201, 228, 230-231, 237, 246, 256, 278, 292, 298, 310-311, 314, 321, 323-324, 332-333, 337, 343, 345, 349, 350
Doğu Akdeniz, 106, 298.
Duby, Georges, 61-62.
Durant, Will, 36.
Durkheim, Emile, 53.
Dünya tarihi, 19, 57-58, 66, 129, 140, 167, 338, 356.

E

Ebulgazi Bahadır Han, 53.
Ekonomik ve Sosyal Araştırma Konseyi (ESRC), 128.
Elektronik Tez Arşivi, 124.
Elias, Norbert, 112, 220
Emeviler, 230, 272.
Ergenç, Özer, 63.
Ermenice, 305.
Esin, Emel, 237.
Eskiçağ, IX, XVI, 258-259, 261, 263, 351, 355.
Essex Üniversitesi, 135.
Eşzamanlılık (karşı anakronizm), XV, 38.
Evans, 27, 95, 97, 101.
Evrim Kuramı, 10-11, 96.
Eyice, Semavi, 234

F

Faroqhi, Suraiya, 79, 106, 108, 156, 160.
Farsça, 129, 267, 276, 300.
Fatih Sultan Mehmet, 244, 356.
Febvre, Lucien, 22, 42, 60, 62, 150, 158, 163, 216-217, 219, 272.
Fichte, 54, 310.
Foucault, Michel, 64, 101-102, 217, 324.
Frankfurt Okulu XV, 64, 65, 311, 320, 321
Frankfurt Toplumsal Araştırmalar Enstitüsü, 64.
Frankfurt Üniversitesi, 64.
Fransa, 19, 23, 52, 62, 140-143, 154, 216, 271, 274, 289.
Fransız, XII, 16-18, 20, 22, 52-54, 60-61, 75, 106, 128, 131, 143, 155, 173, 176, 178-179, 211, 216, 243, 261, 265, 269, 309, 314, 343, 345
Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü, 260.
Fransız Balon Çekimleri Arşivi, 243.
Fransızca, 39, 124, 275, 276, 300.
Fransız İhtilali, 75.
Fransız Millî Kütüphanesi, 128.

G

Gabriel, Albert, 234.
Gadamar, 56.
Gaziantep Kent Müzesi, 146.
Gelibolu Askeri Harekâtı, 162.
Genç, Mehmet, 63, 160, 168-169, 252, 324.
Gibbon, 16, 17, 44.
Ginzburg, Carlo, 25, 143, 218-219.
Goff, Jacques Le, 61-62, 276.
Google, 115, 129, 260, -Kitap Analoğu, 129.
Gordlevski 306
Gökalp, Ziya, XII, 53-54, 352.
Gökbilgin, Tayyip, 62.
Gölpınarlı, Aldülbaki, 266-267.
Gönderme yapma, 203.
Görsel kaynaklar, 69, 75, 81-84, 86-87, 90.
Görsel Tarih Arşivi, 82, 84.
Göyünç, Nejat (Prof.), 265
Gramsci, 59, 66.
Grek, XIV, 1, 4, 13, 57, -Roma, XIV, 1, 4, 13.
Grekçe, 199, 305.
Guha, R., 66.
Guizot, 54.
Güran, Tevfik, 63, 250

H

Hacettepe Üniversitesi, 69, 77-78, 80, 185, 198, 265, 278, 285, 309, 329-330, 338, 356-358, 361-362, -Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 278, -Sosyal ve İdari Bilimler Fakültesi, 265.
Haçlı Seferleri, 165.
Hakkı Tarık Us Koleksiyonu, 124.
Halkevleri, 143, 144, 334.
Halk Evleri, 32.
Halk kültürü, 216.
Hartog, 211.
Havass, Zahi, (Mısır Eski Eserler

Yüksek Kurulu Başkanı), 173.
Hayek, F. A., 252.
Hayrullah Efendi, XI.
Hegel, George Wilhelm Friedrich, 11, 44, 57-59, 310, 312.
Heidelberg Üniversite Kütüphanesi, 130.
Herder, J. G., 18, 19, 54, 55, 56, 310, 318.
Herodotos, XI, XII, 4, 50, 133, 166, 211-212, 259, 319.
Hıristiyan 7, 9, 12, 13, 49, 50, 185, 275, -Katolik Kilisesi, 12, -Ortaçağı, 12 Hıristiyani, 1, 6, 12
Hilmi Şahenk Arşivi, 243.
Hindistan, 66. Hint, 221, 228, 321.
Hollanda, 261.
Hollanda Tarih Araştırmaları Enstitüsü, 261.
Homeros, 211-212.
Homo Antropos, 55.
Horkheimer, 64-65.
Human, 55, 338.
Hume, 56.
Huntington, Samuel, 65.
Hz. İsa, 6-7, 218.

I

Iggers, 18, 21, 24, 95.

İ

İbn-i Fadlan, 155.
İbn-i Haldun, 9, 39, 41, 44, 50-52, 56, 313, 319, 359.
İbn-i Miskaveyh, 51.
İbrahim Veli Efendi, 143.
İdealist tarih, 56.
İkinci Dünya Savaşı 21, 24, 26, 61, 65, 134-135, 289.
İkinci el kaynak, XV, 79, 93, 101, 117-118, 130, 287.
İkinci Meşrutiyet, 309, 315, 330, 349, 359.
İktisat tarihi, XVI, XVII, 65, 168, 223, 249-255, 257, 293-294, 297, 299, 337, 346.
İlyada, 211.
İnalcık, Halil, IX, XVI, 60, 62-63, 156, 160, 179, 200, 204-205, 256, 273-277, 316, 324, 332-333, 338, 340.
İndiana Üniversitesi, 134.
İngilizce, 39, 79, 124, 187, 209, 268, 276, 292, 295-296.
İngiliz Hükümeti Web Arşivi, 127.
İngiliz kamuoyu, 280.
İngiltere, 23, 78, 103-104, 121, 128, 134-135, 141-142, 154, 280, 289.
İngiltere Data Arşivi, 128.
İngiltere Parlamentosu, 103. -Avam Kamarası, 103.
İnternet Arşivi (IA), 128.
İran, 226, 237.
İskenderiye, 298.
İSKİ Arşivi, 243.
İslam, 7, 50-51, 115, 157, 183-184, 201, 237, 265-267, 309, 311, 315, 318-319, 323, 330, 332, 334-335, 339, 341-342, 347, 349, 353, 356-357, 359, 363.

İslami XIV, 1, 7-9, 13, 50, 231.
İslami El Yazmaları, 129.
İslamoğlu, Huricihan, 60, 95, 104, 320, 345.
İspanya, 154, 158.
İsrail, 5-6, 298.
İstanbul, XII-XIII, 2, 4-8, 12, 15, 17-18, 23, 27, 29, 35-36, 39-42, 46, 50, 53, 55-59, 61-62, 64-66, 79, 89, 94-97, 101, 105-106, 108, 111, 115, 125, 126, 131-133, 135, 141, 143-144, 147, 150-153, 156-160, 163, 165, 167-170, 178, 180, 183, 190, 199-202, 205-207, 209, 211-212, 219-220, 226, 228, 229-234, 236-237, 239-245, 249- 256, 259, 261-263, 265, 271, 273, 275, 285, 292, 306, 309-336, 339-342, 346-350, 352-364.
İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, 261.
İstanbul Arkeoloji Müzesi Fotoğraf Arşivi, 243.
İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, 243.
İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 239.
İstanbul Teknik Üniversitesi, 234, 237.
İstanbul Üniversitesi, 115, 180, 200, 254, 258, 261, 265, 309, 310, 313, 323, 326, 328, 342, 357, 359-360, 364, -Araştırma Fonu, 262, -Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, 265.
İstanbul Vakıflar Tahrir Defteri, 245.
İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü, 265.
İsveç, 154.
İş Bankası, 95, 136, 150, 170, 211, 316, 318-319, 322.
İşli, Hayri Necdet, 243.
İtalya, 19, 135, 154, 218.
İzmir Büyükşehir Belediyesi, 146.

J

Jenkins, Keith, 24, 95.
JsTOR, 128-129.

K

Kadın Eserleri Kütüphanesi Sözlü Tarih Koleksiyonu, 136.
Kafadar, Cemal, XVI, 105, 209-213, 214-222, 344.
Kafesoğlu, İbrahim, XIII, 306, 358.
Kaireios Kütüphanesi, 126-127.
Kant, Immanuel, 11, 56.
Karal, Enver Ziya, 53, 207, 344.
Karayolları Arşivi, 243.
Karpat, H. Kemal, 156-157, 160.
Kasaba, Reşat, 63, 111.
Kayalı, Kurtuluş, 62-63.
Kaynak gösterme, 48, 195, 198, 203, 206.
Kaynar, Reşat, 53
Kemal Tahir, 60.
Kentim İstanbul Projesi, 239.
Keyder, Çağlar, 60, 63, 108
Kırım, 160, 273, -Hanlığı, 160, 273
Kirman Selçukluları, 306.

Kitab-ı Mukaddes, 7, 9, 12.
Kliometri, 251-252.
Koca, Salim (Prof. Dr.), XVII, 206, 300-305, 306.
Koç Anadolu Araştırmaları Enstitüsü, 261.
Köprülü, Fuat, XII, 63, 160, 168, 266-267, 270, 276, 305-306, 312, 315, 324, 326, 330-332, 338, 342, 346-347, 350.
Kuban, Doğan, 235-237.
Kuran-ı Kerim, 8.
Kuran, Aptullah, 235.
Küçükömer, İdris, 60.
Kültür tarihi, XVII, 19, 105, 214, 226-227, 240-242, 257, 271, 277, 322, 347.
Kültür ve Tabiat Varlıkları İstanbul IV Nolu Koruma Kurulu, 243.
Kültür ve Turizm Bakanlığı, 124, 236, 326.
Kütükoğlu, Mübahat S., XIII, 58, 63, 79, 205, 321, 347.

L

Lacan, Jacgues, 64.
Laduire, Emmanuel Le Roy, 61, 113, 143.
Langlois, Charles Victor, XII, 20, 274
Latince, 215, 259, 263, 305.
Locke, 56.
Lukacs. 59.

M

Macaristan, 167.
Machiavelli, Nicollo, 58, 212.
Maduniyet Çalışmaları XV, 66, 67, 107, -Okulu 57, 66-67.
Malinowski, 2.
Malthusçu yaklaşım, 104.
Manchester Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Bölümü, 278.
Manisa Şeriyye Sicilleri, 107.
Marcuse, Herbert, 64.65.
Marks, Karl, 11, 45, 59, 220, 315.
Marksist, -kuram 59-60, 63-64, 97, 311, -tarih, 59-60.
Marsilya Ticaret Odası Arşivi, 299.
Materyalist (Marksist) tarihçilik, 45, 59-60.
Mauro, Frederic, 176.
McNeill, 66.
Melikoff, İrene (Prof.), 265.
Merçil, Erdoğan, 306.
Meriç, Cemil, 53.
Mesleki etik (karşı intihal), 195.
Mısır, 173, 228, 237, 298, 311.
Mısır Eski Eserler Yüksek Kurulu, 173.
Michelet, 19, 39, 44, 54, 157, 217.
Michigan Üniversitesi, 47.
Mikro tarih, 132-133, 141, 143, 148.
Millî Eğitim Bakanlığı, 124.
Millî Kütüphane, 123, 317.
Millî tarih, XII, 43, 274, 326, 328, 338.
Mimarlık tarihçiliği, 235.
Mimarlık tarihi, 233, 234-236.
Mimar Sinan, 225, 233-234, 237, 241, 349.
Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üni-

versitesi, 225, 233-234, 237.
Mommsen, 179.
Mordtmann, J. H., XII.
Mustafa Ali (Gelibolulu), 133
Mustafa Kemal Atatürk, 54, 77, 80, 83-84, 86, 164, 166, 200.
Mühendishane-i Bahr-i Hümâyun, 234.
Mühendishane-i Berri-i Hümayun, 245.
M.Ü. İlahiyat Fakültesi, 265.
Müslüman (Müslim), 50-51, 157, 183-185, 231, 266-267, -lar 50-51, 106, 157, 183, 266, 275, 326, 344.

N

Nagata, 106-107.
Naima, 133.
Namık Kemal, 54, 363.
Necipoğlu, Gülru, 235.
Nicel tarih, 251, 337.
Nietzsche, 21, 58, 179, 358.

O

Ocak, Ahmet Yaşar, XVI, 63, 67, 265, 322, 325, 329, 332, 347.
ODTÜ Kütüphanesi, 288.
Orhonlu, Cengiz, 62.
Orta Balkanlar, 167.
Ortaçağ, IX, XVI, 3, 12, 38, 49, 62, 130, 154, 216, 304, 339, 363.
Orta Doğu Teknik Üniversitesi, 292.
- İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, 292.
Ortaylı, İlber, 4, 322, 324, 348, 354.
Osmanlı, XI, 34, 38, 41, 52-54, 60, 62-63, 66-67, 71, 78-80, 83-84, 95, 97, 99, 103-112, 123-126, 133, 136, 138, 143-144, 157-158, 160, 168-170, 178, 183-189, 198-199, 201-202, 209-210, 213-218, 220-221, 226, 236-237, 241-245, 252, 256, 259, 261, 263, 267-268, 270, 272-276, 280, 285, 288, 289, 292, 295, 298, 304, 309, 310-312, 315, 317, 320, 322-324, 329-332, 335-358, 362, 364, -Devleti, 71, 123-124, 133, 157, 216, 274-275, 320, 323, 356, -İmparatorluğu, 53, 60, 62-63, 66, 95, 106, 110-111, 160, 169, 187, 198, 252, 273, 298, 320, 335, -pozitivistleri, 53, -Türkçesi, 124, 267-268.
Osmanlı Arşivi, 107, 111, 123, 280, 311.
Osmanlı Arşivleri Daire Başkanlığı, 289.
Osmanlıca, 129, 276, 296.
Osmanlı Çalışmaları Merkezi, 273.

P

Pamuk, Şevket, 160, 170, 254, 256.
Pirenne, Henri, 254.
Platon, 56.
Popper, Karl, 41, 112, 332.
Popüler kültür, 13, 108, 210, 214-215, 217, 219.
Postmodern, VII, 26, 322, -tarih 21, 23-24, 322

Pozitivist, 17, 52, 53, 64, 317, -tarih 52-53.
Pozitivizm, 52.
Pragmatik tarih, 58.
Princeton Üniversitesi 129, 218, - Kütüphanesi Dijital Koleksiyonları, 129.
Public Record Office, 107.

R

Ranciere, 39.
Ranke, Leopold von, XI, 16, 18-19, 29, 32, 36, 44, 54, 131, 179.
Rıza Tevfik, 53.
Ricoeur, 40.
Robert Koleji, 292.
Rockefeller Vakfı, 144.
Roma, XI, XIV, 1, 4-5, 12-14, 16, 18, 44, 57, 217, 230, 237, 258- 259, 262, 263, 274, 325, -İmparatorluğu 5, 16, 18.
Romantik tarih 54
Rönesans, 5, 9, 19, 50, 62, 214, 228-229, 339.
Rumeli, 185, 275.

S

Sabahattin (Prens), 53.
Safahat, 246.
Sağlık Müzesi, 243.
Sahillioğlu, Halil, 63, 249, 324.
Said, Edward, 25, 66, 228, 328.
Samir Amin, 65.
Samsun Kent Arşivi, 146.
Sanat tarihçisi 227, 229-232, 234-236.
Sanat tarihi, 225-226, 228, 230, 233.
Sâtı, Mustafa, 53.
Seignobos, Charles, XII, 20, 274
Selçuklu, 226, 236-237, 259, 261, 300, 305-307, 332, 337, 362, -lar, 270, 306.
Semt tarihi, XVI, 239, 241, 246-247.
Sencer, Muzaffer, 60.
Sevim, Ali, 306.
Seyyid Hasan, 105, 218.
Sınıf kültürü, 219.
Simbiyotik tarihçilik, 93-95, 97-98, 103-104, 106-107, 109, 112, 113.
Siyasal Bilgiler Kütüphanesi, 288.
Somel, Akşin, 145.
Sophokles, 216-217, 259.
Sosyal tarih 7, 60, 129, 156, 169, 240, 319, 322, 347, 354.
Sosyo-ekonomik tarih, 62-63, 273.
Sözlü kaynaklar, 75, 88-89.
Sözlü tarih, 88, 131-132, 134, 136-137, 139-140.
Strauss, C. Levi, 64, 214.
Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırmaları Enstitüsü, 261.
Suriye, 237, 298, 306, -Selçukluları, 306.
Suudi Arabistan, 115.
Süleymâniye, 240
Sümer, Faruk, 306.
Şehir tarihi, 241-242, 246.
Şehremini. 245.
Şems İci, 51.
Şerif Mardin, 32, 63, 66.

Şer'iyye Sicilleri, 180.
Şeyh Bedreddin, 266.

T

Tanpınar, A. Hamdi, 53.
Tanzimat, 107, 206, 266, 273, 309, 332, 336-337, 346, 356.
Tarde, Gabriel, 109.
Tarık Zafer Tunaya, 53, 202, 331, 348.
Tarih araştırmaları, XIII-XVI, 19, 23, 29, 32, 37, 38, 41, 54, 58, 82-84, 86, 89, 98, 115-116, 118, 121, 134, 136, 145, 178, 261, 274, 333, 337, 343, 346, 348.
Tarih felsefesi, XII-XIII, 21, 50, 53, 309.
Tarih Vakfı, 18, 27, 46, 61, 79, 94-95, 106, 108, 111, 132-133, 136-137, 141, 144-145, 147, 152-153, 156-157, 199, 207, 314, 316-317, 319-321, 323-327, 332, 336, 342, 347, 353-354, -Sözlü Tarih Arşivi, 136.
Tarih-coğrafya, 161, 171.
Tarih-psikoloji, 163-164.
Tarih-sosyoloji, 153.
Tarihsel anlatı, 24, 106, 132-133, 137, 140-141.
Tarihsel, -belge (doküman), 33, 72, 77, 99, 116-120, 123, 129, 133, 138, 255, -empati, 45, - kaynak, 75, 109, 139, 189, -olgu, 99, 256, 341, -yorum, 113, 179.
Taylor, A. J. P, 135.
Tekin, Oğuz, XVI, 258.
Teolojik tarih, 49.
Tereke Defterleri 107-111.
Thomas, Keith, 97.
Thompson, E. Paul, 25, 61, 97, 113, 135, 137, 145, 326.
Thukydides, 4, 39, 44, 50, 133.
Togan, A. Zeki Velidi, V, XIII, 312, 326, 335, 349, 360.
Tokyo Uluslararası Çalışmalar Üniversitesi (TUFS), 124.
Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, 107.
Toplumsal kuram, XV, 64, 67, 93-98, 103, 107, 109, 112-113, 156, 314.
Toplumsal Tarih Dergisi, 136, 338, 345.
Toplumsal tarih, 63, 134, 136, 141, 150, 159, 331, 344, 349.
Tosh, John, 27, 37, 44, 93-96, 98-99, 101-102, 132, 134, 137, 140-141, 149, 170, 249, 251, 256.
Tramvay Arşivi (İ.E.T.T Arşivi), 243.
TRT Ankara Radyosu, 90.
Turan, Osman, 267, 306, 313, 331, 348.
TÜBA, 47, 273, 290, 354.
TÜBİTAK, 47, 82, 161, 163, 208, 290.
Türk, XII, XIII, XIV, XVII, 9, 38-39, 42, 47, 54, 58, 63, 66, 89, 94, 97, 106, 121, 124, 129, 137, 151, 153, 155-156, 159, 162, 165, 167-168, 187-189, 198, 201, 203, 206-207, 225, 226, 229-232, 235-237, 244, 251, 254-

255, 270, 274, 278, 285-286, 289, 300, 304-311, 315, 318-319, 322, 324, 326-337, 339-357, 361-363, -ler, 157, 206, 225, 304, 316, -sanatı, 225-226, 229-231, -tarih tezi, XII, 54.
Türk İslam Sanatları, 231.
Türk Sanat Tarihi, 226, 232.
Türkçe, XIV, XVI, 79, 124, 137, 187, 207, 209, 232, 258, 271, 289, 292, 295, 296, 298, 304, 305, 331
Türkdoğan, Orhan, 155-156.
Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü (TİTE) Arşivi, 348
Türkiye, XI-XII, XV, XVI, 7, 18, 38, 40, 43, 47, 53-55, 57, 60-63, 65, 67, 78, 80, 82, 88, 95, 104, 122, 124-125, 136-137, 141, 143-147, 150, 153, 157-161, 163, 166, 168, 170, 172, 180, 185, 199, 201-202, 205-206, 211, 217, 220, 229-232, 234-237, 240, 242-243, 250, 252, 254-259, 261-263, 266-267, 269-271, 273, 278-281, 284, 289, 298, 306-307, 311-312, 316-323, 325-326, 328-333, 335-357, 359-364, -Cumhuriyeti, XII, 80, 124, 236, 279, 333, 355, -Selçukluları, 306.
Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu-Ulu-sal Akademik Ağ ve Bilgi Merkezi (ULAKBİM), 124
Türk Tarih Kurumu, XVII, 58, 106, 124, 151, 198, 207, 318, 319, 322, 329, 333, 340, 343, 344, 345, 350, -Kütüphanesi, 124.
Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti, XII.

U

Uludağ Üniversitesi, 177-178, 188, 318, 330.
Ulumu iktisadiye ve içtimaiye Mecmuası, 53.
Ulusal Tez Merkezi, 124.
Ulusal Toplu Katalog (TOKAT), 124.

Ü

Ülgener, Sabri, 63, 217, 253, 272.
Ülken, Hilmi Ziya, 63, 237, 358.
Ülkü, 32.
Üniversitelerarası Yüksek Kurul, 47.

V

Vakanüvis, XIV, 99, 150, 347, -lik, XI, 39, 113.
Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, 107.
Vernant, Jean-Pierre, 221.
Veyne, Paul, 213.
Vygotsky, Lev, 163.

W

Wallerstein, Immanuel, 60, 63, 65, 94, 97, 111, 113, 153, 325.
Weber, Max, 42, 45, 111, 324, 352.
White, Hayden, 24, 39, 44, 64, 94-95, 213.

Y

Yahudi, 1, 5, 6-7, 9, 11, -Hıristiyani 5, 6-7, 9, 11
Yakınçağ, IX, XVI, 286.
Yakın dönem 72, 84, 85, 88.
Yapı Kredi Fotoğraf Arşivi, 243.
Yapısalcı tarih, XV, 64.
Yazma Eserler, 125, 347.
Yediyıldız, Bahaddin, 63, 317.
Yeniçağ, IX, XVI, 178, 272.
Yeniçeri, 105, 209, 216.
Yerel tarih, 141, 145, 147.
Yetkin, Suut Kemal, 234, 237,.
Yıldız Arşivi, 242.
Yıldız Teknik Üniversitesi, 237.
Yinanç, Mükrimin Halil, 306, 347.
YÖK, 124, 180, 187, 279, -Ulusal Tez Merkezi, 124.
Yön Dergisi, 60.
Yunan, 50, 160, 166, 216, 221, 228, 258, 259, 262, 296, 325, 357, -lılar, 167, 211.
Yunanca, 259, 263, 296.
Yunanistan , 126, 298, 350.

Z

Zımmiler, 180.